

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LIV/1

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миљивој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
др Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LIV/1

Уредништво:
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈДЖОР (главни и одговорни уредник), др ДРАГА ЗЕЦ,
др ЈОВАН ЈЕРКОВИЋ, др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ (секретар),
др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, др МАТО ПИЖУРИЦА, др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ,
др СВЕТАНА ТОЛСТОЈ, др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА

Collegium redactorum:
Dr JASMINA GRKOVIĆ-MEJDŽOR, Dr DRAGA ZEC, Dr JOVAN JERKOVIĆ,
Dr GERHARD NEVEKLOVSKI, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ, Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ,
Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ, Dr SVETLANA TOLSTOJ,
Dr ZUZANA TOPOLINJSKA

Главни и одговорни уредник:
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈДЖОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LIV/1

*ПОСВЕЂЕНО СЕЂАЊУ НА АКАДЕМИКА
МИЛКУ ИВИЋ*

НОВИ САД
2011

Ову свеску *Зборника Маџице српске* за филологију и лингвистику посвећујемо сећању на академика Милку Ивић, која је од 1970. до 2011. била члан Уредништва нашег часописа.

*Уредништво
Зборника Маџице српске
за филологију и лингвистику*

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Andrej V. Sidelcev: Hittite parallels for Balkan Sprachbund clitic doubling	9
Јасмина Грковић-Мејдор: Датив + инфинитив: праиндоевропско порекло и словенски развој	27
Слободан Павловић: Реконцептуализација словенске просторне падежне парадигме	45
Milan Mihaljević: Verba dicendi in Croatian Church Slavonic	63
Надежда Јовић: Партиципи, глаголски прилози и придеви у <i>Хиландарском медицинском кодексу</i>	79
Љиљана Недељков, Катица Шкорић: Рукописна збирка турцизама из 18. века (структура, правописне, фонетске, морфолошке црте и порекло лексике) . .	87
Радмило Маројевић: Ријечи с побочним акцентима. Прозодијско-интонациона интерпретација текста <i>Луче микроkozма</i>	101
Нада Арсенијевић: Прилог проучавању повратних глагола у српском језику . .	115
Миливој Алановић: Глаголи асистенције и њихова синтаксичко-семантичка валентност	137
Милена Јакић: О типологији декомпонованих конструкција у српском језику . .	151
Гордана Штасни: Номинација човека мотивисана позитивним карактерним особинама	167
Жарко Бошњаковић, Драгана Радовановић: Синтетички поглед на творбу аориста и ареал наставака у штокавском наречју	181
Радивоје Младеновић: Морфолошка и синтаксичка плурализација збирних именица и неких заменица у говорима југозападног дела Косова и Метохије . .	205
Nadežda Silaški, Tatjana Đurović: The NATURAL FORCE metaphor in the conceptualisation of the global financial crisis in English and Serbian	227
Марко Јанићијевић: Моделовање текстуалних целина на примеру законских аката на српском и енглеском језику	247
Биљана Мишић Илић, Весна Лопичић: Прагматички англицизми у српском језику	261

ХРОНИКА

Милорад Радовановић: Академик Милка Ивић (11. 12. 1923 – 7. 3. 2011)	275
Предраг Пипер, Марина Николић: Међународни научни симпозијум <i>Грамајтика и лексика у словенским језицима</i>	277
Александар Лома: Промоција књиге <i>Теорија дијахронијске лингвистике и проучавање словенских језика</i>	282

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Милорад Радовановић: Градуелност синтаксичких промена	287
Душанка Звекић-Душановић: Иван Клајн, Предраг Пипер (ур.), <i>Контрастивна проучавања српског језика</i>	294
Гордана Драгин: Драгољуб Петровић, Снежана Гудурић, <i>Фонологија српскога језика</i>	301

Душанка Вујовић, Олга Панић-Кавгић, Биљана Радић-Бојанић, Твртко Прћић: Још три нове књиге Ранка Бугарског	306
Марина Курешевић: О категорији аниматности или о маркирању атипичних објеката	328
Sabina Halupka-Rešetar: Nomi Erteschik-Shir, Lisa Rochman (eds.), The Sound Patterns of Syntax	332
Зоран Симић: Claudia Leah, Sinonimia și elementul slav în sistemul sinonimic al limbii române	339
Драгана Радовановић: Момчило Поповић, Драгољуб Петровић, О говору Спича	346
Веран Станојевић: Ненад Крстић, „Наполеон Бонапарта” Александра Диме у преводу Љубомира Ненадовића	350
Ненад Ивановић: Вера Васић (ур.), Дискурс и дискурси	354
Упутство за припрему рукописа за штампу	361

Andrej V. Sidelcev

HITTITE PARALLELS FOR BALKAN SPRACHBUND CLITIC DOUBLING*

This paper deals with Hittite parallels to Balkan clitic doubling. The structure and functions of Hittite clitic doubling are briefly described, then they are compared with the Balkan one. The small number of occurrences as well as the exclusively pragmatic conditioning of Hittite clitic doubling (not any kind of topic, but rather shift topic) testify that clitic doubling was just emerging in Hittite. The comparison with the pragmatically conditioned Balkan Sprachbund clitic doubling demonstrates that these very first steps of clitic doubling evolution in Hittite attest a very different scenario from the one in the Balkans, namely that clitic doubling need not always develop along the same cline dependent on the topical hierarchy. This Hittite – Balkan comparison contributes to the little described diachronic typology of clitic doubling.

Keywords: clitic doubling, Hittite, Balkan Sprachbund, topic, topical hierarchy, diachronic typology.

0. INTRODUCTION. The research of clitic doubling in the languages of the Balkan Sprachbund has recently been activated by an important collection of papers (KALLULI – TASMOWSKI 2008). Outside the Balkans, clitic doubling has also been described in Romance, Celtic and Slavic languages, as well as in more “exotic” ones (see ARKADIEV 2009; 2010b).

This paper aims to bring Hittite data into the diachronic typology of clitic doubling. The Hittite data are interesting for non-specialists in Hittite in two ways: Hittite contributes to the universal diachronic typology of clitic doubling (for which, see ARKADIEV 2009; 2010b)¹ and, as a consequence, it is also of interest to specialists in the languages of the Balkan Sprachbund. Of particular importance is the contribution of Hittite to the functional aspect of universal clitic doubling typology. Since clitic doubling is functionally described in the most detailed way in the Balkan Sprachbund languages, this aspect is also of interest to scholars of those languages. Like the languages of the Balkan Sprachbund,

* This research is supported by RGNF, grant No. 11-04-00282a. I wish to thank Prof. Dr. Grković-Major and the anonymous reviewers for valuable criticism and bibliographical suggestions. The author alone remains responsible for all possible errors of fact or interpretation.

¹ I will also try to draw parallels from clitic doubling of ‘exotic’ languages (ARKADIEV 2010b), Celtic (PARINA 2006), Slovenian dialects (MARUŠIČ – ŽAUCER in print) and Romance languages (NARUMOV – SUCHAČEV 2001; NARUMOV 2001; ČELYŠEVA 2001; VANELLI 1998).

Hittite demonstrates pragmatic conditioning of clitic doubling by topicality. At the same time it attests an interesting variation of the type of topicality involved: it is shift topic that triggers clitic doubling in Hittite.

For Hittitologists, the typological background may speak in favour of clitic doubling as a special pragmatic category, up to now virtually ignored in Hittite linguistics. Clitic doubling was discovered already in GARRETT 1990, but has been completely ignored ever since. Even for A. Garrett the function and typology of Hittite clitic doubling were a complete mystery.

0.1. HITTITE CLITICS. Traditionally Hittite clitics are divided into three classes: enclitic personal pronouns: subject, direct object and indirect object (HOFFNER – MELCHERT 2008: 135–137, 279–282). Particles included the direct speech particle *-wa(r)*, the reflexive particle *-z(a)*, local particles, the emphatic particle *-pat* (HOFFNER – MELCHERT 2008: 354–388), and the enclitic conjunctions *-a/ma* ‘but’, *-a/ya* ‘and’ (HOFFNER – MELCHERT 2008: 395–400). This distinction is based mostly on semantics although there are syntactic differences as well, mostly as far as clitic position is concerned. The majority of the clitics are sentential clitics² and are always placed in accordance with Wackernagel’s law, after the first accented word (HOFFNER – MELCHERT 2008: 410).

1. HITTITE CLITIC DOUBLING. Clitic doubling involves enclitic personal pronouns in their standard Wackernagel position in one clause with the full coreferential NP in the same syntactic function. The position of the NP within the clause is not marked, i.e. it is base-generated:

NS (CTH 461.D) KUB 44.63+ Vs. II 8' (GARRETT 1990: 264)
mahhan=ma=at =šši =kan *išhar*
 when=but=**it**-CL.PRON.3SG.ACC.N.=him-CL.PRON.3SG.DAT.=LOC.PART. blood-ACC.SG.N.
arha tarnai #
 off lets-3 SG.PRES.
 ‘But when (s)he lets **it**, the blood, off from him, ...’

Clitic doubling is rare. However, it is attested 14 times at all periods of Hittite language history: once in an Old Hittite text written in Old Script; twice in Old Hittite texts preserved in New Script copies; seven times in texts written in Middle Script; four times in texts written in New Script. The number of clitic doubling occurrences is comparable to that of left dislocations in Hittite (15 cases). These seemingly irrelevant statistics are significant because left dislocations are unanimously acknowledged in studies of Hittite syntax, whereas clitic doubling is ignored.

1.1. HITTITE CLITIC DOUBLING AS DIFFERENT FROM APPOSITIVE DISLOCATION. Taxonomically it is necessary to distinguish clitic doubling from appositive dislocation where the clitic doubled NP has to be marked off with comma intonation. As opposed to appositive dislocation, clitic doubling should demonstrate no pauses between the enclitic pronoun and the coreferent NP. Naturally, this assessment

² With the exception of the emphatic particle *-pat*, partially local particles and enclitic conjunctions.

remains unverifiable for Hittite since there is no way to establish any intonation or intraclausal pauses.

However, it seems that there are still criteria that distinguish clitic doubling from appositive dislocations even when no prosodic data are present:

First, 1st and 2nd person pronoun clitic doubling (both enclitic pronoun and accented pronoun are 1st or 2nd person) is cross-linguistically attested only as clitic doubling, but not as appositive dislocation. So the only Hittite example of this type has to be clitic doubling.

MH/MS (CTH 188) HKM 48 Vs. 4–6
^DUTU^{SI} =^[m]u³ *kuit* *BELI*=^[Y]A
 Your Majesty=**me**-CL.PRON.1SG.ACC. concerning the fact that lord=my
ammu[*k*] ^mHapirin *kiššan* *wātarnahta* #
me-STRESSED PRON.1SG.ACC. Hapiri-ACC.SG. as follows commanded-3SG.PRET.
 ‘Concerning the fact that you, Your Majesty, my lord, commanded me, Hapiri, as follows’.

The second difference between clitic doubling and appositive dislocation is the fact that appositive dislocation is used with both stressed and enclitic pronouns whereas clitic doubling is only employed with enclitic pronouns. An example of appositive dislocation with a stressed pronoun is

MS (CTH 186) HKM 17 Vs. 9–11
 1. [*n*]=*ašta* ^t[*u*]*k* ^mHullan *kuwapi gimmanti*
 s.c.part.=loc.part. **you**-STRESSED PRON.2SG.ACC. Hulla-ACC.SG.C. when in winter-LOC.SG.
parā nehhun #
 out sent-1SG.PRET.
 2. *nu* =*tta* *apiya UL ištamaššer* #
 S.C.PART.=you-CL.PRON.2ACC.SG. then not heard-3PL.PRET.
 ‘(1) When I sent you, Hulla, out in winter, (2) they did not hear about you then’.

In the example already cited, appositive dislocation occurs in the same context with clitic doubling:

MH/MS (CTH 188) HKM 48 Vs. 4–6
^DUTU^{SI} =^[m]u⁴ *kuit* *BELI*=^[Y]A
 Your Majesty=**me**-CL.PRON.1SG.ACC. concerning the fact that lord=my
ammu[*k*] ^mHapirin *kiššan* *wātarnahta* #
me-STRESSED PRON.1SG.ACC. Hapiri-ACC.SG. as follows commanded-3SG.PRET.
 ‘Concerning the fact that you, Your Majesty, my lord, commanded me, Hapiri, as follows’.

While clitic doubling in this case operates within the 1st person pronoun (clitic -*mu* – stressed form *ammu*[*k*]), the appositive dislocation (*ammu*[*k*] ^mHapirin ‘me, Hapiri’) involves the stressed pronoun (*ammu*[*k*]).

³ In the autography (ALP 1991: 51) the sign, although damaged, is unambiguously read MU.

⁴ In the autography (ALP 1991: 51) the sign, although damaged, is unambiguously read MU.

Stressed pronouns never double shift topic NPs, they exclusively co-occur as part of the appositive dislocation. The opposite is not true: both clitic and stressed pronouns occur with appositive dislocation: 1st person pronouns attest both forms (2 times clitic, once stressed in my corpus); 2nd person pronouns attest only stressed forms with it.

Third, clitic doubling and appositive dislocation have different functions. Appositive dislocation involves some kind of qualification/description of the referent of the enclitic (or stressed) pronoun of the 1st and 2nd person, while clitic doubling deals with topicality. Appositive dislocation is never used in the immediate anaphora after first mention (discourse status change function). It only gives additional information about the referent. Conversely, no descriptions whatsoever, not even epithets are possible as the full NP with clitic doubling. By this I mean that normally the clitic doubled full NP is lexically identical to the antecedent full NP.

Unfortunately, this last criterion is not as straightforward as the first three ones sketched above. I cannot exclude the possibility that *some* of the examples which I consider to represent clitic doubling are, in fact, appositive dislocations. The reason for this is the fact that both clear appositive dislocations and presumable clitic doubling employ lexically identical NPs: ^DUTU^{Št} ‘my majesty’. Names occur quite frequently in appositive dislocations as well as in clitic doubling (^mKizzuwan in clitic doubling; ^mHapirin in appositive dislocation MS (CTH 186) HKM 17 Vs. 9–11). So purely lexically, no line can be drawn between clitic doubling and appositive dislocations, especially if presumable clitic doubling examples demonstrate a continued topic function. Only discourse status change keeps them appropriately distinct in some of the clitic doubling uses. Even in this case, appropriate difference from appositive dislocation exists only if immediate anaphora after first mention is involved.

1.2. HITTITE CLITIC DOUBLING AS A DISCOURSE CONDITIONED PHENOMENON. Hittite clitic doubling is clearly pragmatically conditioned. It attests to three functions.

The first function is shift topic:

MS (CTH 480) KUB 29.7+ KBo 21.41 Rs. 24–30

1. *nu* =šši *hašuwā[i]*^{SAR} *pianzi* #

S.C.PART.= her-CL.PRON.3SG.DAT. soapwort-ACC.SG.N. give-3PL.PRES.

2. *n* =at *anda puššaizzi* #

S.C.PART.=it-CL.PRON.3SG.ACC.N. in pounds-3SG.PRES.

3. *anda=ma=kan kiššan me[mai]* #

then =but =LOC.PART. thus speaks-3SG.PRES.

4. *mān=wa ANA PA[Ni]* DINGIR^{LIM} *kuiški* EN ŠISKUR *idālawanni*

if=DIR.SP.PART. before deity some-NOM.SG.C. ritual practitioner evil-LOC.SG.N.

memian harzi #

speak-PART.SG.NOM.N. AUX.3SG.PRES.PERF.

5. *paiddu=wa=kan edani* DINGIR^{LIM}-aš *parni*

AUX.3SG.IMPER.=DIR.SP.PART.=LOC.PART. that-LOC.SG. god’s-GEN.SG. house-LOC.SG.

and[a]n hurtaiš ling[a]iš paprātarr=a hāšuwāyaš

inside curse-NOM.SG.C. perjury-NOM.SG.C. uncleanness-NOM.SG.N.=and soapwort-GEN.SG.

iwar kišaru #

like may become-3SG.IMPER.MED

6. *nu* =war =at *hāšu[wāy]aš^{SAR}* *iwar*
 S.C.PART.=DIR.SP.PART.=them-CL.PRON.3PL.NOM.N. soapwort-GEN.SG. like
miyān *ēšdu* #
luxuriant-PART.NOM.SG.N. let be-3SG.IMPER.
 7. *nu* =war =at =za *namma iyatnuwan*
 S.C.PART.=DIR.SP.PART.=it-CL.PRON.3SG.ACC.N.=REFL. further luxuriant-ACC.SG.N.
hāšuwāi^{SAR} [*puš*]šuwanzi [*l*]ē *kuiški* *tarahzi* # §
 soapwort-ACC.SG.N. to crush/pluck-INF. PROHIB. no one-NOM.C. let be able-3SG.PRES.
 ‘(1) They give her the soapwort (2) she pounds it (3) and then speaks thus: “(4) If
 some ritual practitioner has spoken with evil intent befo[re] the deity: (5) “Let
 curse, perjury and uncleanness inside that temple become like soapwort. (6) Let
 them be luxuriant like soapwort. (7) Further let no one be able to crush/pluck it, the
luxurious soapwort!”’§’.

In clause 7 enclitic pronoun *-at* refers to *hāšuwāi^{SAR}* ‘soapwort’, a referent different from the referent of the pronoun *-at* in the previous clause 6 (*hurtaiš ling[a]iš paprātarr=a* ‘curse, perjury and uncleanness’). Thus there is a topic shift: the primary topic of clause 7 was the secondary topic of clause 6 whose primary topic was *hurtaiš ling[a]iš paprātarr=a* ‘curse, perjury and uncleanness’.

It follows from the term that shift topic always involves a change of topic in the clause with clitic doubling. The “new” topic is normally present in the previous discourse – either in the immediately preceding context, or earlier. In the latter case the topic has been deactivated and the clitic doubling construction serves to re-activate it. In the former case the topic was a secondary topic. Quite rarely clitic doubling is used to select one from several equally active referents. Even in this case there is to some degree topic shift as a less active referent is chosen.

The second function is discourse status change:

OH/NS (CTH 9.6) KBo 3.28 Vs. II 17–19’ (GARRETT 1990: 264)

1. *attaš* =maš *haršanī* ^DID-ya *mekkeš*
 of father-GEN.SG.=my-GEN.SG. in the person-DAT.SG. in the river-LOC.SG. many-NOM.PL.C.
paprešker #
 were proven guilty-3PL.PRET.ITER.
 2. *š* =uš *ABI* LUGAL *natta huišnuškēt* #
 S.C.PART.=them-CL.PRON.3PL.ACC.C. father of the king not let live-3SG.PRET.CAUS.ITER.
 3. ^mKizzuwaš=pat *ANA* SAG<DU> *ABI=YA* ^DID-ya
 Kizzuwa-NOM.SG.C.=EMPH.PART. in the person of father=my in the river-LOC.SG.
papritta #
 was proven guilty-3SG.PRET.MED.
 4. *š* =an *attaš=miš* ^mKizzuwan
 S.C.PART.=him-CL.PRON.3SG.ACC.C. father-NOM.SG.C.=my-NOM.SG.C. Kizzuwa-ACC.SG.C.
nat<ta> hue<š>nūt #
 not let live-3SG.PRET.CAUS.
 ‘(1) Many were proven guilty in the river ordeal in (the matter of offending) the person
 of my father. (2) The king’s father did not let them live. (3) Kizzuwa in particular
 was proven guilty by the river ordeal in (the matter of offending) the person of my
 father. (4) My father did not let **him**, Kizzuwa, live’.

In this example clitic doubling codes the change of NP discourse status from non-topical to topical: NP *Kizzuwa-* was focus in the previous clause 3. In clause 4 clitic doubling marks the change of *Kizzuwa-* discourse status to the topical.

Discourse status change is actually shift topic. Still it is different enough from other shift topics to be described separately. Discourse status change does not involve referential ambiguity. There is indeed topic shift involved with discourse status change, but the referent which is the topic of the clause with clitic doubling is present in the previous clause, although in that clause it is focus or comment.⁵ Moreover, the main topic of the context is normally maintained and coded by an enclitic or zero pronoun. Full scale topic shift (the main topic of the preceding clause is not the main topic of the clause in question; the secondary topic of the preceding context is the main topic of the clause in question) never occurs with the discourse status change function.

It is important to notice that nearly all cases of discourse status change are immediate anaphora after the first mention.

The third function is continued topic:

MS (CTH 443) KBo 15.10+ Vs. II 33–35

1. *nu i[d]ā[l]u harnikten #*

S.C.PART. evil-ACC.SG.N. destroy-2PL.IMPER.

2. *nu ANA BELI ANA DAM=ŠU DUMU^{MEŠ}=ŠU āššu*

S.C.PART. for lord for wife=his children=his good-ACC.SG.N.

namma ēšt[u] #

then. may be-3SG.IMPER.

3. *[nu=]šši^DUTU-uš^DIM-ašš=a ANA BEL[I] ANA*

S.C.PART.=him-CL.PRON.3SG.DAT. Sungod-VOC.SG. Stormgod-VOC.SG.=and to lord to

DAM DUMU^{MEŠ}=ŠU āššu TI-tar mayandatar

wife children=his well-being-ACC.SG.N. life-ACC.SG.N. youthful vigour-ACC.SG.N.

^{GIŠ}TUKUL *parā nēantan [na]m[m]a piškatten #*

weapon ahead pointed-ACC.SG.N. then keep giving-2PL.IMPER.ITER.

‘(1) Destroy evil. (2) May it then be good for the lord, (his) wife (and) his children.

(3) But let you, Sungod and Stormgod, then keep giving to **him**, the lord, (his) wife (and) his children well-being, life, youthful vigour (and) weapon pointed ahead’.

ANA BELI ‘to the lord’ was re-activated in clause 2 and is the established topic of the context. No discourse status change is involved. The use is identical to the enclitic anaphoric pronoun with unmarked word order. Such a use is actually attested to in the lexically identical context of the same text:

(CTH 443) KBo 15.10+ Vs. I 35–36 (= Rs. III 35’–37’)

1. *ANA BELI=ma DAM=ŠU DUMU^{MEŠ}=ŠU TI-tar hašt[iliyatar]*

for lord=but wife=his children=his life-ACC.SG.N. bravery-ACC.SG.N.

mayandatar piškandu #

youthful vigour-ACC.SG.N. let keep giving-3PL.IMPER.ITER.

⁵ This lack of referential ambiguity is probably the reason why, cross-linguistically and normally in Hittite, discourse status change is coded by an anaphoric clitic pronoun.

2. *nu=šši* DINGIR^{MEŠ.HI.A} GIŠ[TUK]UL *parā neantan*
 S.C.P.=**him**-CL.PRON.3SG.DAT. gods weapon ahead pointed-ACC.SG.N.
piandu #
 let give-3PL.IMPER.

‘(1) But let them keep giving to the lord, his wife (and) his children life, bravery (and) youthful vigour. (2) Let the gods give him a weapon pointed ahead’.

Thus, clitic doubling is really redundant here, being identical to the anaphoric enclitic pronoun use with unmarked word order. This function is the rarest, being attested only twice.

All these examples demonstrate that clitic doubling in Hittite is pragmatically conditioned. It is the topical status of the NP that brings about clitic doubling. Normally, clitic doubling is conditioned by some finer-grained topicality, and only in two cases of continued topic function is it pure topicality without finer meanings.

The question arises here – possibly in view of the two examples that code unmarked topicality – of whether we should really consider Hittite clitic doubling to code generic topicality: in some cases accompanied by finer-grained meanings, but not in other cases. However, I am reluctant to resort to this description as in this case clitic doubling would not be employed in the absolute majority of contexts where the conditions for its use are met, as most of the topics are not coded by clitic doubling. So I prefer to assess shift topic, including discourse status change, as the main conditioning of clitic doubling, narrowing the potential contexts for clitic doubling considerably. The continued topic function is for me a rare extension of this function implying the very start of clitic doubling, spread to less specific and more general topicality.

Summing up the section on Hittite clitic doubling, it is necessary to say that the small number of occurrences as well as the exclusively pragmatic conditioning of Hittite clitic doubling testify to the very first steps of the evolution of this syntactic phenomenon in Hittite.

2. HITTITE AND BALKAN PRAGMATICALLY CONDITIONED CLITIC DOUBLING: TOPICALITY. It is unanimously believed that, in the languages of the Balkan Sprachbund, clitic doubling is triggered by topicality. It is sometimes specified that only one kind of topic – the already established topic – triggers clitic doubling (KALLULI – TASMOWSKI 2008: 13–14, 16).⁶

Functional descriptions of concrete languages deviate from this general picture, revealing more complex details. The most interesting case is provided by Bulgarian. Functionally, clitic doubling is described as coding a contrastive topic (FRIEDMAN 2008: 45 with ref. to Leafgren; DIMITROVA-VULCHANOVA – VULCHANOV 2008: 105, 121). The contrastive topic is, however, understood in very different ways.

According to Leafgren, clitic doubling in Bulgarian is almost always used as an overt marker of topicality when this topicality is unexpected owing to its not being an (established) topic of the preceding context (FRIEDMAN 2008: 45 with ref. to Leafgren). It must be noted that this understanding is closer to new topic.

⁶ The authors term it intended topic.

Thus, for example, in the next example the discourse theme, i.e., the topic of the context, is a philanderer, but in the clause with reduplication, the topic is adolescent greed:

No izvednāž zad gārb-a mu ostana ljubopitstvo-to kām
 but suddenly behind back-DEF him.DAT remained curiosity-DEF to
žensko-to tjalo, njamaše ja poveče junočeska-ta lakomija da natrupva
 female-DEF body not.have it more adolescent-DEF greed SP accumulate
opit i toj se čuvaše da kazva na prijateli-te si ...
 experience and he it heard SP says to friends-DEF self.DAT
 ‘But all of a sudden he lost his curiosity about the female body, the adolescent voracity
 for accumulating experience was now gone, and he was heard to say to his friends ...’
 (FRIEDMAN 2008: 45 with ref. to Leafgren).

In DIMITROVA-VULCHANOVA – VULCHANOV 2008 (105, 121) contrastive topic is understood in a more standard way:

“[Clitic] doubling is predicted to occur when reference is made to a referent already present in the discourse [...] and when this referent is selected out of a larger set. The necessary condition then is that the larger set is introduced previously, thus making the concrete referent available for selection later on through the clitic doubling mechanism.”

Whatever the exact nature of the contrastive topic in Bulgarian, Hittite provides an interesting parallel. In Hittite it is not just topicality, but rather topic shift (including change of the discourse status from non-topical to topical) that is marked by clitic doubling. When the NP is already an established topic and there is no topic shift, it is not marked by clitic doubling.⁷ This situation is very close to Bulgarian in *Leafgren*’s rendering.

An illustration of widely divergent finer-grained types of topicality triggering clitic doubling in the languages of the Balkan Sprachbund is provided by Romanian where clitic doubling entails some sort of familiarity with the topic, i.e. having a referent in mind beforehand (FRIEDMAN 2008: 54 with ref. to L. Tasmowski).

2.1. INHERENT/CONTEXTUAL HIGHER VS. LOWER TOPICALITY. For the languages of the Balkan Sprachbund a number of asymmetries of clitic doubling are observed: human, definite/specific, quantified by ‘all’, indirect object, 1st and 2nd person pronoun NPs (a) more often and more regularly trigger clitic doubling or (b) display less pragmatic constraints on it (thus being more grammaticalized) synchronically, (c) are the first to get clitic doubled diachronically than non-human, indefinite, not quantified by ‘all’, direct object, 3rd person and full lexical NPs. This asymmetry is motivated by higher vs. lower topicality (FRIEDMAN 2008: 59; ARKADIEV 2009: 12 with ref. to Haspelmath; 2010b). Left members of these pairs (human, definite/specific, quantified by ‘all’, indirect objects/recipients, 1st and 2nd person pronouns) are more topical than right ones (non-human, indefinite, not quantified by ‘all’, direct

⁷ With the exception of two examples which are in any case practically indistinguishable from appositive dislocation.

objects/themes, 3rd person pronouns and full NPs). The Balkan Sprachbund clitic doubling is thus sensitive to the degree of topicality. Outside the Balkans the same hierarchy is also operative.

All these parameters are part of the universal hierarchy of topicality:⁸
 a. human > non-human; b. definite > indefinite; c. more involved participant > less involved participant (agent > dative > accusative); d. 1st person > 2nd person > 3rd person (GIVÓN 1976: 152). The parameters may be linearly ordered as subject > definite object > human object > indefinite object (GIVÓN 1976: 152). The topicality hierarchy of M. Haspelmath is virtually identical: recipient vs. theme; 1st/2nd person vs. 3rd person; pronoun vs. full NP; proper name vs. common name; animate vs. inanimate; definite vs. indefinite (ARKADIEV 2009: 12). The hierarchy correlates with the likelihood of verb agreement (GIVÓN 1976: 152), thus predicting earlier development of clitic doubling into an agreement marker for indirect objects and 1st and 2nd person pronouns in the languages of the Balkan Sprachbund.

On the contrary, Hittite clitic doubling seems to be independent of the hierarchy. This is not unique. There are other data that contradict this correlation of the topicality hierarchy with the likelihood of agreement marking. For example, Bakker and Siewierska highlighted the fact that agreement as head-marking is more likely for the patient of transitive verbs (direct object) than for the recipient (indirect object). The latter is likelier to be dependent-marked (by case) (see ARKADIEV 2009: 1, 9 with lit.; ARKADIEV 2010a: 2).

2.1.1. HUMAN VS. NON-HUMAN. It is repeatedly noted that, in Romanian, animacy triggers clitic doubling (CORNILESCU – DOBROVIE-SORIN 2008: 304–5):

- a. *L-am văzut pe profesor-ul tău.*
 3SG.ACC-AUX.1SG.SBJ seen OBJ professor-DEF your
 ‘I saw your professor.’
 b. *(*L-)am văzut (*pe) autobuzu-ul tău.*
 3SG.ACC-AUX.1SG.SBJ seen OBJ bus-DEF your
 ‘I saw your bus.’ (ARKADIEV 2010b: 7).

As animacy obviously is more inherently topical than inanimacy, it is quite often deduced from this that animacy/humanness should be an obligatory stage in the grammaticalization process (Givón) and that a universal correlation exists between animacy/humanness and a higher degree of topicality, including such a connection in clitic doubling (FRIEDMAN 2008: 59; ARKADIEV 2009: 12 with ref. to Haspelmath; 2010b).

In Hittite animacy/humanness is irrelevant for clitic doubling: any kind of NP can trigger clitic doubling: both animate, human, common gender NPs (LUGAL MUNUS.LUGAL-*ann*=a ‘the queen and the king’, ^m*Kizzuwan* proper name, ^{DUTU}*Ši* ‘My Majesty’ as the title of the Hittite great king, *BEL*[I] ‘lord’), animate, non-human, common gender NPs (^{MUS}*illuyanka*[n] ‘the serpent’), and inanimate, non-human NPs of both neuter gender (*hāšuwāi*^{SAR} ‘soapwort’, *tarhuilatar* ‘valour’, *išhar* ‘blood’, *ŠA*^{HUR.SAG} *Ammana uwawar* ‘coming to Mt. Ammana’, *ŠEŠ*^{UTTA} ‘brotherhood’) and common gender (MU^{HIA}-*uš* ‘years’, *galulupēš* ‘fingers’).

⁸ See also KALLULI – TASMOWSKI 2008: 19, 26; HILL – TASMOWSKI 2008.

More importantly, within the languages of the Balkan Sprachbund itself only Romanian attests animacy as conditioning clitic doubling.⁹ This certainly means that animacy/humanness implies greater topicality indeed,¹⁰ but it also means that animacy/humanness as a topicality related phenomenon does not automatically trigger clitic doubling and, indeed, triggers it very seldom *by itself*.¹¹ So animacy/humanness as an obligatory stage on the universal topicality scale is open to question.

2.1.2. DEFINITE/SPECIFIC VS. INDEFINITE. Another important pragmatic trigger of clitic doubling related to higher topicality degree is definiteness and specificity (KALLULI – TASMOWSKI 2008: 10–11; FRIEDMAN 2008: 43; MIŠESKA TOMIĆ 2008: 70).¹² Mostly definiteness and specificity co-occur with topicality,¹³ more rarely they conflict, and in this case there are two scenarios: 1. Topicality has priority: in Albanian and Modern Greek clitic doubling is triggered by non-pronominal direct object DPs if they are topical/given/anti-focal irrespective of their definite status (KALLULI – TASMOWSKI 2008: 16, 18; FRIEDMAN 2008: 43). 2. Definiteness has priority over topicality: in Macedonian bare indefinite direct objects are not clitic doubled even when topicalized (MIŠESKA TOMIĆ 2008: 73–74).

Hittite follows the first scenario since shift topic triggers clitic doubling. While I have no examples of shift topic indefinite NPs being clitic doubled,¹⁴ no definite focal NPs are ever clitic doubled.

2.1.3. THE QUANTIFIER ‘ALL’. Clitic doubling is obligatorily triggered by the quantifier ‘all’ not only in the languages of the Balkan Sprachbund (Romanian, Modern Greek, Albanian), but also in (River Plate) Spanish (KALLULI – TASMOWSKI 2008: 17). It is especially stressed that in Modern Greek only this quantifier triggers clitic doubling obligatorily (KALLULI – TASMOWSKI 2008: 17; FRIEDMAN 2008: 37, 49). Clitic doubling in this context is observed already in Old Slavonic (DIMITROVA-VULCHANOVA – VULCHANOV 2008: 123–124).

This obligatory triggering is explained by the fact that the restrictor of ‘all’ is always given (KALLULI – TASMOWSKI 2008: 19) and thus it is again higher topicality that regularly triggers clitic doubling in the Balkans and (River Plate) Spanish.

As for Hittite higher degree of topicality is not relevant, ‘all’ does not obligatorily trigger clitic doubling.

⁹ The only other evidence comes from a Macedonian dialect spoken in Northern Greece where “clitic-doubling of a noun without an article [...] can sometimes occur with indefinite human direct objects, especially if they are masculine” (MIŠESKA TOMIĆ 2008: 73 fn. 9 with ref. to Topolinjska).

¹⁰ Humanness is also present in the indirect object which in the basic function of recipient is normally human (see below 2.1.4.2.) and in 1st and 2nd person pronouns.

¹¹ I.e., outside such inherently human categories as indirect object and 1st and 2nd person pronouns.

¹² See *ibid.*: 19; FRIEDMAN 2008: 41–43 on some finer-grained distinctions involving non-novelty, referential stability and potential specifiability.

¹³ This connection seems to be universal (KALLULI – TASMOWSKI 2008: 13). See also KALLULI – TASMOWSKI 2008: 19 for analyzing certain indefinite expressions as non-novel leading to the conflation of specificity and topichood/givenness and ARKADIEV 2009: 12 (with ref. to Haspelmath) for the definite NPs being more topical.

¹⁴ Naturally, we should remember that Hittite does not grammaticalize definiteness as it has no articles.

2.1.4. TOPICAL ASYMMETRY

2.1.4.1. 1st and 2nd person pronouns vs. 3rd person pronouns vs. full NPs. Direct objects instantiated by 1st and 2nd person pronouns trigger clitic doubling *more* obligatorily or have less pragmatic constraints on it than other types of direct objects in at least some languages of the Balkan Sprachbund (FRIEDMAN 2008: 40 generally; KALLULI – TASMOWSKI 2008: 17 and KALLULI 2008: 228, 248 for Albanian; MIŠESKA TOMIĆ 2008: 70 and KONESKI 1981: 334 for Macedonian). There are even Serbo-Croatian dialects where only pronominal direct objects trigger clitic doubling (FRIEDMAN 2008: 46–47, 59; MIŠESKA TOMIĆ 2008: 82; MØNNESLAND 1977¹⁵).¹⁶ Diachronically this fact can be unambiguously interpreted as 1st and 2nd person pronouns being the first to trigger clitic doubling. See most explicitly (KRAPOVA – CINQUE 2008: 279 fn. 33).

It is noted that, in Albanian, direct objects instantiated by first and second person full pronouns are *always* clitic doubled irrespective of their discourse status (KALLULI – TASMOWSKI 2008: 9, 17; KALLULI 2008: 228, 248). The situation in Romanian is analogous as clitic doubling there is triggered by all full personal and definite pronouns (KALLULI – TASMOWSKI 2008: 9–10). Thus, an inherent higher degree of topicality again has priority over contextual topicality that may be completely absent.

Outside the Balkans 1st and 2nd person pronouns are more frequently clitic doubled than 3rd person pronouns in Welsh (PARINA 2006: 9).

More rarely, the borderline is between pronouns and full NPs: in Slovenian dialects (Gorica) it is pronouns (including 3rd person pronouns) that trigger clitic doubling as different from full NPs (MARUŠIČ – ŽAUCER in print: 3; ARKADIEV 2010b: 7). Any person, number and case of full personal pronouns (not demonstrative), including reflexive pronouns, triggers clitic doubling. Simultaneous clitic doubling of two pronouns is judged possible, but not recorded in spontaneous speech (MARUŠIČ – ŽAUCER in print: 3–4, 12).

Similarly in North Italian dialects (Turin) object clitic doubling is attested only if the object is instantiated with a pronoun (ČELYŠEVA 2001: 110). In (River Plate) Spanish, the indirect object is obligatorily clitic doubled if it is instantiated by a pronoun and facultative if it is instantiated by a full human NP. It is obligatory if the indirect object is the possessor and when it is a ‘quirky’ subject (VANELLI 1998: 135–136).

A very interesting distribution occurs in Friulian and in Italian Venetian dialects: subjects are most obligatorily and widely clitic-doubled when instantiated by a 2nd sg. pronoun (NARUMOV – SUCHAČEV 2001: 378; ČELYŠEVA 2001: 122). The situation in Ladinian is similar, but in some dialects subject clitic doubling is obligatory not only in 2nd sg., but also in 3rd person (both sg. and pl.), instantiated by both pronouns and full NPs with some phonological and morphonological conditioning (NARUMOV 2001: 403, 409). Analogous, but more complex is the situation in North Italian dialects (ČELYŠEVA 2001: 109): in some dialects subject

¹⁵ Actually, in Old Serbian there are some examples of clitic doubled full NPs (MØNNESLAND 1977: 106–107), but they are really sporadic, being attested in three documents under the Albanian influence (ibid.).

¹⁶ Clitic doubling of full pronouns is attested even in the New Štokavian dialect of Serbian which does not attest to Balkan Sprachbund linguistic features (BOŠNJAKOVIĆ 2000).

clitic doubling is obligatory in any person, in some – in 2 sg., 3 sg. and 1 pl. In some dialects the subject clitic is facultative. In Genoa subject clitic doubling is obligatory in 2 sg. and 3 sg. In Venetian dialects there are also generalized subject clitics: in Padua *a* is a topicalizer for all persons and numbers (ČELYŠEVA 2001: 122). In Sicily subject clitic doubling is obligatory in 2 sg. and pl. in imperfect, conjunctive and conditional (ČELYŠEVA 2001: 144). For a fuller list of obligatory subject clitic doubling, see VANELLI 1998 (37, 48) where the obligatoriness scale is 2nd sg. < 3rd sg. < 3rd pl. However, it should be mentioned that this difference is actually based on the degree of obligatoriness of subject clitic pronouns *without* clitic doubling (VANELLI 1998: 29–49).

This difference between 1st and 2nd person pronouns vs. 3rd person pronouns vs. full NPs is motivated by the fact that 1st and 2nd person pronouns are more topical than 3rd person pronouns and full NPs (FRIEDMAN 2008: 59; ARKADIEV 2009: 12 with ref. to Haspelmath).

In Hittite 1st and 2nd person pronouns are not clitic doubled more regularly than full NPs. Actually, there is only one case of 1st person pronouns triggering clitic doubling.

MH/MS (CTH 188) HKM 48 Vs. 4–6

^DUTU^{SI} = [m]u¹⁷ kuit BELI=[Y]A

Your Majesty=**me**-CL.PRON.1SG.ACC. concerning the fact that lord=my

ammu[k] ^mHapirin kiššan wātarnahta #

me-STRESSED PRON.1SG.ACC. Hapiri-ACC.SG. as follows commanded-3SG.PRET.

‘Concerning the fact that you, Your Majesty, my lord, commanded **me**, Hapiri, as follows’.

As 1st and 2nd person pronouns have higher inherent topicality than 3rd person pronouns and full NPs, the lack of any particular frequency/obligatoriness of them being clitic doubled implies again that Hittite is insensitive to the degree of topicality. However, an important proviso is in place here: it is clitic doubling of the 1st person pronoun in Hittite that differs most clearly from appositive dislocations. Although I believe that the shift topic function of clitic doubled full NPs distinguishes the structures they occur in well enough from the appositive dislocations, I cannot totally exclude the possibility that only clitic doubling of the 1st person pronoun is actually clitic doubling in Hittite. If this is indeed so, the Hittite state of affairs would be similar to that of the Slovenian dialects. In any case, note that clitic doubling of 1st and 2nd person pronouns is an innovation of clitic doubling in comparison with left dislocations out of which clitic doubling most likely developed: personal pronouns are never left-dislocated in Hittite.

2.1.4.2. *Indirect vs. direct object*. It has been remarked that “[...] the literature on clitic doubling in various languages¹⁸ converges on the view that direct object clitic doubling is much more restricted than indirect object clitic doubling [...]” (KALLULI – TASMOWSKI 2008: 7). See also FRIEDMAN 2008: 40. In the western periphery of the South-Eastern Serbian dialects, e.g. in the dialect of

¹⁷ In the autography (ALP 1991: 51) the sign, although damaged, is unambiguously read MU.

¹⁸ Actually only Romance languages ((River Plate) Spanish) and the languages of the Balkan Sprachbund are considered – AS.

Prizren, only indirect lexical objects are as a rule clitic doubled (MIŠESKA TOMIĆ 2008: 82). This fact implies that diachronically indirect objects are the first to be clitic doubled.

It is further specified that “[a]t least in Macedonian and Albanian, clitic doubling of indirect objects can be equated with object agreement” (KALLULI – TASMOWSKI 2008: 13, 15; KALLULI 2008: 228, 248; VIDOESKI 1998–1999: I, 25). In Albanian clitic doubling is pragmatically conditioned when triggered by direct objects. It is triggered only by grammatical factors with indirect objects. So it is a grammaticalized agreement marker for indirect objects and pragmatically conditioned clitic doubling for direct objects (KALLULI – TASMOWSKI 2008: 13, 15; KALLULI 2008: 228, 248).¹⁹ The only constraint on Macedonian direct objects is definiteness (specificity with partitive indefiniteness) (MIŠESKA TOMIĆ 2008: 70–73, 79) while the constraint on indirect objects is specificity. However, bare dat[ive] indefinites, which can never be specific, can also be optionally clitic doubled (ibid.: 76). This indicates that “[t]he dat[ive] clitic [...] is actually much more close to becoming a mere case marker than the acc[usative] clitic is” (ibid.: 76, 80).²⁰

The situation outside the Balkans is similar. In Friulian and in the Venetian dialect of Italian clitic doubling of the indirect object is obligatory with verbs like *dare* ‘give’, *regalare* ‘present’, *mandare* ‘send’, *promettere* ‘promise’ where the recipient is an obligatory valency of the verb (VANELLI 1998: 134–135). The description seems to imply that clitic doubling of direct objects is not obligatory.

These data mean that there is a distinction between indirect object clitic doubling as an agreement marker²¹ (for the definition, see GIVÓN 1976) being grammatically conditioned and direct object clitic doubling as the only clitic doubling proper type being grammatically and pragmatically conditioned (ARKADIEV 2009; 2010a; 2010b).²² The two are diachronically connected as different stages of the grammaticalization of the same cross-referencing relations (ARKADIEV 2009; 2010a). Grammaticalization proceeds more quickly with indirect objects because of their inherent higher topicality.²³ This difference between clitic dou-

¹⁹ This is not characteristic of all the Balkan Sprachbund: “[...] grammatically constrained clitic doubling on the left handside becom[es] freer and pragmatically significant as one proceeds to the right: Macedonian > Albanian > Romanian > Greek > Bulgarian” (KALLULI – TASMOWSKI 2008: 9). Clitic doubling of both indirect and direct objects in Greek and colloquial Bulgarian is not only grammatically but also pragmatically conditioned (KALLULI – TASMOWSKI 2008: 2–3). Notice that, contrary to frequent claims otherwise (FRIEDMAN 2008: 50; KALLULI – TASMOWSKI 2008: 11), both in Modern Greek and Bulgarian clitic doubling is obligatory when properly pragmatically licenced (DIMITROVA-VULCHANOVA – VULCHANOV 2008: 121; JANSE 2008: 166).

²⁰ At the same time I fail to understand why the fact that “the clitics can be optionally left out even when the indirect object is obviously specific” (ibid.: 80) should mean that “the Macedonian dat[ive] doubling clitics actually act as case markers” (ibid.: 80). This fact can signify only one thing: Macedonian clitic doubling of indirect object is not yet completely grammaticalized.

²¹ See most explicitly: MIŠESKA TOMIĆ 2008: 69.

²² Cf. ARKADIEV 2010a: 9–10, who assesses both direct and indirect object clitic doubling as being agreement markers. In this case they would just be differently conditioned: both by grammatical relations and by topicality (ibid.: 14). However, even if we consider clitic doubling of all indirect and definite direct objects to be an agreement marker, we have to concede that it is not a canonical one as it corresponds only to the part of criteria for agreement markers in ARKADIEV 2010b.

²³ The problem that so much troubled Kalluli and Tasmowski – “if the nature of agreement and topic markers is indeed substantially different [...], why are doubling clitics employed as means

bling of indirect and direct objects is explained by the fact that all indirect objects are inherently more topical than direct objects as recipient vs. theme (ARKADIEV 2009: 12 with ref. to Haspelmath).

Again, as with definiteness, inherent topicality can be in conflict with textual topicality. For Macedonian, *all* pragmatic uses (including focal ones) of definite direct objects and all indirect objects trigger clitic doubling; for Albanian, all IOs, DOs instantiated by first and second person pronouns, and all non-focal/non-rhematic DO DPs trigger clitic doubling (KALLULI – TASMOWSKI 2008: 9–10, 25; KALLULI 2008: 228, 248; FRIEDMAN 2008: 48, 54; ARKADIEV 2009: 9 with lit.; MIŠESKA TOMIĆ 2008: 65).²⁴ This would represent some difficulty for the authors like ARKADIEV 2009 (12) who directly assess obligatory clitic doubling of these categories as topic-related. Alongside the lines of (GIVÓN 1976), I would suggest a somewhat more complex scenario. While *originally* the general greater topicality status of indirect objects and direct objects instantiated by 1st and 2nd person pronouns caused them to trigger clitic doubling more regularly, the situation in Western Macedonian is grammaticalized and synchronically independent of pragmatics: both categories can trigger clitic doubling even when in focus.²⁵ Another way to explain the situation is to assume the priority of inherent topicality over textual topicality.

Hittite differs markedly from this state of affairs.²⁶ Indirect objects are not clitic doubled more regularly/obligatorily than direct objects. Clitic doubling of both of them is purely pragmatically conditioned. In this respect Hittite is closer to Greek and colloquial Bulgarian than to Romanian, Albanian, and especially Macedonian (KALLULI – TASMOWSKI 2008: 9). Note that, in contrast to Balkan clitic doubling, in Hittite clitic doubling is never present for both direct and indirect objects simultaneously. Actually in my corpus there is only one clitic doubled indirect object:

MS (CTH 443) KBo 15.10+ Vs. II 33–35

1. *nu i[d]ā[l]u harnikten #*

S.C.PART. evil-ACC.SG.N. destroy-2PL.IMPER.

2. *nu ANA BELI ANA DAM=ŠU DUMU^{MEŠ}=ŠU āššu namma*

S.C.PART. for lord for wife=his children=his good-ACC.SG.N. then.

ēšl[u] #

may be-3SG.IMPER.

for fulfilling such different functions?” (KALLULI – TASMOWSKI 2008: 17; KALLULI 2008: 228) – can be answered fairly easily within the functionalist paradigm: they represent different stages of the same cline of grammaticalization dependent on the topicality hierarchy (GIVÓN 1976; FRIEDMAN 2008; ARKADIEV 2009; 2010b). Cf. KALLULI 2008: 249; KRAPOVA – CINQUE 2008: 280.

²⁴ See MIŠESKA TOMIĆ 2008: 72–3, 80 for some special cases. This holds good for standard Macedonian and the western dialects (on which it is based). Clitic doubling in the eastern dialects is not so consistent (VIDOESKI 1999: 53).

²⁵ Although even in Macedonian there is historical evidence from the 18th and 19th centuries for pragmatic factors in clitic doubling (FRIEDMAN 2008: 43, 58): in focal contexts clitic doubling of definite direct objects was blocked.

²⁶ This concurs with those rare Balkan systems (some Bulgarian dialects) where the frequency of clitic doubling is equal for direct and indirect objects (FRIEDMAN 2008: 40 fn. 11). However, nothing is said about the obligatory/non-obligatory character of both of them in FRIEDMAN 2008 (40 fn. 11). So the real similarity of the Hittite system to the Bulgarian dialectal one remains unclear.

²⁷ The fact that there are systems with clitic doubling of just indirect objects, beneficiaries and ‘raised’ possessors (ARKADIEV 2010b: 5 Ex. 20) is irrelevant as there is no information whether clitic doubling in Yawuru is clitic doubling proper or agreement.

of no languages where only subject clitic doubling is present. Still, if a language has subject clitics, subject clitic doubling is always present (Hittite; Italian dialects).

Macedonian and Modern Greek lack subject clitics (MIŠESKA TOMIĆ 2008: 66; DE BOEL 2008: 89). This situation is typologically common: subject agreement vs. object clitic doubling is the most common type of their co-occurrence in a language (ARKADIEV 2010b: 4).

In Friulian and in Italian Venetian dialects subject clitic doubling is obligatory and is generally considered to be agreement (NARUMOV – SUCHAČEV 2001: 378; ČELYŠEVA 2001: 122). In other sources it is observed that in Friulian and in the Venetian dialect of Italian clitic doubling of the indirect object is obligatory with verbs like *dare* ‘give’, *regalare* ‘present’, *mandare* ‘send’, *promettere* ‘promise’ where the indirect object is an obligatory valency of the verb (VANELLI 1998: 134–5). In the same source nothing is said about subject clitic doubling. (See NARUMOV – SUCHAČEV 2001: 388; ČELYŠEVA 2001: 110, 122, 144.)

Hittite is similar to Italian dialects since it clitic-doubles subjects in the same way as direct and indirect objects. Thus it is insensitive to the higher degree of topicality again. There are two examples of clitic doubling in my corpus:

NH/NS (CTH 171) KUB 23.102 Vs. I 1’–9’

1. *kuitt=a =at* *ŠEŠ^{UTTA} #*
 what=and=**it**-CL.PRON.3SG.NOM.N. “**brotherhood**”-NOM.SG.N.?
 2. *n =at* *kuitt=ma ŠA^{HUR.SAG} Ammana uwawar #*
 S.C.PART.=**it**-CL.PRON.3SG.NOM.N. what=but of Mt. Ammana coming-NOM.SG.N.?
 ‘(1) What is **it**, “**brotherhood**”? (2) And what is **it**, “**coming to Mt. Ammana**”?’.

MS (CTH 789) KBo 32.13 Vs. II 30–32

1. *kišraš =ma =šši galulupēš=šeš talugaē[š] #*
 of hand-GEN.SG.=but=her-CL.PRON.3SG.DAT. fingers-NOM.PL.C.=her-NOM.PL.C. long-NOM.PL.C.
 2. *n =at =kan miyawēš =pat*
 S.C.PART.=**they**-CL.PRON.3PL.NOM.C.=LOC.PART. *four*-NOM.PL.C.=EMPH.PART.
galulupēš [ANA B]IBRI *kattanta kiantari #*
fingers-NOM.PL.C. vessel under are placed-3PL.PRES.MED.
 ‘(1) The fingers of her hand (are) long. (2) **They**, (her) **four fingers**, are placed under the animal-shaped vessel’.

2.2. HIGHER VS. LOWER TOPICALITY AND CLITIC DOUBLING: SUMMING UP. It follows from the material presented above that the languages of the Balkan Sprachbund are sensitive to the degree of topicality while Hittite is not.

The higher degree of topicality of human, specific, quantified by ‘all’, subject, indirect object, instantiated by 1st and 2nd person pronoun NPs is inherent. In concrete texts most of these NPs can also be focal. This conflict between inherent and contextual topicality in the languages of the Balkan Sprachbund is mostly resolved in favour of inherent topicality. If contextually determined features (definiteness and comment/focus) are in conflict, either property can have priority.

For Hittite generally it is the presence of a particular type of topicality (shift topic including change of discourse status from non-topical to topical) that triggers clitic doubling. Higher vs. lower degree of topicality has no effect whatsoever: Hittite lacks more regular/obligatory clitic doubling of both indirect objects (in comparison with direct objects) and of 1st and 2nd person pronouns (in comparison

with full NPs). In Hittite, a higher level of topicality does not trigger any grammaticalization or more regular use of clitic doubling as it does in the Balkans.

The alternative scenario could assume that less topical features triggering clitic doubling in Hittite besides more topical ones implies that grammaticalization has gone further than in the Balkans. This would be supported by the facts that (a) not only human but also inanimate NPs, (b) not only indirect, but also direct objects, (c) not only subjects, but also objects; (d) not only 1st and 2nd person pronouns, but also full NPs trigger clitic doubling in Hittite. This certainly means that clitic doubling has spread from the most topical categories to the less topical ones. However, this scenario is not very likely: Hittite does not attest any proper grammaticalization as clitic doubling is triggered by pragmatic factors only. Moreover, it seems that inherent topicality is not relevant for Hittite clitic doubling, only contextually determined topicality is.

3. CONCLUSION. The small number of occurrences as well as the exclusively pragmatic conditioning of Hittite clitic doubling testify that this syntactic structure was only emerging in Hittite. The comparison with the pragmatically conditioned Balkan Sprachbund clitic doubling demonstrates that these very first steps of clitic doubling evolution attest to a scenario different from the Balkan one. It implies that clitic doubling need not always develop along the same cline dependent on the topical hierarchy. Thus, the Hittite – Balkan comparison contributes to the little described diachronic typology of clitic doubling.

REFERENCES

- ALP, Sedat. *Hethitische Keilschrifttafeln aus Maşat-Höyük*. Ankara: Türk tarih kurumu basımevi, 1991.
- ARKADIEV, P.M. Soglasovanie s imennoj gruppoj v periferijnom padeže: opyt tipologii. *VI konferencija po tipologii i grammatike*. ILI RAN. Sankt-Peterburg 26–28 nojabrja 2009 g., 1–16.
- ARKADIEV, Peter. Towards a Typology of Case in Head-Marking Languages. *MPI for Evolutionary Anthropology*. Leipzig, February 4, 2010, 1–20.
- ARKADIEV, Peter. Clitic Doubling: Towards a Typology. *Kruglyj stol "Klitiki i sintaksičeskaja tipologija"*. RGGU, 7 ijunja 2010 g, 1–10.
- BOŠNJAKOVIĆ, Žarko. O ponavljanju rečeničnih konstituenata. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XLIII (2000): 65–72.
- CORNILESCU, Alexandra, Carmen DOBROVIE-SORIN. Clitic doubling, complex heads and interarboreal operations. Dalina Kalluli, Liliane Tasmowski (eds.). *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2008: 289–319.
- ČELYŠEVA, I. I. Dialekty Italii. I. I. Čelyševa, B. P. Narumov, O. I. Romanova (red.). *Romanskije jazyki*. Moskva: Academia, 2001, 90–145.
- DIMITROVA-VULCHANOVA, Mila, Valentin VULCHANOV. Clitic doubling and Old Bulgarian. Dalina Kalluli, Liliane Tasmowski (eds.). *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2008: 105–134.
- FRIEDMAN, Victor. Balkan object reduplication in areal and dialectological perspective. Dalina Kalluli, Liliane Tasmowski (eds.). *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2008, 35–64.
- GARRETT, Andrew. *The Syntax of Anatolian Pronominal Clitics*. Ph.D. Diss., Harvard University, 1990.
- GIVÓN, Talmy. Topic, Pronoun and Grammatical Agreement. Ch. Li (ed.). *Subject and Topic*. New York: Academic Press, 1976: 149–188.
- HILL, Virginia, Liliane TASMOWSKI. Romanian Clitic Doubling: A view from pragmatics-semantics and diachrony. Dalina Kalluli, Liliane Tasmowski (eds.). *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2008, 135–164.

- HOFFNER, Harry A. Jr., H. Craig MELCHERT. *A Grammar of the Hittite Language*. Part I: Reference Grammar. Winona Lake, Indiana, 2008.
- JANSE, Mark. Clitic doubling from Ancient to Asia Minor Greek. Dalina Kalluli, Liliane Tasmowski (eds.). *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2008, 165–202.
- KALLULI, Dalina. Clitic doubling, agreement and information structure: The case of Albanian. Dalina Kalluli, Liliane Tasmowski (eds.). *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2008, 227–256.
- KALLULI, Dalina, Liliane TASMOWSKI. Introduction: Clitic doubling, core syntax and the interfaces. Dalina Kalluli, Liliane Tasmowski (eds.). *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2008, 1–32.
- KONESKI, Blaže. *Gramatika na makedonskiot literaturni jazik*. Del I i II. Skopje: Kultura, 1981.
- KRAPOVA, Iliyana, Guglielmo, CINQUE. Clitic reduplication constructions in Bulgarian. Dalina Kalluli, Liliane Tasmowski (eds.). *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2008, 257–287.
- MARUŠIČ, Franc, Rok ŽAUCER. Clitic Doubling in a determinerless language with second position clitics. *Proceedings of FDSL 7.5*. Frankfurt: Peter Lang, in print (lingBuzz/000924), 1–14.
- MIŠESKA TOMIĆ, Olga. Towards grammaticalization of clitic doubling: Clitic doubling in Macedonian and neighbouring languages. Dalina Kalluli, Liliane Tasmowski (eds.). *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2008, 65–88.
- MØNNESLAND, Svein. Udvajanje ličnih zamenica u srpskohrvatskom jeziku. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 1* (1977): 101–110.
- NARUMOV, B. P. Ladinskij jazyk. I. I. Čelyševa, B. P. Narumov, O. I. Romanova (red.). *Romanske jazyki*. Moskva: Academia, 2001, 392–410.
- NARUMOV, B. P., N. L. SUCHAČEV. Friul'skij jazyk. I. I. Čelyševa, B. P. Narumov, O. I. Romanova (red.). *Romanske jazyki*. Moskva: Academia, 2001, 365–391.
- PARINA, Elena. Direct object double marking in Celtic and South Slavic Languages – Preliminary remarks. S. Mac Mathuna, M. Fomin (eds.). *Parallels between Celtic and Slavic*. *Studia Celto-Slavica*. Coleraine, 2006, 119–130.
- VANELLI, Laura. *I dialetti italiani settentrionali nel panorama romanzo*. *Studi di sintassi e morfologia*. Biblioteca di cultura 555. Roma: Bulzoni editore, 1998.
- VIDOESKI, Božidar. *Dijalektite na makedonskiot jazik*. I–III. Skopje: MANU, 1998–1999.

Андреј В. Сиделцев

ХЕТИТСКЕ ПАРАЛЕЛЕ УДВАЈАЊУ КЛИТИКА У БАЛКАНСКОМ ЈЕЗИЧКОМ САВЕЗУ

Резиме

У раду се разматрају хетитске паралеле удвајању клитика у Балканском језичком савезу. Ретка употреба и искључиво прагматичка функција удвајања клитика у хетитском показују да се ова појава у хетитском тек рађала. Поређење са прагматичком условљеношћу удвајања клитика у језицима Балканског језичког савеза показује да се почетна етапа развоја удвајања клитика у хетитском суштински разликује од сценарија балканског развоја. Основна разлика је у томе што је у хетитском удвајање клитика очигледно независно од хијерархије топикалности, која је битна на Балкану.

Russian Academy of Sciences
Institute of Linguistics
Department of Indo-European Languages
Moscow
cidelcev@rambler.ru

Јасмина Грковић-Мејџор

ДАТИВ + ИНФИНИТИВ: ПРАИНДООЕВРОПСКО ПОРЕКЛО И СЛОВЕНСКИ РАЗВОЈ*

У раду се анализира праиндоевропско исходиште циљне/намерне конструкције датив + инфинитив (ДИ), њен статус и развој у раним словенским језицима. ДИ се тумачи као праиндоевропска апозитивна веза у којој се слагањем маркира да су два појма у вези. У систему који је одликовала аутономија реченичних елемената глаголском именицом се означавала циљна/намеравана радња а другим дативом њен агенс или пацијенс. Губљење ДИ било је последица развоја синтаксичке транзитивности, тј. развоја субјекатско-објекатских односа: будући да се реченица централизује око предиката аутономне номиналне конструкције, друго предикативно језгро, бивале су уклањане тако што су губиле везу с предикатом и нестајале или су реанализом постајале граматички зависне од њега. Стога се ДИ губио, а хетероагентне конструкције остале су могуће у словенским језицима само уколико је објекат, директни или индиректни, био и агенс инфинитивне радње, при чему је инфинитив постао допуна глагола. Истовремено, таутоагентни инфинитив се чвршће везао за предикат, сузивши се на допуну директивних глагола кретања, што је и омогућило да замени маркирани супин.

Кључне речи: историјска синтакса, праиндоевропски, прасловенски, словенски језици, конструкција датив + инфинитив.

1. Увод. У истраживањима праиндоевропске синтаксе „бругмановски модел” реконструкције и „санскритизације” прајезика (PALMAITIS 1981: 72) данас је углавном превазиђен. Релевантне студије сагледавају језик као дијахронни континуум који се типолошки преображавао на свим, међусобно условљеним нивоима, од прозодијског до синтаксичког, да би тек крајем прајезичке епохе еволуирао у модел какав нам је познат из најстаријих записаних система (в. нпр. ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984), са изузетком нешто архаичнијег хетитског. Исти приступ ваља применити и у реконструкцији прасловенске синтаксе, будући да она подразумева „не само реконструкцију система касног прасловенског, већ и откривање *процеса* који су обележили прасловенску епоху у целини, имајући у виду изворни индоевропски систем” (Грковић-Мелџор 2008: 80). Недостатак писаних извора који би омогућили прецизнији увид у хронологизацију развоја прасловенских синтаксичких структура допушта тек анализу односа исходишног праиндоевропског (или балто-словенског) и касног прасловенског система, који се у великој мери да успоставити на основу најстаријих словенских споменика. На тај начин могу се генерално осветлити типови и узроци промена, при чему су од суштинске

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

важности налази језичке типологије те сазнања о општем типолошком кретању праиндоевропског и из њега пониклих језика.

Овај рад јесте покушај да се прикаже праиндоевропско исходиште циљне/намерне конструкције датив + инфинитив (ДИ), њен развој и статус у раним словенским језицима. На самом почетку потребно је нагласити да се већ у најстаријим словенским споменицима јавља и ДИ као субјекатски конституент различитих типова безличних конструкција.¹ Међутим, дијахронно посматрано, оне су различитог порекла. Имперсоналне структуре, које настају секундарно,² овом приликом неће бити предмет анализе.

2. ПОРЕКЛО ИНФИНИТИВА

2.1. Индоевропски инфинитиви. Одавно је познато да је постанак инфинитива везан за историју самосталних индоевропских језика. Они се чак различито образују и у истој подгрупи: латински је у том погледу, рецимо, самосталан у односу на оскијски и умбријски, а разлике у образовању инфинитива један су од критеријума за диференцијацију грчких дијалеката (WACKERNAGEL 2009: 324–325).

Инфинитиви су пореклом окамењени падежи глаголске именице (*nomen actionis*) (ВОРР 1856: 1156), а процес који претходи њиховом коначном увођењу у глаголски систем види се у језику Веда: бројне форме апстрактних глаголских именица користе се као „инфинитиви”, али да није њихове касније израженије инфинитивне природе, дате структуре би се могле сматрати и обичним падежним конструкцијама (WHITNEY 2004: 349). О томе да је ситуација у индо-иранским језицима блиска праиндоевропској пише и К. Бругман (1933: 352). На исти закључак упућује и чињеница да је инфинитив на *-tum*, који је у Ригведи потврђен изузетно ретко, а касније постаје једини начин образовања инфинитива (СЕМЕРЕНЬИ 1980: 339), формално идентичан с латинским и балто-словенским супином.³

Као најчешћи окамењени падежи наводе се датив и акузатив. Реч је о падежима чија је инваријантна семантика исказивање циља и усмерености радње:

„Beteiligt sind beim Inf. von den Kasus der Nomina actionis nur die obliquen des Sing., unter diesen besonders diejenigen, welche den Gedanken des Zweckes und Zieles auszudrücken im stande sind” (BRUGMANN 1933: 351).

¹ Преглед старословенских конструкција в. у МРАЗЕК 1963.

² На пример, конструкције типа *стел. нѣстѣ дѣнѣ сѣго дати* ‘не могу ја ово дати’, *нѣстѣ нацѣ оубѣти* ‘не треба да убијемо’ настају реанализом индоевропских *mihi est* конструкција (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007: 98–117).

³ На блискост инфинитива и супина указује још К. Бругман. Он сегмент *Nomen actionis und Infinitiv (Supinum)* обрађује у поглављу насловљеном *Substantiva mit Abstraktbedeutung* (BRUGMANN 1933: 340–353). По А. Мејеу (1934: 195), супин је само дублет инфинитива који се јавља после глагола кретања. Ј. Курилович (1964: 160) обе форме подводи под категорију инфинитива. Исту констатацију налазимо и код Р. Цеферса (1975: 133), који етимолошки и функционално изједначаје два облика, истичући да се супин од инфинитива разликује по опсегу употребе. На дубљу, старију семантику образовања на **-tu-* указао је Е. Бенвенист (1975: 112): „**-tu-* dénote l'action comme subjective, émanant du sujet et l'accomplissant...”.

Додајмо овоме и адлатив, као извор хетитског инфинитива на *-anna* (HOFFNER – MELCHERT 2008: 76). И ово није индоевропска специфичност. Језици различитих породица (угрофински, банту језици, семитски, дравидски и др.) сведоче о универзалном путу граматикализације адлативних форми у инфинитив (HASPELMATH 1989: 292–293; HEINE – KUTEVA 2002: 247–248).

Најстарије функције инфинитива одражавају падежну семантику предисторијске глаголске именице (WACKERNAGEL 2009: 328). Д. Дистерхефт (1980: 191) на основу анализе индо-иранске, келтске и хетитске грађе реконструираше три наслеђене функције инфинитива: императивну, намерну и допунску у тзв. таутосубјекатским конструкцијама. Но све три функције заснивају се на адлативности као прототипичној семантици, метафоризацијом транспованом у апстрактније домене циља и намере. Ово се може илустровати на примеру изворно пунозначних глагола који тек каснијом граматикализацијом захтевају допуну: нпр. праие. **mag^h* - + 'können, imstande sein' (LIV 2001: 422) + датив 'бити у стању моћи' за *x*. Ово препознајемо и у императивном инфинитиву, директивној форми.⁴

2.2. ПРАСЛОВЕНСКИ ИНФИНИТИВ. Неспорно је да прасловенски инфинитив на *-ti⁵* води порекло од глаголских именица с формантом *-ti-*. Е. Бенвенист (1975: 112) указује на то да је семантика овога суфикса била: „l'action objective”. Стога су овако образоване именице биле погодне за „име радње”.

Међутим, у погледу изворне падежне форме не постоји сагласност, а најчешће се наводе датив и/ли локатив.⁶ Иако акутска интонација (< праиндоевропска баритона) упућује на локатив, А. Меје (1934: 242) сматра да је реч о дативу, уз напомену да се значење инфинитива може објаснити само дативом. Нешто опрезнији је А. Вајан (1966: 127), док О. Семерењи (1980: 340) упућује на обе могућности. Решењу дилеме ближи смо ако имамо на уму да је формирању датива и локатива претходила једна „дативно-локативна” форма.⁷ Још пре пола века В. Н. Топоров (1961: 349) пише да је традиционална слика са осам праиндоевропских падежа неубедљива,⁸ те да се локатив, који као

⁴ Претпостављамо да је императивни инфинитив имао специфичну семантику, иначе би био редувант у односу на императив. Теза К. Гедикеа да је императивни инфинитив исказивао наредбу за даљу будућност (1880: 214) са когнитивног становишта је сасвим прихватљива. Док индоевропски императив II има аблативни формант **d/(t)od* (BEEKS 1995: 248), инфинитив је адлативне семантике. То значи да је у императиву референцијална тачка *hic et nunc* (•→), док је у дативу референцијална тачка циљ (→•), те би се на овој примарно спацијалној опозицији заснивала и метафоризована опозиција 'ближа будућност' ~ 'даља будућност’.

⁵ У славистици је општеприхваћено мишљење о једном прасловенском инфинитиву. Образовања на *-ti* представљају иновацију у словенским језицима (MEILLET 1934: 242), што потврђује и време њихове појаве (STIEBER 1979: 191–194). У најстаријим документима на брезовој кори инфинитиви има наставак *-īti*, а први примери са *-īti* појављују се у трећој четвртини XIII века (Зализняк 2004: 161). Став о два прасловенска инфинитива (*-ti* и *-tb*) налазимо у Бошковић 2000 (200–201).

⁶ Усамљено је мишљење Р. Бошковића (2000: 200–203) да је у питању номинатив; но синтаксичке функције инфинитива никако се не могу објаснити номинативом.

⁷ В. STURTEVANT 1931: 18; KURYLOWICZ 1964: 190–191; PALMAITIS 1981: 93; ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: I, 287; BEEKES 1995: 173.

⁸ Уп. LEHMANN 1958; 1996 (225–226), где се и постојање инструментала и аблатива у праиндоевропском основано доводи у сумњу. Развој падежног система био је дуг процес који се у делу језика наставио и после распада прајезика.

посебан падеж у праиндоевропском није постојао, развио само у источним језицима.

Ако се прихвати могућност да је наставак „датива-локатива” настао граматикализацијом праие. **ei-* ‘ићи’ (HAUDRY 1997; ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 2007: 65–67), онда би се примарно радило о адлативној форми која се каснијом специјализацијом развила у облике за исказивање циља/намере (датив) и места (локатив).⁹ С типолошког становишта ово је у потпуности оправдано: а) један од универзално доступних (и честих) извора адлатива управо је глагол ‘ићи’ (HEINE – KUTEVA 2002: 327); б) језици различитих породица показују екстензију адлативног и у циљно и месно значење (HEINE 1990: 131; RICE – КАВАТА 2007); в) типолошки развој језика по Габеленцовој *Spirallauf* изолативни > аглутинативни > флексивни >... (в. SGALL 1999).

Развојем падежног система локатив се постепено ограничавао на месно значење. У овом процесу он је, у зависности од семантике предиката, дуго могао да означава и циљ и место, све до епохе раних словенских језика (Топоров 1961). Стога се може закључити да је прасловенски инфинитив дубљим пореклом „датив-локатив”, који се окаменио у изворном адлативном значењу. Како се потом семантика локатива системски сужавала на месну, а датив преузимао у потпуности циљно/намерно значење, инфинитивна форма се реинтерпретирала као дативна.

3. Граматикализација инфинитива. Издвајање инфинитива из номиналног система било је олакшано губљењем продуктивности изворног номиналног суфикса (JEFFERS 1975: 136). Темпо овога процеса био је у језицима различит. Хетитски, најстарији посведочени индоевропски језик, има два инфинитива, а избор наставака је одређен класом глагола и не одражава разлике у употреби или значењу (HOFFNER – MELCHERT 2008: 330). Насупрот томе, од њега далеко „млађи” староирски није граматикализовао инфинитив (WINDISCH 1879: 97; SCHMIDT 2010), што га чини блиским језику Веда, а оба језика најближим праиндоевропском: „индоирански и ирски су једини од свих индоевропских језика који још у историјском раздобљу чувају сличну употребу примарних имена” (МЕЈЕ 1965: 205).

Степен граматикализације инфинитива био је у раним језицима такође различит. У грчком и латинском долази до његове пуне „вербализације” увођењем темпоралних дистинкција и дијатезе и он се потпуно десемантизује и граматикализује. Латински инфинитиви, дативи или локативи по пореклу, добијају функције номинатива или акузатива и јављају се у позицији субјекта или објекта.¹⁰ У већини језика, међутим, образује се једна форма, чије синтаксичко понашање у раним фазама рефлектује инваријантну се-

⁹ Уп. и тумачење семантичких разлика између локативних и дативних инфинитива, засновано на базичној семантичкој опозицији баритона ~ окситона у праиндоевропском, које даје К. Г. Красухин (2004: 310): локативи (баритоне) означавају реалну радњу, а дативи (окситоне) могућу, циљну радњу.

¹⁰ Њихову граматикализацију описао је још Ф. Боп, следећим речима (из превода књиге на енглески, 1856: 1249): „...old datives which are no longer conscious of their derivation and their original destination to express a definite case/relation and hence can be used as accusatives and nominatives”.

њених саставних делова, а слично објашњава ведске конструкције В. Д. Витни (2004: 352).¹⁵

- (1) *caḥāra* *sūryāya* (DAT) *pānthām* *ānvetavā* (INF)
направио је за сунце пут за крепање

А. А. Потебња (1958: 390) ДИ такође анализира као двоструки датив, при чему су оба датива „равномерно соподчиненими свому допуњајемому”. Порекло ДИ, као и свих индоевропских конструкција падежа с инфинитивом, Ј. С. Степанов (1989: 164) види у сливању две суседне предикације у једну целину, тј. развојем биклаузалне у моноклаузалну структуру.

Но док се у случају агентивних ДИ ситуација може објаснити семантиком конституената, пажњу привлаче потврде у којима је у дативу пацијенс инфинитивне радње, као у староиндијском:

- (2) *īndram...* *avardhayann* *āhavyē* (DAT) *hāntavā* (INF) (DISTERHEFT 1980: 61)
Индру... су оснажили змију да убије

Рана компаратистика у овоме такође види „атракцију”, формалну: првобитни акузатив овде се прилагођавао форми инфинитива, будући да се датив у ведском јавља само уз инфинитиве дативног порекла (DELBRÜCK 1897: 470).¹⁶ Овај приступ полазио је од већ развијених субјекатско-објекатских односа те основне функције акузатива као падежа објекта.

У погледу фреквенције структура с пацијенсом у дативу језици се знатно разликују. Док се у ведском пацијенс у највећем броју случајева исказује акузативом, ређе дативом или генитивом (DISTERHEFT 1980: 61; КРАСУХИН 2004: 308), у језицима архаичне синтаксичке структуре ово је обична појава. У хетитском се пацијенс чак чешће исказује дативом него акузативом (HOFFNER – MELCHERT 2008: 333–334):

- (3) *nu* MUNUS^{MES} *uktu[rīy]a* *haštīaš* (DAT) *leššūwanzi* (INF) *pānzi*
(conj.) жене на место кремације косиу да сакуије иду.

У старим балтским језицима датив је такође често означавао пацијенс:

- (4) *Atvežiaiū* *kārčiū* *tvōrai* (DAT) *tvērti* (INF) (SCHMALSTIEG 1988: 216)
Донео сам кочеве ограду да наћравим.

Објашњење ДИ атракцијом довео је у питање Ј. Курилович (1964: 162), потом и В. Амбразас, који сматра да је реч о посебној врсти апозитивног двоструког датива:

„als eines doppelten finalen Dativs (Dativus duplex), wobei der zweite Dativ des Verbalabstrakts, der sich auf das Prädikatsverb bezog und dem ersten Dativ als eine ihn erklärende nominale Apposition beigefügt wurde, später zum Infinitiv erstarrte” (AMBRAZAS 1987: 204).

¹⁵ У примерима се користе ознаке: ACC = акузатив, ACC_{ADV} = адвербијални акузатив, DAT = датив, INF = инфинитив, O = објекат, SUP = супин, V = предикат.

¹⁶ Шире о објашњењу „атракцијом” в. у HAHN 1966: 390.

Мишљење да је у питању апозитивна конструкција изнела је тридесетак година пре В. Амбразаса А. Хан, која је ближе одређује као „партитивну апозицију”, подразумевајући под тим шири појам од уобичајеног:

„It is the setting side by side in the same case of two substantives which are not of equal scope. One may really be a literal, physical part of the other, as in the case of a group and an individual or an individual and a part of his body; or the connection may be that of part and whole in a more figurative or abstract sense, as in the case of an individual and one of his qualities; or the relationship may be something still more tenuous and intangible, as in *the case of an entity of some sort and an action for which the entity serves as either agent or recipient*” (НАНН 1953: 92–93, истакла ЈГМ).

Случајеве када је једна именица конкретна а друга глаголска она сматра најдубљим слојем праисторије партитиве апозиције. Будући да инфинитив изворно нема дијатезу, агенс и пацијенс нису формално разграничени, те именица у дативу може имати обе улоге. У раду објављеном годину дана касније, бавећи се партитивном апозицијом код Хомера, ауторка закључује да су у раном праиндоевропском две именице које су имале било какву везу бивале стављане у исти падеж (1954: 280). Ово постаје још уочљивије ако имамо на уму да се у ведском уз инфинитиве локативног порекла јавља локатив, а уз оне генитивног исходишта – генитив.

Отприлике у исто време Ј. Гонда (1957: 284), такође критикујући објашњење атракцијом, пише да у двоструким падежима треба видети давање предности асиндетској јукстапозицији у односу на субординацију, додајући да се овакво структурирање одражава и кроз сложенице.¹⁷

Дата тумачења апозицијом у сагласности су с основним одликама праиндоевропске реченице, о којима је још почетком двадесетог века писао А. Меје (1965: 195–206): свака реч у реченици је „аутономна, и довољна сама по себи да обележи своје значење и своју улогу у говору”, не постоји рекција једне речи другом, а неноминативне падежне форме имају адвербијалну функцију; принцип структурирања реченице био је *апозиција*, а основни начин повезивања реченичних чланова било је *слагање*, при чему је основно слагање у падежу, не и у роду и броју (изузев код придева); у структурирању реченице важну улогу су имале семантички дифузне номиналне структуре, којима се исказивала семантичка субординација, у условима паратаксе и јукстапозиције. Једина функција апозитивног слагања била је, дакле, да повеже два елемента који су у семантичкој вези.¹⁸ Можемо претпо-

¹⁷ Као илустрацију Ј. Гонда наводи староиндијску именицу *ardha-* ‘половина’, уз коју се често јавља генитив, али се она исто тако јавља и у сложеницама: *ardhabhūmi-* ‘половина земље’, *ardhamāsa-* ‘половина месеца’ итд. По Гонди, међутим, двоструким падежом се истичу два аспекта истог феномена. Ово објашњење примењиво је на низ случајева двоструких падежа, али не објашњава конструкције у којима се несумњиво ради о два засебна појма, као у случају ДИ.

¹⁸ Још Х. Паул пише да за слагање нема никакве „логичке основе”: „Es ist z. B. gar kein logischer Grund vorhanden, warum das Adj. an dem Geschlechte, Numerus und Kasus des Substantivums partizipieren müsste” (Paul 1970 [1880]: 304). Исту констатацију налазимо скоро пола века касније код О. Јесперсена („concord”, which has nothing to do with logic”, JESPERSEN 1958 [1824]: 207).

ставити да је то било основно језичко средство наслеђено из система у којем нису сви граматички падежи били развијени. Имајући ово у виду, на дубљем индоевропском нивоу, у којем је постојала једна „дативно-локативна” форма, радило би се о конструкцији „*дајив-локајив*” + *џлаголска именица*. У прилог системском статусу апозитивног слагања говоре и апсолутне партиципске конструкције и конструкције двоструких падежа.

Мејеово запажање открива основну синтаксичку особину ранијег праиндоевропског, чије трагове видимо у његовим наследницима: непостојање синтаксичке транзитивности (субјекатско-објекатских односа). Истовремено упућује и на познији развој номинативног језичког типа, са формираном рекцијом, где централно место у реченици заузима предикат,¹⁹ а какав знамо из савремених индоевропских језика. У складу с тим је и хипотеза о развоју праиндоевропског из језика активног у језик номинативног типа, коју су детаљно образложили Т. Гамкрелидзе и В. В. Иванов (1984: I, 267–319).²⁰ У новијим истраживањима говори се, другим речима, о развоју конфигуративности (пројектовања семантичке структуре у фразу) у индоевропским језицима (HEWSON – BUBENIK 2006; LURAGHI 2010). Развој конфигуративности је очигледан, и, по нашем мишљењу, он је манифестација развоја синтаксичке транзитивности.

У светлу реченог прихватљивим се чини објашњење по којем се ДИ развија из адвербијалне конструкције у којој су две именице у апозитивном односу. Централни појам је глаголска именица, док друга добија апозитивним слагањем дативни наставак као маркер везе са њом.²¹ Имајући у виду Мејеове речи да је у слагању основни падеж, јасно је зашто је уз глаголску именицу у једнини друга именица могла бити и у множини. Притом, ред речи карактеристичан је за OV системе, какав се постулира за ранији праиндоевропски (LEHMANN 1974; ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–326). Агензивна или пацијентивна улога семантичког актанта исказаног другим дативом бивала је индучована контекстуално, примарно одређена тиме да ли је

¹⁹ Теорија валентности, заснована на Тенијеовом учењу да у савременим индоевропским језицима и субјекат и објекат зависе од глагола, наилази и на критике (HEWSON – BUBENIK 2006: 31–32). Међутим, и историјска морфологија говори у прилог томе да је индоевропски развој ишао у правцу давања централне улоге предикату: глаголи најпре добијају суфиксе којима се сврставају у семантичке класе (Гухман 1967: 58–59), а њихова семантика у језику номинативног типа условљава семантичке улоге инваријантних форми субјекта и објекта. Даљи процес у истом смеру био би и развој преверба и префикса из адвербијала, при чему се рађају и предлози, којима се спецификује функција падежа у односу на предикат.

²⁰ Ова теза је заснована на контенсивној типологији (Климов 1963). Сам Г. А. Климов (1972) изнео је претпоставку о ранијем активном типу праиндоевропског. Ова хипотеза, иако није општеприхваћена, добија све већи број присталица (нпр. LEHMANN 1996; 2002; КРЬСЬКО 1997; BAUER 2000; BOLEY 2005; HEWSON – BUBENIK 2006; BARDDAL – EYTHÓRSSON 2009; SCHMIDT 2010). Додуше, не постоји увек пуна термилошка сагласност. На пример, стадијум који Т. Гамкрелидзе и В. В. Иванов, с њима и већина других аутора, сматрају раним праиндоевропским В. Леман (2002: 2–3) дефинише као прединдоевропски (*Pre-Indo-European*). Додајмо и да је аутор овога рада у више наврата писао о цртама које би говориле у прилог датом типолошком развоју праиндоевропског, пре свега о развоју синтаксичке транзитивности (ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 2007: 77–97; 2010а; 2010б; ГРКОВИЋ-МАЈОР 2010; 2011).

²¹ Другим речима, глаголска именица је елемент који одређује слагање, а друга именица елемент који је одређен слагањем (*controller* : *target*, CORBETT 1999: 103).

у питању активни или инактивни појам (агенс : пацијенс), тј. степеном његове агентности, али и семантиком предиката и глаголске именице. Тако би најближи превод поменутих староиндијских примера био: *sūryāya ánvetaṁ* 'за кретање сунца', *áhayē hántavā* 'за убијање змије'.

У оквирина типологије коју даје Џ. Николс, ДИ би припадао категорији двоструког маркирања у синтаксичкој структури („double marking”, NICHOLS 1999: 49, 101). Ако је „име радње” централни појам, а други датив за њега везан каснијим апозитивним слагањем, то би било у складу са активном типологијом, будући да језици активног типа показују доминантно маркирање „управне речи” („head-marking”, NICHOLS 1999: 101). У флективним и номинативним језицима маркира се зависна реч („dependent-marking”), као што се види у горњем преводу на српски са „субјекатским” и „објекатским” генитивом: 'за кретање сунца', 'за убијање змије'. Генитивне синтагме су тако замениле апозитивне, а ово виђење је у складу са тврдњом Г. А. Климова (1983: 108), с позивањем на истраживања Ј. Куриловича и Е. Бенвениста, да у потпуности граматикализован генитив²² карактерише само језике номинативног типа. На дубинску везу старијег и новијег средства указује и то што је адноминални генитив у раним индоевропским језицима, баш као и апозитивно слагање, указивао на општу везу два појма: „the relation of dependence was of any conceivable kind, and this explains the inability to classify so many of the adnominal genitives” (PETERSEN 1925: 134), при чему се уз глаголску именицу могао интерпретирати искључиво као „субјекатски” и „објекатски”, као што је у ДИ други датив могао бити само агенс или пацијенс.

Стога би се могао претпоставити следећи типолошки развој: маркирање „управне речи” > двоструко маркирање (апозитивним слагањем) > маркирање зависне речи. А процес новог синтаксичког устројавања, додајмо, текао је и кроз самосталну историју индоевропских језика. На пример, пишући о старосрпском квалификативном генитиву С. Павловић (2007) запажа да он постаје фреквентнији тек од XVII века, те да му је словенска историјска претходница номинативна реченица типа старочешке *Muž. dlúhá brada*. Слагање ће се очувати само уколико су два реченична елемента истог синтаксичког ранга (нпр. придевске синтагме).

4.2. Словенски ДИ. Најстарији словенски споменици пружају оскудне податке о ДИ, али су ови синтаксички архаизми драгоцени, као реликт старијег реченичног устројства. Имајући у виду ситуацију у балтским језицима, који конструкцију чувају и у историјском периоду, можемо претпоставити да је ДИ био регуларно синтаксичко средство у балто-словенском и раном прасловенском.

ДИ са пацијенсом у дативу забележен је у руским летописима и старочешком, са OV редом речи:

²² Под граматикализацијом падежа подразумева се да он излази из свог изворног домена (генитив = 'извор') и има функцију субјекатског или објекатског генитива. Упућујемо и на запажање Г. А. Климова да се датив као падеж формира онда када се поред *dativus adverbialis* образује и *dativus objectivus* и *dativus subjectivus* (Климов 1983: 109).

- (5) *налѣзе мастеры ѿ клеветѣ стѣое Бѣи и своихъ .*
долазе мајстори од слугу свете Богородице и њихових
инѣ²³ слова (DAT) лѣяти ... (INF) (ЛАВР. 284)²³
једни олово да лију ...
- (6) *kipichu jedno pole pútníkom (DAT) hřísti (INF) (MIKLOSICH 1868–74: XII)*
купиху једно поље путинике да сахрањују

Хетероагентне²⁴ структуре ретке су у старословенском.²⁵ Но да су оне још постојале крајем прасловенске епохе илуструје следећи пример у којем ДИ није корелат грчког акузатива с инфинитивом, а уз то је ред речи промењен у односу на грчки текст да би се конституенти ДИ довели у контактни положај:

- (7) *како може-сѣ дати плѣтъ своѣѣ ѣсти (INF) нашѣ (DAT) (СМ Јв 6:52)*
како може-овај дати тело своје да једемо
πῶς δύνатаι οὗτος ἔμειν (DAT) δοῦναι τὴν σάρκα [αὐτοῦ] φαγεῖν (INF)²⁶

Потврду налазимо и у староруским летописима:

- (8) *повелѣ исковати лжицѣ сребренѣ*
нареди да се искују кашике сребрне
ѣсти (INF) дружинѣ (DAT) (ЛАВР.: 88)²⁷
да једе дружина

Појава ДИ у руским летописима могла би се тумачити и као сегмент старословенског наслеђа, с обзиром на то да су они писани сниженом нормом црквенословенског (РЕМНЕВА 1995: 365–366). Међутим, ако се има у виду индоевропско наслеђе, конструкције ДИ у њима показују велику архаичност. У старосрпском конструкције нема од најстаријих времена (ПАВЛОВИЋ 2009: 296–300). Старочешки примери ДИ датирају из знатно каснијег периода, а Травничек (1956: 176) наводи потврде из XIV и XV века.

4.3. Узроци губљења ДИ. Намерни ДИ се на словенском терену губио, различитим темпом, а овај процес био је последица стварања реченице у којој централно место заузима предикат. Погледајмо најпре структуре са пацијенсом у дативу. Уласком инфинитива у глаголски систем ДИ постаје друго предикативно језгро. Будући да развој транзитивности значи кретање ка типу језика оријентисаног ка агенсу (ГРКОВИЋ-МЕЛЦОР 2010а: 58), пацијенс у дативу се уклонио и у складу с развојем субјекатско-објекатских односа,

²³ Исти пример се делимично наводи и у ПОТЕБНЯ 1958: 388–389.

²⁴ Термини „таутоагентни” и „хетероагентни” користе се уместо традиционалних „таутосубјекатски” и „хетеросубјекатски”, будући да под субјектом подразумевамо искључиво синтаксичку категорију.

²⁵ Старословенски представља добро сведочанство о употреби инфинитива у касном прасловенском, јер се инфинитивни калкови према грчком јављају се по изузетку (РАСNEROVÁ 1958).

²⁶ Да се заиста ради о циљном/намерном значењу показује и готски превод који, међутим, пресликава грчки ред речи: *hvaiwa mag sa unsis (DAT) leik giban du matjan (du + INF) (WULF.)*

²⁷ Пример наводи и А. А. ПОТЕБНЯ (1958: 388).

добрио форму акузатива, канонског падежа објекта. Инфинитив се притом везао за предикат по принципу конституентности, што је изазвало промену реда речи: DAT + INF (OV) > INF + ACC (VO). То постаје јасно ако се упореди следећи словенски са горенаведеним староиндијским:

- (9) *пострѣкаше* Каина (VO) *оубити* (INF) *Авела* (ACC) (VO) (Лавр.: 63)
 подстрекивао је Каина *да убије* *Авеља*
índram... avarḍhayann (OV) *áhayē* (DAT) *hántayā* (INF) (OV)
 Индру... су оснажили *змију* *да убије* (= за убијање змије)

Реструктурирање конструкције сведочи да је промена OV > VO последица развоја транзитивности. То свакако доприноси бољем разумевању узрока промене реда речи, која се често аксиоматски дефинише као основни покретач низа промена. Верујемо да је она последица, а не покретач промена, али би ову претпоставку требало истражити на далеко већем броју синтаксичких модела.

Агентивне структуре ДИ су се губиле или трансформисале. Будући да предикат постаје центрипетално језгро реченице, реченични делови губе самосталност,²⁸ и аутономне номиналне конструкције, друго предикативно језгро, бивају уклоњене тако што: а) губе везу с предикатом и нестају, или б) реанализом постају граматички зависне од њега (КНАБЕ 1955: 116; АМБРАЗАС 1990: 179), чиме се две предикације везују у целину.

У овом процесу таутоагентни намерни инфинитив сужава употребу. Како показују староиндијски и хетитски, он се могао користити уз глаголе различите семантике, те можемо претпоставити да је ово био случај и у ранијим епохама прасловенског. Али у најстаријим словенским споменицима на југу и на истоку долази до његове контекстуалне рестрикције. У старословенском он се скоро доследно јавља уз *директивне глаголе*, по правилу префиксирани глаголе кретања у ужем смислу, дакле, семантички интранзитивне глаголе с једним актантом, као што показује Мар. (ЧАНЧАР 2010), за које се претпоставља да је најближе првобитном преводу четворојеванђеља:

- (10) *приде* *отъ конецъ земли* *слышати* (INF) *прѣмудрости* *соломона* (СМ Лк 11:31)
дође *с краја* *земље* *да слуша* *премудрост* *Соломонову*

Тек ретко се јавља уз недирективне глаголе:

- (11) *сѣдѣаше* *съ слугаѣмъ* *видѣти* (INF) *конѣмъ* (СМ Мт 26:58)
седео је *са слугама* *да би видео* *крај*

Слична је ситуација и у староруским повељама (в. примере у Борковский 1949: 331–335), и летописима, као и у старосрпским документима (Павловић 2009: 297), нпр.:

²⁸ Л. Беднарчук (1971: 160) закључује да је један од најизразитијих процеса у промени индоевропске реченице био развој паратаксе у хипотаксу, тј. замена структуре коју назива “word type conjunction” реченичним структурама, а део овога процеса био је управо потискивање инфинитивних структура.

- (16) не даѣхъ ѣдоу (DAT) пѣти (INF) оцѣтно вино (СМ Мр 15:23)
 не даваху ѣму за ѣїење вино са смирном >
 не даваху му да ѣїе вино са смирном

Са вербализацијом инфинитива објекат је добио и секундарну интерпретацију: агенс инфинитива, те се уз директивне глаголе јављала двосмисленост у погледу агенса инфинитивне радње, као у наредном староруском примеру:

- (17) *Посла* моу^{жѣ} своѣ (O) *Шлегъ* построити (INF) *мира* (Лавр.: 23)
 Посла људе своје Олег да направе мир / да би направио мир (?)

Стога се у оваквим случајевима запажа по изузетку и таутоагентни ДИ, као у следећем старословенском примеру:

- (18) *егда въвѣсте* родитѣлѣ отрочѣ нѣа (O) сѣтворити (INF) нѣа (DAT)
 када уведоше родитељи дете Исуса да учине
 по обѣтаѣ законѣноу о нѣцѣ (СМ Лк 2:27)
 по обичају законском с њим

Док је таутоагентни инфинитив постао контекстуално ограничен, хетероагентни ДИ се губио, а уместо њега рађала се синтаксичка субординација (Grković-Majur 2010: 68). Већ у старословенском био је редак, а као превод одговарајућих грчких конструкција јављају се намерне реченице (Večerka 2002: 339–340). Структуре типа *повелѣ исковати лжицѣ сребренѣ исти дружинѣ* већ крајем прасловенске епохе очигледно су биле на издицају. До овога је долазило јер се ради о независном предикацијамa које се преко предиката нису могле повезати у јединствену целину. Хетероагентни инфинитив остаје могућ само у случајевима чврстог срастања две предикације: преко објекта (директног или индиректног) који је истовремено агенс инфинитива.

5. ЗАКЉУЧАК. Истраживање ДИ (< Д-Л + глаголска именица) од праиндоевропског до раних словенских језика потврђује развој номинативног типа језика, односно језика оријентисаног ка агенсу, у којем предикат постаје центрипетално језгро реченице, из система с аутономијом реченичних елемената. Рађају се структуре у којима се маркира хијерахија елемената у реченици, што се види најпре у настанку морфолошких падежа првобитно адвербијалне функције, граматичког слагања, те потом глаголске рекције и валенце.

Развој синтаксичке транзитивности захтевао је успостављање субјекатско-објекатских односа и уклањање другог, аутономног предикативног језгра у реченици или његово чврсто везивање за предикат. Стога се изгубио пацијентивни ДИ а хетероагентни ДИ је уклоњен. Хетероагентне конструкције постале су могуће само уколико је објекат, директни или индиректни, био истовремено агенс инфинитивне радње. Тиме инфинитив сужава функцију и постаје допуна предиката, што је праћено и променом реда речи, тј. његовим приближавањем предикату.

Преображај архаичне индоевропске структуре ДИ на словенском терену манифестује принцип иконичности по којем језичка удаљеност између израза одговара концептуалној удаљености међу њима (Haiman 1983: 782). ДИ, синтаксичко средство настало у систему с аутономијом реченичних елемената, морало је бити уклоњено у транзитивном систему, где реченични елементи постају експоненти семантике предиката, и од њега зависе. Део овога процеса било је и потискивање аутономних номиналних конструкција, не само ДИ, већ и акузатива с партиципом (Грковић-Мејдор 2010б), те апсолутног (= хетероагентног) датива и хетероагентног партиципа/герунда, на пример.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АМБРАЗАС, Витаутас. *Сравнительный синтаксис причастий балтийских языков*. Вильнюс: Моклас, 1990.
- Бошковић, Радосав. *Основи ујоредне грамаџике словенских језика (фонетика, морфологија, грађење речи)*. Београд: Требник, 2000.
- ГАМКРЕЛИДЗЕ, Т. В., Вяч. Вс. Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы*, I-II. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.
- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Јасмина. *Сјиси из иџиоријске линџвисџике*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Јасмина. Ка реконструкцији прасловенске синтаксе. *Зборник Маџице срџске за слависџику* 73 (2008): 71–83.
- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Јасмина. Когнитивни аспекти развоја транзитивности. Јасмина Грковић-Мејдор, Милорад Радовановић (ур.). *Теорија дијахронијске линџвисџике и проучавање словенских језика*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2010а, 43–62.
- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Јасмина. О конструкцији акузатива с партиципом. *Јужнословенски филолоџ* LXVI (2010б): 187–204.
- ГУХМАН, М. М. Конструкция с дательным/винительным лица и проблема эргативного прошлого индоевропейских языков. *Эргативная конструкция предложения в языках различных типов*. Ленинград: Наука, 1967, 58–73.
- ЗАЛИЗНЯК, А. А. *Древненовгородский диалект*. Москва: Языки русской культуры, 2004.
- ИВАНОВ, В. В. *Историческая грамматика русского языка*. Москва: Просвещение, 1990.
- КЛИМОВ, Г. А. Типология языков активного строя и реконструкция протоиндоевропейского. *Конференция по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков (12-14 декабря)*. Предварительные материалы. Москва: Наука, 1972, 62.
- КЛИМОВ, Г. А. *Принципы контенсивной типологии*. Москва: Наука, 1983.
- КНАБЕ, Г. С. *Еще раз о двух путях развития сложного предложения*. Вопросы языкознания 1 (1955): 108–116.
- КРАСУХИН, К. Г. *Аспекты индоевропейской реконструкции. Акцентология. Морфология. Синтаксис*. Москва: Языки славянской культуры, 2004.
- КРЫСКО, В. Б. *Исторический синтаксис русского языка: Объект и переходность*. Москва: Индрик, 1997.
- ЛАВР. – *Полное собрание русских летописей. Томъ первый: Лаврентьевская летопись*. Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1926–1928.
- МРАЗЕК, Роман. *К дативно-инфинитивным конструкциям в старославянском языке*. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university XII (A11) (1963): 107–126.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Дештерминаџивни џадеџи у сџаросрџској џословноџравној џисменосџи*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. Старосрпски квалификативни генитив у светлу посесивних релација. *Зборник Маџице срџске за слависџику* 71–72 (2007): 435–444.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Сџаросрџска зависна реченица (од XII до XV века)*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.

- ПОТЕБНЯ, А. А. *Из записок по русской грамматике*, IV. Москва – Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1941.
- РЕМНЕВА, М. Л. *История русского литературного языка*. Москва: МГУ, Филология, 1995.
- СЕМЕРЕНЬИ, О. *Введение в сравнительное языкознание*. Москва: Прогресс, 1980 (превод с немачког).
- С – Луб. Стојановић. *Сѣаре срѣске ѿвелье и ѿисма* I/1 (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа XIX). Београд 1929.
- СС – *Старославянский словарь, по рукописям X-XI веков* (ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова). Москва: Русский язык, 1994.
- СТЕПАНОВ, Ю. С. *Индоевропейское предложение*. Москва: Наука, 1989.
- ТОПОРОВ, В. Н. *Локатив в славянских языках*. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1961.
- ЧАНЧАР, Ивана. *Синѿакса инфиниѿива у Мариѿином јеванђељу*. Мастерски рад, Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику (ментор Јасмина Грковић-Мејѿор), 2010.

*

- AMBRAZAS, Vytautas. Die indogermanische Grundlage des Dativus und Nominativus cum infinitivo im Baltischen. *Indogermanische Forschungen* 92 (1987): 203–219.
- BAUER, Brigitte. *Archaic Syntax in Indo-European. The Spread of Transitivity in Latin and French*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2000.
- BARÐDAL, Jóhanna, Thórhallur Eythórsson. The Origin of the Oblique Subject Construction: an Indo-European Comparison. Vit Bubenik, John Hewson, Sarah Rose (eds.). *Grammatical Change in Indo-European Languages*. Amsterdam: John Benjamins, 2009, 179–193.
- BEEKES, Robert S.P. *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.
- BEDNARCZUK, Leszek. *Indo-European Parataxis*. Kraków: Wydawnictwo naukowe Wyższej szkoły pedagogicznej, 1971.
- BENVENISTE, E. *Noms d'agent et noms d'action en indoeuropéen*. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient, 1975.
- BOLEY, Jacqueline. The World of Early Proto-Indo-European and Linguistic Universals. *Indogermanische Forschungen* 110 (2005): 1–40.
- BOPP, Franz. *A Comparative Grammar of the Sanskrit, Zend, Greek, Latin, Lithuanian, Gothic, German and Slavonic Languages* (translated by Edward B. Eastwick), vol. III. London: Williams and Norgate, 1856.
- BRUGMANN, Karl. *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Berlin – Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 1933.
- СМ – *Codex Marianus glagoliticus* (ed. V. Jagić). Graz: Akademische Druck–U. Verlagsanstalt, 1960.
- CORBETT, Greville G. Agreement: Terms and Boundaries. W. E. Griffin (ed.). *The Role of Agreement in Natural Language: TLS 5 Proceedings, Texas Linguistics Forum* 53 (2003): 109–122.
- DELBRÜCK, Berthold. *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*, 2. Strassburg: Karl J. Trübner, 1897.
- DISTERHEFT, Dorothy. *The Syntactic Development of the Infinitive in Indo-European*. Columbus: Slavica, 1980.
- FISCHER, Olga. The Origin and Spread of the Accusative and Infinitive Construction in English. *Folia Linguistica Historica* VIII/1–2 (1989): 143–217.
- GAEDICKE, Carl. *Accusativ im Veda*. Breslau: Verlag von Wilhelm Koebner, 1880.
- GONDA, J. “Attraction” and Co-ordination in the Veda. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 20, 1/3 [= *Studies in Honour of Sir Ralph Turner, Director of the School of Oriental and African Studies*] (1957): 279–289.
- GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina. The Role of Syntactic Transitivity in the Development of Slavic Syntactic Structures. Björn Hansen, Jasmina Grković-Major (eds.). *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*. Wiener Slawistischer Almanach (Sonderband 74). München – Berlin – Wien, 2010, 63–74.
- GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina. The Development of Predicative Possession in Slavic Languages. Motoki Nomachi (ed.). *The Grammar of Possessivity in South Slavic: Synchronic and Diachronic Perspectives* (Slavic Eurasian Studies), 2011 (у штампии).

- HAHN, Adelaide E. Vestiges of Partitive Apposition in Latin Syntax. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 84 (1953): 92–123.
- HAHN, Adelaide E. Partitive Apposition in Homer and the Greek Accusative. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 85 (1954): 197–289.
- HAHN, Adelaide E. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.
- HAIMAN, John. Iconic and Economic Motivation. *Language* 59 (1983): 781–819.
- HARBERT, Wayne. *The Germanic Languages*. Cambridge: University Press, 2007.
- HASPELMATH, Martin. From Purposive to Infinitive – a Universal Path of Grammaticalization. *Folia Linguistica Historica* X/1–2 (1989): 287–310.
- HAUDRY, J. Les emplois doubles du datif et la fonction du datif indo-européen. *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 63/1 (1968): 141–159.
- HAUDRY, Jean. Vestiges de constructions sérielles en Indo-Européen. *Proceedings of the 16th International Congress of Linguists*. Pergamon, Oxford, Paper No. 0419, 1997.
- HEINE, Bernd. The Dative in Ik and Kanuri. William Croft, Keith Denning, Suzanne Kemmer (eds.). *Studies in Typology and Diachrony*. Amsterdam: Benjamins, 1990, 129–149.
- HEINE, Bernd, Tania KUTEVA. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: University Press, 2002.
- HEWSON, John, Vit BUBENIK. *From Case to Adposition: The Development of Configurational Syntax in Indo-European Languages*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2006.
- HOFFNER, Harry A. Jr., H. Craig Melchert. *A Grammar of the Hittite Language, I: Reference Grammar*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2008.
- JEFFERS, Robert J. Remarks on Indo-European Infinitives. *Language* 51/1 (1975): 133–148.
- JESPERSEN, Otto. *The Philosophy of Grammar*. London: George Allen & Unwin Ltd., 1958 [1924].
- LEHMANN, W. P. On Earlier Stages of the Indo-European Nominal Inflection. *Language* 34/2 (1958): 179–202.
- LEHMANN, Winfred. *Proto-Indo-European Syntax*. Austin – London: University of Texas Press, 1974.
- LEHMANN, Winfred P. *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*. London – New York: Routledge, 1996.
- LEHMANN, W. P. *Pre-Indo-European*. Journal of Indo-European Studies. Monograph 41. Washington: Institute for the Study of Man, 2002.
- LURAGHI, Silvia. The Rise (and Possible Downfall) of Configurationality. Silvia Luraghi, Vit Bubenik (eds.). *Continuum Companion to Historical Linguistics*. London – New York: Continuum, 2010, 212–229.
- KURYLOWICZ, Jerzy. *The Inflectional Categories of Indo-European*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1964.
- LIPAVIC OSTIR, Alja. Grammaticalization and Language Contact between German and Slovene. Motoki Nomachi (ed.). *Grammaticalization in Slavic Languages: From An Areal and Typological Perspective*. Sapporo: Hokkaido University (у штампи) <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no23_ses/02_Ostir.pdf> 4.02.2012.
- LIV – *Lexicon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen* (Unter Leitung von Helmut Rix). Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2001.
- MEILLET, A. *Le slave commun*. Paris: Librairie ancienne Honoré Champion, 1934.
- MEJE, Antoan. Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika: Beograd: Naučna knjiga, 1965 (превод с француског).
- MIKLOSICH, Fr. *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1868–74.
- NICHOLS, Johanna. *Linguistic Diversity in Space and Time*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1999.
- PACNEROVÁ, Ludmila. *K syntaxi infinitivu v staroslověnských evangeliích kodexech*. Václav Machek (red.). Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958, 263–269.
- PALMAITIS, Mykolas L. The New Look of Indo-European Declension (Thematic Stems). *Indogermanische Forschungen* 86 (1981): 71–95.
- PAUL, Hermann. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1970 [1880].
- PETERSEN, Walter. The Adnominal Genitive. *The American Journal of Philology* 46/2 (1925): 128–160.
- RICE, Sally, Kaori KABATA. Crosslinguistic Grammaticalization Patterns of the ALLATIVE. *Linguistic Typology* 11 (2007): 451–514.

- SGALL, Petr. Prague School Typology. Shibatani, Masayoshi, Theodora Bynon (eds.). *Approaches to Language Typology*. Oxford: Oxford University Press, 1995, 49–84.
- SCHMALSTIEG, William. *A Lithuanian Historical Syntax*. Columbus: Slavica, 1988.
- SCHMIDT, Karl Horst. How to Define Celtiberian Archaisms?. *Palaeohispanica* 10 (2010): 479–487.
- STIEBER, Zdzisław. *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1979.
- STURTEVANT, Edgar Howard. The Indo-European Dative and Locative. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 62 (1931): 18–25.
- TRÁVNÍČEK, František. *Historická mluvnice česká III: Skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956.
- WULF. – готски превод Новог завета: <<http://www.wulfila.be/gothic/browse/>> 8.02.2011.
- VAILLANT, André. *Grammaire comparée des langues slaves. Tome III: Le verbe*. Paris: Éditions Klincksieck, 1966.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax. IV: Die Satztypen: der zusammengesetzte Satz*. Freiburg: Weiher, 2002.
- WACKERNAGEL, Jacob. *Lectures on Syntax, with Special Reference to Greek, Latin and Germanic* (ed. David Langslow). Oxford: University Press, 2009.
- WHITNEY, William Dwight. *Sanskrit Grammar (Including Both the Classical Language, and the Older Dialects, of Veda and Brahmana)*. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd. (reprint), 2004.
- WINDISCH, Ernst. *Kurzgefasste irische Grammatik mit Lesestücken*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1879.

Jasmina Grković-Major

DATIVE + INFINITIVE: ITS PROTO-INDO-EUROPEAN SOURCE AND SLAVIC DEVELOPMENT

S u m m a r y

This paper deals with the Proto-Indo-European sources of the purposive Dative + (*nomen actionis*>) Infinitive construction (DatInf) in Indo-European languages and its development in early Slavic. This was originally an appositive construction in which the semantic connection between two datives was marked by agreement; the second dative could be an agent or a patient of the action denoted by a verbal noun. This is in accordance with the basic characteristics of the Proto-Indo-European sentence, as already defined by Antoine Meillet: every word in the sentence was autonomous and sufficient to denote its meaning and function, thus there was no government; the structuring principle in the sentence was apposition, and the basic way of connecting its elements was agreement. A major role in expressing semantic subordination was played by semantically diffuse nominal forms.

The loss of the DatInf in the early history of Slavic was due to the typological change which started in Proto-Indo-European and continued in the daughter languages: the drift toward a nominative, agent-oriented language type, whose core characteristic is syntactic transitivity, possibly from an earlier active type (early Proto-Indo-European/Pre-Indo-European). Since the rise of the nominative language type gave prominence to the predicate, which became the “centripetal force” in the sentence, the second predicative core (= predicative nominal structure) had to be removed. The process encompassed the removal of the patient in the DatInf as well as the removal of the heteroagentive DatInf. Heteroagentive infinitive structures remained possible only if two predications became syntactically connected by a direct or an indirect object which was at the same time the agent of the infinitive action. Thus the infinitive became a predicate complement, which was also manifested by a word order change (OV > VO). At the same time, the tautoagentive infinitive was closely connected to the predicate: it narrowed its function, becoming the complement of directive motion verbs. At that point it was possible for it to replace the archaic and highly marked supine.

This process testifies to a drift from an agreement language type to a government language, characterized by intra-sentence cohesion and a formally marked hierarchy of the sentence elements.

It also testifies to the iconicity principle, according to which the linguistic distance between two expressions corresponds to the conceptual distance between them. Thus the rise of transitivity caused the rise of configurationality.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Нови Сад
jgrkovics@sbb.rs

Слободан Павловић

РЕКОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА СЛОВЕНСКЕ ПРОСТОРНЕ ПАДЕЖНЕ ПАРАДИГМЕ*

У раду се, на основу елемената просторне падежне парадигме регистроване у старим словенским писменостима (старословенској, старосрпској, староруској и старочешкој), реконструише прасловенска падежна просторна парадигма из времена непосредно пре распада прасловенске језичке заједнице. Промена прасловенске једнодимензионалне (директивне) просторне падежне парадигме у словенску дводимензионалну (директивно-позициону) образлаже се развојем конфигуративне синтаксе, односно синтаксичке транзитивности у словенским језицима.

Кључне речи: словенски језици, просторна падежна парадигма, директивност, позиционираност, синтаксичка конфигуративност, синтаксичка транзитивност.

1. Увод. Језичке формализације просторних односа, те реперкусије просторног семантичког концепта на граматичку структуру и(ли) супструктуру конкретног језика закупају пажњу филолога бар од времена утемељења науке о језику као релативно аутономне дисциплине,¹ да би конституисањем когнитивно оријентисане лингвистике – осамдесетих година прошлог века – феномен просторне семантике и њено језичко испољавање као површински израз људског спознајног промишљања стварности постао један од ба-

* Рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ Наиме, већ у првој половини XIX века појавом компаративне филолошке анализе Франц Боп (1835: 136) у својој чувеној упоредној граматичкој недвосмислено констатује: „Die Casus-Endungen drücken die wechselseitigen, vorzüglich und ursprünglich einzig räumlichen, vom Räume auch auf Zeit und Ursache übertragenen, Verhältnisse der Nomina, d. h. der Personen der Sprachwelt zu einander aus”. Његов ученик Франц Вилнер, кога И. Фонађ (FÓNAGY 2001: 521) сматра радикалним представником локалистичке теорије, неколико година раније изјављује: „Alle wahre Präpositionen haben das gemein, daß sie ursprünglich Raumanschauungen bezeichnen und unterscheiden sich darin, daß diese Anschauungen verschieden sind. Also kan die Grundbedeutung der Casus nicht etwas specielleres sein, als Raumanschauungen sind” (WÜLLNER 1827: 7), да би потом готово бескомпромисно подвукао: „Die ursprünglichen Adverbia bezeichnen Raumanschauungen und Raumanschauungen, und nichts weiter, werden auch durch die Casus bezeichnet” (WÜLLNER 1831: 147). Оваквим ставовима компаративни филолози XIX века антиципирају, дакле, когнитивне идеје лингвиста с краја XX века, када констатације типа “‘Space’ is also at the very heart of all conceptualization and consequently at the very heart of the new cognitive paradigm in linguistics that seeks to explore the fundamental, spatial basis of conceptualization in and through language” (Pütz 1996: XI) постају готово прототипичне. Предисторија целог проблема сезала би вероватно неколико векова уназад бар до падежне теорије Максима Плануда (уп. ПИПЕР 2006: 12), кога је, по некима (уп. ANDERSON 1987: 115), ипак прерано називати локалистом.

зичних проблема лингвистичких истраживања.² Ширење интересовања савремене лингвистике за просторну семантику мотивисано је – како примећује Ј. Златев (2007: 318–319) – с једне стране, чињеницом да је спознаја просторних односа један од централних аспеката људског искуства, што пружа добру основу за истраживање језичких универзалија и спецификалија и, с друге стране, претпоставком да су просторне релације базичне те, у том смислу, као „изворни домени” и уграђене у структуру апстрактних семантичких релација посредством тзв. „концептуалних метафора” (LAKOFF–JOHNSON 1980).

Истим мотивима могла би се образлагати и потреба дијахроно оријентисане лингвистике за истраживањем просторних концепата исказаних граматичким елементима језика, односно језика у различитим периодима њиховог постојања. Наиме, дијахроно разматрање просторне семантике омогућује, с једне стране, да се проучавани језик типолошки спецификује макар у једном сегменту његовог функционисања и, с друге стране, да се посредством формалних показатеља просторних релација, као „изворних домена”, идентификују непросторне семантичке и граматичке релације, као „циљни домени”. Осим тога, парадигматска структура формалних експоната просторне семантике, може бити и индикатор синтагматских језичких релација, будући да је парадигматски низ носилац потенцијала који се у синтагматском ланцу константно преиспитује, али и прилагођава структурним захтевима тог ланца. Не би требало заборавити да се оваквим истраживањима дијахрона лингвистика уклапа у токове савремене лингвистике, али и наставља традицију компаративне филолошке анализе, која је антиципирала граматичка разматрања овог типа.

2. Просторна падежна парадигма у старим словенским писменостима. Просторна падежна парадигма у старим словенским писменостима дводимензионално је организована (уп. CREISSELS 2009: 615),³ будући да се просторном падежном конструкцијом, по правилу, формализују две врсте сема, и то директивне и позиционе, што је и данас својствено већини словенских језика (BĚLIČOVÁ–KŘIŽKOVÁ 1978).

Позициона сема дефинише однос између локализатора као места на коме се налази објекат локализације и оријентира, тј. именованог просторног појма чија је ознака употребљена као лексички експонент конкретне падежне конструкције. Позициона сема може, при том, бити реализована као контактност [+ КОНТАКТ] или као дистантност [– КОНТАКТ] локализатора и оријентира. Контактност се даље конкретизује кроз две семе, и то као

² Управо је Ланакерова студија *Foundations of Cognitive Grammar* (LANGACKER 1983) – која, по неким, означава почетак историје овог лингвистичког правца, а „у којој аутор теорију когнитивне граматике види као теорију граматике простора” (ПИПЕР 2006: 10) – огласила истраживање семантике просторних односа у природним људским језицима фундаменталним лингвистичким истраживањем. Суштински, била је то само радикализација једне идеје с мање-више стабилним континуитетом током последња два века постојања науке о језику (уп., на пример, CIENKI 1995).

³ Ово је истраживање корпусно засновано на грађи из канонских старословенских споменика, те старосрпских, староруских и старочешких споменика насталих до XV века.

инклузивна контактност [+ инклуз] или као ексклузивна контактност [– инклуз]. Дистантност, с друге стране, може бити вертикално конкретизирана као супралокализација [+ СУПРАЛОК] и сублокализација [+ СУБЛОК], или хоризонтално конкретизирана као антелокализација [+ АНТЕЛОК], постлокализација [+ ПОСТЛОК] и сл. (Павловић 2006: 19–20).⁴

Директивна сема, тј. усмереност остварује се као директивност [+ ДИРЕКТ] или као индирективност [– ДИРЕКТ], при чему се [– ДИРЕКТ] реализује као локативност [+ ЛОКАТ], тј. одсуство усмереног кретања. Директивност се конкретизује као идентификација стартне усмерености, тј. као аблативност [+ АБЛАТ], као идентификација циљне усмерености, тј. као адлативност [+ АДЛАТ], те као идентификација линије кретања, тј. као перлативност [+ ПЕРЛАТ] (уп. PIPER 2001: 68–69). Директивна сема одређује синтагматски капацитет просторне падежне конструкције, те су тако падежни модели којима се идентификује сема [+ ЛОКАТ] комбинабилни с глаголима чија инхерента лексичка семантика садржи сему [– ДИРЕКТ], док су падежне конструкције којима се формализују семе [+ АБЛАТ], [+ АДЛАТ], [+ ПЕРЛАТ] комбинабилне с директивним глаголима, чија инхерента лексичка семантика садржи сему [+ ДИРЕКТ].

Индикатор директивности у падежној конструкцији, по правилу, је падежни наставак, док је индикатор контактности увек одговарајући предлог, који неретко упућује и на одређени тип директивности. Падежне конструкције којима се формализује контактност творе донекле различиту парадигму од падежних конструкција којима се исказује нека од дистантних сема. У сфери контактних падежних конструкција локативност се исказује локативом, аблативност генитивом, а адлативност и перлативност акузативом. Диференцијацију локативности и адлативности обезбеђују различите падежне форме, диференцијацију адлативности и перлативности различити предлози, док је аблативност спецификована и падежним наставком и одговарајућим предлогом.

2.1. Тако би се тетрадна директивна парадигма у сфери инклузивне контактности у старим словенским писменостима исказивала падежним моделима *вѣ/оу/ѡ + loc* [+ ЛОКАТ] (1) ~ *нѣ/ѡ/z + gen* [+ АБЛАТ] (2) ~ *скѡзѣ/скроуѣ/скрѣ* + *acc* [+ ПЕРЛАТ] (3) ~ *вѣ/оу/ѡ + acc* [+ АДЛАТ] (4), што би се могло илустровати следећим примерима:

- (1) (стсл.) *лѣжашѣ вѣ ѣслѣхъ* Лк 2.16 Зо҃гр (Геродес 1963: 320), (стсрп.) *жѣто н вѣно кое се нѣчѣ предавати ѣ градѣ* (Павловић 2006: 27), (струс.) *самѣ абѣно же : промѣшлѣаа : вѣ доуѡу : рано : вѣстанн : а поѣдо л[а҃гн]* (Зализняк 2004: 289), (стчеш.) *dnes se mnů budeš v rǎji* (GEBAUER 1929: 500);
- (2) (стсл.) *н нѣѣ оградѣ нѣлѣѣѣ* (Геродес 1963: 348), (стсрп.) *да хѡде нс тоуѣ зѣмлѣ* (Павловић 2006: 60), (струс.) *бѣгоннѣ дѣ нѣо двѡра* (Зализняк 2004: 546), (стчеш.) *z té hory voda tečíše* (GEBAUER 1929: 506);
- (3) (стсл.) *проидѡмѣ скѡзѣ огнѣ і водѣ* Пс 65.12 Син (СС 605), (стсрп.) *да сн хѡде свѡбѡдно скроуѣ нашѣ зѣмлю* (Павловић 2006: 70), (струс.) *ѣко нѣлѣѣ бѣше дѡнтн до тѣргѣ скроуѣ*

⁴ У литератури се нуде различита термилошка решења за дистантне семе углавном прилагођена структури просторног семантичког поља конкретног језика (уп., на пример, ZLATEV 2007: 331; CREISSELS 2009: 616).

городъ (Новг. 30/30'), (стчеш.) Kdiž kněz skrzě jednu ves jedieše (GEBAUER 1929: 493);

- (4) (стсл.) егда цолнши са вѣннид въ клѣтъ твоѣж Мт 6.6 Зогр (СС 126), (стерп.) къдн краа дохдан оу цонастирь (ПАВЛОВИЋ 2006: 90), (струс.) дороганици ти шан въ городо (ЗАЛИЗНЯК 2004: 401), (стчеш.) kdiž Čechy v klášter jdiechu (GEBAUER 1929: 496).

У сфери ексклузивне контактности исте падежне форме комбинују се с одговарајућим предлозима као индикаторима семе [+ КОНТАКТ/– ИНКЛУЗ] формирајући следећу парадигму *na/na + loc* [+ ЛОКАТ] (5) ~ *съ/s + gen* [+ АБЛАТ] (6) ~ *прѣзъ/чересъ/пřěs + acc* [+ ПЕРЛАТ] (7) ~ *на/na + acc* [+ АДЛАТ] (8):

- (5) (стсл.) прославать о(т)ца вашего иже естъ на н(е)б(е)сѣхъ Мт. 5.16 Зогр (СС 345), (стерп.) кон винограде ндаю на земан на црков'нон (ПАВЛОВИЋ 2006: 27), (струс.) а то дналось на погостѣ на торгѣ (ЗАЛИЗНЯК 2004: 672), (стчеш.) Čech sám sedmý na téj hoře (GEBAUER 1929: 456);
- (6) (стсл.) съшѣдъшю же емоу съ горы Мт 8.1 Зогр (ГЕРОДЕС 1963: 341), (стерп.) како се каин баан с лисога (ПАВЛОВИЋ 2006: 63), (струс.) хрестнани · с чьлова пришан (ЗАЛИЗНЯК 2004: 670), (стчеш.) jenž jest s nebes sstúpil (GEBAUER 1929: 490);
- (7) (стерп.) до горниго поутн кон нде прѣзъ брьдо (ПАВЛОВИЋ 2006: 71), (струс.) прѣхавъ в лодыи чересъ днѣпръ (ЛАВР. 167/56'), (стчеш.) břísti přěs řeku (GEBAUER 1929: 484);
- (8) (стсл.) тогда приде нсоу съ отъ галаица на юрданѣ Мт 3.13 Зогр (СС 344), (стерп.) кон нс'ходн на полк тоурен'ско (ПАВЛОВИЋ 2006: 94), (струс.) шыан дъ на цълѣвъ (ЗАЛИЗНЯК 2004: 316), (стчеш.) na velzskou horu koně vyvedú (GEBAUER 1929: 450).

2.2. У семантичкој сфери дистантности просторна падежна парадигма у старим словенским писменостима није достигла ниво изграђености својствен семантичкој сфери контактности. Тако, на пример, вертикално спецификоване семе типа [+ СУПРАЛОК] (9), односно [+ СУБЛОК] (10), те хоризонтално спецификоване семе типа [+ АНТЕЛОК] (11), односно [+ ПОСТЛОК] (12) добијају одговарајуће формализаторе само у сфери локативности (а) и адлативности (б), и то тако што се позиционе семе исказују одговарајућим предлозима (*надъ/nad*, *подъ/pod*, *прѣдъ/передъ/před*, *за/za*) који се комбинују с инструменталом као индикатором локативности,⁵ односно акузативом као индикатором адлативности:

- (9а) (стсл.) облагъць цмалъ пави са надъ народомъ Супр. 568.17 (ГЕРОДЕС 1963: 360), (стерп.) н анва|д| ел'ха надъ поутемъ (ПАВЛОВИЋ 2006: 42), (струс.) да поплатюся надъ гробомъ его (Новг. 112.33'), (стчеш.) kdiž Ježiš nad studnicí seděl (GEBAUER 1929: 462);
- (9б) (стсл.) приде надъ яъ Лк 10.33 Зогр (СС 346), (стерп.) како гре|д| хрьдъ над роупоу (ПАВЛОВИЋ 2006: 111), (струс.) полъ нхъ нде надъ твердъ (ЛАВР. 87/28'), (стчеш.) mnich jednu chodě nadjide nad padúchy (GEBAUER 1929: 461);

⁵ Поменути предлози везују се за инструментал, по Белићевом мишљењу, посредством компаративне релације: „првобитна прилошка употреба тих предлога морала је значити *меру* за коју је неки предмет на вишем месту од другог, на нижем месту, на оближњем месту, на даљем месту (за) и на средњем месту према другим предметима. Првобитно *домъмъ надъ* морало је значити ‘за дом изнад’... Када је синтагма *домъмъ надъ* привучена била од глагола као прилошко-предлошки израз, значећи место над нечим, место изнад дома, место више за цео дом, тада је и добивено *надъ домъмъ*” (1949–1950: 92). Потом су се ови предлошки маркери дистантности могли везивати за акузатив као стабилизирани индикатор адлативности.

- (10a) (стел.) отътрастѣ прахъ · нже естъ подъ ногами вашими Мр 6.11 Зогр (ГЕРОДЕС 1963: 361), (стерп.) дроуга оуларевина оу быстрици по|д| планиномъ (ПАВЛОВИЧ 2006: 27), (струс.) возди свою полтинну у евана у выанниа во плотницникомо конци подо борисоганеомо (ЗАЛИЗНЯК 2004: 575), (стчеш.) těch věcí, kteréž pod zemí jsú (GEBAUER 1929: 481);
- (10b) (стел.) подъ земля · в(о)гъ приходитъ Клоц 13a.2 (СС 464), (стерп.) како е дриць текль по|д| велни брѣгъ (ПАВЛОВИЧ 2006: 109), (струс.) полъ нхъ нде надъ твердь · а полъ нхъ подъ твердь (ЛАВР. 87/28'), (стчеш.) pod hlavu kámen kladiechu (GEBAUER 1929: 480);
- (11a) (стел.) петръ же стои прѣдъ враты вѣтъ Јв 18.16 Сав (СС 538), (стерп.) и вѣе лѣди вѣше прѣдъ кѣомъ раднннмъ (ПАВЛОВИЧ 2006: 45), (струс.) [ч]то есмь передъ вами говорилъ (ЗАЛИЗНЯК 2004: 635), (стчеш.) tluku před vraty tvého milosrdenství (GEBAUER 1929: 483);
- (11b) (стел.) кадило приносиль прѣдъ та г(о)споди Евх 42a.8 (СС 537), (стерп.) да гредѣ прѣдъ королевство ми (ПАВЛОВИЧ 2006: 112), вѣшедише передъ золотаа корота (ЛАВР. 379/128'), (стчеш.) aby ižádného před súd nevodili (GEBAUER 1929: 483);
- (12a) (стерп.) и приложи кра|л|ство ми сѣоую кѣоу, кѣе к|с| за градо|м| призрено|м| (ПАВЛОВИЧ 2006: 45), (струс.) а дв{р}оу мон · в городѣ · а пожна · на глѣшци · а друтаа · за городничеми (ЗАЛИЗНЯК 2004: 653);
- (12b) (стерп.) како се нмѣ стаю за орахъ (ПАВЛОВИЧ 2006: 113), (струс.) всеволодъ нс кыева выбежа за дѣнепръ (НОВГ. 53/80).

Позицију локализатора, односно објекта локализације у односу на именовани оријентир старе словенске писмености не спецификује у домену перлативне и аблативне дистантности. Тако се перлативна дистантност исказује акузативом блокираним предлогом *мимо/мимо* као индикатором опште, позиционо недефинисане дистантности [– КОНТАКТ] (13), док се аблативна дистантност исказује генитивом блокираним контактено неутралним [$\pm$ КОНТАКТ] предлогом *отъ/od* (14), који се може везати како за сферу дистантности (а) тако и за сферу контактности (б):

- (13) (стерп.) кон кѣпци гредѣ мимо брѣсково (ПАВЛОВИЧ 2006: 82), (струс.) пакн ндоша оутри чернин мимо кнеѣ (ЛАВР. 12/4'), (стчеш.) král s nimi mimo Žitavu na Tatary jide (GEBAUER 1929: 449);
- (14a) (стел.) и оудали сѣа отъ него Пс 108.17 Син (СС 425), (стерп.) нзидѣ ѿ владнѣства си и дѣтен своихъ (ПАВЛОВИЧ 2006: 65), (струс.) понде ѿ коротъ (ЛАВР. 191/64'), (стчеш.) kněze ot lípy otvázachu (GEBAUER 1929: 469);
- (14b) (стел.) ѣздеи тѣа отъ земляа ѣдоупѣтскы Пс 80.11 Син (СС 425), (стерп.) приходи кра|л|в|с| ми покансаръ ѿ дѣбровѣнника (ПАВЛОВИЧ 2006: 65), (струс.) привелоша ема женоу ѿ пскова (ЛАВР. 29/14').

2.3. Систем просторних падежних конструкција у старим словенским писменостима „сужава се”, дакле, идући од семантичке сфере контактне локативности према семантичкој сфери дистантне аблативности. Дводимензионалност просторне падежне парадигме у потпуности је формализована у домену контактне и дистантне локативности и адлативности, те у домену контактне перлативности и аблативности, док се у семантичком домену дистантне перлативности као позиционо релевантан параметар (који стога добија и одговарајућу формализацију) издваја само позиционо неспецификована дистантност [– КОНТАКТ] (*мимо/мимо*), а у домену дистантне аблатив-

ности чак ни то. Тако би се, на пример, старосрпски просторни падежни систем табеларно могао представити на следећи начин:

	[+ ЛОКАТ]	[+ АДЛАТ]	[+ ПЕРЛАТ]	[+ АБЛАТ]
[+ ИНКЛУЗ]	оу + <i>loc</i>	оу + <i>acc</i>	скрозъ + <i>acc</i>	нзъ + <i>instr</i>
[– ИНКЛУЗ]	на + <i>loc</i>	на + <i>acc</i>	прѣзъ + <i>acc</i>	съ + <i>acc</i>
[+ АНТЕЛОК]	прѣдъ + <i>instr</i>	прѣдъ + <i>acc</i>	ишло + <i>acc</i>	оу + <i>gen</i>
[+ ПОСТЛОК]	за + <i>instr</i>	за + <i>acc</i>		
[+ СУПРАЛОК]	надъ + <i>instr</i>	надъ + <i>acc</i>		
[+ СУБЛОК]	подъ + <i>instr</i>	подъ + <i>acc</i>		

Дистантна аблативност у старим словенским писменостима исказује се падежном конструкцијом *отъ* + *gen* која је по природи својој једнодимензионална будући да предлог *отъ* уз генитивну форму именице идентификује сему [+ АБЛАТ], док је у позиционом смислу сасвим неутралан [± КОНТАКТ], попут падежног наставка, рецимо.⁶

Једнодимензионални елеменат у доминантно дводимензионалном просторном падежном систему старих словенских писмености упућује на претпоставку да се овај систем развио из једнодимензионалног просторног падежног система у складу с једном мање-више општом развојном тежњом просторних падежних парадигми ка дводимензионалности.⁷ Дијахроно гледано, овај је развој ишао поступно, и то тако што су одговарајуће дводимензионалне падежне конструкције, очигледно, формиране пре у сфери контактности него у сфери дистантности, те пре у сфери локативности и адлативности него у сфери перлативности и аблативности. То би даље могло значити да су семантички домени дистантне перлативности и аблативности били когнитивно сложенији, мање учестали, те у вези с тим и мање „природни” од семантичких домена контактности, односно дистантне локативности и адлативности, што их је у иконичком смислу чинило маркираним (уп. Givón 1995). Вероватно је, управо, маркираност дистантне аблативности успоравала развој дводимензионалних падежних конструкција у овој семантичкој сфери, што је, с друге стране, аутоматски обезбеђивало опстанак

⁶ Словенско *отъ* етимолошки је довођено у везу с аблативним обликом **atos*, потврђеним у староиндијском *atah* ‘одавде’ (уп. ФАСМЕР III: 168; КОРЕЊНÝ 1973: 155–156), док Џ. Хјусон и В. Бубеник (HEWSON – BUBENIK 2006: 337) нуде нешто смелију вертикалу: „the ablative postposition **=ed* seen in the Hittite Ablatives of personal pronouns, *amēd-at* ‘from/by me’ (enlarged by the ablative suffix *-at*), the Indo-Iranian and Old Latin thematic Ablative (*-ād* and *-ōd*, respectively), and the Hittite instrumental suffix *-(i)t* also appears in the Italo-Celtic preposition *de* (OIr *di* ‘from’, Latin *dē* ‘from’) and the OCS preposition *отъ* ‘away from’”. То би значило да је овим предлогом првобитно, вероватно интензивирана, а потом и диференцирана аблативност одговарајуће генитивне (= аблативне) грааматеме.

⁷ Уп. констатацију „spatial case systems tend to be structured along two dimensions: the distinction between location, destination, source, and path on the one hand, and reference to particular types of *spatial configurations* (or *relative orientations*) on the other hand” (CREISSELS 2009: 614).

једног контактнo неспецификованог падежног модела, какав је био генитив с предлогом *отъ*.

3. Трагови једнодимензионалности у просторној падежној парадигми СТАРИХ СЛОВЕНСКИХ ПИСМЕНОСТИ. Формирање новог језичког система увек значи поступно осипање старог система, што се манифестује кроз присуство мањег или већег броја елемената старог система у новој синтаксичкој структури (уп. GRKOVIĆ-MAJOR 2010b: 64). По тој логици, и у новој, дводимензионалној просторној падежној парадигми, која је – судећи по стању у старим словенским писменостима – постала доминантном још пре распада прасловенске језичке заједнице, опстају стари, једнодимензионални просторни падежни модели, који су из перспективе семантичке контактности били неутрални [$\pm$ КОНТАКТ] и којима су исказивани само директивни семантички параметри. Поред већ поменутог модела *отъ* + *gen*, позиционо неспецификоване, те у том смислу и једнодимензионалне биле су падежне конструкције *до* + *gen*, *къ* + *dat*, те слободне падежне форме у функцији просторних адвербијала, и то $\emptyset$ + *gen*, $\emptyset$ + *dat*, $\emptyset$ + *acc*, $\emptyset$ + *instr* и $\emptyset$ + *loc*.

3.1. Једнодимензионалност адлативних падежних конструкција *до/до* + *gen* (15), те *къ/к* + *dat* (16) огледа се у чињеници да су ови падежни модели посведочени у најстаријим словенским писменостима како у сфери контакта (а) тако и сфери дистантности (б):⁸

- (15a) (стсл.) прѣдѣмъ оуко до вѣтѣма Лк 2.15 Зогр (СС 2006: 190) (стсрп.) нека наши трговци ... гредѡ до свѣтитѣ (ПАВЛОВИЋ 2006: 105) (струс.) а н-щѣрннгова до кѣева . нестишь ѣздн[х] ко оѣю (ЛАВР. 250/82'), (стчеш.) Svatopluk sě do Velehrada vráti (GEBAUER 1929: 434);
- (15b) (стсл.) прѣлѣжнѣмъ сѣ до вратѣ сѣмѣтънѣхъ Пс 106.18 Син (СС 2006: 190) (стсрп.) како поут гре[д] до кр[с]тъхъ (ПАВЛОВИЋ 2006: 105) (струс.) доведе н володнѣмѣрѣ . до коротѣ мѣнастѣра (ЛАВР. 317/105'), (стчеш.) Bracislav do kláštera jede..., a když Čechy v klášter jdíechu (GEBAUER 1929: 434);
- (16a) (стсл.) прнѣѣже къ ванѣ Супр 76.23 (ГЕРОДЕС 1963: 350) (стсрп.) да хѣде нс тоутѣ землѣ к сѣон црѣкви (ПАВЛОВИЋ 2006: 102), (струс.) на верѣннѣцу прнѣде кнѣзѣ юрѣн къ кѣевѣ н сѣде на столѣ (НОВГ. 216/109);
- (16b) (стсл.) къ тебѣ прнѣѣгѣ пастѣрю добѣроумѣ Треб 85a.5 (ГЕРОДЕС 1963: 350) (стсрп.) како се кѣмѣн вѣан долѣ к вѣноградѣмъ (ПАВЛОВИЋ 2006: 102), (струс.) прнѣде къ грѣвѣ еѣо (ЛАВР. 56/16);

Словенско *къ*, попут аблативног *отъ*, интензивира адлативност одговарајућег дативног наставка, док је предлог *до* уз генитив одговарајуће именице функционисао као минимални индикатор адлативности, односно лимита-

⁸ Предлог *къ* етимолошки се доводи у везу са староиндијском постпозитивном партикулом *kat* која је следила дативу (*commodi*) (уп. ФАСМЕР II: 146–147; КОРЕЋНÝ 1973: 105), док се предлог *до*, с једне стране, повезује с финалним партикулама типа авестијског *vaēsman-da* 'zum hause hin' и, с друге стране, с предлозима типа старолитванског *da* 'bis', односно германско **tō* (уп. ФАСМЕР I: 519; КОРЕЋНÝ 1973: 66). Џ. Хјусон и В. Бубеник (2006: 337) словенско *до* посматрају у развојној вертикали адлативне поспозиције **=de*: „the allative posposition of Hellenic, Iranian and Tocharian A (*=ac* < **-ode*) corresponds to the Baltic allative preverb *da-* ... Slavic preposition and preverb *do*, Celtic *to*, *do* 'for, to' and Germanic *tō* (OE), OHG *zuo*”.

тивности, при чему је и један и други предлог иницијално био лишен позиционе спецификованости. Контактна неутралност поменутих падежних конструкција у првим вековима словенске писмености потврђује и њихов различит статус у савременим словенским језицима. Под „притиском” одговарајућих позиционо маркираних конструкција ови, примарно позиционо неутрални модели морали су се прилагодити новој дводимензионалној просторној падежној парадигми.⁹

3.2. У семантичкој сфери локативности, тј. индирективности поред одговарајућих дводимензионалних предлошких падежних конструкција, могао се јавити и једнодимензионални слободни локатив, првенствено у случајевима када је оријентир идентификован топонимом, што је потврђено у старословенском, староруском, те у старочешком језику (17):¹⁰

- (17) (стсл.) с(вѣ)таго о(тъ)ца наш(ѣ)го ꙗкоуѣ архнеп(нско)па ц(ѣса)риградѣ ас 1356.13 (Бауэр 1963: 265),¹¹ (струс.) вѣ:зѣлѣ : с:сн : оу : о:тро:ка : мо:ѣ:го : кы:ѣ:вѣ грн:вѣ:ноу : с:е:р:е:бра (Зализняк 2004: 243), (стчеш.) Pavel dal iest Plosskovicich zemu (Gebauser 1929: 398).

3.3. У семантичкој сфери адлативности поред дводимензионалних предлошких падежних конструкција у старим словенским писменостима јавља се и контактано неутрални слободни датив (18а–18б), те сасвим ретко слободни генитив (19), слободни локатив (20) и слободни акузатив (21):

- (18а) (стерп.) и то[ω] видѣннѣмъ дондѣ дѣбровникѣ (Павловић 2006: 101) (струс.) продавъше дворѣ нѣнтѣ же сѣмо сѣмольнскѣ ли кыѣвоу ли : дешѣе ти хлѣбѣ (Зализняк 2004: 272), нѣ парославѣ новѣгородѣ . и посади сѣа своего володнѣра новѣгородѣ (Лавр. 150/51), и ѿтѣдѣ нѣ к другѣмѣ братѣ . своемѣ сѣополкѣ новѣгородѣ . тѣмо и зидѣва (Лавр. 310/103'), (стчеш.) aby dvoru královu pěš i jiezden přišel (Gebauser 1929: 370);

⁹ Х. Беличова-Кришкова (1978: 128–129) констатује да је у чешком и словачком „předložka do, spojená s SR [sémantický rys] 'lokalizace v rámci PO [prostorový orientátor]', kdežto k je schopno kromě významu 'lokalizace mimo rámec PO' vyjadřovat metonymicky také význam předložky do", док је у руском „k s možností metonymického užití v širším významu protějškem příznakového v, spojeného s SR 'lokalizace v rámci PO', a současně nepříznačným protějškem do, spojeného s SR 'lokalizace mimo rámec PO'".

¹⁰ Употреба слободног акузатива у сфери локативности – коју В. Криско (1997: 51–53) илуструје староруским примерима типа сѣѣтоша и оустѣ сѣдѣнны; *Домишка старенький край города стоял* – крајње је упитна јер акузативна форма може, с једне стране, бити образлагана „финалном директивношћу” глагола у позицији управне предикације и(ли), с друге стране, попредложаванем одговарајуће именице, која у својству предлога не мора чувати изворни облик (уп. Павловић 2006: 79–81). Индикативно је да В. Криско не нуди ниједан пример топонимом лексикализованог слободног индирективног акузатива, а управо би ти примери били најпоузданији показатељ евентуалне, старе употребе овог падежа у сфери локативности. Једнодимензионалне просторне падежне конструкције у дводимензионалном падежном систему најдуже се чувају у случајевима када је оријентир идентификован топонимом (независно од тога да ли се радило о петрифицираној или непетрифицираној конструкцији), што јасно показује употреба слободног локатива (17) или слободног датива (18), на пример, а што потврђују и несловенска језичка факта (уп. Luraghi 2009: 298–299).

¹¹ Р. Вечерка (1993: 285) истиче да је однос старословенског слободног локатива и предлошког локатива у просторном значењу око 0,5% према 99,5%, разуме се, у корист локатива блокираног предлогом.

- (186) (струс.) дрѣзи · властеле · н пригѣтъ · градѣ дубровникѣ · дн да нхъ · не придемо (ПАВЛОВИЋ 2006: 101), (струс.) н придоша новгородѣ въ лѣдѣхъ н ста по полю шатры на зло (НОВГ. 59/91¹; ПРАВДИН 1956: 11);¹²
- (19) (стсл.) нже варикъ дондѣтъ мѣста того Супр 30.29 (Вечерка 1963: 214); (струс.) дондоша града осенева . н сѣтрова (ЛАВР. 289/96);
- (20) (струс.) тако пошло новгородѣ (ТОПОРОВ 1961: 20), река ци самъ есмь ѣхалъ кнекъ (ИПАТ. 478/172; ТОПОРОВ 1961: 25);
- (21) (струс.) оуѣбъ же кннда черниговѣ (ЛАВР. 315/105; БОРКОВСКИЙ–КУЗНЕЦОВ 1965: 474), н ѿтуда ѣха къ стѣн богородици петеръскон манастирь (ИПАТ. 403/II.52; КРЫСЬКО 1997: 53).¹³

Уз овако употребљене контактнo неутралне конструкције адлативност је, готово по правилу, додатно идентифицирована одговарајућим адлативно префиксираним глаголом у позицији управне предикације (донти, кннти, пригѣки, прити...). Покушаји утврђивања семантичког односа међу овим падежима у сфери адлативности углавном су заснивани на савременом језичком осећају. Тако су, на пример, слободни датив и слободни акузатив сучељавани на бази семантичке опозиције [– КОНТАКТ] ~ [+ КОНТАКТ], при чему је слободни датив третиран као дистантна, а слободни акузатив као контактна падежна форма (уп. ПРАВДИН 1956: 17; AITZETMÜLLER 1981: 35), што грађа из старих словенских писмености, напосто, не потврђује. Према налазима В. Криска (1997: 57), фреквенција староруског слободног акузатива у сфери адлативне контактности и адлативне дистантности готово је изједначена (11 : 9), што значи да се радило о контактнo неутралној падежној форми. Стање није битно другачије ни када је у питању слободни датив, којим се могла идентификовати и контактна (18а) и дистантна (18б) адлативност.

3.4. У семантичкој сфери перлативности уз одговарајуће предлошке падежне моделе регистрован је позиционо неутралан слободни инструментал (22) и слободни акузатив (23):

- (22) (стсл.) нѣ ннѣмъ пѣтецѣ отидѣ Мт 2.12 Асс (БАУЭРОВА 1963: 290), (стерп.) кто гдѣе грѣ|де на слано вола ннѣ|м|ѣ пѣте|м|ѣ ѣ дѣбров'ницѣ (ПАВЛОВИЋ 2006: 78), (струс.) мнхналѣ црѣ ннде с кон брегоцѣ . н моредѣ на болгары (ЛАВР. 19/7; СТЕЦЕНКО 1977: 68), (стчеш.) jde cestama dvěma (ГЕБАУЕР 1929: 400);
- (23) (стсл.) прѣнти х(ръст)олюб'че . вѣсь блазна морѣ житинское Евх 846.1 (СС 542); (стерп.) мнц|о|шѣ|д| село на дѣлоу (ПАВЛОВИЋ 2006: 25), (струс.) перебрѣднѣше оуку ндоша к понову (ЛАВР 406/137').

Дистрибуција слободног акузатива и слободног инструментала била је, изгледа, семантички регулисана. Наиме, слободни акузатив се јављао у слу-

¹² Према налазима Р. Мразека (1963: 231) слободни адлативни датив у старословенском језику – уколико се изузме адвербијализовани облик доцѣи – ограничен је на случајеве када је оријентир имао обележје [+ живо], што би била илустрација дистантног адлативног датива: се цѣса)въ тѣон градѣтъ тѣѣѣ кротѣкъ Мт 21.5 Мар.

¹³ Старословенски пример приде во хѣ неѣсъскыѣ двѣри Супр 352.17 који наводи Миклошич (1883: 391) као илустрацију адлативног слободног акузатива може бити схваћен и као слободни лимитативни генитив.

чајевима када је требало означити пресецање локализатора, те је овај модел потврђен уз транзитивне глаголе префигиране перлативним префиксима (прѣити, идѣити...). С друге стране, слободни инструментал – коришћен првенствено као падежно средство којим је детерминисано кретање дуж локализатора – улазио је и у семантичку сферу слободног акузатива (24), те у том погледу био семантички неутралан:

- (24) (стсл.) *прѣидѣ тѣснѣиши дѣрѣиши . на широкѣ и великѣ свѣтѣ* Супр 142.3 (БАУЭРОВА 1963: 290); (струс.) *да вѣхода|т| в' гра|д| ѿднѣиши короты* (ЛАВР. 31/16; БУЛЫГИНА 1958: 257), (стерп.) *да догѣ брати стѣнѣиши своѣ бѣжаннѣ и иданнѣ ѣ стѣнѣ сѣхранити* (ПАВЛОВИЋ 2006: 77), (стчеш.) *prišel jest Ježiš dvěmi zavřenými* (GEBAUER 1929: 400).

Могућност слободног инструментала да се веже за ситуације у којима је било неопходно идентификовати кретање дуж локализатора могла је обезбедити опстанак овом примарно једнодимензионалном падежном моделу и у једној доминантно дводимензионалној просторној падежној парадигми и након стабилизације дводимензионалних, предлошки блокираних акузативних перлативних конструкција.

3.5. У семантичкој сфери аблативности као траг просторне једнодимензионалности регистрован је слободни генитив (25):

- (25) (стсл.) *бѣжа вѣстинѣнаго събора* Супр 288.26 (СС 106); (струс.) *мнози во отшедше дѣла сего во нѣчѣскага* (БОРКОВСКИЙ–КУЗНЕЦОВ 1965: 466), *пѣшанѣиши волѣтыа хвѣста бѣгають* (ИПАТ. 71/33), (стерп.) *дырѣскаго пространѣиши|т|а . н гладыскаго разлѣтѣиши плѣтѣскаго ... нзбѣжа* (ПАВЛОВИЋ 2006: 25),¹⁴ (стчеш.) *aby mohl tohoto světa odstúpiti* (GEBAUER 1929: 351).

Аблативност исказана слободним генитивом по правилу је додатно сигнализвана одговарајућим аблативно префиксираним глаголом у позицији управне предикације (нзбѣжати, odstúpiti...).

4. ЈЕДНОДИМЕНЗИОНАЛНОСТ ПРАСЛОВЕНСКЕ ПРОСТОРНЕ ПАДЕЖНЕ ПАРАДИГМЕ. Мада се већ од најстаријих сачуваних споменика на словенском језичком простору може пратити стабилизовање дводимензионалне просторне падежне парадигме, елементи семантичке једнодимензионалности опстају у мањем или већем обиму у свим сферама директивне просторне тетраде. Такво стање је и очекивано будући да се у сваком типу језичке структуре, синхронно гледано, нужно сусрећу остаци старијег структурног типа и замеци млађег структурног типа,¹⁵ при чему се актуелна типологија дефинише

¹⁴ Слободни аблативни генитив у старосрпској пословноправној писмености везан је за сакралне текстуалне блокове, писане српкословенским језиком, те је дати пример реалније посматрати као старословенску него као старосрпску потврду.

¹⁵ Управо су „структурни остаци” и „структурни замеци” у актуелној структурној доминанти пројекција дијахроног кретања на синхронном стратуму једног језичког система. У том смислу, чисти структурни језички типови могли би настати једино у случају дуже језичке статичности, која би евентуално обезбедила одумирање остатака претходног структурног типа и онемогућила настајање земака следећег структурног типа. Но, то напросто није могуће јер се језички систем или „креће” или је „мртав”, при чему се и у „мртвом” језичком систему

према доминантним елементима. Будући да се просторна падежна парадигма на словенском језичком простору развијала у правцу комплексне граматикализације контактности (уп. BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ 1978),¹⁶ те да су слободне падежне форме у тој парадигми временом маргинализоване и(ли) гашене, сасвим је јасно да је словенској дводимензионалној (директивно-позиционој) просторној падежној парадигми претходила једнодимензионална (директивна) падежна парадигма, која је морала бити доминантном (не и апсолутном) у једном периоду словенског језичког заједништва.¹⁷

Како грађа из старих словенских писмености показује, при идентификацији просторних релација могли су се користити сви коси падежи у слободној форми, и то како они „граматичког типа” (акузатив, датив и генитив) тако и они „конкретног типа” (локатив и инструментал),¹⁸ и то увек као позиционо неутрална синтаксичка средства [$\pm$ КОНТАКТ]. Када се по страни оставе предлошко-падежне конструкције – које, по правилу, припадају новој, дводимензионалној просторној падежној парадигми – а када се у обзир узме семантички потенцијал и територијална заступљеност регистрованих слободних падежних форми у просторном значењу, за један период словенског језичког заједништва могла би се реконструисати следећа једнодимензионална просторна тетрада:

[+ ЛОКАТ]	[+ АБЛАТ]	[+ ПЕРЛАТ]	[+ АДЛАТ]
<i>loc</i>	<i>gen</i>	<i>instr</i>	<i>dat</i>
		<i>acc</i>	<i>gen</i>
			<i>loc</i>
			<i>acc</i>

замрзава стање у моменту умирања, а то је опет амалгам (1) доминантних елемената актуелног стратума, (2) маргинализованих остатака претходног стратума и (3) маргиналних заматака наредног стратума. У том смислу, актуелни језички стратум представља континуум, тј. панхрону фазичну структуру (уп. Радовановић 2009) у којој се сусрећу прошла, садашња и будућа језичка структура, односно структурни тип, разуме се, с различитом дистрибуцијом и фреквенцијом прошлих, садашњих и будућих типолошких елемената.

¹⁶ У процесу граматикализације просторне контактности, директивност се могла поступно одвајати од именске фразе (односно падежне конструкције), и то на бази достатности инхерентне лексичке семантике глагола у позицији управне предикације. То управо потврђују примери словенских директивно неутралних генитивних падежних конструкција, које се могу јавити како уз директивне тако и уз индирективне глаголе (уп. старосрпско *пућъ да є вѣзда бно нѣподѣ конѣвѣхъ ~ похѣдн тѣло нспѣдѣ трѣк* Павловић 2007), а у екстремном смислу и стање именске фразе у бугарском и македонском језику, те у српској призренско-тимочкој дијалекатској зони, где је сваки тип директивности идентификован падежним наставком одвојен од именске фразе и препуштен инхерентној лексичкој семантици глагола у позицији управне предикације (уп., на пример, CREISSELS 2006: 21).

¹⁷ Прасловенска једнодимензионална просторна падежна парадигма није нужно значила простији језички израз, будући да је феномен просторне контактности решаван на синтагматском плану, како је то објаснио још А. Белић (1998: 92): „конструкција **идем куће* некад је значила ‘идем од куће’; томе се додавало *из* у прилошком значењу **идем куће из*, што је значило: ‘идем [од] куће из унутрашњости [њене]’”.

¹⁸ Подела падежа на „граматичке” и „конкретне” користи се у складу с Куриловичевом (1964) класификацијом, која је мање-више остала актуелном до наших дана (уп., на пример, LURAGHI 2009: 284–285). Подела је, разуме се, релативна и тиче се доминантне улоге падежне форме, што не значи да се „граматички падеж” не може везати за „конкретну функцију” или обрнуто.

Премда је индирективност била резервисана за локатив, а аблативност за генитив, док је у сфери перлативности доминирао инструментал, а у сфери адлативности датив,¹⁹ радило се о синтаксичко-семантичком систему кога одликује релативно ограничена дистрибуција синтаксичких јединица. Док је слободни инструментал везан за перлативност, а слободни датив за адлативност, осталим слободним падежним формама могу се идентификовати по две семе: локатив се јавља у домену локативности и адлативности, генитив у домену аблативности и адлативности, а акузатив у домену перлативности и адлативности. То значи да су слободне падежне форме у сфери спацијалности имале следећи семантички потенцијал:

	[ЛОКАТ]	[АБЛАТ]	[ПЕРЛАТ]	[АДЛАТ]
<i>gen</i>		+		+
<i>dat</i>				+
<i>acc</i>			+	+
<i>instr</i>			+	
<i>loc</i>	+			+

Одсуство изоморфизма, тј. принципа по коме би једној форми одговарало једно значење (уп. MORAVCSIK 2006: 145), логична је последица дијахроног кретања, које на синхронном плану резултира амалгамом остатака старог система, елемената актуелног, доминантног система и заматака будућег система. Односе међу елементима овог система – сведеног на мање или више маргинализоване остатке регистроване у старим словенским писменостима – неопходно је „сагледати у светлу генералног типолошког кретања индоевропских језика, које открива унутрашњу динамику и узроке и правац промена” (ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2008: 75).

Словенска језичка факта потврђују да се у свим сегментима прасловенске, једнодимензионалне падежне парадигме јавља по један падеж тзв. адвербијалног нивоа,²⁰ што може бити искоришћено као полазна тачка у тумачењу реконструисаног система. Сема аблативности исказивана је аблативом (који је у прасловенском синкретизован с генитивом) (25),²¹ сема перлативности инструменталом (22, 24), док су семе локативности и адлативности могле бити исказане локативом.

4.1. Чињеница да су семе [+ ЛОКАТ] и [+ АДЛАТ] могле бити формализоване истим падежним обликом још у првим сачуваним словенским споменицима, првенствено оним староруске провенијенције (17, 20), указивала би

¹⁹ Слободни адлативни локатив и слободни адлативни акузатив потврђени су само у староруским споменицима.

²⁰ Ц. Хјусон и В. Бубеник (2006: 16–20) Куриловичеву поделу падежа на граматичке и конкретне даље развијају говорећи о три деклинационе инстанце, које одговарају трима синтаксичким функцијама: „a nominal level represented by the Nominative and Accusative, an adjectival level represented by the Genitive and Dative, and an adverbial level represented by the typically adverbial cases”, а то су сви остали падежи – према Ц. Хјусону и В. Бубенику – стартно оријентисани аблатив и инструментал, те циљно оријентисани адлатив и локатив.

²¹ Прецизније говорећи, у словенским језицима аблатив је синкретизован с генитивом у корист аблативног наставка у тематској флексији, а у корист генитивног наставка у атематској флексији (уп., на пример, КРАСУХИН 2005: 59).

на то да се радило о просторним семама међу којима некада није било језички релевантне опозиције [+ ДИРЕКТ] ~ [- ДИРЕКТ], те да их у том смислу језик није ни препознавао као различите семе, већ напросто као једну директивно-неутралну сему која се односила на место реализације детерминисане радње независно од тога да ли је та радња била инхерентно директивна или инхерентно индирективна. Когнитивно цепање ове семе, па у вези с тим и диференцијална језичка формализација нових сема локативности и адлативности текла је поступно, а трагови овог процеса могу се историјски пратити и током стабилизације нове дводимензионалне просторне падежне парадигме. Од локатива су се директивни глаголи стадијално одвајали у складу с интензитетом своје директивности – на почетку овог процеса стајали су глаголи „јакѣ” директивности (**īti*, **īaxati*...), а на његовом крају глаголи „слабе”, односно финалне директивности (**postaviti*, **položiti*...), који се у пољском језику и данас везују за локатив (уп. Миклосич 1883: 664; Топоров 1961: 299–301; Геродес 1963: 328; Павловић 2006: 21–22).

Сам ток одвајања семе адлативности од слободног локатива може се само наслућивати. Очигледно је, међутим, да се сема [+ адлат] одвајањем од локатива везивала за датив, генитив и акузатив као објекатске, односно протообјекатске падеже, те да је у том процесу формалног конституисања овог типа директивности примарним средством његове граматикализације – како у сфери контактности тако и у сфери дистантности – постао акузатив, и то предлошки блокирани акузатив. Јасно је, такође, да је употреба слободног датива у сфери адлативности временом сужавана, што је настањено и у вези с предлошким дативом – слободни датив је у првим вековима постојања словенске писмености био контактано неутралан адлативни падеж, да би временом у различитим словенским језицима његов предлошки еквивалент био профилисан као маргинализована дистантно или контактано маркирана категорија (уп. BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ 1978: 128–129). Када се има у виду чињеница да је у процесу граматикализације акузатива као падежа објекта у словенским језицима „долазило до варирања акузатива, генитива и датива”, те да је „општа словенска тенденција било ширење акузатива на рачун генитива и датива” (Грковић-Мелџор 2010а: 56), може се претпоставити да је процес формалне стабилизације директивности кореспондирао с процесом синтаксичке формализације транзитивности.²² Одвајајући се од локатива сема адлативности вероватно се прво везивала за падеже секундарно номиналног (тј. адјективног) нивоа (HEWSON – BUBENIK 2006: 18), што значи за циљно усмерени датив,²³ те за партитивно усмерени генитив (Красухин 2005: 54,

²² Чини се да су ова два процеса, или пак два аспекта једног процеса, корелирала и хронолошки. Почетак формалне диференцијације локативности и адлативности хронолошки би припадао „самому концу праславјанског периода или даже к началу обособленной жизни отдельных славянских языков” (Топоров 1961: 300), као што се, с друге стране, акузатив објекта „уз глаголе који су се одликовали високим степеном семантичке транзитивности и означавали су физичке радње” стабилизује „још пре најстаријих споменика, судећи према старословенској грађи, у којој ове класе глагола већином имају регуларну морфосинтаксичку реализацију” (Грковић-Мелџор 2010а: 54–55).

²³ Можда није без значаја чињеница да локатив и датив и генетски корелирају. Како истичу Т. Гамкрелидзе и В. Иванов (1984: 287), „дательный падеж на *-ei и местный падеж

78–79). Развојем транзитивности, па самим тим и интензивирањем циљне директивности акузатива, адлативност се преусмерава ка овом падежу примарно номиналног нивоа (HEWSON – BUBENIK 2006: 17–18). Пренос адлативности с локатива на акузатив везано је хронолошки (а вероватно и узрочно-последично) за процес препозиционализације слободних падежних форми у адвербијалним функцијама, што би потврђивало присуство истих предлога и у адлативно и у локативно маркираној падежној конструкцији.²⁴

4.2. Док су семе [+ЛОКАТ] и [+АДЛАТ] у време непосредно пре смене једнодимензионалног просторног падежног система дводимензионалним везиване за по једну слободну падежну форму (локативност за локатив, а аблативност за генитив), у сфери перлативности слободном инструменталу (као падежу адвербијалног нивоа) конкурише слободни акузатив (као падеж номиналног нивоа). Будући да се слободним инструменталом у првим вековима постојање словенске писмености могло детерминисати кретање дуж просторног оријентира (22) и кретање које пресеца просторни оријентир (24), те да се овај падеж током историјског развоја појединачних словенских језика повлачи из сфере перлативности у корист „неинструменталских” предлошко-падежних конструкција (Булигына 1958: 246–261), могло би се претпоставити да је слободни акузатив ушао у сферу перлативности на бази свог објекатског потенцијала, што је била очекивана последица граматикализације акузатива као падежа објекта у процесу синтаксичке формализације транзитивности. Наиме, слободни адлативни акузатив конкурише слободном инструменталу управо у ситуацијама када је требало детерминисати кретање којим се пресеца локализатор, концептуализован као објекат (23). Оваква употреба слободног акузатива била је претходница широкe употребе акузативних предлошко-падежних конструкција у сфери перлативности.

4.3. Поменути променама граматички падежи, односно падежи номиналног нивоа добијају статус доминантних средстава у просторној падежној парадигми, која је по својој природи адвербијална. Стара функционална опозиција *номинални падежи ~ адвербијални падежи* синтаксички се реконцептуализује у нову опозицију *слободни падежи ~ предлошки блокирани падежи*, при чему се слободни падежи, по правилу, везују за централне реченичне функције, а предлошки блокирани падежи за адвербијалне функције (уп. М. Ћић 1963: 87). На овај начин стварају се структурално-синтаксички услови за морфолошку редукцију падежног система, која иде управо од адвербијалних ка номиналним падежима (HEWSON – BUBENIK 2006: 51–53).²⁵

на *-i в индоевропејском – это в сущности аблаутные формы общего по происхождению обстоятельного падежа при именах соответственно активного и неактивного классов, который в дальнейшем стал выражать синтаксические отношения собственно дательного и местного падежей”.

²⁴ Уп., на пример, дистрибуцију предлога *уъ(и) и *на.

²⁵ Мада су словенски језици конзервативни у овом смислу, познато је да у српском језичком стандарду, на пример, „све именице имају једнаке наставке у дативу и локативу једине, ... док се облици датива, инструментала и локатива множине одликују потпуним синкретизмом, тј. међу њима не може бити ни акценатских разлика” (П. Ивић 1990: 291).

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. Смена једнодимензионалне (директивне) просторне падежне парадигме дводимензионалном (директивно-позиционом) отпочела је – како грађа из старих словенских писмености показује – у позном прасловенском, што се на формално-синтаксичком плану испољава кроз појаву предлошки блокираних падежних конструкција, у којима се директивност идентификује, по правилу, падежним обликом, а позиционираност одговарајућим предлогом. Предлошко-падежна конструкција добија статус граматикализоване синтаксичке јединице, тј. синтаксеме, чија ће позиција у реченици све више зависити од њене синтаксичке функције, што је једна од кључних показатеља степена развијености тзв. синтаксичке конфигуративности (HEWSON – BUBENIK 2006), чија генеза иде од праиндоевропске синтаксичке неконфигуративности, са слободним редом речи, до савремене синтаксичке конфигуративности коју карактерише мање-више фиксиран ред речи *svo*-типа у савременим индоевропским језицима.

За *svo*-тип језика својствена је именска фраза чије адпозиције – када се јаве – по правилу, имају статус препозиција, тј. предлога, који потичу од старих, слободно дистрибуираних прилошких партикула (уп. HEWSON – BUBENIK 2006: 345–346).²⁶ Фиксирање реда речи значило је, између осталог, и фиксирање старих прилошких партикула у зависности од позиције главних реченичних конституената (тј. субјекта, предиката и објекта) као препозиција (предлога) у *svo*-типу језика или постпозиција (последлога) у *sov*-типу језика. Степен развијености синтаксичке конфигуративности показује, у суштини, степен развијености синтаксичке транзитивности, што значи да се трансформација прасловенске једнодимензионалне просторне падежне парадигме у дводимензионалну може тумачити и као последица развоја транзитивности, тј. субјекатско-објекатских односа и глаголске рекције у словенским језицима.

Ако се цео проблем размотри из перспективе територијалне дистрибуције позиционо неутралних слободних падежних форми као трагова старе једнодимензионалне просторне падежне парадигме, уочава се да су староруски споменици најконзервативнији (знатно конзервативнији и од старијих старословенских), што би значило да је развој синтаксичке конфигуративности на руском језичком простору имао нешто спорији ток од оног на словенском југу и словенском западу. Ова разлика вероватно је последица различитог интензитета језичких утицаја које је трпео словенски југ и словенски запад у односу на словенски исток. Наиме, синтаксички развој словенских језика типолошки је предодређен и он, нужно, иде у правцу развијене синтаксичке конфигуративности, али у словенским језицима који су били под директним „притиском” несловенских језика (пре свега, грчког, латинског, односно романских идиома, те немачког) с развијенијом конфигуративном синтаксом цео процес се интензивира.

²⁶ Као и у већини случајева, ради се о актуализацији мање-више познатих идеја које је у србистику унео још у првој половини XX века А. Белић. Стога се сасвим савременом поима његова констатација: „сви су предлози по своме пореклу или прилошке речи, или су постали преко прилошких значења или таквих функција других речи... Кад год прилог може означити модификацију оног месног, начинског или временског значења које се може обележити каквим зависним падежом – он се и употребљава да ближе обележи тај однос” (1998: 91).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАУЭР, Ярослав. Беспредложный локатив в старославянском языке. Иосиф Курц (ред.). *Исследования по синтаксису старославянского языка. Сборник статей*. Прага: Чехословацкая академия наук, 1963, 287–311.
- БАУЭРОВА, Марта. Беспредложный творительный падеж в старославянском языке. Иосиф Курц (ред.). *Исследования по синтаксису старославянского языка. Сборник статей*. Прага: Чехословацкая академия наук, 1963, 287–311.
- БЕЛИЋ, Александар. „Депрефиксација” у словенским језицима. *Јужнословенски филолог* XVIII /1–4 (1949–1950): 87–101.
- БЕЛИЋ, Александар. *Општи лингвистика. О језичкој природи и језичком развоју. Књига I и II*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- БОРКОВСКИЙ, Виктор Иванович, Пётр Савич Кузнецов. *Историческая грамматика русского языка*. Москва: Академия наук СССР, 1965.
- БУЛЫГИНА, А. М. Творительный места с предлогами. Самуил Борисович Бернштейн (ред.). *Творительный падеж в славянских языках*. Москва: Академия наук СССР, 1958, 246–265.
- ВЕЧЕРКА, Радослав. Синтаксис беспредложного родительного падежа в старославянском языке. Иосиф Курц (ред.). *Исследования по синтаксису старославянского языка. Сборник статей*. Прага: Чехословацкая академия наук, 1963, 183–223.
- ГАМКРЕЛИДЗЕ, Тамаз Валерианович, Вячеслав Всеволодович Иванов. *Индоевропейский язык и Индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. I*. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.
- ГЕРОДЕС, Станислав. Старославянские предлоги. Иосиф Курц (ред.). *Исследования по синтаксису старославянского языка. Сборник статей*. Прага: Чехословацкая академия наук, 1963, 316–368.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Ка реконструкцији прасловенске синтаксе. *Зборник Мајице српске за славистику* 73 (2008): 71–83.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Когнитивни аспекти развоја транзитивности. Јасмина Грковић-Мејџор, Милорад Радовановић (ур.). *Теорија дијахроничке лингвистике и проучавање словенских језика*. Београд: САНУ, 2010а.
- ЗАЛИЗНЯК, Андрей Анатольевич. *Древненовгородский диалект*. Москва: Языки славянской культуры, 2004.
- ИВИЋ, Павле. *О језику некадашњем и данашњем*. Београд – Приштина: БИГЗ – Јединство, 1990.
- ИПАТ: *Полное собрание русских летописей. Том второй. Ипатьевская летопись*. А. А. Шахматов (ур.). Санкт Петербург: Императорская археографическая комиссия, 1908.
- КРАСУХИН, Константин Геннадьевич. *Очерки по реконструкции индоевропейского синтаксиса*. Москва: Наука, 2005.
- КРЫСКО, Вадим Борисович. *Исторический синтаксис русского языка. Объект и переходность*. Москва: Индрик, 1997.
- ЛАВР: *Полное собрание русских летописей. Том первый. Лаврентьевская летопись*. Ленинград: Академия наук СССР, 1926–1928.
- МРАЗЕК, Роман. Дательный падеж в старославянском языке. Иосиф Курц (ред.). *Исследования по синтаксису старославянского языка. Сборник статей*. Прага: Чехословацкая академия наук, 1963, 225–261.
- НОВГ: *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*. А. Н. Насонов (ред.). Москва – Ленинград: Академия наук СССР, 1950.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Дештерминативни падежи у старосрпској пословнојравној иисменосији*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Генитивизација” специјалности у старосрпском језику. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 37/1 (2007): 211–219.
- ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.
- ПРАВДИН, А. Б. Дательный приглагольный в старославянском и древнерусском языках. *Ученые записки института славяноведения XIII* (1956): 3–120.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Увод у фази лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.

- СС: Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова (ред.). *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Москва: Русский язык, 1994.
- СТЕЦЕНКО, Алексей Никитич. *Исторический синтаксис русского языка*. Москва: Высшая школа, 1977.
- ТОПОРОВ, Владимир Николаевич. *Локатив в славянских языках*. Москва: Академия наук СССР, 1961.
- ФАСМЕР, Макс. *Этимологический словарь русского языка* (Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева). I–IV. Москва: Прогресс, 1986–1987.

*

- ANDERSON, John. Case Grammar and the Localist Hypothesis. *Concepts of Case*. René Dirven, Günter Radden (eds.). Tübingen: Narr, 1987, 103–121.
- AITZETMÜLLER, Rudolf. Beobachtungen zur syntaktischen Verwendung von Lokativ und Akkusativ im Altbulgarischen und Serbokroatischen. H. Jaksche (ed.). *Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes XV. Festschrift für Linda Sadnik zum 70. Geburtstag*. Freiburg: U. W. Weiher, 1981, 14–42.
- BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ, Helena. K systému prostorových vztahů v současných slovanských jazycích. *Slavia* 47 (1978): 122–142.
- BOPP, Franz. *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Lithauischen, Gothischen und Deutsch*. Berlin: Akademie der Wissenschaften, 1833.
- CIENKI, Alan. 19th and 20th Century Theories of Case: A Comparison of Localist and Cognitive Approaches. *Historiographia Linguistica* 22/1–2 (1995): 123–162.
- CREISSELS, Denis. Encoding the Distinction between Location, Source, and Destination: A Typological Study. Maya Hickmann, Stéphane Robert (eds.). *Space in Languages: Linguistic Systems and Cognitive Categories*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2006, 19–28.
- CREISSELS, Denis. Spatial Cases. Andrej Malchukov, Andrew Spencer (eds.). *The Oxford Handbook of Case*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2009, 609–625.
- FÓNAGY, Ivan. *Languages within Language: An Evolutionary Approach*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001.
- GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého Díl IV. Skladba*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1929.
- GIVÓN, Talmy. *Functionalism and Grammar*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.
- GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina. The Role of Syntactic Transitivity in the Development of Slavic Syntactic Structures. Björn Hansen, Jasmina Grković-Major (eds.). *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus. Wiener slawistischer Almanach. Sonderband 74*. München – Berlin – Wien: Otto Sagner, 2010b, 63–74.
- HEWSON, John, Vít BUBENÍK. *From Case to Adposition: the Development of Configurational Syntax in Indo-European Languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2006.
- IVIĆ, Milka. Dativus respectivus i sinonimične konstrukcije u slovenskim jezicima. Tadeusz Milewski, Jan Safarewicz, Franciszek Ślawski (red.). *Studia Linguistica in Honorem Thaddaei Lehr-Splawinski*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963, 99–104.
- KOPEČNÝ, František. *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Sv. 1. Předložky, koncové partikule*. Praha: Československá akademie věd, 1973.
- KURYLOWICZ, Jerzy. *The Inflectional Categories of Indo-European*. Heidelberg: Carl Winter, 1964.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1980.
- LANGACKER, Ronald. *Foundations of Cognitive Grammar*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club, 1983.
- LURAGHI, Silvia. The Evolution of Local Cases and Their Grammatical Equivalent in Greek and Latin. Jóhanna Barðdal, Shobhana L. Chelliah (ed.). *The Role of Semantic, Pragmatic, and Discourse Factors in the Development of Case*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009, 283–305.
- MIKLOSICH, Franz. *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1883.
- MORAVCSIK, Edith. *An Introduction to Syntax: Fundamentals of Syntactic Analysis*. London – New York: Continuum International Publishing Group, 2006.

- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- PÜTZ, Martin. Introduction: Language and the Cognitive Construal of Space. Martin Pütz, René Dirven (eds.). *The Construal of Space in Language and Thought*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1996, XI–XXIII.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax. II. Die innere Satzstruktur*. Freiburg im Breisgau: UW Weiher, 1993.
- WÜLLNER, Franz. *Die Bedeutung der sprachlichen Casus und Modi*. Münster: Theissingsche Buchhandlung, 1827.
- WÜLLNER, Franz. *Ueber Ursprung und Urbedeutung der Sprachlichen Formen*. Münster: Theissingsche Buchhandlung, 1831.
- ZLATEV, Jordan. Spatial Semantics. Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens (eds.). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 2007, 318–350.

Slobodan Pavlović

THE RECONCEPTUALIZATION OF THE SLAVIC SPATIAL CASE PARADIGM

S u m m a r y

This paper discusses the change of the Proto-Slavic unidimensional spatial case system to the bidimensional spatial case system already attested in the earliest Slavic written monuments. Old Slavic languages (Old Church Slavonic, Old Serbian, Old Russian and Old Czech) already had a bidimensional spatial case system that combined position, i.e. orientation parameters ([– CONTACT], [+ CONTACT]) with direction parameters ([+ LOCAT], [+ ABLAT], [+ PERLAT] and [+ ADLAT]). The orientation parameters are expressed by prepositions, while the direction parameters are, as a rule, expressed by case-forms. From the distribution of prepositionless cases in the earliest Slavic written monuments, one can argue that the late Proto-Slavic spatial case system was organized according to a quadripartite distinction between location, destination, source and path. This spatial case system was neutral with respect to the orientation parameters. The development of the bidimensional spatial case system in Slavic languages is conditioned by the development of configurational syntax which is directly related to the development of syntactic transitivity.

Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за српски језик и лингвистику
 Нови Сад
 slobodanpavlovic@sbb.rs

Milan Mihaljević

VERBA DICENDI IN CROATIAN CHURCH SLAVONIC*

The semantic frame of verba dicendi includes: the speaker; the addressee; the topic; the benefactor; the information, and sometimes the instrument. The aim of this paper is to describe the syntactic realization of these roles in Croatian Church Slavonic. The speaker, whose referent is typically human, is in active sentences usually realized as a subject in the nominative case. In passive sentences it is realized as a genitive complement of the preposition *ot* 'from, of', less frequently as a locative complement of the preposition *po* 'by', or as the instrumental without preposition. With most of the surveyed verbs the addressee can be expressed as an indirect object in the dative, with or without the preposition *къ* 'to'. The exception is the verb *prositi* 'beg, request, ask', as well as its derivatives such as *vprašati/vprosi* 'ask, question', with which this role is realized either as a direct object in the accusative or as a PP consisting of *u* 'in' + accusative, or *ot* + genitive. The addressee of the verb *vъzvati* 'call (out)' can be expressed either as a PP consisting of *къ* + dative, or as a direct object in the accusative. With the verb *vъpiti* 'cry out' this role can be expressed by *къ* + dative, as well as by *protiv* 'against' + dative. The topic is most often realized as a PP consisting of *o* 'about' + locative or *ot* + genitive. Quite exceptionally, it can be expressed by *ob* 'round, about' + locative. With verbs *otgovarati, otvečati* 'answer, reply' and *vprašati/vprosi* this role can also be realized as a PP consisting of *na* 'on' + accusative or *къ* + dative. With the verb *vъpiti* this role can also be expressed by *nad* 'over' + instrumental. The fact that the speech is directed against somebody is indicated by the PP consisting of *na* + accusative or *protiv(u)* + dative. If it is necessary to stress for whose benefit one speaks, this can be done by a PP consisting of *za* 'for' + accusative, but with the verb *prositi* it can also be achieved by an indirect object in the dative. As expected, the instrument is usually expressed by an NP in the instrumental case, or less frequently by a PP consisting of *po* + locative. The information, which is typically the complement of the verb of speaking, can be either nominal or clausal in structure. The nominal complement is either a direct object NP in the accusative or a predication consisting of an accusative NP (DP) followed by a participial construction which agrees with it in gender, number and case. Clausal complements can be finite or infinitival. The information can further be presented either as direct or as indirect speech. Therefore the author identifies the distinguishing features of direct and indirect speech in Croatian Church Slavonic. It is shown that Croatian Church Slavonic belongs to the languages with a speech report continuum, where some constructions display features of both direct and indirect speech. Direct and indirect speech in Croatian Church Slavonic do not differ in their position relative to the reporting verb. In both cases, the reporting verb may precede or follow the speech report, and in both cases the speech report may be discontinuous, i.e. parenthesis is possible in both cases.

Keywords: Croatian Church Slavonic language, verbs of speaking, semantic frame, direct speech, indirect speech.

1. INTRODUCTION. The semantic frame of verba dicendi includes: the speaker; the addressee; the topic (the person or the thing that the speech is about); the

* Earlier version of this paper was presented as an invited speech at the Fourth Annual Meeting of the Slavic Linguistic Society SLS 2009 in Zadar.

benefactor (the person for whose benefit, or against whom the speech is aimed); the information (the content of the speech), and sometimes the instrument. The aim of this paper is to describe the syntactic realization of these roles in Croatian Church Slavonic. But, before we begin with this, I will say a few words about Croatian Church Slavonic for those who are not familiar with it. We are talking about the language that was used as a literary language (mostly in liturgy) in the littoral (coastal) part of Croatia from the end of the 11th century until the middle of the 16th century. The period before that, we call Old Church Slavonic, and the period after that New Church Slavonic. We are dealing with the language which was never a spoken language, which means that we cannot rely on the intuition of native speakers (since there are and never were any), but only on the corpus of the preserved texts. Among the Slavic medieval cultures the Croatian literary culture was specific as the only one that has preserved the Glagolitic script. Furthermore, it emerged and developed in the bosom of the Western (Roman) Church. The last fact is particularly important for its syntax, since in syntax we encounter a more complicated situation than in phonology and morphology. In addition to the changes in comparison with classical Old Church Slavonic and the influence of the Croatian (mostly Čakavian) vernacular, a further factor to be considered is the influence of other languages from which Croatian glagolites translated their texts. The most important language is of course Latin, to a much lesser degree Greek and Italian and in some cases Czech. Readers, who have any knowledge of Latin, will instantly recognize Latin influence in what follows.¹ The base for my research was the corpus compiled for the *Dictionary of the Croatian Redaction of Church Slavonic* in Staroslavenski institut in Zagreb. I have examined the following verbs: *děti*, *glagolati*, *govoriti*, *kazati*, *moliti*, *otgovarati*, *otvêcati*, *povêdati*, *povelêti*, *praviti*, *prositi*, *reči*, *skazati*, *svêdêtelstvovati*, *svêdokovati*, *velêti*, *vprašati*, *vzglagolati*, *vzvêstiti*, *vzъpiti*, *въzvati*, *zapovêdati*. It should be pointed out that, contrary to modern Croatian, the verb *kazati* doesn't belong to the class of verbs of speaking in CCS, since it does not mean anything like 'speak, tell, talk, etc.', but only 'show' (or 'point').

2. THE SPEAKER. The speaker, whose referent is typically human, is in active sentences usually realized as a subject in the nominative case. In passive sentences it is realized as a genitive complement of the preposition *ot* 'from, of'

- (1) eže ot anĵ(e)la prêžde zaharii b(ê)še vzvêčeno
 what from angel before Zacharias_{DAT} was proclaimed
 lat. *quod ab angelo ante Zacharie ruerat pronunciatum*.
 'What was before proclaimed to Zacharias by angel'

less frequently as a locative complement of the preposition *po* 'by'

- (2) po anĵ(e)lêh' v'zvêčen'
 by angels_{LOC} announced
 lat. *per angelos indicat*
 'Announced by angels'

¹ More about Croatian Church Slavonic see in MIHALJEVIĆ – REINHART 2005.

or as the instrumental without preposition.

- (3) *vzvêčeno bisī a(n)j(e)l(o)mъ gabrielomъ marii dêvici o*
 announced was angel_{INST} Gabriel_{INST} Mary_{DAT} virgin_{DAT} about
všsti c(êsa)ra
 entrance king_{GEN}
 lat. *Anuntiatum est per Gabriel archangelum ad Mariam virginem de introitum regis.*
 ‘It was announced to Virgin Mary by the angel Gabriel about the entrance of the king’
 (‘The entrance of the king was announced to Virgin Mary by the angel Gabriel’)

There is a certain semantic difference between (1) on the one hand and (2) and (3) on the other. The genitive NP which is a complement of the preposition *ot* in (1) can only be interpreted as an agent (primary causer), while the locative and instrumental NPs in (2) and (3) can also be interpreted as a kind of instrument, i.e. as a secondary causer. In other words, in both cases the translation ‘announced through ...’ is possible. In active sentences,² there is no such ambiguity. Locative and instrumental NPs can only be interpreted as instruments (secondary causers), or as a manner adverbials.³

3. THE ADDRESSEE. With most of the examined verbs the addressee can be expressed as an indirect object in the dative, with or without the preposition *kb* ‘to’:

- (4) *i dih’ k’ anj(e)lu hotel’ bim’ viditi duše grišnih’*
 and say_{AOR.1SG} to angel_{DAT} wanted be_{COND.1SG} see_{INF} souls_{ACC} sinning_{GEN.PL}
 ‘And I said to the angel: I would like to see the souls of the sinners.’
- (5) *žena že vzboê se povedati sie mužū svoemu*
 woman but fear_{AOR.3SG} SELF relate this husband_{DAT} POSS.REFL_{DAT}
 lat. *Ipsa autem viro suo visionem indicare timuit.*
 ‘But the woman become frightened to tell this to her husband.’

The exception is the verb *prošiti* ‘beg, request, ask’, as well as its derivatives such as *vprašati/vprositi* ‘ask, question’, with which this role is realized either as a direct object in the accusative or as a PP consisting of *u* ‘in’ + accusative, or *ot* + genitive.

- (6) a. *i potom’ prosih’ an’j(e)la da mi pokaže rai*
 and after that beg_{AOR.1SG} angel_{ACC} that me show_{PRES.3SG} paradise
 ‘And after that I begged the angel to show me paradise’
- b. *prošiše u pilata da ubiûť i*
 ask_{AOR.3PL} in Pilate_{ACC} that kill_{PRES.3SG} him
 lat. *petierunt a Pilato: ut interficerent eum* – A 13, 28
 ‘They asked Pilate to have him executed.’

² I.e. with the nominative subject that must be interpreted as an agent.

³ Cf. the examples (19) and (20) below.

c. česo prosiši ot cr(ъ)kve h(rъsto)ve
 what_{GEN} ask_{PRES.2SG} from church Christ's
 lat. *Quid petis ab Ecclesia Dei?*
 'What do you ask of the Church of God?'

The addressee of the verb *vъzvati* 'call (out)' can be expressed either as a PP consisting of *kb* + dative, or as a direct object in the accusative.

(7) a. vzovet' kъ mnê · i az' uslišu i
 call_{PRES.3SG} to me and I hear_{PRES.1SG} him
 lat. *Invocabit me, et ego exaudiam eum* – Ps 90, 15
 'He shall call upon me, and I will answer him.'

b. vzoveši me i azъ otvečaû t(e)bê
 call_{PRES.2SG} me and I answer_{PRES.1SG} thee_{DAT}
 lat. *Vocabis me, et ego respondebo tibi* – Job 14, 15
 'Thou shalt call, and I will answer thee.'

In the first example God is the addressee and in the second example it is the man, i.e. God calls the man (Job). Indeed, in all examples in the corpus (= 4) with *kb* + dative, God is the addressee, while in cases with the accusative the addressee can be either inferior or superior to the caller, i.e. it can also be God, as shown by the example (8).

(8) v pečali moi vazvahъ g(ospod)a i usliša me v prostranstvê
 in distress_{LOC} my_{LOC} call_{AOR.1SG} Lord_{ACC} and hear_{AOR.3SG} me in wide space
 lat. *In tribulatione invocavi Dominum, et exaudivit me in latitudine.*
 'In my distress I called upon the Lord, and he answered me in a wide space.'

Therefore, we can conclude that the accusative object is an unmarked, and *kb* + dative is a marked option here. With the verb *vъbpiti* 'cry out' the addressee can be expressed by *kb* + dative, as well as by *proti(v)* 'against' + dative.

(9) a. i vzapi k stoečim v pakli
 and cry_{AOR.3SG} to standing_{DAT.PL} in hell
 grč. ἐβόησε πρὸς πάντας τοὺς ἀπ' αἰῶνος κεκοιμημένους
 'And he cried out to those standing in hell.'

b. zato ti isti anĵ(e)li naiveče vzapiût' na č(lovê)ki proti b(og)u
 therefore those same angels mostly cry_{PRES.3PL} on men_{ACC} against God_{DAT}
 'Mostly for this reason those angels cry out to God against men'

Interesting in the last example is the fact that the preposition *na* 'on' means 'against' (which is, as we shall see, usual), while the preposition *proti* 'against' means 'to'.

4. THE TOPIC OF THE SPEECH. The topic is most often realized as a PP consisting of *o* 'about' + locative or *ot* + genitive.

- (10) a. načet' i(su)sъ g(lago)lati k narodom' o iv(a)nê
 began Jesus speak to people about John
 lat. *cepit Jesus dicere ad turbas de Johanne* – Mt 11, 7
 'Jesus began to speak to the people about John.'
- b. se li e(stъ) bratrъ v(a)šъ man'si ot negože povidiste mnê
 this Q is brother your younger of whom tell_{AOR.2PL} me
 lat. *Iste est frater vester parvulus, de quo dixeratis mihi?* – Gn 43, 29
 'Is this your youngest brother, of whom you told me?'

The latter is a loan translation for Latin *de* + genitive. It should be mentioned that the examples of this construction in CCS texts are less common than in the texts written in Old Croatian.⁴ Quite exceptionally, the topic can be expressed by *ob* 'round, about' + locative, for example:

- (11) kako nam' pravi ob tom' edan' notarъ komu estъ ime lav'.
 as us do_{PRES.3SG} about it_{LOC} one notary who_{DAT} is name Leo
 'As one notary whose name is Leo tells us.'

With verbs *otgovarati*, *otvečati* 'answer, reply' and *vprašati/vprosi* this role can also be realized as a PP consisting of *na* 'on' + accusative or *kъ* + dative:

- (12) a. vprašaei ego na zdravie
 asking_{NOM.SG.M} him on health_{ACC}
 lat. *Qui enim dicit illi Ave* – 2J 11
 'anyone who asks him about (his) health' ('anyone who gives him a greeting')
- b. ne otgov(a)raeši li nič'če na ona · ka tebi ob'mičut' se ot sêh'
 not answer_{PRES.2SG} Q nothing on those which you_{DAT} impute SELF from these
 lat. *Non respondes quidquam ad ea quae tibi obiiciuntur ab his?* – Mc 14, 60
 'Have you no answer to the charges that these witnesses bring against you?'
- c. ničesože otvečaeši k sim' · êže si na te svêdêtel'stvuût ·
 nothing answer_{PRES.2SG} to these which these_{NOM} on you testify_{PRES.3PL}
 lat. *Nihil respondes ad ea quae isti adversum te testificantur.* – Mt 26, 62
 'Have you no answer to the charge that these witnesses bring against you?'

I have also noted one example of the verb *skazati* 'tell (at length)' with *po* + locative:

- (13) očito skazati imêu po vsem' razumno
 obviously tell have_{PRES.1SG} by everything_{LOC} reasonably
 'Obviously, I have to tell (about) everything reasonably.'

With the verb *vъpiti* this role can also be expressed by *nad* 'over' + instrumental:

⁴ Cf. HUDEČEK 2001, 2003.

- (14) v'zvapiše vinograĵane nad p'sheniceû i ozimcemъ.
 cry_{AOR.3PL} vinedressers over wheat and barley
 lat. *ululaverunt vintores super frumento, et hordeo* – Jl 1, 11
 'you vinedressers, lament, because the wheat and the barley'

5. THE BENEFACITOR. The fact that the speech is directed against somebody is indicated by the PP consisting of *na* + accusative or *protiv(u)* + dative.

- (15) a. êko mi slišahom' ego g(lago)lûča slovesa hulna
 that we hear_{IMPF.1PL} him speaking_{ACC.SG} words blasphemous_{ACC.PL}
 na moîsêê i na b(og)a
 on Moses and on God
 lat. *se audivisse eum dicentem verba blasphemiae in Moysen, et in Deum.* – A 6, 11
 grč. ὅτι ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λαλοῦντος ῥήματα βλάσφημα εἰς Μωϋσῆν καὶ τὸν Θεόν.
 'We have heard him speak blasphemous words against Moses and against God'
- b. Kto protivu mnê g(lago)let'
 who against me speak_{PRES.3SG}
 lat. *Quis contradicet mihi?* – Is 50, 8
 'Who dare argue against me?'

In one example with the verb *govoriti* this is indicated by *suprotiv'* + dative:

- (16) i ne smih' suprotiv' nim' govoriti
 and not dare_{AOR.1SG} against them speak
 'And I didn't dare speak against them.'

If it is necessary to stress for whose benefit one speaks, this can be done by a PP consisting of *za* 'for' + accusative,

- (17) moli za lûdi m(o)li za redov'niki prosi za bogolûb'ni žen'ski s'pol'
 pray for people pray for monks beg for God-loving female sex
 lat. *Ora pro populo, interveni pro clero, intercede pro devoto femineo sexu.*
 'Pray for the people, pray for the monks, beg for the pious female sex.'

but with the verb *prosi* it can also be achieved by an indirect object in the dative:

- (18) prosi tebê zn(a)m(e)niê ot g(ospod)a b(og)a tvoego
 ask you_{DAT} sign from Lord God your_{GEN.SG}
 lat. *Pete tibi signum a Domino Deo tuo* – Is 7, 11
 'Ask the Lord your God for a sign.'

6. THE INSTRUMENT. As expected, the instrument is usually expressed by an NP in the instrumental case:

- (19) g(lago)la g(ospod)ъ rukoû anĵea pr(o)r(o)ka
 speak_{AOR.3SG} Lord hand_{INSTR.SG} Haggai prophet_{GEN.SG}
 lat. *factum est verbum Domini in manu Aggaei prophetae* – Ago 2, 1
 'These words came from the Lord through the prophet Haggai.'

or less frequently by a PP consisting of *po* + locative:

- (20) ki govoriť e(st) po pr(oro)cih'
 who spoken is by prophet_{LOC.PL}
 lat. *qui locutus est per Prophetas* – Credo
 ‘Who spoke by the Prophets.’

7. THE INFORMATION (THE CONTENT OF THE SPEECH). The information, which is typically the complement of the verb of speaking, is syntactically the most interesting part of the frame. It can be either nominal or clausal in structure. The nominal complement is either a direct object NP in the accusative

- (21) i imeni tvoemu pêsanъ reku
 and name your_{DAT.SG} song_{ACC.SG} say_{PRES.1SG}
 lat. *et nomini tuo psalmum dicam.* – Ps 17, 48–50
 ‘I will ... and sing psalms to thy name.’

or a predication (small clause) consisting of an accusative NP (DP) followed by a participial construction which agrees with it in gender, number and case:

- (22) a. êko sego c(êsa)rstvuûca dêem'
 that this ruling_{ACC.SG} do_{PRES.1PL}
 lat. *ut hunc ubique regnare fateamur.*
 ‘that we call this one the ruler’
 b. Kogo i g(lago)lût' č(lovê)ci suča?
 Who_{ACC} him say_{PRES.3PL} men_{NOM} being_{ACC.SG}
 lat. *quemnam eum dicerent homines esse?*
 ‘Who do men say that he is?’

If we assume, following Mark Baker (2008), that agreement can be upward as well as downward, we can represent the relevant part of the underlying structure of these examples as:

- (23)
-
- ```

graph TD
 VP --> V[V]
 VP --> PredP[PredP]
 V --> dêem[dêem']
 PredP --> DP[DP]
 PredP --> Pred_prime[Pred']
 DP --> sego[sego ACC.SG.M]
 Pred_prime --> Pred[Pred]
 Pred_prime --> F_P[F_P]
 Pred --> empty[ø]
 F_P --> F_A[F_A]
 F_P --> AP[AP]
 F_A --> ACC_SG_M["[ACC.SG.M]"]
 AP --> c_êsa_rstvuûca["c(êsa)rstvuûca"]

```

Clausal complements can be finite or infinitival. The first group consists of clauses introduced by complementizers *êko* ([jako]), *da*, *ače/ako*, as well as different kinds of wh-interrogatives.

- (24) a. vi g(lago)lete êko az' esmъ  
 you<sub>NOM.PL</sub> say<sub>PRES.2PL</sub> that I am  
 lat. *Vos dicitis, quia ego sum.* – L 22, 70  
 'You say that I am.'
- b. zapov(ê)daû ti da pišeši grêhi č(lovêč)skie  
 command<sub>PRES.1SG</sub> you<sub>DAT.SG</sub> that write<sub>PRES.2SG</sub> sins human<sub>ACC.PL</sub>  
 grč. Ἐγὼ κελεύσω σε ἵνα γράφῃς τὰς ἁμαρτίας ψυχῆς ἐξιλεουμένης  
 'I command you to write human sins.'
- c. da rečeši nam' ače ti esi h(rbšt)ъ s(i)nъ b(og)a živago  
 that tell<sub>PRES.2SG</sub> us if you are Christ son God<sub>GEN.SG</sub> living<sub>GEN.SG</sub>  
 lat. *ut dicas nobis si tu es Christus filius dei.* – Mt 26, 63  
 'to tell us whether you are the Christ, the son of God.'

The second group consists of four types: 1. infinitives without overt subjects,

- (25) a. rêhъ shraniti zakonъ tvoi  
 say<sub>AOR.1SG</sub> keep law your<sub>ACC.SG</sub>  
 lat. *dixi, custodire legem tuam.* – Ps 118, 57  
 'I have promised to keep thy word.'
- b. mar'kiên' že paki pov(e)lê urêzati sas'ki ee  
 Martinianus and again order<sub>AOR.3SG</sub> cut off breast she<sub>GEN.SG</sub>  
 'And Martinianus ordered again to cut off her breast.'

The example (25a) is an instance of the so-called control structure in which the empty subject of the infinitive, traditionally big PRO, is coreferential with the main subject, while the example (25b) is an instance of free infinitives, i.e. its subject does not have to be coreferential with any NP in the main clause. The difference between them is shown in (26a) and (26b) respectively.

- (26) a. pro<sub>i</sub> rêhъ [ PRO<sub>i</sub> shraniti zakonъ tvoi]  
 b. mar'kiên'<sub>i</sub> že paki pov(e)lê [ PRO<sub>j</sub> urêzati sas'ki ee]

2. infinitives with accusative subjects (Accusativus cum Infinitivo = AcI), traditionally called ECM structures:

- (27) I skuža bo û g(ospod)ъ ot parêseê iže gl(agola)še  
 and excuse<sub>AOR.3SG</sub> thus her Lord from Pharisees who<sub>NOM.PL.M</sub> say<sub>AOR.3PL</sub>  
 û biti nečistu  
 her be unclean<sub>ACC.SG.F</sub>  
 lat. *Nam excusavit eam apud Pharisaeum, qui dicebat ipsam immundam.*  
 'And thus the Lord discharged (excused) her before the Pharisees who accused her to be unclean.'

3. infinitives with dative subjects (Dativus cum Infinitivo = DcI). and 4. infinitives with nominative subjects (with reflexive verbs, i.e. in se-passives). There are

two types of constructions *Dativus cum Infinitivo*. The first are the so-called control structures in which the dative NP is an indirect object of the verb of speaking and controls the subject of the infinitive. In other words, it has the role of the addressee assigned to it by the verb of speaking, and the role of the agent assigned by the infinitive.

- (28) a. da povelita lûdemь grъvu pasku stvoriti  
 that order<sub>PRES.2DU</sub> men<sub>DAT</sub> first<sub>ACC.SG.F</sub> Passover<sub>ACC.SG</sub> make  
 ‘that you order (to) the men to prepare the first Passover’
- b. reci mi ti ženu i decu i blago moe ostaviti  
 tell<sub>IMP.2SG</sub> me you<sub>NOM.SG</sub> wife<sub>ACC.SG</sub> and kids<sub>ACC</sub> and treasure<sub>ACC.SG</sub> my<sub>ACC.SG.N</sub> leave  
 ‘You tell me to leave (my) wife and kids and my treasure.’

For them we assume the following underlying structure:

- (29) [<sub>CP</sub> da pro<sub>i</sub> [<sub>VP</sub> povelita lûdemь<sub>j</sub> [<sub>?P</sub> PRO<sub>j</sub> [<sub>VP</sub> stvoriti grъvu pasku]]]]

The second are the structures in which the dative NP is only a subject of the infinitive and does not have the role of the addressee assigned to it from the main verb, but only the role of the agent of the infinitive:

- (30) B(og)ь že êže prêžde reče usti vsêh’ pr(o)r(o)kь  
 God but what before say<sub>AOR.3SG</sub> mouth<sub>INSTR</sub> all<sub>GEN.PL</sub> prophet<sub>GEN.PL</sub>  
 postradati h(rъst)u svoemu i isplni tako  
 suffer Christ<sub>DAT</sub> POSS<sub>REFL.DAT.SG</sub> and fulfill<sub>AOR.3SG</sub> so  
 lat. *Deus autem qui praeuunciavit per os omnium prophetarum, pati Christum suum implevit sic.* – A 3, 18  
 ‘but this is how God fulfilled what he had foretold in the utterances of all the prophets: that his Messiah should suffer.’  
 (King James: ‘But those things, which God before had shewed by the mouth of all his prophets, that Christ should suffer, he hath so fulfilled.’)

For them we assume the following structure

- (31) Bog ... [<sub>VP</sub> ... [<sub>V</sub> reče [<sub>?P</sub> h(rъst)u svoemu postradati]]] ...

#### 4. infinitives with nominative subjects (with reflexive verbs, i.e. in se-passives).

- (32) c(êsa)rstvo n(e)b(e)sko v istinu č(lovê)ku domovitu  
 kingdom<sub>NOM.SG</sub> Heaven’s<sub>NOM.SG.N</sub> in truth man<sub>DAT</sub> householder<sub>DAT</sub>  
 podobno biti praviti se  
 similar<sub>NOM.SG.N</sub> be do<sub>PRES.3SG</sub> SELF  
 lat. *Regnum caelorum homini patrifamilias simile dicitur*  
 ‘The kingdom of Heaven is truly said to be like a landowner (a man that is an householder) ...’



The category status of the infinitive phrases, which I have, in (29) and (31), marked with question marks, is an interesting question. A deeper analysis of this problem would require a special study. Here, I will drop only few hints. Several facts indicate that infinitives are not CPs. First, it seems that the infinitival complement cannot be interrogative, while direct questions are allowed, as shown by (22b). Second, infinitival clauses do not constitute domains for enclitic placement, since the enclitics from the infinitival clauses can be located in the second position in the matrix clause, as shown by (22b) and (33) (which is the variant of (27)):

- (33) ki                      û        govoraše    biti    nečistu  
       who<sub>NOM.PL.M</sub>    her    say<sub>AOR.3PL</sub>    be    unclean<sub>ACC.SG.F</sub>  
       lat. *qui dicebat ipsam immundam*  
       ‘who accused her of being unclean.’

On the other hand, infinitives can assign to their external argument a theta-role which is independent of the main verb. This suggests that they must have the projection of the light verb, which projects a specifier. Therefore, they must at least be vPs (or predications – depending on the theory). More difficult is the question whether infinitival structures are TPs or something else between TP and vP, which I cannot discuss here.

The information can further be presented either as direct or as indirect speech. In written texts, which have no orthographic means for marking direct speech, in many instances it is not easy to determine whether we are dealing with direct or indirect speech, and sometimes it is almost impossible. The distinguishing features of direct and indirect speech in Croatian Church Slavonic are the following: (i) indirect speech is typically a clause, while direct speech may be less than a clause,

- (34) ženi        že    diviše        se    i        vȝrpiše    prêd’    sudičemъ  
       women    and    amaze<sub>AOR.3PL</sub>    SELF    and    cry<sub>AOR.3PL</sub>    before    court  
       [stoeče]    zľ        sud’        neprav’dnъ    sudъ  
       standing    bad        verdict    unjust        verdict  
       ‘And the women were amazed and, standing in front of the court, cried out: Bad verdict! Unjust verdict!’

or may consist of several sentences:

- (35) vȝ’pi        že    gorko    ne    nudi        mene    strannice        ne    nudi  
       cry<sub>AOR.3SG</sub>    and    bitterly    not    force<sub>IMP.2SG</sub>    me    foreigner<sub>GEN.SG</sub>    not    force<sub>IMP.2SG</sub>  
       mene    rabi                      b(o)žie  
       me    servant-girl<sub>GEN.SG</sub>    God’s<sub>GEN.SG.F</sub>  
       ‘And she cried out bitterly: Do not force me, a foreign woman. Do not force me, a God’s servant.’

(ii) as in all other languages, person shift is the most prominent feature for distinguishing direct and indirect speech; (iii) indirect speech can be marked with a special verb form. The use of conditional, as well as infinitive and participial con-

structions, usually implies indirect speech. (iv) the occurrence of imperative and vocative is restricted to direct speech:

- (36) a. az' tebê velû izidi iž nego  
I you<sub>DAT.SG</sub> say<sub>PRES.1SG</sub> come-out<sub>IMP.2SG</sub> from him  
lat. *ego tibi praecipio, exi ab eo* – Mc 9, 25  
'I command you, come out of him.'
- b. i ošće pravi pr(o)r(o)kъ g(ospod)u sedam' krat'  
and additionally make<sub>AOR.3SG</sub> prophet<sub>NOM.SG</sub> Lord<sub>DAT</sub> seven times  
na d(b)нь hv(a)lih te g(ospod)i  
in day praise<sub>AOR.1SG</sub> you Lord<sub>VOC</sub>  
lat. *ut ait propheta: „Septem in die laudem dixi tibi”*.  
'And additionally, the prophet spoke to the Lord: Seven times a day I praise thee.'

(v) questions introduced by hypothetical complementizers *aće* and *ako* may occur only in indirect speech.

- (37) vprosi aće č(lovê)kъ galilênin' est'  
var. uprosi ako č(lovê)kъ galilêi bil bi  
ask<sub>AOR.3SG</sub> if man Galilean is/be<sub>COND.3SG</sub>  
lat. *interrogavit si homo Galileus esset*. – L 23, 6  
'He asked if the man was a Galilean.'

On the other hand, wh-questions can be used both in direct and indirect speech. In this case other factors, such as the shift in personal deixis, the use of indicative or conditional etc., determine whether we are dealing with direct or indirect speech.

- (38) a. i paki ih' v'prosi koga ićete  
and again them ask<sub>AOR.3SG</sub> whom seek<sub>PRES.2PL</sub>  
lat. *Iterum interrogavit eos: Quem quaeritis?* – J 18, 7  
'Again Jesus asked: Who is it you want?'
- b. i vprosi i čto hotêl' bi  
and ask<sub>AOR.3SG</sub> him what will<sub>COND.3SG</sub>  
lat. *interrogavit illum, dicens: Quid tibi vis faciam?* – L 18, 40–41  
'He asked him: What do you want me to do for you?'

In the example (38b) the shift in personal deixis and the use of the conditional show indirect speech, although the parallel Latin text is in direct speech. In contrast to this, in the example (38a) the use of the indicative and the lack of the person shift show direct speech, as in Latin.

The complementizers *êko* and *da* may also be used in both direct and indirect speech.

- (39) a. rekl' bim' vam' êko idu ugotovati mêsto vam'  
told be<sub>COND.1SG</sub> you<sub>DAT.PL</sub> that go<sub>PRES.1SG</sub> prepare place you<sub>DAT.PL</sub>  
lat. *dixissem vobis: Quia vado parare vobis locum*. – J 14, 2  
'I should have told you: I am going to prepare a place for you.'

b. i aće rečet' vama kto što rěcěta êko g(ospod)ь  
 and if say<sub>PRES.3SG</sub> you<sub>DAT.PL</sub> who<sub>NOM</sub> what<sub>ACC</sub> say<sub>IMP.2PL</sub> that Lord<sub>NOM</sub>  
 trēbuet' eū  
 needs they<sub>GEN.DU</sub>

lat. *et si quis vobis aliquid dixerit, dicite, quia Dominus his opus habet.* – Mt 21, 3  
 'And if any man say ought unto you, you shall say: The Lord had need of them.'

- (40) a. o d(u)še okan'na k(a)ko to gov(o)riši da ne sagrêših'  
 Oh soul<sub>VOC.SG</sub> sinful<sub>VOC.SG.F</sub> how it say<sub>PRES.2SG</sub> that not sin<sub>AOR.1SG</sub>

'Oh you sinful soul, why do you say: I haven't sin.'

b. govoru t(e)bi da poimu te za ženu i  
 speak<sub>PRES.1SG</sub> you<sub>DAT.SG</sub> that take<sub>PRES.1SG</sub> you<sub>ACC.SG</sub> for wife<sub>ACC.SG</sub> and  
 bude t(e)bi k(a)ko i mani  
 be<sub>FUT.3SG</sub> you<sub>DAT.SG</sub> like and me<sub>DAT</sub>

lat. *tibi dico quia accipiam te mihi in conjugium et bene tibi erit sicut et mihi.*

'I am telling you that I shall take you in marriage and it will be to you as good as it is to me.'

This suggests the existence of speech report continuum in Croatian Church Slavonic, where some constructions display features of both direct and indirect speech; (vi) a reporting marker can be a combination of any verb of speaking with the verb *reči* or *glagolati*. In that case the speech report is always direct speech:

- (41) i uprosi ego reki što esi slišal'.  
 and ask<sub>AOR.3SG</sub> him saying what<sub>ACC</sub> are<sub>2SG</sub> heard  
*Et interrogavit eum: Quis est sermo?* – 1Rg 3, 17  
 'And he said: What is the thing?'

Direct and indirect speech, in Croatian Church Slavonic, do not differ in their position relative to the reporting verb. In both cases, the reporting verb may precede or follow the speech report,

- (42) a. oskudēniemь da oskudēet s lica z(e)mli g(lago)letь g(ospod)ь  
 ruin<sub>INSTR.SG</sub> that ruin<sub>PRES.3SG</sub> from face<sub>GEN.SG</sub> earth<sub>GEN.SG</sub> say<sub>PRES.3SG</sub> Lord<sub>NOM</sub>  
 lat. *Congregans congregabo omnia a facie terrae, dicit Dominus.* – So 1, 2  
 'I will utterly consume all things from off the land, said the Lord.'

b. nam' o(t)če poučim' blizь budi prosim'  
 us<sub>DAT</sub> father<sub>VOC.SG</sub> singing<sub>DAT.PL</sub> close be<sub>IMP.2SG</sub> beg<sub>PRES.1PL</sub>  
 lat. *nobis, Pater, canentibus adesse Te deposcimus.*  
 'Father, be at hand to us who are singing, we beg you.'

c. ot koga roda esi v'z'vēsti mnê  
 from which<sub>GEN.SG.M</sub> birth<sub>GEN.SG</sub> are<sub>SG</sub> inform<sub>IMP.2SG</sub> me<sub>DAT</sub>  
 lat. *Ex quo genere es tu, enarra mihi.*  
 'Tell me your birth.'

In both cases the speech report may be discontinuous. In other words, parenthesis, although extremely rare, is possible in both cases.

- (43) a. Vzbudi      prosim'      g(ospod)i      sr(ȋd)ca      n(a)ša  
           arouse<sub>IMP.2SG</sub>    beg<sub>PRES.1PL</sub>    Lord<sub>VOC</sub>    heart<sub>ACC.PL</sub>    our<sub>ACC.N</sub>  
           lat. *Excita, Domine, corda nostra.*  
           'O Lord, we beg you to arouse our hearts.'
- b.    osip'      k(a)ko govoret'      zvirem'      iziden'      bi  
           Joseph as    say<sub>PRES.3PL</sub>    beast<sub>INST.SG</sub>    eaten<sub>NOM.SG.M</sub>    be<sub>AOR.3SG</sub>  
           lat. *Joseph pulcherimus a fera, ut ajunt, interfectus est.*  
           'Joseph, as they say, was devoured by a beast.'

Only in examples where the reporting marker is a combination of two verbs of speaking, the second being *reči* or *glagolati*, the speech report must always follow the reporting verb.<sup>5</sup>

#### REFERENCES

- AIKHENVALD, A. Y. *Direct and indirect speech in typological perspective*. Position paper for RCLT Local Workshop, February 2005 onwards.
- AIKHENVALD, A. Y. Semi-direct speech: Manambu and beyond. *Language Sciences* 30 (2008): 383–422.
- BAKER, M. C. *The Syntax of Agreement and Concord*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- BENEŠOVÁ, V., O. BOJAR. Czech Verbs of Communication and the Extraction of their Frames. In: *Text, Speech and Dialogue*. Berlin: Springer, 2006, 29–36.
- BIBLE – *The New English Bible: with the Apocrypha*. Oxford – Cambridge: Penguin Books, Oxford University Press and Cambridge University Press, 1974.
- CLARK, H. H., R. J. GERRIG. Quotations as Demonstrations. *Language* 66 (1990): 764–805.
- CLARKE, J. E. M. Speech Report Constructions in Russian. *Acta Linguistica Hungarica* 52 (2005): 367–381.
- FORTMANN, C. On Parentheticals (in German). In: M. Butt, T. Holloway King (eds.). *Proceedings of the LFG05 Conference*. Bergen, 2005. <<http://csli-publications.stanford.edu/>>
- FORTMANN, C. The Complement of verba dicendi Parentheticals. In: M. Butt, T. Holloway King (eds.). *Proceedings of the LFG06 Conference*. Konstanz, 2006 <<http://csli-publications.stanford.edu/>>
- GJURKOVA, A., M. MIHALJEVIĆ. Upravni i neupravni govor u hrvatskoj i makedonskoj redakciji crkvenoslavenskoga jezika. M. Ježić, M. Jauk-Pinhak (eds.). *Zbornik u čast Radoslavu Katičiću povodom 80 godina života*. Zagreb: Filozofski fakultet, 2011 (to appear).
- HUDEČEK, L. Glagoli govorenja i mišljenja u hrvatskome čakavskom književnom jeziku do 17. stoljeća – strani sintaktički utjecaji. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 27 (2001): 95–112.
- HUDEČEK, L. Dopune glagolima govorenja, mišljenja i srodnih značenja u hrvatskome književnom jeziku od 17. do polovice 19. stoljeća – strani sintaktički utjecaji. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 29 (2003): 103–129.
- LYSAGHT, T. A. *Material towards the Compilation of a Concise Old Church Slavonic – English Dictionary*. Wellington: Victoria University Press, 1978.
- MIHALJEVIĆ, M., J. REINHART. The Croatian Redaction. *Incontri linguistici* 28 (2005): 31–82.
- PRANJKOVIĆ, I. Glagoli govorenja i njihove dopune. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 71–72 (2007): 133–141.

<sup>5</sup> More about direct and indirect speech in Church Slavonic see in GJURKOVA – MIHALJEVIĆ (to appear).

TUDMAN VUKOVIĆ, N. *Glagoli govorenja u engleskome i hrvatskome jeziku: sintaktičko-semantička analiza*. doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet, 2007.

VINCE, J. Obilježeni upravni i neupravni govor. *Riječ* 8 (2002): 118–123.

ZWICKY, A. M. In a Manner of Speaking. *Linguistic Inquiry* 2 (1971): 223–232.

Milan Mihaljević

## GLAGOLI GOVORENJA U HRVATSKOME CRKVENOSLAVENSKOM JEZIKU

### Sažetak

Semantički okvir glagola govorenja uključuje: govornika, primatelja (adresata), temu (osobu ili stvar o kojoj se govori), užitnika (benefaktora, tj. osobu u čiju je korist ili protiv koje je govor usmjeren), obavijest (sadržaj govora) te katkad i sredstvo. U članku se opisuju sintaktička sredstva kojima se te uloge ostvaruju u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku. Uloga govornika koja obično označuje ljudsko biće u aktivnim se rečenicama ostvaruje kao subjekt u nominativu. U pasivnim rečenicama izriče se genitivom s prijedlogom *ot*, rjeđe lokativom s prijedlogom *po* ili besprijedložnim instrumentalom. Primatelj se uz većinu istraživanih glagola ostvaruje kao neizravni objekt u dativu, sa ili bez prijedloga *кь*. Izuzetak je glagol *prositi* i njegove izvedenice kao što su *vprašati*/*vprositi* s kojima se ta uloga izriče ili izravnim objektom u akuzativu ili prijedložnom skupinom koja se sastoji od prijedloga *u* i akuzativa ili od prijedloga *ot* i genitiva. Primatelj glagola *vъzvati* može biti ostvaren ili s pomoću prijedložne skupine *кь* + dativ ili kao izravni objekt u akuzativu. Uz glagol *vъzpiti* ta se uloga izriče prijedložnom skupinom *кь* + dativ ili *protiv* + dativ. Tema se najčešće izriče prijedlogom *o* i lokativom ili prijedlogom *ot* i genitivom. Posljednja je prijedložna skupina kalk prema latinskome *de* + genitiv. Sasvim iznimno ta se uloga može izraziti i prijedlogom *ob* i lokativom, primjerice: *kako nam' pravi ob tom' edan' notarъ komu estъ ime lav'* (C Žg 79rv). Uz glagole *otgovarati*, *otvečati* i *vprašati*/*vprositi* ona se može izraziti i s pomoću prijedložne skupine *na* + akuzativ ili *кь* + dativ: *vprašaei ego na zdravie* (Br VO 295b), *ne otgov(a)raeši li nič'če na ona · ka tebi ob'mičut' se ot sêh'* (C Par 250r), *ničesože otvečaeši k sim' · êže si na te svêdêtel'stviuît* · (M Vat4 75ab), *ni smê k'to ot dne toga vprašati ego k tomu* (M Roč 122b). Pronašao sam i jedan primjer s glagolom *skazati* u kojemu se ta uloga izriče s pomoću *po* + lokativ: *očito skazati imêu po vsem' razumno* (C Pet 140r). Uz glagol *vъzpiti* ona se može izraziti i s pomoću *nad* + instrumental: *vъzapiše vinograjane nad p'sheniceû i ozimcemъ* (Br Vat5 234d). Činjenica da je govor uperen protiv koga obično se izražava prijedložnom skupinom *na* + akuzativ ili *protiv(u)* + dativ. U jednom primjeru s glagolom *govoriti* izražena je prijedlogom *suprotiv'* i dativom: *i ne smih' suprotiv' nim' govoriti* (C Oxf 23b). Ako je potrebno naglasiti komu se u korist govori, to se može učiniti s pomoću prijedložne skupine *za* + akuzativ, a uz glagol *prositi* i neizravnim objektom u dativu: *prosi tebê zn(a)m(e)niê ot g(ospod)a b(og)a tvoego* (M Vat4 3d). Prema očekivanju, sredstvo je najčešće izraženo imenskom skupinom u instrumentalu: *g(lago)la g(ospod)' rukoû anjea pr(o)r(o)ka* (Br VO 459c) ili, rjeđe, prijedložnom skupinom *po* + lokativ: *ki govoril' e(stъ) po pr(oro)cih'* (C Par 138v). Obavijest, koja je obično dopuna glagola govorenja, sintaktički je najzanimljiviji dio okvira. Ona može biti strukturirana ili kao imenska skupina ili kao rečenica. Imenska je dopuna ili izravni objekt u akuzativu ili predikacija koja se sastoji od imenske skupine u akuzativu iza koje slijedi participska konstrukcija čija se glava s njome slaže u rodu, broju i padežu: *êko sego cêsajrstvuičâ dêem'* (Br VO 74d), *kogo i g(lago)lût' c(lovê)ci suča* (Br Pm 232b). Rečenične dopune mogu biti finitne ili infinitivne. U prvoj su skupini rečenice uvedene dopunjačima *êko* ([jako]), *da*, *ačê/ako* kao i različite vrste pronominalnih pitanja. Drugu skupinu čine: 1. infinitivi bez glasovno ostvarenoga subjekta, 2. infinitivi čiji je subjekt u akuzativu, 3. infinitivi sa subjektom u dativu i 4. infinitivi sa subjektom u nominativu (uz povratne glagole u tzv. se-pasivima). Postoje dvije vrste dativa s infinitivom. Prva su tzv. nadzorne (kontrolne) strukture u kojima je dativna imenska skupina neizravni objekt glagola govorenja (primatelj) i nadzire subjekt infinitiva: *da pove-lita lûdemъ prvu pasku stvoriti* (Br VO 194d), *reci mi ti ženu i decu i blago moe ostaviti* (C Žg 104r), a drugu čine strukture u kojima je dativna imenska skupina samo subjekt infinitiva: *B(og)ъ že êže prêžde reče usti vsêh' pr(o)r(o)kъ · postradati h(rъst)u svoemu · i isplni tako* · (MVat4 113d). Obavijest, nadalje, može biti izražena u obliku upravnoga ili neupravnoga govora. U pisanim tekstovima u kojima te dvije vrste govora nisu pravopisno razgraničene nije lako odrediti je li riječ o upravnom

ili neupravnom govoru, a katkad je to gotovo i nemoguće. Razlikovna su obilježja upravnoga i neupravnoga govora u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku sljedeća: (i) neupravni je govor obično jedna rečenica, dok upravni može biti i konstituent manji od rečenice, ali se može sastojati i od više rečenica; (ii) kao i u svim ostalim jezicima, prilagodba lica trenutnomu govorniku najvažnije je obilježje kojim se razlikuje neupravni od upravnoga govora; (iii) neupravni govor može biti označen posebnim glagolskim oblicima (kondicional, infinitiv, participijske konstrukcije); (iv) imperativi i vokativi obično su znak upravnoga govora; (v) neizravna pitanja uvedena pogodbenim dopunjačima *ače* i *ako* pojavljuju se samo u nepravnom govoru. Nasuprot tome, dopunjači *êko* i *da* mogu se pojaviti i u upravnom i u nepravnom govoru. To pokazuje da tipološki hrvatski crkvenoslavenski jezik pripada skupini jezika u kojima pri prijenosu tuđega govora postoji kontinuum i da neke konstrukcije imaju obilježja svojstvena i upravnomu i nepravnomu govoru. (vi) Uvod može biti kombinacija bilo kojega glagola govorenja i glagola *reči* ili *glagolati*. U tom je slučaju navod uvijek upravni govor: *i uprosi ego reki · čto esi slišal'* (Br VO 314d). Upravni i neupravni govor ne razlikuju se u hrvatskome crkvenoslavenskom položajem u odnosu na uvodni glagol (glagol govorenja). U oba slučaja uvodni glagol može biti ispred ili iza navoda i u oba slučaju navod može biti diskontinuiran, tj. parenteza je moguća i u upravnom i u nepravnom govoru. Jedino u primjerima iz točke (vi) navod mora uvijek biti iza uvodnoga glagola.

Staroslavenski institut  
Zagreb  
*mihalj@stin.hr*





Надежда Јовић

## ПАРТИЦИПИ, ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОЗИ И ПРИДЕВИ У ХИЛАНДАРСКОМ МЕДИЦИНСКОМ КОДЕКСУ\*

У раду се разматра употреба партиципа, глаголских прилога и придева у *Хиландарском медицинском кодексу* (препис XVI век, 204 рукописна листа) и налази се да је она шири него у народним говорима, призренско-јужноморавском и косовско-ресавском, који су били дијалекатска база преписивача или преводилаца споменика, али је знатно ужа него у српскословенским споменицима других жанрова.

*Кључне речи:* партицип, глаголски прилог, глаголски придев, Хиландарски медицински кодекс, адвербијална функција, детерминативна функција.

1. Увод. *Хиландарски медицински кодекс*<sup>1</sup> најзначајнији је и најпотпунији српски средњовековни зборник медицинских списа, који је 1952. године откривен у библиотеци манастира Хиландара (Радоличић 1952). Од тада привлачи пажњу научне јавности због своје садржине,<sup>2</sup> језика<sup>3</sup> и разноврсне лексике.<sup>4</sup>

Будући да *Хмк* припада нецрквеним жанровима у којима се мешају и преплићу српскословенски и старосрпски (Грковић-Мелџор 2007: 450–451), приступили смо истраживању присуства и употребе партиципа.<sup>5</sup> Реч је о типичним књишким формама (Грковић-Мелџор 2007: 231) чији је систем, у

---

\* Овај прилог урађен је у оквиру пројекта *Историја српског језика*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије, број пројекта 178001. Реч је о преурађеној и допуњеној верзији рада објављеног у *Годишњаку за српски језик и књижевност* XXIII, 10 (2010): 415–422, који је услед техничких пропуста приликом штампања неупотребљив.

<sup>1</sup> У даљем тексту *Хмк*.

<sup>2</sup> Споменик је фототипски 1980. објавио Р. Катић (Катић 1980), а 1989. издат је рашчитан и преведен текст (Катић 1989). *Хмк* је препис настао половином XVI века (што је утврђено анализом водених знакова на хартији, Станковић 2010) и представља сукцесивни превод (од XIII до XV века) списа, највероватније латинских, салернско-монпелеске школе, у оригиналу штампаних у периоду од XIII до XIV века (Катић 1989: XXXVI). О досадашњим проучавањима *Хмк* в. у Јовић 2005.

<sup>3</sup> Према запажањима П. Ивића, језик *Хмк* има српскословенских и српских народних, призренско-јужноморавских црта (Ивић 1998: 88–89), што су потврдила детаљнија истраживања (Јовић 2004), укратко објављена у Јовић 2005а: 54.

<sup>4</sup> Лексика *Хмк* није у потпуности представљена, мада је о њој писано на више места: најпре у оквиру Катић 1987, затим у виду пропратног речника у Катић 1989, а у Јовић 2006 постоје библиографски подаци о до сада обрађеним семантичким слојевима лексике овог споменика.

<sup>5</sup> Екскерпирани су и анализирани сви случајеви употребе некадашњих партиципа презенте актива и пасива, и партиципа претерита актива у *Хмк*. Одређен број примера некадашњих

односу на старословенско стање, знатно промењен још у најстаријим српским споменицима писаним народним језиком (Пешикан 1959: 88).

2. Партицип презенте актива и глаголски прилог. У *Хмк* се најчешће јавља петрифицирана прилошка форма на *-ћи*, што је у духу старосрпског (сопјкн 46/18, сквашајкн 155а/15, трѣкн 1656/19, кѣдѣкн 1666/19, ѿмакѣкн 37а/12, сталајкн 170а/12, сѣнцѣкн 170а/12). Једном се само у номинативу јавља форма са наставком *-е* (хотѣ 1376/3).

Мање је примера правих (деклинабилних) партиципа, и они у том случају имају српскословенски фонетски лик (смрѣдѣщѣ 98а/12, смрѣдѣще 666/14, смрѣдѣща 1776/3, смрѣдѣщѣн/м/ 63а/8, ходѣщѣ 64а/20).

Јавља се у функцији партиципа (атрибута, српскословенски слој, уп. 2.1., 2.2., 2.3.) и у функцији глаголског прилога (герунда, старосрпски слој, уп. 2.4., 2.5.).

2.1. У функцији атрибута, тј. да би одредили именицу приписујући јој неку трајну особину (детерминативни партицип, Грковић-Мелџор 2007: 233), јављају се само облици партиципа презенте актива од глагола *смрдеѣти*, са српскословенским и српским фонетизмом:

- (1) ѿпотѣ се смрѣдѣщѣн/м/ ѿпокиенїе/м/ 63а/7-8, сътѣварѣт се сѣа нста болѣстѣ ѿ/т/ зѣлаа пастїа н смрѣдѣща 666/9–10.

Ситуациона детерминација присутна је у следећем примеру, где се партиципом презенте, који је у оваквом значењу неодређеног вида у једнини (Грковић-Мелџор 2007: 236), именици приписује радња као привремена особина:

- (2) н також/д/ѣ хоѣщѣн видѣти зѣѣрѣ днѣю ходѣщѣ прѣ/д/ людѣи 64а/19–20.

2.2. Као делови именског предиката долазе облици партиципа презенте актива глагола *воѣѣти*, *смрдеѣти*, *ударѣти*, и са српским и са српскословенским фонетизмом:

- (3) нїхѣ гнѣн бѣдѣ воѣюкѣ 63а/2-3, вода [...] бѣдѣтѣ [...] смрѣдѣща 1776/2–3, н вн/д/ншѣ да ѣ/ст/ ѿнан гнѣн смрѣдѣщѣ н ѿстрѣ 98а/11–12, тоган ра/дї/ гїѣт се онан жѣла двѣи ударѣкн<sup>6</sup> н толѣкѣ ѣко бѣѣ, како не моѣѣ/т/ ѣдарити кѣ/н/ кра/т/ лѣхѣ двѣкратѣ 137а/1–6.

2.3. Ретко је партицип презенте актива поименичен, супстантивизиран (Грковић-Мелџор 2007: 232–233). У следећем примеру напореда се јављају облици на *-ће* и *-ише*, у синтаксичкој позицији где се у српскословенском очекује форма акузатива множине женског рода:

партиципа претерита пасива и партиципа перфекта наведен је као илустрација њиховог облика и функције у споменику.

<sup>6</sup> Глаголски прилог садашњи чест је у трстеничком говору (Јовић 1968: 210–211). Скреће се пажња на добро чување овог облика у говору Галипољских Срба и износи претпоставка да га је у косовско-ресавском у прошлости било знатно више, „Уколико би се доказало да се у истој мери употребљавао на старој територији Галипољаца...” (Ивић 1957: 242–245, 375–377).

- (4) н ег/д/а се мѣша гннлостъ коѣа ꙗ сѣтворена ѡ/т/ гннлѣхъ вѣщн, ежѣ пастъ ꙗвѣкъ вонюкѣ н смрѣдѣще 666/12–14.

Овакви облици су познати народним говорима: призренско-јужноморавском (Белић 1999: 375–376) и косовско-ресавском (Јовић 1968: 210–211; Ивић 1957: 242–245, 375–377), који би могли представљати дијалекатску базу преписивача *Хмк*.

2.4. У адвербијалној (герундској) функцији јавља се искључиво прилошка форма, у српском фонетском лику (*-ћи*). Глаголски прилог означава секундарни предикат, тј. радњу која се врши у исто време када и радња реченице коју ближе одређује (Белић 1973: 195–196).<sup>7</sup> У *Хмк* због природе текста (описују се обољења, дају се упутства за њихово лечење, за припрему лекова, говори се о особинама лековитих супстанци), предикат је углавном у презенту и императиву.

У следећим реченицама значење овог облика је начинско, што је иначе чест случај у старосрпским текстовима (Пешикан 1959: 101):

- (5) трн езѣкъ онѡ/м/ крѣпнѡ/м/ ѡ коѡон є сѣмѣ, сквашаюки често ѡ водѣ 155а/14–15, мажн стомахъ его трѣки мошно 1656/19,<sup>8</sup> н ѡмаквюки перѡ ставн ѡ оѣн 37а/12.<sup>9</sup>

Узрочно значење наглашено је везником, а глаголи су несвршеног вида:

- (6) понѣ/ж/ѣ трѣдѣтъ се дѣтѣа често сопѣки 46/18.<sup>10</sup>

Погодбено значење изказано је препонованим герундом у примеру:

- (7) н мѣѡ нхъ слано ѣдѣки, много ѡчнстн тѣло ѡ/т/ отровѣ. 1666/18–19.<sup>11</sup>

2.5. Сређу се и апсолутне конструкције (самостални предикативни тип, Грковић–Мелџор 2007: 240–241), које су некада биле обичне у народном језику, а јављају се и код Вука (Белић 1973: 192; Brozović–Ivić 1988: 38; Ивић 1957: 375–377):

- (8) мадавѣшн нмѣѣ добро ꙗ/ст/ ѡ/т/ вѣсакѣ болѣстн [...] н сваки старѣ ранѣ, нлн живнѣѣ, растопнѣшн га сѣ воскомѣ сталаюки внѣтра. н отнѣшюки ранѣ нлн живнѣѣ 170а/4–12.<sup>12</sup>

<sup>7</sup> Исти је случај у савременом српском језику (Ivić 1983: 156).

<sup>8</sup> Облик *трѣки* је партицип презента актива од глагола *трьти*, вероватно добијен аналогично према облику партиципа претерита актива *трьши*, који није потврђен.

<sup>9</sup> Таква употреба глаголског прилога садашњег обична је и у савременом српском језику (Ivić 1983: 165).

<sup>10</sup> О узрочном значењу глаголског прилога садашњег у савременом српском језику, при чему су радње изражене герундом и предикатом истовремене пише М. Ивић (Ivić 1983: 170–171).

<sup>11</sup> У савременом српском језику препонованим прилогом времена садашњег може се саопштити услов вршења радње именоване предикатом који је, обично, у облику потенцијала, мада су могући и други облици (Ivić 1983: 172–173).

<sup>12</sup> Употреба глаголског прилога прошлог и глаголског прилога садашњег у истој реченици није неправилна у српском језику, уп. Белић 1973: 196.

животни дѣ не ндетъ по право по жалѣбовѣхъ жнанън/х/ [...] лихѣ тини такон како мѣхѣе кобатниѣ егда свѣтъ раздрѣти на много мѣста, и хотѣ дххнѣтї ннѣи, нѣчто ндетъ по цѣвн, и нѣчто седо и тамо кѣдѣ ѣ раздрѣто. 1376/1–5.<sup>13</sup>

3. Глаголски придев на -м. Некадашњи облик партиципа презента пасива на -мѣ јавља се у *Хмк* попутно попридевљен, и то једино у лику *ишѣиом*, који је употребљен као именски део предиката:

(9) [мента] ...ѣдна ѣ пнтома 56а/16.

Његово одсуство у атрибутој функцији и у грађењу пасива, сасвим је у складу са високим степеном присуства особина народног језика у *Хмк*.<sup>14</sup>

4. Глаголски прилог прошлог времена. У *Хмк* се јавља искључиво форма глаголског прилога на -ши и -в, -виши,<sup>15</sup> у функцији герунда, тј. секундарног предиката (уп. Грковић-Мелџор 2007: 245–246). Он је много чешћи у тој функцији него прилог времена садашњег. Означава радњу која се одвијала пре времена вршења радње исказане личним глаголским обликом (Белић 1973: 196),<sup>16</sup> па је његово значење пре свега временско (уп. Пешикан 1959: 101):

(10) вѣдѣи [...] сѣокѣвѣ сѣхнѣхъ ꙗꙋ бронѣши нхѣ 112а/9–16, и днѣнѣши два дѣи, нан ꙗꙋ дан мѣ потнѣиѣ 119а/22–23.

Осим временског присутно је и начинско значење:

(11) шнрокѣ потрѣбѣе да глѣдаѣо поставѣши врѣх/ нѣ ꙗꙋ прѣсте 135а/10–11, да дрѣжн нагнѣнѣши 203б/2.<sup>17</sup>

<sup>13</sup> Овакве конструкције могуће су и у савременом српском језику. „По izuzetku, i to samo pod uslovom da se vršilaц radnje koju gerund imenuje razume u opštem smislu, tj. kao ‘čovек uopšte’ subjekt rečenice može ne biti identičan s njime...” (Ivić 1983: 156–157).

<sup>14</sup> „Пасивни particip sadaшњи...iščezao je iz žive upotrebe još pre prvih tekstova na srpskohrvatskom” (Brožović–Ivić 1988: 35). Слично констатује Ђ. Даничић: „Изван споменика у којима претеже црквени језик врло је риједак...” (Даничић 1874: 370) У том смислу уп. Јерковић 1995: 37, где је пронађен већи број ових облика. Споменик је стотину година старији и иначе се одликује већим бројем редакцијских црта.

<sup>15</sup> Гради се суфиксима -ши (који добијају глаголи чија се инфинитивна основа завршава сугласником: стѣкѣши 171б/3 и стѣкѣшѣ 195б/19, 164а/13–14; сѣдѣши 17а/15 и вѣдѣши 163б/23, потнѣши 177б/17, 19, ѿ/т/вѣдѣши 66а/5) и -виши, -в (које добијају глаголи чија се инфинитивна основа завршава вокалом: вѣжѣши 136б/16, текаѣши 134а/21, пипѣши 1а/9, 26/25–3а/1, говорѣши 126/17, незнаѣши/н/ 1а/5, караѣши се 7а/21, згрѣѣши 195б/8, днѣши 203а/4, варѣши 3а/18, мѣсанѣши 132б/18, 134а/24, сѣдѣши 3а/1; бронѣши 112а/15–16; попнѣши 166б/26). Према Белић 1973:72–73 облици са наставком -ши срећу се и у XVIII веку, када се губе, пошто их истискују ликови са наставком -ав, -авиши, док је тип -виши, -в опстао у савременом језику.

Глагол *поставѣши* има облике глаголског прилога прошлог и са наставком -ши, и са -виши (примере в. у даљем тексту).

<sup>16</sup> За савремени српски уп. Ivić 1983: 156.

<sup>17</sup> Реметић 1977: 74–75, у посавским, славонским и неким босанским народним говори-ма има потврда тога типа: *У нас каву ишѣи седавши. Тај ишѣ све сѣтавши ради*. Ипак, глаголски прилог времена прошлог ишчезао је у готово свим штокавским говорима, па и у призренско-тимочком и косовско-ресавском (Реметић 1977: 71–72, са тамо цитираном литературом).



## 5.2. Када је део предиката, гради пасивне конструкције:

- (17а) н БЕДЕ/Т/ ково/м/ годѣ хаанно/м/ ПОКРВЕНЪ врѣхъ яста 66б/8-9, БЕДЕ/Т/ ВАРЕ/Н/ 195а/7, н поставн к нн/м/ ѧ лн/т/ водѣ на коон БЕДЕ/Т/ ВАРЕ/Н/ МОРА/Т/ 195а/6-7, н тагѣр мѣ чн/н/н баню, на кою БЕДЕ ВАРЕНА кацеленѣта 10б/12-13, нс коего БЕДЕТЬ ИЗБАЖЕНО масло 165б/8-9;
- (17б) керѣ ѣ оно дробно н жалѣто н СМѢШАНО з драгапѣтѣ/м/ 195а/1-2, мѣѣко нже К/СТ/ КНѢЖАНО водавна 163а/3-4, кѣ/д/а К/СТ/ чѣѣѣѣ жалостнѣ ср/д/це мѣ К/СТ/ ЗАТВОРЕНО 7бб/18-19, чинн такон како мѣховѣ ковачинѣ ег/д/а СЪТЪ РАЗДѢЛѢН на много мѣста 137б/3, [снрѣпн] н такон хокѣ/ш/ познатн кѣ/д/ СЪ ВАРЕНЪ 9а/17-18, добро К/СТ/ за онѣхъ кон СЪ ОТРОКАЖЕНЫ 26б/5,<sup>21</sup> понѣ/ж/е) СЪТЪ жнѣѣ СТНЧЕТЕ жнѣѣ радн бѣ/13, ѣппократовѣ рѣѣн НѢСЪ САЖЕНЫ с мѣемн 116б/9-10.

6. Глаголски придев на -л.<sup>22</sup> Пореклом партицип перфекта, овај глаголски придев служио је већ у прасловенском за грађење сложених времена и начина: перфекта, плусквамперфекта и потенцијала, футура II (Грковић-Мелѣор 2007: 16), и у овој функцији, заједничкој српском и српскословенском језику, обичан је у *Хмк*:

- (18) СА/М/ РЕКАЪ 134а/1, ПНСАЛЪ КЕСЛЪ 165б/26; К/СТ/ БН/Л/ ЗГРѢН/Л/ 203б/1, ерѣ мѣ сн БНАЪ малѣ бнѣѣ ДАЛЪ 112б/8-9; БН ПРОБРАЗАНАЪ 203б/21, БЪ ДОШЛА 132а/7; БЕДЕ/Ш/ МОГЛЪ 3а/14, 193а/14, н БЕДЕТЬ НИМАЛЪ 132б/10.

Мањи је број потврда радног глаголског придева у атрибутој функцији, која је иначе ретка у српском језику (Белић 1973:74):

- (19) ѿгница ГНИЛА 8а/18, ѿгница ГНЫЛА 8а/16, ОТЕКЛА слѣзена 195б/12, ОТЕКЛО грѣло 194б/17, ОТЕКЛО мѣсо 202а/5.

7. Закључак. На основу анализираних примера могуће је закључити да је у *Хмк* употреба глаголских прилога и придева разноврснија и шира него у народним говорима, призренско-јужноморавском и косовско-ресавском (према постојећим описима), који су били дијалекатска база преписивача или преводилаца споменика, док је, с друге стране, употреба партиципа знатно ужа него у српскословенским споменицима других жанрова и претежно старијих (Грковић-Мелѣор 2007: 254-255, списак извора).

Ови облици се у *Хмк* користе у највећој мери у складу са системом старосрпског језика и са српским фонетизмом, као герунди и глаголски придеви, осим ређих правих партиципских конструкција са деклинабилним партиципом презента актива (2.1., 2.2., 2.3.).

Најразноврснија је употреба глаголског прилога садашњег (адвербијална, детерминативна, супстантивизирани тип, апсолутне конструкције,

<sup>21</sup> SLOVNÍK 24, 583 отравити, отравленіи, отравленіи; Даничић 1863: нема; Белић 1999: 322 среће се *шровел*, али и *ошрујем*, *ошрујен*.

<sup>22</sup> Партицип перфекта гради се суфиксима -л, -ла, -ло, нпр. *изгорѣлѣ* 2б/12, *вѣзидѣлѣ* 3а/17, *вѣпѣлѣ* 203б/2; *спнхѣсѣлѣ* 136б/16, *вѣрѣлѣ* 197б/20, *изѣлѣ* 6б/10-11; *потѣлѣ* 133а/2, *потѣнѣлѣ* 204а/1, *потѣвѣлѣ* 136а/22; *изгѣнѣлѣ* 195б/5, *пнѣлѣ* 203а/4, *ослаѣлѣлѣ* 133а/21-22, *реклѣ* 1б/14. Српскословенско стање се, дакле, чува осим једне потврде типично јужномораског *-ја<-л*: *оздравѣлѣ* 130а/4.

укупно 15 потврда), а најсведенија, потврђена свега једним примером, употреба некадашњег партиципа презента пасива (предикативна). Глаголски прилог прошлог времена је добро заступљен (12 потврда), али једино у адвербијалној функцији, додуше у више значења (временском, начинском и погодбеном). Некадашњи партицип претерита пасива, тј. глаголски придев на *-н/-и* потврђен је у детерминативној и предикативној функцији (грађење пасива), док је употреба партиципа перфекта, односно глаголског придева на *-л*, претежно везана за сложена времена и начине и мањи број потврда у детерминативној функцији.

Ни код једног од некадашњих партиципа није потврђена конструкција са апсолутним дативом, која је претежно књишка (Грковић-Мелџор 2007: 241).

Иако је на употребу партиципа могао утицати и језик оригинала (Грковић-Мелџор 2007: 231), претпостављам да број потврда глаголских прилога и придева, њихова форма и начин њихове употребе у *Хмк*, који су у највећем проценту старосрпски, а присутни су и у савременом српском језику (Ivić 1983: 155–176, за прилог времена садашњег и прилог времена прошлог), у великој мери одражавају фреквенцију употребе и функцију ових облика у народном језику преписивача у време настанка преписа, што, свакако, захтева додатна детаљнија проучавања.

#### ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар. *Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 2 (Речи са конјугацијом)*. Београд, 1973.
- Белић, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*, Изабрана дела Александра Белића, т. 9. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. *Синси из историјске лингвистике*. Сремски Карловци-Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића, 2007.
- Даничић, Ђура. *Рјечник из књижевних стилина српских I–III*. Београд, 1863–1864. Београд: Вук Караџић, 1975.
- Даничић, Ђура. *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, Београд, 1874. München: Verlag Otto Sagner, 1981.
- Ивић, Павле. О говору Галипольских Срба. *Српски дијалектолошки зборник XII* (1957): 1–519.
- Ивић, Павле. *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића, 1998.
- Јерковић, Вера. О језику медицинских списа Ходошког зборника. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XXXVIII/1* (1995): 29–39.
- Јовић, Душан. Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): 1–239.
- Јовић, Надежда. *Језик Хиландарског медицинског кодекса*. Ниш: Библиотека Филозофског факултета, 2004.
- Јовић, Надежда. О досадашњим проучавањима Хиландарског медицинског кодекса №517. *Српистички прилози: зборник у част професора Славка Вукомановића* (2005): 123–131.
- Јовић, Надежда. Називи за делове тела, унутрашње органе, друге потребе, појаве и психичка стања у Хиландарском медицинском кодексу. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XLVIII/1–2* (2005а): 53–75.
- Јовић, Надежда. Називи животиња и инсеката у Хиландарском медицинском кодексу. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XLIX/2* (2006): 57–72.
- Катић, Реља. *Хиландарски медицински кодекс №517*. Београд: Народна библиотека Србије, 1980.
- Катић, Реља В. *Терминологи речних српске средњовековне медицине*. САНУ (Посебна издања, књ. DLXXV, Одељење медицинских наука, 36). Београд: САНУ, 1987.



- КАТИЋ, Реља В. *Хиландарски медицински кодекс №517*. Превод и рашчитан текст. Београд, 1989.
- ПЕШИКАН, Митар. Неке напомене о развоју активних партиципа. *Зборник Мајице српске за филолозију и лингвистику* II (1959): 88–106.
- РАДОЛИЧИЋ, Ђорђе Сп. Старе српске повеље и рукописне књиге у Хиландару. Извештај о њиховом проучавању у новембру и децембру 1952 године. *Архивисти* II /2 (1952): 47–82.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. Судбина глаголског прилога прошлог у централним дијалектима српско-хрватског језика (с освртом на ситуацију у једном источнобосанском говору). *Научни састај слависти у Вукове дане 7* (1977): 71–78.
- СТАНКОВИЋ, Радоман. *Водени знаци хиландарских српских рукописа XVI в.* Београд: Народна библиотека Србије, 2010.

\*

- BROZOVIĆ Dalibor, Pavle Ivić. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb, 1988.
- Ivić, Milka. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Nolit, 1983.
- SLOVNÍK – *Slovník jazyka staroslověnského (Slovanský ústav)* (red. Jozef Kurz), 1–52. Praha: ČSAV, 1958–1997.

Надежда Йович

#### ПРИЧАСТИЯ, ДЕЕПРИЧАСТЯ И ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ В ХИЛЕНДАРСКОМ МЕДИЦИНСКОМ КОДЕКСЕ

#### Резюме

В работе рассматривается употребление причастий, деепричастий и прилагательных в *Хиландарском медицинском кодексе* (список XVI века, 204 рукописных листа). Констатировано в высшей степени разнообразное употребление деепричастия несовершенного вида (адвербиальное, детерминативное, субстантивированный тип, независимые обороты). Единжды подтверждено бывшее страдательное причастие настоящего времени. Деепричастие совершенного вида широко представлено только в адвербиальной функции в разных типах значения (временном, модальном и условном). Бывшее страдательное причастие претерита выявлено в детерминативной и предикативной функциях (образование страдательного залога), в то время как употребление бывшего причастия перфекта главным образом связано со сложными временами и наклонениями; меньшее число подтверждений имеет их употребление в детерминативной функции. Ни одно из причастий не выявлено в обороте дательного самостоятельного, носящем преимущественно книжный характер.

Универзитет у Нишу  
Филозофски факултет  
Департман за српски језик  
Ниш  
nadajovic@filfak.ni.ac.rs

Љиљана Недељков  
Катица Шкорић

## РУКОПИСНА ЗБИРКА ТУРЦИЗАМА ИЗ 18. ВЕКА (СТРУКТУРА, ПРАВОПИСНЕ, ФОНЕТСКЕ, МОРФОЛОШКЕ ЦРТЕ И ПОРЕКЛО ЛЕКСИКЕ)\*

У раду је представљен језички документ – рукописни глосар позајмљеница од 606 лексема који је Јован Кнежевић исписао на предлистовима рукописне црквене књиге *Правила свјайим или Собраније* (1798–1800) у Рац Титошу (Барања). У питању је лексика која је била саставни део језичког израза барањских Срба у то време. Све лексеме су транскрибоване, а пажња је у овом раду усмерена на структуру речника, на правописна решења, основне фонетске и морфолошке особине и порекло лексема. Овај рад доприноси бољем сагледавању дијахронијског аспекта лексике и уклапа се у свестрано проучавање лексичке слике аутентичног језичког идиома нашег језика.

*Кључне речи:* историјска лексикологија, 18. век, Барања, глосар, турцизми, правопис, фонетске и морфолошке особине.

**1. Увод.** У Рац Титошу<sup>1</sup> у Барањи Јован Кнежевић (вероватно парох у месту) преписао је за потребе цркве богослужбену књигу *Правила свјайим или Собраније* (1798–1800) и на два празна листа на почетку овог рукописа дао је богату збирку речи из говора барањских Срба свога доба. Колико је нама познато, у српској лексикографији нема објављених речника из предвуковског периода који се баве народним језиком (Гудков 1993; Јоцић 1991; Шипка 1991). Ова рукописна збирка речи из Барање вероватно је најстарији покушај издвајања речи страног порекла у српском језику.

Циљ рада је да се овај драгоцен језички документ из 18. века представи научној јавности, да буде доступан истраживачима различитих профила. Међутим, да би се уочио значај ове збирке речи за нашу лингвистику уопште и за њене различите области, а такође да би научници који се баве проучавањем културе (књижевност, етнологија, историја и друге области), на одговарајући начин искористили податке из овог извора, требало би ком-

---

\* Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (148001), који у целини финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

<sup>1</sup> Насеље Титош налазило се југозападно од Мохача. Први пут се помиње у једној повељи из 1570. године, а у њему је било 32 српске куће. Од 1747. назива се Рац Титош. Према списку села Мохачке епархије у Титошу Српском су 1796. године, дакле у време настанка *Правила свјайим*, живе 622 српске душе (Поповић 1932: 372). На карти Барање уцртан је Титош са најстаријом потврдом из 1570 (Михалчић 1991).

плетно језички анализирати овај документ (правопис, фонетика, морфологија, творба, синтакса, структура и семантика лексике) јер ће се тек после стране анализе моћи на прави начин оценити његов значај за нашу науку. Пажња је у овом раду усмерена на правопис, јер су правописна решења кључно питање за правилно читање и разумевање текстова у предстандардном периоду српског језика. Анализиране су и основне фонетске, морфолошке и творбене особине речничке грађе јер су оне имале утицаја на организацију гласара, а такође су показатељи припадности језичког израза одређеном типу идиома, у овом случају – народном језику. Осим анализе која је у овом раду дата, свакако би требало детаљно етимолошки анализирати цео корпус, чиме бисмо добили податке о контактима са језицима из окружења и културним утицајима карактеристичним за нама језички недовољно познат и слабо истражен 18. век.

Иако је ово мали језички корпус да би се на основу њега могли доносити општи закључци о особинама језика Срба у мађарском делу Барање у предвуковској епохи, ипак се може рећи да језичке црте које долазе до изражаја упућују на народни карактер језика нашег аутора, што је писани доказ за тврдњу П. Ивића о народном карактеру српског језика на нашим просторима и пре Вукове победе (Ивић 1991: 235).

**2. СТРУКТУРА ГЛАСАРА.** Многогрешни раб божији Јован Кнежевић, како сам за себе каже, исписао је своју збирку турцизама са обе стране два предлиста рукописне црквене књиге *Правила свјайџим или Собраније*, а и текст књиге је, осим два листа, у Рац Титошу сам и преписао од 10. августа 1798. до 13. септембра 1800. године.<sup>2</sup> У научној литератури подаци о пореклу Јована Кнежевића су малобројни, а могу се наћи у раду Катице Шкорић (Шкорић 2004: 153).

Писаним типом грађанске ћирилице, мрким мастилом, речи на предливима су уредно распоређене у четири ступца. Осим на предливима, речи је Кнежевић исписао и на доњој маргини прва два листа са текстом наведене рукописне књиге, који су нумерисани римским цифрама, л. I и II (речи се налазе на предњој страни и на полеђини). На маргинама поменутих листова речи су исписане у ширини стране.

Јован Кнежевић је у овом делу исписао турске речи, речи које су презете од Турака или преко Турака, има и неколико речи из других језика, а заједничко за све је да су из говора нашег аутора, а истичући њихову важност и значај у свакидашњем говору Кнежевић каже да се без њих говорити не може. Све речи које чине сачувани корпус његовог речника, „турске речи“ како их он назива, поделио је на две групе: „турске речи“ и „турске речи с нашим помешане“. Он је овим напоменама јасно истакао своје намере – да покаже које су то речи добијене преко турског језика, а део су општеупотребне лексике ондашњег становништва Барање, његових земљака.

Прва група речи налази се на врху предње стране првог предлиста где пише: *Здѣ назначаются ѿдрске рѣчи кое ми уѳойѳребляемъ / и без нихъ говори*

<sup>2</sup> Рукопис се налази у Библиотеци Матице српске у Новом Саду (PP III 39). Каталогски је описан, а детаљно је испитан и језик писара Јована Кнежевића. В. БМС: 52–67.

не умљемъ, а на врху полеђине истог листа: *ѡурске рѣчи с коимъ говоримъ*). Речи ове прве групе налазе се на обе стране првог предлиста, на предњој страни другог предлиста и делимично на његовој полеђини (један и по стубац). У првом делу, који има 379 одредница, Кнежевић даје углавном само одредничку реч без објашњења и објашњава само 28 речи, као, на пример: *адеѡ обичаи; азна каса*. Можемо претпоставити да је у првом делу дао општепознате речи за које, по његовом мишљењу, нема замене, али за овакву претпоставку треба извршити детаљне провере ових лексема у језику 18. века. За другу групу речи Кнежевић је при врху полеђине другог предлиста написао *ѡурске рјечи с нашима ѡмѡшане*, али оне се нижу од доње половине другог ступца на полеђини другог предлиста и од претходног низа речи одвојене су двома паралелним кратким цртама, а исписивање је наставио и на доњим маргинама прва два листа књиге (л. Ia, б и IIa). У другом делу има 100 лексема – одредница, а лексичко значење даје се за 97, а то је најчешће синоним за одредничку реч (*ћуљ ружа*). За три речи у другом делу не даје се синоним/објашњење, једна од њих је *одаѡа*. За овај други део Кнежевићеве збирке позајмљеница можемо претпоставити да садржи речи из других језика за које имамо замену, па се некад употреби реч коју је дао као одредничку, а некад она коју је дао као синоним.

Ова збирка „турских речи” и „турских речи с нашим помешаним” у рукописној књизи *Правила свјатим или Собраније* (1798–1800) има 479 одредничких речи, а укупан збир речи које се налазе у овом списку позајмљеница је 606. У првобитном корпусу речи је било и више него што се овде доноси, а то показују делови слова на дну првог и другог предлиста, па тако, на пример, после речи *долама* и *јасџук* не види се реч која је исписана јер је оштећење исписаних речи настало опсецањем листова.

Кнежевићева збирка речи азбучно је сложена, али не сасвим исправно, јер у азбучном ређању има и грешака, односно, неке речи написане су тамо где им по азбучном редоследу није место (*асура, айсиѿ, калуѿ, кабаница*). Шест именица је и поновио: *арачѿ, диванѿ, јеминѿ, кашика, ѿрвазѿ* и *ѿа-ламбасѿ*, а неке лексеме написане су у два фонетска лика: *валаѿе – фалаѿе, вилдишѿ – филдишѿ, вишекѿ – фишекѿ, вуруна – фуруна*.

Веће слово, мада не доследно, стоји над групом речи које тим словом почињу. Иза слова које показује нову групу стављао је тачку или две тачке. Тачку је често стављао и после исписане речи у ступцу. Речи у оквиру истог слова је малим размаком раздвајао и од претходних и од оних које следе. Речи исписане на доњим маргинама, у ширини стране (л. Ia,б – IIa), Кнежевић је одвајао тачком или запетом.

Провером у речницима<sup>3</sup> утврдиле смо место тих лексема у лексикону српског језика. Многе речи из Кнежевићевог корпуса присутне су и у данашњим народним говорима/дијалектима (*баир, зеиџин, обашка, ограисаџи*), велики број употребљава се и у савременом српском књижевном језику (*аван, ада, баруџ, баџак, ћубре, занаџ, сунћерџ*), а део ове лексике припада архаичном лексичком фонду српског језика (*абација, арамџ, ћерчекџ салџџ*).

<sup>3</sup> Коришћени речници наведени су у литератури.

Уз 127 речи написао је и њихово значење, по правилу дајући синониме који су у његово време постојали у српском језику. Кнежевићева објашњења углавном се налазе уз исте речи и у консултованим речницима. Уз неке речи, међутим, његово објашњење различито је од објашњења које се налази у помињаним речницима, уже је или шире, и открива семантичке разлике. Као илустрацију наводимо значења неких лексема која даје Кнежевић и њихова значења у речницима ŠKALJIĆ 1973; RJAZU; SKOK 1972. Код Кнежевића је *аберъ* ‘гласоноша’ (ŠKALJIĆ 1973, RJAZU: ‘глас’), *алва* ‘резанци’ (ŠKALJIĆ 1973: ‘слатко јело од пшеничног или бијелог брашна...’; RJAZU: *халва* ‘слатко јело: а) куповно од ораха б) домаће од пшеничног брашна масти и меда’; SKOK 1972: *халва* ‘слатко јело од ораха и пшеничног брашна’), *бакалъ* ‘трговина сира’ (ŠKALJIĆ 1973: ‘трговац’; RJAZU: ‘трговац који продаје оно што је за јело (сир, масло, мед итд.)’; SKOK 1972: ‘бакалин „ситничар”’), *душеклукъ* ‘кревет’ (ŠKALJIĆ 1973: ‘орман за постељину’; RJAZU: ‘...ормар у којем ...стоје душеци’; SKOK 1972: (Вук) ‘ковчег или ормар за душек’).

**3. ПРАВОПИСНЕ И ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ.** Овде ће бити представљене правописне и фонетске црте које долазе до изражаја у овом рукопису, а говоре, с једне стране, о примењеним правописним решењима у овом глосару, а с друге, о фонетским и морфолошким особинама говора аутора. Анализираћемо правописне и фонетске особине које утичу на организацију/редослед појединих лексема у овој збирци, као и оне фонетске и морфолошке особине које у представљању лексема у овом глосару траже коментар.

Може се уочити да је правопис релативно упрошћен, односно, углавном се слаже са изговором. Само графема *ћ* има вредност две фонеме, /*h*/ и /*h̃*/: /*h*/ у *сирће* и /*h̃*/ у *адићяръ*, *сунћеръ*.

Само једна графема (*ъ*) нема никакву гласовну вредност, а бележи се увек на крају речи после сугласника: *арачъ*.

Фонема /*j*/ у иницијалном положају обележава се графемом *j*: *једекъ*, *јорџанъ*, *јуришъ*, *јойка*. Испред сугласника обележена је графемама /*u*/ или /*i*/: *аиџиръ*, *калаіліа*, *калаіціа*, а у финалном положају увек је *и* (*калаи*, *русваи*). У интервокалном положају обележава се на више начина: *боя*, *канџіа*, *комиіа*.

Лексеме са иницијалним *х*- нема. Примери без *х*:- *арачъ*, *азна*, *анџаръ*. У медијалном положају *-х*- се јавља само у једном у примеру (*сахайи*). Фонема *-х* у финалном положају јавља се у *нихъ*.

Група *-хв-* упрошћава се у *-в-* у примерима *кава*, *кавана*.

Вокално *р* среће се у неколико примера, а правописна решења идентична су данашњем правопису (*рсуз*, *чекрк*).

Фонема /*f*/ чува се у неким лексемама (*фереца*, *филиан*, *руфейѿ*, *софра*, *ћерћефъ*) или се супституише са *в*: *ваида* (тур. *ayda*, ŠKALJIĆ 1973), *кадіва* (тур. *kadife*, ŠKALJIĆ 1973). Неке речи Кнежевић бележи једном са *в* (*вишекъ*, *вуруна*), други пут са *ф* (*фишекъ*, *фуруна*).

Гласови *к* и *џ* се испред *е* и *и* у позајмљеницама јављају као *ћ* (*ћейенъ*, *ћилимъ*) и *ђ* (*узенђие*, *ћерданъ*) или као *к* и *џ* (*кеса*, *белки*, *килеръ*, *букаџіе*, *белаџіа*, *ленџеръ*). Графема *џ* бележи се у иницијалном и медијалном положају (*џаііа*, *арџаџикъ*, *маџар*).

Писање љ решено је на више начина. Лексеме са иницијалним љ- нема. У медијалном положају за групу -ља- Кнежевић пише л + я (*уѡѡѡребляемъ*), док групу -ље обележава са л + ђ (*наѡѡлђ*). У финалном положају -љ се обележава графемом л после које је дебело јер њ (*пиѡѡѡѡлъ*).

Фонема /њ/ обележава се на следеће начине: *н* + *и* у иницијалном (*нихъ*) и медијалном положају (*коникъ*, *оѣнило*). За групу -*ња* користи се *н* + *я*: *юѣреня*, а за -*ње*- пише се *н* + *ѣ*: *фенѣрь*.

Фонема /u/ у иницијалном и финалном положају увек се означава са *u*: *инаӣ*, *белки*, *зали*. У медијалном положају обележава се графемама *u* или *i*: *кадӣва*, *аӣџир̄џ*.

Кнежевић користи графему *ѣ* тамо где јој је етимолошки место: *наѣолѣ*, *ѣомѣшане*, а среће се ијекавски (*рѣчи*, *колиевка*) и екавски рефлекс (*речѣ*, *леѣѣ*).

Фонема /у/ у иницијалном положају обележена је графемом у: *улакъ*, *ункашъ*, а у медијалном положају са у и ђ: *кадуна*, *иѡдрске*, *иѡурске*.

Графема љ у већини примера одговара традиционалном писању – без икакве је гласовне вредности (*ѣуѣкалъ*), а у речи *ѣиѣѣоъ* обележава палаталност сугласника.

Графема *ю* среће се у иницијалном положају у примеру *юшрення*, а у медијалном положају у примеру *назначающеся*.

Графема *я* није забележена у иницијалној позицији. Она се употребљава после палаталног сугласника: *адіћяръ*, *ћяса*, а и за обележавање групе *-ја-*: *каясъ*.

Графемом  $\xi$  обележена је сугласничка група -кс-: *еџеръ*, *еџикъ*.

У неколико примера среће се удвајање вокала, што можда означава дужину вокала: *маакъ, раана* (храна).

Остале графеме за које не дајемо примере употребљавају се за исте фонетске вредности као у данашњем језику.

4. **МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ ЛЕКСИКЕ.** Морфолошке особине лексике које долазе до изражаја у овом речничком корпусу одраз су морфолошких особина говора којем је аутор припадао.

У грађи су најбројније именице, има их 478. Има их творбено простих (калуџ, кава, наџак), изведених (кабаница, каишиле, калаџица) и једна сложена (џенџибула). Скоро све именице дате су у Нјд. како је у речницима и уобичајено, односно у Нмн. ако је у питању plt: *букаџие, валаџе, чакшиуре, џоке*. Међу њима само следеће именице нису дате у основном облику, три су у Нмн. место у Нјд. (*арџаџи, кубуре, мамузе*), а две су у Амн. место у Нјд. (*силае, симиџе*).

Кнежевић је неколико пута реч коју даје у Нјд. објаснио исправно, али је синоним случајно ставио у Нмн. (*сахайѣ – саѣи, кауда – ноѣе музике, саба – јуѣрена*). Уз једну реч коју је написао у Нмн. долази објашњење у Нјд. (*арѣаѣи – надничарѣ*).

Остале врсте речи заступљене су са 41 лексемом. У збирци речи има укупно шест пунозначних глагола, пет у инфинитиву, како је у речницима и уобичајено (*jaḷmīṭhi*, *oḍraisaṭhi*, *ḥosaṭhi*, *sakṭisaṭhi*, *chaiṭisaṭhi*) и један







редом спуштано је у низ између две вертикалне црте (| | :  $\bar{z}$ |с|даръ). Косом цртом (/) означен је прелом реда ( $\bar{z}$ ласо/ноша). Узвиком (!) обележена је очигледна словна грешка писара боџакъ(!). Све речи дате су у изворном реду и писму.

На врху предње стране првог предлиста пише: *Здѣ назначаютсѣ шѣрске рѣчи кое ми уиойребляемъ / и без нихъ говори не умѣемъ*

|                                 |                   |                        |
|---------------------------------|-------------------|------------------------|
| абаџіа                          | бадаваџіа         | буклія                 |
| сурдомаръ                       | бадемъ            | бунаръ                 |
| аберъ $\bar{z}$ ласо/ноша       | баиръ             | бурџія                 |
| аванъ сѣуѣа                     | бака $\bar{z}$ ле | бурма                  |
| авліа                           | бакаръ            | бурмуѣъ                |
| аџа $\bar{z}$  с даръ           | бакрачъ           | бурунѣ8къ              |
| ада                             | балабанъ          | боџакъ(!) <sup>6</sup> |
| адеѣъ обичаи                    | балѣа             | бусія                  |
| адіѣяръ                         | барабаръ          |                        |
| аздіа $\bar{z}$ орня / алиня(!) | бардакъ           | <b>В</b>               |
| азна каса                       | баріакъ           | ваида                  |
| аиџиръ                          | баруѣъ            | вала                   |
| алаѣъ                           | басамакъ          | валаџе                 |
| алвалукъ                        | басма             | варакъ                 |
| алдумашъ                        | баѣакъ            | вилаеѣъ                |
| алка                            | баџа              | вилдишъ                |
| аманеѣъ                         | башъ              | вишекъ                 |
| амбаръ                          | башка             | вуруна                 |
| анџаръ                          | башилукъ          | вучія                  |
| арамбаша                        | баиџа             |                        |
| арайѣосъ J: речъ                | беџенише          | <b>Г</b>               |
| ѣроклеѣъ                        | беџ[н]лукъ        | џаиѣанъ                |
| арачъ <sup>5</sup>              | безъ              | џурбеѣъ                |
| арџаѣи J: рѣчъ                  | белки             |                        |
| надничаръ                       | белнукъ           | <b>Д</b>               |
| арѣаџикъ                        | бенѣелукъ         | далакъ                 |
| асура                           | берберъ           | дева                   |
| аѣсѣъ                           | бериѣеѣъ          | делія юнакъ            |
| аѣеръ                           | бешика ко/лѣвка   | дембелъ лѣн/чина       |
| аферимъ                         | боя               | дервишъ                |
| аџа                             | болѣа             | дерѣъ                  |
| [а]шиџѣа                        | болѣаџа           | диванъ                 |
| ашикъ                           | босѣанъ           | диванъ                 |
|                                 | будаџъ            | дизџа                  |
| <b>Б</b>                        | буза              | дирекъ                 |
| бадава                          | букаџе            | долама                 |

<sup>5</sup> Иста се реч налази и у групи коју је Кнежевић издвојио и у њој написао *шѣрске речи с нашим ѣомешане*.

<sup>6</sup> Реч је у низу на бу-, сигурно је у питању буџак.

|                 |                  |             |
|-----------------|------------------|-------------|
| .....           | <b>Е</b>         | зулумъ      |
| друмъ           | еѣеръ            |             |
| дунѣеръ         | еѣикъ            | <b>И</b>    |
| дурма           | елча             | илица       |
| дуѣянъ          | еренда           | инайъ       |
| одшекъ ѣе/ѣе(!) | есайъ            | индіа       |
| душманъ         |                  | јабана      |
|                 | <b>З</b>         | јабанліа    |
| ѣевѣиръ         | зали без/ѣосленъ |             |
| ѣерданъ         | замейъ да/нѣуба  | јаѣма       |
| ѣерѣефъ         | занайъ           | јака        |
| ѣинѣуа          | зайъ             | јаѣмиѣи     |
| ѣубре           | зеиѣинъ          | јаранъ друѣ |
| ѣувеѣіа         | земанъ           | јасѣукъ     |

На полеѣини првог предлиста, при врху, над списком речи стоји: ѣурске рѣчи с коимъ ѣоворимъ

|                   |            |            |
|-------------------|------------|------------|
| јевленъ           | калабалукъ | каѣана     |
| једекъ            | калаи      | кауринъ    |
| јенѣибула         | калаіліа   | каурма     |
| јевекъ            | калаіѣіа   | кешаѣіа    |
| јоѣунлукъ         | калаузъ    | кашика     |
| јокъ ние          | калдрма    | кеса 500 f |
| јолдашъ / ѣаиѣашъ | каламъ     | кесеръ     |
| јорѣанъ           | калемъ     | кіямейъ    |
| јуришъ            | мосуръ     | кика       |
| јойка             | калѣакъ    | кириѣіа    |
| <b>К</b>          | калуѣ      | каѣарка    |
| кава              | кабаниѣа   | кованлукъ  |
| кавана            | калчине    | коланъ     |
| кавѣа             | камаѣа     | комиѣа     |
| кавезъ            | камишъ     | кречъ      |
| кадаръ            | канабе     | кречана    |
| кадіва            | канаве     | кубуре     |
| кадуна            | канѣаръ    | кулунѣіа   |
| ѣосѣоя            | канѣа      | кула       |
| казанъ            | каѣакъ     | кулашъ     |
| канѣіа            | каѣіа      | кумбара    |
| каишъ             | каравла    | кумріа     |
| каишліе           | каранфилъ  | курбанъ    |
| оѣанѣи            | карванъ    | куріукъ    |
| каясъ             | касаба     | кусуръ     |
| каиѣана           | варошъ     | куѣіа      |
| каимаѣъ           | каѣ        |            |
| каисіа            | касаѣинъ   | <b>Л</b>   |
|                   | каѣранъ    | лаѣумъ     |

лећенъ  
ленѣгеръ  
лейеза  
лула

**М**

маала  
маѣазинъ  
маимунъ  
маиданъ  
кашика<sup>7</sup>  
колчагъ  
конакъ  
курякъ  
маказе

мамузе  
мамуранъ  
манѣѣура  
маразъ  
марама  
маѣаръ  
маишала  
меана  
меиданъ  
мелезъ  
мелемъ  
мердевине  
мермермеръ(!)  
мерѣанъ  
минѣуше

миразъ  
мукаейъ  
мукѣе  
мумаказе  
мусуведа  
биеда  
мушѣерѣа  
мушѣулуѣѣа

**Н**

наѣакъ  
наранѣа  
нишадоръ

Предња страна другог предлиста  
нишанъ

**О**

обашка  
окка  
оѣраисаѣи  
оклагѣа  
олукъ  
оряѣинъ  
орѣѣакъ  
оѣакъ

**П**

ѣазаръ  
ѣазарѣа  
ѣаиванъ  
ѣамукъ  
ѣаѣуче  
ѣарче  
ѣекмезъ  
ѣенѣеръ  
ѣеливанъ  
ѣервазъ  
ѣизма  
ѣириначъ  
ѣешкиръ  
ѣишиманъ  
ѣишиманлукъ

ѣишѣолъ

**Р**

раѣа ѣодложници  
ракамъ  
раѣа  
раѣиѣа  
рафъ  
рефена  
рсузъ  
русваи  
руфейъ

**С**

саѣанѣа  
сакѣѣ  
салѣѣ самъ  
самуръ  
сандукъ  
санѣѣе  
сайунъ  
сайунѣа  
сарачъ  
сахѣѣ  
– саѣѣи  
сачма

саанъ  
саѣакъ  
сарма  
саѣа  
сейѣа  
сермѣа  
серсамъ  
сѣясейъ  
силае  
симѣѣе  
симиѣа  
синѣиръ  
– ланаѣъ  
сирѣе  
сичанъ  
скела  
скелеѣа  
скерлейъ  
соба  
сокакъ  
софра  
сѣаилукъ  
субаша  
сукѣа  
сунѣеръ

<sup>7</sup> Реч се налази и у низу под **К**.

[illegible]

Полеђина другог предлиста, при врху пише: *ѣурске ріечи с нашими ѵомѣшане*

|                              |                  |                  |
|------------------------------|------------------|------------------|
| <i>фалаґе</i> <sup>11</sup>  | <i>чариафъ</i>   | <i>чушѹра</i>    |
| <i>фенѣръ</i>                | <i>чаушъ</i>     |                  |
| <i>фереґа</i>                | <i>чекиґъ</i>    | <i>иаакъ</i>     |
| <i>филдишъ</i> <sup>12</sup> | <i>чекркъ</i>    | <i>иамбасть</i>  |
| <i>филѡанъ</i>               | <i>челикъ</i>    | <i>иаміа</i>     |
| <i>фишекъ</i> <sup>13</sup>  | <i>ченґель</i>   | <i>иевайъ</i>    |
| <i>фуруна</i> <sup>14</sup>  | <i>череѣъ</i>    | <i>иелайъ</i>    |
|                              | <i>чесма</i>     | <i>иелейѡіа</i>  |
| <i>чакъ</i>                  | <i>чибукъ</i>    | <i>иелейъ</i>    |
| <i>чакишире</i>              | <i>чивіа</i>     | <i>иигґерица</i> |
| <i>чамѣраґе</i>              | <i>чивушанъ</i>  | <i>ііда</i>      |
| <i>чанакъ</i>                | <i>чизма</i>     | <i>иимріа</i>    |
| <i>чардакъ</i>               | <i>чоя</i>       |                  |
| <i>чардакліа</i>             | <i>чорба</i>     | <i>шефѣшліа</i>  |
| <i>чаруѡіа</i>               | <i>чувалдусъ</i> | <i>шаміа</i>     |

<sup>8</sup> У низу речи које почињу на *m*- писар је унео ову реч и над њом написао с.

<sup>9</sup> Иста се реч налази као објашњење значења уз реч *д8шекь*.

<sup>10</sup> На предњој страни другог предиста речи су исписане у четири ступца, а ова је реч у десном горњем углу ван ступца, усамљена.

<sup>11</sup> У попису речи на слово *в-* има и *валаге*.

<sup>12</sup> У попису речи на слово в- има и *вилдишъ*.

<sup>13</sup> У попису речи на слово в- има и *вишекъ*.

<sup>14</sup> У попису речи на в- има и вуруна.







## ИЗВОР

*Правила свјайим или Собраније*, Рац Титош: Археографско одељење Библиотеке Матице српске у Новом Саду, сигн. РР III 39, 1798–1800.

## ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БМС – *Тирилске рукописне књиже Библиотеке Матице српске*, књ. X: *Служабници, Часослови* (ред. Вера Јерковић). Нови Сад: Матица српска, 2004.
- Гудков, Владимир Павлович. *Сербская лексикография XVIII века*. Москва: Филологически факултет, 1993.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексиколоџија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- ЂОРЂИЋ, Петар. *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, 1971.
- ИВИЋ, Павле. *Из историје српскохрватског језика, Изабрани огледи 2*. Ниш: Просвета, 1991.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- ИВИЋ, Павле. *Српскохрватски дијалекти, њихова сјруктура и развој*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994.
- ЈОЦИЋ, Мирјана. *Лексикографија у Војводини. Зборник Матице српске за филолоџију и лингвистику XXXIV/2 (1991): 145–157*.
- КАРАЦИЋ, Вук Стефановић. *Српски рјечник, 1818*. (фототипско издање). Београд: Просвета, 1966.
- КАРАЦИЋ, Вук Стефановић. *Српски рјечник исцумачен њемачкијем и латинскијем ријечима, 1852* (фототипско издање). Београд: Нолит, 1969.
- МИХАЛЛОВИЋ, Велимир. *Грађа за речник сјраних речи у ѡредвуковском ѡериоду*. I–II. Нови Сад: Институт за лингвистику у Новом Саду, 1972–1974.
- МИХАЛЦИЋ, Стеван. *Барања од најсјаријих времена до данас*. Београд, Библиотека града Београда, 1991 (репринт издање, прво издање Нови Сад, 1937).
- ПОПОВИЋ, Ј. Душан. *Сјановништво Барање крајем 17 века*, Гласник историског друштва у Новом Саду V/3 (1932): 358–374.
- Речник српскохрватског књижевног језика*. 1–3, Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска, 1967–1969; 4–6, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- ШИПКА, Данко. *Српски рјечници од сеобе до Вука. Научни састанак слависта у Вукове дане 20/1 (1991): 397–402*.
- ШКОРИЋ, Катица. *Језик Јована Кнежевића у рукопису из Српског Титоша. Тирилске рукописне књиже Библиотеке Матице српске*, књ. X: *Служабници, Часослови* (ред. Вера Јерковић). Нови Сад: Матица српска, 2004, 153–181.

\*

- ŠKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. II. Zagreb: JAZU, 1972.
- STЕРАNOVIĆ, Predrag. *Govori Srba i Hrvata u Mađarskoj*. Novi Sad: Matica srpska – Filozofski fakultet, 1994.
- ŠIPKA, Danko. *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska, 2006.
- ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom – hrvatskosrpskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1973.
- RJAZU – *Rječnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1882–1976.
- ZGUSTA, Ladislav. *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1991.



Лиљана Недельков  
Катица Шкорић

РУКОПИСНИЙ СБОРНИК ТУРЦИЗМОВ XVIII ВЕКА  
(СТРУКТУРА, ОРФОГРАФИЧЕСКИЕ, ФОНЕТИЧЕСКИЕ, МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ  
ОСОБЕННОСТИ И ПРОИСХОЖДЕНИЕ ЛЕКСИКИ)

Резюме

В работе анализируется неизвестный до настоящего момента рукописный словарь турцизмов XVIII в., содержащий более 500 слов и написанный народным языком бараньских сербов из окрестностей Мохача в Венгрии. Словарь помещен на первые наружные листы рукописной церковной книги, переписанной для православной церкви в Рац-Титоше в Баране. В работе внимание уделено орфографии, способу представления и организации словаря. Указаны фонетические черты, влияющие на порядок следования лексем; приведены морфологические характеристики лексики, существенные для ее репрезентации в словаре, также внимание посвящено и основным этимологическим особенностям лексики.

Љиљана Недельков  
Универзитет у Новом Саду  
Филозофски факултет  
Одсек за српски језик и лингвистику  
Нови Сад  
*ljiljan@neobee.net*

Катица Шкорић  
Библиотека Матице српске  
Археографско одељење  
Нови Сад

Радмило Маројевић

## РИЈЕЧИ С ПОБОЧНИМ АКЦЕНТИМА\*

### ПРОЗОДИЈСКО-ИНТОНАЦИОНА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ТЕКСТА *ЛУЧЕ МИКРОКОЗМА*

У овом чланку се разматра прозодијска и интонациона структура стиха спјева *Луча микрокозма* Петра II Петровића-Његоша, конкретно: учење о побочним акцентима. У чланку се образлаже увођење у научни оптицај учења о распореду енклитика у савременом српском језику у вези с актуализацијом Вакернагеловог закона, а такође се уводи и образлаже појам сложене фонетске ријечи која се састоји од једне главне фонетске ријечи и једне или више побочних фонетских ријечи.

У монографском истраживању чији је саставни дио овај чланак разматрају се питања лингвистичке и версолошке интерпретације побочних акцената у српском и руском језику, и то: а) мјесто побочних акцената у прозодијском систему разматраних језика и б) метричка и ритмичка функција побочних акцената у српском и руском фолклору и умјетничкој књижевности.

*Кључне ријечи:* метрички и неметрички акценти, главни и побочни акценти, проста фонетска ријеч, сложена фонетска ријеч, главна фонетска ријеч, побочна фонетска ријеч, Вакернагелов закон, распоред енклитика.

**0.1.** Сложена фонетска ријеч с побочним (другостепеним) акцентом на граматичкој компоненти постоји и у савременом српском, и у савременом руском језику. Једна од главних разлика између двају савремених језика састоји се у томе што српски језик има развијен систем енклитичких замјеничких и глаголских облика, па зато само он може послужити као модел прасловенске језичке ситуације за провјеру функционисања Вакернагеловог закона (уз узимање у обзир чињенице да се распоред енклитика у историји српског језика мијењао), док руски језик нема енклитичке варијанте пунозначних замјеничких и глаголских ријечи, па зато он нема тзв. проклитичко-енклитички тип распореда енклитика, како појаву нетачно именује А. А. Зализњак.

(1) Граматичка функција руских побочних акцената представљена је систематски само у нашој Руској граматици, издању на руском језику (МАРОЕВИЧ 2001а; МАРОЕВИЧ 2001б), без подробнијег објашњења, а систематски је описана, опет: први пут, по врстама и категоријама ријечи а према примјерима који су у Граматици наведени, у посебном раду који је објављен и на

---

\* Рађено у оквиру пројекта „Динамика језичких структура савременог српског језика” при Министарству науке Републике Србије.

српском (МАРОЈЕВИЋ 2006а), и на руском језику (МАРОЕВИЧ 2008). Иначе су побочни акценти описани у ортоепским рјечницима руског језика. Најауторитативнији за изговор и акценат је рјечник у редакцији Р. И. Аванесова, у којем су, у прилогу на крају књиге („Сведения о произношении и ударении”), описане ријечи без акцента и са slabим акцентом (ОСРЯ 1983<sup>1</sup>: 681–682; ОСРЯ 1997<sup>6</sup>: 663–665] и ријечи с побочним акцентом (ОСРЯ 1983<sup>1</sup>: 683–684; ОСРЯ 1997<sup>6</sup>: 665–666). У литератури о побочним акцентима није разматрана граматичка функција руских побочних акцената; у њој је главна пажња поклоњена сложеним ријечима (Панов 1971: 240–253; Каленчук – Касаткина 1993: 99–106; Касаткина 1996: 400–409; Борунова 1995: 80–98; Борунова 2001: 145–148; Борунова 2003: 258–272; Архипова 2002: 85–93; Лефельдт 2006: 194–199). А као што је тачно констатовао Н. С. Трубецки, руском језику, за разлику од њемачког, „неизвестно смысловразличительное ударение в сложном слове” (Трубецкой 2000<sup>2</sup>: 240): у том смислу у руском језику „второстепенное ударение фонологически несущественно” (Трубецкой 2000<sup>2</sup>: 240), тј. побочни акценат није фололошки релевантан у сложеним ријечима (али јесте, као што смо ми показали, на синтагматском нивоу).”

(2) Учење о побочним акцентима уведено је у србистику у нашем критичком издању Горског вијенца. У предговору за то критичко издање истакли смо: „Систем од два силазна и два узлазна (главна) акцента проширује се побочним акцентима, који се реализују само у ријечи чија друга компонента већ има главни акценат или у синтагми са ријечју која има главни акценат” (Петровић-Његош 2005: 7; Петровић-Његош 2004: 9). У наставку подробно је размотрен побочни краткосилазни, побочни краткоузлазни, побочни дугосилазни и побочни дугоузлазни акценат, према врстама ријечи.

Као примјер граматичке функције побочног акцента (тачније: граматичке функције силабичке структуре побочне фонетске ријечи) може се навести диференцирање везника *ѿли* као раставног везника у значењу ‘или’ (и као супротног везника у значењу ‘али’) и двокомпонентног саставног везника *ѿли* у значењу ‘а и’. У свим досадашњим издањима (осим наших) у 33. стиху Горског вијенца се полазило од раставног везника *ѿли*, па би подјела на фонетске ријечи изгледала овако: ↓ајâ↓штòђу↓ѿли^сакимѿу↓: трећа, сложена фонетска ријеч састојала би се од двосложне побочне фонетске ријечи *ѿли* и четворосложне главне фонетске ријечи *са кимѿ ѿу*. Наша вербализација (и акцентуација) текста:

А јâ штò ѿу, || ѿл и са кимѿ ѿу:  
мâло рúкâ<sup>x</sup> – || малѿна | и снâга,  
јѿдна слâмка || мѿђу | вѿхорове,  
сирâк тужнѿ || без нѿгѿе | нѿкбга!  
[ГВ 33–36]

даје у појединости друкчију подјелу на фонетске ријечи: ↓ајâ↓штòђу↓ ѿл^иса-кимѿу↓: трећа, сложена фонетска ријеч састоји се од једносложне побочне фонетске ријечи *ѿл* и петосложне главне фонетске ријечи *и са кимѿ ѿу*. Ова мала фонетска разлика са версолошког становишта је веома битна: ранија вербализација текста указивала би на двосложни други и четворосложни

трећи такт (и опкорачење границе између тактова ријечју с побочним акцен- том), нова вербализација текста указује на једну прозодијско-интонациону цјелину у другом полустиху (пошто побочни акценат на једносложници не формира самостални такт).

(3) У реферату за конгрес слависта у Охриду *Учење о побочним акцен- тима и Вакернагелов закон о распореду енклитика* (МАРОЈЕВИЋ 2008), у ње- говом другом и трећем дијелу, размотрили смо примјену Вакернагеловог за- кона о распореду енклитика на словенске језике и тзв. проклитичко-енкли- тички тип распореда енклитика у староневгородском дијалекту према учењу А. А. Зализњака.

Вакернагелов закон, који у најопштијој формулацији гласи да су у ста- рим индоевропским језицима енклитике (основног типа) распоређене тако да чине финални дио прве фонетске ријечи (= тактовске групе) фразе (види WACKERNAGEL 1892: 333–436), покушао је да примени на словенску грађу Роман Јакобсон (ЈАКОБСОН 1971 /1935/), а актуелизовао га је Андреј Зализњак у неколико својих радова: најприје у расправи објављеној као прилог у пуб- ликацији новгородских записа на брезовој кори за период од 1984. до 1989. године (Јанин – Зализњак 1993: 191–321), а касније и у другим радовима.

У расправи *К изучению языка берестяных грамот* Зализњак је подробно изложио своје учење о мјесту енклитика у реченици и о њиховом распореду (Јанин – Зализњак 1993: 280–308). Он указује да „цепочка енклитик не может сама по себе начинать предложение. Она должна быть присоединена справа к некоторой словоформе (или серии словоформ), которую можно обозначить как б а з и с первой тактовой группы предложения. / В принципе такой базис может состоять: 1) из одной акцентно самостоятельной словоформы [...]; 2) из двух акцентно самостоятельных словоформ [...]; 3) из проклитики (или серии проклитик)” (Јанин – Зализњак 1993: 288). У наставку аутор указује да, „когда первичное предложение начинается с проклитических союзов *а, и, да, нъ, ци* или частиц *не, ни*”, „в принципе возможно как *не даль ли љси* (с базисом типа 1: *не даль*), так и *не ли љси даль* (с базисом типа 3: *не*)” (Јанин – Зализњак 1993: 289 /исправили смо штампарске грешке/).

У претходном дијелу расправе наводе се примјери распоређени по другим критеријумима, па и они с базом типа 3 (тзв. проклитичко-енкли- тички тип распореда енклитика), међу њима и следећи, из *Руске правде*: *оже ли и додържатъ свѣта* «если же его (вора) додержат до рассвета» (Јанин – Зализњак 1993: 283), који би се могао на савремени српски језик превести: *ако ли га задржѣ до свѣтања*. Примјер је индикативан у два правца. С једне стране, база типа 3 овдје се не може замијенити базом типа 1. С друге стране, и важније: примјер показује да се овдје не ради о проклитичко-енклитич- ком типу распореда енклитика него о везивању енклитика за граматичку ријеч с побочним акцентом (за везник *ако* у савременом српском, односно за везник *оже* у староруском).

У другом издању монографије *Древненовгородский диалект* Зализњак укратко излаже, позивајући се на свој претходни рад, учење о распореду енклитика (Зализњак 2004<sup>а</sup>: 185–189). На самом почетку овог синтетичког излагања руски лингвиста указује на други од два посебна случаја: „В

особых случаях тактовая группа может [...] состоять только из проклитики и энклитики (или из серии проклитик и серии энклитик)” (Зализняк 2004<sup>a</sup>: 186). У наставку аутор указује следеће: „Если первичное предложение начинается с проклитики [...], в принципе возможны: а) обычная модель *не даль ли яси*; б) особая модель *не ли яси даль*, где начальная тактовая группа вообще не содержит акцентно самостоятельного слова, а складывается из проклитик и энклитик” (Зализняк 2004<sup>a</sup>: 188). У књизи *«Слово о полку Игореве»: Взгляд лингвиста* Зализняк доказује аутентичност *Слова о полку Игореве* примјеном Вакернагеловог закона о распореду енклитика (Зализняк 2004<sup>b</sup>: 44–72), али се у њој тзв. проклитичко-енклитички тип распореда енклитика само помиње (пошто он у *Слову* није посвједочен). Своје учење о енклитикама у староруском језику Зализняк је, на проширеној грађи, изложио и у књизи *Древнерусские энклитики* (Зализняк 2008).

Распоред енклитика у српском језику, који може послужити, и поред извјесних промјена у распореду енклитика у историјском развоју српског језика и његових дијалеката, као живи модел прасловенске ситуације, уноси битне корекције у Зализњаково тумачење стања у старон Новгородском дијалекту – и уопште у теорију о распореду енклитика у старим (и новим) индоевропским језицима. Учење о граматичкој функцији побочних акцената у руском језику [види горе т. (1)] и о њиховој версолешкој улози у српском језику [види горе т. 2)] потврдило је нашу поставку да се не може говорити о проклитичко-енклитичком типу распореда енклитика ни у српском језику, ни у старон Новгородском дијалекту: енклитике се не везују за проклитику него за ријеч с побочним акцентом.

**0.2.** У поменутом реферату за конгрес слависта у Охриду (Маровић 2008), у првом његовом дијелу, размотрена је сложена фонетска ријеч с побочним (другостепеним) акцентом на граматичкој компоненти у савременом српском и савременом руском језику. У широј расправи, у односу на коју је тај чланак нека врста синтезе, разматра се питање издвајања главних и побочних, метричких и неметричких акцената, природа минималних прозодијско-интонационих тактова те метричка и ритмичка функција сложених фонетских ријечи. Расправа се састоји од три поглавља.

(1) У првом поглављу расправе, из ког је „селектован” у сажетом облику и објављен други и трећи дио посебног чланка (Маровић 2007а, 330–337), разматра се природа побочних акцената с лингвистичког аспекта, тј. прозодијско-интонациона структура сложених фонетских ријечи, у живом српском језику.

(2) У другом поглављу расправе разматра се природа побочних акцената с лингвистичког аспекта, тј. прозодијско-интонациона структура сложених фонетских ријечи, у живом руском језику, а то поглавље је објављено као самосталан чланак (Маровић 2008; Маровић 2006а).

(3) У трећем, најширем поглављу расправе, које је у припреми, разматрају се побочни акценти са аспекта науке о стиху, тј. метричка и ритмичка функција сложених фонетских ријечи у српском народном и умјетничком

стиху, и то опкорачења цезуре – првом компонентом (полу)сложенице и ријечју с побочним акцентом, те метричка и ритмичка функција побочних акцената у руском народном и умјетничком стиху. Овај рад је, управо, прилог питањима која се непосредно тичу улоге побочних акцената у стиху.

**0.3.** Прозодијско-интонациона интерпретација текста риједак је поступак у српској издавачкој пракси и науци о стиху (примијењен је, засад, само у МАРОЛЕВИЋ 2006б: 52–54).

У овом раду се разматра питање побочних акцената (3), уз указивање на претходна (1) и наредна (2) ауторова версолошка истраживања *Луче микрoкoзмa*.

(1) Припремајући критичко издање Његошевог спјева *Луча микрoкoзмa*, објавили смо први дио студије *Стих* Луче микрoкoзмa, посвећен макроверсолошкој анализи спјева (МАРОЛЕВИЋ 2010), а о једној Његошевој версолошкој иновацији, могућој једносложности другог такта, расправљали смо у посебном раду (МАРОЛЕВИЋ 2009).

Критичко издање *Луче микрoкoзмa* слиједи нашу претходну публикацију, критичко издање *Горског вијенца* с текстологијом (ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ 2005), уз неколике новине, од којих је најважнија – акцентовани текст спјева.

(2) Ова расправа припада серији истраживања „Прозодијско-интонациона интерпретација текста *Луче микрoкoзмa*”. Посебан рад из ове серије, који се објављује у Гласнику Одјељења умјетности ЦАНУ (МАРОЛЕВИЋ 2011), посвећен је учењу о метричким константама, силабичким и тонским, српског епског десетерца на примјеру Луче микрoкoзмa, посебно о онима у којима пјесник одступа од класичног, Вуковог и вуковског стиха, тако да се неке појаве могу посматрати као снажне ритмичке доминанте (или као ритмички курзив).

У посебним радовима из ове серије разматра се учење о версолошким опкорачењима (стиха, строфе, цезуре и такта) те појаве елипсе, инверзије, семантичке конгруенције и реченица с неконгруентним односно-посесивним обликом, као и учење о метричким акцентима. Ријечи с пуним лексичким значењем имају главне акценте – два узлазна, два силазна и послјеакценатску дужину. Ти акценти могу, међутим, бити метрички и неметрички. Метрички акценат је доминантни акценат у једном такту. Ријечи с неметричким акцентима обиљежавамо курзивом.

(3) У овом раду из серије „Прозодијско-интонациона интерпретација текста *Луче микрoкoзмa*” разматра се учење о побочним акцентима, који карактеришу неке морфолошке категорије – граматичке врсте ријечи: везнике [види т. 1], рјечце [види т. 2], предлоге (и окамењени предлог [ūð] у позицији префикса) [види т. 3] те везничке ријечи [види т. 4], и неке творбене категорије – префиксоиде [види т. 5] и прве компоненте сраслица и сложеница [види т. 6]. У наведеним категоријама, осим везничких ријечи, побочни акценат се остварује селективно (неке граматичке ријечи и творбене категорије имају побочни акценат, а неке су без акцента). Упитно-односне замјени-

це увијек имају акценат, само што у упитним реченицама и зависним објектским њихов акценат је главни, а у зависним атрибутивним – побочни.

Неке категорије ријечи могу имати, ако нису наглашене, побочни акценат, а ако су наглашене – главни (такву двоструку прозодијску природу могу имати личне, присвојне, показне и неке неодређене замјенице, затим неки облици копулативног и полукопулативних глагола, и најзад неки основни бројеви), али се те категорије ријечи с могућом двоструком прозодијом разматрају у посебном раду.

## 1. Везници

1.1. Побочни акценат имају вишесложни (и двокомпонентни) везници, а од једносложних само неки: *дѡ, кѡд, мѡ, нѡ, ѿѡ, шѿѡ*, затим везник *дѡ*, који је хомонимичан с рјечцом [види т. 2.1], као и везник *ђѡ* (у значењу 'што, како', посвједочен у стиховима 1073, 2145, 2156, 2177), хомонимичан с везничком ријечју *ђѡ* [види т. 4.3], која такође има побочни акценат.

У текстолошким напоменама указујемо на везник *дѡ* (у значењу 'осим'), хомонимичан с предлогом, и на једносложне везнике који су настали скраћивањем двосложних форми (*ѡл* < ѡли, *ка* < кѡ, *нѡ* < нѡ, *нѿѿ* < нѿѿи).

1.2. Везник *ка* у значењу 'како' чува побочни акценат, док у значењу 'као' може бити потпуно атониран (осим ако се налази испред вокала), али га и у том случају обиљежавамо јер то неутрализовање има позициони (фонетски), а не фонолошки карактер.

1.3. Везник *дѡ* испред акцентованог слога може неутрализовати свој побочни акценат, али га и у таквим случајевима обиљежавамо јер то неутрализовање има позициони (фонетски), а не фонолошки карактер. Иначе се он најбоље осјећа ако везник има енклитику.

1.4. Текстолошком напоменом „двокомпонентни везник с побочним акцентима (на првој компоненти акценат је метрички)” снабдијевамо следеће граматичке ријечи: сѡмо *шѿѡ* (17, 150), сѡмо *ѿѡке* (82, 2013), кѡко *шѿѡ* (288, 629, 710, 1318, 1961), нѡго *ђѡ* (1274), нѡго *дѡ* (1927).

1.5. Ако је акцентован, везник има побочни акценат, али тај акценат може бити метрички ако је то једини акценат у првом такту, тј. у првом полустиху. Такву прозодију има везник ѡли (у 56. стиху), кѡдѡ (у 734. стиху) и кѡко (у 1360. стиху):

56 ѡли га је || твѡрац | укрѡсио,  
734 „кѡдѡ ти је || твѡрац | дѡпуштио [...]"  
1360 кѡко ће му || свѡ ѿдѡкрѡно | бити.

У свим наведеним примјерима остварује се фонетско опкорачење цезуре. Фонетско опкорачење границе између другог и трећег такта, у другом полустиху, остварује се у примјерима:

75 ѡн пѡмисли || дѡ је | нѡкѡ ѿѡше  
161 Будѡлама || кѡд би | вѡѡрѡвали,



318 у йскрāма || кāко | у сўнцāма,  
 319 у смр̑тнйма || кā у | божествāма –  
 988 до прѣдјелā<sup>x</sup> || нйти | за прѣдјеле,  
 1597 мйслио сам || дā ħē се | сјѣтйти  
 1769 чās нē видй || ħē се | примāкнуо  
 2002 кāд помислē || дā сў йх | пристигли,

Побочни, али метрички акценат остварују везници дā (у 75, 1597. и 2002. стиху), кāд (у 161. стиху), кāко (у 318. стиху), кā (у 319. стиху), нйти (у 988. стиху) и ħē (у 1769. стиху), као једине акцензоване ријечи у другом такту.

#### 1.6. У слѣдећим примјерима:

203 без кòрмила || й без | рукòвођē  
 703 над вјѣчношћу || й над | времѣнима,  
 918 у прòсторе || й за | прòсторима –  
 1316 у свјѣтлости || й у | опшйрности,  
 1489 по воздýху || й по | равнйнама,  
 1924 од врагòвā<sup>x</sup> || й од | чудòвйштā<sup>x</sup>:  
 1980 у сўзāма || й у | ридāнију,  
 1983 вòдòм *хладнòм* || й са | животнйма;

на везнику *и* појављује се ритмички условљен побочни метрички акценат, чиме се остварује фонетско опкорачење такта.

### 2. РЈЕЧЦЕ

2.1. Компонента *дā*, хомонимична с везником *дā* [види тт. 1.1 и 1.3], јесте узвична рјечца, с побочним акценатом (а не глагол нулте конјугације у значењу 'јесте', с главним акценатом):

1 *Дā* свāгда ми || дрāгй | нāстāвнйче,  
 315 *Дā* йскра је || св[j]ѣтлòст | порòдила,

2.2. Ријечи *ò* и *āх* (у више стихова) интерпретирамо као узвичне рјечце с побочним краткосилазним (а не као узвике *ò* и *āх* с главним акценатом), па зато и не доносимо запету послјије њих. На примјер:

28 *āх* òвò је || нāјвишā | тāина  
 77 *āх* њѣговē || прѣварнē | нāдеждē:  
 141 *Ò* свѣвишньй || твòрче | нѣпостйжнй,  
 376 »*Ò* блāжени || сйне | Прѣвјечнòга«,

2.3. Исту прозодијску, граматичку (и интерпункцијску) интерпретацију имају узвичне рјечце *л̑л̑* (у 561. и 2191. стиху) и *ē* (у 1347. стиху):

561 »*Гл̑* идē[j]о, || йскро | бесāмртнā: [...]«  
 2191 *Гл̑* дйвнòга || сādā | вйд<sup>н</sup>јѣнија:  
 1347 *Ē* кўд *срѣħа* || *дā* је й òн | тādā

2.4. Компоненту *нѣ* у изразу *нѣ* далѣко (1944) сматрамо одричном рјечцом, с побочним (а не префиксом, с главним акцентом), па је зато пишемо растављено:

1944 *нѣ* далѣко || од мрѣчнѣга | Ђда

2.5. Побочни акценат имају и рјечце *сѣмо* (у 170, 205, 299, 527, 617, 913, 1068, 1069 и 1343. стиху), *вѣће* (у 182. стиху), *иѣк* (у 328. стиху), *иѣке* (у 530. стиху), *пѣк* (у 1936. стиху) и *нѣка* (у 1975. и 1978. стиху).

2.6. Најзад, граматикализацијом (преласком у рјечцу) облик *ѣнѣ* показне замјенице изгубио је акценат и трансформисао се у енклитику:

1124 *кѣји ѣнѣ сам* || мѣгѣијем | слѣвом

1127 *кѣји ѣнѣ сам* || оѣѣн | вѣздѣшнѣ

1512 *кѣје ѣнѣ је* || слѣвољѣје | слѣјѣпѣ

2096 *кѣју ѣнѣ ѣѣ* || вѣплѣ | нѣвиности

У сва четири стиха у текстолошкој напмени се указује на „фонетско опкорачење цезуре” јер је одговарајући облик на почетку стиха (*кѣји*, *кѣје*, *кѣју*) – „везничка ријеч, с побочним акцентом”, док је облик којим се први полустих завршава (*ѣнѣ*) – „енклитика, рјечца без акцента”.

### 3. ПРЕДЛОЗИ

3.1. Побочни акценат имају вишесложни предлози, а од једносложних – они који су настали граматикализацијом именичког облика (*иѣи* + ген.), скраћивањем двосложног предлога (*рѣд* < *рѣди* + ген.) или су хомонимични с предлогом без акцента (*иѣ* + лок. у временском и *иѣ* у дистрибутивном значењу имају побочни акценат, а *иѣо* + лок. /по поријеклу датив/ у просторном значењу је без акцента).

3.2. Предлог *иѣ* у временском значењу има побочни акценат у примјерима:

866 *Пѣ дѣгѣме* || мрѣчнѣм | тугѣвѣњу

1896 *иѣ прѣведнѣј* || над ѣѣме | рѣзрази –

1931 *Пѣ пѣбѣјѣди* || стрѣшнѣј | над Сѣтѣнѣм

Предлог *иѣ* у дистрибутивном значењу има побочни акценат у примјерима:

1170 „[...војника је од обадва лика / обеѣао сваког окрунити] *иѣ* над јѣднѣм || вѣликијем | мѣром.”

1418 „[...да их круни самодржавијем] *иѣ* над јѣднѣм, || *кѣ је рѣкѣ*, | мѣром.

3.3. Окамењени предлог *иѣ* у дистрибутивном значењу чува побочни акценат и у морфемској структури прилога *иѣѣѣѣѣѣ* (1990), *иѣѣѣѣѣѣ* (105).

#### 4. ВЕЗНИЧКЕ РИЈЕЧИ

4.1. У свом основном значењу, упитне замјеничке ријечи имају главни акценат, а у значењу односних замјеничких ријечи оне имају двоструку функцију – чланови су зависне реченице и имају везничку функцију, па се и називају *везничке ријечи*.

4.2. У овом другом значењу – у адноминалној позицији, тј. у атрибутивној зависној реченици – оне имају ослабљен, тј. побочни акценат, на шта се указује у текстошким напоменама. Тај акценат може бити неметрички, као у 228. и 229. стиху:

[Бог убио ту беспутну силу]  
228 *кòjā* твòје || пòпирē | зàконе,  
229 *кòjā* пўнй || мрàкòм | й ужàсом

или метрички, као у 272. и 273. стиху (као једини акценат у првом полустиху):

[да опширну видим колијевку]  
272 у кòjòj се || вjèчнòст | одñйхала,  
273 из кòjē је || у крíла | ўдрíла,

Поред тога, побочни акценат везничка ријеч има и у вези с предикативном ријечју *ево* (с главним акцентом):

1027 Ёво кàко || jā о ñèму | мйслйм:

Везничке ријечи које уводе зависну објекатску реченицу имају, међутим, главни акценат, на примјер:

[матер штедру запитива смјело]  
37 *pād* чèса је || твóрац | сатвóрио –

4.3. Везничка ријеч *ћè* (у серијама стихова 205, 207; 278, 279, 280, 283; 525, 526, 527, 529, 538, 539, 540; 1559, 1560) хомонимична је с везником *ћè* (у значењу 'што, како' [види т. 2.1], који такође има побочни акценат.

Везничка ријеч *ћè* има побочни акценат и у саставу диверба (замјенички облик полусрастао с обликом помоћног глагола):

525 *ћè* *ʃjʃ* кўкàње || и плàч | òкруњено,  
526 *ћè* *ʃjʃ* вjèнчàна || глúпòст | са тирjанством,  
279 *ћè* *ʃjʃ* вjèнчàно || бйће | с зàчàтиjем,  
1560 „[...] *ћè* *ʃjʃ* мрàчношћу || сфèра | ўзбўњена!” –

у којем ми реконструишемо дифтоншки степен сажимања вокала.

## 5. ПРЕФИКСОИДИ

5.1. Побочни акценат имају префиксоиди  $|\bar{u}r\bar{e}|$  у бројним придјевским ријечима,  $|\bar{u}r\bar{a}|$  у именици (вокатив)  $\bar{u}r\bar{a}m\bar{a}tero$ :

2146 *Prāmatero* || људскога | плѣмена

и  $|\bar{u}d|$  у придјеву (компаратив у елативном значењу)  $\bar{u}d\bar{g}ol\bar{e}mi\bar{c}j^{u}$  (483, 1641), прилогу  $\bar{u}d\bar{n}\bar{a}pri\bar{e}d$  (481) и глаголским облицима (треће лице једине презента)  $\bar{u}d\bar{o}d\bar{m}ori$  (776), (инфинитив)  $\bar{u}d\bar{u}m\bar{e}r\bar{i}t$  (1949):

481 Пöведе ме || ма́ло |  $\bar{u}d\bar{n}\bar{a}pri\bar{e}d$ .

483 *īē* шāp *vīdi* || онā́ |  $\bar{u}d\bar{g}ol\bar{e}mi\bar{c}j^{u}$

1641 Шāp је *ōvāj* || дōста |  $\bar{u}d\bar{g}ol\bar{e}mi\bar{c}j^{u}$ ,

776 *da* зѣфйрнā ||  $\bar{u}d\bar{o}d\bar{m}ori$  | крѣла

1949 стѣхије љу || нā њем |  $\bar{u}d\bar{u}m\bar{e}r\bar{i}t$

5.2. Префиксоид  $|\bar{u}r\bar{e}|$  (с побочним акцентом, у придјевској ријечи која има главни акценат на неком другом слогу, у једном примјеру, у 1183. стиху, и у именици):

329 сāстав *ōvē* ||  $\bar{u}r\bar{e}c\bar{s}ilnē$  | машинē

343 небеснē сū ||  $\bar{u}r\bar{e}š\bar{i}l\bar{y}aste$  | зрāке –

436 растојāње ||  $\bar{u}r\bar{e}ž\bar{y}asnō$  | бјēше –

713 [четири су горе од алмаза]  $\bar{u}r\bar{e}visōke$ , || у прāвѣлнōм | реду,

791 Дѣвнѣ *īāīor* || бјēше |  $\bar{u}r\bar{e}š\bar{p}š\bar{i}r\bar{n}i$

901 „*Ах*  $\bar{u}r\bar{e}blāg\bar{i}$  || оче | бѣсмрѣја”,

903 „бѣспрестāно || *īvōj* ум |  $\bar{u}r\bar{e}sv\bar{i}jetl\bar{i}$  [...]”

964 од снā *hlādna* || *и*  $\bar{u}r\bar{e}vj\bar{e}čitōga$ :

989 *kād jōj* облик ||  $\bar{u}r\bar{e}gn\bar{u}sn\bar{i}$  | пōгинē,

1171 „*Ах*  $\bar{u}r\bar{e}c\bar{s}iln\bar{i}$  || *и*  $\bar{u}r\bar{e}blāg\bar{i}$  | оче”,

1175 код твōјēга || трōна |  $\bar{u}r\bar{e}sv\bar{i}jetlōga$  –

1183 за  $\bar{u}r\bar{e}blāgōst$  || божѣственē | дýшē –

1336 пōзорѣшта || тōгā |  $\bar{u}r\bar{e}strāšnōga$

1349 *и*  $\bar{u}r\bar{e}m\bar{i}rnē$  || *dā je* нōћи | цāрство

1391 „*О* зāвисти ||  $\bar{u}r\bar{e}ōtrōvnē$  | жѣртво, [...]”

1444 *и* нāд њима || *на*  $\bar{u}r\bar{e}v\bar{e}drōm$  | нѣбу

1551 Свѣтō *slōvo* ||  $\bar{u}r\bar{e}m\bar{i}los^t\bar{n}a$  | оца

1585  $\bar{u}r\bar{e}m\bar{i}los^t\bar{n}a$  || оца | умољājū

1607 од  $\bar{u}r\bar{e}slātke$  || дýховнē | нāслaдē.

1628  $\bar{u}r\bar{e}c\bar{s}ilnōga$  || прōтѣвнѣка | њйна:

1669 *dā*  $\bar{u}r\bar{e}gn\bar{u}sn\bar{i}$  || нѣба | оdметнѣци

1780 са пōтрѣснōм ||  $\bar{u}r\bar{e}ž\bar{y}asnōm$  | jēкōм.

1820 *dō* њѣговōj ||  $\bar{u}r\bar{e}mōg\bar{y}hōj$  | сѣли.

1894  $\bar{u}r\bar{e}n\bar{e}c\bar{r}et\bar{n}ā$  || вōјска | мрāкē *цāра*

1915 *Прѣстрāшнō* је || оvō | пōзорѣште

1935 *и*  $\bar{u}r\bar{e}m\bar{n}ōgē$  || хѣлaдē | сјājнѣјех

2048 до глūпости || оvē |  $\bar{u}r\bar{e}sl\bar{i}jepē$

2201 *О*  $\bar{u}r\bar{e}blāg\bar{i}$  || тѣхѣ | учѣтелю,

треба разликовати од префикса [ḡpɐ̃] (с главним акцентом, који је једини акценат у ријечи). У овом посљедњем случају компонента [ḡpɐ̃] је изгубила допунско лексичко значење прешавши у морфему с чисто деривационим значењем (двокомпонентна твореница се подвргава потпуној лексикализацији прешавши у једнокомпонентну ријеч):

1176 премогу́ће || тво̀је | божèствено

1181 Ах прѣсвѣтѣ || мѣлостивѣ | твѡрче,

5.3. У другој компоненти наслова Лўча мйкрокòзма реконструушемо, поред главног (на генитиву именице \*кòзам), и побочни акценат (на префиксоиду |мйкро|), а у првој компоненти наслова дајемо предност узлазном акценту (Лўча) не искључујући ни силазни (Лўча).

## 6. ПРВЕ КОМПОНЕНТЕ СРАСЛИЦА И СЛОЖЕНИЦА

6.1. Побочни акценат налазимо на првој компоненти једне сраслице:

1401 Сатàнини || злòумишлєнїци

koja je nastala sufikсацијом синтагме и у којој је прва компонента  $[z\lambda\theta]$  састављена од коријена и окамењеног наставка  $-o$ .

6.2. Побочни акценат налазимо и у већем броју сложеница насталих композицијом помоћу интерфикса *-o-* (и његовог аломорфа *-e-*):

198 бѡѡмѣрскѣ || Срѣбства | ѡтпаднѣке:

1539 бѡѡмѣрскѣ || цѣр са свѡѡм | вѡѡскѡм

1774 *шрѣнодрѣжнѹ* || *свѹ ѡбузѣ* | гѣру,

1852 *шѣк* стријѣлу || *г̃рѣмонѣснѹ* | б̃ацѣ

1862 у цѣлѣ || лѹчесѣпнѣ | слѣви

2092 пѡзорѣште || бѡѡмѣрскѡ | зѡлѡ<sup>x</sup>,

Kao što se vidi iz ovog lista, poborna fonetika riječi, koju čine prvi korijen i interfiks, izražena je komponentama [bðʒo] (u tri stika) i u po jednom – [ʃrðno], [ǣrðmo] i [lʒče]. Nima treba dodati primjere u kojima se komponentama složene okorakuje granica između drugog i trećeg takta, među kojima je još jedan s komponentom [bðgo].

6.3. Неке двокомпонентне творенице, и сраслице и сложенице, прешле су у ријечи с једним акцентом (по правилу, побочни акценат прве компоненте се изгубио, а силазни акценат друге компоненте се пренио на претходни слог; рјеђе је друга компонента изгубила акценатованост, док је прва трансформисала побочни акценат у главни).

**7. ЗАКЉУЧАК.** На основу анализе коју смо у овом раду учинили могу се извести три посебна закључка и потврдити један општи закључак. А тај општи закључак гласи: учење о главним и побочним акцентима тијесно је повезано, с једне стране, са учењем о метричким и неметричким акцентима,

и с друге стране, са учењем о опкорачењима. Посебни закључци, опет, тичу се потврде наше корекције Вакернагеловог закона о распореду енклитика и оспоравања тзв. проклитичко-енклитичког типа распореда енклитика, како појаву нетачно именује А. Зализњак.

7.1. Примјери у којима се на везнику *и* појављује ритмички условљен побочни метрички акценат, чиме се остварује фонетско опкорачење такта [види т. 1.6]: *й* без (руководѣ) (203), *й* над (временима) (703), *й* за (просторима) (918), *й* у (опшћности) (1316), *й* по (равнинама) (1489), *й* од (чудовишта<sup>х</sup>) (1924), *й* у (ридањју) (1980), *й* са (животњима) (1983) – веома су индикативни у вези с нашим тумачењем закона о распореду енклитика (и корекцијом Зализњаковог тумачења). У ритмички (и стилски) неутралној позицији и везник и предлог су проклитике наредне (просте) фонетске ријечи. Кад се на везнику *и* појави ритмички условљен побочни акценат, предлог престаје да буде проклитика наредне фонетске ријечи већ се трансформише у енклитику претходне (побочне) фонетске ријечи коју конституише везник са својим (ритмички условљеним) побочним акцентом.

7.2. Као што смо видјели [у т. 1.5], ако је акценатован, везник има побочни акценат, али тај акценат може бити метрички ако је то једини акценат у првом такту, тј. у првом полустиху, па се остварује фонетско опкорачење цезуре. При том се у саставу побочне фонетске ријечи налазе и енклитике: *а*ли га је (творѣац украсио) (56), *ка*дѣ ти је (творѣац допуштио) (734), *ка*ко ће му (свѣ ѿокѣрно бѣти) (1360). Фонетско опкорачење границе између другог и трећег такта, у другом полустиху, остварује се у примјерима у којима се побочни (али метрички) акценат остварују на везнику као јединој акценатованој ријечи у другом такту. У саставу побочне фонетске ријечи налазе се и енклитике уз везнике *да*: *да* је (нѣкѣ ѿуѣше) (75), *да* ће се (сјѣтити) (1597), *да* сѹ ѿх (прѣстигли) (2002), *ка*д: *ка*д би (вјѣровѣли) (161) и *ђ*ѣ: *ђ*ѣ се (прѣмакнуо) (1769). Изузетан је примјер: *ка* у (божѣствѣама) (319) – у њему везник *ка* има побочни метрички акценат јер му се прикључује предлог који је у саставу наредне фонетске ријечи, што је ритмички условљено (избјегава се једно-сложност другог такта, а ритмичка структура се не подударѣ с фонетском).

7.3. Као што смо видјели [у т. 2.6], граматикализацијом (преласком у рјечцу) облик *о*нѣ показне замјенице изгубио је акценат и трансформисао се у енклитику. Тако смо добили дивербе *ко*ђѣ *о*нѣ (у 1124. и 1127. стиху), *ко*ђѣ *о*нѣ (у 1512. стиху) и *ко*ђѹ *о*нѣ (у 2096. стиху). У сва четири стиха се остварује фонетско опкорачење цезуре јер везничка ријеч на почетку стиха (*ко*ђѣ, *ко*ђѣ, *ко*ђѹ) има побочни акценат, док је *о*нѣ – енклитика, рјечца без акцента. Овдје је важно истаћи да везничка ријеч као прва компонента диверба чува своју синтаксичку функцију, док партикула *о*нѣ као друга компонента диверба поприма допунско деривационо значење наглашавања, али нећемо рећи да се она трансформише у постфикс јер би релативна замјеница и без ње чувала своје значење (члана зависне реченице) и функцију (везничке ријечи).

## ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Архипова, Е. А. Побочное ударение в русском языке: Характеристики гласного в соотношении с ударным. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. История, языкознание, литературоведение* 4/26 (2002): 85–93.
- Борунова, С. Н. Фонетические признаки побочного ударения в связи с общими проблемами ударения. *Русистика сегодня* 4 (1995): 80–98.
- Борунова, С. Н. Взгляд на проблему побочного ударения в современном русском языке (лексикографический аспект). *Жизнь языка: Сборник статей к 80-летию Михаила Викторовича Панова*. Москва, 2001, 145–148.
- Борунова, С. Н. К вопросу об интерпретации побочного ударения в современном русском языке. *Аванесовский сборник: К 100-летию со дня рождения члена-корреспондента Р. И. Аванесова*. Москва, 2003, 258–272.
- ГВ – *Горски вијенац*. Критичко издање. Приредио Радмило Маројевић. Објављено у: Петровић-Његош 2004; Петровић-Његош 2005.
- Зализняк, А. А. *Древненовгородский диалект*. Второе издание, переработанное с учетом материала находок 1995–2003 гг. Москва: Языки славянской культуры, 2004а.
- Зализняк, А. А. «Слово о полку Игореве»: *Взгляд лингвиста*. Москва: Языки славянской культуры, 2004б.
- Зализняк, А. А. *Древнерусские энклитики*. Москва: Языки славянских культур, 2008.
- Каленчук М. Л., Р. Ф. Касаткина. Побочное ударение и ритмическая структура русского слова на словесном и фразовом уровнях. *Вопросы языкознания* 4 (1993): 99–106.
- Касаткина, Р. Ф. Некоторые наблюдения над особенностями словесного ударения в современном русском языке. Новые энклитомены? *Русистика. Славистика. Индоевропеистика*. Сборник к 60-летию Андрея Анатольевича Зализняка. Москва, 1996, 400–409.
- Лефельдт, Вернер. *Акцент и ударение в русском языке*. Москва: Языки славянских культур, 2006.
- Маројевић, Радмило. *Русская грамматика: Сопоставительная грамматика русского и сербского языков с историческими комментариями*. В двух томах. Том I. Типология. Фонология. Морфология имени. Москва: Международный университет бизнеса и управления – Белград: Сербский фонд славянской письменности и славянских культур, Филологический фвкультет Белградского университета, 2001а.
- Маројевић, Радмило. *Русская грамматика: Сопоставительная грамматика русского и сербского языков с историческими комментариями*. В двух томах. Том II. Морфология глагола. Синтаксис. Теория перевода. Москва: Международный университет бизнеса и управления – Белград: Сербский фонд славянской письменности и славянских культур, Филологический фвкультет Белградского университета, 2001б.
- Маројевић, Радмило. Грамматическая функция побочных ударений в русском языке. *Научные доклады высшей школы. Филологические науки* 3 (2008): 109–118.
- Маројевић, Радмило. Граматичка функција побочних акцената у руском језику. *Студије српске и словенске*. Серија I. *Српски језик* XI/1–2 (2006а): 37–50.
- Маројевић, Радмило. Стих и версолошка реконструкција „Жалостне пјсанце племените Асан-агинице. *Радови Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци* 9 (2006б): 13–57.
- Маројевић, Радмило. О наставном програму српског језика као страног. Дешић Милорад (ур.). *Српски као сјпрани језик у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет, 2007, 325–339.
- Маројевић, Радмило. Учење о побочним акцентима и Вакернагелог закон о распореду енклитика. *Зборник Майице српске за славистику* 73 (2008): 267–281.
- Маројевић, Радмило. О могућој једносложности другог такта у српском епском десетерцу. *Стил* 8 (2009): 219–224.
- Маројевић, Радмило. Стих *Луче микрозма*: Макроверсолошка анализа. *Зборник Майице српске за књижевност и језик* 58 (2010): 67–109.
- Маројевић, Радмило. Прозодијско-интонациона интерпретација текста *Луче микрозма*: Метричке константе. *Гласник Одјељења умјетности Црногорске академије наука и умјетности* 29 (2011): у штампи.
- ОСРЯ 1983<sup>1</sup> – *Орфоэпический словарь русского языка: Произношение, ударение, грамматические формы* (под ред. Р. И. Аванесова). Москва: „Русский язык“, 1983.



- ОСРЯ 1997<sup>6</sup> – *Орфоэпический словарь русского языка: Произношение, ударение, грамматические формы* (под ред. Р. И. Аванесова). [5-е изд., испр. и доп. Москва, 1989]. 6-е изд., стереотип. Москва: „Русский язык”, 1997.
- Панов, М. Б. *Об аналитических прилагательных. – Фонетика. Фонология. Грамматика: К семидесятилетию А. А. Реформатского*. Москва, 1971, 240–253.
- Петровић-Његош, Петар II. *Горски вијенац*. Критичко издање. Приредио Радмило Маројевић. Београд: Фонд истине, 2004.
- Петровић-Његош, Петар II. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005.
- Трубецкой, Н. С. *Основы фонологии*. Перевод с немецкого А. А. Холодовича. Редакция С. Д. Кацнельсона. Послесловие А. А. Реформатского. 2-е изд. Москва, 2000.
- Янин В. Л., А. А. Зализняк. *Новгородские грамоты на бересте. (Из раскопок 1984–1989 гг.)*. Москва: Наука, 1993.

\*

JAQOBSON, Roman. *Selected Writings*. Vol. II. The Hague–Paris, 1971: Les enclitiques slaves (1935) 16–22.

WACKERNAGEL, Jacob. Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. *Indogermanische Forschungen* I (1892): 333–436.

Радмило Мароевич

## ПОБОЧНЫЕ УДАРЕНИЯ

### (ПРОСОДИЧЕСКО-ИНТОНАЦИОННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТЕКСТА ПОЭМЫ *ЛУЧ МИКРОКОЗМА* ПЕТРА НЕГОША)

#### Резюме

В настоящей статье рассматривается просодическая и интонационная структура стиха поэмы *Луч микрокозма* Петра Негоша, в частности: учение о побочных ударениях. В статье обосновывается введение в научный оборот учения о расположении энклитик в современном сербском языке в связи с актуализацией закона Вакернагеля, а также вводится и обосновывается понятие сложного фонетического слова, состоящего из одного главного фонетического слова и одного или более побочных фонетических слов.

В монографическом исследовании, составной частью которого является настоящая статья, рассматриваются вопросы лингвистической и стиховедческой интерпретации побочных ударений в сербском и русском языках, а именно: а) место побочных ударений в просодической системе исследуемых языков и б) метрическая и ритмическая функция побочных ударений в сербском и русском фольклоре и художественной литературе.

Универзитет у Београду  
Филолошки факултет  
Катедра за славистику  
Београд  
*r.marojevic@fil.bg.ac.rs*

Нада Арсенијевић

## ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ПОВРАТНИХ ГЛАГОЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ\*

Тема овога рада су повратни или рефлексивни глаголи, као једно од средстава за изражавање дијететичких односа и обележавање глаголског рода у српском језику. С обзиром на то да се ради о глаголима који представљају сложен проблем термилошке, лексиколошке и синтаксичке природе, анализа је заснована на теоријским разматрањима свих ових сегмената. Анализиран је однос глаголских обележја повратности и прелазности и указано је на основне карактеристике повратних глагола у активној и медијалној употреби.

*Кључне речи:* лингвистика, српски језик, синтакса, повратни глаголи.

1. Глаголска дијатеза припада оном језичком домену за који би се могло рећи да је готово незаобилазан у једном лингвистичком истраживачком опусу, што потврђују и радови многих наших језичких стручњака. Они који су значајно допринели решавању питања глаголског рода у српском (српско-хрватском) језику, а и уопште, посебну пажњу су, по правилу, посвећивали повратним или рефлексивним глаголима (Белић 1998: 256–260; 1999: 476–482; Стевановић 1954; 1988: 13–28; Ивић 1961–1962; 1997), што је тема и овог истраживања.

Дијатеза представља једну од најсложенијих глаголских категорија, која је у нашој лингвистичкој традицији позната као глаголски род (Белић 1999: 476; Стевановић 1988: 16; Пипер, Антонић и др. 2005: 626). Његовом тумачењу као поступку граматикализације односа међу субјектом, предикатом и објектом аналогно је и тумачење категорије глаголског стања (што се подудара с грчким оригиналом), које се обично помиње уз глаголски род у ужем смислу (Станолчић и др. 1989: 97), док се овом термилошком решењу за обједињавање актива и пасива прибегава нешто ређе (MRAZOVIĆ 2009: 109–110). Такође, посматрано из угла функционално-семантичке теорије, стање чини центар семантичког поља дијатезе, док су прелазност и повратност на њеној периферији (Бондарко 2002: 589–621). По мишљењу Зузане Тополињске (1996: 9) најцелисходније би било дијатезу и глаголски род термилошки раздвојити и, уместо њиховог синонимичног тумачења, дијатезом сматрати семантичку категорију измене комуникативне хијерархије, тј. промене реченичних односа у зависности од перспективе посматрања (MRAZOVIĆ 2009: 110), а глаголским родом начин њене граматикализације.

---

\* Овај рад је настао у оквиру пројекта Стандардни српски језик (178004), који финансира министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Углавном се помиње тројак глаголски род: актив, медиј и пасив који представља синтаксички вид испољавања поменутих односа међу реченичним члановима. Међутим, и данас би се, по узору на ситуацију у праиндо-европском језику у којем су се формално разликовале две дијатезе – активна и инактивна, која је претежно била медијална, могло овом проблему приступити на исти начин, јер пасивна се од активне разликује својом „експресивном”, комуникативном функцијом и практично би се могла сматрати стилистичком варијантом активне конструкције (СЕМЕРЕНЬИ 1980: 270–271). Све ово указује и на потребу разликовања активне и инактивне дијатезе и активне и пасивне форме изражавања. С обзиром на то да глаголски род у српском језику није увек облички обележен,<sup>1</sup> једно од средстава за изражавање инактивна (медијума и пасива) представљају управо „рефлексивни” глаголи, чија је употреба шира од овога, а с друге стране, трпно стање је могуће исказати не само рефлексивним глаголима већ и на други начин (Белић 1999: 476).

2. Ова група глагола представља сложен проблем терминолошке, лексичке и синтаксичке природе, који је решаван на различите начине, почев од наших традиционалних граматика до данас, такође како у синхроној тако и у дијахроној равни (Грицкат 2004; Грковић–Мејџор 2002–2003), у српском, али и у његовој корелацији с другим словенским и несловенским језицима, чију спону некада чини заједничка теоријска основа (Московљевић 1997), а некада резултати међујезичке интерференције (BURZAN 1984: 42–51; ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ 1999; DIMITRAKOPOULOU – MAVROGENI 2006). Ипак, колико год да је у српском језику о њима писано, резултати различитих аспеката њиховог посматрања никада нису обједињени, нити им је посвећена посебна студија, осим када су били део контрастивних истраживања српског с неким другим језиком.<sup>2</sup> Због тога се овом приликом настоји указати, пре свега, на значај и актуелност теме. У раду ће бити истакнута и коментарисана многа већ позната питања у вези са овим глаголима, као што је однос правог повратног глагола према повратној конструкцији и улога морфеме *се* на синтаксичком и семантичком плану, при чему ће бити изнети и неки нови интересантни детаљи релевантни за класификацију и опис повратних глагола у српском језику. Пажња посвећена релацији према транзитивним и интранзитивним глаголима има за циљ да се поред синтаксичког обележја – интранзитивности, које повратне глаголе повезује с једнима, истакне и семантичко обележје – објектности, којим се приближавају другима.

Термин којим се идентификује ова група глагола у српском језику, традиционално позната као *повраћини* или *рефлексивни глаголи*, понекад ствара забуну због тога што није увек примењиван исти критериј при идентификацији неког глагола као таквог. Понекад се појављује као супститут глагола

<sup>1</sup> И Белић (1999: 476) и Стевановић (1988: 13) напомињу да словенски језици, међу којима је и српски (српскохрватски), немају нарочите наставке за глаголски род, једино појава морфеме *се* уз извесне глаголе служи за образовање медијума и пасива.

<sup>2</sup> Поред низа радова и студија о повратним глаголима у другим словенским језицима, од радова у српском језику могла би се поменути монографија Душанке Точанац (ТОЋАНАС 1982) у којој су српски повратни глаголи основна тема разматрања у односу на повратне глаголе у француском језику.

који су у грчком и латинском познати као медијални, односно депонентни, и напореда се користи за обележавање правих повратних глагола, док у великом броју случајева, по мишљењу неких лингвиста (Московљевић 1997: 70–72), никада не означава никакву „повратност” радње на њен субјекат, или су у питању продукти одређених синтаксичких услова настали изменом комуникативне хијерархије. Оправданост употребе овог термина пре свега лежи у утврђеној лингвистичкој традицији (Ивић 1961–62: 138) и како Стевановић (1954: 305) подсећа, треба га схватити условно, а не као мотивисану реч.

Уобичајено је, дакле, да се глагол назива повратним без обзира на то да ли се мисли на његов лексички лик, семантичко обележје или синтаксичку везу, а индикатор овакве термилошке обележености је формалне природе – појава облика идентичног енклитици повратне заменице (СТЕВАНОВИЋ 1954: 306). То се најбоље види по изјавама самих аутора (нпр. Тоџанас 1982: 10–11) који тај назив приписују свим глаголима са *се*,<sup>3</sup> као заједничком повезујућом нити, једном константом (ВЕЛАЈ 2001: 2), без обзира на то којем нивоу овај језички знак припада. Иако нас још Белић (1999: 481) упозорава да „Треба добро разликовати када имамо ма које врсте *рефлексивну конструкцију*, а када имамо рефлексивни глагол”, то се у српском језику не чини ни термилошки ни граматички, па се индикација мора тражити на синтаксичком и семантичком плану (Ивић 1961–1962: 138; Милошевић 1973: 34–36).

3. Граматичку основу категорије рефлексивности чине *verba reflexiva* са којима се у српском језику као важно граматичко средство за изражавање ове категорије појављују и заменице. У граматикама српског језика повратном заменицом се назива заменица *себе*,<sup>4</sup> а ређе се помињу и заменице *свој*, *сам*, *по својој*, које Предраг Пипер, у раду посвећеном управо рефлексивним заменицама, сврстава међу оне *својашње карактеристике*, које „упућују на субјекат, ређе на објекат који се замишља као компактна целина” (ПИПЕР 1984–1985: 633).

У истом раду, а и у нашој граматичкој традицији, као комбинаторична варијанта заменице *себе*, помиње се облик *се*, мада се само у ограниченом делу примера заиста доводи у везу са повратном заменицом као њен краћи облик, углавном уз тзв. праве повратне глаголе, односно терцијарноповратне (ВЕЛАЈ 2001: 3). Да је питање природе облика *се* – овог формалног, али јединственог индикатора повратности, својеврстан проблем, показује и њена различита идентификација. Поред већ поменутог традиционалног схватања *се* као заменичког облика, негде се назива заменицом-речцом *се* (СТЕВАНОВИЋ

<sup>3</sup> То се односи и на глаголе који су из комуникативних разлога реализовани без *се*, иако би им као лексички или синтаксички знак требао бити придружен. О појави ове елипсе у више наврата писала је Милка Ивић (види у Ивић 1997).

<sup>4</sup> У српском језику је то заменица сваког лица, тј. оног лица које говори о себи, а будући да је прво лице увек оно које говори, рефлексивна заменица се распростра на сва лица, односно на све речи у функцији субјеката који говоре о себи (Белић 1998: 54). Има језика, као што је, на пример, француски у којем се уз већину глаголских облика (у 1. и 2. л. једине и множине) појављују облици заменице одговарајућег лица. Ова језичка разлика истакнута је у поменутој контрастивној студији (Тоџанас 1982: 11–12).

1979: 555), или заменичком речцом *се* (Грицкат 2003: 222), затим морфемом *се*<sup>5</sup> (Ивић 1961–1962; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 626), елементом *се* (МИЛОШЕВИЋ 1973: 33).

Оваква судбина датог граматичког средства свакако је одраз њене полифункционалности (Ивић 1961–1962: 138), а и различитог тумачења резултата историјских промена у језику. По пореклу је то прасловенски акузативни облик *se*, који се појављује као повратна компонента уз глаголе, напореда с дативним обликом *si*, којег је касније у словенским језицима потиснуо (ГАВРАНЕК 1963: 20–38). Могућности довођења у везу и са другим падежним облицима приказане су код Стевановића (1988: 25) приликом представљања тзв. косо-повратних глагола типа: *дохваиџиџи се, дочейаџи се, лаџиџи се* и сл. (*дохваиџиџи се оружја – дохваиџиџи собом оружје/себи оружја*). Овде би такође требало поменути и појаву датива ове заменице уз декомпоновани облик глагола, као што је глагол *џиџаџи се* у српском језику (*џиџаџи себе – џосџавиџи џиџање себи*), а сасвим уобичајеног дативног облика<sup>6</sup> као кореспондента рефлексивној морфеми уз овај исти глагол, на пример, у француском језику (ТОЧАНАЦ 1982: 38).

Неспорна је чињеница да је рефлексивна морфема, еквивалентна заменици са семантичко-синтаксичком улогом кореференцијалног члана субјекатском аргументу (ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2002–2003: 91), тј. заменици за свако лице, преузела њену основу семантику упућивања на предмет у субјектовој сфери. Другим речима, од пресудног значаја је управо била оваква семантика повратне заменице која својим садржајем обухвата свеукупну представу човека самог о себи, где се „у једној тачки подударају исходиште радње и њен циљ, пошто су се већ били раздвојили” и на тај начин више одређује сам субјекат него нешто друго (КАСИРЕР 1985: 187). Зато не изненађује податак на који указује Касирер у вези са повратним заменицама у неким језицима, као што је, на пример, хебрејски, у којем се овом заменицом означава душа, особа, лице, месо или срце, дакле некаква „средишња тачка”, и где се очигледно испољава повезаност осећања личности са конкретним опажањем властитог тела (КАСИРЕР 1985: 180–181 према Брокелману). Интересантно је, такође да је из исте основе *себ* (с превоем вокала *e* у *o*, *sob*) изведена именица *особа* са значењем ‘персона’ и придев *особан* који се односи на одређену особу или *особић* са значењем нечег себи својственог (СКОК 1988: 211).

Појава овакве рефлексивне ознаке<sup>7</sup> релевантна је у тренутку када су се од глагола који су значили радњу почела обележавати стања и када су се према медијалним глаголима почели градити активни глаголи. Сам облик није морао бити различит уколико им се разликују ова значења, као што, на

<sup>5</sup> У овом раду ће се надаље користити термин *морфема се* када се мисли на компоненту која учествује у конституисању повратног глагола, јер се ради о облику чију везу са заменицом *себе* тек треба подробније анализирати.

<sup>6</sup> Говорећи о повратној форми глагола, Хавранек (ГАВРАНЕК 1963: 31) помиње акузативни и дативни тип, с напоменом да се у словенским језицима дативни облик енклитике углавном слико с акузативом, али да се у неким јужнословенским дијалектима (тимочком и јужноморавском) енклитика у дативу чува.

<sup>7</sup> Касирер наводи пример семитских језика у којима се стање или трпљење означава другачијим изговором вокала (КАСИРЕР 1985: 205).

пример, у српском језику исте облике имају глаголи *ишшем* и *ишчим* као и *лежим*, *седим*, *ишћим* (Белић 1998: 257–259). Јасмина Грковић-Мејдор (2002–2003: 91–92) управо истиче и објашњава чињеницу да је појава рефлексива у словенским језицима текла паралелно с губљењем глагола стања, који су на тај начин потиснути и да је нова морфолошка категорија настала у индо-европским језицима који немају медиј<sup>8</sup> како би се означила семантика тзв. „субјектива”, односно субјекта који је унутар процеса, и који, као и медиј, у корелацији са активом наставља древну језичку дистинкцију актив – инактив.

4. Карактер рефлексива који обједињује збивања човековог „унутрашњег” и „спољашњег” ентитета, душе (*чудиш се*, *надаш се*) али и тела (*сиушиш се*, *сађињаш се*) у многome подсећа на митско опажање у којем се душа и личност замишљају као понављање, тј. душа као „двојник” тела (KASIRER 1985: 181), па се у неким лингвистичким радовима који се баве рефлексивом (MILKOVIĆ 2010: 254) управо на то и алудира када се каже да субјекат рашчлањује самога себе на „два ја – вољност и телесност”. Од овога можемо ићи и корак даље, па констатовати да се рефлексивност обележена заменицом *себе* шири и ван субјектовог физичког бића на појмове и предмете који су у домену његовог интересовања, и који са њим остварују посесивни однос. То се види и из Пиперове претпоставке о повезаности двеју рефлексивних заменица, од којих се једном обележава идентичност посесора са субјектом, заменице *свој*, коју он види као једно од значења рефлексивне заменице *себе*, што образлаже трансформацијом: *Х чииа књиџу себе → Х чииа своју књиџу* која је аналогна трансформацији *Пејшар чииа књиџу Марка → Пејшар чииа Маркову књиџу* (ПИПЕР 1984–1985: 634).

Применом Пиперовог принципа ограниченог на сам субјекат, тј. на његово духовно и физичко биће, може се показати да постоји разлика у садржају на који упућује заменица *себе*, односно морфема *се*. Осим тога што ће бити евидентна разлика у обухватности тог садржаја уз различите глаголе, што илуструју примери: *он се чешља → он чешља себе → он чешља своју косу* према *он се куја → он куја себе → он куја своје тело*, где се у једном случају повратном заменицом упућује на одређени део тела, док је у другом глаголском радњом обухваћена целина, може се уочити значењска и граматичка веза повратне заменице са типичним објектом. Ако је *чешљам се/себе* исто што и *чешљам (своју) косу*, поставља се питање да ли је у оба случаја глагол прелазан или само тамо где је објекат посебно маркиран, јер има извесну аутономију у односу на субјекат.

Могућност спровођења до сада поменутих активности не само на себи већ и ван себе отвара пут глаголској прелазности у правом смислу, па је аналогно спољном објекту *чешља дејше* (*она чешља дејшејову косу*), у улози објекта и повратна заменица *чешља себе* (*она чешља своју косу*). Међутим, питање је да ли су облици повратне заменице и морфема *се* синонимични, и да ли се то што је констатовано за *себе* може рећи и за *се*? Или, могли

<sup>8</sup> С обзиром на то да је словенском рефлексиву, као и глаголима стања, еквивалентан грчки медијум, јасно је што га Белић (1999: 476) назива *наш медијум*, јер је свестан чињенице да је медијалност његова семантичка карактеристика.



бисмо се запитати у чему је разлика када кажемо *чешљам се* и *чешљам ње* или *чешљам дејше*, јер знамо да у првом случају то значи *чешљам своју косу*, а у другом *чешљам њој/дејшејову косу*. Као што се може видети, у сва три примера вршилац је идентичан, а унутрашњи објекат садржан је у семантици глагола, и то је *коса* (чешљати = ‘*чешљем уређивајши, дојтеривајши косу*’ (РСЈ, чешљати), док су заменичке енклитике и именица *дејше* њени посесори. Иако је основна информација о делатности субјекта идентична, *она чешља себе* ~ *она се чешља*, јер се у спровођењу саме радње не запажа разлика, ипак бисмо могли посумњати у потпуну идентичност пуног облика повратне заменице и морфеме *се*, барем на синтаксичком плану.

Заиста, заменица *себе* понаша се као прави синтаксички објекат, па је и глагол у споју с њом синтаксички прелазан: *Ја себе чешљам*, исто као и *Ја њебе/ше чешљам*, односно функцију предиката заступа глагол *чешљајши*. У реченици *Ја се чешљам* функцију предиката остварује повратни глагол, *чешљајши се*. Иако су у основи значења једне и друге реченице иста, перспектива посматрања, односно топикализација поруке је различита, па се разликује и њихова синтаксичка манифестација. Први пример – са агентивним субјектом уз прави прелазни глагол и са објектом који је заступљен посебном речју – стоји у опозицији према рефлексиву, код којег су у позицији субјекатског конституента обједињене две улоге – вршиоца и објекта те радње, и који је због тога и морао бити обележен.

Како ће прелазност, која је део лексичке семантике глагола *чешљајши*, бити манифестована, као што се види, зависи пре свега од прагматичких, а затим и од семантичко-синтаксичких услова. С једне стране, она је део лексичке семантике коју у реченицу уноси заменица *себе*, док је, у другом случају, она граматикализована обликом повратног глагола. То показује да повратност није само семантичка нити само синтаксичка, већ семантичко-синтаксичка појава. Дистинкција која се уочава између глагола с морфемом *се* и глагола допуњеног повратном заменицом *себе* још је израженија када су у питању неки други глаголи, на пример *заморијши*, или глагол *фојтографијши*. Очигледна је извесна семантичка разлика у односима *он се заморио* / *он је заморио себе* и *он се фојтографише* / *он фојтографише себе*, где ће примери са повратним глаголом пре илустровати ситуацију у којој субјекат није вршилац радње, већ њен „носилац”, медиј (*он се заморио*), или њен „трпилац” ако је познат агенс (*он се заморио од врућине* = ‘*врућина га је заморила*’), евентуално и њен иницијатор (*он се фојтографише код фојтографа* = ‘*фојтограф га фојтографише*’), док њихови опоненти, са синтаксички експлицираним објектом, за субјекат имају појам који је агенс дате радње (*он замара/фојтографише себе*), са примарним агентивним обележјима – одговорност, вољно покретање радње и њена контрола (Ivić 2002: 51–61).

Управо о синтаксичким и семантичким доказима за неиндентичност *себе* и морфеме *се* говори и Јасмина Московљевић (1997: 110) наводећи примере: *Иван се брани боље од Марка* и *Иван брани себе боље од Марка*.<sup>9</sup> Ме-

<sup>9</sup> Јасмина Московљевић (1997:110) наводи следеће могуће интерпретације дате реченице: *Иван брани себе боље него што Марко брани себе*; *Иван брани себе боље него што брани Марка*; *Иван брани себе боље него што га Марко брани*.



ђутим, могло би се рећи да је вишезначност другог случаја, коју ова ауторка помиње као доказ, у односу на јединствену интерпретацију првог, између осталог одраз и различитог фокусирања пажње, односно различите топикализације предоченог садржаја, тако да би неке интерпретације више одговарале истој реченици са нешто другачијим распоредом конституената (на пример, тумачење *Иван брани себе боље него што брани Марка* одговарало би другом наведеном примеру, али у којем је реченични акценат померен на повратну заменицу – *Боље од Марка Иван брани себе*). То значи да на могућност различитих тумачења реченице у којој би се као еквивалент повратном глаголу појавила конструкција истог глагола са заменицом *себе* не утиче само другачија семантика ове заменице у односу на *се*, већ и неке друге околности. Међу њима је свакако и шири контекст (Пипер, Антонић и др. 2005: 628), што се најочигледније испољава у појединим примерима, као што су они с глаголом *бријати се*. Овај рефлексивни глагол само једним својим значењем кореспондира с повратном конструкцијом у којој је реализована заменица *себе* (*он се брије* = ‘сам брије своју браду’), док у осталим случајевима квалификује субјекат (*он се брије* = ‘не носи браду’), или му приписује улогу каузатора радње коју неко други спроводи (*он се брије* = ‘брије се у берберници’).

5. Када су у питању активности које субјекат никада не обавља на некој другој особи већ искључиво на себи, на делу свог тела (*пожњати главу, најмурићи лице, њлазити језик, њрђити усне*), или је он цео обухваћен каквом радњом, укидају се услови за било какву прелазност, и глаголи почињу да значе стање. Оно се обележава повратним глаголима, са компримираним објектом, ако га има: *пожњати се, најмурићи се, њлазити се, њрђити се*, или без њега: *сјушићати се, жеђати се, лелујати се*. Семантичко-синтаксички услови за реализацију повратне заменице *себе* овде не постоје (\**пожњати себе*, \**најмурићи себе*). Белић (1999: 476–477) нам у вези с овим напомиње да би се практично уз сваки прелазни глагол могао развити његов рефлексивни облик са значењем стања, односно „нашег медија” (*дићи* ~ *дићи се*, *ѡресити* ~ *ѡресити се*, *оѡимати* ~ *оѡимати се*), а то значи да је прелазност неког глагола основ за развој његове непрелазности у медијалном облику. Белић посебно истиче фактивне глаголе према којима се реализују рефлексивни са значењем стања (*белићи* ~ *белићи се*), па све до правих медијалних (*хладити се*, *ледити се*, *кравити се*), код којих је радња у субјектовој сфери, али морфема *се* није у вези са правим објектом, већ је само знак медијалности. Понекад се рефлексивни облик појављује и тамо где је већ у значењу глагола јасно изражено стање (*бринући*, *клањати*, *димити*, *блистити*) да би се, како то Белић констатује, оно још више истакло (*бринући се*, *клањати се*, *димити се*, *блистити се*).

6. Све до сада наведено показује да има низ прелазних случајева од рефлексива у активној реченици до пасива (Пипер, Антонић и др. 2005: 626–633), почев од обележавања ситуације са субјектом који је истовремено и агенс и пацијенс, а као пацијенс стоји у опозицији са правим објектом који је ван њега (*чешљам се/чешљам деѡе*), преко случајева у којима његова потпуна

обухватност датом радњом значи стање (*шпресем се*), затим радњи у субјектовој сфери, али са апсолутним губљењем везе између рефлексивног знака и било каквог вањског објекта (*шлазим се*), па до тренутка када сам субјекат постаје медиј (*развијам се*) или предмет радње, па је морфема *се* знак пасива (*дејше се нагђађује*). Оно што је заједничко свим наведеним ситуацијама јесте чињеница да се рефлексивизација испољава као процес детранзитивизације (Московљевић 1997: 112), из чега следи да је поменута морфема знак синтаксичке интранзитивности.

7. Иако и код Белића (1999: 480–481) ова чињеница није спорна,<sup>10</sup> он обележје прелазности сматра само специфичном синтаксичком категоријом, али експлиците негира њено укључивање у категорију глаголског рода. Неједнако схватање глаголског рода, о чему је код нас детаљно писао Стевановић (1988), свакако је допринело овоме, па и различитој хијерархизацији обележја прелазности и повратности. У нашим граматикама глаголи се најчешће деле на *шпрелазне*, *нешпрелазне* и *шповраћне*, при чему су то њихова дистинктивна обележја, односно повратни глагол није ни прелазан ни непрелазан. Међутим, некада је субординација обележја повратности видљива по томе што се ти глаголи третирају или као прелазни или као непрелазни, односно, граматичко обележје повратности само је одговарајући индикатор непрелазности, као што се наглашава и у студији М. Стевановића (1988: 23–24) о глаголском роду „[...] да додавањем те речце [*се* – додала Н. Арсенијевић] и уз прелазне глаголе – ови постају непрелазни”. Другим речима, повратни глаголи се појављују као **непрелазни** кореспонденти одговарајућих прелазних глагола када „[...] су то, [...] и синтаксички, по односу субјекта и објекта, пошто њихов објекат није ван субјекта”, или, ако су ти објекти ван субјекта, као нпр. *бринући се о нечему*, за овог аутора су дати повратни глаголи **прелазни**.

Суштина предоченог проблема лежи у критеријима на којима су ова обележја заснована, а повезујућу нит чини однос глаголских аргумената, који на синтаксичком плану у базичној структури имају улоге субјекта и објекта. Познато је да ће као прелазан бити прихваћен глагол са активним субјектом обележен транзитивношћу и објектношћу (Крысько 1997: 11), при чему је објектност маркирана, а као непрелазан обележен је глагол са одсуством објекта и на синтаксичком и на семантичком плану (Милошевић 1973: 31; Арсенијевић 2009).

Ако место повратних глагола у оваквом разграничењу зависи од истих критерија, онда сви они чији субјекат није агенс неће бити прелазни. Они са агентивним субјекатским аргументом могли би се третирати као прелазни под условом да пасивни појам, тј. други аргумент буде заступљен или може бити заступљен аутономним објекатским конституентом, чак и онда када је у тој улози сам субјекат или неки његов део. Другим речима, семантичку прелазност треба да прати и њена синтаксичка манифестација. Чак и да је могуће функционално удвајање субјекта повратног глагола, тако што ће се

<sup>10</sup> То се јасно види из његових речи: „Под утицајем тога се, према прелазном глаголу без *се*, тим *се* обележава непрелазни глагол и глагол који значи стање ...” (Белић 1999: 478).

у њему спојити агентивна и пацијативна улога, тиме се испуњава само један од услова за класификацију глагола као прелазног – објектност, док други услов – транзитивност, зависи од (не)могућности комбиновања датог повратног глагола са синтаксичким објектом.<sup>11</sup> Због тога сви повратни глаголи испуњавају само један услов по којем би били транзитивни, постојање агенса и пацијенса, док су према другом услову интранзитивни или неправителствени – не комбинују се с правим објектом у акузативу (*\*обући се деце/цицеле*).

Да би се повратност манифестовала као прелазност, рефлексивни глагол мора бити замењен рефлексивном конструкцијом тако да је субјекат ангажован у спровођењу радње на самоме себи, а део захваћен његовом активношћу као семантички објекат заступљен је на синтаксичком плану заменицом *себе* (прелазни глагол + рефлексивна заменица *себе*). То значи да се рефлексивни глагол и рефлексивна конструкција битно разликују. Такав глагол носи само једно обележје карактеристично за прелазне глаголе, може имати семантички објекат (наравно, глаголи стања га немају), док је синтаксички интранзитиван.

У случајевима у којима се ипак помиње (неправа) прелазност повратних глагола, као што је *бринући се о деце* (*'водићи бригу о деце'*), у којима је само на први поглед испуњен и овај синтаксички услов, заправо се ради о следећем. *Бринући се* значи да субјекат ангажује самога себе у спровођењу низа активности које се предузимају у корист детету (нпр. *ја се бринем да обезбедим деце добар смешај, храну, одећу*), где је *деце* објекат радњи субординираних глаголу *бринући се*, тј. његов индиректни објекат, што се види и по форми којом је заступљен (*о деце*). Зато ни овде није у питању права, већ неправа прелазност, тј. прелазност неких других глагола, а не повратног.

Када се у литератури говори о појави повратног облика као сигнала затварања процеса у самоме себи лица заинтересованог за тај процес, говори се о начину *неутрализације* глаголске прелазности (Карцевский 2004: 115–116). Другим речима, примарна улога глагола с морфемом *се* јесте информација о томе да субјекат ради нешто за самога себе, у свом интересу, а онда тек, да он то сам спроводи или неко то чини за њега. Истицање овог факта је важно, јер реченицу са повратним глаголом као предикатом, *ја се умивам*, треба довести у везу са реченицом *мене умивају*, а не *ја умивам тебе, њега*. Овим запажањем скреће се пажња на то да се у оба случаја радња спроводи на истом лицу, али с том разликом што је једном тај процес неутрализован затварањем у самом вршиоцу. Дакле, само бинарни однос у којем је исти субјекат једном вршилац, а други пут трпилац радње може заступати опозицију актив – инактив.

Однос прелазности и повратности могао би се заокружити констатацијом да повратност представља специфичан вид обухватности и то не било

<sup>11</sup> Појава било каквог објекта уз неки глагол није једино мерило његове транзитивности, већ то мора бити појам ван субјекта или онај који се тако доживљава. Уколико објектску улогу заузима сам субјекат, могло би се говорити о нечему што личи на транзитивност, али се од ње битно и разликује, повратност.

којег објекта, већ оног који је заступљен самим субјектом повратног глагола. С обзиром на немаркираност субјекта у погледу активности, управо ово се може сматрати његовим примарним обележјем. Познато је да се уз повратне глаголе подједнако реализују субјекти који су изразито активни, прави вршиоци радње у спровођењу процеса заступљеног глаголском лексемом, али и они који су потпуно пасивни у њему, док је њихова пацијативна улога константна, само се разликује у степену физичке или менталне ангажованости.

Ако се присетимо ситуација у којима улогу предиката персоналне реченице има повратни глагол, видећемо да је његов субјекат увек обухваћен глаголском радњом у објекатском смислу. Отуда би се за *се* могло рећи да то није само знак интранзитивности, односно граматичко средство семантичке дистинкције интранзитивног облика према транзитивном парњаку, већ да је то уједно и знак „објектности” субјекта. То потврђују и примери у којима већ и сама појава објекатског конституента или његово изостављање има регулативну улогу у погледу избора семантичког садржаја глагола,<sup>12</sup> на пример *шеїаїи ~ шеїаїи њса*, а ипак се значење које подразумева обухватање субјекта, аналогно обухватању објекатског појма, обележава повратним глаголом, *шеїаїи се*. То је тако и код глагола који су увек повратни, где *се* није маркер једног од значења, осим што се генерално може сматрати сигналом широко схваћене интранзитивности. Такав је, на пример, глагол *смејаїи се*, чији је субјекат потпуно обухваћен стањем које је сам и произвео. Дакле, глагол јесте интранзитиван у смислу непостојања посебног појма ван субјекта као услова за реализацију радње, али се исто тако манифестација објекатске обухватности при њеном спровођењу не искључује, што је случај код неких других интранзитивних глагола (нпр. *ходаїи*).

Такође, није случајно што је код двојезичних особа Душанка Звекић-Душановић (1999) забележила интерферентну појаву неочекиваног или мање очекиваног повратног облика управо оних глагола чији је субјекат обухваћен радњом као објекат трансформације (*Уїрнула ми се нога од клечања*; *Како ћеш се ѡрасїи* ако не једеш воће, Током прошле зиме *јасо се остїарила*; Ових дана *си се* *јасо ослабила*, *Како ћеш се оздравиїи* ако се не чуваш?). Свакако да је овде у питању аналошки утицај глагола сличног семантичког потенцијала (*уїрнуїи се – укочиїи се*; *ѡрасїи се – развиїи се, ослабиїи се – удебљаїи се, оздравиїи се – разболиїи се*), али и аналошки утицај свих других случајева у којима субјекатски конституент има и објекатска обележја или само објекатска.

Понекад тај субјекат бива обухваћен у целини или једним својим делом – то чак може бити само нека његова особина, а дату активности спроводи сам, или иницира њено спровођење, а може бити и обухваћен околностима у којима се нашао, док је као пацијенс изложен спољном деловању другог субјекта. О различитим начинима и степену остваривања објекатске улоге

<sup>12</sup> Јасмина Грковић-Мејдор (2007: 421) говори о појави објекта као граматичког сигнала семантичке промене, што доводи до тога да се исти глагол у старословенском језику реализује и као интранзитивни и као транзитивни у зависности од тога да ли је уз њега реализован објекат или није.

субјеката повратних глагола могло би се говорити пратећи већ традиционалне поделе ових глагола код нас, али и у другим словенским језицима.<sup>13</sup>

8. Овом приликом примарни циљ није утврђивање критерија за класификацију повратних глагола, већ само истицање њихових општих карактеристика. Такође, намера је била да се анализом различитих примера укаже на интересантне детаље који, из сасвим оправданих разлога, у граматикама нису добили шири простор. Ипак, због прегледности, а и чињенице да је за неке глаголе рефлексив једини вид лексикализације (*reflexiva tantum*), док је за неке друге то само алтернативно решење у односу на оно без рефлексивног знака, сви анализирани глаголи биће подељени најпре у две групе. По бројности предњаче ови други, које бисмо према односу опонената, рефлексивног и нерефлексивног облика, могли поделити још у три подгрупе – а) ону у којој насупрот повратном глаголу стоји прелазни глагол (*чешља́м се ~ она ме чешља́*; *и́грам се – и́грам коло*), затим б) ону у којој насупрот повратном стоји прелазни или непрелазни глагол који му је значењски идентичан (*ше́јам се = ше́јам ~ ше́јам ња*) или су уочљиве извесне семантичке неподударности (*џреја́и се ~ џреја́и воду; сунце џреје*), в) ону у којој насупрот повратном глаголу стоји непрелазни глагол исте семантике или са нијансом разлике у значењу (*кли́жем се ~ кли́жем*).

а) Када је у релацији с рефлексивом глагол без морфеме *се* прелазан, његов синтаксички објекат је заступљен посебним конституентом који на прагматичком плану може представљати појам у субјектовој сфери (*умива́м своје лице, себе*) или ван ње. Другачије речено, ако је неки појам обухваћен радњом, ту радњу може спроводити он сам (*ја се умива́м*), или неко други (*она ме умива*). Када радњу спроводи сам субјекат, ради се о глаголима традиционално познатим као *пра́ви повра́тни гла́голи*.

Претходно су већ истакнуте основне карактеристике свих повратних глагола, па и ових, а резултати анализираних релација између морфеме *се* и повратне заменице *себе* искључиво се на њих и односе. Ови глаголи се углавном могу поделити у две семантичке групе, на оне којима се обележавају физичке активности и оне који најчешће припадају менталним, перцептивним, вербалним и другим процесима (*поре́изна́и се, научи́и се, уи́саи́и се, чу́и се, назива́и се, ојомиња́и се, сја́и се*). Физичким активностима су првенствено обухваћене елементарне хигијенске потребе – умивање, прање, чешљање, шминкање, бријање, одевање, обување и друге сличне радње које човек свакодневно, готово спонтано обавља, обухватајући при том различите делове свог тела. Међутим, прави повратни глаголи ипак се не доводе у везу са било којим објектом, већ увек, или у већини случајева, са истим објектом. На пример, глагол *чешља́и* спојив је с различитим објектима

<sup>13</sup> На пример, интересантна је једна од понуђених основних класификација повратних глагола у руском и пољском језику (Дубелецка 1996), на *субјекатске повра́тне* и *објекатске повра́тне глаголе*, што би одговарало дијететичкој опозицији актив : пасив, јер се корелација глагола без обележја повратности и истог повратног глагола манифестује управо на та два начина. У првом случају субјекат повратне радње идентичан је субјекту прелазне радње (*Х умива Y / X се умива*), док је у другом случају идентичан његовом објекту (*Х обрадује Y / X се обрадује*).



(*коса, брада, ђрива, длака, ђрава, вуна*), а када је човек у питању, онда су то космати делови тела, *брада* и *коса*. Ипак, употреба повратног глагола, *чешиљајџи се*, везана је за радњу коју субјекат обавља најчешће на својој коси, а не на бради (*чешиљајџи браду* ≠ *чешиљајџи се*). Овакви објекти су садржани у нашем искуству. Ако се модификација којом је захваћен неки део тела приписује субјекту, глагол ће најчешће имати повратни облик аналоган свом неповратном парњаку или ће трансформативни глагол заједно са објектом бити уграђен у семантику повратног глагола: *ишишајџи косу* ('скраћивајџи (своју) косу') ~ *ишишајџи се*, *ишминкајџи лице* ('наносијџи ишминку на лице') ~ *ишминкајџи се*, *бријајџи браду* ('одсирањивајџи браду') ~ *бријајџи се*.

Такође, има глагола чијим радњама могу бити обухваћени различити делови тела, као што су глаголи *ђрајџи* (*руке, ноге, косу, зубе*), па се повратни облик обично не односи ни на један од тих сегмената, већ на тело као целину (*ђерем се* ≠ *ђерем руке*) или глагол *скинујџи* (*кајџи, кајџу, шал, рукавице, одело, хаљину*) чији се повратни облик везује за одећу којом штитимо већи део тела, а не само главу, врат или руке (*скинујџи се* ≠ *скинујџи рукавице*). Интересантан је и глагол *обрисајџи* чији се повратни облик подједнако односи на целину као и на поједине делове, а регулативну улогу има контекст који обавезно обухвата средство за реализацију радње. Његова спроводничка улога, обележена динамичношћу, указује на то да субјекат обухвата цело тело: *он се брише ђешикиром*, чему је еквивалентна конструкција с повратном заменицом *себе*, док се то не би могло рећи за примере са истим тим средством заступљеним обликом за који је карактеристична статичност, и које указује на контакт са неким од делова тела: *он се брише о ђешикир* = *он брише ноге/руке/лице о ђешикир*; али не и *\*он себе брише о ђешикир*).

Постоје и оне активности субјекта које се не обележавају повратним обликом глагола, иако их он спроводи на себи (*ђлесјџи (своју) косу* ~ *\*ђлесјџи се*), или овај глагол има сасвим друго значење (*сећи нокџе* ~ (*и/ђо*)*сећи се, рибайџи зубе* ~ *рибайџи се*). Јасмина Московљевић (1997: 113) констатује да је вршење радње на себи „нужан али не довољан услов за укључивање глаголске лексеме у класу правих повратних глагола”.

Као опоненти повратних глагола појављују се и транзитивни глаголи уз које се у објекатској позицији или не може употребити заменица *себе*, или ако је могућа њена реализација, дата рефлексивна конструкција није еквивалентна свим значењима рефлексивног глагола (*он се вози* може да значи и праву повратност – *'он вози себе и своје друшђво'*, али и неправу повратност, каузативност – *'он се вози ауђобусом'* или чак пасивност – *'ауђобус ђа вози'*; слично је и у примеру *он се лечи* = *'сам себе лечи'* / *'лечи се у болници'* / *'лекари ђа лече'*). Због непостојања опозиције између повратне заменице *себе* и морфеме *се*, повратни глаголи у чијем конституисању она учествује називају се *неђравим ђоврајџним ђлађолима*, иако по Стевановићевом мишљењу (1988: 22–23) поменути формални критериј није примаран, тако да међу праве повратне глаголе укључује све оне са агентивним субјектом који је при том и обухваћен радњом у циљу измене свог положаја или стања, као што су *кронујџи се, диђи се, сиустијџи се*.

Неки од ових глагола значењски се поклапају са својим прелазним опонентима чији се објекти налазе ван субјекта (*мучијџи се* ~ *мучијџи некођа*),

као и они у субјектовој сфери, али са посебном аутономијом у односу на њега. Такав објекат, који обезбеђује синтаксичку прелазност глаголу уз који стоји, обелодањује исти онај појам који је обухваћен радњом повратног глагола (*мршћийи се* = 'набирайи чело' ~ *мршћийи чело*) или неки од појмова који могу бити обухваћени истим процесом као и субјекат у целини *извијаји се* ~ *извијаји главу*, *врайи*; *џрчийи се* ~ *џрчийи џрсйе*, *шаку*, *усне*; *исџружйи се* ~ *исџружйи руку*, *ногу*, *врайи*, *џрсйи*; *врйейи се* ~ *врйейи главу*, *џрсйи*. То показује да ће се наспрам сваког повратног глагола појавити његов синтаксички прелазан парњак уколико је могуће идентификовати који је део субјекатског појма обухваћен радњом и када, осим објектности, семантика повратног глагола не садржи и друге компоненте значења као, на пример, код глагола *смејаји се* = 'развличйи *усне* и *нарочйиим* *џласовима* *изражавайи* *добро расйоложење*' (РМС, смејати се), који, вероватно, због тога и нема могућност формирања оваквог прелазног облика (\**смејаји усне/џлас*).

Знатан део ових глагола обележава кретање спецификовано адлативношћу (*џримайи се*, *уџуийи се*, *џрикључйи се*, *насукайи се*) или аблативношћу (*удаљйи се*, *извуйи се*, *оџрџнуйи се*, *одвојйи се*, *одлейи се*), с усмерењем нагоре или надоле (*џојейи се*, *усџенйирайи се*, *сџусйиийи се*, *бацийи се*) и смештање у простору (*зайећи се*, *найи се*, *скуйиийи се*), као и узимање и промену одговарајућег положаја (*усџравйи се*, *дићи се*, *окренући се*, *обрнући се*, *наслонйи се*), а субјекат је најчешће комплетно унутар процеса обележеног радњом коју уједно сам и спроводи, или је њоме обухваћен неки његов део (*усџравйи се* може да значи и *усџравйи леђа*, *окренући се* као и *окренући главу*, *наслонйи се* као и *наслонйи се на лакайи*).

На природу објекатског појма понекад указује и локализатор. На пример, глагол *заџњурийи се* обележава радњу коју субјекат врши тако што цело своје тело или један његов део локализује у одређеном простору који се првенствено доводи у везу с објектима типичним за тај локализатор. Када кажемо *заџњурио се у јасйук* најчешће мислимо да је заџњурио главу и то обично с лицем надоле. Реченицу *заџњурио се у воду* протумачићемо као локализацију целовитог субјекта, овде пре свега у физичком смислу, мада је истим граматичким моделом могуће указати и на духовно-интелектуално стање у којем се он налази, ако кажемо *један карйашки џар се заџњурио у своју иџру* (РМС, заџњурити се).

Психолошко, физиолошко и физичко стање субјекта такође заступају повратни глаголи као што су: (*у*)*џлашийи се*, (*за*)*бринући се*, *разбеснейи се*, *узнемирийи се*, *расйлакайи се*, *џрџнући се*, *џренући се*, *насмејаји се*, *найиийи се*, код којих је прелазност опонентног облика условљена релацијом субјекта с неком другом особом код које иницира једно од ових стања (*џлашийи мачку*, *узнемирийи џрађане*, *найиийи друђа*). Што се тиче глагола *нахранийи се*, *найиийи се*, по Стевановићевом мишљењу (1988: 22) то су прави рефлексиви, јер субјекат сам на себи спроводи дату активност чији је резултат стање ситости, односно (довољне) напијености. Истовремено он констатије да постоји битна разлика између спровођења саме радње и резултата радње, а ако се овај однос још детаљније размотри, уочиће се једна значајна чињеница. Радњама *јесйи* и *йиийи*, са агентивним субјектом – особом која их свесно, контролисано спроводи, само се обавља уношење намирница у орга-



низам, док се процес засићења одвија без воље тог субјекта, па и поменута стања нису баш сасвим под његовом контролом.<sup>14</sup> То значи да би се уз дате глаголе морфема *се* пре могла сматрати знаком медијалности, него рефлективности.

Такође, неки од поменутих глагола обележје транзитивности добијају искључиво у префигираном облику, што је нарочито уочљиво код оних с префиксом *раз* (*разбеснејџи мајку, расилакајџи дејџе*). Једино тај облик има и повратну форму, што може навести на закључак да код простог облика (*беснејџи, йлакајџи*) дистинктивна улога морфеме *се* није релевантна, јер не постоји ни опозиција повратни : транзитивни глагол (*\*беснејџи се : беснејџи* некога, *\*йлакајџи се : йлакајџи* некога<sup>15</sup>).

Будући да је и сам субјекат подстакнут околностима у којима се нашао, дакле спољним утицајем, а узрок је често познат, у литератури се оваквим примерима, поред медијалног, приписује и пасивно стање (Белић 1998: 258; НЛЕВЕС 1996: 65–66; МИЛКОВИЋ 2009: 252–253), на пример, *бринем се за њебе* ← *џи изазиваш бриџу код мене; расйлакала се над својом судбином* ← *њена судбина ју је расйлакала; џирџла сам се на звук звона* ← *звон ме је џирџло*. Слично је и са глаголима који означавају различите трансформације аниматног субјекта које може сам иницирати или бити само њихов медиј (*оснажџи се, осилиџи се, џојџи се, џрејџи се*), као и трансформације неживих појмова које су или медијалног или пасивног карактера (*џалиџи се, лучиџи се, џедиџи се, џпоређиваџи се, смањиваџи се, џовећаваџи се, осуџиџи се*). Када наведене промене нису сплет околности, већ свесна активност неке особе коју обично спроводи на другом живом или неживом појму, односно када субјекат трансформише неки појам „ван себе” (сваки аутономни објекат) исти глаголи нису повратни већ прелазни (*оснажџи вољу, војску; џрејџи руке, јело; џедиџи сок; џпоређиваџи косу; осуџиџи веш, камилицу*).

У истој врсти опозиције могу се наћи глаголи код којих формална, морфолошка разлика није само одраз њиховог синтаксичког неподударања, већ мање или веће семантичке дистинкције. Већ је познат случај таквог нијансирања значења међу глаголима *захвалиџи се* и *захвалиџи, корисџиџи се* и *корисџиџи* (ГОРТАН-ПРЕМК 1975). Такав је и однос повратног глагола *родиџи се*, са значењем ‘*дођи на свей рођењем*’ и његовог прелазног опонента *родиџи* који значи ‘*донейи на свей дејџе*’ (РСЈ, родити; ~ се). Тај однос може бити схваћен двојачко, и као однос медијални : активни, али и као пасивни : активни уколико се реченица *он се родио џре двадесет џодина* протумачи као *мајка џа је родила џре двадесет џодина*. Глаголи којима се означава исти чин код животиња (*ојаџњџи се, ойџелиџи се*) понашају се нешто другачије, јер се прелазни глагол значењски подудара с једним од значења повратног

<sup>14</sup> Потврда за ово је и стање обележено глаголом *џрејесџи се* које наступа не по вољи субјекта већ у зависности од физиологије његовог организма. Заправо, до овог стања обично и долази због тога што субјекат не утиче, а често није у стању ни да процени када је наступио моменат ситости.

<sup>15</sup> У вези са експликативним акузативом у свим старим словенским језицима Даринка Гортан-Премк (1973: 284) наводи примере у којима је глагол *йлакајџи* транзитиван (Кад *мрий-ваца* плачу, XV в., глаг. рукопис), а појаву акузатива тумачи или као предметну представу на коју се радња односи или као објекат посебног значења овог глагола – *ойлакиваџи коџа*.

облика, док се од другог разликује (*овца је ојагњила јагње* = *овца се ојагњила(1)* ~ *јагње се ојагњило(2)*). Различито значење (према РСЈ) повратног глагола и облика без морфеме *се* уочава се и у многим другим случајевима, а за илустрацију су изабрани следећи глаголи:

|                |                                                               |
|----------------|---------------------------------------------------------------|
| досађивати се  | ‘осећати досаду, проводити време у досади’                    |
| досађивати     | ‘постати досадан, изазвати осећање досаде, некеме додијавати’ |
| замислити се   | ‘предати се мислима, удубити се’                              |
| замислити      | ‘засновати, представити у мислима, машти’                     |
| поклонити се   | ‘погнути главу или горњи део тела у знак поздрава’            |
| поклонити      | ‘дати као поклон’                                             |
| разликовати се | ‘бити различит, другачији од других’                          |
| разликовати    | ‘уочавати, схватати, знати разлику’                           |
| позивати се    | ‘навести нечије име или речи као доказ за тврдњу’             |
| позивати       | ‘гласом, покретом или гестом упутити некеме позив да дође’    |
| теглити се     | ‘истезати се, развлачити се’                                  |
| теглити        | ‘померати не подижући од тла, вући нешто’                     |

б) Када је реч о делу неправих повратних глагола значајна су запажања Ирине Грицкат (2004: 223–225), која скреће пажњу на појаву облика без *се* који су семантички алтернативни повратним глаголима, а као и они – опоненти идентичним прелазним глаголима. Овакво тројство тиче се, на пример, глагола кретања као што су: *шећати се* = *шећати* ~ *шећати* *иса*; *селићи се* = *селићи* ~ *селићи* *пријатеља*; *кретући се* = *кретући* ~ *кретући* *војску*, где прелазни облик настаје фактивизацијом, као и у примерима са неким другим глаголима различите семантике: *бринући се* = *бринући* ~ *бринући* *мајку*; *пожурићи се* = *пожурићи* ~ *пожурићи* *ђаке*, *зайлакаћи се* = *зайлакаћи* ~ *зайлакаћи* *дејте* и *вежбаћи се* = *вежбаћи* ~ *вежбаћи* *војнике*, поред којег се појављује и прелазни облик чије значење није фактивно *вежбаћи* *мајкемајкику*. Транзитивност без фактивизације карактеристична је и за следеће случајеве: *мрднући се* = *мрднући* ~ *мрднући* *столицу*; *измаћи се* = *измаћи* ~ *измаћи* *ђреду*, *клањати се* = *клањати* ~ *клањати* *акшам*; *молићи се* = *молићи* ~ *молићи*<sup>16</sup> *пријатеља*, *испарити се* = *испарити* ~ *испарити* *влагу* (*Сунце испари влагу*) итд.

Тројство облика не значи увек и њихову потпуну семантичку подударност. Има случајева у којима се један од облика по томе издваја. Већ је раније у литератури указано на различиту комбинабилност глагола *сијати*

<sup>16</sup> На основу анализе коју је спровела Ирина Грицкат (2004: 224) види се да нови, трећи облик без морфеме *се* није код свих глагола интранзитиван, што илуструје примерима глагола *селићи* и *молићи*, где је према старом *селићи се* настало ново интранзитивно *селићи* и ново транзитивно *селићи*, али према старом *молићи се* и старом транзитивном *молићи* настало је ново интранзитивно *молићи*.

(Илић 1970: 120) чије је активно непрелазно значење везано искључиво за природни извор светлости: *сунце сија, звезде сијају*, док исти феномен добија другачију језичку интерпретацију уколико се ради само о одразу светлости: *мач се сија*. Иако поменути глагол функционише само у опозицији повратни : непрелазни глагол, исто би се могло констатовати и за глаголе *ћећи, зрачићи* и сличне који имају значењски подударне повратне ((*о*)*ћећи се, (о/про)зрачићи се*) и прелазне глаголе ((*о*)*ћећи прсиће, месо; зрачићи болесника, постојељину*) поред непрелазног облика спецификованог постојањем природног извора (*сунце ћеће, зрачи*).

Исто тако осим прелазног, фактитивног *одмараћи/одморићи коња*, у новије време наспрам повратног *одмараћи се/одморићи се* све чешће чујемо како *неко мора да одмара/одмори*. Постоји могућност да је и овде дошло до извесног семантичког померања, па је повратни облик и даље резервисан за ситуације које би се могле окарактерисати као медијалне, док се неповратни део пара повезује са субјектом чије су особине више агентивне. То би значило да глагол *одмараћи се/одморићи се* обележава процес који је ван контроле субјекта, и који се под повољним околностима дешава са његовим физичким и духовним бићем, док би глагол *одмараћи/одморићи* означавао оно што субјекат чини ради побољшања физичке и менталне кондиције.<sup>17</sup> Као потврда овој претпоставци може послужити глагол *уморићи се* којим се обележава стање субјекта условљено спољним околностима и које је за њега неповољно, док одговарајући (неповратни) непрелазни облик, *\*он умара/умори*, изостаје баш због тога што субјекат такав ефекат не би свесно иницирао, односно он му не би био основни циљ, већ само нуспојава активности усмерене неком другом циљу.

в) Група глагола чији је повратни облик семантички идентичан или барем подударан с непрелазним делом пара, такође је већ била предмет интересовања (Грицкат 2004: 223) и кад је указано на то да „двојство облика са „се” и без њега сведочи о [...] тананим колебањима у аперцепцији медијалности одн. непрелазности: или се она сматра недовољно израженом, па се додаје „се”, као њен чести пратилац, ради њеног појачања (сијати > сијати се), или се, обратно, сматра довољно присутном, па се глаголу несметано одузима његово „се” (испаравати се > испаравати)”. С друге стране, Обрен Илић (1970) је покушао овакве морфолошке дублете семантички повезати с глаголима који су им по форми подударни, што се види из тумачења повратног глагола као медијалног, и облика без морфеме *се* као активног. У том смислу илустративан је глагол *клизати/клизати се*, за који овај аутор каже да обележава кретање са улагањем напора, у првом случају (клизачи на леду док изводе различите фигуре), или без таквог ангажовања субјекта, у другом случају. Интересантно је да се у грчком језику, у којем је медијалност морфолошки маркирана, у оваквим примерима не реализује медијални, већ активни облик, што потврђују и примери превода оригиналног књижевног дела на грчки

<sup>17</sup> Речничке дефиниције оване иду у прилог, јер се глагол *одморићи* дефинише као ‘учинити да неко или нешто, обично у мировању, у стању без активности, поврати и обнови исцрпљену снагу [...]’ док се повратни глагол *одморићи се* тумачи као ‘провести извесно време у стању мировања [...]’ (РСАНУ, одморити; ~ се)

језик,<sup>18</sup> на пример: Она се цикну (149)/ Εκείνη έσκουξε (40); Певачко друштво се кикотало (129)/ Η χορωδία χαχάνιζε (9); Зар се још увек скиташ (154)/ Άραγε ακόμα τριγυρνάς (49).

Међу глаголима који се одликују оваквим двојством облика налазе се већ помињани *сијајши се ~ сијајши*. Алтернација између природног извора светлости и његовог рефлектовања карактеристична је и за глаголе *блисћајши се ~ блисћајши*; *свећлуцајши се ~ свећлуцајши*; *беласајши се ~ беласајши*. Компонента медијалног значења, присутна у примерима с повратним делом пара, одлика је и неких глагола кретања, на пример: *он се скића из села у село, он се одједном сјурио у бездан*, у којима субјекат ове радње може изводити несвесно и без властите воље, за разлику од истог процеса који сам иницира и спроводи, што би више одговарало значењу истих глагола без морфеме *се*: *он ужива док скића; он је сјурио низ сћејенице (да оћвори враћа)*. О нијансирању значења могло би се говорити и у следећим примерима: *она се цикнула ~ она је цикнула*; *хор се кикоћао ~ хор је кикоћао*, а посебно су интересантни они са неживим субјектима, као *ћесма се ори ~ ћесма ори*, код којих би могла бити у питању и аналогија према претходним примерима, али вероватно и утицај околности у којима се радња дешава. Повратним обликом ће се обележавати ситуација у којој акустику обезбеђује простор, што показује и речничка дефиниција ‘разлеже се, одјекује’ (РСЈ, ори), док непрелазни глагол означава простирање звука истог интензитета без било какве потпоре.

Разматрајући овакве примере међу којима има и оних чији је облик без *се* настао у новије време или се тек спорадично појављује у разговорном језику, Ирена Грицкат (2004: 223) закључује да постоји тенденција повлачења повратног облика. То показује на примеру глагола *коцкајши се*, који се у новинском огласу појављује у мање очекиваном облику без морфеме *се* (*не љије, не љуши, не коцка*). Такође, чињеница је да ће се уместо сада ређег *он се разговара* чешће чути *он разговара*.

Семантичка разлика двају облика у појединим примерима се не испољава у примарном значењу, већ у неком од могућих значења које један облик има а други нема. За илустрацију се може навести глаголски пар *одлучијши се ~ одлучијши*, где повратни облик, поред заједничког значења ‘донети одлуку’, означава још и ‘определити се, изабрати између постојећих могућности’ (РСАНУ, одлучити; ~ се), док за непрелазни облик ово значење није карактеристично.

9. На крају треба поменути и глаголе различитих семантичких категорија који осим повратног облика немају другу могућност и код којих је морфема *се* обавезна, што може бити формалне природе, али може бити и семантички засновано. Процеси које они означавају су искључиво у субјектовој сфери: *појавијши се, понашајши се, усходајши се, знојијши се*, односно, утичу на промену његовог стања: *находајши се, наћућовајши се* (‘бити уморан’) *наћа-*

<sup>18</sup> За илустрацију су преузети примери из дела Милоша Црњанског *Дневник о Чарнојевућу*, Задужбина Милоша Црњанског, 1996. и превод Павлине Пампоуди *Το ημερολόγιο του Τσαρνόγεβιτς*, Printa / Ροές, 2009.

*ваји се* ('бити одморан'), па је и укључивање објеката субјекту у корист. У мањој или већој мери у већини примера се уочава да је појава објекатских конституената, у неком од косих падежа, од секундарног значаја у односу на субјекат, који се у датом процесу појављује најчешће као медиј. Његова обухватност радњом уочљива је у примерима: *домоџао се њара, лајио се свој црџаћеџ блока, оџарасио се нејоџребних сџвари*, где су адлативно или аблативно усмерени објекти реализовани у беспредлошком генитиву. Александар Белић (1999: 477–478) сматра да основа за развој овог рефлексива лежи у примерима с реципрочним значењем, јер се из тог односа, као на пример *хвајџи се с неким сламке*, могла развити особина једног субјекта, *он се хвајџа сламке*. По његовом мишљењу истом аналогijом је настало и *лајџи се џсла*.

Исту синтаксичку везу остварују и неправи објекти у примерима: *најџвао се џесама, најџо се хлеба, начијџао се књиџа, навозио се ауџомобила*, где сативно значење глагола потенцира управо настајање новог стања субјекта као резултата претходно предузете активности која укључује и поменути објекат. Другим речима, то је стање у којем се налази субјекат, независно од своје воље тј. то је оно што он осећа, носи после неке активности коју је сам реализовао у пуној мери (нпр. када акција уношења хране достигне количину која је довољна, настаје стање ситости тј. субјекат се најџо).

Уз овакве глаголе субјекат може бити и доживљавач одређеног осећања или стања подстакнутог извана, о чему сведочи управо објекатски појам у генитиву без предлога или с предлогом: *џрибојава се / боји се болесџи, џади се џрљавиџине, сџиди се својих мана, разболео се од нервозе, каје се збоџ свој џонашања*, затим у дативу: *нада се наџради, дивџ се херојџма, чуди се друџовџма*, у акузативу с предлогом: *уживео се у џу нејџријџину џричу, заљубио се у девојку*. Неправи објекат у акузативу с предлогом реализује се и уз глаголе вербалне презентације: *дере се на деџу, разџаламио се на учиџељџу*, док се објекат у инструменталу бележи, на пример, уз глагол *бавџи се, бавџ се џрџовином*.

**10.** Овај рад једним својим делом представља синтезу најважнијих досадашњих сазнања о повратним глаголима у српском језику. У њему су истакнута и коментарисана многа већ позната питања у вези са овим глаголима, пре свега, само терминолошко решење, однос повратног глагола према повратној конструкцији, улога морфеме *се*, релација према транзитиву, могућности граматиализације дијететичких односа, основе могућих класификација. Поред критичког приказа постојеће литературе, пре свега о српским рефлексивним глаголима, у раду су анализирана синтаксичка и семантичка обележја правих и неправих повратних глагола у реалацијама с транзитивним и интранзитивним опонентима, с истицањем детаља који могу бити релевантни приликом њиховог описа и класификације, а истакнута је и објашњена општа специфичност повратних глагола као синтаксички интранзитивних јединица маркираних објектношћу субјекта, по чему се и разликују од осталих интранзитивних глагола. Све ово показује да, захваљујући својим морфосинтаксичким и семантичким карактеристикама, повратни гла-



голи представљају једну од оних лингвистичких тема које и даље пружају довољно материјала за проучавање.

#### ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Арсенијевић, Нада. Синтаксичке улоге семантичког (дубинског) објекта у српском језику. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LII/1 (2009): 179–191.
- Белић, Александар. *Општи лингвистика*. Изабрана дела Александра Белића. Први том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- Белић, Александар. *Историја српског језика*. Изабрана дела Александра Белића. Четврти том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- Бондарко, А. В. *Теория значения в системе функциональной грамматики: На материале русского языка*. Москва, 2002.
- Гавранек, Богуслав. Залог (*genera verbi*) в старославянском языке в сравнительном плане. *Исследования по синтаксису старославянского языка*. Прага: Издательство Чехословацкой академии наук, 1963: 15–100.
- Гортан-Премк, Даринка. О еволутивним тенденцијама акузативних синтагми без предлога у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XXX/1–2 (1973): 281–295.
- Гортан-Премк, Даринка. О употреби двају глагола: 1. користити (се); 2. захвалити (се). *Наш језик* XXI/4–5 (1975): 270–274.
- Грицак, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. Прасловенски глаголи стања на индоевропском плану. *Зборник Мајнице српске за класичне студије* 4–5 (2002–2003): 87–94.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. Развој синтаксичке транзитивности. *Зборник Мајнице српске за лингвистику* 71–72 (2007): 417–435.
- Дубелецка, Алина. К вопросу о возвратности глаголов в современном русском и польском языках. *Исследования по глаголу в славянских языках*. Москва: Филология, 1996: 61–69.
- Ивић, Милка. Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом (граматичка улога морфеме *се* у српскохрватском језику). *Јужнословенски филолог* XXV (1961–1962): 137–151.
- Ивић, Милка. О смислу елипсе глаголског *се*. *Јужнословенски филолог* LIII (1997): 29–33.
- Илић, Обрен. О неким случајевима рефлексивности глагола у српскохрватском књижевном језику. *Наш језик* XVIII/1–2 (1970): 115–124.
- КАРЦЕВСКИЙ, Сергей. *Из лингвистического наследия*. Москва: Языки славянского культуры, 2004.
- Крысько, В. Б. *Исторический синтаксис русского языка. Объект и переходность*. Москва: Индрик, 1997.
- Милошевић, Ксенија. Интранзитивност, рефлексивна конструкција реченице и пасивна дијатеза. *Књижевни језик* II/1–2 (1973): 29–39.
- Московљевић, Јасмина. Лексичка детранзитивизација и анализа правих повратних глагола у српском језику. *Јужнословенски филолог* LIII (1997): 107–113.
- ПИПЕР, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето ТАНАСИЋ, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Простор реченица*. У редакцији академика М. Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига. Нови Сад: Матица српска, 2005.
- ПИПЕР, Предраг. *Пропоміна reflexiva у српскохрватском језику*. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XXVII–XXVIII (1984–1985): 633–639.
- РМС – *Речник српскохрватског књижевног језика*. књ. 2. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967; књ. 5. Нови Сад: Матица српска, 1973.
- РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. књ. XVII. Београд: САНУ, 2006.
- РСЈ – *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СЕМЕРЕНЬИ, Освалд. *Введение в сравнительное языкознание*. Москва: Прогрес, 1980.

- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић, Стеван Мицић. *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника, 1989.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Повратни глаголи. *Књижевност и језик у школи* 5 (1954): 303–316.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II. (Грамађички сисџеми и књижев-нојезичка норма)*. Београд: Научна књига, 1979.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Сђудије и расђраве о језику*. Никшић: НИО Универзитетска ријеч, 1988.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана. „Падeж” и „глаголски род” – две стратегије грамађикализације односа између „предиката” и његових „аргумената”. *Јужнословенски филолођ* LII (1996): 1–9.
- ХЛЕБЕЦ, Борис. Прилог разумевању значења речце „се”. *Срђски језик – сђудије срђске и словенске* 1–2 (1996): 65–69.

\*

- BELAJ, Branimir. Prototipno-kontekstualna analiza povratnih glagola u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika* 27, br. 51 (2001): 1–11.
- BURZAN, Mirjana. *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske narodnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, 1984.
- DIMITRAKOPOULOU, Maria, Stavroula Mavrogeni. The Acquisition of Reflexive Passive Construction in Serbian as an L2: Evidence from Greek Learners. *Primenjena lingvistika* 7 (2006): 110–123.
- IVIĆ, Milka. *Red reči*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2002.
- KASIRER, Ernst. *Filozofija simboličkih oblika*. Novi Sad: Dnevnik – Književna zajednica Novog Sada, 1985.
- MILKOVIĆ, Alen. Razmatranje glagolske prijelaznosti i povratnosti u hrvatskome jeziku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 35 (2010): 243–256.
- MRAZOVIĆ, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga treća. Zagreb: JAZU, 1988.
- TOČANAC Dušanka. *Povratni glagoli u francuskom i srpskohrvatskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1982.
- ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ, Dušanka. O neadekvatnoj upotrebi morfeme *se* u produkciji mađarsko-srpskih bilingvalnih govornika. *Зборник Мађице срђске за филолођију и линђвисџику* XLII (1999): 219–224.

Nada Arsenijević

## A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF REFLEXIVE VERBS IN SERBIAN

### Summary

Reflexive verbs are one of the means of grammaticalization of diathesis relations in the Serbian language; thanks to their diverse problematic nature (terminological, lexical and syntactic) they attracted the attention of the author of this paper and became the subject of the linguistic analysis conducted in it. In spite of the varying syntactic conditions in which reflexive verbs are realized, they are terminologically traditionally based on the formal principle – the appearance of a unique signal of reflexivity, the morpheme *se*. The moment when they appear as opponents of the verbs denoting an activity to mark voice, or already mark middle in relation to the opposite active verb, is a significant moment because it thus continues the ancient language distinction of active–inactive. This paper emphasizes the fact that real reflexive verbs differ from the corresponding reflexive construction, and the examples illustrate a specificity related to the linking of the morpheme *se* and the reflexive pronoun *sebe* as combinatory variants. Having in mind that the pronoun behaves like any other syntactic object, the verb which it syntactically complements is transitive, which is not the case with a reflexive verb (*umivam sebe* – *umivam se*). It carries only one feature characteristic for transitive verbs, and that is the presence of an object. Thanks to the absence of the other feature



– syntactic transitivity – reflexive verbs were proclaimed a means of detransitivization, and the morpheme *se* a sign of syntactic intransitivity. The authoress of this paper tried to explain the given statement by the fact that all reflexive verbs are characterized by the inclusion of the subject, i.e. its participation as an inactive argument, with the difference in the degree of such participation. In other words, the morpheme *se* could be treated as a sign of intransitivity, primarily syntactic, but also of intransitivity which is at the same time characterized by a semantic feature – “objectness” of the subject. In discussing interesting details related to specific semantic groups of reflexive verbs, it is revealed that they are all linked by the above-mentioned semantic component, because it is not related only to the ones in which the given morphological form has a distinctive role when compared with the opposed verb without the morpheme *se*, but also to those for which it is the only way of lexicalization (*reflexiva tantum*).

Универзитет у Новом Саду  
Филозофски факултет  
Одсек за српски језик и лингвистику  
Нови Сад  
*mikinada@yahoo.com*



Миливој Алановић

## ГЛАГОЛИ АСИСТЕНЦИЈЕ И ЊИХОВА СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА ВАЛЕНТНОСТ\*

Циљ овога истраживања јесте да укаже на специфичности синтаксичко-семантичке валентности једне класе каузативних глагола. У раду се најпре дају критеријуми семантичке класификације глагола асистенције, а потом наводе реченични модели које конституишу, посебно водећи рачуна о синтаксичком статусу и значењу допуна које за себе везују.

*Кључне речи:* синтакса, семантика, валентност, каузативност, глаголи асистенције.

**1. Увод.** Глаголи асистенције представљају семантичку поткласу каузативно-манипулативних глагола чији су проторипични лексичко-семантички експоненти глаголи *помоћи* / *помагати* и *одмоћи* / *одмагати*. Под асистенцијом се у најширем смислу сматра, напоредно, барем у одређеном временском одсечку, учешће различито хијерархизованих учесника у каквој радњи. Различита хијерархизација учесника у датој радњи не занима се само на виду њихове граматикализације (на позицији субјекта или објекта), већ на чињеници да је њихов допринос у њој различито вреднован. Док је деловање субјекта као агенса каузатора (или супраагенса) вредновано као о(не)могућивачко, дотле је деловање објекта каузације као субагенса вредновано као реализаторско. С друге стране, док је субагенсово ангажовање усмерено на довођење радње до њеног природног краја, дотле се ангажовање супраагенса може одредити или као потпорно-омогућивачко (нпр. *помоћи*) или као онемогућивачко (нпр. *одмоћи*), те се глаголи асистенције и могу даље класификовати с обзиром на вид деловања супраагенса – на асистивне глаголе,<sup>1</sup> у случају његовог омогућивачког деловања, и на опстантивне, у случају његовог онемогућивачког деловања.

Асистивни и опстантивни глаголи представљају два појавна облика истог логичко-семантичког концепта, који се може одредити као ангажовање супраагенса на уклањању (асистивност) или успостављању препрека (опстантивност) за несметано деловање субагенса, где је типични експонент асистивности глагол *помоћи*, док његова антонимска варијанта *одмоћи*

---

\* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178004 под називом *Синтаксички, семантички и прагматички истраживања*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

<sup>1</sup> Термин асистивни глагол у литератури срећемо код Л. Куликова (Куликов 2001) и Ј. Коклове (Коклова 2004), који за типичног представника ове глаголске класе управо узимају глагол *помоћи*, чији објекат каузације, како наводе, остварује улогу бенефактора.

представља лексичко-семантички прототип опстантивности. Оно што је заједничко и за асистивност и за опстантивност јесте импликација волунтаивног ангажовања субагенса на реализацији радње *P* (*У жели да /у/чини P*), захваљујући чему их и можемо објединити у један општији семантички тип. Ово обједињавање је засновано не само на лексичко-семантичким и деривационим везама међу њиховим експонентима, већ и на типу синтаксичко-семантичке валентности. Стога је крајњи циљ овога истраживања, уз установљавање критеријума класификације, утврђивање синтаксичке и семантичке валентности асистивних и опстантивних глагола.

**2. Асистивни глаголи.** Семантички прототип ове глаголске поткласе јесте глагол *помоћи*, који денотира узрочно-последичну ситуацију која се одвија као партнерско или координирано деловање супраагенса и субагенса, усмерено ка досезању заједничког циља (*Х жели да У /у/чини P*, али и *У жели да /у/чини P*). Док је супраагенс као носилац каузирајуће ситуације ангажован непосредно у самој радњи или посредно, само на стварању одговарајућих околности за деловање субагенса, дотле је субагенс као носилац каузиране ситуације непосредно ангажован на извођењу радње чија је реализација циљ обају учесника ситуације. Међутим, о евентуалном досезању циља реферише се начелно путем глаголског вида (*Помогао му је да уђе* [→ Он је ушао] / *Помагао му је да уђе* [→ Он (ни)је ушао]), премда су у том погледу асистивни глаголи у основи нефактивни.

Основна семантичка компонента у значењу глагола *помоћи* подразумева следећи облик деловања супраагенса: 'сопственим ангажовањем у виду потпоре омогућити некоме да нешто чини'. Концепт партнерског или координираног ангажовања на реализацији исте радње треба ипак релативизовати. Деловање супраагенса је, пре свега, усмерено на стварање таквих околности које ће субагенсу омогућити да оствари какву радњу. То значи да супраагенс може да буде ангажован на спровођењу истоветне радње као и субагенс (*Помогао му је да унесе фрижидер* [→ Обојица су унела фрижидер]) или је деловање супраагенса потпорно, тако да субагенс радњу може самостално да реализује (*Помогао му је да се уйише на факултет*).

Асистивност подразумева деловање супраагенса оријентисано на резултат деловања субагенса, а не на његово иницирање. Деловање субагенса није подстакнуто супраагенсовом активношћу, али од те активности зависи да ли ће и на који начин субагенс завршити предвиђену радњу.

Семантичко-модална структура реченице са глаголом *помоћи* типа *Она му је помогла да реши задатак* гласи:

*Х чини P1 како би У могао да чини P2, иако да У може да чини P2 уз помоћ Х-а*

Асистивност се, дакле, остварује као протопермисивност (тј. као омогућавање чијег деловања). Каузирајућа пропозиција се може окарактерисати као оптативна будући да се везује за сферу интенционалног деловања супраагенса (ПИПЕР 2005: 639), док се она каузирана остварује као деонтичка.<sup>2</sup> С

<sup>2</sup> Деонтичка модалност као врста реалне / иреалне модалности представља детерминацију реченицом означене ситуације као потребне или обавезне, неизбежне, нужне и сл. (ПИПЕР

обзиром на то да супраагенс омогућује својим циљноусмереним деловањем субагенсу да постигне одговарајући циљ или резултат, модални оквир субпропозиције се увек лексикализује глаголом *моћи* као модалним индикатором (Звекић-Душановић 2006: 60) или модалним оператором (Ивић 2002: 72).

2.1. Осим оних прототипичних, као што су *йомоћи* / *йомагайи* и њихови деривати типа *исйомоћи* / *исйомагайи*, међу асистивне глаголе у ширем смислу сврставамо још и *асисйирайи*, *дойринейи* / *дойриносиyи* и сл.

- Пре два сата сам асистирао. Дав. РМС 1: 103. Марко је много допринео развоју политичког покрета. Херцог Д., Виенац 1903, 483. РСАНУ 4: 558. Молим... да ме радом својим испомогну ... Медурић Ј., БК 1898, 733. РСАНУ 8: 260. Помози до победе древним херојима. Матош. РМС 4: 684.

Асистивни глаголи не омогућавају да се на основу лексичког значења самог глагола денотирају акциони типови радњи корелативних ситуација – оне каузирајуће и оне каузиране. Наиме, глаголима *асисйирайи*, *дойринейи*, *йомоћи* и сл., успоставља се само специфична међуактантна веза која се заснива на заједништву у реализацији радње на којој су ангажовани, при чему се деловање супраагенса вреднује као допринос реализацији радње супституције.

Радња, на којој су супраагенс и субагенс ангажовани лексички је експлицирана на нивоу рекцијске допуне (*йомоћи у уносу йодайака* и сл.). С друге стране, радња коју непосредно остварује супраагенс, која промовише каузирајућу ситуацију као околност која омогућује субагенсу да постигне одговарајући резултат, такође се на нивоу рекцијске допуне може денотирати (*Својим йрисусйвом йомоћи некоме да йобеди* и сл.).

Асистивним глаголима ангажовани актанти различито се статусно хијерархизују. Тако се глаголом *асисирайи* сигнализира да је субјекат статусно подређени актант (нпр. *сйуденй асисйира йрофесору*), док се таква подређеност код глагола *йомоћи* не очекује. Овај глагол, наиме, упућује на непосредну везу међу радњама корелативних ситуација, што није случај са глаголом *дойринейи*. Глаголом *дойринейи* означава се посредна веза међу корелативним радњама, тако да је деловање супраагенса само фаза у узрочно-последичном акционом ланцу.

2.1.1. Асистивну семантичку компоненту интегришу и глаголи типа *ублажйи*, *убрзайи*, *олакшайи*,<sup>3</sup> *йобольшайи* и сл., јер упућују на субјекат

2005: 638). Како П. Пипер наглашава, за ово модално значење везује се спољашња принуда, чији степен може бити већи или мањи, а исказана облигаторност реченичног садржаја се најчешће наглашава модалним глаголима *йребайи*, *морайи* или *сметйи*, или неглаголским средствима (*очигледно*, *неойходно*, *нужно* и сл.). Д. Звекић-Душановић, с друге стране, издваја као посебан тип модалности мотивациону модалност која обухвата деонтичку модалност као стимуланс других лица, аутомотивациону као стимуланс изнутра и циркумстанцијалну као стимуланс који потиче од стицаја околности (Звекић-Душановић 2006: 58). Ауторка даје предност термину мотивација над термином манипулација, који се везује превасходно за деонтичку модалност, при чему се манипулација не односи и на аутомотивациону и циркумстанцијалну модалност.

<sup>3</sup> Глагол *олакшайи* може се појавити у значењу ‘омогућити повољније околности’, ‘помоћи’, ‘покрасти’ и ‘умањити’. РСАНУ 17: 553–554. Без обзир на конкретно значење, овај глагол се увек остварује у пермисивном значењу, а разлике у лексичком значењу се манифестују на нивоу синтаксичко-семантичке валентности.

који омогућује да се супситуација оствари квалитативно другачије (брже, успешније, лакше и сл).

- Кренуо читав штаб одреда да нам олакша provedбу тога крупног задатка. Хорв. РМС 4: 120. Саме политичке слободе не могу побољшати положај народних маса. ОП 1. РМС 4: 495. Упућен је у Скопље да убрза радове. Дед. В. РМС 6: 386.

**3. Опстантивни глаголи.** Семантички прототип опстантивности представља глагол *одмоћи*. Овим глаголима се означава деловање супраагенса усмерено на успостављање таквих околности које представљају објективну препреку субагенсу да реализује радњу на којој је непосредно ангажован. На тај начин је деловање супраагенса и субагенса супротстављено и оријентисано на достизање различитих циљева.

Како је наглашено, семантички прототип опстантивности јесте глагол *одмоћи*. Премда стоји у вези са истим прагматичким концептом као и *помоћи*, он има значење ‘сопственим ангажовањем онемогућити да неко нешто чини’ и подразумева базичну негацију предиката субпропозиције: *У не може да чини Р уз помоћ Х-а*. На тај начин се опстантивност остварује у основи као контрапермисивност (тј. као онемогућавање чијег деловања), без обзира на стварне намере супраагенса.

Семантичко-модална структура реченице са глаголом *одмоћи* гласи:

*Х чини Р1 или не чини Р2, иако да У не може да чини Р2, или не уз помоћ Х-а*

Међутим, ако погледамо реченицу *Ана је Марку одмогла при ујису*, то не значи да субагенс радњу није остварио, већ да је само није остварио уз асистенцију супраагенса, што упућује на базичну нефективност глагола *одмоћи*, што га одваја од контрафакивног глагола *сиречити*.

- Нашао се у положају да ... више одмогне неголи помогне. КР 1924. РМС 4: 52.

Осим за глагол *одмоћи*, опстантивна семантичка компонента је инхерентна у значењу других опстантивних глагола који интегришу и друге значењске компоненте. Тако се неким опстантивним глаголима денотира привремен или трајан прекид, односно одлагање реализације радње супситуације (*/задржати*, *зауставити*;<sup>4</sup> *окончати*,<sup>5</sup> *осујетити*, *предупредити*; *заговорити*,

<sup>4</sup> Релативно је честа употреба ових глагола у функцији фазних модификатора, при чему се читава конструкција обавезно остварује као монособјекатска и моноагентивна (*зауставили смо радове = прекинули смо да радимо*). Типична одлика ових лексичких јединица јесте да се појављују и као тзв. скривени каузативи, што је регулисано неким контекстуалним показатељима – лексичко-граматичким и логичким. Тако се у примерима типа *зауставио сам њаљбу / напад* конструкција може одредити као каузативна када се каузирајућа радња вреднује као директивни говорни чин, те сама радња оствари на плану говорења, што се може нагласити увођењем субјекта одређене лексичко-семантичке класе (*генерал је зауставио њаљбу / напад*).

<sup>5</sup> Специфичност глагола *окончати* се огледа у његовом својству фазне модификације радње (*Окончао је учење*). Експлицитна каузативност дате реченичне конструкције се постиже идентификацијом субагенса, чиме читава ситуација добија хетеросубјекатски карактер (*окончати нечију агонију*).

*засмејати*, *забројати*, *з(а)бунити*, *заварати*, *завести*, *кочити*,<sup>6</sup> *омесити*,<sup>7</sup> *ућукајати*), те регулисање домета или промена интензитета у погледу реализације саме радње (*нарушити*, *ослабити*,<sup>8</sup> *ошјежати*, *обуздати*, *ограничити*,<sup>9</sup> *сиујати*,<sup>10</sup> *стишати*, *ушћорити*, *ушћашати*, *ућрозити*, *уназадити*).

4. СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА ВЕЛЕНТНОСТ. Основни семантички принцип класификације свих пермисивних глагола, па тако и ових, јесте актуализација базичне негације у лексичком значењу глагола, при чему се издвајају две основне класе – протопермисивни, тј. глаголи омогућавања радње супситуације, међу којима су и асистивни, и контрапермисивни, тј. глаголи онемогућавања радње супситуације, међу њима су и опстантивни.

Без обзира на семантички тип, са аспекта реализованих глаголских допуна ови глаголи се појављују у двоаргументним и троаргументним валентним моделима (*асистирајти коме*; *помоћи коме у чему*): Arg1 + V + Arg2; Arg1 + V + Arg2 + Arg3.

С обзиром на разлике у лексичком значењу, ови глаголи се појављују у различитим структурним обрасцима, те као типичне бележимо:

(а) двоаргументни модел са субјектом и индиректним објектом у слободном дативу (*дојринети чему*):

Subj<sub>SupraAg</sub> + V1 + ObjInd<sub>D: Prop</sub>

Овој семантичкој класи контрапермисива припадају и каузативно-трансформативни глаголи типа *прекинути*, *пресећи* и сл. Њихово примарно лексичко значење, међутим, реферише о раздвајању предмета на делове уз примену физичке силе (вукући, секући и сл.). Њихова секундарна значења, настала метафоризацијом, интегришу их у каузативно-манипулативно поље: Почела је непријатељска офанзива и то је прекинуло истрагу. *Хорв.* Стева ... не доврши реченицу јер га отац прекиде вичући ... *Дом.* РМС 4: 928. Ватра му пресијече пут. *Маж. Ф.* ... мислио је да нам је пресекао везу с опскрбним јединицама. *Јонке.* Очев поглед пресече му реч. *Јос. Д.* РМС 4: 988.

<sup>6</sup> Међу ове глаголе можемо сврстати и *везати*, *заковајти*, *заробити* и сл. Глагол *везати* тек у својим секундарним значењима упућује на онемогућавање субагенса да се удаљи, или уопште на спутавање слободног деловања: Наша Народно-ослободилачка војска ... веже уз себе велики број њихових дивизија. *Тито* 1, 174. РСАНУ 2: 464.

Слично је и са глаголом *заковајти*, који у основном значењу упућује на прикивање кога или чега клином за нешто, док се тек у метафоричном смислу овим глаголом означава заустављање нечијег кретања: Сердар Јоле, са његовом бригадом, заковао је Сулејмана пашу под Петње Брдо и под Пећине неколико дана. *Пав.* 19, 54. РСАНУ 6: 2.

Глаголом *заробити* наглашава се превасходно промена статуса субагенса, која подразумева ограничавање слободе кретања: Лакше је заробити 5–6 војника, но убити једног. *Ђурић* Д. 1, 73. РСАНУ 6: 351.

<sup>7</sup> Међу контрапермисивне глаголе, којима се означава привремено одлагање наставка реализације радње или њен трајни прекид, могу се укључити и глаголи типа */у/ћушити*, *запрецити*, *ушћавати* и сл., који припадају примарно каузативно-трансформативним глаголима. Ови, глаголи, међутим, метафоризацијом постају контрапермисивни оператори: *ћушити нечије слободе*; *запрецити нечији развој*; *ушћавати чији дух*.

<sup>8</sup> Примарно значење овога глагола у РМС је 'учинити слабим, немоћним, лишити снаге, моћи' (РМС 4: 211), у ком га ми иначе не употребљавамо.

<sup>9</sup> Овај глагол узимамо само у значењу 'спутати кога' (РСАНУ 16: 640).

<sup>10</sup> Глагол *сиујати* у свом примарном значењу упућује на везивање ногу или руку, а тек у секундарном значењу на онемогућавање кретања или уопште развоја субагенса: Никакве Хитлерове офанзиве не могу да спутају борбу наших народа. *Дед. В.* РМС 5: 954.



У домену је валентне варијације замена номиналног објекта оним реченичним.

$$\text{Subj}_{\text{SupraAg}} + \text{V1} + \text{Obj: Cl} [\partial a + \text{V2}]$$

(б) двоаргументи модел са једном пропозиционом објектском допуном, директном у слободном акузативу или индиректном у слободном дативу, резултат је валентне контракције (*олакшајџи / ошјежајџи чији долазак до циља / да ко дође до циља; ђомогао је нашу борбу / нашој борби*):

$$\text{Subj}_{\text{SupraAg}} + \text{V1} + \text{ObjDir}_{\text{A: Prop}} / \text{ObjInd}_{\text{D: Prop}}$$

Алтернација пропозиционог објекта и објекатске клаузе је правило у домену валентне варијације (*ђомоћи / омесџи да ко дође до чеџа*):

$$\text{Subj}_{\text{SupraAg}} + \text{V1} + \text{Obj: Cl} [\partial a + \text{V2}]$$

(в) троаргументни модел са две номиналне објекатске допуне – првом у слободном падежном облику, у дативу или акузативу, и другом у предлошком локативу (*ђомоћи некоме / некоџа у учењу; омесџи коџа у учењу*):

$$\text{Subj}_{\text{SupraAg}} + \text{V1} + \text{ObjDir}_{\text{A: Pac} \rightarrow \text{SubAg}} / \text{ObjInd}_{\text{D: Ad} \rightarrow \text{SubAg}} + \text{ObjInd}_{\text{PP: [y + L]: SubPred}}$$

Алтернација субпредикатског објекта и објекатске клаузе регуларна је валентна варијација (*ђомоћи коме да шџо уради*):

$$\text{Subj}_{\text{SupraAg}} + \text{V1} + \text{ObjDir}_{\text{A: Pac} \rightarrow \text{SubAg}} / \text{ObjInd}_{\text{D: Ad} \rightarrow \text{SubAg}} + \text{Obj: Cl} [\partial a + \text{V2}]$$

(г) троаргументни модел са две објектске допуне, једном директном у слободном акузативу и другом индиректном у слободном дативу (*олакшајџи / ошјежајџи коме учење*):

$$\text{Subj}_{\text{SupraAg}} + \text{V} + \text{ObjDir}_{\text{A: SubPred}} + \text{ObjInd}_{\text{D: Ad} \rightarrow \text{SubAg}}$$

Алтернација номиналних објеката и објекатске клаузе, наместо које се јавља и инфинитив, поступак у домену валентне варијације, типична је за глаголе са субпредикатским типом објекта (*олакшајџи / ошјежајџи некоме долазак / да дође; ђомоћи да уђе / уђи*):

$$\text{Subj}_{\text{SupraAg}} + \text{V1} + \text{ObjInd}_{\text{D: Ad} \rightarrow \text{SubAg}} + \text{Obj: Cl} [\partial a + \text{V2}] / \text{Inf}$$

4.1. СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИ СТАТУС АРГУМЕНАТА. Асистивни и опстантивни глаголи, уз субјекат, везују до две објекатске допуне, од којих је једна субпредикатског типа. Алтернација субпредикатског објекта и објекатске клаузе је правило системског карактера. С друге стране, укидање екстраполираног субагенса резултат је интегралне граматичке формализације субпропозиције, тј. обједињавања објекатских аргумената, и то у виду пропозиционе објекатске допуне или одговарајуће објекатске клаузе.

4.1.1. Субјекат [ $\text{Subj}_{\text{SupraAg}}$ ]. Субјекатски аргумент уз асиситивне и опстантивне глаголе је семантизован као супраагенс о(не)могућивач. Улога супраагенса је усмерена на омогућавање или онемогућавање реализације радње на којој је субагенс већ ангажован. Стога се на овој позицији прева-сходно јављају именице са обележјем живо  $/+/$  и људско  $/+/$ , а по изузетку живо  $/-/$  и самоактивност  $/+/$  (*Киша је помогла рајћарима*).

Постоје, међутим, и одступања од прототипичног синтаксичко-семантичког обрасца спојивости, као што је у примеру типа *Ова књиџа ми је помогла да сиремим шај исйиш* и сл. Неаниматан субјекат се не може остварити као супраагенс, већ као елемент ситуационог каузатора (*Захваљујући овој књиџи сам положио исйиш*). Неаниматни појмови, интегрисани у каузалне конструкције, редовно се јављају као експоненти логичких аргумената објекатског типа (*Пошшо сам чийао шу књиџу, лако сам положио исйиш*).

4.1.2. Објекат [ $\text{ObjDir} / \text{ObjInd} / \text{Cl} / \text{Inf}$ ]. Посматрани глаголи везују како номинални, тако и реченични или инфинитивни тип објекта. Објекатски аргументи номиналног типа су семантизовани као субагентивни, субпредикатски или пропозициони објекти, при чему ова два последња стоје у корелацији са објекатском клаузом. Инфинитив стоји у односу регуларне алтернације са субпредикатским типом објекта.

У функцији и са значењем субагентивног, субпредикатског и пропозиционог типа објекта<sup>11</sup> могу се појавити и слободни датив и слободни акузатив (*помоћи развој друштва, помоћи дејте материјално; допринећи развоју друштва, одмоћи некоме у раду*), али је њихова дистрибуција и евентуална замењивост у домену рекције и лексичког значења конкретног глагола као носиоца валентности.

4.1.2.1. Двоаргументни модел (а) базичан је за глаголе типа *допринећи*,<sup>12</sup> који уз субјекат уводе и индиректни објекат у слободном дативу. Специфичност ове објекатске допуне јесте што не идентификује објекат каузације, тј. субагенс, већ читаву субпропозицију, те јој припада статус пропозиционог објекта (Алановић 2010: 139).

(a)  $\text{Subj}_{\text{SupraAg}} + \text{V1} + \text{ObjInd}_{\text{D: Prop}}$

- Он никад није био склон да много размишља о смрти, и то је још једна особина што је допринела његовом хероизму. Вас. Д. 1, 68. РСАНУ 4: 558. Немачка *će doprineti poboljšanju prilika u Iraku*. [www.dw-world.de](http://www.dw-world.de).

Варијантну двоаргументну реченичну структуру региструјемо у случајевима замене номиналног објекта реченичним.

$\text{Subj}_{\text{SupraAg}} + \text{V1} + \text{Obj: Cl} [\text{da} + \text{V2}]$

<sup>11</sup> Под пропозиционим објектом П. Пипер сматра „објекат у облику акузатива без предлога уз семикопулативне фазне глаголе типа *почећи, почињати, наставити, настављати...* у функцији семантичке допуне којом се у форми именовања објекта заправо именује садржај пропозиције” (Пипер 2005: 622).

<sup>12</sup> В. Ружић наводи да се уз овај глагол поред допунске реченице појављује и корелатив у функцији просентенцијалног израза, чија је функција да најави реченични садржај обухваћен управном предикацијом: *допринећи томе да ...* (Ружић 2008: 423, 425).

- Мој дјед је највише допринио да се саградила та црква. Цес., ХК 8, 301. РСАНУ 4: 558. Premijer Republike Srpske Milorad Dodik izjavio je da će RS doprineti da Univerzijada u Beogradu bude događaj koji će obeležiti ceo region. [www.danas.rs](http://www.danas.rs).

Алтернатија пропозиционог објекта и објекатске клаузе је регуларна валентна варијација, која не одступа од синтаксичко-семантичких принципа валентности типичних за ову глаголску класу. То значи да је објекатска клауза уведена везником *да*, а предикат јој је у немобилном презенту (Ивић 1970: 43), тј. непарадигматично оствареном презенту,<sup>13</sup> који је, будући невременски употребљен, у синтаксичком релативу (Белић 1926–1927: 104–105; СТЕВАНОВИЋ 1938–1939: 168; Ивић 1970: 45; КЛИКОВАЦ 2009: 61). С друге стране, она интегрише и обавезно лексикализовани субјекат, који је подвргнут операцији брисања у троаргументном моделу, где је семантички кореферентан са објектом управног глагола (*јомоћи коме, да уђе*).

4.1.2.2. Контраховани двоаргументни модел (б) за глаголе типа *исјомоћу/исјомогаћу, одмоћу / одмогаћу, олакшаћу, оштежаћу, јомоћу / јомогаћу* и сл., валентна је варијанта. У овим се моделима дативни или акузативни објекат појављују у пропозиционом значењу, што блокира евентуално увођење друге номиналне или реченичне објекатске допуне (*јомоћу чијој борби / јомоћу чију борбу*). С друге стране, алтернатија пропозиционог објекта и објекатске клаузе је норма у домену валентне варијације.

Subj<sub>SupraAg</sub> + V1 + ObjDir<sub>A: Prop</sub> / ObjInd<sub>D: Prop</sub>

- Nacionalna biblioteka Austrije pomoći će obnovu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH. [www.sarajevo-x.com](http://www.sarajevo-x.com). Drugi deo programa (5 miliona evra), koji treba da vodi direktno Evropska komisija, pomoći će modernizaciji i razvoju Savezne uprave carina. [www.ec.europa.eu](http://www.ec.europa.eu). Đukanović nije morao ispomagati sam proces gašenja navedenih. [www.wordpress.com](http://www.wordpress.com). Moraо се успут терет преносити из једних саоница у друге, да би се олакшао прелаз преко ... незгодних места. Петр. Мих. 2, 114. РСАНУ 17: 553–554. Разним интригама покушавала је да омете женидбу херцега ... с ... принцем. Радон. Ј. 7, 138. РСАНУ 17: 628. Sneg je tokom vikenda otežao odvijanje saobraćaja na većini puteva u Srbiji. [www.poslednjavest.com](http://www.poslednjavest.com). Тим савезом је Енглеска осујетила јачање Немачке. ОП 2. РМС 4: 234. План ... је требало да предупреди развијање туберкулозе. Андр. И. РМС 4: 916. Sve što može ograničiti i sputati ljubav potrebno je eliminisati... [www.balasevic.net](http://www.balasevic.net). Izbor Čekua neće ugroziti pregovore o budućnosti Kosova. [www.voanews.com](http://www.voanews.com). Rat u Gruziji može usporiti priznavanje Kosova. [www.vesti.rs](http://www.vesti.rs).

Subj<sub>SupraAg</sub> + V1 + Obj: Cl [da + V2]

- ograničiti da korisnik ne može sa jednim korisničkim imenom dva puta da pokrene program. [www.elitsecurity.org](http://www.elitsecurity.org). Voleo bih da vidim ovakav odnos mnogo više nego obično, jer će ovo olakšati da se teorija i praksa najzad poklope. [www.maksimalno.com](http://www.maksimalno.com). ...mada, ako ste napolju, sunčani zraci bi mogli da otežaju da vidite prikaze

<sup>13</sup> С. Кордић наводи да је једно од важнијих својстава субординираних клауза, независно од језика у ком се посматрају, ограничење у дистрибуцији глаголских времена, аспекта и модуса (KORDIĆ 2008: 192).

na ekranu laptopa. [www.vesti.rs](http://www.vesti.rs). Herceg Novi će pomoći da Vektra investira u Boku. [www.seebiz.eu](http://www.seebiz.eu). Hoće li Haški tribunal pomoći ili odmoći da srpski narod sa sebe skine etiketu o kolektivnoj krivici koju mu otvoreno ili prikriveno prišivaju pojedini. [www.6yka.com](http://www.6yka.com). Jedini čovjek koji je tada mogao zaustaviti da Amerika naoruža Armiju Republike BiH je bio bosanski predsjednik... [www.republikabih.net](http://www.republikabih.net). Zima je omela da ove godine maškarada bude masovnija... [www.vojvodina.com](http://www.vojvodina.com). Na taj način možete predupređiti da se Vaše mail sanduče ne prepuni iznad dozvoljene veličine. [www.telenor.co.yu](http://www.telenor.co.yu).

Непосредни лексичко-семантички експоненти субпредиката (Алановић 2010: 137) јесу девербативне и деадјективне именице, које уз глаголе типа *јомоћи* стоје како у слободном дативу, тако и у слободном акузативу (*јомоћи развој јомоћипривреде; дојринети развоју јомоћипривреде*). Увођење пропозиционог типа објекта онемогућава граматикализацију субагенса на нивоу реченичног члана, већ његово померање у оквиру објекатске синтагме на нивоу атрибута – конгруентног или неконгруентног (*јомоћи интееграцију Србије у ЕУ; јомоћи интееграцију Србије у ЕУ; јомоћи нашу интееграцију у ЕУ; јомоћи нашу интееграцију у ЕУ*).

Subj<sub>SupraAg</sub> + V1 + ObjDir<sub>A</sub> {NP[Nom1<sub>A: SubPred</sub> + Nom2<sub>G: SubAg</sub> / Det<sub>SubAg</sub> + Nom1<sub>A: SubPred</sub>]}

Subj<sub>SupraAg</sub> + V1 + ObjInd<sub>D</sub> {NP[Nom1<sub>D: SubPred</sub> + Nom2<sub>G: SubAg</sub> / Det<sub>SubAg</sub> + Nom1<sub>D: SubPred</sub>]}

– Несрећна љубавна незгода није свирепо окончала оне његове слатке наде. Пуп. 1, 89. РСАНУ 17: 456. Саме политичке слободе не могу побољшати положај народних маса. ОП 1. ПМС 4: 495.

4.1.2.3. Троаргументни модел (в) предвиђа увођење, уз субјекат, још две објекатске допуне – једне директне или индиректне, у слободном акузативу или слободном дативу, и друге индиректне у предлошком локативу. Док се дативним или акузативним објектом именује објекат каузације као субагенс, дотле се предлошким локативом именује субпредикат (*јомоћи / сјуштајти кога у чему*). Овај модел за поједине глаголе представља валентну варијацију (нпр. *зауставијти, убрзати, усјоријти* и сл.).<sup>14</sup>

(в) Subj<sub>SupraAg</sub> + V1 + ObjDir<sub>A: Pac→SubAg</sub> / ObjInd<sub>D: Ad→SubAg</sub> + ObjInd<sub>PP [y + L]: SubPred</sub>

– Амерички председник Barak Obama izrazio je spremnost da pomogne Severnoj Koreji u obnovi privrede i da okonča decenije međunarodne izolacije. [www.pressonline.rs](http://www.pressonline.rs). Nju Delhi smatra da preuzimanje takve obaveze nije fer i da će joj odmoći u pokušaju da milione ljudi izvuče iz siromaštva. [www.rtv.co.yu](http://www.rtv.co.yu). Ono što može da zavara u tumačenju ovih rezultata jeste to da ima mnogo drugih manjih uzroka pojave raka... [www.zdravlje.krstarica](http://www.zdravlje.krstarica). Zastravljanja nas neće zaustaviti u potrazi za istinom. [www.24sata.info](http://www.24sata.info). Nikako nemojte da vas neko zbuni u određivanju magni-

<sup>14</sup> Како је раније речено, Т. Батистић сматра да се локативна конструкција уз овај тип глагола јавља у детерминативној функцији јер представља трансформ базичног глаголског предиката (Батистић 1972: 37). И. Антонић, с обзиром на везу с управним глаголом, овај типа допуна сврстава у експликативне (Антонић 2005: 280).

tude meteora. [www.agsaiph.dzaba.com](http://www.agsaiph.dzaba.com). Ipak, pčele ne treba ni kočiti u razvoju... [www.pcela.co.yu](http://www.pcela.co.yu). Na pitanje da li se poslovne banke, podizanjem obavezne rezerve, mogu obuzdati u podizanju potrošnje Živković kaže da je to nemoguće... [www.mcentar.rs](http://www.mcentar.rs). Restrictive member je grupa napravljena zbog takvih koji nisu za trajni ban, ali ih je potrebno za neko vreme ograničiti u njihovim aktivnostima na forumu. [www.astronomija.co.rs](http://www.astronomija.co.rs). Зацело се плашила да га опијум не ошамути и омете у раду. Кад се ја на нешто одлучим, онда ме у мојој намери само Бог може омести. Јов. Ј. 4, 160. РСАНУ 17: 628. При томе непрекидно тинја страх да ће је неко или нешто осуетити у том njenom pohodu. [www.seminar.rs](http://www.seminar.rs). Мистићан и још непознат онима који би морали да га зашкоће и предупреде у његовим апокалиптичким name-rama. [www.politika.rs](http://www.politika.rs). Не треба да нас сputају у борби за људска права, верске слободе, право на живот и слободу најранјивијих људских бића. [www.studentskikutak.com](http://www.studentskikutak.com). ... па је коло пре краја извесно да га више нико не може угрозити у борби за престижну награду. [www.sportske.net](http://www.sportske.net). Види само њихову неразумљиву мржњу и њихову тежњу да је уназаде ... у сваком послу. Андр. И. РМС 6: 521. Mrzovoljni su pacijenti i uvek žele da dokažu da su jaki i da ih nijedna bolest ne može usporiti u radu. [www.kurir-info.rs](http://www.kurir-info.rs).

4.1.2.3.1. Предлошки локатив уз глаголе типа *асисџирајџи*, *задржајџи*, *заусџавијџи*, *оџраничијџи*, *јомоћи*, *убрзајџи*, *уџрозијџи*, *усџоријџи* и сл., захваљујући томе што представља експонент субпредиката, има субпредикатско значење (*јомоћи коме у чему*).<sup>15</sup> Реализација субпредикатског објекта је условљена екстраполацијом субагенса који је реализован у дативу или акузативу (*јомоћи коме / коџа у борби*).<sup>16</sup>

4.1.2.3.2. Дативним објектом идентификован је актант који остварује улогу објекта каузације, тј. улогу објекта намене или адресата (СТЕВАНОВИЋ 1979<sup>3</sup>: 363)<sup>17</sup> у односу на радњу каузирајуће ситуације, и улогу агенса, тј. субагенса, у односу на радњу каузиране ситуације.

Субагентивни тип објекта појављује се у форми дативног објекта уз глаголе типа *асисџирајџи*, *јомоћи* / *јомаџајџи*, *одмоћи* / *одмаџајџи*, а посебно у моделима са објекатском клаузом (*Помоћи некоме да пређе улицу*). Глаголи типа *јомоћи*, *одмоћи* и сл., уводе субагентивни тип објекта и у акузативу (*одмоћи некоџа у раду*; *јомаџајџи некоџа мајџеријално*), чиме се наглашава трајност и ефективност каузације.

4.1.2.3.3. Системска одлика каузативних глагола јесте да омогућују алтернацију субпредикатског објекта и објекатске клаузе.<sup>18</sup>

<sup>15</sup> Ове локативне конструкције Т. Батистић сматра детерминативним (BATISTIĆ 1972: 36), а И. Антонић, сасвим оправдано, објекатским допунама пропозиционог типа (АНТОНИЋ 2005: 278).

<sup>16</sup> Наводећи управо овај глагол као пример двоструке рекције, Д. Гортан-Премк наглашава да је семантичка разлика између синтагми *јомаџајџи некоме* и *јомаџајџи некоџа* у томе да се у првом случају има на уму намена помоћи, а у другом да је дотично лице предмет помоћи, односно да је та помоћ трајнија, свеобухватнија, свестранија (ГОРТАН-ПРЕМК 1971: 42).

<sup>17</sup> И. Антонић датив уз глаголе типа *асисџирајџи*, *јомоћи* и сл. класификује у експликативни тип (АНТОНИЋ 2005: 185).

<sup>18</sup> Наместо пропозиционог типа објекта и објекатске клаузе као његовог синтаксичког корелатива, у савременом српском језику релативно је ретка појава инфинитивне допуне: Ишла је у надницу, а иначе је у капуташким кућама исполагала прати и кречити. Том. Ј. 2, 3. РСАНУ 8: 260.

$\text{Subj}_{\text{SupraAg}} + \text{V} + \text{ObjDir}_{\text{A: Pac} \rightarrow \text{SubAg}} / \text{ObjInd}_{\text{D: Ad} \rightarrow \text{SubAg}} + \text{Obj: Cl } [\partial a + \text{V2}]$

- Ostala je priča o velikom kreditu koji joj je televizija dala da je ispomogne da reši stambeno pitanje... [www.glas-javnosti.rs](http://www.glas-javnosti.rs). On će vas često kočiti da mnoge stvari realizujete do kraja... [www.krstarica.com](http://www.krstarica.com). Već sam u jednoj temi pomenuo da je naš um kao ludi majmun koga je teško obuzdati da skače s misli na misao... [www.madeinmontenegro.com](http://www.madeinmontenegro.com). Они не желе Карађорђа збацити, него само хоће да га ограниче да не може по својој вољи чинити шта хоће. Вук 9, 169. РСАНУ 16: 640. U svakom slučaju, neće vas omesti da bar završite poslove od kojih vas očekuje dobra zarada. [www.glas-javnosti.rs](http://www.glas-javnosti.rs). Bog će nam pomoći da dođemo do pravde. [www.vesti.rs](http://www.vesti.rs). ...i upravo će ih to sputati da ostvare pozitivan rezultat... [www.b92.net](http://www.b92.net).

Објекатска клауза стоји у непосредној синтаксичкој корелацији са предлошким објектом субпредикатског типа [Obj: Cl  $[\partial a + \text{V2}]$ ]. Њено формално обележје јесте везник *да*, којим је уведена, и предикат у немобилном презенту. Субјекат објекатске клаузе је подвргнут брисању, а семантички је кореферентан са објектом управне реченице (*Помогао нам је да се смесимо*). Осим што је у облику немобилног презента, предикат објекатске реченице најчешће конституишу перфективни глаголи, што је разумљиво с обзиром на пропратну резултативну компоненту поступка каузације. Стога су објекатске реченице са имперфективним глаголима изузетне (*Помагао нам је да живимо доскојанствено*), а реферишу о ефекту који је видљив и по престанку каузације.

4.2.1.4. Троаргументни модел (г) са два номинална објекта, директним у слободном акузативу и индиректним у слободном дативу типичан је за глаголе типа *ограичији*, *олакшаји*, *ошјежаји* и сл.<sup>19</sup>

(г)  $\text{Subj}_{\text{SupraAg}} + \text{V1} + \text{ObjDir}_{\text{A: SubPred}} + \text{ObjInd}_{\text{D: Ad} \rightarrow \text{SubAg}}$

- Kako ograničiti pristup internetu onim korisnicima koji ... [www.wireless.uzice.net](http://www.wireless.uzice.net). Crnogorskim turističkim radnicima olakšati rad u Hrvatskoj. [www.e-turizam.com](http://www.e-turizam.com).

4.2.1.4.1. Слободним дативом уз ове глаголе именује се објекат каузације [ObjInd<sub>D: Ad → SubAg</sub>]. Дативни тип индиректног објекта именује појам у чију корист или на чију штету супраагенс делује, те му у фази каузације припада улога адресата, док у супситуацији преузима улогу њеног носиоца – агенса, тј. субагенса. Зато је неопходно да има обележје живо */+/* и човек */+/*.

4.2.1.4.2. Акузатив директног објекта уз ове глаголе је непосредни корелатив субпредиката, што потврђује његова корелација са објекатском клаузом или инфинитивом.

$\text{Subj}_{\text{SupraAg}} + \text{V1} + \text{ObjInd}_{\text{D: Ad} \rightarrow \text{SubAg}} + \text{Obj: Cl } [\partial a + \text{V2}] / \text{Inf}$

Инфинитивни тип пропозиционог објекта уз асистивне глаголе није типичан за српски стандард, премда је појава инфинитива као објекатске допуне чешћа уз инструктивне глаголе: *учи је шии* и сл.

<sup>19</sup> Семантички посматрано, објекатске допуне уз ове глаголе се дефинишу и као екпликативне будући да представљају семантичке допуне датим глаголима (Антонић 2005: 185, 209).



- Korisnicima je moguće i ograničiti da imaju pristup samo unapred određenim pod-mrežama... [www.telfor.rs](http://www.telfor.rs). Klijentima želimo da pružimo najsavremenija rešenja koja će im olakšati da postignu sopstveni uspeh... [www.tehnicomcomputers.com](http://www.tehnicomcomputers.com). Funkcionerima otežati da namještaju tendere. [www.bizniscg.info](http://www.bizniscg.info).

У овом валентном моделу може се појавити и глагол *помоћи*, с тим што се на месту директног објекта редовно јавља просентенцијално употребљена заменица, нпр. *нешто*, чији се садржај експлицира увођењем реченичног или инфинитивног објекта (HELBIG/BUSCHA 1996<sup>8</sup>: 252): *помоћи некоме нешто / да уђе / ући*.

4.2.1.4.3. Премда у истом обрасцу, датив индиректног објекта уз глаголе типа *окончаи*, *побољшаи*, *убрзаи*, *угрози*, *успори* и сл., има специфичан статус, те се дефинише као индикатор посесивне релације (*побољшаи некоме услове рада* [→ побољшати нечије услове рада]; *убрзаи / успори некоме израду дипломе* [→ убрзати / успорити израду нечије дипломе]), што блокира комбинабилност директног објекта са објекатском клаузом.

Subj<sub>SupraAg</sub> + V1 + ObjDir<sub>A: SubPred</sub> + ObjInd<sub>D: SubAg</sub>

- Треба окончати мандат ОХР-у. [www.nspm.rs](http://www.nspm.rs). Albancima poboljšati status. [www.visit-ulcinj.com](http://www.visit-ulcinj.com). Хоће да нам угрозе прелаз преко пруге Сарајево-Мостар. Дед. В. РМС 6: 419.

4.3. Адвербијали [Advj]. Адвербијални детерминатори околносног типа уз асистивне глаголе нису обавезни конституенти. Ово се посебно односи на инструментно-омогуђивачке адвербијале (Антонић 2005: 263) којима се означава ентитет као предмет трансфера између супраагенса и субагенса (*помоћи кога новцем*).

Изузетак, међутим, представљају реченице са испуштеним субагентивним или пропозиционим објектом, где степен обавезне укључености адвербијала значајно расте. Тако се адвербијали у примерима типа *Помажем по кућама* или *Помогао ми је при изради дипломској*<sup>20</sup> (BATICIĆ 1972: 33; 151), намећу као сурогатне форме којима се експлицира посредно део субпропозиционог садржаја – логички предикат или његови аргументи: *Помогао сам му да изради дипломски*.

**5. ЗАКЉУЧАК.** Изучавање синтаксичке и семантичке валентности једне глаголске класе даје нам увид у функционисање минималних реченичних структура, те уочавање општих принципа њиховог извођења. Осим тога, на невеликој групи глагола асистенције могу се уочити неки од најважнијих валентних принципа, а то су алтернација и контракција.

С друге стране, на овој се глаголској класи јасно виде елементи синтаксичко-семантичке валентности каузативно-манипулативних глагола уопште, јер се за њих везују објекти субагентивног, субпредикатског и пропозицио-

<sup>20</sup> И. Антонић овај тип детерминатора одређује као ситуациони будући да се њим предикација одређује „с обзиром на укупну ситуациону околност” (Антонић 2005: 289).



ног типа, формализовани као номиналне, инфинитивне или реченичне допуне. Штавише, без обзира на вид њихове граматикализације, јасно је да су поменуте категорије универзалне, те се приступ од значења ка форми намеће као сасвим оправдан. Ипак, и из перспективе самих форми, могу се уочити извесне правилности у функционисању синтаксичких и семантичких јединица језика.

#### ИЗВОРИ

РМС – *Речник српскохрватскога књижевног језика*. књ. 1–3, Нови Сад – Загреб: Матица српска-Матица хрватска, књ. 4–6, Нови Сад: Матица српска, 1967.

РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. 1–17. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1959–.

Електронски извори: [www.danas.rs](http://www.danas.rs), [www.dw-world.de](http://www.dw-world.de), [www.sarajevo-x.com](http://www.sarajevo-x.com), [www.ec.europa.eu](http://www.ec.europa.eu), [www.vesti.rs](http://www.vesti.rs), [www.wordpress.com](http://www.wordpress.com), [www.balasevic.net](http://www.balasevic.net), [www.voanews.com](http://www.voanews.com), [www.vesti.rs](http://www.vesti.rs), [www.elitsecurity.org](http://www.elitsecurity.org), [www.maksimalno.com](http://www.maksimalno.com), [www.poslednjavest.com](http://www.poslednjavest.com), [www.seebiz.eu](http://www.seebiz.eu), [www.6yka.com](http://www.6yka.com), [www.republikabih.net](http://www.republikabih.net), [www.vojvodina.com](http://www.vojvodina.com), [www.telenor.co.yu](http://www.telenor.co.yu), [www.pressonline.rs](http://www.pressonline.rs), [www.rtv.co.yu](http://www.rtv.co.yu), [www.zdravlje.krstarica](http://www.zdravlje.krstarica), [www.24sata.info](http://www.24sata.info), [www.agsaiph.dzaba.com](http://www.agsaiph.dzaba.com), [www.pcela.co.yu](http://www.pcela.co.yu), [www.mcentar.rs](http://www.mcentar.rs), [www.astronomija.co.rs](http://www.astronomija.co.rs), [www.seminar.rs](http://www.seminar.rs), [www.politika.rs](http://www.politika.rs), [www.studentskikutak.com](http://www.studentskikutak.com), [www.kolekcionari.com](http://www.kolekcionari.com), [www.sportske.net](http://www.sportske.net), [www.kurir-info.rs](http://www.kurir-info.rs), [www.glas-javnosti.rs](http://www.glas-javnosti.rs), [www.madeinmontenegro.com](http://www.madeinmontenegro.com), [www.b92.net](http://www.b92.net), [www.wireless.uzice.net](http://www.wireless.uzice.net), [www.e-turizam.com](http://www.e-turizam.com), [www.visit-ulcinj.com](http://www.visit-ulcinj.com), [www.bizniscg.info](http://www.bizniscg.info), [www.nspm.rs](http://www.nspm.rs), [www.telfor.rs](http://www.telfor.rs), [www.tehnicomcomputers.com](http://www.tehnicomcomputers.com).

#### ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Алановић, Миливој. Основни валентни принципи у структурирању реченице. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* LIII/1 (2010): 125–142.

Антонић, Ивана. Синтакса и семантика падежа. У: Предраг Пипер и др. *Синтакса савременог српског језика. Простја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 119–344.

Белић, Александар. О употреби времена у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* VI (1926–1927): 102–132.

Гортан-Премк, Даринка. *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1971.

Ивић, Милка. О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником *да*. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* XIII/1 (1970): 43–54.

Ивић, Милка. О појму „одговорност” и „агентивној” улози оруђа за вршење радње. *Јужнословенски филолог* LVIII (2002): 15–22.

Кликовац, Душка. О презенту несвршених глагола за означавање будућих ситуација. *Научни састај слависти у Вукове дане* 38/1 (2009): 57–71.

Пипер, Предраг. Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика. У: Предраг Пипер и др. *Синтакса савременог српског језика. Простја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 575–982.

Ружић, Владислава. Један вид граматикализације реченичног значења. *Јужнословенски филолог* LXIV (2008): 419–435.

Стевановић, Михаило. Питање значења глаголских времена у релативној употреби њиховој. *Јужнословенски филолог* XVII (1938–1939): 150–178.

Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1979<sup>3</sup>.

\*

- BATISTIĆ, Tatjana. *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1972.
- HELBIG, Gerhard, Joachim BUSCHA. *Leitfaden der deutschen Grammatik*. Leipzig: Langenscheidt, 1996<sup>8</sup>.
- KHOKHLOVA, L. V. Argument Structure and Case Assignment in The Causative Constructions of Western New Indo-Aryan Languages (Hindi-Urdu, Punjabi, Gujarati, Rajasthani). *International Symposium on Typology of the Argument Structure and Grammatical Relations in Languages Spoken in Europe and North and Central Asia*. Lenca 2 (2004). Abstracts. Kazan: Kazan State University, 75–76.
- KORDIĆ, Snježana. Koordinacija i subordinacija u složenim rečenicama slavenskih jezika. *Јужно-словенски филолоџ* LXIV (2008): 189–197.
- KULIKOV, Leonid I. Causatives. *Language Typology and Language Universals* 2 (2001): 886–898. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ, Dušanka. *Sintaksičko-semantičke strukture s modalnim indikatorom u srpskom i mađarskom jeziku*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2006.

Milivoj Alanović

## ASSISTENZVERBEN UND DEREN SYNTAKTISCHE UND SEMANTISCHE VALENZ

### Zusammenfassung

In dieser Arbeit versuchen wir die Assistenzverben als eine Unterklasse der kausativen Verben zu definieren. Dies ist nicht nur mit semantischen Gründen berechtigt, sondern auch bezüglich auf deren Valenzeigenschaften. Das eigentliche Ziel dieser Arbeit ist verschiedene syntaktische Modelle, die diese Verben bilden, zu beschreiben. Als die semantischen Prototypen der Assistenzverben betrachten wir folgende Verben: *pomoći* und *odmoći*.

Универзитет у Новом Саду  
 Филозофски факултет  
 Одсек за српски језик и лингвистику  
 Нови Сад  
*malanovic@ptt.rs*

Милена Јакић

## О ТИПОЛОГИЈИ ДЕКОМПОНОВАНИХ КОНСТРУКЦИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ\*

У раду је изложена анализа која би помогла разграничењу декомпонованог предиката од њему сличних конструкција, тј. прави се разлика између типичних и мање типичних представника ове појаве. У фокусу истраживања су двочлане предикатске конструкције које одговарају морфосинтаксичком моделу декомпонованог предиката према М. Радовановићу (1977). На основу анализе постојећих дефиниција и примера којима је декомпоновани предикат илустрован у претходним истраживањима, као и примера из новинског текста испитиваног у овом истраживању, прати се раслојавање ове конструкције према структурном, семантичком и творбеном нивоу. Такође се прави разлика између декомпоноване конструкције настале од простог глаголског предиката, простог именског предиката, од сложеног глаголског предиката и конструкције настале сажимањем два предиката из клауза зависносложене реченице. Поред тога, наводе се и нови морфосинтаксички модели ове конструкције, а на крају рада предлаже се ревидирано одређење декомпонованог предиката.

*Кључне речи:* декомпоновани предикат, глаголска именица, семикопулативни глагол, структурни ниво, семантички ниво, творбени ниво, тип предиката који се декомпонује.

**1. Увод.** Анализом постојеће литературе о декомпонованом предикату на материјалу српског (српскохрватског) језика стичемо увид у то да се та врста предиката потврђује примерима ексцерпираним из различитих функционалних стилова, док студија заснованих на континуираном тексту, према нашим сазнањима, готово да нема.<sup>1</sup> Ми у овом типу анализе видимо две основне предности. Са једне стране, на основу класификације свих предиката из испитиваног узорка у једну од две категорије (декомпоновани или недекомпоновани предикат) стекао би се увид у заступљеност декомпонованог предиката у односу на остале типове предиката. Даље, уколико би се упоредили узорци текста из различитих функционалних стилова, стекао би се увид у стабилност употребе ове конструкције у језику, а тиме би се могао испитати и утицај различитих фактора на њено појављивање. Са друге стране, могло би се боље испитати и само поље декомпонованих предиката, испитивањем сличности и разлика међу пронађеним примерима. Другим речима, овај тип анализе помогао би разграничавању декомпонованог предиката од њему сличних конструкција.

---

Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (178009), који у потпуности финансира Министарство науке Републике Србије.

<sup>1</sup> Аутор захваљује сарадницима Института за српски језик САНУ на корисним сугестијама.

Ипак, за истраживање на континуираном тексту неопходно је утврдити јасно дефинисан критеријум који би омогућио исцрпну класификацију свих предиката пронађених у узорку. Сходно томе, као полазну дефиницију за ово истраживање узећемо ону коју је М. Радовановић навео у свом раду из 1977, будући да је то пионирско истраживање о овој теми на материјалу српског (српскохрватског) језика. Циљ истраживања је да на основу анализе примера пронађених у узорку текста, као и постојећих истраживања, покушамо да разграничимо декомпоновани предикат од њему сличних конструкција, односно да одредимо шта би представљало типични случај те појаве.

У наставку рада најпре ћемо се осврнути на досадашње дефиниције декомпонованог предиката. Као полазну дефиницију узели смо ону која је дата у раду М. Радовановића из 1977. године, не само зато што је дата у једном од првих радова који се баве овим феноменом, већ и зато што је то једна од најпотпунијих дефиниција. Аутори који су се касније бавили овом темом, често су у потпуности прихватили ову дефиницију, не мењајући је експлицитно, иако се постепено, примерима који су сврставани под појам декомпонованог предиката, ова дефиниција проширивала. Други аутори су је мање или више модификовали. У овом раду указаћемо на разлике у дефинисању, тј. ширини посматрања ове појаве код различитих аутора, будући да, како П. Пипер наводи у свом раду, постоји „питање утврђивања градуелно постављених критеријума за идентификовање (прото)типичних декомпонованих предиката и оних који су ближи граничним појавама” (Пипер 1999: 40). Потом ћемо резултате нашег истраживања прокоментарисати у светлу полазне Радовановићеве дефиниције.

**2. Дефиниција.** Да би се приступило анализи једног феномена на континуираном тексту, он се мора прецизно дефинисати и разграничити од сличних феномена, како би се са сигурношћу могао идентификовати. Према дефиницији М. Радовановића декомпоновани предикат је:

„сваки двочлани предикат конструисан по моделу *Verbum* (= *глаголска коју-ла* или *семикојулајивни глагол*) + *Nomen deverbativum*, а синонимичан (па и комутабилан) са семантички еквивалентним једночланим предикатом (представљеним пунозначном глаголском лексемом из које је изведена девербативна именица двочланог предиката)” (Радовановић 1977: 53).<sup>2</sup>

За наше истраживање чини нам се битним да издвојимо четири нивоа ове дефиниције: 1. структурни (тј. које се основне компоненте декомпонованог предиката наводе у дефиницији), 2. семантички (према дефиницији декомпоновани и њему одговарајући синтетички предикат су у односу синонимије и међусобно су замениви), 3. творбени (синтетичка замена резервисана је за глаголе који су у творбеној вези са глаголским именицама које улазе у састав декомпонованог предиката) и 4. ниво дефиниције који се односи на тип предиката који се декомпонује (једночлани предикат сачињен од пунозначне глаголске лексеме). Неки од аутора који су се касније бавили овом

<sup>2</sup> При томе, М. Радовановић (1977) у дефиницији напомиње да девербативну именицу треба схватити у генеративном, тј. синхронем смислу, а не генетичком, односно дијахроном.

темом (а и М. Радовановић се њоме бавио у својим каснијим радовима) прихватили су ову полазну дефиницију, иако су је постепено, мање или више проширивали, углавном примерима којима су илустровали овај феномен (Ивић 1988; Радовановић 2004а; Пипер 2005; Стојановић 2006).

2.1. Структурни ниво дефиниције односи се на елементе који улазе у састав декомпонованог предиката. Према полазној дефиницији, глаголски део састоји се од глаголске копуле или семикопулативног глагола. О глаголском делу декомпонованог предиката нема даљих, експлицитних напомена, већ се наводи списак сачињен од копулативног и семикопулативних глагола, за који аутор истиче да није коначан (а други аутори га проширују: нпр. Мразовић – Вукадиновић 1990; Лазич-Коњик 2006). Номинални део декомпонованог предиката чини девербативна именица. Ипак, поједини аутори експлицитно проширују репертоар именичких саставних елемената бавећи се сличним појавама. Тако нпр. 3. Тополињска испитујући перифрастични предикат (појам чији ће однос према декомпонованом предикату бити размотрен нешто касније, у одељку 2.4. овог рада), као потенцијалне именичке елементе наводи и „номинализоване изразе”, који би укључили и именице типа *киша*, *ветар*, *рај*. Ови номинализоване изрази се

„барем на српскохрватском тлу не могу третирали као – глаголске [...] изведенице. Дакле, под номиналованим изразом треба разумети именицу као назив релације са примарно неименичком формализацијом, значи, једном речју, нешто што је релативно блиско појму *nomen actionis*, без икаквих дубљих формалних импликација” (Тополињска 1982: 36).

Други аутори назначују да се у овој позицији може, истина ређе, јавити и именичка синтагма (Стојановић 2006: 224; без примера којим би се ово и илустровало), док се у неким радовима репертоар проширује примерима типа *бићи у сћању* (једночлани семантички еквивалент гласио би *моћи*), где се, такође, више не може говорити о девербативној именици (уп. Пипер 2005: 313).

Такође, неки аутори истичу могућност проширења основног репертоара елемената декомпонованог предиката детерминатором, нпр. придевом у атрибутској функцији (примери типа: *изнећи бесмислен њредлоз*, Ивић 1988: 2). П. Мразовић и 3. Вукадиновић разматрајући појам глаголске перифразе, близак феномену декомпонованог предиката, наводе два случаја атрибуирања именица у глаголској перифрази: а. када придеви ближе одређују процес изражен глаголом (*бићи у динамичном развоју* = *динамично се развијати*; *полазати велике наде* = *веома се надавати*) и б. када придеви пружају само прецизније информације, јер није могуће трансформисати именицу у глагол (*вршићи кадровске њромене*; *осиавићи дубок ушисак*<sup>3</sup>) (Мразовић

<sup>3</sup> Ауторке у својој граматичкој одређују појам *глаголске њерифразе*, близак појмовима *декомпоновани њредикат* и *њерифразични њредикат*, иако постоје и одређене разлике међу њима (о чему ће даље у раду бити више речи). Ипак, њихову опсервацију о атрибуирању именице у глаголској перифрази наводимо у разматрању о декомпонованом предикату јер су и аутори који су се бавили декомпонованим предикатом такође приметили ову појаву (нпр. Ивић 1988).

– Вукадиновић 1990: 177–179). Поред тога, неки аутори (бавећи се блиским феноменом перифрастичног предиката) указују на случајеве када се уместо именичког дела у декомпонованој конструкцији могу наћи друге врсте речи: придеви, прилози, па чак и инфинитив глагола (КЕРКЕЗ 1998: 93) (иако се не наводе примери који би ово и илустровали).

2.2. На основу семантичког нивоа дефиниције сазнајемо да је однос између декомпонованог и њему одговарајућег синтетичког предиката синонимичан и комутабилан. Ипак, неки од примера које аутори наводе не задовољавају критеријум истозначности и заменљивости синтетичког и декомпонованог предиката (нпр. *држајћи говор* ≠ *говоријћи*, пример преузет из: Радовановић 1977). Поред тога, ни неки од навођених разлога због којих долази до декомпозиције не указују на потпуну синонимичност два типа предиката (уп. „институционализованост радње”<sup>4</sup> у: Радовановић 1977: 60). Други аутори пак наводе да до декомпоновања долази и из разлога промене значења, тј. сужења или проширења значења глаголске именице у односу на одговарајући глагол (уп. пр. *вршијћи љодање* ≠ *љодајћи*, *вршијћи лансирање* ≠ *лансирајћи* у: Стојановић 2006: 226). М. Ивић, такође, наводи низ примера у којима не постоји потпуна синонимија између два типа предиката, објашњавајући тиме мотивацију за употребу декомпозиције у одређеним случајевима (Ивић 1988). Вероватно, управо из тог разлога М. Радовановић у својим каснијим радовима проширује списак разлога због којих долази до декомпозиције, нпр. еуфемизација (*извршијћи крађу* – *украсти*; овај и наредна два примера преузети су из Радовановић 2004а), сликовитост (*бацјћи поглед* – *погледајћи*), несинонимичност (*чинијћи параду* – *парадирајћи*) и др., при чему у наведеним случајевима не постоји потпуна синонимичност два типа предиката (Радовановић 2004а: 44).

2.3. На творбеном нивоу, према дефиницији, декомпозицијом предиката сматра се случај када наспрам глаголске именице у декомпонованој конструкцији постоји глагол из којег је дата именица изведена. Ипак, М. Радовановић наводи и случајеве декомпозиције када према именици не постоји глагол из истог творбеног језгра (уп. *вршијћи йтрансакцију* – *\*йтрансаковајћи*; *извршијћи злочин* – *\*злочинијћи* у: Радовановић 1977: 59)<sup>5</sup>. Стога је временом дефиниција делимично модификована, те тако П. Пипер наводи да су декомпоновани предикати „резултат синтаксичке деривације јер представљају сложеније облике наспрам којих стоје или би могли да стоје синтетички предикати [...] за разлику од примарно аналитичких предиката, који немају према себи одговарајући синтетички предикат” (Пипер и др. 2005: 315). Иако

<sup>4</sup> М. Радовановић наводи да је, поред других ситуација, декомпоновање предиката изразито продуктивно „у екстралингвистички условљеним ситуацијама у којима је семантички релевантно саопштити податак о претходној друштвеној институционализованој акцији (чина) чију укупност репрезентује предикација која је у питању (нпр.: Говорим / Држим говор; Преговарају / Воде преговоре; Надзире / Врши надзор; Преноси утакмицу / Врши пренос утакмице итд.)” (Радовановић 1977: 60). Из наведених примера јасно је да нема потпуног семантичког поклапања два типа предиката.

<sup>5</sup> Према П. Пиперу (1999: 39) овај случај сматрао би се вишим степеном аналитизма, у односу на случајеве када постоји замена једночланим предикатом.



у дефиницији коју даје Пипер није експлицирано да ли се под термином „одговарајући синтетички предикат” мисли на творбено или семантичко парњаштво са именицом у декомпонованој конструкцији, из примера типа *бићи у сћању* (= моћи) или *имаћи инџенцију* (= намеравати), које и П. Пипер, а и други аутори наводе као примере декомпонованог предиката, закључујемо да се декомпозицијом сматрају и случајеви када је синтетички предикат сачињен од глагола који није у творбеној вези са именичким делом декомпонованог предиката (Пипер и др. 2005: 313; Радовановић 1977: 73). Поред тога, М. Ивић као један од разлога који доводе до декомпоновања предиката наводи попуњавање лексичког система глагола и то илуструје примерима типа: *одржаћи / поџазићи обећање*, за које не постоји одговарајући глагол, наспрам *даћи обећање* = *обећаћи*; *пренети / послаћи / добити обавештење* наспрам *даћи обавештење* = *обавести* (Ивић 1988: 3). У раду из 2004, попуњавање лексичког система глагола М. Радовановић наводи као један од разлога декомпозиције, називајући га *семантичким разрађивањем* (2004а: 44). И. Лазић-Коњик пак у свом раду, разматрајући појам перифрастичног предиката, прави разлику између случајева када је синтетичка замена пунозначни глагол истог корена (*вршићи сјаљивање* = *сјаљиваћи*) и случајева када је пунозначни глагол различитог корена, односно друге основе (*извршићи инсјекцију* = *преконтролисати*), а такође наводи и случај када не постоји одговарајући пунозначни глагол (*извршићи увиђај* = Ø) (Лазић-Коњик 2006: 250–251).

2.4. Тип предиката који се декомпонује. Дефиниција коју даје М. Радовановић подразумева декомпоновање простог глаголског предиката. Ипак, ово уже одређење декомпонованог предиката он проширује примерима типа *изразићи жељу / сумњу* ≠ (*по*)*желећи / сумњаћи*, који се у потпуности могу заменити помоћу две глаголске лексеме *изразићи жељу / сумњу* = *рећи (назлас) да жели / сумња*. Једна од глаголских лексема налази се у надређеној, а друга у подређеној клаузи. Блиско овоме јесте и одређење термина *перифрастични предикат*, који поједини аутори изједначавају са појмом декомпонованог предиката (Пипер 2005: 315; Стојановић 2006; Самарџић 2010), други праве разлику међу њима (Петровић 1988; Лазић-Коњик 2006), док се одређени број аутора опредељује за једно од термилолошких решења, не бавећи се њиховим разграничавањем (Радовановић 1977; Тополињска 1982; Ивић 1988; Мразовић – Вукадиновић 1990; Танасић 1995; 1996; Керкез 1997).

В. Петровић ове појмове разграничава на следећи начин: перифрастични предикат је шири појам од декомпонованог предиката, будући да је

„у овом другом случају по правилу [...] могуће ‘генерисати’ једну пунозначну лексичку јединицу – глагол (вршити анализу – анализирати), док у првом случају то углавном није могуће, а да се не изгубе иначе присутне модификације у предикатско-аргументској структури (изгубити наду – престати се надати)” (Петровић 1988: 511–512).

З. Тополињска и И. Лазић-Коњик у својим радовима наводе неколико различитих случајева модификације значења у случају перифрастичног предиката (Тополињска 1982; Лазић-Коњик 2006: 247–248):



- 1) експлицирање фазе вршења радње:
  - а) инхоативност, тј. почетна фаза: *кренула* [је] у *поштражу* = *почела је да тражи*<sup>6</sup> и
  - б) терминативност, тј. завршна фаза: *250 радника ... јуче је обуставило рад* = *јуче је престало да ради*),
- 2) градабилност (*многе афере ... само су појачале сумњу...* = *само су довеле до тога да се још више сумња*),
- 3) модалност (*нема бербе кад је време облачно* = *не бере се / не може се браћи ...*) и
- 4) каузативност (*то нарушава поверење ...* = *то узрокује да се не верује*).

Другим речима, да би се значење глаголско-именичког, перифрастичног предиката заменило глаголским предикатом, неопходно је употребити два глагола (уместо једног у случају декомпонованог предиката), тј. глаголска замена више није прост, већ сложен глаголски предикат.

На основу онога што је до сада речено, закључујемо да понекад постоји делимично непоклапање дефиниције декомпонованог предиката и примера који их илуструју. Другим речима, иако дефиниција обухвата велики број примера, не обухвата све примере којима је испитивана појава илустрована у консултованој литератури. У наставку рада примере пронађене у грађи за ово истраживање покушаћемо да класификујемо према критеријумима наведеним у полазној дефиницији.

### 3. ИСТРАЖИВАЊЕ

3.1. ГРАЂА. При избору грађе руководили смо се наводима из литературе на основу којих се дати феномен најчешће јавља у текстовима који су према својој тематици релативно уопштени и апстрактни, као што су нпр. језик права, науке, администрације, новинарства и политике (нпр. Радовановић 1977; Мразовић – Вукадиновић 1990: 170), иако постоје и истраживања која потврђују да се овај феномен јавља и у другим функционалним стиливима (нпр. Петровић 1988; Танасић 1996). Стога смо се одлучили за публицистички стил као један од функционалних стилова у којима се декомпонована конструкција чешће јавља него у другим стиливима, комбинујући га са политичком рубриком, која се делимично ослања и на политички дискурс (због тога што садржи цитате или прихватањем и опонашањем конструкција које користе политичари).

Истраживање је спроведено на узорку континуираног текста политичке рубрике дневног листа *Полишика*, и то из четири издања из фебруара 2001. године. Избор је начињен на основу претпоставке да ће се у овом типу текста наћи довољан број примера за испитивање декомпозиције предиката.

Узорак текста садржи 20.000 речи. Из датог узорка експерпирани су све предикације са семикопулативним глаголима, које се у Радовановић (1977) наводе као глаголи чести у декомпонованим конструкцијама (конструкције са копулативним глаголима нису биле предмет овог истраживања). М. Радо-

<sup>6</sup> Као илустрацију модификације значења преузели смо примере или њихове делове из Лазич-Коњик 2006 (247–248).

вановић наводи 30 таквих глагола: *(из)вршиићи, извршаваићи, имаићи / немаићи, да(ва)ићи, водиићи, јружиићи, јружати, доби(ја)ићи, поднеићи, подносиићи, обавиићи, обављаићи, изразиићи, изражаваићи, (у/по)чиниићи, испољиићи, испољавати, изда(ва)ићи, радиићи, тећи, прајати, износиићи, доћи, долазиићи*.<sup>7</sup> Од свих предикација са датим глаголима изабране су оне које се на основу неког од критеријума (о чему ће више речи бити касније) могу сматрати декомпонованим предикатима. Материјал је анализиран из угла заменљивости декомпонованог предиката синтетичким предикатом, творбене везе са синтетичким предикатом и односа значења синтетичког и декомпонованог предиката, уз ослањање на морфосинтаксичке моделе декомпонованих конструкција (в. Радовановић 1977).

Од укупно 30 семикопулативних глагола наведених у Радовановићевом раду, у нашем узорку појавило се 25 глагола. Нису се појавили глаголи: *издавати, подноси, извршавати, испољити и испољавати*. Налази које ћемо у наставку рада изнети односе се, пре свега, на испитивану групу семикопулативних глагола, иако је неке од налаза могуће генерализовати и на друге (потенцијалне) семикопулативне глаголе. Иако имамо у виду да овај списак глагола није потпун (што је и сам М. Радовановић нагласио) циљ овог рада је да се баш на овом ограниченом списку подробније испита природе декомпонованог предиката, поред осталог и да би се у будућим истраживањима евентуално приступило доследном синтаксичком аотирању свих предиката у тексту.

Резултати су у наставку рада представљени кроз нивое полазне дефиниције које смо у уводу истакли, како из угла идентификације декомпонованог предиката у тексту, тако и из угла класификације примера који су у њему пронађени.

**3.2. Структурни ниво и примери.** Уколико се приликом идентификације феномена декомпозиције предиката ослонимо на структурни ниво дефиниције, неопходно је утврдити које од речи у тексту припадају класи глаголских именица, а које класи семикопулативних глагола. Ово, међутим, није увек лак задатак. Определивањем за све семикопулативне глаголе које наводи М. Радовановић, избегли смо проблем њиховог препознавања у тексту. Међутим, при идентификацији глаголских именица схватили смо да је ову класу именица понекада тешко разграничити од именица неког другог типа. Списак суфикса којима се граде глаголске именице није увек потпун и једнозначан, јер многи суфикси имају више од једног творбеног значења.<sup>8</sup> Стога је поред речничке потврде о постојању творбено повезаног глагола неопходно ослонити се и на семантички критеријум, који нам говори у којој мери се код именице задржало значење глаголске радње, о чему ће више речи бити у одељку о семантичком делу дефиниције.

<sup>7</sup> Типологија семикопулативних глагола, иако је веома важно питање за проблематику декомпонованих конструкција, неће бити предмет овог рада.

<sup>8</sup> На пример, у многим граматикама суфикс *-ација* није уопште обрађен или није наведен као суфикс којим се граде глаголске именице (Стевановић 1970; Barić i dr. 1979; Станолчић, Поповић 2002: 144–146). У радовима посвећеним творби пак овај суфикс помиње се као један од суфикса којима се граде именице са значењем радње, али му се приписују и друга значења (Barić 1986: 185; Клајн 2003: 250–251).



3. Модел  $V_{\text{Semico}} + \text{Adj}_{\text{DetNP}}$ <sup>13</sup> у нашој грађи илустрован је следећим примерима: *робне резерве имају ... заштићену улогу* (робне резерве штите); *које су имале кључни значај* за извођење бомбардовања (које су биле кључне<sup>14</sup>).

3.3. Творбени ниво и примери. Узевши у обзир творбени ниво дефиниције, приметили смо да је код великог броја декомпонованих предиката (у нашем корпусу) девербативна именица у творбеној вези са глаголом који се декомпонује: *Разговор са Халимијем водили смо непосредно пред његов полазак* (= разговарали смо); *Делегација ... добила је и уверавања да ће америчка администрација помоћи* (= делегација је уверавана ...); *Први напад извршен је у 11.30* (= први пут напали су ...).

Било је, међутим, и случајева када наспрам именица не постоји глагол: *Савезна влада ... тражи да Тужилаштво своје дужности врши по принципима пуне правичности* (не постоји глагол \**дужновати*); *Влада инсистира да суд ... истражи све злочине који су извршени* (\**злочини*); *Не може [се] очекивати да брзо проради копација на берзи, већ ће се више радити на секундарном промећу акцијама* (\**промећати*)<sup>15</sup>; *Морају имати сва права* (не постоји глагол \**оправити* наспрам глагола *обесправити*, који би могао бити декомпонован помоћу конструкције *одузети / укинути права*).

Поред ових примера, јавили су се и примери где наспрам девербативне именице, постоји глагол, али није у творбеној вези са њом. На пример, предикат у реченици *МУП Србије ће обавити онај део послова који пред њега постави координационо тело* не може се сврстати под морфосинтаксички модел из полазне дефиниције. Први разлог је већ наведен у одељку 3.2. (предложени модел 2), јер се, дакле, семантичка декомпозиција односи на зависни члан именичке синтагме. Међутим, поред овог разлога, у наведеном примеру семантички одговарајућа синтетичка замена није ни у творбеној вези са датом именицом. Семантички еквивалент би гласио: *МУП Србије ће урадити оно што пред њега постави координационо тело*. Последња два наведена случаја (непостојање творбеног и семантичког глаголског парњака, као и непостојање глагола уопште) синтаксички и семантички умногоме подсећају на декомпоновани предикат и већину примера могуће је сврстати под морфосинтаксички модел из полазне дефиниције. Међутим, будући да примери наведени у овој тачки (3.3) немају одговарајућу творбено-семантичку синтетичку замену, питамо се могу ли се убрајати у декомпоноване предикате. Ако и могу, сматрамо да они нису типични представници ове појаве.<sup>16</sup>

<sup>13</sup> Овај модел, разматрајући феномен глаголске перифразе, училе су и Мразовић и Вукадиновић, наводећи да се конструкције типа бити/постати + придев, такође, могу заменити глаголском перифразом: *бити значајан* = *имати значаја*; *поставити усешан* = *поставити усех* (Мразовић, Вукадиновић 1990: 172).

<sup>14</sup> Синтетичка замена овог предиката могла би гласити и *биле су значајне*, али промена значења је мања уколико је замена придев *кључни*. Поред тога, у примеру *имати кључни значај* најпре се декомпоновала придевска лексема (о чему говори Радовановић 2004б: 212–214), а након тога таква декомпонована конструкција улази у састав декомпонованог предиката.

<sup>15</sup> Глаголи *злочинити* и *промећати* потврђени су у једнојезичним речницима српског језика (нпр. РМС), али нису општепознати изворним говорницима српског језика, те се стога може сматрати да они не постоје у језичком систему.

<sup>16</sup> О питањима разграничења типичних и мање типичних декомпонованих предиката (и аналитичких конструкција уопште) веома разложно писао је П. Пипер (1999).

3.4. **Семантички ниво** и примери. У вези са значењским односом декомпонованог предиката и одговарајућег предиката који није декомпонован примећујемо да њихова несинонимичност може зависити како од промене значења именице у односу на творбено сродни глагол, тако и од (дела) значења које задржава семикопулативни глагол (или специфичног значења семикопулативног глагола). У овом раду позабавићемо се семантиком именице, док ће семантика семикопулативних глагола бити предмет наших будућих истраживања. Овде ћемо једино напоменути да значење семикопулативног глагола понекад утиче на то да се декомпоновани предикат не може заменити једном глаголском лексемом без губитка дела значења (нпр. *Буш је ... изразио жељу за њеном изградњом ... пријатељства* = *Буш је рекао да жели њеном изградњу ... пријатељства*).

Посматрајући однос значења глаголске именице и творбено одговарајућег глагола, примећујемо да глаголска именица не мора увек бити „семантичка копија” одговарајућег глагола, већ се може у мањој или већој мери од њега значењски одвојити.

1) На пример, у реченици *Домаћинства* [су] **већ добила коначне обрачунае** [од електродистрибуције], значење именице *обрачун* је конкретизовано, те не значи више само производ обрачунавања, већ и документ на коме је то забележено.

2) Некада је пак значење именице „померено” у односу на глагол истог корена, нпр. *имајћи интерес* не значи само *интересовајћи се* (*бијћи заинтересован*), већ може значити и *имајћи користи* (*од нечега*); *водијћи испрагу* не значи исто што и глагол *испирживајћи* (доказ за ово је то што није уобичајено рећи да неко *води испрагу о декомпонованом предикају*, док је сасвим обично рећи *испирживајћи декомпоновани предикај*).

3) У другим случајевима значење именице и одговарајућег глагола је веома „удаљено”: *функција – функционисајћи* (*да се одговорна функција ... обавља без страничких утицаја* ≠ *да се функционише без страничких утицаја*); *вакуум – вакумирајћи* (*нема вакуума за приватизацију* ≠ *приватизација се не може вакумирајћи*); *увид – увидејћи* (*како бисмо имали увид у залихе* ≠ *како бисмо увидели залихе*); *политика – политичаријћи* (*социјална политика [се] водила преко ниских цена хране* ≠ *(\*)социјално се политичарило*); *дело – делајћи* (*лица за које се основано сумња да су извршила кривична дела против човечности* ≠ *лица за која се сумња да су (\*) кривично делала против човечности*) итд.

Поред ових примера, постоји знатно већи број случајева у којима на нивоу изолованих речи постоји семантичко поклапање именице и глагола, док у реченици, на нивоу предиката не постоји. Другим речима, неки декомпоновани предикати који нам се изоловани чине као потпуно синонимични синтетичком предикату, уклопљени у реченични контекст, више немају потпуно исто значење. Нпр. изоловани декомпоновани предикат *имајћи посекојину* има исто значење као и *бијћи посечен* (*посећи се*), али у примеру: *На шелу Сјанојевића има много посекојина* ≠ *бијћи много посечен* (≠ *много се посећи*) значења два типа предиката нису у односу синонимије. Разлика у значењу се јавила зато што именица *посекојина* има „дискретно” значење



у односу на „континуално” значење глагола *посећи*, те модификација именице прилогом *много* значи да има више од једне посекогине, док би *бићи* *много* *посечен* (ако би се уопште могло рећи) пре свега значило да постоји једна велика посекогина (а тек секундарно и више (малих) посекогине).

3.5. Тип предиката који се декомпонује и примери. Као што смо у уводу рекли, при помену термина декомпоновани предикат обично се мисли на декомпоновање простог глаголског предиката, сачињеног од једне пунозначне глаголске лексеме. Међутим, примери из наше грађе показали су да ово није једини тип предиката који се може декомпоновати.

3.5.1. У дискусији везаној за структурни део дефиниције (тачка 3.2) може се видети да се декомпонују и именски предикати (са придевским предикативом), као у примеру: *које су имале кључни значај за извођење бомбардовања* (= које су биле кључне).

3.5.2. У одељку о семантичком делу дефиниције (тачка 3.4) показано је да значење семикопулативног глагола понекад утиче на то да се декомпоновани предикат не може заменити једном глаголском лексемом, а да се при томе не изгуби део значења. Овакво проширивање феномена декомпонованог предиката, осим простог глаголског предиката укључује и неке од типова перифрастичних предиката које наводи И. Лазић-Коњик (2006).

3.5.2.1. У наредним примерима глаголска замена декомпонованог предиката је сложен глаголски предикат где се значење глагола проширује у смислу модалности, што је илустровано примерима: *од сјрашешког концевјта нема одсјујања* (= не може / не сме се одсјујајти); *преговора са терористима нема* (= са терористима се не може преговарати); *више практично нема прејрека за почешак ... дијалога* (= ништа не може сјречити почешак дијалога); *чинимо све да буде ђубрива и дизела и да се дају на одложено ђлаћање* (= чинимо све да ђубриво и дизел могу да се ђлаћају на одложено / да омођујимо да се ђлаћају).

3.5.2.2. Поједини семикопулативни глаголи имају особину да сажимају предикате независне и зависне изричне реченице, која је обично у функцији објекта. Овај случај М. Ивић (1988) назива експлицирањем говорног чина исказивања, а у нашој грађи везан је за глаголе *изразијти* / *изражавајти*: *Буш је ... изразио жељу за поновном изградњом ... пријатељства* (= Буш је рекао да жели поновну изградњу ... пријатељства); *У разговору је Хомбах изразио ђуну ђодршку најорима СРЈ* (= Хомбах је рекао да у потпуности подржава напоре СРЈ); *Он је уједно изразио уверење* (= рекао је да је уверен); *Министар Крајовић је изразио очекивања* (= рекао да очекује).

4. Закључак. На основу анализе дефиниције од које смо у овом раду пошли, као и примера пронађених у грађи за ово истраживање, примеђујемо неколико ствари:

1. Када је у питању структура декомпонованог предиката, приметили смо (и потврдили наводе појединих аутора) да девербативне именице нису једини тип именица које се могу наћи у декомпонованој конструкцији. Поред ове врсте могу се јавити и друге врсте именица, па чак и друге врсте речи. Даље, у нашој грађи пронађени су примери које смо издвојили у посебне

моделе који нису обухваћени полазном дефиницијом декомпонованог предиката (тачка 3.2).

2. Анализирајући творбени ниво полазне дефиниције, а на основу примера којима се у литератури илуструју случајеви декомпозиције предиката, уочавамо да аутори сматрају да у неким случајевима синтетичка замена декомпонованог предиката не мора бити глагол из истог творбеног језгра као и именица. Овај случај сматрамо нетипичним представником декомпонованог предиката. Такође, на основу примера из литературе приметили смо да аутори о декомпозицији често говоре и када замена синтетичким предикатом уопште не постоји.

3. Супротно наводима из полазне дефиниције, већина декомпонованих предиката није у потпуности синонимична одговарајућем глаголском предикату, а значењско одступање може бити различитих типова, што свакако заслужује детаљнију разраду у посебном истраживању.

4. Имајући у виду тип предиката који се може декомпоновати, приметили смо да је под термином декомпоновани предикат до сада углавном подразумевана декомпозиција простог глаголског предиката. Декомпозицији именског предиката (са придевским предикативом) до сада није посвећена већа пажња, док је декомпозиција сложеног предиката називана термином *перифразични предикат*. Случајеви у којима долази до сажимања предиката из независне и зависне клаузе зависносложене реченице до сада су (сматрамо неоправдано) подвођени под декомпоновани предикат у ужем смислу.

На основу анализираних корпуса, као и приступа и примера других аутора који су се бавили декомпонованом конструкцијом, закључујемо да се она мора посматрати из угла различитих језичких нивоа јединица у њиховом саставу, те да се може дати уже и шире одређење овог феномена.

Уже одређење би, према нашем схватању, обухватало случајеве који се могу заменили помоћу синтетичког предиката, и то оног који је сачињен од речи из истог творбеног језгра, као што је именица или придев у декомпонованој конструкцији, док разлика у њиховом значењу најчешће постоји, макар на стилском плану (нпр. *разговор са Халимијем водили смо непосредно пред његов полазак; даћа је подршка иницијативи за демократско преуређење односа Србије и Црне Горе*), а понекада је и знатнија (*Испраћу о бившем председнику СРЈ воде надлежни републички органи; НАТО има једнако оштар приступ према свима; Ако неко доноси 360 милиона долара, значи да има интерес*). У будућим истраживањима свакако треба посветити више пажње семантичком односу две варијанте предиката, те утврдити у којој мери њихово семантичко удаљавање утиче на типичност.

Шире одређење могло би обухватити случајеве када синтетички предикат није из истог творбеног језгра као именски део декомпоноване конструкције (*МУП Србије ће обавиши онај део послова који пред њега постави координационо тело; Тужилаштво у Хагу врши своје дужности по принципима јуне правичности и објективно*), или пак синтетичка замена уопште не постоји (*постоји основана сумња да је НАТО извршио рајне злочине; исто важи и за све злочине који су извршени у операцијама хрватских оружаних снага*).



Примећујемо, такође, да се иста формална конструкција ( $V_{\text{Semicop}} + N_{\text{dev}}$ ) може јавити као производ различитих полазних основа. Уколико бисмо термин „декомпозиција” схватили дословце, као разлагање предиката на компоненте, декомпоноване конструкције могле би се поделити на оне код којих се број јединица заиста повећава у односу на предикат од кога су настале, и оне код којих број чланова предиката остаје исти. Тако у случају простог глаголског предиката, двочлана, декомпонована конструкција (нпр. *размена која се врши преко робних резерви*) настаје од једночланог предиката (разменити: вршити размену), тј. уместо пунозначног глагола у декомпонованој конструкцији јавља се семикопулативни глагол који остаје синтаксички центар, док семантику преузима именица настала од глагола. Код декомпоноване конструкције (нпр. *које су имале кључни значај за извођење бомбардовања*) настале од именског предиката (су биле кључне: су имале кључни значај) долази пре до „рекомпозиције” него до декомпозиције, будући да се уместо копулативног глагола јавља семикопулативни. Сличан механизам уочавамо и у конструкцијама типа: *више практично нема прејрека за почешак ... дијалога*, чији је пандан сложени предикат (*више ништа не може сиречити почешак дијалога*), где модални глагол бива замењен семикопулативним, а пунозначни глагол именицом. У случају сажимања две предикације из клауза сложене реченице: *Министар Крајовић је изразио очекивања; Он је још једном изразио забринутост*, пунозначни глагол независне клаузе прелази у семикопулативни, док предикат зависне клаузе постаје именски члан декомпоноване (изразио је очекивања: рекао је да очекује; изразио је забринутост: рекао је да је забринут).

Сходно томе, закључујемо да је потребно термилошки разграничити ове различите случајеве који доводе до исте формалне конструкције, а сам термин декомпоновани предикат спецификовати у складу са типом предиката који је од интереса у конкретном истраживању, како термин не би указивао ни на шири ни на ужи појам од примера којима се дата појава илуструје. Будућа квалитативна и квантитативна истраживања, која би се бавила разлозима настајања оваквих конструкција, као и детаљнијим преиспитивањем значењског односа два типа предиката (недекомпонованог и декомпонованог) умногоме би олакшала разграничење типичних декомпонованих конструкција од оних које су то само формално.

#### ИЗВОРИ

- Политика. 2. фебруар 2001.  
 Политика. 9. фебруар 2001.  
 Политика. 16. фебруар 2001.  
 Политика. 23. фебруар 2001.

## ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ивић, Милка. Још о декомпоновању предиката. *Јужнословенски филолог* XLIV 1–5 (1988): 1–5.
- КЕРКЕЗ, Драгана. Глаголски конституент перифрастичних предикатских конструкција (у српском и руском језику). *Српски језик* I–II (1997): 303–310.
- КЕРКЕЗ, Драгана. Номинални конституент перифрастичних предикатских конструкција. *Славистика* II (1998): 93–98.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија (Прилози грамајици српскога језика II)*. Београд: Завод за уџбенике – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
- ЛАЗИЋ-КОЊИЋ, Ивана. Структура, функција и лексикографска обрада перифрастичних предиката (на примерима из дневне штампе). *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLIX/1 (2006): 219–304.
- МРАЗОВИЋ, Павица, Зора ВУКАДИНОВИЋ. *Грамајика српскохрватског језика за сѣранце*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 1990.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава. О перифрастичном предикату са глаголом чинити у Његошевом језику. *Научни састјанак славистиа у Вукове дане* 18/2 (1988): 507–513.
- ПИПЕР, Предраг. Аналитички глаголски изрази и декомпоновани предикати типа „изразити захвалност”. *Зборник Мајице српске за Филологију и Лингвистику* 42/1 (1999): 37–43.
- ПИПЕР, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето ТАНАСИЋ, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синѣакса савременог српског језика: простиа реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Нови Сад: Матица српска, 2005.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика). *Јужнословенски филолог* XXXIII (1977): 53–78.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. Декомпозиција и универбизација. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLVII/1–2 (2004а): 43–49.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Планирање језика и друђи сјиси*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 2004б.
- САМАРИЋ, Тања. Семантичко-синтаксичка својства декомпонованих предиката у српском језику. *Научни састјанак славистиа у Вукове дане* 39/1 (2010): 375–385.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамајика српског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (грамајички сисѣми и књијевно-језичка норма) II. Синѣакса*. Београд: Научна књига, 1970.
- СТОЈАНОВИЋ, Андреј. Декомпоновани предикат у научном стилу српског језика. *Српски језик* XI/1–2 (2006): 223–239.
- ТАНАСИЋ, Срето. Декомпоновање глагола и структура просте реченице. *Јужнословенски филолог* LI (1995): 157–166.
- ТАНАСИЋ, Срето. Декомпоновање глагола у књијевноумјетничком стилу. *Stylistika* V (1996): 305–312.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана. Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама. *Јужнословенски филолог* XXXVIII (1982): 35–51.

\*

- BAVIĆ, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Nacrt za gramatiku, Zagreb: Nakladni zavod Globus – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1986.
- BARIĆ, Eugeniја, Mijo LONČARIĆ, Dragica MALIĆ, Slavko PAVEŠIĆ, Mirko PETI, Vesna ZEČEVIĆ, Mariја ZNIKA. *Priručna gramatika hrvatskog književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1979.

Milena Jakić

## ON THE TYPOLOGY OF DECOMPOSED CONSTRUCTIONS IN SERBIAN

### S u m m a r y

The aim of this study was to delimit typical and less typical examples of decomposed predicates. The focus of the research is on two-word constructions equal to the morpho-syntactic model of decomposed predicates proposed by M. Radovanović (1977). Based on the analysis of examples given in the previous research, together with examples from a newspaper text sample in this research, we differentiate these constructions at the structural, semantic and word formation level. In addition, we contrast decomposed constructions that originate from simple and complex verb predicates, adjective predicates, as well as from two predicates in the clauses in compound sentences. We also establish new morpho-syntactic models of decomposed predicates, and at the end we propose a revised definition of this construction.

Институт за српски језик САНУ  
Београд  
*mmjakic@gmail.com*



Гордана Штасни

## НОМИНАЦИЈА ЧОВЕКА МОТИВИСАНА ПОЗИТИВНИМ КАРАКТЕРНИМ ОСОБИНАМА\*

У раду су деривационо-семантички анализирани супстантиви чији је денотат човек као носилац одређене позитивне карактерне особине. Корпус чине лексеме овог семантичко-деривационог типа ексцерпирани из *Речника српскога језика* (2007). Семантичка анализа заснована је на елементима теорије компоненцијалне анализе. Деривационом анализом утврђене су мотивне лексеме у творби *nomina attributiva* које денотирају човека. Показало се да је доминантна придевска мотивација, и то придевима комплексне творбене структуре (префиксално-суфиксални, сложени, сложено-суфиксални и сраслице). Показало се, такође, да је у творби именица овога семантичког типа примарна творбена деривација. Испитани су и парадигматски односи који су карактеристични за *nomina attributiva* ове лексичко-семантичке групе, као и семантички извори за успостављање антонимске и синонимске релације.

*Кључне речи:* *nomina attributiva*, позитивне карактерне особине, парадигматски односи.

**1. Увод.** Семантички опсег именица чији је денотат човек изузетно је широк и састоји се од веома разуђених лексичко-семантичких подсистема. Уже посматрано, са становишта лексичке семантике, а на основу базичних постулата компоненцијалне анализе, именице овога типа припадале би именицама са архисемом *живо биће*. Ову тематску групу чине, дакле, именице чији је референт човек, животиња односно биљка. Међу њима постоје веома изражене разлике, али и сличности. Њихове основне идеографске вредности садрже семантичке компоненте које су универзалне за сва жива бића (дисање, конзумирање хране и воде), али већина осталих, високопродуктивних, нископродуктивних, потенцијалних семантичких компонената последица су специфичних, дистинктивних обележја на основу којих се живо биће једне врсте разликује од осталих живих бића, али и од осталих чланова своје врсте.

Бројне су мотивационе могућности за номинацију и деривацију именица чији је денотат човек.<sup>1</sup> Једна од могућности је номинација човека као

---

\* Рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

<sup>1</sup> Номинација именица чији је референт човек може бити мотивисана физичким изгледом и узрастом особе, навикама и потребама; статусом и улогом човека у различитим друштвеним, политичким, правним, економским, комуникационим процесима; послом којим се човек бави; односом према Богу и вери и положајем у црквеној хијерархији; човек може бити

носиоца одређених карактерних особина – позитивних или негативних. Захваљујући својој концептуалној вредности, именице овога типа представљају типичне представнике *nomina attributiva*. Међутим, свака секундарна номинациона јединица, којој је у основи било која семантичка модификација, заснована је на каквом доминантном својству и семантички би се могла сматрати атрибутивном именицом. Ипак, произилази да је идентификацију носиоца својства нужно ограничити на *људска бића* (индивидуална или колективна – скуп бића) (Штасни 2007: 470).<sup>2</sup>

2. ИДЕНТИФИКАЦИЈА ПРИДЕВА СА ЗНАЧЕЊЕМ ПОЗИТИВНЕ КАРАКТЕРНЕ ОСОБИНЕ. Из РСЈ ексцерпирани су *nomina attributiva* аутохтоног порекла чији је деноатат човек као носилац одређене позитивне карактерне особине.<sup>3</sup> Наше поимање *карактерних особина* укључује особине човека које се манифестују кроз компоненте значења које садрже информацију о човековој моралној димензији и вољној природи, а не укључује оне компоненте значења које се тичу интелектуалне и емотивне сфере људског бића.<sup>4</sup>

Реч *нарав* домаћи је израз најприближније појмовне вредности лексеми *карактер*. У РСЈ основно значење лексеме *нарав* дефинисано је као скуп моралних и психичких особина човека, а под *карактером* се у првом реду подразумева скуп моралних и интелектуалних особина<sup>5</sup>. Психичке особине човека увек се процењују у односу на друге, као што је ‘бити Х’ (*добар, поштен, праведан, безазлен*) и неодвојиве су од моралних особина. Интелектуалне особине човека не процењују се у односу на друге, али се посредством прилога одре-

именован према сродничким односима, као учесник у обредима, обичајима, друштвеним играма; као припадник политичке или војне формације и као носилац војног чина или неке титуле; као члан неке научне, стручне, дипломатске и сл. установе; номинација може бити подстакнута и неким специфичнијим обележјима, као што је одећа коју човек носи или храна и пиће коју воли да једе или пије; према болести од које пати, према несрећи коју је доживео и др.

<sup>2</sup> Има и другачијих приступа. Тако, на пример, М. Ајдановић (2008: 78) дефинише *nomina attributiva* као „именице које денотирају неког носиоца особине или стања, без обзира на врсту творбене основе или на врсту говорникове оцене”. Аутор узима референцијалност као доминантан критеријум, везујући се примарно за човека као референта.

<sup>3</sup> Идентификација ових јединица није била једноставна с обзиром на то да се у психо-лошким разматрањима постоје различита схватања карактера и карактерних особина.

<sup>4</sup> И када се овако строго разграничи, поново се јављају проблеми. С једне стране, степен изражености одређене особине, као у примеру *радознао*, па и предмет интересовања, када је у питању ова људска особина, могу је квалификовати као позитивну односно као негативну карактерну особину, а са друге, *радозналост* се у психологији може тумачити и као један од мотива стимулације (Крећ–Краћфилд 1987: 295).

<sup>5</sup> У РСЈ лексема *карактер* има следећа значења: 1. скуп изразитих, битних и сталних психичких и интелектуалних особина појединца или заједнице које се огледају у понашању; природа, ћуд. б. морална чврстина, јака воља, постојаност; честитост, поштење. 2. личност јаког морала, постојаног понашања, морално квалитетан, поштен човек. 3. битно својство, одлика, обележје (нечега). 4. књиж. истакнута личност у драми; психички развијен уметнички лик.

У истом речнику лексема *нарав* (уп. природа) семантички је интерпретирана као: 1. а. скуп битних и сталних (или дуготрајних) психичких и моралних особина човека, које се испољавају у поступцима, схватањима, односу према околини и сл. б. ћуд животиње. в. начин и интензитет емоционалног реаговања, темперамент. 2. а. сталан начин поступања, понашања, навада, навика. б. (обично у мн.) устален начин живота и рада неке заједнице, обичај; општеприхваћен начин понашања и околност, прилика у којој се тај начин испољава. 3. а. изразито, карактеристично својство неког бића, предмета, појаве и сл., обележје, одлика, карактеристика. б. бит, суштина, природа (ствари). в. тип, врста, природа нечега.

ђени поступак може окавлификовати као прихватљив или одговарајући однос према другима, и обрнуто (нпр. он је то *йамейно* урадио, одлучио и сл).

Лексичка семантика именица *нарав* и *каракѣтер* много је шира и обухвата и колективну димензију насупротив индивидуалној (устаљен начин живота и рада неке заједнице, обичај), као и денотате са обележјем живо [+]: човек, животиња, али и денотате са обележјем живо [-]: предмети, појаве (карактеристике). У семантичком смислу, дакле, ове лексеме кореспондирају са концептуалним вредностима које припадају психичком, моралном, емотивном и социјалном домену човека, и то је њихово заједничко обележје.

Много је мање јединица, и на лексичком и на фразеолошком нивоу, којима се именује човек према позитивним особинама уопште него према негативним. Нужно се намеће питање због чега концепт *йозийивноџ* има ограничене деривационе могућности у односу на концепт *неџаийивноџ*.<sup>6</sup> Изгледа да на субјективном па и на општедруштвеном плану препознајемо бројније узроке или изворе на основу којих одређену особу негативно процењујемо (карактеризујемо), па су самим тим и номинациона средства богатија и разноврснија. Осим тога, однос позитивно/негативно вредновање и бројност јединица последица је тога што се добро, лепо и сл. не образлаже, а негативан суд се доказује. Појмовне вредности садржане у њима, иако разнолике (од физичке до духовне сфере људског бића), ипак су чврсто повезане заједничком компонентом значења којом се манифестује неко обележје човека које оцењујемо као негативно.<sup>7</sup>

**3. Класификација творбених деривата.** Под творбеним дериватима подразумевамо јединице које су настале одређеним творбеним процесима. У овом случају они денотирају човека као носиоца одређене позитивне карактерне особине, што их сврстава у ред *nomina attributiva*, за разлику од резултата семантичке деривације када се ствара ново, атрибутивно значење као једна од секундарних семантичких реализација одређене лексеме. Примарно значење ових јединица јесте атрибутивно, и оно је веома често и њихова једина семантичка реализација. Анализа ових деривата усмерана је, у првом реду, на идентификацију мотивних лексема и творбених форманата који учествују у деривационом процесу, са посебним освртом на семантички однос успостављен између творбених јединица (творбене основе и форманата) који чине јединствену номинациону јединицу. У случају ширења значења тежиште анализе је на идентификацији и тумачењу механизма којима су индукована секундарна значења у семантичкој структури одређене атрибутивне именице.

У оквиру веома разубуђене семантичко-деривационе категорије *nomina attributiva* издвојени су најпре деривати првога степена којима се именује човек према позитивним карактерним особинама. Уочено је да изостаје име-

<sup>6</sup> У студији Р. Драгићевић (2001: 46–48, 66–68, 89–91, 98–99, 107–109, 119, 122–123, 142–143) у табеларним приказима деривационих система може се видети преглед *nomina attributiva* (м и ф) и стећи увид о продуктивности деривата са позитивним односно негативним обележјем.

<sup>7</sup> На пример, концепт *доброџ човека* лексикализован је јединицама, именицама субјективне оцено: *добрица* ж, *добричак* м, *добричина* м и *добричица* ж; а номинација особе према негативним унутрашњим, карактерним особинама, далеко је разубуђенија и у деривационом и у семантичком погледу.



ничка мотивација, а да су најпродуктивнији, што је и очекивано, деривати са придевом у творбеној основи. Са деривационог становишта све забележене *nomina attributiva* углавном су деривати првог или другог степена.

3.1. *NOMINA ATTRIBUTIVA* – ПРВОСТЕПЕНИ ДЕРИВАТИ. У функцији мотивних речи са значењем позитивне карактерне особине налазе се следећи придеви класификовани према деривационим критеријумима: примарно прост: *чистӣ* (*чистӣунац*) или секундарно прост придев: *добар* (*добрица, добриша, добричина* и *добричица*), *пошӣен* (*пошӣењак, пошӣењакловић, пошӣењачина*)<sup>8</sup>; префиксално-суфиксални *безазлен* (*безазленик, безазленко, безазленица*); сложени *радознао* (*радозналац, радозналица, радозналка*); сложено-суфиксални *великодушан* (*великодушник*), *просӣодушан* (*просӣодушник*), *милосрдан* (*милосрдник, милосрдница*), сраслица *знайӣижељан* (*знайӣижељник, знайӣижељница*).

*Nomina attributiva* представљају њихове првостепене деривате без обзира на то што је већина мотивних придева настала различитим деривационим процесима. Првостепени деривати мотивисани су и глаголима *радиӣи* (*радиша, радилац, радиница*), *уздаӣи се* (*узданик, узданица*), а деривати другог степена мотивисани су придевом *довийӣив* (*довийӣивац, довийӣивица*).

Сви забележени примери имају само примарну семантичку реализацију и типични су представници *nomina attributiva*. Једино су деривати мотивисани сложено-суфиксалним придевом *милосрдан* и глаголом *радиӣи* вишезначни.

3.1.1. *NOMINA ATTRIBUTIVA* МОТИВИСАНЕ ПРОСТИМ ПРИДЕВОМ. Творбени дублети, деривати првога степена, *добрица* ж (м), *добричак* м, *добричина* м, и *добричица* ж са значењем ‘добра, добродушна, питома особа’ мотивисани су секундарно простим придевом *добар*.

Наведене деривате сматрамо дублетним формама јер су мотивисани истом лексемом, те им је једнак семантички садржај у творбеној основи. Осим тога, све наведене лексеме имају исти лексички статус (значење ниједне од наведених није условљено семантичком и синтаксичком позицијом). Њихова једина и основана значења реализују се, дакле, у слободној семантичкој позицији, „слободној и што се лексичког слагања и што се синтаксичке функције тиче” (Гортан Премк 2004: 142).

Суфиксима *-ица, -ич(а)к, -ичина* остварују се нијансирана значења деривата, са обзиром на то да се у њих преноси целокупно значење које из полисемантичке структуре придева *добар* сматрамо мотивним.<sup>9</sup>

У RTF даје се следећи трансформациони модел за деривате изведене суфиксом *-ичина*: мушка особа са особином X; придев > именица. Клајн

<sup>8</sup> Деривационој категорији секундарно простих придева припадају придеви „код којих са синхронијског становишта јасно распознајемо творбену основу и формант, а ти форманти су, најчешће, и данас продуктивни. По томе ови придеви улазе у изведенице. Међутим, за разлику од типичних изведеница, чије творбене основе данас распознајемо као морфеме које улазе у састав нама добро познатих мотивних речи, за творбене основе секундарних простих речи не можемо утврдити мотивне речи” (Драгићевић 2001: 21).

<sup>9</sup> Сматрамо да је основно значење придева *добар* мотивно за наведене деривате. Према РМС, примарна семантичка реализација овога придева гласи: 1. а. који је позитивних особина, ваљан, врстан, одабран; супр. зао, рђав, лош. б. који је племенитих особина.

(2003: 103) наводи да је суфикс *-ичина* двојаког порекла: с аугментативним *-ина* је сложено у *добричина* и *мудричина*; с присвојним *-ин* у *сесџричина* и *заовичина*.

Према схватању истог аутора, суфикс *-ич(а)к* је двоструки деминутивни суфикс (2003: 30); у RTF значење деривата са овим суфиксом приказује се као деминутив за *Х*. Међутим, очекивана аугментативизација (*добричина*) односно деминутивизација (*добричак*) није реализована, али се у овим дериватима, ипак, остварило семантичко нијансирање, па и ширење семантичког потенцијала суфикса *-ич(а)к*. Могло би се рећи да је особина исказана мотивним придевом наглашенија у деривату са суфиксом *-ина*, а да је у другом (аналогија према *јадничак*) у вишем степену исказан став говорника односно степен емпатије са именованим референтом.<sup>10</sup> Суфиксом *-ица* у деривату *добрица* интензивирана је особина садржана у мотивном придеву, али је истакнута и хипокористичка црта.

Мотивни придев (*добар*) и придеви који се у РСЈ јављају у лексикографској дефиницији лексеме *добричина* (*добродушан* и *џишом*) имају сличан семантички садржај. Међутим, мотивни придев има општију појмовну вредност у односу на придеве који се јављају у семантичкој интерпретацији именичког деривата. Он се може сматрати јединицом са хиперонимском вредношћу чији су хипоними придеви *добродушан* и *џишом*. Семантички однос кохипонимије између наведених придева успоставља се на основу сличних, али не и идентичних, појмовних вредности. Наиме, првим придевом се примарно обухвата духовна димензија људског бића, а концептуална вредност другог придева обухвата нарав, природу човека.

Лексеме *џошџењак* и *џошџењакловић*<sup>11</sup> 'поштен, частан човек' иако имају исто значење, разликују се у деривационом смислу: *џошџењак* је првостепени дериват са основом придева *џошџен* и суфиксом *-јак*, који налазимо „нарочито у именицама од придева који изражавају карактерне особине” (Клајн 2003: 32). Лексема *џошџењакловић* је дериват другог степена мотивисан већ изведеним супстантивом *џошџењак* и деривиран суфиксом *-овић*, као и лексема *џошџењачина* са суфиксом *-ина*.<sup>12</sup> Аугментативни суфикс *-ина* у „неким именицама са значењем људског бића може стећи и похвално значење, нпр. *људина*, *јуначина*, *џошџењачина*” (Клајн 2003: 101).

Лексема *чистџунац* може се сврстати у ову лексичко-семантичку скупину на основу диференцираног значења у примарној семантичкој реализацији.<sup>13</sup> У структури овога деривата заступљен је суфикс *-ун(а)ц* у комбинацији са

<sup>10</sup> У РМС се наводе следећи примери којима се наш став поткрепљује: „*Добричак* од човека, могао би дрва на њему цијепати” (Ђалски); „немој тако [пред капетаном] да се збуниш. Капетан је *добричина*; не бој се.” (Ранковић); „Као веома учен и ваљан лијечник, па веселјак и *добричина* брзо стече љубав цијеле крајине.” (Шимуновић); „Никола и Ђурђе, веселјаци и *добричине*, једнако су се међусобно шалили.” (Ђосић).

<sup>11</sup> Лексема *џошџењакловић* значи и 'човек поштена рода'.

<sup>12</sup> Према РСЈ, лексема *џошџењачина* је са аугментативним и хипокористичким значењем од *џошџењак* и са идентичним је значењем као лексема *џошџењак*.

<sup>13</sup> У РСЈ наводе се следећа значења лексеме *чистџунац*: 1. а. онај који пази на чистоћу и чисто се носи. б. фиг. 1) онај који је чист у моралном смислу, пуританац. 2) онај чије се мишљење заснива на устаљеним, непроменљивим догамама, догматичар. 2. онај који пази, често и претерано, на чистоту језика, пуриста.

основом мотивног придева *чисти*, а творбено значење деривата је 'онај који пази да нешто буде чисто'. Клајн (2003: 60) сматра да је овај суфикс „без икаквог одређеног значења”, Д. Шипка га не бележи, а Бабић (1986: 70) га региструје у речима: *бејеунац*, *чистиунац*, *младунац*, *врхунац*.

3.1.2. NOMINA ATTRIBUTIVA МОТИВИСАНЕ ПРЕФИКСАЛНО-СУФИКСАЛНИМ ПРИДЕВОМ. У РСЈ се налазе атрибутивне именице мотивисане префиксално-суфиксалним придевом: *безазленик* м, *безазленко* м и *безазленка* ж 'безазлен човек, наивац'. Мотивни придев *безазлен* има следећу сегментацију: *беза-зл-ен*; са аломорфом префикса *без-* (Клајн 2002: 224). Деривати мотивисани овим придевом изведени су суфиксом *-ик* односно *-ко*.

Употребљеним суфиксима изражава се различит субјективни став према денотату. Суфикс *-ко* је, за разлику од суфикса *-ик*, првенствено хипокористички суфикс. Суфиксом *-ко* највише је изведеница од придевске основе, и то од „придева који значе неку лошу особину, али је укупни тон изведенице пре шалив него пејоративан” (Клајн 2003: 141). У нашем је примеру именички дериват са придевом који има позитивну конотацију, а суфиксом се истиче његова хипокористичка карактеристика. И изведенице са суфиксом *-ик* могу бити с мање или више афективним призвукотом, што зависи, наравно, од семантичког садржаја мотивне речи.<sup>14</sup>

Именицу женског рода *безазленка*, која у савременом језику нема већу употребну вредност, можемо сматрати дериватом истог степена, као и њене еквиваленте у мушком роду. Не бисмо је, наиме, сматрали мовираним фемининумом јер је суфикс *-ка* у директној вези с општим придевским делом.<sup>15</sup>

3.1.3. NOMINA ATTRIBUTIVA МОТИВИСАНЕ СЛОЖЕНИМ ПРИДЕВОМ. У РСЈ су потврђени и деривати са сложеним придевом *радознао*<sup>16</sup> у творбеној основи: *радозналац* м, *радозналица* ж и *радозналка* ж 'онај који је радознао, знатижељан, љубопитљив човек’.

Именица мушког рода изведена је суфиксом *-л(а)ц*, а именице женског рода суфиксима *-ица* односно *-ка*. Свим наведеним суфиксима регуларно се граде *nomina agentis*, а суфиксима *-ица* и *-ка* и *nomina professionis* чији је денотат женска особа. У већини случајева суфикси *-ица* и *-ка* налазе се у конкурентном односу, посебно код деривата мотивисаних већ изведеним придевима.<sup>17</sup> Суфикс *-ица* је веома продуктиван и у творби *nomina attributiva* са

<sup>14</sup> У RTF наводе се различити трансформациони модели деривата са суфиксом *-ик* и животињом или човеком као денотатом, указује се, такође, на веома богате семантичке способности овога суфикса, као и на могућност његовог комбиновања са морфолошки различитим творбеним основама (1. животиња са особинотом Х, придев > именица; 2. мушка особа која Х-ује, глагол > именица; мушка особа која се бави Х-ом; 4. мушка особа са особинотом Х, придев > именица).

<sup>15</sup> Теоријско тумачење моционих односа у деривацији може бити засновано на схватању о доминацији именице мушког рода у односу на мовирани фемининум (Ђорић 1982). Ми ћемо, међутим, именице мушког и женског рода овога типа сматрати именицама у моционом односу. Термин моциони однос употребљава се за „творбено-семантички однос између именица насталих од истог мотивног придева, а које се разликују само по роду” (Драгићевећ 2001: 29).

<sup>16</sup> Сегментација мотивног придева: *рад-о-знао* указује на то да је у сложеници *радознао* тешко одредити међусобан однос елемената, „осим ако бисмо претпоставили да облик *знао* потиче из оптативног кондиционала: (који би) *радо знао*” (Клајн 2002: 121).

<sup>17</sup> Суфикс *-ка* комбинује се са простим придевима градећи *nomina attributiva*: *белка*, *јлавка*, *црнка*, *стијарка* и *стијарица*; са секундарно простим придевима: *јаловка*, *лукавка*, не

основама различитог творбеног типа.<sup>18</sup> Јавља се и у комбинацији са сложеним основама, али је, по правилу, у мотивној функцији сложени придев са негативним значењем.<sup>19</sup>

3.1.4. NOMINA ATTRIBUTIVA СА СЛОЖЕНО-СУФИКСАЛНИМ ПРИДЕВОМ У ТВОРБЕНОЈ ОСНОВИ. У функцији мотивних придева јавиле су се лексеме веома сродног значења. Њима се у основи изражава изузетно позитивно својство или став који се манифестује у односу према другим људима: *великодушник* м ‘великодушан човек’, *простодушник* м ‘простодушан човек’, *милосрдник* м и *милосрдница* ж ‘онај који је милосрдан, који помаже људима, чини добра дела’. Мотивни придеви су по моделу: По + о + Ио + -(а)н, а њихови деривати су са суфиксом -ик. У значење деривата преноси се целокупан семантички садржај мотивног придева.

3.1.5. NOMINA ATTRIBUTIVA СА СРАСЛИЦОМ У ТВОРБЕНОЈ ОСНОВИ. Као првостепени деривати са сраслицом у творбеној основи реализовани су супстантиви *знайишељник* м и *знайишељница* ж. Према Клајновом мишљењу (2002: 123), *знайишељан* је „једина сложеница с инфинитивом, могла би се упоредити с типом *назовимудар* утолико што и у једном и у другом случају имамо потпун глаголски облик (не само глаголску основу као иначе) испред придева. Разлика је ипак у томе што је *знайишељан* настао чистим срастањем (= знати жељан), док с придевима на *назови-* то није случај”. Наведени примери потврђују, такође, дистрибуцију суфикса -ик и -ица са основом придева на -(а)н.

3.1.6. NOMINA ATTRIBUTIVA СА ГЛАГОЛОМ У ТВОРБЕНОЈ ОСНОВИ. Знатно је мањи број деривата са глаголом у творбеној основи. Именовање особе мотивисано је радњом схваћеном као особина, на основу чега се ови деривати сврставају у nomina attributiva. У функцији мотивне речи налази се глагол *радиџи*. Као nomina attributiva са глаголом *радиџи* у творбеној основи издвојили смо супстантиве *радилац* м и *радиша* м ‘радан, вредан, марљив човек, радник’. Супстантиви мушкога рода изведени су суфиксима -л(а)ц (*радилац*)<sup>20</sup> и -иша (*радиша*). Суфикс -л(а)ц је првенствено агентивни и долази само на глаголске основе. Агентивно значење чува се и у наведеном деривату, али је доминантније атрибутивно, што потврђује и семантичка интерпретација ове лексеме у РСЈ. Суфикс -иша у комбинацији са именичким основама обично

комбинује се са изведеним придевима на -(а)н и -ен, са придевима на -ав: *џиздавка*, *језичавка*; -ивџ/-љивџ: *крадљивка* и *крадљивица*, *смрдљивка* и *смрдљивица*, *сјидљивка* и *сјидљивица*, *шјидљивка* и *шјидљивица* (примери према Драгићевић 2001: 47, 66).

<sup>18</sup> На основу примера у књизи Р. Драгићевић (2001), суфикс -ица обично је у комбинацији са простим и секундарно простим придевима претежно негативног значења (нпр. *вешџица*, *кљасџица*, *слеиџа*, *хромиџа*; *блесавиџа*, *џнусниџа*, *дрзниџа*, *јаловиџа*, *кљакавиџа*, *кресавиџа*, *лакомиџа*, *лукавиџа*, *млиџавиџа*, *млохавиџа*, *мршавиџа*, *муџавиџа*) и изведеним придевима (*бедниџа*, *блудниџа*, *злбниџа*, *јадниџа*, *џакосниџа*, *џркосниџа*...). Осим тога, деривати са суфиксом -ица у мотивационој су вези са nomina attributiva и nomina agentis мушког рода деривираним високопродуктивним суфиксима -ар, -ач, -аш (према примерима у nomina attributiva Штасни 1999–2001: 291–292).

<sup>19</sup> Примери са дефиницијама преузети су из СДР1: *џасоџлав-иџа* ж ‘зла, опака жена’, *џразноџлав-иџа* ж и м ‘празноглава особа’, *својеџлав-иџа* ж ‘својеглава, тврдоглава жена’, *џврдоџлав-иџа* ж и м ‘тврдоглава особа; тврдоглава жена’, *џуџоџлав-иџа* ж ‘тупоглава женска особа’.

<sup>20</sup> Клајн (2003: 148) наводи да је суфикс -иџа у *радиџица* аналоган суфиксу који се јавља код именица мушког рода -ил(а)ц.

доприноси стварању хипокористичког значење, што се може препознати и код деривата са глаголом у основи (*радиша* у односу на *радилац*).<sup>21</sup>

Могућа је различита деривациона интерпретација именица у женском роду. Облик *радиница* могао би се сматрати дериватом са придевом у основи и то са изведеним придевом *радин* и суфиксом *-ица*.<sup>22</sup> Ако бисмо претпоставили глаголску мотивацију, творбена основа би била *ради-* а суфикс *-ница*. Суфиксом *-ница* претежно се граде *nomina loci*, међутим он се може сматрати и „моционим суфиксом према мушком *-ник* у великом броју речи: *радница, райница, власница, љубавница...*” (Клајн 2003: 163).

Према Клајновом тумачењу (2003: 148), лексема *радилаца* мотивисана је глаголом и изведена суфиксом *-илица*. Ми смо склонили мишљењу да је у творби овога деривата учествовао суфикс *-лица*, те да је од глагола *радити* творбена основа *ради-*.<sup>23</sup> Лексема *радилаца* има развијену семантичку структуру, и она је као *nomina attributiva* остварена у секундарној семантичкој реализацији. У том смислу овај би се облик могао сматрати и творбено-семантичким дериватом.<sup>24</sup> С обзиром на то да се у РСЈ терминолошко значење ове лексеме наводи као основно, вероватно зато што је чешће у употреби, ‘пчела са жаоком која гради саће, прерађује нектар у мед, одгаја потомство и чува гнездо’, могли бисмо сматрати да се значење одређено као секундарно ‘вредна жена’ развило метафоризацијом (долази до замене архисеме у циљном садржају, а индуктор новог значења јесте потенцијална сема – особина (*вредна*). И секундарно значење, такође терминолошко из области механике, индуковано је метафоризацијом ‘челична осовина клипних мотора са унутрашњим сагоревањем, која преко клипњаче претвара транслационо кретање клипа у ротационо и тако врши рад’.<sup>25</sup>

3.1.7. *NOMINA ATTRIBUTIVA* – ДРУГОСТЕПЕНИ ДЕРИВАТИ. У анализираној грађи у творбеној основи другостепених деривата налазе се придеви изведени од глагола (*шалићи се, уздаћи се и довијати се*. Тако су лексеме *шаливац* м,

<sup>21</sup> Према Клајновом мишљењу (2003: 148), облик *радиша* изведен је од глаголске основе суфиксом *-ица*, као *йалишица, шйџедица, хвалица*. И у RTF наводи се трансформациони модел деривата са суфиксом *-ица* којим се потврђује наведено творбено значење: особа која Х-ује, глагол > именица, поред: мушка особа са особиним Х, придев > именица; хипокористик за Х.

<sup>22</sup> У РСЈ придев *радин* наводи се са значењем: 1. а. в. радан (= који воли да ради, вредан, марљив, прилежан). 2. (у им. служби) м онај који је радан, вредан, радан човек, радиша; радник, тежак. Могли бисмо сматрати да је супстантивизиран облик *радин* м мотивни облик за еквивалент у женском роду *радин-ица*. У овом би се случају супстантив женског рода сматрао моционим. Р. Драгићевић (2001: 90) именице *радник* и *радница* сврстава у *nomina attributiva* са придевом *радан* у творбеној основи.

<sup>23</sup> И Бабић (1986: 157) наводи да је значење деривата са овим суфиксом претежно значење женске особе, а да је изведеница са значењем животиња у женском роду свега неколико „*џакалица, какадукалица, кријешћалица, мјаукалица* (мачка), *носилица, радилица* (пчела)”.

<sup>24</sup> Под творбено-семантичким дериватом подразумевамо лексему која је настала одређеним деривационим порцесом и која у оквиру своје вишезначне семантичке структуре реализује значење атрибутивне именице, али не као примарно, основно, већ као једно од секундарних значења, које је индуковано одређеним семантичким механизмом (обично метафором).

<sup>25</sup> УСДР2 распоред семантичких реализација лексеме *радилаца* има другачије устројство у односу на семантичку интерпретацију у РСЈ. Основно је значење ‘она која је вредна, радна, радиница’, секундарна значења су терминолошка: 2. у домену механике и 3. зоолошко.



*шaљивчина, шaљивчија* м и *шaљивица* ж ‘шaљив човек односно жена’ дру-гостепени деривати са придевом *шaљив* у творбеној основи.<sup>26</sup>

Посматрано са дијахронијског становишта забележени дериват *узда-ница* у творбеној основи има глаголски придев трпни (*уздан*). Клајн конста-тује да облика *уздан* данас нема, и да је лексема *узданица* изведена сложеним суфиксом *-аница* са глаголом у творбеној основи (2003: 122). Међутим, у РСЈ бележи се облик *уздан* са значењем ‘поуздан, сигуран; веран, одан’. Семантич-ки садржај мотивне речи у потпуности се преноси у дериват са значањем особе коју красе овакве особине. Овај се податак не може занемарити, стога је творбена структура деривата *узданик* м и *узданица* ж следећа: уздан- + -ик; уздан- + -ица ‘онај који је уздан: поуздан, сигуран; веран, одан’.

У основи деривата *довийљивац* м и *довийљивица* ж са значењем ‘онај који је довитљив, сналажљив’ налази се глагол *довијајти се*; првостепени дериват је придев *довийљив*; дериват другог степена је *nomen attributiva* *довийљивац*.

3.1.8. NOMINA ATTRIBUTIVA НАСТАЛЕ СЛОЖЕНО-СУФИКСАЛНОМ ТВОРБОМ. У РСЈ забележене су атрибутивне именице којима се исказује изузетно позитиван однос према другим људима: *човекољубац* м ‘човек који воли, поштује људе и брине се да им помогне, добротвор, филантроп, хуманист(а)’; или однос према највишим моралним принципима – истини: *истинољубац* м ‘онај који воли истину’ и правди: *правдољубац* м ‘онај који воли правду, који се бори за њу’. Иако се творбено значење ових лексема представља по моделу придев + именица (човекољубива, истинољубива, правдољубова + особа), атрибутивне именице нису мотивисане придевима. У СДР1 лексема *човекољубив* и *човекољубац* сматрају се дериватима истога степена и настали су сложено-суфиксалном творбом: човек-о-љуб-ива, човек-о-љуб-ац. И према Клајновом тумачењу (2002: 96), са суфиксом *-ив (-љив)* имамо пре свега велики број сложеница с глаголом *љубијти*, а међу њима су и: *правдо-*, *истино-*, *чов(ј)еко-*, и све се оне уклапају у творбени тип Ио<sup>с</sup> + Го + суфикс. У сложе-нице са суфиксом *-(а)ц* Клајн (2002: 53, 57), такође, убраја именице типа *истинољубац* настале по истом моделу Ио<sup>с</sup> + Го + суфикс.

4. ПАРАДИГМАТСКИ ОДНОСИ. Карактер, као једна од црта личности, веома је сложена психолошка категорија што се рефлектује и на лексикон и на законитости које у њему владају. Наиме, у семантичкој структури јединица којима се номинују карактерне особине заступљене су компоненте значења које природно развијају опозитну вредност. Антонимија се у том смислу може сматрати типичним парадигматским односом који се јавља међу једи-ницама ове лексичко-семантичке групе. Основна опозициона веза, из које произилазе све друге, обележене као позитивне односно као негативне осо-

<sup>26</sup> Као проблем, теоријски и практичан, јавља се утврђивање мотивационог смера изме-ђу глагола *шaљити се* и именице *шала*. Сматрамо да је именица мотивисана реч с обзиром на то се може схватити као резултат глаголске радње (као у примеру *говоријти : говор*) (Штасни 2011: 96). У трансформационом моделу придева *шaљив* заступљен је глагол ‘који воли да *се шaли*’. На крају, иако се овим питањем не баве директно, и Клајн (2003: 181) и Бабић (1986: 442) констатују да се суфикс *-јив* много чешће комбинује са глаголским основама, веома ретко са именичким, и Клајн наводи само једну реч са придевском основом *лењив*.

бине, заснована је на релацији придевских концепата *добар* и *зао*, *рђав*, *лош*. Према схватању С. Толстој (2008: 498), наведени опозити представљају пример класичних антонима. Лексеме у домену именовања особе са позитивним карактерним особинама и са одговарајућим опонентом углавном нису истокоренске мотивације.

Основни пар *nomina attributiva* са обележјем *добра* односно *зла*, *рђава*, *лоша* особа остварује се јединицама *добричак*, *добричина*; *добрица*, *добричица* и *зливовац*, *злоћа* (еуфемистички и са веома израженом субјективном оценом). У свим осталим случајевима, који су са деривационог становишта комплексније структуре, опозитна јединица мотивисана је придевом садржаним у семантичкој интерпретацији појмовне вредности лексеме са обележјем позитивне карактерне особине са којим је у антонимском односу: нпр. *безазленик* – *пакосник*, *злостик*<sup>27</sup>; *милосрдник* – *немилосрдник* (негацијом изражена супротност, односно суфиксацијом негираног придева *немилосрдан*).

Мотивни придеви – *великодушан* и *малодушан* и њихови именички деривати – *великодушник* и *малодушник* не ступају у антонимску релацију која се привидно испољава само на плану израза (форме), али не и на семантичком плану: *великодушан* је ‘племенит и несебичан’, *малодушан* ‘који нема самопоуздања, храбрости, истрајности’. Целокупан семантички садржај мотивних придева преноси се у деривирание супстантиве: *великодушник* ‘великодушан човек’ и *малодушник* ‘малодушан човек; слабић’.

У случају лексема *човекољубац* и *човекомрзац* антонимска релација успостављена је на основу семантичког садржаја лексема чије су творбене основе у другом сложеничком делу (*љубић*и ‘волети’ према *мрзећ*и).

Лексеме из анализиране лексичко-семантичке скупине успостављају и однос синонимије. Међу ексерпираним јединицама јављају се дублетне варијанте, али и јединице које се могу сматрати члановима синонимског пара или низа јер су то „лексеме које у свом семантичком садржају имају исту архисему (разуме се и грамему) и већи број истих сема и које имају исту или сличну експресивну и употребну вредност” (Гортан Премк 2004: 142).

Придев *добар* је у семантичком смислу стојер посматране лексичко-семантичке скупине.<sup>28</sup> У SSHJ придев *добар* „значи особину широког смисла, која обухвата све што је у својој врсти корисно а у исто време по мерилима средине морално”. Овај веома богат семантички садржај преноси се и у именичке деривате.<sup>29</sup> Концепт онога што је *добро* најуже кореспондира са концептима оног што је *пошћено*, *праведно*, *морално*, *несебично*. Тако и у

<sup>27</sup> Мотивни придев *безазлен* у РСЈ има значење ‘који је без злобе, пакости, простодушан, наиван’; у РМС овај је придев са полисемантичком структуром: 1. који је без пакости, простодушан. 2. безопасан, миран.

<sup>28</sup> Поред веома изражене могућности за ступање у парадигматске односе, поједине лексеме са изразито позитивним и уопштеним концептом подлежу антропонимизацији (*Добрица*, *Радиша*).

<sup>29</sup> У РС се концепт доброг човека *добричине* објашњава помоћу следећих речи и израза: *пошћеначина*, *свештац*, *пошћенак*, *непошћуљивац*, *душа*, *душа од човека*, *добра душа*, *простодушник*, *човек добре душе*, *праведник*, *добар човек*, *несебичњак*, *човек добра срца*, *оличење врлина*, *анђео* фиг., *човек* фиг., *добричак* фам., *добрица* фам., *лаф* фам., *пошћенаковић* фам., *човек* и *по* фам., *људина* фам., *правдољубац* рет., *нејорочник* рет., *доброхоћин* хрв., *доброћудник* хрв.



семантичкој интерпретацији деривата *добричина* коегзистирају све наведене појмовне вредности (човек добре нарави, увек склон да учини добро, да никоме не пакости, нити учини нажао), али и оне које су одраз човековог емотивног стања (расположен, ведар, готов на шалу). У SSHJ формиран је следећи синонимски низ: *добричина* – *ћросћодушник* (‘човек добродушан, срдачан, ведар, који зна само добре људе и мисли да је свет тако леп и људи тако честити’) – *ћошћењак*, *ћошћењачина* – *ћошћењакловић* (са више добродушности и наклоности у односу на *ћошћењака*) – *мирник*. Из наведеног својства произилази и специфичност ове семантичке скупине: способност готово свих лексема да међусобно ступају у однос синонимије, с тим што ће у идеографским вредностима појединачних номинација доминирати особина којом се човек карактерише као моралан, праведан или несебичан, а чиме се не искључује, него се, напротив, подразумева да је он истовремено и добар. У целокупној групи мотивни придев *добар* има и улогу појмовно надређене лексеме (хиперонима), а мотивни придеви са појмовном вредношћу *ћошћен*, *ћраведан*, *несебичан* и сл. имају статус појмовно подређених јединица (хипонима) међу којима је успостављен однос кохипонимије.

У лексикографским дефиницијама анализираних јединица у синонимској релацији јављају се лексеме: а) синонимне са мотивним придевом (*безазлен* [у основном значењу] – *ћросћодушан* – *наиван*; *безазлен* [у секундарном значењу] – *безоћасан* – *миран*; *радознао* – *љубоћићљив* – *знаћићжељан*; мотивни придев *милосрдан* представља део веома развијеног синонимног низа: *ћлеменић* – *човечан* – *добросћив* – *милосћив* – *дарежљив* (према РСЈ); *човекољубив* – *хуман*; б) синонимне одредници (*безазленик*, *безазленко*, *безазленка* – *наивац* – *ћросћодушник*); *радозналац* – *знаћићжељник*; *човекољубац* – *хуманисћа*.

Придев који се јавља у творбеној основи именице *ћросћодушник* ступа у синонимску релацију са придевима *искрен* и *оћворен*, али нема лексикализовану супстантивну јединицу са антонимском вредношћу. Лексеме *милосрдник* и *милосрдница* су без лексикализованих и антонима и синонима; евентуално би се однос синонимије могао успоставити са лексемом *човекољубац*.<sup>30</sup>

**5. Закључак.** Један од основних проблема у раду, који се одразио и на ексерпцију грађе, односи се на схватање појма карактер, односно које се све особине могу свести под категорију карактерних особина човека. Ми смо, полазећи од распрострањеног и класичног схватања карактера у психологији, из РСЈ ексерпирали оне лексеме које садрже компоненте значења везане за човекову природу, нарав која се може оквалификовати као позитивна, као и за узвишене и светле моралне принципе. Стога смо одредили следеће лексеме као мотивне у деривацији и номинацији *nomina attributiva* које денотирају човека као нисиоца одређене позитивне карактерне особине, придеве: *чисћи* (*чисћунац*), *добар* (*добрица*, *добриша*, *добричина* и *добричица*), *ћошћен* (*ћошћењак*, *ћошћењакловић*, *ћошћењачина*); *безазлен* (*безазле-*

<sup>30</sup> *Милосрдник* је у примарном значењу ‘онај који помаже људима, чини добра дела и сл.’ *човекољубац* ‘човек који воли, поштује људе и брине се да им помогне’.

ник, безазленко, безазленица); радознао (радозналац, радозналица, радозналка); великодушан (великодушник), њросїѡдушан (ѡросїѡдушник), милосрдан (милосрдник, милосрдница), знаїижељан (знаїижељник, знаїижељница) и глаголе радиїи (радиша, радилац, радиница), уздаїи се (узданик, узданица) и довијаїи се (довийљивац, довийљивица). Забележене су и атрибутивне именице настале сложено-суфиксалном творбом по моделу Ио + о + Го + суфикс (човекољубац, исиїинољубац, ѡправдољубац).

У деривацији *nomina attributiva* мушког рода најпродуктивнији је суфикс *-ик* који се комбинује са придевским основама примарно простих, префиксално-суфиксалних, сложених придева и са основом сраслице у дериватима првога степена. Са глаголском основом јавља се у творби другостепених деривата. Са основама простих придева комбинују се и суфикси *-јак* и *-ун(а)ц*. Суфикс *-(а)ц* јавља се у сложено-суфиксалној творби супстантива мушког рода. Код другостепених деривата регистрована је комбинација са основама изведених придева који су мотивисани глаголом. Суфикс *-л(а)ц* долази и на придевске и глаголске основе, а суфикси *-ко*, *-ичина*, *-ич(а)к* јављају се у појединачним примерима, такође код првостепених деривата са придевском творбеном основом. Код деривата другог степена забележени су суфикси *-чина* и *-ица*. Само са основом глагола комбинује се суфикс *-иша*.

*Nomina attributiva* женског рода најчешће су изведене суфиксом *-ица*. Долази на основе секундарно простих придева и тада, углавном, поприма обележје двородне именице; јавља се и у споју са основом сложеног и сложено-суфиксалног придева. Суфиксом *-ница* изведен је првостепени дериват мотивисан глаголом. Сви другостепени деривати изведени су, такође, овим суфиксом. Суфикс *-ичица* заступљен је творби деривата првога степена са основом секундарно простог придева.

Деривати из лексичко-семантичке скупине *nomina attributiva* чија је номинација мотивисана позитивним карактерним особинама могу да ступају у различите парадигматске односе захваљујући семантичком садржају мотивних лексема. Сматрамо да је антонимија типичан парадигматски однос који успостављају лексеме из ове тематске скупине, с обзиром на то да се концепту са обележјем *ѡпозиїивно* природно супротставља концепт са обележјем *неѡпозиїивно*. Концепт *ѡпозиїивно* најпотпуније је садржан у мотивном придеву *добар*. Наиме, овај придев сматрамо прототипичним мотивним придевом у посматраној семантичко-деривационој скупини и он, сам по себи, има опозите *лош*, *рђав*, *зао*. Сматрамо, такође, да су појединачне позитивне особине и њихови називи само једна од спецификација те општепозитивне карактерне особине. Захваљујући том својству, именице овога типа успостављају и богат синонимски однос.

## ИЗВОРИ

РМС – *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

РСЈ – *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

## ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алџановић, Милан. *Функционално оштерећење суфикса за обележавање особа*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2008.
- ГОРТАН ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система*. Београд: Завод за уџбенике, 2004.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (Творбена и семантичка анализа)*. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија. Књ. 18. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српскога језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику, Први део – слажање и префиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику, Други део – суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства. Матица српска. Институт за српски језик САНУ, 2003.
- РС – Ћосић, Павле и сарадници. *Речник синонима*. Београд: Kornet, 2008.
- СДР1 – ГОРТАН ПРЕМК Даринка, Вера Васић, Љиљана Недељков. *Семантичко-деривациони речник. Свеска 1: Човек – делови тела*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2003.
- СДР2 – ГОРТАН ПРЕМК Даринка, Вера Васић, Рајна Драгићевећ. *Семантичко-деривациони речник. Свеска 2: Човек – унутрашњи органи и њихова, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2006.
- ТОЛСТОЈ, Светлана. Антитеза и антонимија (на материјалу српских пословица). *Јужнословенски филолог*. LXIV (2008): 497–507.
- ЋОРИЋ, Божо. *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, 1982.
- ШТАСНИ, Гордана. *Nomina agentis и nomina attributiva у речнику Српскохрватског књижевног језика. Прилози проучавању језика*. 30–32 (1999–2001): 285–295.
- ШТАСНИ, Гордана. Атрибутивне именице (nomina attributiva) у српском језику. *Српски језик*. 12/1–2 (2007): 469–483.
- ШТАСНИ, Гордана. Мотивациони смерови у деривационим процесима. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*. LIII/2 (2011): 90–97.

\*

- БАВИЋ, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Nacrt za gramatiku. Zagreb: Globus – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1986.
- KREČ, Devid, Ričard KRAČFILD. *Elementi psihologije*. Beograd: Naučna knjiga, 1978.
- RTF – ŠIPKA, Danko. *Rečnik tvorbenih formata*. Beograd: Alma, 2003.
- SSHJ – LALEVIĆ, Miodrag. *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*. Beograd: Leksikografski zavod – Sveznanje, 1974.

Gordana Štasni

DENOTATION OF MAN MOTIVATED BY POSITIVE CHARACTER TRAITS

S u m m a r y

This paper analyzes the derivation and semantics of nominals whose denotation is man as a bearer of a positive character trait. The corpus includes lexemes of this semantic-derivational type excerpted from the one-volume *Rečnik srpskoga jezika (Dictionary of the Serbian Language)* (2007). The semantic analysis is based on the elements of prototype theory and componential analysis. Derivational analysis established the motivational lexemes in the formation of nouns of the type *nomina attributiva* which denote man. It turned out that the dominant motivation is adjectival, by adjectives with a complex formation structure (prefixational-suffixational, complex, complex-suffixational and blends). It also turned out that derivational formation dominates in the formation of nouns of this semantic type, while the semantic one is completely absent. This paper also investigated the paradigmatic relations characteristic for the nouns of the type *nomina attributiva*, as well as the semantic sources of the established paradigmatic relations.

Универзитет у Новом Саду  
Филозофски факултет  
Одсек за српски језик и лингвистику  
Нови Сад  
*gordanastasni@yahoo.com*

Жарко Бошњаковић  
Драгана Радовановић

## СИНТЕТИЧКИ ПОГЛЕД НА ТВОРБУ АОРИСТА И АРЕАЛ НАСТАВАКА У ШТОКАВСКОМ НАРЕЧЈУ\*

У раду се даје синтетички поглед на неке елементе творбе аориста и ареал наставака у говорима штокавског наредја. Анализира се инвентар наставака у првом лицу јединице (-х/-к/-ø), у првом лицу множини (-смо/-х)мо/-х)ме/-шмо), у другом лицу множини (-сїе/-х)їе/-шїе) и у трећем лицу множини (-ше/-х)у/-х)а), као и типови аористних основа (дођоше > дођеше, изђореше > изђореше; дасмо/дадосмо, сасїасмо се, сасїадосмо се, сасїанусмо се). Такође се указује на продирање облика трећег лица јединице и множини у прво лице јединице и множини (ја оде, ти одо, ми одоше), а наводе се и разлику одсуства облика аориста у другом лицу јединице и множини.

Кључне речи: дијалектологија, штокавско наредје, морфологија, аорист, ареал.

### 1. Увод

1.1. Српска традиционална дијалектологија обилује великим бројем монографских описа говора, али не и синтетичким студијама појединих дијалектолошких проблема. Покушаји ове врсте су малобројни и углавном се односе на стање у појединим дијалектима. Најчешће су давани прегледи морфолошких и фонолошких црта шумадијско-војвођанског дијалекта. Тако се трећим лицем презенте множини у војвођанским говорима бавио И. Поповић (1952), а осврт на исти проблем у шумадијско-војвођанским говорима дала је Д. Радовановић (2009). Исти аутор је пратио дистрибуцију наставака -и у генитиву множини именица на подручју шумадијско-војвођанског дијалекта (Радовановић 2006). Синтетички преглед наставака у инструменталу јединице именица женског рода на -ø морфему у српским дијалектима дат је у раду Бошњаковић – Радовановић (2008). Г. Драгин (2000) дала је лингво-географски поглед на послеакценатске дужине у Војводини. Трећим лицем множини презенте глагола седме и осме Белићеве врсте на целом штокавском подручју бавио се А. Пецо (1995). О основним акценатским системима у српскохрватским дијалектима из дијахроне и синхроне перспективе писао је Д. Петровић (1980), а о основама млађе новоштокавске акцентуације Б. Николић (1970). Предмет интересовања А. Пеца била је и судбина кратког *јаїша* иза *р* у ијекавским говорима штокавског наредја (1977).

\* Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (148022), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

*Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LIV/1 (2011): 181–204.

1.2. Инвентару синтетичких студија свакако би требало прикључити и ову која је посвећена творби аориста у штокавском наречју. У изради синтетичких прегледа бројни су проблеми са којима се аутори срећу. Наиме, монографски описи потичу из различитих периода, неједнаког су обима и са недоследним инвентаром анализираних црта. У њима, с обзиром на време настанка и тадашњи степен испитаности појединих говора, ареали наставака само су назначени. Такође, држећи се диференцијалног критеријума, поједини наставци нису навођени, што је велики недостатак за оцртавање ареала (Петровић 1973: 166; Реметић 1985: 319–320).

1.3. Циљ рада је да се у облику синтезе представе нека творбена својства аориста и ареал појединих наставака у штокавском наречју, будући да је у многим његовим говорима дошло до преустројства система претериталних времена и потискивања употребе имперфекта и аориста, а самим тим и до нарушавања првобитне морфолошке слике овог прошлог времена (Ивић 1994: 301, 305). Да бисмо постигли постављене циљеве, најпре ћемо утврдити инвентар и ареал наставака у првом лицу једнине (-х/-к/-*o*) и свим лицима множине (-*сће*/-*(х)ће*/-*иће*; -*ше*/-*(х)у*/-*(х)а*). Потом ћемо анализирати аналошке промене у основи (*дођоше* > *дођеше*; *изђореше* > *изђороше*) и наставцима (-*смо* према -*сће*; -*имо*, -*иће* према -*ше*, -*(х)ће* према -*(х)мо* и -*(х)ме* према -*(х)ће*); *ја оде* према *иш*, *он оде*, *ми*, *ви одоше* према *они одоше*). Код појединих типова глагола могу се срести облици старог и млађег сигматског аориста *сасџасмо се*, *сасџанусмо се*, *сасџадосмо се*, али и проширење -*д*:- *дасмо/дадосмо*, *кажáдо*, *кажáде*, *кажадóмо/кажадóсмо*, *кажадóсће*, *кажадóше*. И најзад, требало би објаснити свођење аористних облика на треће лице једнине и множине, као и изузетно ретко појављивање другог лица једнине и множине у скоро свим говорима.

1.4. Корпус за ово истраживање чини довољно репрезентативан број монографских описа првенствено српских говора, али и неких хрватских и бошњачких, како би се што прецизније утврдио ареал појединих морфолошких особина аориста. У анализи ће бити примењен дескриптивни и ареални метод обраде ексцерпираног корпуса. У сакупљању грађе коришћен је метод тоталне ексцерпције, али ће се приликом анализе наводити минималан број илустративних примера.

## 2. Прво лице једнине аориста

2.1. Глаголи чија се инфинитивна основа завршавала на самогласник имали су старији сигматски аорист, тј. наставци су се додавали директно на основу, а глаголи чија се инфинитивна основа завршавала на сугласник имали су млађи сигматски аорист, тј. између личних наставака и основе јављало се проширење *o* у свим лицима осим другог и трећег једнине где је било *e* (Белић 1999: 376). За другу прилику остављамо анализу типова аористних основа, дистрибуцију и ареал старог сигматског (*ријех/рех/рих*, *донех/доних/рех*) и млађег сигматског аориста (*рекох*, *донесох*).

2.2. Различити ареали облика првог лица једнине аориста условљени су чињеницом да је у главнини српских говора фонема /х/ изгубљена или за-



мењена са /к/ и /г/, док је у говору муслимана сачувана фонема /h/ углавном слабе фрикације.

2.2.1. Тако имамо највећи ареал (в. Карту 1) у којем је у првом лицу аориста нулти наставак. Он обухвата све шумадијско-војвођанске говоре, смедеревско-вршачке, косовско-ресавске, призренско-тимочке, осим крајњег југозапада (шарпланинска Гора), главнину источнохерцеговачких говора, осим југоистока, и североисток зетско-сјеничког дијалекта (Горњи Васојевићи).

Наведене констатације потврђују следећи примери:

- a) Ш-В: Банат: *одо, реко* (Ивић и др. 1997: 179); поморишки говори у Мађарској: *рѣко, ђдо* (Степановић 1994: 126); Бачка: *испѝрича, кáза, свѣдо* дечи (Поповић 1968: 191); бачки говори у Мађарској: *ѝридо* (Степановић 139); Срем: *одо, реко* (Николић 1964: 351); даљски Срби: *скѡчи* (СЕКЕРЕШ 1964: 147); Мачва: *одо, увѣдо, ѱолудѝ* (Николић 1966: 272); Ваљевска Колубара: *изађо, ѱолудѝ, вѣде, дѡтвори* (Николић 1969: 52; Радовановић 2006: 298); Шумадијска Колубара: *ѱовѝка, ѱѡгледа, дѡшину* (РЕМЕТИЋ 1985: 317); Јасеница: *зайвѡдри, сѝйѡго* (РЕМЕТИЋ 1985: 317); Качер: *вѣдо, мѡрадо* (Петровић 1999: 382); Гружа: *одену; вѣдо, изѡдро* (СТЕВОВИЋ 1969: 486);
- b) С-В: Смедеревско Подунавље: *ѱокѡда, обѡко, вѣдо, дѡѡ* (Бошњакловић 2004: 446, рукопис); Банатске Хере: ја *ѡзброја* (Ивић 1994: 339); космајска насеља: *дѡђо, ѡмадо, јá се одмáко* (РЕМЕТИЋ 1985: 317); Рача Крагујевачка: *срѣѡто, ѱромѡко, ѱодѡѡго* (ПАВЛОВИЋ 1982:37);
- в) К-Р: јужни ѱоддијалекаѡи: Северна Метохија: *врнѡ, ѱокѡка, донѣ, најѡиса, сáкри, дбрѝса, ѱѡче, ѱѡбунѝ* (БУКУМИРИЋ 2003: 258); околина Пећи и Вучитрн: *оѡѡ, оѡѡдо, ѱриђѡ* (ЕЛЕЗОВИЋ 1935: 550); северни и централни косовски дијалекатски тип: *беђа, вѝка* (БАРАКТАРЕВИЋ 1977: 121); *средѡшњи ѱоддијалекаѡи*: Трстеник: *дѡне/донѣс, ѱѡѡѡбо/ѱѡѡѡбе, ѡáдо/ѡáе, ѡдо/идѡ, зáви, мѡну, зайѣва* (ЈОВИЋ 1968: 141–142); горњостуденички говори: *рѣко, ђдо, дáдо* (Николић 2001: 219); Александровац и Брус: *вѣдо га, вѡкá ѡа, рекѡ му* (АЛЕКСИЋ – ВУКОМАНОВИЋ 1966: 308), Мрче: *ѡáдо* (РАДИЋ 1990: 31); околина Куршумлије: *ѱорáни, насѣко* (ВУКИЋЕВИЋ 1993: 32); Студеница: *изѡђо, ѱробѡди се, ѱѡдѡѡго, звá* (ДРАГИН 2004, у рукопису); северни ѱоддијалекаѡи: Левач: *издѡђжса, ѱребѡле, ѱрозбѡри, јá дѡсиа, јá чѡ* (СИМИЋ 1972: 48); Крагујевачка Лепеница: *ја куѡи, узлѣда дѡа, узѣ, рѣко* (ВУКИЋЕВИЋ 1995: 184); Доња Мутница: *идѡ, окрѣѡто, сѡрѣмѡи, оѡшидѡ* (РАКИЋ-МИЛОКОВИЋ 1990: 101);
- г) П-Т: ѱризренско-јужноморавски ѡговори: Алексиначко Поморавље: *викá, изађѡ, исѡи, врzá* (БОГДАНОВИЋ 1987: 194); Сретечка жупа: *узѣ/ѡзо, ѡѡбра* (ПАВЛОВИЋ 1939: 203); Призрен: *бѣлѡ, ѡсѡо, ѡл'ѣѡ* (РЕМЕТИЋ 1996: 504); ѡаковички говор: *изађо, оѡѡдо* (СТЕВАНОВИЋ 1950: 126); јужни косовски дијалекатски тип: *сиѡа, реза* (БАРАКТАРЕВИЋ 1977: 121); Гњилане: *рекѡ, ѱѡѡноѡ* (БАРАКТАРЕВИЋ 1977: 287); лесковачки говор: ја *ѱрѣ(до)* (МИХАЛЛОВИЋ 1977: 46–47); Црна Трава и Влашина: *казувá, узрѣ, ѱомѡго, обрнѡ се* (ВУКАДИНОВИЋ 1996: 215); Горња Пчиња: *не моѡá, вѡдо, улѣѡ* (ЈУРИШИЋ 2009: 209); Свиница: *ѡдо, умѣдо, кажáдо* (ТОМИЋ 1984: 101); *сврѡишко-зайлањски ѡговори*: Заплање: *исѡѡшѡи, ѱѡжалѡи, расѡѡужѡи, најѡѡ* (МАРКОВИЋ 2000: 174); Бели Поток: *казá, врzá* (БОГДАНОВИЋ 1979: 83); Доње Понишавље: *ѱѡглѣдá, искрѡи* (ЋИРИЋ 1999: 169); *ѡимѡчко-лужнички*: Лужница: *ѡрѣсо* (ЋИРИЋ 1983: 85); Бучум: *идѡ, најраѡи, збрáмо* (БОГДАНОВИЋ 1979: 83); Средње и Горње Понишавље: *ударѡи, дѡѡѡѡя* (ЋИРИЋ 1999: 169);



- д) ИХ: *југоисточни говори*: Тршић: *дођо, не виђо* (Николић 1968: 420); Љештанско: *дођо, ја зайиџа, остиадо* (Тешит 1977: 227); *прелазни говори*: Бобота: *кад ја њдџеда* (Арсенијевић 1992: 228); Тешањ и Маглај: *дојдо, одо, унидо* (Ружичић 1936: 249); *северозападни говори*: западnobосански говори: *уљеџо, њиџа* (Дешит 1976: 264); лички јекавци: *виђо, дадо, реко* (Драгичевић 1986: 162); Банија и Кордун: *реко ја* (Петровић 1978: 105); Змијање: *одведо, изидо, искочи, остиа* (Петровић 1973: 166);
- ђ) З-С: Горњи Васојевићи: *нађо, враџи, уџадо, застиа* (СТИЈОВИЋ 2007: 178);
- е) Млађи икавски дијалекат: ливањско-дувањски говори: *дођо, одо, њриђо, уџаџи* (РАМИЋ 1999: 386);
- ж) Посавски икавски дијалекат: Дервента: *џрекидо, њоједо, дојдо* (ВАОТИЋ 1983: 138).

2.2.2. У знатно мањем ареалу јавља се наставак -к/-џ који је везан првенствено за југоисточне говоре источнохерцеговачког дијалекта (Пива и Дробњак, Колашин, Ускоци, Горобиле, Кладањ), затим главнину зетско-сјеничких говора (Спич, Црмница, Цуце, Бјелице, Горњи и Доњи Загарац, Комане са Бандићима и углавном цела Љешанска нахија, Врака). Наставак -к алтернира са нултом морфемом у зетско-сјеничком дијалекту (Паштровићи и Бјелопавлићи), као и у југоисточним говорима источнохерцеговачког (Конавли, Ужичка Црна Гора). Само у једном делу Јасенице и Драгачева јављају се тројаке форме -џ/-к/-џ.

Следе примери у којима се уместо х јавља -к/-џ или нулта морфема.

*Примери са -к/-џ:*

- а) ИХ: *југоисточни говори*: Пива и Дробњак: *одок, ударик, доњијек* (ВУКОВИЋ 1938-1939: 72); источна Херцеговина: *рекок, ријек, виђок, дадок* (ВУШОВИЋ 1927: 19, 60); Колашин: *џрџаџоџ, знаџ, сазнаџ, ојдоџ, доњијеџ, смјџџ, шџџџ* (ПИЖУРИЦА 1981: 188); Ускоци: *одок, виђок/одоџ, виђоџ, дођоџ, нађоџ, сџиџџок, сџиџџуџ* (чешће) (СТАНИЋ 1974: 251); Горобиле: *извадик, одок, џровукок* (НИКОЛИЋ 1972: 680); Моравица: *закукак, нађок, џџаџиџ, џођок* (НИКОЛИЋ 2001: 219); Кладањ: *џадок, слџмик, доџик* (РЕМЕТИЋ 1970: 131);
- б) З-С: Спич: *џосџок, дођџк, џџџк* (ПОПОВИЋ – ПЕТРОВИЋ 2009: 42); Црмница: *донџок, џрџаџ, џозџаџ* (МИЛЕТИЋ 1940: 452); староцрногорски средњокатунски и љешански говори<sup>1</sup>: *доњијек, џрџџријек, скџиџ; џџок, виђок, донесџк* (ПЕШИКАН 1965: 74–75, 178–179); Врака: *орџк, сџџџ; ул'џџок* (ПЕТРОВИЋ 1973: 214).

*Примери са -џ/-к/-џ:*

Ш-В: Јасеница: *дадо, џадо/одоџ, уџаџиџ/џдоџ, уџџџ* (РЕМЕТИЋ 1985: 317); ИХ: *југоисточни говори*: Драгачево: *ја џођо, ја одо/виђок, слџмик, уџџк* (скоро доследно)/*враџиџџ, сџџадоџ, рекоџ* (ређе) (ЂУКАНОВИЋ 1995: 62–63).

*Примери са -џ/-к:*

- а) З-С: Паштровићи: *џдсла, заџрџи/зџџк, одок* (ЈОВАНОВИЋ 2005: 387); Бјелопавлићи: *виђе, виђо, однесо*, али у једном делу *рекок, одок, виђек* (ЂУПИЋ 1977: 93);
- б) ИХ: *југоисточни говори*: Конавли: *нађок, виђок; скочи* се ја (КАШИЋ 1995: 336); Ужичка Црна Гора: *моџо, остиа, џадо, џмадо/џадоџ, моџок, не смједок* (МАРКОВИЋ 2005: 302–304, у рукопису).

<sup>1</sup> Ови говори обухватају катунска племена Цуце, Бјелице, Загарац Горњи и Доњи и Комане са Бандићима, затим углавном цео Љешанску нахију (ПЕШИКАН 1965: 9).

2.2.3. Свакако најужи ареал представљају дублетне форме, обично у говору муслимана у којима се поред наставка *-(o)x* јавља *-к* (источна Херцеговина, Мрковићи), односно *-ø* (Гора, новопазарско-сјенички говори), али и икавскошћакавски говори западне Босне. Тројаке форме имају поједини југоисточни говори источнохерцеговачког дијалекта (србијанско Полимље, јужна Босна и висока Херцеговина) и део зетско-сјеничких говора (Ибарски Колашин).

Следе примери у којима *-х* обично алтернира са *-к*, односно *-ø*:

*Примери са најоредном ујошребом -х/-к:*

- а) ИХ: југоисточни говори: источна Херцеговина: *ићох, не ђмјех, вићех/вићох, вићок; дадок* (Пецо 1964: 154–155);
- б) 3-С: Мрковићи: *помадох; могаћ, обрћок, вићок* (Вуловић 1969: 263).

*Примери са најоредном ујошребом -ø/-х:*

- а) П-Т: призренско-јужноморавски говори: Гора: *поседа, собра, ошидо, дојдо/по-слушах, ошладнех, пошћих, срећох* (Младеновић 2001: 422);
- б) 3-С: новопазарско-сјенички говори: *ћу<sup>h</sup>, исцрића<sup>h</sup>, исцрџо<sup>h</sup>, ирско<sup>h</sup>* (код муслимана)/*видо, знадо, смедо, накрѣну* (Барјактаревић 1966: 103);
- в) ИХ: северозападни говори: икавскошћакавски говори западне Босне: *дођо, виђо*, али чешће *леђох, дођох, набавих, увукох* (Ресо 1982: 167–168).

*Примери са најоредном ујошребом -х/-ø/-к:*

- а) ИХ: југоисточни говори: србијанско Полимље: *дадо<sup>h</sup>, знадо<sup>h</sup>, поче<sup>h</sup>* (код муслимана); *виће, виђо, дадо, диго; вићек, вићок, вићнук, прѣдадок* (Николић 1991: 268, 270, 278); јужна Босна и висока Херцеговина: *вићох, одбих, одшадох* (Муслимани); *дођо, нађо, вићну, пошлѣдну* (Муслимани); *вићок, накашљак се, пошкок, сјаадо* (Ђуровић 1992: 303);
- б) 3-С: Ибарски Колашин: *виђо/виће, чѹ, ирско/ирснѹ*, али код муслимана: *ћѹх, рѣкох, ирићах/*, а у само јужнијем делу: *рѣкок, одок* (Божовић 1998: 88–89).

*Примери са -х:*

ИХ: југоисточни говори: Подвележје: *рѣкох, осовах, посијох* (Ресо 1983: 271).

### 3. Прво лице множине АОРИСТА

3.1. Штокавски говори показују све фазе кроз које је прошло уопштавање наставка у овом лицу. Наиме, у већем делу косовско-ресавског, смеде-ревско-вршачког и призренског-тимочког чува се најархаичније стање у виду наставка *-(х)мо*. Међутим, на крајњем југозападу призренско-тимочког, у Гори, може се срести и наставак *-хме*, при чему је аналогија са другим лицем множине подржана стањем у македонским говорима.

Ареал наведених наставка приказан је на Карти 2. Наведене ареале документоваћемо грађом из дијалеката:

*Примери са насјавком -(х)мо:*

- а) С-В: космајска насеља: *идѣмо, удѣримо, ноћимо* (Реметић 1985: 318–319);
- б) К-Р: средишњи поддијалекти: Трстеник: *изѣубимо, извукѣмо, пошћимо* (Јовић 1968: 142); горњостуденички говори: *одѣмо, одѣмо, изѣубимо* (Николић 2001:

219); Александровац и Брус: *данас прођамо, једва увјидимо, еве дођамо* (Алексић – Вукомановић 1966: 308); Мрче: *поштровамо, покочимо, умедомо* (Радитић 1990: 31); Копаоник: *диђомо, окойамо, побјеђомо* (Радитић 2010: 79); *северни поддијалекај*: Ресава: *појдамо, говоримо, донемо, однемо* (Пецо – Милановић 1968: 352);<sup>2</sup> Доња Мутница: *бројимо, разлејемо, диђомо, ошадомо* (Ракић-Милољковић 1990: 101).

- в) П-Т: *призренско-јужноморавски поддијалекај*: Гњилане: *рекомо, пошонумо* (Барјактаревић 1977: 287); Прешево и Бујановац: *завикамо, донесомо* (Барјактаревић 1977: 362); Алексиначко Поморавље: *залетијемо, поцейимо, насекомо, сиузамо* (Богдановић 1987: 194); Сретечка жупа: *брамо, узомо, побрамо* (Павловић 1939: 203); лесковачки говор: *дођомо, донесомо, пођомо* (Михалловић 1977: 47); Црна Трава и Власина: *писувамо, почемо, сипрошимо, леђомо, врнумо* (Вукадиновић 1996: 216); *сврљишко-зайлањски поддијалекај*: Заплање: *врљимо, скројмо, снесомо* (Марковић 2000: 175); Бели Поток: *најдомо, музомо* (Богдановић 1979: 83); Доње Понишавље: *најрајмо* (Ћирић 1999: 170); *тимочко-лужнички*: Лужница: *пресомо* (Ћирић 1983: 85–86); Бучум: *насијамо, збрамо* (Богдановић 1979: 83); Средње и Горње Понишавље: *појдомо, ошпаремо, преночијмо* (Ћирић 1999: 170).

*Примери са насљавком -(х)ме:*

П-Т: *призренско-јужноморавски говори*: Гора: *поседохме, пушићиме, пушићиме, расиујариме* (Младеновић 2001: 423).

3.2. Из другог лица множине из наставка *-сће* продрло је *с* у прво лице множине. Наставак *-смо* јавља се у знатном делу шумадијско-војвођанског дијалекта, источним и југоисточним говорима источнохерцеговачког, у зетско-сјеничком дијалекту и у југозападном делу косовско-ресавских и призренско-јужноморавских говора. Ако наставак *-смо* у југоисточном Банату, у говору Банатских Хера није из стандарда, онда он представља маркантну диференцијалну црту у односу на косовско-ресавско *-(х)мо* (Ивић 1958: 339). Истина, јужно од Дунава на територији смедеревско-вршачког јављају се наставци *-(х)мо, -смо* и спорадично *-имо*. Иако се у војвођанским говорима прво лице множине аориста данас ретко среће, утврђено је да је наставак *-смо* у XVIII веку био веома фреквентан (Ивић 1958: 339).

*Примери са насљавком -смо:*

- а) у Ш-В: бачки говори у Мађарској: *придосмо* (Степановић 1994: 139); даљски Срби: *рекосмо, скочисмо* (Секереш 1964: 147); Јасеница: *вечерасмо, вјдосмо, озѣбосмо* (Реметић 1985: 318–319); Груза: *показасмо, сачуvasмо, глѣдасмо, завиривасмо* (Стевовић 1969: 483);  
 б) С-В: Банатске Хере: *увјидисмо, дођдосмо, ошдосмо* (Ивић 1958: 339);  
 в) К-Р: *јужни поддијалекај*: околина Пећи и Вучитрн: *пујрисмо, дадосмо* (Елезовић 1935: 549, 560); *северни поддијалекај*: Батовац: *дођдосмо* (Бошњакловић 2009: 51);

<sup>2</sup> У Свилајнцу је потврђен пример *узѣшмо*, што је објашњено као новија појава, нанос (Пецо – Милановић 1968: 352).

- г) П-Т: *призренско-јужноморавски поддијалект*: Призрен: *разбегњасмо, диђосмо, пазарисмо* (РЕМЕТИЋ 1996: 504); Ђаковички говор: *изађосмо, оијидосмо* (СТЕВАНОВИЋ 1950: 126);<sup>3</sup>
- д) ИХ: *јуџоистички говори*: источна Херцеговина: *оијиђосмо, виђосмо* (ПЕЦО 1964: 154–155); *да̌смо* (ВУШОВИЋ 1927: 60); Конавли: *учи̌нисмо, бла̌двасмо, њи̌смо* (КАШИЋ 1995: 336); Подвележје: *дочекасмо, ударисмо, заобиђосмо* (РЕСО 1983: 271); Пива и Дробњак: *виђосмо, једосмо, сиђесмо* (ВУКОВИЋ 1938–1939: 71); Колашин: *виђосмо, вр̌шосмо, из̌доресмо* (ПИЖУРИЦА 1981: 168–169); Ускоци: *са̌с̌та̌смо се, са̌с̌та̌досмо се, са̌с̌та̌анусмо се, од̌морисмо се, ту̌расмо се* (СТАНИЋ 1974: 251); Горобилје: *ди̌ђосмо, идосмо, ои̌вдорисмо* (НИКОЛИЋ 1972: 680); Драгачево: *по̌кујисмо, до̌бисмо, с̌та̌јдосмо* (ЂУКАНОВИЋ 2005: 148); Моравица: *до̌ђосмо, ре̌космо, вр̌иснусмо* (НИКОЛИЋ 2001: 219); Ужичка Црна Гора: *вр̌а̌и̌исмо, до̌говдорисмо, ве̌черасмо* (МАРКОВИЋ 2005: 302–304); Љештанско: *до̌ђосмо, за̌нд̌и̌смо, за̌каснисмо* (ТЕШИЋ 1977: 227); јужна Босна и висока Херцеговина: *на̌ђосмо, до̌ђосмо, уш̌у̌и̌јесмо се* (ЂУРОВИЋ 1992: 304); Кладањ: *џовдорисмо, ис̌и̌ри̌час̌и̌е, ра̌дисмо* (РЕМЕТИЋ 1970: 131); *пре̌лазни говори*: Бобота: *до̌досмо ми* (АРСЕНИЈЕВИЋ 1992: 228); Маглај и Тешањ: *до̌јдосмо* (РУЖИЧИЋ 1936: 249);
- ђ) З-С: Мрковићи: *мо̌га̌смо, виђосмо, об̌ри̌шосмо* (ВУЛОВИЋ 1969: 263); Паштровићи: *зав̌ри̌и̌смо, по̌д̌ђосмо, на̌ве̌ђосмо* (ЈОВАНОВИЋ 2005: 388); Црмница: *по̌да̌досмо, до̌н̌е̌сосмо, до̌д̌досмо* (МИЛЕТИЋ 1940: 452–453); староцрногорски средњокатунски и љешански говори: *за̌кл̌е̌смо, ис̌е̌јекосмо, ре̌космо* (ПЕШИКАН 1965: 74–75); Врака: *до̌би̌смо, са̌ђе̌н̌усмо, ре̌космо, из̌ве̌у̌досмо* (ПЕТРОВИЋ 1973: 214); Бјелопавлићи: *ви̌ђесмо, виђосмо/донес̌досмо* (ЋУПИЋ 1977: 93); Горњи Васојевићи: *из̌губ̌и̌смо, но̌и̌смо, сре̌и̌досмо* (СТИЛОВИЋ 2007: 179); новопазарско-сјенички говори: *ра̌дисмо; с̌и̌и̌ђосмо* (БАРАКТАРЕВИЋ 1966: 128); Ибарски Колашин: *ви̌ђосмо/виђесмо, ре̌к̌досмо* (БОЖОВИЋ 1998: 88).

3.3. Аналошки процеси нису се ширили само из другог лица на прво, већ и из трећег на оба лица множине. Тако у северозападним деловима источнохерцеговачког, али и у западнијим говорима шумадијско-војвођанског дијалекта јавља се наставак *-шмо*.

Наставак -ишо документирујемо следећом грађом:

- а) ИХ: северозападни говори: лички ијекавци: *врађишмо, ијекошмо, преваљшмо* (ДРАГИЧЕВИЋ 1986: 163); западнобосански говори: *најусашмо, овришошмо, окрѣнушмо* (ДЕШИЋ: 1976: 264); Банија и Кордун: *добишмо, узѣшмо, дођешмо, ће-дошмо* (ПЕТРОВИЋ 1978: 106); Удбина: *по̀сједашмо* (ПАВЛИЦА 1984: 403);  
б) Посавски икавски дијалекат: Посавина: *одошмо, добишмо* (IVŠIĆ 1913: 190); Дервента: *побийдошмо, убишмо, куйишмо* (BAOČIĆ 1983: 139);  
в) Млађи икавски дијалекат: Сењ: *по̀дјидошмо, додошмо* (MOGUŠ 1966: 85).

3.4. У знатном броју говора срећу се и дублетни облици (-*шмо*/-*смо*; -(*х*)*мо*/-*смо*) који су условљени међудијалекатским контактом, али и утицајем стандарда, тј. генерацијским и образовним разликама говорника (в. Напомену 9).

<sup>3</sup> Тежња за одржавањем разлике између облика аориста и презента у Ђаковици довела је до скоро потпуног нестајања архаичног наставка *-хмо*. Код типичних представника овог говора само је једном забележено *осѣѣмо*. Аорист са наставком *-хмо* је једино чест у говору ђаковичких Цигана *рѣкомо*, *држѣмо*, *носѣмо* (СТЕВАНОВИЋ 1950: 126–127).





### 3.4.3. Примери са настѡвцима -смо/-*(х)*мо/-шмо:

- а) Ш-В: Шумадијска Колубара: *избацимо, најпрічамо, срѣтосмо; дођошмо, срѣтшошмо; дођосмо, уиђосмо* (РЕМЕТИЋ 1985: 318);
- б) С-В: Смедеревско Подунавље: *вїдомо, додомо, сакрїмо/зоворїсмо, имадосмо, о҃гладнїсмо; дођошмо, најїунишмо* (БОШЊАКОВИЋ 2004: 449, рукопис).

## 4. ДРУГО ЛИЦЕ МНОЖИНЕ АОРИСТА

4.1. Скоро на целој територији штокавског наречја доминира стари наставак -*сїе*:

- а) у Ш-В: бачки говори у Мађарској: *їпрїдосїе, їдосїе* (СТЕПАНОВИЋ 1994: 139); даљски Срби: *рѣкосїе, скдчисїе* (СЕКЕРЕШ 1964: 147); Гружа: *дођосїе, свддисїе, вѣнчасїе* (СТЕВОВИЋ 1969: 484);
- б) С-В: Смедеревско Подунавље: *оїѡдсїе, не їїѡшасїе* (БОШЊАКОВИЋ 2004: 450, рукопис);
- в) К-Р: јужни їоддијалекаї: северна Метохија: *їомо҃дсїе, їревукдсїе, досїѡвисїе* (БУКУМИРИЋ 2003: 260); северни и централни косовски дијалекатски тип: *бе҃засїе, викасїе* (БАРАКТАРЕВИЋ 1977: 121); *средишњи їоддијалекаї*: Александровац и Брус: *како вї то чусїе!* (АЛЕКСИЋ – ВУКОМАНОВИЋ 1966: 308); Студеница: *замакдсїе* (ДРАГИН 2004, у рукопису); *северни їоддијалекаї*: Батовац: *дођдсїе* (БОШЊАКОВИЋ 2009: 51);
- г) П-Т: *їпризренско-јужноморавски їоддијалекаї*: јужни косовски дијалекатски тип: *сїѡсасїе* (БАРАКТАРЕВИЋ 1977: 121); Алексиначко Поморавље: *коїасїе, радїсїе, їосадїсїе* (БОГДАНОВИЋ 1987: 195); Призрен: *дої'осїе, видосїе* (РЕМЕТИЋ 1996: 504); лесковачки говор: *дођосїе* (МИХАЛЛОВИЋ 1977: 48); Црна Трава и Власина: *їо҃гађасїе, влачїсїе, їлѣтосїе, їо҃горесїе* (ВУКАДИНОВИЋ 1977: 216); Свиница: *умѣдосїе, ковадосїе* (ТОМИЋ 1984: 101); *сврљишко-зайлањски їоддијалекаї*: Заплање: *куїїсїе, урадѣсїе* (МАРКОВИЋ 2000: 175); Бели Поток: *ручасїе* (БОГДАНОВИЋ 1979: 83); *їїмочко-лужнички їоддијалекаї*: Лужница: *їпрѣсосїе* (ЋИРИЋ 1983: 86); Бучум: *свадїсїе, орасїе, їлаїїїсїе* (БОГДАНОВИЋ 1979: 83); Средње и Горње Понишавље: *денусїе, забавїсїе, їраїсїе* (ЋИРИЋ 1999: 170);
- д) ИХ: *ју҃гоисїїочни љовори*: Пива и Дробњак: *вїђосїе* (ВУКОВИЋ 1938–1939: 72); Колашин: *вїђосїе, овршосїе* (ПИЖУРИЦА 1981: 169); Ускоци: *ђѣдосїе* ли сїјено (СТАНИЋ 1974: 253); Моравица: *дођосїе, уђосїе, враїїїсїе* (НИКОЛИЋ 2001: 220); Горобиле: *довѣдосїе, їдкисосїе* (НИКОЛИЋ 1972: 681); Драгачево: *їроїадосїе, не смедосїе, дадосїе* (ЋУКАНОВИЋ 1995: 148); Ужичка Црна Гора: *дођосїе, їдчѣсїе* (МАРКОВИЋ 2005: 302-304); Тршић: *дођосїе* (НИКОЛИЋ 1968: 421); Љештанско: *дођосїе, рѣкосїе* (ТЕШИЋ 1977: 227); *їрелазни љовори*: Бобота: *одосїе*, знаћи (АРСЕНИЈЕВИЋ 1992: 228); Маглај и Тешањ: *дојдосїе* (РУЖИЧИЋ 1936: 249);
- ђ) З-С: Мрковићи: *вїђосїе, обрїшосїе* (ВУЛОВИЋ 1969: 263); Паштровићи: *заврнїсїе* (ЈОВАНОВИЋ 2005: 387); Црмница: *їроддосїе, додсїе* (МИЛЕТИЋ 1940: 452–453); староцрногорски средњокатунски и љешански говори: *доїнијесїе* (ПЕШИКАН 1965: 74); Врака: *добїсїе, учинїсїе, исїѣкосїе, їренѣсосїе* (ПЕТРОВИЋ 1973: 215); Бјелопавлићи: *рекдсїе, вїђесїе, вїђосїе, чусїе* (ЋУПИЋ 1977: 93); Горњи Васојевићи: *нађдсїе, обрїсїе, оїлїїдсїе, умљѣдосїе* (СТИЈОВИЋ 2007: 179); Ибарски Колашин: *вїђосїе, чусїе, рекдсїе* (БОЖОВИЋ 1998: 88).

4.2. Према наставку *-(x)мо* јавио се и аналошки наставак *-хїѣ/- (х)їѣ* у југозападним говорима призренско-јужноморавског поддијалекта, тачније у шарпланинској Гори и Горњој Пчињи (в. Карту 3):

П-Т: *їризренско-јужноморавски поддијалекат*: Гора: *задрѣхахїѣ, вечѣрахїѣ; їобѣгнхїѣ, їрїїраїѣ* (Младеновић 2001: 423); Горња Пчиња: *не слимхїѣ, ичеххїѣ* (Јуришић 2009: 211).

4.3. Према трећем лицу множине *-ше* у другом лицу множине јавља се *-шїѣ*, првенствено у западној половини источнохерцеговачког дијалекта, али и у неким шумадијским говорима и у Полимљу:

- а) Ш-В: Мачва: *оїрашїѣ* ли, *рѣкошїѣ* (Николић 1966: 273);
- б) ИХ: *северозајадни љовори*: западнобосански говори: *їоїзимашїѣ, ураїдшїѣ* (Дешић 1976: 264); лички ијекавци: *рѣкошїѣ, узорашїѣ* (Драгичевић 1986: 163); Банија и Кордун: *доїбшїѣ, рѣкошїѣ* (Петровић 1978: 106); Змијање: *їдоїбшїѣ, завдоїшїѣ, слодоїшїѣ* (Петровић 1973: 167); Удбина: *доїхошїѣ* (Павлица 1984: 403);
- в) Посавски икавски дијалекат: Посавина: *рѣкошїѣ* (Ivšić 1913: 190); Дервента: *їобїдошїѣ, їрїварїшїѣ* (Ваотић 1983: 139);
- г) Млађи икавски дијалекат: ливањско-дувањски говори: *їдоїнишїѣ, сакришїѣ* (Рамић 1999: 386).

4.4. И у другом лицу множине срећу се дублетне форме наведених наставака.

4.4.1. *Примери са настїавком -сїѣ/-шїѣ*:

- а) Ш-В: Ваљевска Колубара: *оїїавїшїѣ; доїшїѣ; оїїавїсїѣ, рѣкосїѣ* (Николић 1969: 52; Радовановић 2006: 299); Шумадијска Колубара: *зайаїшїѣ, їдоїгошїѣ, рѣкошїѣ; їдоїсїѣ, узѣсїѣ* (Реметић 1985: 320);
- б) ИХ: *јуџоисїочни љовори*: србијанско Полимље: *їдоїсїѣ, оїїадошїѣ* (в. напомену 10) (Николић 1991: 474); *северозајадни љовори*: икавскошћавски говори западне Босне: *доїјосїѣ; доїхошїѣ* (Ресо 1982: 168).

4.4.2. *Примери с настїавком -(х)їѣ/-сїѣ*:

П-Т: *їризренско-јужноморавски љовори*: Горња Пчиња: *идоїѣ, їїураїѣ, исїушїїїѣ*, потврђено на истоку територије и *наїдоїсїѣ, їроїјосїѣ, казиваїсїѣ* на западу (Јуришић 2009: 212).

4.4.3. *Примери с настїавком -(х)їѣ*:

П-Т: *їризренско-јужноморавски љовори*: Сретечка жупа: *ораїѣ, узоїѣ, їоїбраїѣ* (Павловић 1939: 203).

## 5. ТРЕЋЕ ЛИЦЕ МНОЖИНЕ

5.1. Поред уобичајеног наставака *-ше*, спорадично се у једном делу косовско-ресавског (Левач, Трстеник, Мрче), призренско-јужноморавског (Горња Пчиња, Ђаковица) и зетско-сјеничког (староцрногорски средњокатунски и



љешански) среће имперфекатско  $-(x)у$ . У староцрногорским говорима овај наставак шире се среће само код помоћног глагола, а на граници Бјелице и Љешанског, око планине Ставора, имперфекатски наставак се може јавити и код осталих глагола (Пешикан 1965: 179). С обзиром на чињеницу да је у свим говорима наставак  $-ше$ , овом приликом навешћемо грађу за ареал наставка  $-(x)у/- (x)a/-шу$  (в. Карту 4). Најпре следе примери са наставком  $-(x)у$ :

- а) К-Р: *средишњи поддијалекајџ*: Трстеник: *почѣу, пѣвау* (Јовић 1968: 143), Мрче: *почѣу* (РАДИЋ 1990: 31); *јужни поддијалекајџ*: Средњи Ибар: *почѣу* (Божовић 2008: 254);
- б) П-Т: *призренско-јужноморавски*: Ђаковички говор: *осѣадоу, пѣадоу, седѣу* (СТЕВАНОВИЋ 1950: 127); *северни поддијалекајџ*: Левач: *почѣу* (Симић 1972: 386);
- в) З-С: староцрногорски средњокатунски и љешански говори: *дођахѣ, рѣкохѣ* (Пешикан 1965: 179).

5.2. Имперфекатски наставак, али са македонским фонетизмом  $-(x)a$  срећемо у призренско-јужноморавском поддијалекту:

Гора: *осѣана<sup>а</sup>, вѣкна<sup>а</sup>, пѣкѣнаа, наѣа<sup>а</sup>рија* (Младеновић 2001: 423–424); Сретечка жупа: *ораа, узоа/узеа, пѣбраа* (Павловић 1939: 203).

5.3. Само у једном пункту (Велики Црљени) Шумадијске Колубаре имперфекатско у спојено је са аористним *ш* (РЕМЕТИЋ 1985: 321): *дођошу, пѣбишу, одѣрашу, зајалишу* (РЕМЕТИЋ 1985: 321).

## 6. ЗАМЕНА ЛИЦА У АОРИСТУ

6.1. У говорима у којима се аорист ређе користи дошло је до продирања трећег лица једнине и множине у поље употребе осталих лица (в. Карту 5). Истраживачи банатских говора констатују да се ова појава јавља у Војводини, северној Србији, северној Босни, Српској Крајини, Жумберку, у сењском залеђу и Славонској Посавини, при чему је та појава у њој стара бар преко два века (Ивић и др. 1997: 180, напомена 551). Међутим, само у по једном пункту шумадијско-војвођанских говора (Банат, кикиндска зона, Елемир) и косовско-ресавског (студенички говор, Брезова) забележена је појава облика првог лица у функцији осталих лица једнине: тј *одо наѣраг* (Ивић и др. 1997: 180). Дакле, замена лица у аористу углавном се јавља на периферији штокавског наречја и знак је његовог губљења из система претериталних времена.

Наведене констатације потврђује следећи корпус:

- а) Ш-В: Банат: *ја љсаде, ја љаде; мѣ зарѣбише, мѣ љлѣгаше; вѣ дођоше, одеше вѣ* (Ивић и др. 1997: 180); Срем: *ја се љрже; мѣ се љозравише; вѣ одоше* (Николић 1964: 351); Мачва: *ја љзвди, ја рѣче, ја однесе; одведоше мѣ, одоше мѣ* (Николић 1966: 273); Ваљевска Колубара: *ја оде, ја љдоможе* (Николић 1969: 52); Шумадијска Колубара: *леже ја* (РЕМЕТИЋ 1985: 321);
- б) С-В: Смедеревско Подунавље: *ја љије* (Бошњакловић 2004: 448, рукопис); космајска насеља: *ја даде, ја дзебе, обрше се ја* (РЕМЕТИЋ 1985: 321);
- в) К-Р: *средишњи поддијалекајџ*: Студеница: тј *одб; нѣко љрѣо* (Драгин 2004, у рукопису);

- г) ИХ: *јуџоисѣочни ѓовори*: Србијанско Полимље: *ја ђсече* (Николић 1991: 474); Ужичка Црна Гора: *ја љсѣресѣ* (Марковић 2005: 302-304, рукопис); *љрелазни ѓовори*: Бобота: *ја сѣѣде*; *мѣ љђбјеџоше*; *ђдоше* вѣ (Арсенијевић 1992: 228); *северозайадни ѓовори*: западнобосански говори: *ја ђђе*, *ја љѣде* (Дешић 1976: 264); Лички ијекавци: *виђде* *ја*, *врђже* *ја*, *ја љсѣаде* (Драгичевић 1986: 162); икавско-шћакавски говори: *ја ђђе*, *ја ђде* (Пецо 1981: 167); Банија и Кордун: *ја ђде* (Петровић 1978: 105); Змијање: *ја љђе*, *ја сѣѣде* (Петровић 1973: 165); Удбина: *ђде* *ја* (Павлица 1984: 403);
- д) З-С: Зета: *ја ђде* (само код глагола *ђѣиѣи*) (Ћупић 1977: 280);
- ђ) Посавски икавски дијалекат: Посавина *ја ђде*, *ја му рѣче*, *ја се љрђбуди*, *ја се нѣсмиѣ* (Ivšić 1913: 190);
- е) Млађи икавски дијалекат: бачки Буњевци: *ја ђде* (SEKULIĆ 1986: 191); ливањско-дувањски говори: *ђѣже* *ја*, *ђднесе* *ја*, *сѣѣде* *ја* (Рамић 1999: 386).

6.2. Ретко бележење облика 2.л. једн. и мн. аориста тумачи се самом семантиком аориста, будући да су „знатно ређе ситуације у којима се о радњи доживљеној у тек минулој прошлости приповеда онемо ко ју је извршио” (РЕМЕТИЋ 1985: 316).

## 7. ПРОШИРЕЊЕ -Д- У АОРИСТУ

7.1. У вези с односом старог сигматског и млађег сигматског аориста овом приликом указаћемо само на аналошко проширење -д- које се јавља код различитих глагола на целој територији штокавског наречја. Углавном се код истих глагола могу срести дублетне форме. Изузетак чини иселјенички говор Свиничана у југозападној Румунији, где се проширење уопштило код свих глагола (ТОМИЋ 1984: 101).

Следе примери у којима се јавља проширење -д-:

7.1.1. *код љђјединих ѓлагола (ђаѣи, имаѣи, мораѣи, сѣаѣи, смјеѣи, умјеѣи, ваѣаѣи, шѣеѣи):*

- а) Ш-В: Банат: *љсѣаде*, *сѣѣде* (Ивић и др. 1997: 177); Мачва: *биѣђдоше*, *мођаде* (Николић 1966: 273); Ваљевска Колубара: *ђђдо*, *ђђдоше*, *љмадо* (РАДОВАНОВИЋ 2006: 298); Шумадијска Колубара: *ђадо*, *љмадо*, *љђзнадо* (РЕМЕТИЋ 1985: 317); Качер: *мђрадо* (Петровић 1999: 392); Груза: *нѣ ђадоше*, *љкрадоше* (СТЕВОВИЋ 1969: 483);
- б) С-В: Смедеревско Подунавље: *љђђдо*, *љресѣђаде*, *удђде* (БОШЊАКОВИЋ 2004: 452, рукопис); космајска насеља: *ђђде*, *ђсѣаде* (РЕМЕТИЋ 1985: 321);
- в) К-Р: *јуџсни љђђдијалекаѣи*: околина Пећи и Вучитрн: *ђђђдсмо*, *ђсѣђдоше* (ЕЛЕЗОВИЋ 1935: 556, 660); Средњи Ибар: *кѣђђдо*, *љђђдо* (БОЖОВИЋ 2008: 254); северни и централни косовски дијалекатски тип: *ђђдо* (БАРИАКТАРЕВИЋ 1977: 121); *средѣишњи љђђдијалекаѣи*: Крагујевачка Лепеница: *љмђдо* (ВУКИЋЕВИЋ 1995: 184); околина Куршумлије: *ђсѣђђђмо* (ВУКИЋЕВИЋ 1993: 32); Копаоник: *не умђђдомо* (РАДИЋ 2010: 79); *северни љђђдијалекаѣи*: Доња Мутница: *љмђде* (РАКИЋ-МИЛОЈКОВИЋ 1990: 102); Мрче: *не умђђдомо* (РАДИЋ 1990: 31);
- г) П-Т: *љризренско-јужноморавски љђђдијалекаѣи*: јужни косовски дијалекатски тип: *ђађђмо*, *ђађђше* (БАРИАКТАРЕВИЋ 1977: 121); Алексиначко Поморавље: *ђђђдо*, *ђђђђмо* (БОГДАНОВИЋ 1987: 194–195); Гора: *ђђђде*, *ђђђђђе*, *љрђђаде* (МЛАДЕНОВИЋ 2001: 422–423); Црна Трава и Власина: *ђђђдо*, *ђсѣђђђђ* (ВУКАДИНОВИЋ 1977: 215);

Горња Пчиња: *да́домо, сѣ́а́домо* (Јуришић 2009: 209); лесковачки говор: *ја прѣ(до)* (Михајловић 1977: 46–47); *сврљишко-зайлањски*: *Заплање: да́де, да́домо, изосѣ́а́доше* (Марковић 2000: 175); *тимочко-лужнички*: *Средње и Горње По-нишавље: да́домо, по́сѣ́а́домо* (Ћирић 1999: 170);

- д) ИХ: *ју́гоисточни говори*: Пива и Дробњак: *смјѣ́док, љмјѣ́док, знѣ́док, прѣ́а́док, сѣ́а́док* (Вуковић 1938–1939: 72); Драгачево: *сѣ́а́доше* (Ђукановић 1995: 148); Љештанско: *осѣ́адо, одвѣ́досмо* (Тешић 1977: 227); Моравица: *да́доше, сѣ́а́доше* (Николић 2001: 220); *северозајадни говори*: *западнобосански говори: да́де* (Дешић 1976: 264); *икавскошњавски говори западне Босне: да́дошмо, да́доше* (Ресо 1981: 167); Банија и Кордун: *ћѣ́дошмо* (Петровић 1978: 106);
- ђ) З-С: *Паштровићи: сѣ́аде, осѣ́аде, на́сѣ́аде* (Јовановић 2005: 389); *староцрногорски средњокатунски и љешански говори: је́досмо* (Пешикан 1965: 75); *Ибарски Колашин: кћѣ́доше, шћѣ́доше, сѣ́а́до, сѣ́а́де* (Божовић 1998: 88); *Средњи Ибар: шѣ́до, ћѣ́до, шћѣ́до* (Божовић 2008: 254);
- е) Млађи икавски дијалекат: *ливањско-дувањски говори: да́дошмо, одошмо* (Ра-мић 1999: 386);
- ж) Посавски икавски дијалекат: *Дервента: осѣ́адо, да́до* (Ваотић 1983: 139).

### 7.1.2. код свих глагола:

П-Т: *Свиница: Проширење -д- уз личне наставке млађег сигматског аориста -о-/-е, -омо/-осмо, -осѣ́е, -оше* јавља се код свих глагола (Томић 1984: 101).

### 7.1.3. код исѣ́их глагола, али и без проширења:

- а) К-Р: *ју́жни по́ддијалекаји*: Северна Метохија: *имѣ́смо/имѣ́досмо, прѣ́кѣ́до/пре-кѣ́досмо*, али доследно: *сѣ́а́де, осѣ́а́досѣ́е, да́досмо, по́знѣ́до, не прѣ́знѣ́досмо* (Букумирић 2003: 260–261); *средњи по́ддијалекаји*: *Студеница: осѣ́а/осѣ́аде* (Драгин 2004, у рукопису);
- б) ИХ: *ју́гоисточни говори*: *источна Херцеговина: да́дох, прѣ́даде, сѣ́а́доше, ва-љадоше, љмјѣ́доше, шћѣ́доше* и ређе без проширења *имасмо, не љмјех, не шћех* (Пецо 1964: 154); *да́док* и без проширења: *да́смо, да́к* (Вушовић 1927: 60); *Колашин: да́доџ, знѣ́доџ, за́сѣ́адоџ, прѣ́сѣ́адоџ*, али неретко и *да́џ, прѣ́даџ, са́знаџ, љмјеџ* (Пижурица 1981: 168); *Ускоци: да́доџ, сѣ́а́доџ, са́сѣ́адосмо се, прѣ́даде, да́де*, али и *сѣ́а́џ, са́сѣ́асмо се, прѣ́да, да́* (Станић 1974: 251); *Србијанско Поли-мље: љкрадоше, осѣ́аде, сѣ́а́досмо, по́удадоше, по́знадоше, имадосмо, љмјѣ́док, не шћѣ́де*, али *осѣ́асмо, не шћѣ́* (Николић 1991: 474); *Ужичка Црна Гора: да́док, не смјѣ́док, за́сѣ́аде, не мо́реде*, али и *за́сѣ́а, осѣ́а* (Марковић 2005: 302–304); *северозајадни говори: Змијање: да́доше, исѣ́адоше* *поред осѣ́аше* (Петровић 1973: 167);
- в) З-С: *Црница: прѣ́да́досмо, сѣ́а́док, по́знѣ́док*, али и без проширења *прѣ́да́смо, по́знѣ́к, сѣ́а́к* (Милетић 1940: 452); *Горњи Васојевићи: осѣ́а́до, да́до* и двојачко *умљѣ́досѣ́е/умљѣ́сѣ́е, не мо́џа/не мо́џаде* (СТИЈОВИЋ 2007: 178–180).

## 8. АОРИСТНЕ ОСНОВЕ

8.1. Овом приликом задржаћемо се само на замени форманта млађег сигматског аориста *о* у *е*. Ова особина је факултативна и уочена је само у севернијим штокавским говорима (Банат, Бачка, Банија и Кордун) и у икавскошњавским говорима (в. Карту 6):

- а) Ш-В: Банат: *дођоше, одоше, пођоше / дођеше, наиђеше, одеше, пођеше* (Ивић и др. 1997: 179–180); Бачка: *одеше, идеше* (Поповић 1968: 191);  
 б) ИХ: *северозападни говори*: икавскошћакавски говори западне Босне: *дођоше* и *одеше* (Ресо 1981: 168); Банија и Кордун: *дођешмо, дођеше, одеше, али дођоше, одоше* (Петровић 1978: 106).

8.2. Само у Мачви забележен је обрнут процес, тј. замена инфинитивног *е* са млађим сигматским *о*: *издодроше* (Николић 1966: 273).

## 9. ЗАКЉУЧАК

9.1. Морфолошка анализа показала је да је инвентар творбених формата разнолик, што је условљено фонетским цртама, али и аналошким уједначавањем. Тако у првом лицу једнине услед губитка фонеме /x/ у већини говора наставак се свео на -*о* или код млађег сигматског аориста на -*оо*. У појединим говорима фонема /x/ је замењена са /к/ или /џ/, те имамо наставке -(*о*)к, -(*о*)џ. Лица у множини захваћена су аналошким променама углавном у свим правцима. Тако је наставак другог лица множине -*ције* утицао на јављање наставка -*смо*, али је и -(*х*)*мо* из првог лица утицало на појаву наставка -(*х*)*ије* у 2.л.мн. Треће лице множине -*ше* утицало је и на прво и на друго, те су настали облици -*шмо*, -*шије*.

9.2. Аналошки процеси дешавали су се и у оквиру претериталних времена, те је тако имперфекатско -(*х*)у продрло у аорист, при чему је тај наставак -у додаван на инфинитивну, одн. аористну основу или на консонантски део наставка трећег лица множине -*и* + у.

Аналошки процеси су захватили и употребу трећих лица (в. т. 6) у функцији првих, али и замену аористних основа (в. т. 7 и 8).

9.3. Ареална анализа је показала да је архаични наставак -(*х*)*мо* одлика главнине косовско-ресавских, смедеревско-вршачких и призренско-тимотичких говора (в. Карту 2). Аналошки наставак -*смо* јавља се у осталим говорима и у југозападним говорима косовско-ресавског и призренско-тимочке дијалекатске области. При томе треба истаћи да су северни и северозападни говори источнохерцеговачког обележени наставком -*шмо*, односно -*шије* (в. Карту 2).

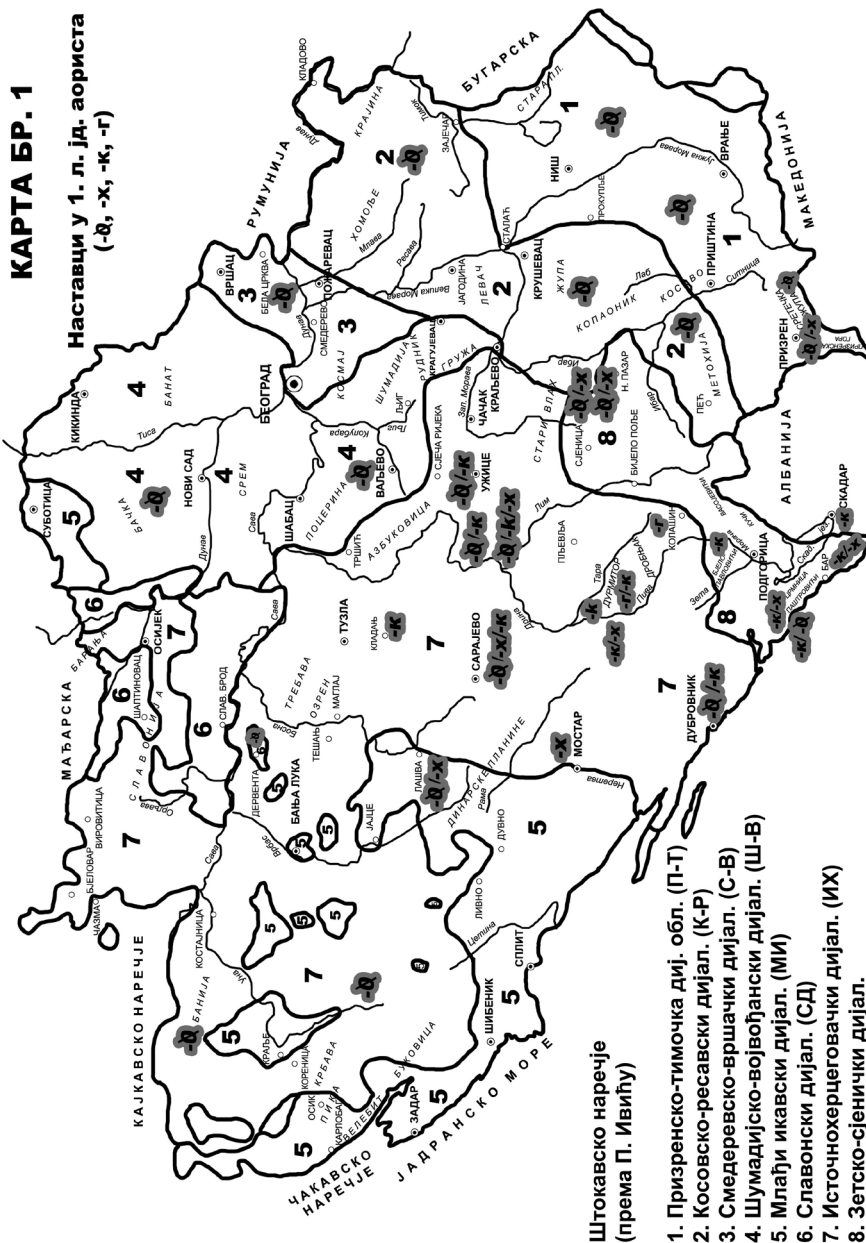
Посебно треба истаћи да се у пограничним зонама јављају дублетне форме типа -(*х*)*мо*/-*смо*; -*смо*/-*шмо*, али и -*шмо*/-(*х*)*мо*, што је веома ретко, будући да су то ареално најудаљенији творбени форманти који карактеришу крајње источне и западне говоре.

Замена аористних основа уочена је у севернијим говорима ИХ и Ш-В дијалекта (в. Карту 6).

У контакту са прелазним говорима на македонско-српској граници аналошки се могу јавити наставци типични за ту зону -(*х*)*ме*, -(*х*)*а*.

9.4. У овом раду синтетички су сагледани инвентар, дистрибуција, али и ареал творбених формата аориста. Верујемо да ће овај преглед бити користан путоказ будућим истраживачима великих неиспитаних области штокавског наречја.

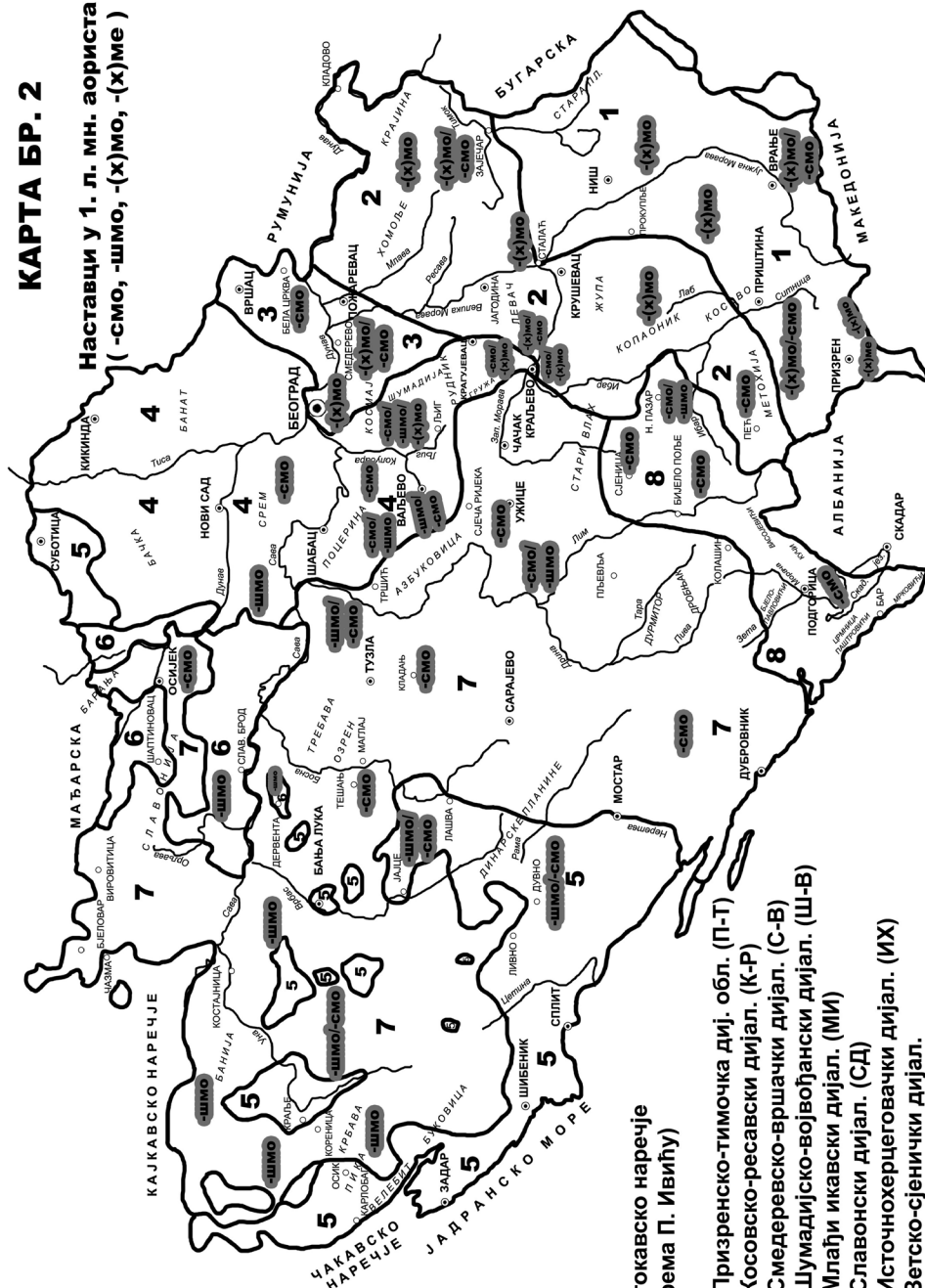
9.5. Овај прилог може се сматрати једним од важних претходница *Српском дијалектолошком атласу* на којем се рад убрзава. Када се ареали буду поклопили, слика коју пружи *Атлас* биће оснажена, у супротном – биће то подстицај да се траже додатна објашњења или провере, можда чак и пре дефинитивног појављивања дотичног тома. Рад садржи корисне податке и у вези са судбином гласа х.





## КАРТА БР. 2

Наставци у 1. л. мн. аориста  
(-смо, -шмо, -(х)мо, -(х)ме)



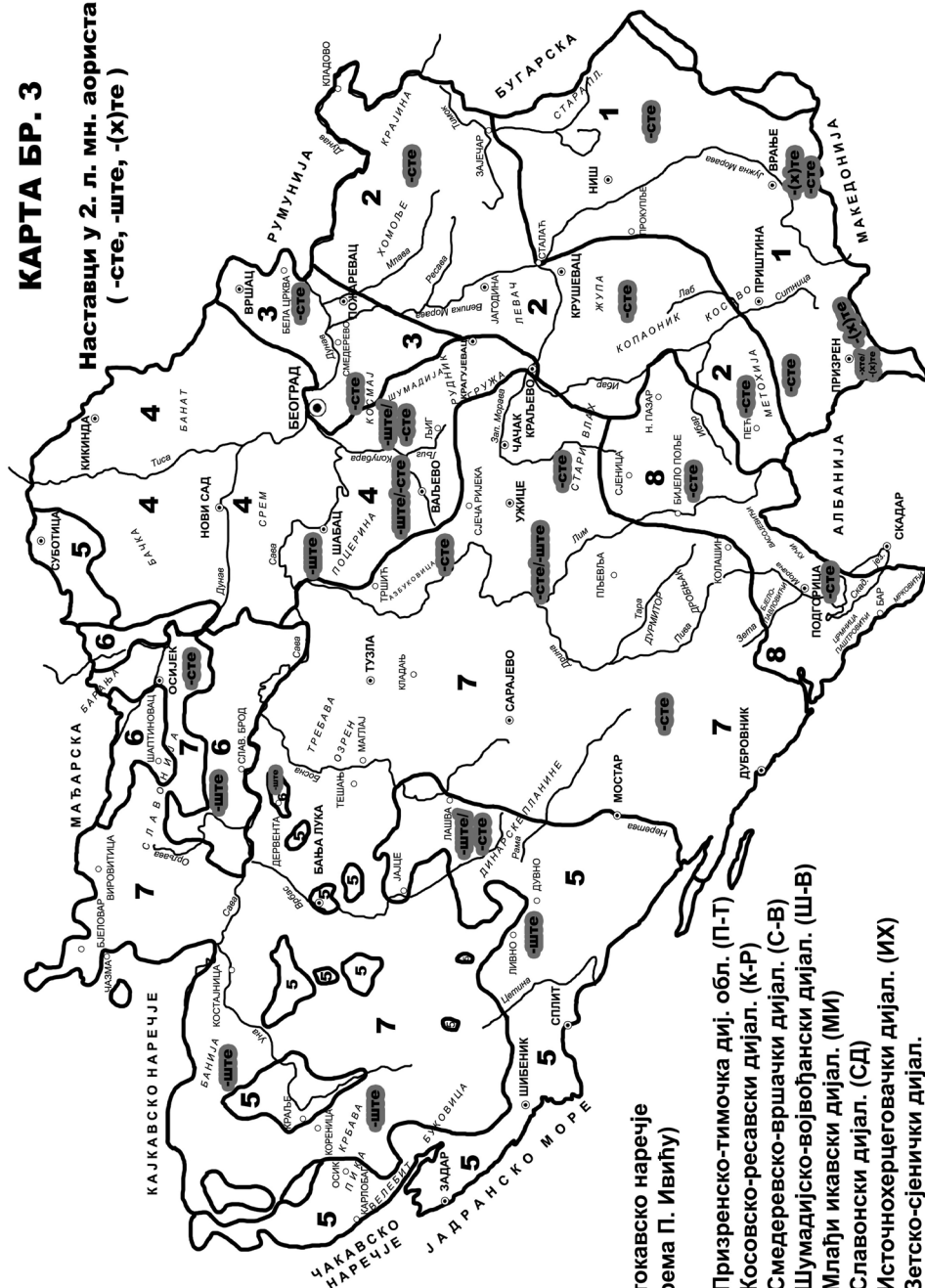
Штокавско нарече  
(према П. Ивићу)

1. Призренско-тимочка диј. обл. (П-Т)
2. Косовско-ресавски дијал. (К-Р)
3. Смедеревско-вршачки дијал. (С-В)
4. Шумадијско-војвођански дијал. (Ш-В)
5. Млађи икавски дијал. (МИ)
6. Славонски дијал. (СД)
7. Источнохерцеговачки дијал. (ИХ)
8. Зетско-сјенички дијал.



# КАРТА БР. 3

Наставци у 2. л. мн. аориста  
(-сте, -ште, -(х)те)

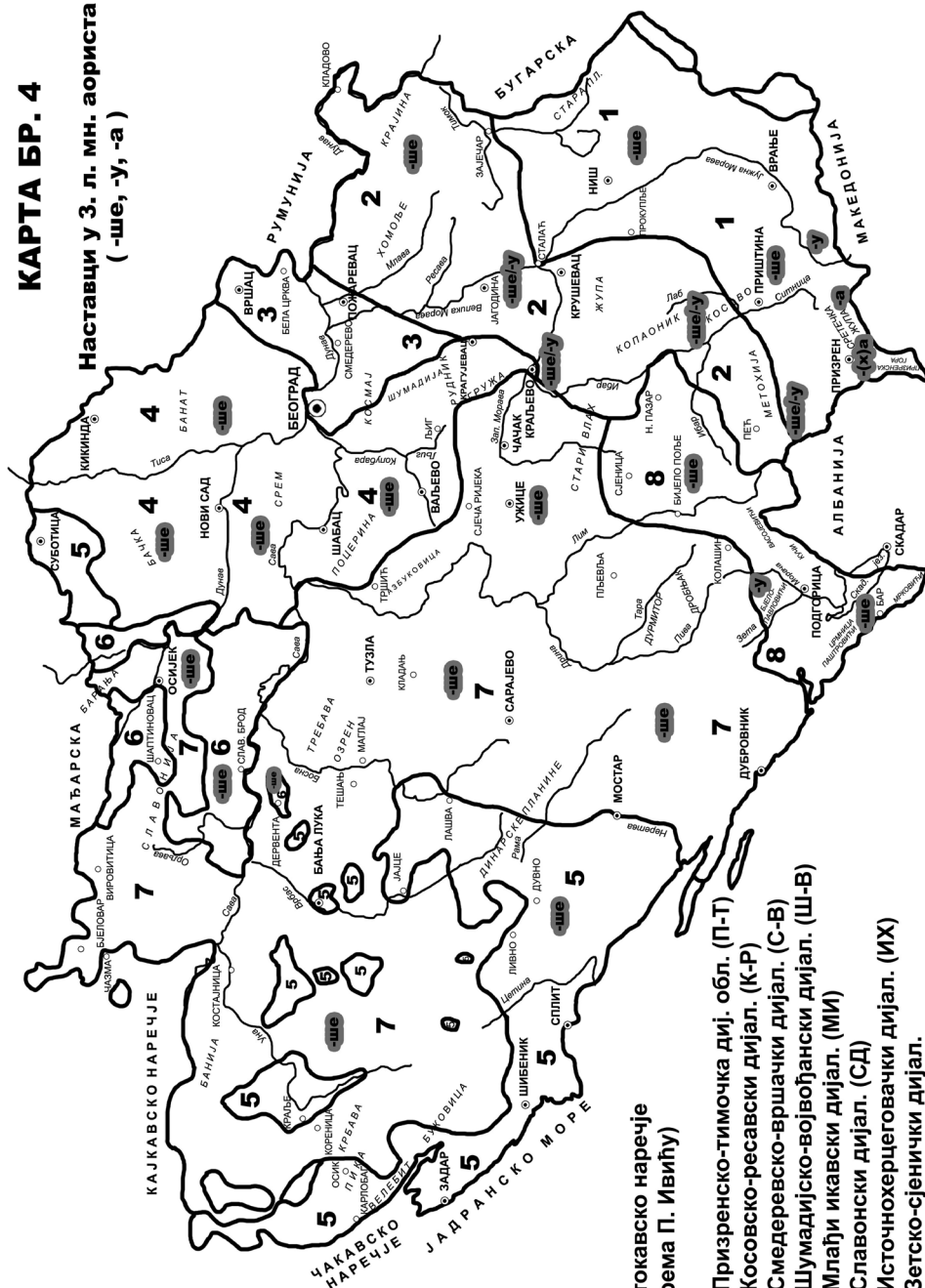


Штокавско наречје  
(према П. Ивићу)

1. Призренско-тимочка диј. обл. (П-Т)
2. Косовско-ресавски дијал. (К-Р)
3. Смедеревско-вршачки дијал. (С-В)
4. Шумадијско-војвођански дијал. (Ш-В)
5. Млађи икавски дијал. (МИ)
6. Славонски дијал. (СД)
7. Источнохерцеговачки дијал. (ИХ)
8. Зетско-сјенички дијал.

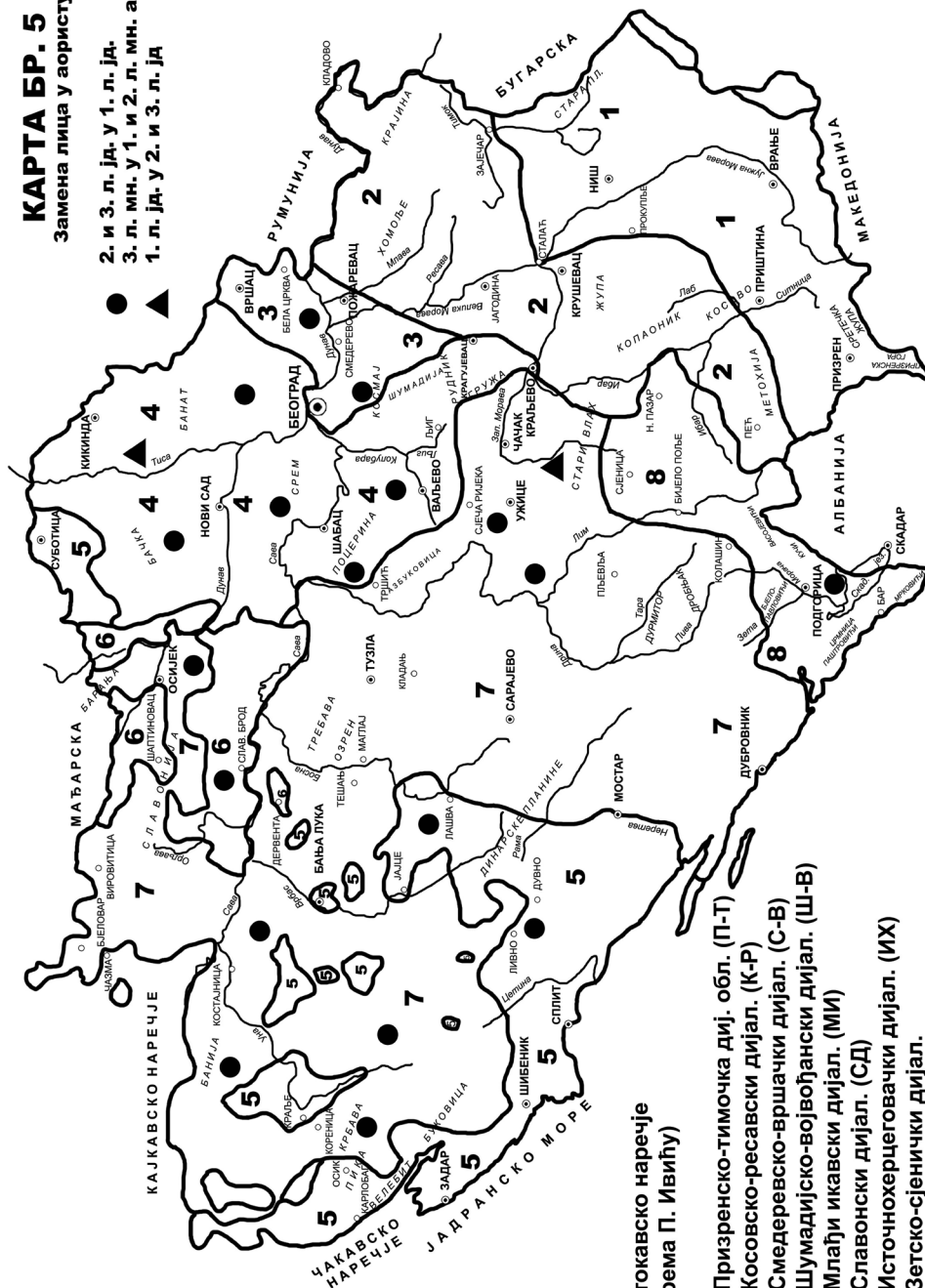
## КАРТА БР. 4

Наставци у 3. л. мн. аориста  
(-ше, -у, -а)



# **КАРТА БР. 5** Замена лица у аористу

- 2. и 3. л. јд. у 1. л. јд.
- ▲ 3. л. мн. у 1. и 2. л. мн. али и 1. л. јд. у 2. и 3. л. јд

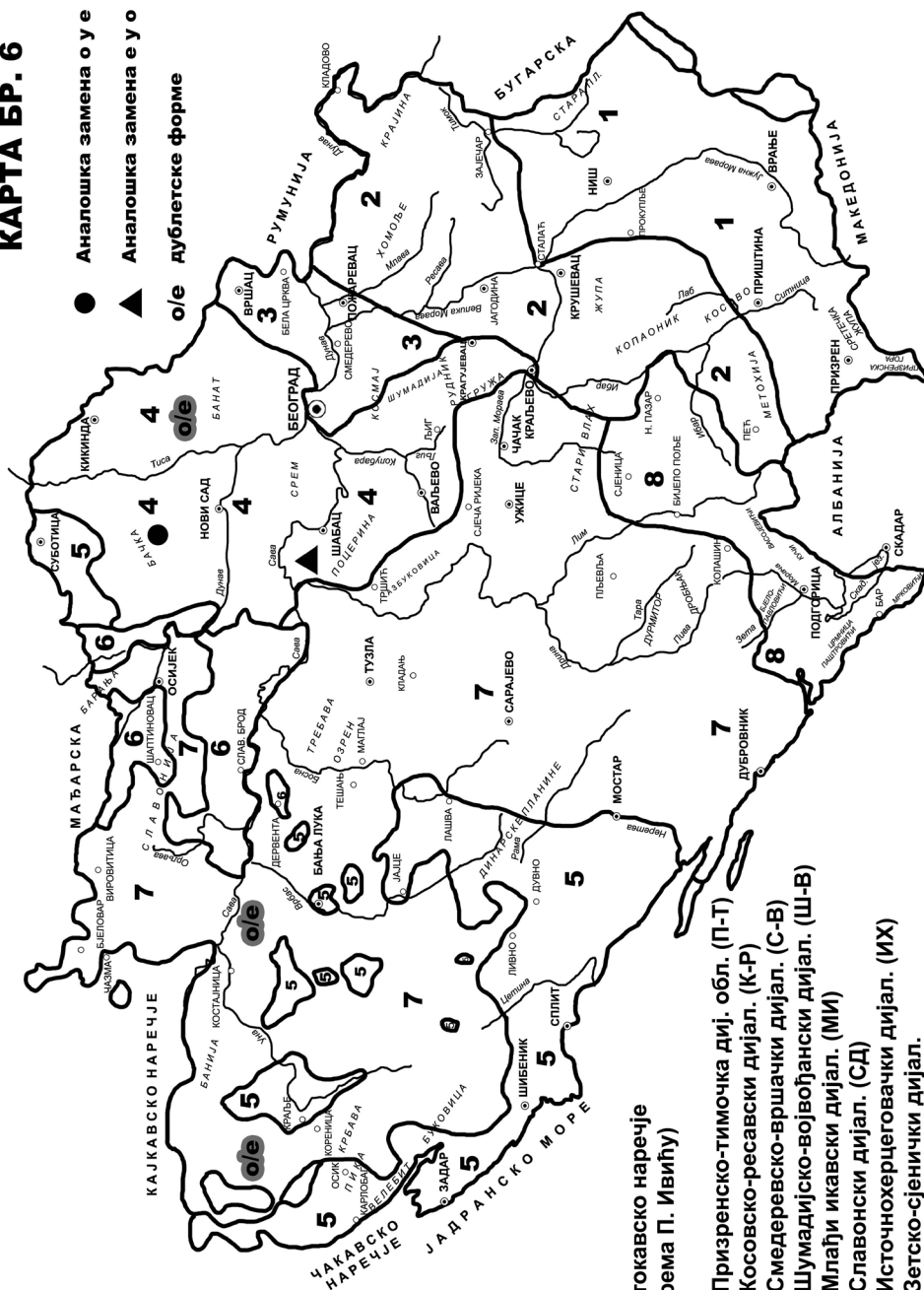


Штокавско наречје  
(према П. Ивићу)

1. Призренско-тимочка диј. обл. (П-Т)
2. Косовско-ресавски дијал. (К-Р)
3. Смедеревско-вршачки дијал. (С-В)
4. Шумадијско-војвођански дијал. (Ш-В)
5. Млађи икавски дијал. (МИ)
6. Славонски дијал. (СД)
7. Источнохерцеговачки дијал. (ИХ)
8. Зетско-сјенички дијал.

## КАРТА БР. 6

- Аналошка замена о у е  
▲ Аналошка замена е у о  
о/е дублетске форме



Штокавско наречје  
(према П. Ивићу)

1. Призренско-тимочка диј. обл. (П-Т)
2. Косовско-ресавски дијал. (К-Р)
3. Смедеревско-вршачки дијал. (С-В)
4. Шумадијско-војвођански дијал. (Ш-В)
5. Млађи икавски дијал. (МИ)
6. Славонски дијал. (СД)
7. Источнохерцеговачки дијал. (ИХ)
8. Зетско-сјенички дијал.

## ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

*Синтетички радови*

Белић, Александар. *Историја српског језика. Фонетика. Речи са деklinацијом. Речи са конјугацијом. Изабрана дела Александра Белића. Четврти том*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

Бошњакović, Жарко, Драгана Радовановић. Репартиција наставака у инструменталу јединице именица женског рода на нулту морфему у српским дијалектима. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LI/1-2 (2008): 157-175.

Драгин, Гордана. Лингвогеографски преглед послеакценатских дужина у Војводини (I). *Јужнословенски филолог* LVI/3-4 (2000): 357-378.

Ивић, Павле. *Српскохрватски дијалекти. Њихова стурктура и развој. Прва књига: Ошћа разматрања и шћокавско наречје*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994.

Николић, Берислав. *Основи млађе новошћокавске акцентуације*. Београд: Институт за српскохрватски језик. Библиотека јужнословенског филолога, Нова серија 1, 1975.

Петровић, Драгољуб. Основни акценатски системи у српскохрватским дијалектима—историјска перспектива и актуелано стање. *Научни састјанак слависти у Вукове дане* 31 (1980): 73-79.

Пецо, Асим. Судбина кратког ѣ иза р у ијекавским говорима штокавског дијалекта. *Јужнословенски филолог* XXXIII (1977): 247-265.

Пецо, Асим. Треће лице множине презента глагола типа: носити, вољети и држати у говорима штокавског наречја. *Српски дијалектолошки зборник* XLI (1995): 491-520.

Поповић, Иван. Треће лице множине презента у војвођанским говорима. *ЗМЦ, Серија друштвених наука* 4 (1952): 114-128.

Радовановић, Драгана. Наставак -и у генитиву множине именица у шумадијско-војвођанском дијалекту. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLIX/2 (2006): 289-304.

Радовановић, Драгана. Треће лице множине презента у говорима шумадијско-војвођанског говорног типа. *Српски језик* 14/1-2, година XIV (2009): 503-531.

*Шумадијско-војвођански дијалекти (Ш-В)*

Ивић, Павле, Жарко Бошњакović, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, Друга књига: Морфологија, Синтакса, Закључци, Текстови. *Српски дијалектолошки зборник* XLIII (1997): 1-585.

Николић, Берислав. Сремски говор. *Српски дијалектолошки зборник* XIV (1964): 201-412.

Николић, Берислав. Мачвански говор. *Српски дијалектолошки зборник* XVI (1966): 179-313.

Николић, Берислав. Колубарски говор. *Српски дијалектолошки зборник* XVIII (1969): 1-71.

Петровић, Драгољуб. Напомене о говору Качера. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLII (1999): 383-398.

Поповић, Иван. *Говор Госпођинаца у свећлостии бачких ѓовора као целине*. Београд: САНУ. Посебна издања САНУ CDXXV, Одељење литературе и језика, књ. 21, 1968.

Радовановић, Драгана. Морфолошке особености говора средње Колубаре. *Српски дијалектолошки зборник* LIII (2006): 189-374.

Реметић, Слободан. Говори централне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник* XXXI (1985): 1-555.

Секереш, Степан. Говор даљских Срба. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* VII (1964): 141-152.

Стевовић, Игрутин. Шумадијски говор у Грузи с освртом на акценте. *Српски дијалектолошки зборник* XVIII (1969): 401-435.

Степановић, Предраг. *Говори Срба и Хрвати у Мађарској. Шћокавско наречје*. Горњи Милановац – Београд – Нови Сад: Дечје новине – Матица српска – Вукова задужбина, 1994.

*Смедеревско-вршачки дијалекти (С-В)*

Бошњакović, Жарко. *Говори Смедеревског Подунавља*. Докторска дисертација у рукопису. Нови Сад: Филозофски факултет, 2004.

Ивић, Павле. *Месћо банашког херског ѓовора међу српским дијалектима*. Завршна разматрања V, прештампано из зборника „Банатске Хере” (1958): 326-353.



Павловић, Радослав. Облици деклинације и конјугације у говору подручја Раче Крагујевачке (с посебним освртом на акценат). *Српски дијалектолошки зборник XXVIII* (1982): 7–61.

#### *Косовско-ресавски дијалекат* (К-Р)

Алексић, Радомир, Славко Вукомановић. Основне особине александровачког и брусског говора. *Анали Филолошког факултета* 6 (1966): 291–319.

Баријактаревић, Данило. *Косовски дијалекатски јиш*. Дијалектолошка истраживања. Приштина: Јединство, 1977, 11–135.

Божовић, Маринко. *Говор Ибарског Колашина*. Приштина: Нови свет. Институт за српску културу, 1998.

Божовић, Маринко. *Говори Средње Ибра*. Приштина – Лепосавић: Институт за проучавање културе Срба на Косову и Метохији, 2008.

Бошњаковић, Жарко. Из морфосинтаксе говора села Батовца (код Пожаревца), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LII/2 (2009): 37–56.

Букумирић, Милета. Говори северне Метохије. *Српски дијалектолошки зборник* L (2003): 1–356.

Вукићевић, Милосав. *О говору околине Куришумлије*. Огледи из дијалектолошких истраживања. Приштина: Филолошки факултет у Приштини, 7–42.

Вукићевић, Милосав. *Говори Крагујевачке Лейенице*. Приштина: Универзитет у Приштини, 1995.

Драгин, Гордана. *Говори у сливу Сјуденице*. Докторска дисертација у рукопису. Филозофски факултет, Нови Сад.

Елезовић, Глиша. Речник косовско-метохиског дијалекта. *Српски дијалектолошки зборник* V/2 (1935): 1–587.

Јовић, Душан. Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник* XVII (1968): 1–241.

Пецо, А., Б. Милановић, Ресавски говор. *Српски дијалектолошки зборник* XVII (1968): 241–367.

Радић, Првослав. Цртице о говору села Мрче у куршумлијском крају. *Српски дијалектолошки зборник XXXVI* (1990): 1–75.

Радић, Првослав. *Койаонички говор. Етногеографски и културолошки приписи*. Београд: Етнографски институт САНУ. Посебна издања, књ. 70, 2010.

Ракић-Милојковић, Софија. Основе морфолошког система говора Доње Мутнице. *Прилози проучавању језика* 23 (1987): 75–119.

Симић, Радоје. Левачки говор. *Српски дијалектолошки зборник* XIX (1972): 1–619.

#### *Призренско-јимочки дијалекат* (П-Т)

Баријактаревић, Данило. *Говорне особине Гњилана*. Дијалектолошка истраживања. Приштина: Јединство, 1977, 226–300.

Баријактаревић, Данило. *Прешевско-бујановачка говорна зона*. Дијалектолошка истраживања. Приштина: Јединство, 1977, 300–373.

Богдановић, Недељко. Говори Бучума и Белог Потока. *Српски дијалектолошки зборник XXV* (1979): 1–178.

Богдановић, Недељко. Говор Алексиначког Поморавља. *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): 7–302.

Вукадиновић, Вилотије. Говор Црне Траве и Власине. *Српски дијалектолошки зборник XLII* (1996): 1–317.

Јуришић, Марина. *Говор Горње Пчиње. Гласови и Облици*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 6, 2009.

Марковић, Јордана. Говор Запања. *Српски дијалектолошки зборник XLVII* (2000): 7–307.

Михалловић, Јован С. *Лесковачки говор*. Лесковац, 1977.

Младеновић, Радивоје. Говор шарпланинске жупе Гора. *Српски дијалектолошки зборник XLVIII* (2001): 1–696.

Павловић, Миливој. Говор Сретечке жупе. *Српски дијалектолошки зборник XVIII* (1939): 3–352.

Реметић, Слободан. Српски призренски говори I. *Српски дијалектолошки зборник XLII* (1996): 319–614.

Стевановић, Михаило. Ђаковачки говор. *Српски дијалектолошки зборник XI* (1950): 1–152.

Ћирић, Љубисав. Говор Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник XXIX* (1983): 7–119.

Ћирић, Љубисав. Говори Понишавља. *Српски дијалектолошки зборник XLVI* (1999): 7–262.

Томић, Миле. Говор Свиничана. *Српски дијалектолошки зборник XXX* (1984): 1–265.



*Источнохерцеговачки дијалекат* (ИХ)

- Вуковић, Јован. *Говор Пиве и Дробњака. Јужнословенски филолог* XVII (1938–1939): 1–114.
- Вушовић, Данило. Диалект Источне Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник* III (1927): 1–71.
- Дешић, Милорад. Западнобосански ијекавски говори. *Српски дијалектолошки зборник* XXI (1976): 316+карте.
- Драгичевић, Милан. Говор личких ијекаваца. *Српски дијалектолошки зборник* XXXII (1986): 7–241.
- Ђукановић, Петар. Говор Драгачева. *Српски дијалектолошки зборник* XLI (1995): 1–240.
- Ђуrowић, Радосав Ј. Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник* XXXVIII (1992): 9–378.
- Марковић, Славољуб. *Говор Ужичке Црне Горе*. Докторска дисертација у рукопису. Београд: Филолошки факултет, 2005.
- Николић, Видан. *Моравички и жорњоскојуденички говори*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика. Студије српске и словенске. Монографије, Серија IV, Број 3, 2001.
- Николић, Берислав. Тршићки говор. *Српски дијалектолошки зборник* XVII (1968): 367–472.
- Николић, Мирослав. Говор Горобила (код Ужичке Пожеге). *Српски дијалектолошки зборник* XIX (1972): 619–746.
- Николић, Мирослав. Говори србијанског Полимља. *Српски дијалектолошки зборник* XXXVII (1991): 1–549.
- Павлица, Драган. О говору околине Удбине. *Српски дијалектолошки зборник* XXX (1984): 357–424.
- Петровић, Драгољуб. *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Просвјета, 1978.
- Петровић, Драгољуб. *О говору Змијања*. Нови Сад: Матица српска. Књижевно одељење. Библиотека Зборника за филологију и лингвистику, 1973.
- Пижурица, Мато. *Говор околине Колашина*. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, Посебна издања, Књига 12, Одјељење умјетности, Књига 2, 1981.
- Рамић, Никола. Ливањско-дувањски говорни тип. *Српски дијалектолошки зборник* XLVI (1970): 263–426.
- Реметић, Слободан. Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини. *Прилози проучавању језика* 6 (1970): 105–135.
- Ружичић, Гојко. Један незапажен босански говор. *Прилози за књижевност и језик, историју и фолклор* XVI (1936): 237–254.
- Станић, Милија. Ускочки говор I. *Српски дијалектолошки зборник* XX (1974): 1–259.
- Тешић, Милосав. Говор Љештанског. *Српски дијалектолошки зборник* XXII (1977): 159–328.

\*

- KAŠIĆ, Zorka. Govor Konavala. *Српски дијалектолошки зборник* XLI (1995): 241–396.
- РЕСО, Asim. Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne (II dio: akcenat, oblici, tekstovi). *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik* III (1982): 7–261.
- РЕСО, Asim. Govor Podveležja. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik* IV (1983): 209–281.

*Зетско-сјенички дијалекат* (З-С)

- Барићаревић, Данило. Новопазарско-сјенички говори. *Српски дијалектолошки зборник* XVI (1966): 1–177.
- Божовић, Маринко. *Говор Ибарског Колашина*. Приштина: Нови свет. Институт за српску културу, 1998.
- Вуловић, Лука. Мрковићки дијалекат. *Српски дијалектолошки зборник* XVIII (1969): 73–401.
- Јовановић, Миодраг. *Говор Пашићровића*. Подгорица: Универзитет Црне Горе. 2005.
- Милетић, Бранко. Прмнички говор. *Српски дијалектолошки зборник* IX (1940): 1–663.
- Петровић, Драгољуб. Морфолошке особине у говору Врачана. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XVI/I (1973): 201–233.
- Пешићкан, Митар. Староцрногорски средњокатунски и љешански говори. *Српски дијалектолошки зборник* XV (1965): 1–294.

Поповић, Момчило, Драгољуб Петровић. О говору Спича. *Српски дијалектолошки зборник* LVI (2009): 1–275.

Стиловић, Рада. Говор Горњих Васојевића. *Српски дијалектолошки зборник* LIV (2007): 1–323.

Ћупић, Драго. Говор Бјелопавлића. *Српски дијалектолошки зборник* XXIII (1977): 1–226.

Ћупић, Драго. Преглед главнијих особина говора Зете, *Јужнословенски филолог* XXXIII (1977): 265–284.

*Млађи икавски дијалекат*

MOGUŠ, Milan. Današnji senjski govor. *Senjski zbornik* II (1966): 5–152.

SEKULIĆ, Ante. Bački Bunjevci. *Zbornik za narodni život i običaje* 50 (1986): 164–197.

*Посавски икавски дијалекат*

ВЛОТИЋ, Josip. Ikavskošćakavski govor u okolini Dervente. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik* IV (1983): 7–208.

Ivšić, Stjepan. Današnji posavski govor II. *Rad JAZU* 197 (1913): 9–138.

Жарко Бошњаковић

Драгана Радовановић

## СИНТЕТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА ОБРАЗОВАНИЕ АОРИСТА И АРЕАЛ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ЕГО ОКОНЧАНИЙ В ШТОКАВСКОМ ДИАЛЕКТЕ

### Резюме

В работе представлен синтетический взгляд на некоторые образования аориста и ареал распространения его окончаний в говорах штокавского диалекта. Проанализирован инвентарь флексий в 1-м л. ед. ч. (-х/-к/-ø), в 1-м л. мн.ч. (-смо/-х)мо/-х)ме/-шмо), во 2-м л. мн. ч. (-сие/-х)ше/-шше) и в 3-м л. мн. ч. (-ше/-х)у/-х)а), а также типы основ аориста (дођоше>дођеше, изђореше>изђореше; дасмо/дадосмо, сасшасмо се, сасшадосмо се, сасшанусмо се). Указано на проникновение форм 3-го л. ед. и мн. чисел в 1-е л. ед. и мн. ч. (ја оде, ти одо, ми одоше), выявлены причины отсутствия форм аориста во 2-м л. ед и мн. ч.

Жарко Бошњаковић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Нови Сад

piros@panline.net

Драгана Радовановић

Институт за српски језик САНУ

Одсек за дијалектолошка истраживања

Београд

saraluka@eunet.rs

Радивоје Младеновић

## МОРФОЛОШКА И СИНТАКСИЧКА ПЛУРАЛИЗАЦИЈА ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА И НЕКИХ ЗАМЕНИЦА У ГОВОРИМА ЈУГОЗАПАДНОГ ДЕЛА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Овим прилогом разматра се судбина збирних именица и заменица које једнином имплицирају множину у говорима југозападног дела Косова и Метохије. Морфосинтаксичке измене разматрају се како на нивоу преобликовања облика (пруће > *прући* / *прућа*, *децама*, *својбинама*, *двојицама*) тако и на нивоу конгруенције ових скупина (*наше деца дошле, онé снопл'е скай'але, сваки своју м'ку имада'в*).

Обимом плурализације, анализирани говори представљају јединствен ареал у оквиру српског дијалекатског простора.

Слабљење лексичко-граматичке разлике између опште и збирне множине и приближавање збирне множине општој, у прилогу се објашњава заједничким означавањем скупина од више ентитета. Слабљење и / или нестанак збирних именица показује да је у анализираним говорима дистинкција / *један* ~ *више од један* / примарна, а да је дистинкција / *бројиво у скују* ~ *небројиво у скују* / редундантна за значење скупине од више истих ентитета.

Лингвогеографски распоред и укупна језичка структура српских говора у којима је облик највише кренуо за значењем упућују на значај миксоглотије за ширење једноставнијег модела у коме значење и облик нису конфронтирани.

*Кључне речи:* Косово и Метохија, збирне именице, облик и значење, морфолошка плурализација, плурализација конгруенције.

**1. Увод.** Овим прилогом разматра се судбина збирних именица и заменица које једнином имплицирају множину. Морфосинтаксичке измене разматрају се како на нивоу преобликовања облика тако и на нивоу конгруенције ових скупина.

Највећи део рада посвећује се збирним именицама класификованим у више скупина: збирне именице на *-је*, збирне именице на *-а*, збирне именице на *-ад*, збирне именице по унутрашњем значењу (*родбина, војска, народ* и сл.), збирне бројне именице (*двојица, ђејина*).

Анализом су обухваћене и именичке заменице за лица које се односе на свеукупност по присутности односно одсутности. Због морфолошког необележавања значења мноштва, када су именички употребљене, ове заменице у конгруенцији показују склоност ка факултативној плурализацији предиката. Плурализацијом се овој скупини придружује и поименичена придевска заменица 'ниједан', чије се значење преклапа са значењем одричне именичке заменице.

\* Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (148001), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

*Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* LIV/1 (2011): 205–226.

Анализом грађе утврђује се доследност односно факултативност у плурализацији облика и плурализацији конгруенције.

1.1. Иако се у прилогу конгруенција и плурализација збирних именица и неких заменица разматрају на ширем ареалу, пре свега у оквиру говора призренско-тимочке дијалекатске зоне, али и са праћењем тенденција у говорима косовско-ресавског типа и онима у суседним областима Македоније, највећи део рада посвећен је морфосинтаксичким односима у говорима југозападнoг дела Косова и Метохије, ареалу који захвата северни део Шар-планине, јужну Метохију и јужно Косово (слив Неродимке и Лепенца).<sup>1</sup>

На овом простору формирано је девет говора неједнаке блискости, међусобно некада веома удаљених. Природа ивичне области, којој припада југозападни део Косова и Метохије, са сусретом двају језичких комплекса – српског и македонског, вишевековна миксоглотија, затим лингвогеографски контакт призренско-јужноморавских говора јужне Метохије и јужног и централног Косова са косовско-ресавским ареалом у северном и северозападном делу – пружили су различите могућности за дивергентни развитак у разрешавању несагласја облика и значења.

1.2. На југозападу Косова и Метохије (ЈЗКиМ) оформљена су два дијалекатска комплекса.<sup>2</sup>

а) Највећи део говора ЈЗКиМ припада говорима призренско-јужноморавског типа. Ови говори захватају у јужној Метохији градске говоре Призрена (ПрГ) и Ђаковице (ЂГ), затим два говора оформљена већим делом између ова два града – у Подрими (ПодрГ) и Подгору (ПодгГ). У источном делу Шар-планине, у Сиринићу, оформљен је сиринићки говор (СиГ), чија је укупна структура призренско-јужноморавска, али у коме се уочавају трагови неких специфичних шарпланинских иновација. У сливу Неродимке и Лепенца, у јужном Косову, присутан је јужнокосовски говор (ЈКГ), за чију је структуру од значаја отвореност Косовске котлине према говорима косовско-ресавског типа у северном делу.

б) На југозападу северног дела Шар-планине, у Гори, формиран је горански говор (ГГ), који укупном композицијом представља периферни западномакедонски говор (Младеновић 2001: 519). У централној планинској корутини – између Горе и Сиринића, у Средској, налази се сретечки говор (СрГ), чија је призренско-јужноморавска основица очигледна, али у који је продро низ фонетских и морфолошких македонизама (Младеновић 2004: 219). У трима насељима на јужном подбрђу Призренско-метохијске котлине – у Подгори, оформљен је новији говор мешавинског типа, настао контактом јужнометохијског супстрата и горанског адстата (Младеновић 2005а: 70–79). Овај говор се назива прекокамским (ПрекГ), пошто припаднике ове етнокултурне групе околно становништво назива Прекокамцима.

<sup>1</sup> О ближег географском одређењу области в. у Младеновић 2010: 15–24. Види и карту на стр. 208.

<sup>2</sup> Детаљније о формирању дијалекатске слике на југозападу Косова и Метохије в. у Младеновић 2004.

Опис дијалекатске ситуације врши се на основу стања до 1999. године, када је српско (словенско) становништво највећим делом изгнано са југозапада Косова и Метохије.

1.3. У свим говорима ЈЗКиМ несагласје семантике и граматике отклања се приближавањем облика значењу. Ово има за последицу сингуларизацију облика појединих именица *pluralia tantum* уколико биполарна структура појма није очигледна (Младеновић 2007: 99–116), затим трансформацију Мнн. граматичког субјекта пасивних реченица у реченице са ОПмн. (*Биса́зе на ко́ња се стаља́ло, највише се јело ко́мѝре* ЈКГ).

Најобухватније морфосинтаксичко реструктурирање приближавањем облика значењу остварено је у морфолошкој плурализацији неких облика збирних именица и плурализацији конгруенције у вези са овим именицама. Захваћеним скупинама именица, у мањем обиму и неких заменица, обухватношћу конгруентних речи, али и доследношћу приближавања облика значењу, посебно у јужнометохијском и јужнокосовском делу, говори ЈЗКиМ представљају зону у којој је овакво реструктурирање – према подацима који су познати – најобухватније у оквиру српског дијалекатског простора<sup>3</sup>. У говорима ЈЗКиМ потврђена је законитост језичког развика да се истозначне односно блискозначне варијанте елиминишу. Општим тенденцијама и резултатима експанзије семантичке конгруенције, говори ЈЗКиМ део су ареала српских говора који су претрпели балканизацију (Богдановић 1979: 133; 1987: 266; Ћирић 1983: 107–108; Марковић 2000: 236–237; Јуришић 2009: 130; Видоески 1962: 240).<sup>4</sup>

На везу експанзије приближавања облика значењу и миксоглотије упућује и стање у мрковићком говору, у коме је семантичка конгруенција уз збирне именице такође узнатрпедовала (Вуловић 1969: 284–285).

1.4. а) Елиминацијом рода у глаголским облицима множине са глаголским придевима свођењем на једну општу форму на *-е*, у говорима ЈЗКиМ остварена је интеграција ових облика у систем простих глаголских облика. Ово има за последицу склањање рода свих глаголских облика из категорија релевантних за конгруенцију (Браћа / деца / родбина / људи / жене *дои́ле*) (Младеновић 2001: 246; 2004: 246; Реметић 1996: 507–508, 511; Стевановић 1950: 136–137; Павловић 1939: 206–207). Овакво преобликовање подстакнуто је стањем у оближњим македонским говорима.

б) У судбини Мнн. придевских и заменичких речи употребљених у атрибутој и предикативној служби, у говорима ЈЗКиМ, међутим, ситуација је сложенија, пошто се уочавају различите тенденције: у делу говора неутралисана је моција рода у множини – чиме се остварује паралела са мн. глаголских облика, у делу говора остаје редукована моција рода (3 облика > 2 облика), док се трообличје среће у славим траговима у мањем делу ЈЗКиМ.

<sup>3</sup> У банатским говорима, у којима се такође уочава експанзија логичке конгруенције, ширење логичке конгруенције на рачун граматичке уз збирне именице захватило је пре свега предикат, док атрибут остаје у једини (Ивић и др. 1997: 409–411).

<sup>4</sup> Каснија истраживања кориговала су Белићев закључак о томе да у овим говорима доминира граматичка конгруенција атрибутоких речи, а да је семантичка спорадична (Белић 1905: 230, 399).



Оно што дијалекатску ситуацију у говорима ЈЗКиМ чини специфичном је уопштавање општемножинске придевске форме на *-е* у идиомима генетски и типолошки различитим (ГГ, ПрекГ, ПрГ, ПодрГ, ЈКГ), док се посебна форма за Нмн. м. р. јавља – такође – у говорима који су у еволуцији морфолошких система (ПодгГ, СиГ и СрГ) унеколико различити, али су у географском контакту (Младеновић 2010: 195–197, 216–251).

в) Када у истој реченици конгруирају са збирном именицом у служби субјекта, придевске речи – употребљене атрибутски или предикативно, по правилу корелирају у граматичком броју са глаголским предикатом односно глаголском копулом (*Дошле моје деца*; *Моји браћа су високи* СиГ).

г) Инвентар функција конгруентних речи у говорима ЈЗКиМ мањи је од оног који се констатује у књижевном језику.

Придевске речи уз именице врше само службу атрибута. У мојој грађи нема поузданих примера који би илустровали апозитивно употребљену придевску јединицу уз субјекат. Пример *Моје брач'а, уџлашене* од њега, побегоше ЈКГ, иако забележен од доброг информатора, није уверљив због усамљености. Уместо овакве употребе у говорима ЈЗКиМ срећу се односне реченице апозитивно употребљене (> *Моје брач'а, иш'о се уџлашиле од њега, ...*).<sup>5</sup>

Придевска реч у предикату среће се у служби копулативног предикатива. Нису потврђени примери допунског предикатива са непрелазним (уз субјекат) и прелазним глаголима (уз објекат). Уз субјекат се по правилу среће копулативни предикатив, док се у реченицама са објектом срећу изричне

<sup>5</sup> В. и примере са односним реченицама овако употребљеним у Младеновић 2010: 100–102.



реченице са копулативним предикатом (Комшије су сматрале моју браћу мртвом = Комшије мисл'ил'е за моју брач'у да су м<sup>р</sup>пйве ПодрГ).

У грађи, такође, нема поузданих потврда којима би се илустровала конгруенција актуелног квалификатива.

У анализи предиката не издваја се посебно сложени предикат.

Побројани инвентар функција конгруентних речи уз збирне именице у говорима ЈЗКиМ диктирао је следеће груписање и анализу грађе:

а. атрибут уз номинатив (Н) и општи падеж (ОП),

б. придевски предикатив,

в. глаголски предикат,

г. копула.

д) С обзиром на парадигматски суплетивизам у броју, као значајна особеност у плурализацији облика, у илустрацији грађе посебно се издваја доследан Дмн. збирних именица *деца*, *браћа* и Дмн. збирних бројних именица типа *двојица*, *йешина*, затим Дмн. именице *робље* / *робљи*, двојство облика датива осталих збирних именица на -а (Дјд.: *својшйине* и Дмн.: *својшйинама*, Дјд.: *сйоке* и Дмн.: *сйокама* / *сйокема*).

**2. ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ НА -ЈЕ.** Судбина збирних именица на -је у јужнометохијским и северношарпланинским говорима детаљно је анализирана у раду Младеновић 2005: 169–173, тако да се о морфолошкој судбини ових именица и судбини конгруенције са њима у овом делу ареала говора ЈЗКиМ нема шта много додати. Пошто је аутору овога прилога накнадно постао доступан дијалекатски материјал из ЖКГ, у прилогу ће бити наведена нова грађа из овог говора, уз коментар о морфолошкој и синтаксичкој позицији ових именица у говорима ЈЗКиМ.

**2.1. Наводе се општи закључци о судбини ове категорије именица у говорима ЈЗКиМ.**

а) Процес интегрисања ових именица у множину практично је довршен у јужној Метохији (Младеновић 2005: 172–173; Реметић 1996: 470) и јужном Косову, независно од морфолошког лика именице (*снойље* : *снойљи* : *снойља*), пошто су конгруентне речи уз ове именице по правилу у множини.

б) У северном делу Шар-планине, независно од типа говора – северношарпланинског (ГГ, СрГ, ПрекГ) или призренско-јужноморавског (СиГ) – и поред знатне плурализације, још опстаје факултативна граматичка конгруенција уз збирне именице на -је, пошто се уз њих јављају и конгруентне речи у јд. с. р. (Младеновић 2005: 171–172). Обим чувања јединске конгруенције уз збирне им. на -је највећи је у ГГ и вишим селима СрГ, најближим Гори (Младеновић 2001: 318–319; 2005: 171). У ПрекГ је плурализација изразитија, што је последица сусрета јужнометохијског супстрата и горанског адстрата у овом говору (Младеновић 2005: 171).

Већа отпорност ових именица на плурализацију у ГГ и делу СрГ последица је блискости ових идиома са оближњим западномакедонским говорима, у којима је категорија збирних именица на -је релативно добро очувана.<sup>6</sup>

<sup>6</sup> Младеновић 2001: 318. В. и овде наведена литературу о западномакедонском ареалу.

Нема сумње да је досељавање у Сиринић из сретечког и западномакедонског правца утицало и на боље чување збирних именица на *-је* у СиГ.

2.2. Интегрисање у регуларну множину ових именица у ЈЗКиМ остварује се на више начина.

а) Морфолошким прекрајањем – заменом наставака јд. с. р. наставком мн. м. р. (трње > *џрњи*).<sup>7</sup>

б) Преосмишљавањем збирних именица у множину употребом конгруентних речи у множини (Младеновић 2005: 169, 172–173)<sup>8</sup>.

в) Приласком збирне именице на *-је* семантичкој једини с. р. (= једна јединка) према којој се развија нов множински облик с. р. (*-е* : *-а*) (в. т. 2.3 б).

2.3. У ЈКГ, независно од облика именице која је деривирана као збирна на *-је*, остварена је плурализација увођењем множинских конгруентних речи.

У овом делу говора ЈЗКиМ некадашње збирне именице на *-је* јављају се с облицима на *-е* / *-и* / *-а*. Систем је у превирању, пошто су у истим насељима потврђени сви морфолошки типови.

а) Конгруентне речи уз именице типа *сноџи*, *жарџи* / *сноџа*, *џруч*, *руковља* увек су у множини, што значи да је процес морфосинтаксичке неутрализације ових именица у ЈКГ довршен:

Ка[д] *доц* у онџ *сноџа*, *мокре* *сноџа* у њиву, *сноџа* се растрвише; *танке* *џруч* пред врата, *џруч* за *сноџа*, *џруч* ете-такó биле, плело се *мокре* *џруч*, *пожн* ђане *руковља* пред нас, *мицке* су *руковља* ову гóдину ЈКГ.

Облици на *-а* потврђени су и у СиГ (вџ *џрућа* скапале, тџ *сноџа* се растрвише, вџ очукане *класја*), а мањим бројем примера и у ПодгГ и ПрекГ. С обзиром на лингвгеографски положај ових говора, може се закључити да је иновација забележена у говорима који су у географском контакту: ЈКГ и СиГ повезани су Бродском клисуром, док је ПодгГ у непосредном контакту са Сиринићем. Овакви облици у ПрекГ део су подгорског супстрата у овом говору.<sup>9</sup>

Облици типа *камења*, *џрња*, потврђени у јањевском говору (Павловић 1970: 79), упућују на шири ареал косовских говора призренско-јужноморавског типа с оваквом иновацијом, ареал који се наслања на суседне говоре призренско-јужноморавског типа у Македонији (Видоески 1954: 216; 1962: 140).

б) У ЈКГ су у скупини ових именица уочени морфолошки односи непотврђени ни у једном другом говору ЈЗКиМ. У овом говору се, наиме, облици типа *сноџе*, *жарџе*, *џруч*е – најчешће срећу као множина (овај *сноп*, *жар* : овџ *сноџе*, *жарџе* / овџ *сноџови*, *жарџови* / *жарови*), али и као нова јединина с. р., којом се уместо збира јединки обележава јединка, према којој се формира регуларна множина (јено *пруч*е, *руковље*, *жарџе* : овџ *џруч*, *руковља*, *жарља*).

<sup>7</sup> Овакво преобразовање обично је и у оближњем севернометохијском косовско-ресавском говору (Букумирић 2003: 203), али и даљим говорима (Вуловић 1969: 194, 211, 216, 217–218).

<sup>8</sup> Уп. са ставом о опстанку збирних им. на *-је*, иако је остварена плурализација конгруентних речи (Павловић 1970: 79; Јуришић 2009: 128).

<sup>9</sup> О географским, историјским и социографским предуславима за дијалекатску диференцијацију на југозападу Косова и Метохије в. Младеновић 2004: 209–246.

Обличко богатство ове скупине именица последица је њиховог преосмишљавања, насталог у процесу приближавања значења и облика. Овакви облици настали су у процесу плурализације збирних именица на *-је*, а представљају својеврсну компензацију за губитак граматички јединских облика.

а. Оне *сноџл'е* скапале, ове *клáјсе* се осушиле, *клáјсе* остаду, коликве *сноџље*, се носиле *сноџље* све на јено место, много *рóбл'е* смо биле у *куч'у*, неке-*дубље* се осушу, толикве *рóбље*;

*клáјси* се *кажу*, се *направу* *сноџљи*, *сноџл'и* не падају, *руковљи* имало *разне*, ни биле *наше* *тэ дубљи*, имала *нокте* *ка џрњи*.

б. Јено *џруч'е* за мене, *друго* за тебе; да га отериш с ово *мицко џруч'е*, јено *руковље* му се *растрви*, још јено *руковл'е* за *сноп*, да упалим сас јено *жарље* ЖК.

2.4. Пошто је у говорима јужне Метохије и јужног Косова у ОПмн. им. м. р. на *-ѳ* остварено морфолошко диференцирање Нмн. и ОПмн. (*Сеч'емо* *н'егове џруч'е*, се *баца* *преко онé џ'рње* ПодгГ), са високом стабилизацијом *-и* у Нмн. и *-е* у ОПмн. (Младеновић 2004: 228–229; 2010: 319–324; Реметић 1996: 453–458; Стевановић 1950: 102–105), потврде ОПмн. на *-е* именица деривираних са *-је* не морају бити траг облика некадашњих колектива. Наводимо само материјал из ЖК:

Терáа своје *рóбље* у *пóл'е*, донéсоше *мóкре руковље*, на *коликве жарље*, сабрáла онé *руковље*, од онé *сноџље* све, врзала сас *тэ џруч'е*.

2.5. Плурализација именица деривираних са *-је* захвата простор српских говора, како у контактної косовско-ресавској зони,<sup>10</sup> тако и даљим и ближним говорима, са чувањем облика на *-е* али са конгруентним речима у множини, или са преобликовањем у морфолошки тип м. р. на *-ѳ*<sup>11</sup> (Ивић 1957: 180; Богдановић 1979: 54; 1987: 157; Вуловић 1969: 194, 211, 216–218).

2.6. Као последица интегрисања збирних именица у множину, у говорима ЈЗКиМ, али и изван ове зоне, оформљена је и нова основа у којој */-њ/*, настало као резултат јотовања у групи */-н + је/*, постаје обележје опште основе (*камењ* : *камење* / *камењи*) (Павловић 1939: 135, 159; 1970: 79; Младеновић 2001: 192–193; Видоески 1962а: 348; Богдановић 1987: 157; Јовић 1968: 75).

2.7. Пошто је значење персоналности им. на *-је* остварено у именици *рóбље* / *рóбљи* ('они који заједно живе у кући, укућани'), материјал показује да се и ове именице интегришу у укупан систем збирних именица тиме што у дативу имају множински облик:

Да ги донéсе *рóбљима* Подрг, даја *л'еба* и својема *рóбљима* да *јéдев*, да*дóв* и на*шéма рóбљима* Подрг, и на*шéма рóбљима* СиГ, ва*шéма рóбљима* ЖК.

<sup>10</sup> Материјал М. Букумирића сведочи о знатном преосмишљавању ових именица у севернометохијском косовско-ресавском говору, у коме се плурализација врши како у номинативу (багрењи, камењи, снопл'и) тако и зависним падежима (с пружима) (Букумирић 2003: 203).

<sup>11</sup> Уп. *Камење џоч'еше да лéшу* ЖК.

3. ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ НА -А (*дѣца, браћа*). Парадигматским суплетивизмом именица *дѣца* и *браћа* / *брач'а*, који се остварује кроз присуство јединских односно множинских облика у различитим падежним значењима, говори ЈЗКиМ део су већег ареала српских говора – од северног дела Шар-планине, Метохијске и Косовске котлине, преко косовско-ресавске дијалекатске области до Баната (РЕМЕТИЋ 1996: 475, 476–477; ПАВЛОВИЋ 1939: 169; МЛАДЕНОВИЋ 2001: 317–318; БУКУМИРИЋ 2003: 216–217; ИВИЋ 1957: 196; ИВИЋ и др. 1997: 67–68; ЈОВИЋ 1968: 86). У читавој овој зони облици јединине именица срећу се у Н и А односно у ОП, затим В, док се множински облици јављају у другом зависним падежима. Говори на ЈЗКиМ, имају јединске облике (Нјд., ОПјд., Вјд.) и множинске облике (Дмн.).

О старини плурализације им. *дѣца* говоре овакве потврде из Дечанске хрисовуље (РЈечник, „дјеса”), затим Повеле кнеза Лазара о судском спору властелина Црепа, с краја XIV века: ... како да јест поменъ влькославъ и ѿговѣмъ дѣца (МЛАДЕНОВИЋ А. 2003: 222), село сини вриъ съ вѣмъ старини меглин цю не дрѣжалъ драгославъ вѣтеръ з дѣца (МЛАДЕНОВИЋ А. 2003: 223).

У говорима ЈЗКиМ суплетивизам граматичког броја у парадигми именица *дѣца, браћа* не прати суплетивизам заменичко-придевске парадигме, пошто су придевске речи – атрибутски или предикативно употребљене – по правилу у облику множине. Овакве плурализације и несагласја у граматичком броју контролора конгруенције и конгруентне речи има и на другим тачкама српског језика.<sup>12</sup>

Плурализација конгруентних речи представља регуларизацију конгруентних речи према лексичкој множини ових именица. Овакво превладавање множинског значења над јединским обликом поједностављује модел слагања, пошто све конгруентне речи припадају истом граматичком броју, чиме се избегава несагласја у граматичком броју између атрибутски и предикатски употребљених јединица (*Ова деца су дошла* > *Ове дѣца дошле* ЖКГ).

3.1. У делинационом *а*-обрасцу у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ флексија је релативно добро очувана (МЛАДЕНОВИЋ 2004: 226–227; 2010: 276–292; РЕМЕТИЋ 1996: 458–464). Изразитији аналитизам им. *дѣца* и *браћа* / *брач'а* наслања се на изразитији једински аналитизам им. *дѣше*, пошто флексивни Гјд. на -е у *дѣца* и *браћа* није подржан синкретизмом са Дјд. и Лјд. именица деклинационог обрасца (*од жѣне*, кажи *жѣне*, *по жѣне*). На тај начин је олакшан пут ка суплетивизму по броју у парадигми именица *дѣца* и *браћа*. Нетипична морфосинтаксичка позиција ових именица довела је до неконгруентности придевских речи уз део падежних облика који остају изван плурализације.

3.2. Статус именице *дѣца* са мешањем бројева у парадигми (Нјд., ОПјд.: Дмн.), у јужнометохијским говорима некада доводи до нестабилности у избору броја *два* у партитивној синтагми са субјекатском функцијом:

<sup>12</sup> Уп. са стањем у мрковићком говору, у коме је атрибут уз им. *браћа* и *ђеца* у множини а контролор конгруенције у једини (Вуловић 1969: 284), чиме се остварује семантичка конгруенција.

*Два* деца, *мал’е* још; *овѐ* *два* деца побѣгоше; *два* деца бил’е у н’йву; *двѐ* *наше* деца доц’оше Подрг, *викнаше* *моје* *два* децу, *треба* да се *нарани* *двѐ* децу, па *йди* *сэз-две-децу* Подрг.

У говорима северношарпланинског типа у оваквим синтагмама потврђен је само облик *двѐ*:

*Двѐ* деца *наше*, оз *двѐ* деца СрГ.

Табела 1: Конгруенција уз именице *дѐца*, *браћа* / *брач’а*

|    | Контролор конгруенције | Атрибут | Предикатив | Глаголски предикат | Копула |
|----|------------------------|---------|------------|--------------------|--------|
| Н  | јд.                    | мн.     | мн.        | мн.                | мн.    |
| ОП | јд.                    | мн.     |            |                    |        |
| Д  | мн.                    | мн.     |            |                    |        |

### 3.3. Плурализација конгруенције

#### 3.3.1. Атрибут

##### а) Говори призренско-јужноморавског типа

##### а<sub>1</sub>. Номинатив:

*Тѐј дѐца* нѐсу *моје*, *сѝѝне* деца се родѝше, побѣгле ни *њѐѓове* деца, свѐ ги су *дѓбре* деца ПрГ, деца *ѝол’ѝкве* израсл’е (в. и примере у СТЕВАНОВИЋ 1950: 150) ЂГ, *моје* деца дѓшл’е, *овѐ* шиптарске деца, *које* деца тѓрч’кал’е, *моје* деца ми бил’е, деца *њѐѓове* дѓбро љч’ив, *вѓше* деца Подрг, *друѓе* деца ми рѓкл’е, да лѓгнев<sup>ф</sup> деца *мал’е*, *своје* деца ч’увѓл’е говѐда, пуштѝл’е *вѝа* деца, и *наше* деца бил’е ка *вѝја* [деца], али *моѝ* деца ос тракторе, деца *сѝѝни*, мѝ смо биле деца *мѝцке*, *вѐ* деца јѓш не тѓрч’ив<sup>ф</sup> Подрг, свѐ су *овѐ* *ѝвоѓа* деца, деца *коликѝи* израсле, *чѝи* деца биле рѓди у бога, *моѝ* деца ми појѓле, дођѓше *моѝ* деца; *ѝвоѓи* деца обраше слиѝу, *њѓјни* деца растрѝише се, *вѐјзѝни* деца бѐро, *ѝвоје* деца повѓле, нека јѐдоѝ *ѝвоѓе* деца, *ѝвоѓе* деца не учѝле, *њѐѓове* деца викнѝле не, *ѝѐјзѝне* деца досадѝше СиГ, *ѝоликѝе* деца ми биле, *коликѝе* деца ѝмаш, *овѐ* деца биле по здравѐ, *ѝѐ* деца не уморѝше, ка *своје* деца што се волију, *моје* деца биле мѓле, деца *њѐѓове* да се школѝју, *ѝѐ* деца се уморѝше, *Тѓнеѝове* деца бч’ѝу ЈКГ.

У СиГ у Нмн. с. р. придевских речи<sup>13</sup> уз именицу *дѐца* потврђена су три наставка: *моѝ* деца, *моје* деца и *моѓа* деца. Последњи облик не треба сматрати остатком граматичке конгруенције уз ову именицу, пошто се и уз друге именице у Нмн. с. р. сређу ретке потврде с наставком *-а* (*сиринѝѝка* сѐла, *сѝѝна* ни су говѐда).

*Моѓа* деца почѐле; *ѝвоѓа* деца појѓле, деца *ѝвуѓа* имѓле, *нојња* деца биле, *њѓјна* деца викнѝше, *њѓјзѝна* деца СиГ.

<sup>13</sup> У СиГ у мн. с. р. јављају се различити наставци, тако да је облик на *-а* Нмн. с. р. а не Нјд. ж. р. (Младеновић 2010: 229–230).

*Рибушајкине брач'а* умрел'е, ни *моје* брач'а не гу видел'е ПрГ, *тйвоји* брач'а не ч'е се ожениф, остадов<sup>ф</sup> *женине* брач'а ЂГ, *моје* брач'а, *тйвоје* брач'а *сйаре'е*, нека доц'ев *ваше* брач'а ПодрГ, *овеј* други брач'а, *мои* брач'а неч'ал'е, да доц'ев *мои* брач'а, *овија* брач'а баш што гу дошл'е, не ч'е се ожениу *тйја* *Сйаниине* брач'а, *негдоми* брач'а не станувал'е ПодгГ, *овија* *мои* браћа, *тйвои* браћа отерише ги оџце, *н'ојни* браћа дошле да се тѣпо сас нас СиГ, *ове* брач'а оделиле се, *њигове* брач'а, *тйакве* брач'а, *моје* брач'а, сви тројца ЈКГ.

У говорима у којима је опстала моција рода придевских речи (СиГ, ПодгГ), у множини уз именицу *браћа* среће се облик Нмн. м. р., чиме се слагање врши према семантици мушкога рода. Факултативни множински облик придевских речи уз именицу *деца* у овим говорима подстакнут је двоструким значењем ове именице ('дечак или девојчица у рано време свог развоја; мушко дете, син') (Младеновић 2001: 307), уз истовремено уједначавање према конгруенцији им. *браћа*.

У СиГ уз именицу *браћа* забележени су и ретки примери са обликом множине придевске речи на *-а* уз именицу: Стигнаше ги Шиптаре *овија моа* браћа, *Пејрѡва* браћа умрле (Младеновић 2010: 221–222).

а<sub>2</sub>. Општи падеж:

Сас *тйакве* *децу* *задежљиве* ('гадљива'), ч'ерка ми йма три *децу* *мал'е*, родила пѣт *мушке* *децу*, отишла сас-све-*децу* *своје* ПрГ, сас *тйвоје* *децу*, имала *л'ѣе* *децу*, *наше* *децу* ги испркаше, за *мицке* *децу*, *Јованкине* *децу* ЂГ, *овеј* *децу* пѣрве вољиш, *моје* не вољиш ПодрГ, што ги бил'е *тйј* *децу*, како сѣм *тйј* *децу* порасла, *све* *децу* ги испркаше, *овеј* *децу* смо носил'е у ц'ркву, *мал'е* *децу* смо расл'е, *деца* *своје* *децу* гљѣдаш, порасла ме [стрина] сас *своје* *децу*, за *моје* *децу* йсти кум, *своје* *деца* ч'увал'е говѣда, *деца* *своје* *децу* гљѣдаш, бил'е сас нас и *моје* и *деверове* *деца*, йма ми три *децу* *мал'е*, ја сѣм порасла *овеј* *децу* шѣс *моје* ПодгГ, о[д] *комишиске* *децу* ми послѣа, отидо ку[д] *Милейове* *децу*, да бинѣм близо до *своје* *децу*, бѣше куд *Љуѣкину* *децу*, окич' бй'а по *наше* *децу*, за *сѣлске* *децу* да кѣжем, сви имѣле *голѣму* *децу*, да збѡрим сас *моје* *децу* ЈКГ.

У СиГ бележени су и ретки примери са граматичком конгруенцијом атрибута уз облик ОПјд. им. *деца*. Малобројност примера може упућивати на новији нанос:

От *своју* *децу*, за *своју* *децу*, да бинѣм сас *моу* *децу*.

Сас *овеј* *брач'у*, до *тйј* *брач'у* ПрГ, с *овеј* *брач'у*, сас *ч'ије* *брач'у* си била, викнаше ги *моје* *брач'у*, акнаше ги *рафч'анске* *брач'у* ПодрГ, због *овеј* *брач'у* се ражалостило, за *тй* *сйаре* *брач'у*, од *веј*-*брач'у*, због *овеј*-*брач'у* се ражалостило, била у *тйј* *постаре* *брач'у*, код *моје* *брач'у*, за *моје* *брач'у*, викнал'е ги *моје* *брач'у*, куд *моје* *брач'у* сѣм сѣдала ПодгГ, добила от *своје* *браћу*, да се кри'е по *своје* *браћу* СиГ, *деца* од *овеј*-*брач'у*, се плашила од *Злѣшкине* *брач'у* ЈКГ.

б) Говори северношарпланинског типа

б<sub>1</sub>. Номинатив:

*Кѡи* *деца* отишле у Кошѣриште, *кѡи* *деца* йграле кл'йске, *мои* *деца* остѣнале да рабѡтаѣт, *тйвои* *деца* појѣшоа, *наши* *деца* се ижѣњиле, *мујѣ*-*деца* нѣмал'е ни л'ѣп да йзѣдет СрГ, *својѣ*-*деца*, *своје* гѣѣда, *своје* кѣч'ич'а, *своје*-*деца*, *ч'иѣ*-*деца*,



*тѡјзине-деца* ПрекГ, *му'е-деца*, да љ се живе *му'е-деца*, *његове-деца*, *њојне деца*, *чи'е-деца*, *свечи'е деца* ми бѡл'е ГГ.

*Ко'и браћа* помогле сестра, *какви браћа*, *какве-браћа*, *мои браћа* постари биле од мене, синови *моји* се растѡкаа, да те утѡпает *мои* сѡв и лѡба, *мои браћа* биле ѡстри, а са *мои* воѡови СрГ, *мо'е брач'а*, *тѡвоје брач'а*, *нојзине брач'а*, *тѡјзине брач'а* ПрекГ, *сву'е браћа* трчет ке сестра кога трѡбе ГГ.

б<sub>2</sub>. Општи падеж:

Немало за *њѡни деца*, ос *тѡвои деца*, кут *тѡвои деца*, прет *тѡсѡари деца*, да ги ижењѡмо *наѡи деца*, за *јеѡрѡвини деца* рабѡтале, бѡло зад *Вѡсковѡи деца*; а за *мује-деца* нѡма, тѡри прет *кумовѡе-деца* СрГ, со *тѡаа-деца* от Скорѡбиште, за *тѡија-деца*, да ге удрѡмо *тѡија-деца*, за *тѡсѡаре деца*, за *наше-деца*, прет *сѡфске деца*, на *скорѡбишке деца* ПрекГ, ге истѡрахме *ѡвија-деца*, со *тѡија наше деца*, во *му'е-деца*, да љ се живе *му'е-деца*, за *његове-деца*, со *Миѡѡѡѡје деца*, гл'ѡдам *сву'е-деца* ГГ.

За *Борѡкини браћа*, бѡш ос *своји-браћа*, у *јеѡрѡвини браћа*, од *мо'и* постари браћа, да ги ѡморет *моѡ-браћа*, оз *ѡвија кѡмовѡи браћа*; сос *мује-браћа* СрГ, ге повѡкал'е *моје-брач'а*, за *тѡсѡаре брач'а*, ѡ[д] *тѡакве брач'а* ПрекГ, ѡшоф во *свује браћа*, ѡи отѡрахме *Миѡѡѡѡје браћа*, ѡди ги пѡљѡј *комѡѡѡине браћа*, со *тѡија браћа* ГГ.

Посебна позиција именица *деца* и *браћа* / *брач'а* у морфолошком систему СрГ и ПрекГ чѡни да се ѡве именице изузму из ѡбележавања ОПјд. а-деклинационог ѡбрасца, који се у ПрекГ иначе скоро редѡвно ѡбележава са -у (Младѡновиѡ 2005а: 72; 2010: 292, 310), док су у СрГ напорѡдни чешће -а – као траг западномакедонске рефлексације назалног вокала задњег реда – и ређе -у (Младѡновиѡ 2010: 310).

О јѡдѡинско-мнѡжинским ѡблицима родовски синкретичне форме показѡих заменица у ПрекГ које привѡдно упућују на инконгруѡнтност у примерима типа Пре[д] *тѡѡ' деца*, за *тѡѡ' деца*, побѡгнаа *тѡѡ' брач'а* в. у Младѡновиѡ 2010: 236–237.

### 3.3.2. Придевски предикатив

#### а) Гѡвори призренско-јужномѡравског типа

Миркѡве деца бѡл'е *сѡарѡе* од моје ПрГ, деца ми бѡл'е и *ѡладне* и *бѡсе*, деца ми бѡл'е *бѡвне* ЂГ, нѡка су *живѡе* деца, деца ми су *ѡѡбре*, ѡегове деца бѡл'е *сѡарѡе* ПодрГ, деца ми бѡл'е *бѡлни*, деца су *умѡрне*, свѡ ги су *ѡѡбре* деца, тѡј деца нѡсу *мо'е* ПодгГ, *сѡѡѡни* ми биле деца, *сѡѡѡне* ми су деца, ѡвај деца су *ѡладна* СиГ, деца биле *зѡравѡе*, мо'е деца биле *ѡамѡѡѡне*, ѡве деца биле *тѡ зѡравѡе* ЈКГ.

#### б) Гѡвори северношарпланинског типа

*Тѡѡи деца* са *чѡсѡѡи*, наѡи деца са *врѡдни* СрГ, ваѡе деца јѡш бѡл'е *миѡке*, деца нѡса *крѡве* ПрекГ, мује-деца ми се *ѡрѡсѡѡл'е*, деца ѡе бѡдет *бѡвне* ГГ.

### 3.3.3. Глаголски предикат

Док ни *ѡѡшл'е* деца ПодгГ, дрѡге деца ми *рѡкл'е*, тѡј деца кѡд ме *наѡаднаѡѡе*, деца *нѡ се уѡѡѡл'е* ПодгГ.<sup>14</sup>

<sup>14</sup> Види и примере у т. 3.3.1.а.

### 3.3.4. Копула

Деца *би́л'е* на со́как, деца ми су здра́ве ПрГ, не́ка су жи́ве деца ПодрГ, деца су умо́рне, све́ ги су до́бре деца, те́ј деца *не́су* мо́је ПодгГ, си́тни ми *би́ле* деца, си́тне ми су деца СиГ, толи́кве деца ми *би́ле* ЖКГ.<sup>15</sup>

## 3.4. Плурализација облика

### 3.4.1. Датив

Плурализација облика именица доследно је спроведена у свим говори-  
ма ЈЗКиМ.

#### а) Говори призренско-јужноморавског типа

*Кол'и́квема де́цама, ве́ма де́цама ма́ти, и́е́ма мо́јема де́цама, и́е́ма де́цама* што ги л'еч'и́л'е, *и́е́ма* што ги тепа́а, *де́цама сво́ема* ПрГ, каза́ше *си́ар'е́ема де́цама, ове́ма де́цама, ове́ма мо́јема де́цама, сес'и́ринема де́цама* ЂГ, *мо́јема де́цама, ове́ма на́шема де́цама, вол'и́квема де́цама, кол'и́квема де́цама, сво́је-ма де́цама* изне́л'е грóјзе, *де́цама сво́јема* сте да́ље, одне́л'е *и́во'е́ма де́цама*, да́ље *ње́го́вема* *го́ведама* ПодрГ, *вол'и́квема де́цама ма́ти*, да в'рти́в о́ч'и на́шема де́цама, *све́ма де́цама* да поде́л'и́в, *ве́ма де́цама ма́ти*, *фа́ла на́шема де́цама*, и в'ртим о́ч'и на́шема де́цама, *обуку́јем сво́јема де́цама*, прич'а́а *сво́јема де́цама*, *мо́јема де́цама* ПодгГ, и *и́во'е́ма де́цама*, *и́о младе́ма де́цама* СиГ, *оволи́квема де́цама, ко́јема де́цама*, па да ка́жеш *сво́јема де́цама*, и *мо́јема де́цама* *њи́нема де́цама*; *њо́јнема де́цама, ко́јема де́цама*, па да ка́жеш *Миле́и́ове-ма де́цама*, и *мо́јема де́цама, Ми́и́ринема де́цама, њи́нема де́цама, оволи́квема де́цама* дадо́ше ЖКГ.

*Ве́ма брач'а́ма на́шема*, одне́ше ги *ни́нема брач'и́ма* ПрГ, ка́ко да ги не ка́же<sup>м</sup> *брач'и́ма, и́е́ма браћа́ма* ЂГ, *и́во'е́ма брач'и́ма, мо́јема брач'и́ма* ПодгГ, *си́а-ре́ма браћи́ма, мо́јема мрш'е́ма браћи́ма*, да одне́со *и́во'е́ма браћи́ма, Орле́и́о-ве́ма браћи́ма, какве́ма браћи́ма* СиГ, каза́ла *њо́јнема брач'а́ма, ове́ма на́шема брач'и́ма*, да́ј ги *сво́јема брач'и́ма* ЖКГ.

У говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ у облицима Дмн. придевских речи уопштен је формант *-ема*, независно од тога да ли се у облицима Нмн. чува или губи моција рода (Младеновић 2010: 335–339). Ретки трагови форманта *-има* уз им. м. р. у СиГ и ПодгГ не негирају изнети закључак (Младеновић 2010: 339–340).

Избор наставка Дмн. им. *деца* односно *браћа* условљен је семантиком скупине. Значење / брат + брат + / = *браћа* учинило је да се у Дмн. ове именице често среће формант својствен им. м. р. на -ø (бра́т – *браћи́ма* / *брач'и́ма* : си́н – *синовíма*), независно од тога што се у Н и ОП срећу облици својствени *а*-деклинационом обрасцу и што је у Дмн. конгруентне речи употребљен синкретични облик за множину. Ово објашњење потврђује стабилан наставак *-ама* именице *де́ца*, чије значење / дете + дете + / = *де́ца* интегрише именицу у мн. с. р.

Факултативни облици *брач'а́ма* наслањају се на облик *де́цама*.

У свим говорима ЈЗКиМ среће се само облик *де́цама* / *де́цама*. Сам избор форманта *-ама* условљен је значењем ове именице, пошто је он обележје

<sup>15</sup> Види и примере у т. 3.3.1.а.

свих именица у говорима ЈЗКиМ које у јд. припадају с. р., независно од морфолошког типа коме припада облик којим се означава група (Младеновић 2004: 230–231). Овакав избор морфолошке ознаке последица је лексичког с. р. у свим овим именицама (говеда : *говеда* – *говедама* > дете : *деца* – *децама* / пиле : *пилићи* – *пилићама* / јагње : *јагањци* – *јагањцама*). Ређи облици Дм. *децама* у ПодгГ, СиГ и ЈКГ могу бити траг некадашењег недовршеног процеса синкретизације Дмн. и Имн., који је замагљен доследним аналитизмом инструментала оба броја.

б) Говори северношарпланинског типа

*Тол'иквам децама, кол'иквам децам, децам кол'иквам, тијам децам, децам моам, њинам децам* СрГ, *овијам децам зборим, овијам децам, тијам децам* ПрекГ, *кујем децам, свујем пошпарем децам, чијем децам, чијем децам* да онесем, *чијам децам давал'е* ГГ.

*Овијам браћам, комшикам браћам* СрГ, *постарам брач'ам, тијам брач'ам* ПрекГ, *свуам браћам, овожуам браћам* деца ГГ.

4. ЗБИРНЕ БРОЈНЕ ИМЕНИЦЕ (*двојица, тројица, њешина*). Множинским облицима конгруентних речи и распоредом облика, збирне бројне именице интегрисане су у потпуности у систем семантичке конгруенције у свим говорима ЈЗКиМ.

Парадигматским суплетивизмом по броју, ове именице сродне су именицама *деца* и *браћа* (в. т. 3–3.4.1): у Н и ОП облици су једински, у дативу је остварена доследна плурализација. Овакав однос облика утицао је на продор аналитичке конструкције у облик генитива и локатива.

Са именицама *деца* и *браћа*, ове именице везује и доследна плурализација конгруентних речи.

4.1. Атрибут:

а<sub>1</sub>. Остадоше *наше* ч'етворица, *твóје* обoйца брач'а; *овéј* десетина људи, (в. и примере у РЕМЕТИЋ 1996: 498) ПрГ, *нај сшарé'е* деветорица Срби, *наше* обадвоица умреше, десетина *наше* да рабóтав<sup>ф</sup> ПодрГ, и *свé* тројца на мéсто, шéстина што бíл'е *по сшáре* ПодгГ, а *овé'* двојца што га бра́ну, *овé* двојца вршу, *тíе* тројца војници, петорица *сшáре* ошáдосмо ЈКГ;

обáдвајца *наши*, *најбóгаши* шéстина СрГ, обáјца *по́младе* да дóет, *по́сшаре* трóјца, *наше* сéдмина дóјдоа, (в. и примере у Младеновић 2001: 314–317) ГГ.

а<sub>2</sub>. Однéси ги *овéј* двојцу ПрГ, за *тíеј* обадвојцу, сáс *наше* деветорицу брач'у ПодрГ, купувáла о[д] двојцу *познáши*, *тíеј* ч'етворицу смо видéл'е ПодгГ.

4.2. Датив:

б<sub>1</sub>. *Обадво'ицама*<sup>16</sup> по плáту, *дваитроицама* *нашема* ги узóше ПрГ, па ч'утéк *тíема* *деветиорицама* ПодрГ, *вéма* *двоицама* ПодгГ;

б<sub>2</sub>. *Обајцам* браћам, *нашам* *обајцам* сíноам СрГ, *чéитворицам* љу́жам, *њешинам* браћам ГГ.

<sup>16</sup> Арeал Дмн. ових именица наставља се у северној Метохији (Букумирић 2003: 251).

5. ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ НА *\*-jadь*. Осим именице *чељад* ('дете; члан домаћинства, породице'), ни у једном говору ЈЗКиМ није потврђена друга именица на *\*-jadь*. Одсуство ових именица из система део је опште тенденције елиминације збирних именица из говора ЈЗКиМ.<sup>17</sup>

У говорима ЈЗКиМ им. *чељад* укључена је у систем именица м. р. на сугласник.<sup>18</sup> Док је у говорима призренско-јужноморавског типа и СрГ<sup>19</sup> именица у потпуности интегрисана у нови јединско-множински однос (а.), у ГГ именица *чељећ* (< чељећ) колеба се у роду, између им. м. р. на сугласник и збирне именице, што је у духу бољег чувања збирних им. на *-је* у овом говору (в. т. 6 б) (б.), тако да је она у ГГ потврђена и са збирним значењем (Младеновић 2001: 221, 276, 317).

У говорима призренско-јужноморавског типа именица се употребљава са значењем 'члан домаћинства, укућанин', док се у ГГ и СрГ користи са значењем 'појединачни пород, дете'. Именица је ређа у говорима призренско-јужноморавског типа, пошто се у овом значењу напоредо користи и именица *рѓб, рѓбље / рѓбљи* (Бил'е смо у куч'у десет *рѓба* Подрг, стерѓје *рѓбље* отишле у н'йву Подрг, *рѓбљи* се растрвише СиГ).

У СиГ, у коме је именица *чељад* необична, уобичајен придев *чељадан* ('који има деце') сведочи о некада већој присутности именице (Старац бѓја *чељадан*, тѓја у село сви биле *чељадни*, кѓће биле *чељадне*).

а) Мѓје *ћел'ади* ми бил'е глѓдне Подрг, кѓј не вол'и сво'је *ч'ељаде* ПрГ, мѓ'ема *ч'ељадима*, *ч'ељади* да јѓдеу Подрг, пѓт *чељада* да йма СиГ, ранѓ'а-е *ч'ел'аде* (в. и Стевановић 1950: 150) ЂГ, йма два *ч'ељада* ЈКГ.

б) Йма три *чељада*, дѓђоа *чељади* СрГ, ѓн ми 'е *чељећ*; ѓни ми се *чељећ*, ка ми йзмреф *чељеч*, па јѓ сама со свој *чељећ* ГГ.

6. ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ ПО ЗНАЧЕЊУ (*родбина, својѓићина, дружина, дечурлија* и сл.). Семантика збирности именица са значењем колектива које према себи немају множину, ослабљена је јачањем значења мноштва, што доводи до употребе конгруентних речи у множини.

За разлику од доследне множинске конгруенције уз именице *дѓца* и *брѓћа*, уз именице ове скупине срећу се оба типа конгруенције (за *моју* својбину : за *моје* својбину).<sup>20</sup> Уочено је, такође, да је обим продора семантичке конгруенције уз ове именице неједнак у појединачним говорима, али и уз поједине именице. Ово се такође односи и на плурализацију именица ове скупине. Док су облици датива им. *дѓца* и *брѓћа* по правилу множински, уз ове именице множински облик је факултативан, пошто се напоредо срећу

<sup>17</sup> Ова именица присутна је и у другим говорима који не знају за скупину збирних именица на *\*-jadь* (Вукадиновић 1996: 139; Богдановић 1979: 57; Јовић 1968: 85, 158).

<sup>18</sup> Уп. са сличном ситуацијом у банатским говорима, када ове им. у номинативу имају множински облик на *-ади* (Ивић и др. 1997: 412).

<sup>19</sup> Накнадном провером именица је потврђена у СрГ и изван песме (Павловић 1939: 15, 118), тако да се на овом месту коригује закључак о одсуству ове именице из СрГ (уп. Младеновић 2005: 173, нап. 24).

<sup>20</sup> Уп. са оваквим двојством у именицама овога типа у банатским говорима (Ивић и др. 1997: 69).

и облици Дјд. Све ово говори да је процес плурализације уз именице ове групе у току.<sup>21</sup>

Највећи број потврда са оствареном плурализацијом забележен је уз именице на -а са значењем сродника (*родбина, роднина, својбина, својштина*), што је последица изразите индивидуализације по познатости чланова групе у овим именицама. По критеријуму индивидуализације по познатости овој групи се приближава и именица *дружина*.

Мање је потврда са плурализацијом уз именице на -а које представљају групу чији појединачни припадници не морају лично бити познати говорнику (*младиња, омладина, дечурлија*). На значај критеријума индивидуализације по познатости упућује чињеница да се уз ове именице плурализација врши када говорник познаје макар део припадника групе.

Плурализација се врши чешће од именица чију групу чине људи, док су групе животиња мање подложне плурализацији због своје неперсоналности. Отуд је конгруенција уз именице *рђ, јајо* по правилу граматичка:

Да гу нападне *големо јако вуци, овај рђ бија њигов* ЈКГ, околу село *било јајо* вуци, *јен рђ челе бииде* на слива СрГ.

У опису дијалекатске ситуације наводе се примери са оствареном ино-вацијом – плурализацијом конгруенције или плурализацијом облика ових именица, док је основни модел – иначе у грађи потврђен већим бројем примера – илустрован малим бројем потврда.

Табела 2: Конгруенција уз именице типа *својбина, дружина*

|    | Конгруентна реч        |                     |         |       |            |       |                    |       |        |       |
|----|------------------------|---------------------|---------|-------|------------|-------|--------------------|-------|--------|-------|
|    | Контролор конгруенције |                     | Атрибут |       | Предикатив |       | Глаголски предикат |       | Копула |       |
| Н  | јд.                    |                     | јд.     | (мн.) | јд.        | (мн.) | јд.                | (мн.) | јд.    | (мн.) |
| Г  | јд.                    |                     | јд.     |       |            |       |                    |       |        |       |
| Д  | јд.                    | (мн.) <sup>22</sup> | јд.     | (мн.) |            |       |                    |       |        |       |
| ОП | јд.                    |                     | јд.     | (мн.) |            |       |                    |       |        |       |
| Л  | јд.                    |                     | јд.     |       |            |       |                    |       |        |       |

## 6.1. Група сродника

### 6.1.1. Плурализација конгруенције

#### 6.1.1.1. Атрибут

##### а) Номинатив:

а. *Женине* својбина доу'нев, *моје* родбина су у Амберіку ПрГ, *моје* родбина да донеси'у дарове, дошле *моје* родбина, *швоје* родбина да га акнев<sup>ф</sup>, *Зоранове* својбина шо има, ч'е ти доу'еф<sup>в</sup> ПодрГ, не могле *Дамн'анове* својштина, *негове* својштина иди'у на свадбу ЂГ, попнев те на ко'н'а *своје* роднина, *њојне* својбина ч'увал'е младу, *њојне* родбина помогл'е гу кол'ико могл'е, *помогл'е* гу родбина у Лазаревац, биле ги у гости родбина *н'ојне* ПодгГ, *наши* родбина имо

<sup>21</sup> Уп. са плурализацијом оваких именица и на другим тачкама српског језика (Вуловић 1969: 284–205; Богдановић 1987: 157).

<sup>22</sup> Граматички број обележен између заграда означава ређе облике.

зевњу, прво *сво'е својбина* се вика СиГ, могле и *ва'ше* својштина, де ти су саге *ѿво'е* својштина ЈКГ;

а<sub>2</sub>. *Мо'е* својбина ме помагале, трéбало да се поштуе *сво'е* родњина СрГ, óтишле у грат *свè на'ше* родн'ина ПрекГ, има'е *ѳол'еме* роднина, óве дéте *му'е* родбина ми го зíмал'е ГГ.

Напоредни су и примери са граматичком конгруенцијом:

*Твоа* својбина *била* *ѳолема* СрГ.

б) Општи падеж:

б<sub>1</sub>. Се крија по *на'ше* својбину, нéмој у *ѿу'м'е* родбину ПрГ, за *на'ше* својштину ЂГ, по *сво'е* својбину да викаш, блага погач'у за *мужн'еве* својбину да дава ПодрГ, по *сво'е* својбину да викам, у *мо'и* својбина<sup>23</sup>, код *мо'е* роднину дól'е, куд *мо'е* роднину сэм ишла, доц'е<sup>24</sup> гу родбина н'óјне, бéре *сво'е* родбину, *свè* својбину позóву, те извэдew двóјца о[д] *ѿво'е* родњину ПодгГ, донé'а у *на'ше* својбину СиГ, мóра да се има за *жéнину* својштину ЈКГ;

б<sub>2</sub>. Немало у *мо'е* својбина; у *на'ше* родњина нéмало СрГ, дарови за *Нуркове* родн'ина ПрекГ, свè со *сву'је* роднина ГГ.

#### 6.1.1.2. Предикат

Мо'е родбина да *донéси'у* дарóве, *до'ишле* мо'е родбина ПодрГ, н'егóве својштина *иди'у* на свáдбу ЂГ, *ѿо'инew* те на кó'н'а *сво'е* роднина ПодгГ, *на'ши* родбина *ѿмо* зевњу СиГ, *мóгле* и *ва'ше* својштина ЈКГ

В. и примере у т. 6.1.1.1.

#### 6.1.1.3. Плурализација облика – датив

а<sub>1</sub>. Помóгни ги *мо'ема* *својбинама* ПрГ, да ги уч'ини нéшто *младема* *својбинама* ЂГ, *ѿво'ема* *својбинама* ништа, *сѿа'рема* *својштинама* ПодрГ, óна да даде *сво'ема* *својбинама*, óне да даaw *сво'ема* *својбинама*, *мо'ема* *својбинама* нeмáло ПодгГ, *својбинама* *њеѳовéма* СиГ, *сво'ема* *родбинама*, да однéсеш и *сво'ема* *својбинама* ЈКГ;

а<sub>2</sub>. *На'шам* *родњинам* СрГ, *ѿву'ем* *роднинем* ГГ.

### 6.2. Скупина несродника

#### 6.2.1. Плурализација конгруенције

##### 6.2.1.1. Атрибут

а) Номинатив:

а<sub>1</sub>. Дé су *вéј* *деч'урл'ија* ПрГ, смó ишл'е *рафч'анске* *младиња*, *на'ше* *омладина* *наградил'е* *пругу* ПодрГ, *овéј* *деч'урл'ија* да *идow* у ц'ркву да *однéсо*, да *иск'риш'у* *кóлач'*; *нóјне* *друштво* ги *идоў*, *ѿо вел'ике* *друштво* *то'и* н'и́но *идоў*<sup>24</sup>, *сэбérew* се *на́род'* ПодгГ, смó биле *ѿуке* *сиротиња* ЈКГ;

а<sub>2</sub>. *Гóлеме* *сиротиња* *имале* у сéло СрГ, *дојдоха* *н'éѓове* *дружина* ГГ.

<sup>23</sup> Избор заменице м. р. подстакнут је чињеницом да је информатор жена и да *својбину* доживљава пре свега кроз мушки део популације који је остао у кући и који представља континуитет обичаја, навика и начина живота.

<sup>24</sup> О нестабилисаном стању у конгруенцији ових именица говори употреба атрибута и у јд. и мн., предиката у мн.



Уз ове именице конгруенција придевских речи је најчешће у јд., док је број потврда са семантичком конгруенцијом предиката већи.

Обична је и граматичка конгруенција: Од *оваа* сиротиња *нема* да се *узе* ништо СрГ.

б) Општи падеж:

б<sub>1</sub>. И *куч’у* би продаја за *своје* дружину ПрГ, како *можев* тако *сас овеј* сиротињу ПодгГ, позади *немирне* дец’урли’у, да је *сас своје* дружину ЈКГ;

б<sub>2</sub>. Немало ништо да се *једе* по *наше* сиротиња СрГ, *ошоф*<sup>а</sup> со *свује* дружина ГГ.

### 6.2.1.2. Предикат

а<sub>1</sub>. *Умирал’е* омладина по *путу* ПрГ, *иди’у* војска<sup>25</sup> да *пучају*, *нарот* *све ч’е се ужуши*<sup>ф</sup> од бомбардува’н’е ЂГ, сиротиња да *продавају* по *пијаче*, *шо можев* да *илаиш* сиротин’а, како *можев* сиротин’а да *има*<sup>ф</sup> *куч’у*; војска *ч’е не сйаси’у* от Шиптаре, *добро знадев* младина, па *ч’е оийиднев’ф* омладина на *пругу*, што *знади’у* омладина, *смо ишле* *све* младина ПодрГ, *му дошле* дружина, сиротин’а *не могле* ништа, младина *ишле* на *пругу*, *сэбэrew* се *народ’* ПодгГ, *уилашу* се *народ’*, *ишле* друштво у *кафану* ЈКГ;

а<sub>2</sub>. *Свёкеде ишле* омладина ГГ

Када је именица *кућа* / *куч’а* употребљена са значењем ‘укућани’, конгруенција је факултативно у множини:

*Помагале* гу *Милку* *своја куч’а* ПрГ, а *то’*, *своја куч’а* што *су*, *има снаа* да *ѓи ми’е* *ноге* ПодрГ, и *свака куч’а* да *омеси*<sup>и</sup> *погач’е*, *пите*; *дошле* *све то’* ка што *бил’е* *куч’а*; *калабалэк*, *можда имале* *педесет*, *шездесет* *свата* ПодгГ.

Знатно је обичнија граматичка конгруенција: Ал’и *свака куч’а* по *нешто* да *однесе* ПодгГ.

### 6.2.1.3. Плурализација облика – датив

*Нашема* *дечуријама* се *дало* ПрГ, *дећуријама* *никэд’* *не* *ги је доста* ЂГ, *стока овема* *дружинама* ПодрГ, да се *поклони* *нешто сиротињам* ПодрГ, *срйскема* *сиротињам* да *граду куч’е* ЈКГ.

## 6.3. Скупина животиња

### 6.3.1. Плурализација конгруенције

#### 6.3.1.1. Атрибут

а) Номинатив:

*Кэд* *устадо*<sup>в</sup> *наше* *стока* да *бёгају* ПодрГ, *ишј* *стоку* *нараним*, *растурише* се *наше* *стока* по *путу* ПодгГ.

б) Општи падеж:

*Стоку* *како-ко’* *има* *своје* ПодрГ.

<sup>25</sup> Тврдња М. Стевановића да у ЂГ им. *народ*, *војска*, *сйока* увек имају предикат у множини (СТЕВАНОВИЋ 1950: 151) није потврђена у мом материјалу, пошто су бележени и примери са јединском конгруенцијом (*Сирои* *нарот* *све избёга*, *Стока* *не* *ни била наша*).

Обичнија је граматичка конгруенција:

*Туј* стоку вржем, *дошла* стока от пасење ПодгГ, *нека* стока ти се оцјрвл'а ПодрГ.

### 6.3.1.2. Предикат

Нити ни се *йајив* стока, кад *усїадо́в* *наше* стока да *бѣжају*, стока не *мо́гле* да се *најѣв* ПодрГ, стока гу се *расїури́ше*, *расїури́ше* се стока по пу́ту ПодгГ, стока *йобѣ́гле* од вўце, *йїрчо* стока на Лепѣнац СиГ, *до́ле* *би́ле* стока ЖКГ.

Али је обично и: Може да отѣри *сво́у сїи́оку*, да н́осим *комиши́не сїи́оке* сѣно ЖКГ.

### 6.3.1.3. Плурализација облика – датив

*Сїока́ма ње́говѣ́ма* ПодгГ, *на́шема сїи́оке́ма* смо дава́ле ЖКГ.

7. ПЛУРАЛИЗАЦИЈА ПРЕДИКАТА УЗ ЗАМЕНИЦЕ. Факултативна плурализација предиката потврђена је мањим бројем примера уз заменице које су именички употребљене, а које се односе на скупину од више појмова (*сва́ки* / *сва́кој*, *не́ки* / *не́кој*, *ни́кој*).<sup>26</sup> Када имају значење неодређене или одричне заменице, плурализацији подлежу и друге заменице.

На ширење семантичке конгруенције уз ове заменице – поред лексичке множине – свакако је утицало и морфолошко приближавање заменица *\*kъto* и *\*кујь*, остварено у свим говорима ЈЗКиМ (Младеновић 2010: 71–72).

Оваква конгруенција уз заменице потврђена је у говорима призренско-јужноморавског типа у јужној Метохији и јужном Косову, али не и у говорима северношарпланинског типа. Слаби трагови потврђени су и у Сушићу, сиринићком насељу у непосредном суседству са Подгором.

Табела 3: Конгруенција уз заменице за лица *сва́ки* / *сва́кој*, *не́ки* / *не́кој*, *ни́кој*

|    | Контролор<br>когруенције | Конгруентна реч |       |            |       |        |       |
|----|--------------------------|-----------------|-------|------------|-------|--------|-------|
|    |                          | Предикат        |       | Предикатив |       | Копула |       |
| Н  | јд.                      | јд.             | (мн.) | јд.        | (мн.) | јд.    | (мн.) |
| Д  | јд.                      |                 |       |            |       |        |       |
| ОП | јд.                      |                 |       |            |       |        |       |

7.1. Са заменицом *сва́ки* субјекатски употребљеном предикат најчешће конгруира у једнини. Значење свеобухватности скупине од више јединица заменице *сваки* подстакло је семантичку конгруенцију предиката.

*Сва́ки мо́гл'е* да ти *укра́днеф*, *сва́ки вўкл'е* у своју *кўч'у* ПрГ, *сва́ки би ка́зал'е* по не́што, *сва́ки би до́неле* *раки́у*, (в. и СТЕВАНОВИЋ 1950: 151) ЂГ, *сва́ки ч'е до́несеф* *да́р*, *сва́ки оч'а́л'е* да *ви́див* *младанѣвесту*, *сва́ки сво́ју мўку* *има́дав*, *сва́ки йўцав<sup>ф</sup>* на сва́ку *стра́ну*, *сва́ки да ти йомо́гнев<sup>ф</sup>* на *кўч'у* ПодрГ, *сва́ки ч'есїи́шав*, *сва́ки н́осив* по *да́р*, *сва́ки йоја́л'е* у ц'ркву ПодгГ, *сва́ки во́лу да йи́ю*

<sup>26</sup> Уп. са сличном ситуацијом у банатским говорима (Ивић и др. 1997: 411).

СиГ, сваки куј-одакле, *се селиле* у Неродимл'е; сваки *носу* по дар, да га *лѣда*'у дѣте сваки ЈКГ;

Сваки *су њамѣѣни*, сваки *бил'е млади* ПодгГ.

## 7.2. Потврде са конгруенцијом према семантици множине заменице *нико*:

Никој *не оѣишл'е* да гу *видив*, никој *не моѣле* да *рабоѣав*<sup>ф</sup> ПрГ, никој *не оѣишл'е*, никој *не смѣа* да *идев*, никој *не знал'е*, никој *не смо знал'е* да збóримо, *не ч'е ѡбч'немо* никој *да јемо*, *не знамо* никој *шо је* ПодрГ, никој *не се дизáмо*, никој *не се радуáл'е*, *не се видóше* никој, *не се ч'уше* никој, никој *не смѣл'е* да *ѣѣнев* тóј ПодгГ, нико *ни'е* моѣле да га *куѣу* стан, нико *ни ѣшле* как Прѣштине ЈКГ, *друѣи* никој *не идоѣу* СиГ;

Никој *не бил'е м'рѣѣве*, никој *несу боѣáше* ПодрГ, никој *не бил'е сво'и* ПодгГ.

## 7.3. Заменица 'ниједан', употребљена у служби субјекта са значењем одричне заменице за лица, када има облик Нјд. м. р., факултативно се среће са плурализованим предикатом:

Нијен *не моѣле* да *се сѣáсив*<sup>ф</sup>, нијен *не дои'ов* у *куч'у* ПодрГ, нијен *не моѣл'е* да *рабоѣав*<sup>ф</sup>, и бáш нијен *не биле здрави* ПодгГ.

## 7.4. Неодређена заменица за лице употребљена у субјекатској служби, среће се с предикатом у множини у мањем броју примера. Акценат заменице у оваквим примерима не упућује на придевску употребу, пошто је у јужно-метохијским говорима акценат ове заменице везан за пенултиму.

Оваква конгруенција неодређене заменице за лица подстакнута је њеном употребом у атрибутој функцији, када она има облике различитих родова (Младеновић 2010: 87–90).

Некој *не знав* за стрá, никој<sup>27</sup> *во́л'ив* да *кра́деф*<sup>ф</sup>; де́кој *мо́жев*<sup>ф</sup>, де́кој *не мо́жев*<sup>ф</sup> да *ч'уѣив*<sup>ф</sup> ПрГ, некој *не рабоѣају*, некој *не зна́дав* ништа, никој *кóсију* цѣ'а дѣн, никој *моѣл'е* да *ѣзи'у* ПодрГ, никој *ч'е оѣи́дnew*, никој *ч'е оѣи́áнев*; никој *уми́рал'е* од огњѣце ('повишена температура људског тела'), некој *сáмо збóрив* ПодгГ.

## 7.5. Када се заменицом *кој* означава више лица, у мањем броју примера потврђена је факултативна плурализација предиката:

Кóј бѣја у комшилѣк, *ѡбѣ́зл'е*, *наѣушѣи́л'е*; кóј оч'áја, *ѣ́ил'е*; О, кóму се пѣло, *ѣ́ил'е* ка сѣгена тáко и тѣде ПодрГ, кóј *моѣл'е* да *ѣродáдев*, *ѣродáл'е* ПодгГ, кóј *оѣѣше* да се укачѣте; кóј *мо́жоѣу*, кóј *су тѣја* СиГ.

## 7.6. Семантика множине ових заменица, али и збирних именица, огледа се у множинском облику заменичке енклитике употребљене као удвојени објекат:

<sup>27</sup> О морфолошком продору /ни-/ у /не-/ у говорима ЈЗКиМ в. Младеновић 2010: 83–90.

а) Ја некому би *џи* донела м<sup>а</sup>сло, свакога с<sup>а</sup>м *џи* пом<sup>о</sup>гла, никому не смо *џи* однеле ПодрГ, свакому би *џи* казала за њу, свакому сам *џи* дала, свакому да *џи* пом<sup>о</sup>гнеш ПодрГ, никому ни *џи* дала да је<sup>ј</sup>у, свакому смо *џи* купиле по нешто ЈКГ.

б) Исто се догађа и када је заменичка енклитика збирних именица удвојени објекат:

Зашто *џи* отера<sup>а</sup>сте децу ПрГ, својбину све да *џи* изг<sup>а</sup>рл<sup>и</sup>иш, Митрове брач<sup>у</sup> *џи* истепал<sup>е</sup>, наше сиротињу *џи* терав<sup>ф</sup> ПодрГ, те<sup>ј</sup> децу *џи* уз<sup>е</sup>ја, своје стоку дон<sup>е</sup>ја *џи* у куч<sup>у</sup> ПодгГ, прво своје родбину *џи* ви<sup>к</sup>неш, млад<sup>и</sup>њу *џи* уч<sup>и</sup>иш ЈКГ.

**8. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ.** Колебања у конгруенцији, иначе присутна на читавом дијалекатском простору српског језика, са – додуше – различитим резултатима, посебно у конгруенцији предиката са збирним именицама, последица су чињенице „што збирна множина ипак није ‘права множина’ (него неки вид неутрализације по броју, некаква ‘множинска једнина’ или ‘једнинска множина’), а и то што је средњородност збирне множине прије резултат неутрализације по роду (ознака не-рода) него некакав ‘прави’ средњи род” (Прањковић 1984: 175).

8.1. Увођењем збирних у општу једнинско-множинску парадигму елиминишу се две категорије множине у говорима ЈЗКиМ. Смањење броја обличких дистинкција део је опште тенденције ка смањењу броја јединица у морфологији у балканизираним српским дијалектима.

Замена граматичке конгруенције уз збирне именице семантичком део је опште тенденције приближавања значења и облика као дела укупног упрошћавања граматичког система.

У регулисању односа опште и збирне множине у говорима ЈЗКиМ остварена је или морфолошка експанзија опште множине, када за то постоји морфолошка могућност (прут : *прући* < *пруће*), или се експанзија опште множине огледа у експанзији само неких множинских облика (у дативу им. на -а: *децама*, *браћама* / *браћима*, *својбинама*, *двојицама*), или се експанзија огледа у семантичкој конгруенцији, независно од облика именице – када се ствара инконгруентност по броју у примерима типа *сас моје децу*.

Множинска конгруенција предиката са неким именичким заменицама за лица – које лексички представљају множину (општа, неодређена и одрична) – остварује се принципијелно на исти начин као и плурализација конгруенције уз збирне именице.

8.2. Лексичко-граматичка разлика између опште и збирне множине не слаби само у неким српским говорима, већ је обележје и других словенских језика. Приближавање збирне множине општој могуће је пошто је заједнички сегмент у значењу обеју множина казивање скупина од више ентитета. Обе множине, независно од дистинкције / бројиво ~ небројиво / са морфолошким последицама, представљају лексичку множину која се контрастира према једнини. Слабљење и / или нестанак збирних именица са њиховим приближавањем општој множини показује да је дистинкција / један ~ више од један / примарна, а да је дистинкција / бројиво у скупу ~ небројиво у скупу / редундантна за значење скупине од више истих ентитета.

8.3. Укупна језичка структура и лингвогеографски распоред српских говора у којима се облик највише приближио значењу, што је довело до плурализације облика и плурализације конгруенције збирних именица и неких заменица, упућује на утицај миксоглотије на ширење једноставнијег модела у коме значење и облик нису конфронтирани.

На значај језичког контакта и вишејезичности за плурализацију збирних именица и плурализацију конгруенције неких заменица упућују сличне тенденције и слични резултати у трима дијалекатски разнородним и удаљеним говорима: у балканизираним српским дијалектима, у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта и у говору Мрковића.

#### ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића. Девети том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1990 (1905).
- Богдановић, Недељко. Говори Бучума и Белог Потока. *Српски дијалектолошки зборник XXV* (1979): 1–178.
- Богдановић, Недељко. Говор Алексиначког Поморавља. *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): 10–302.
- Букумирић, Милета. Говори северне Метохије. *Српски дијалектолошки зборник I*. Београд (2003): 1–456.
- Видоески, Божидар. Северните говори. У: Божидар Видоески, *Дијалектиите на македонскиот јазик*. Том 2. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999 (1954), 159–239.
- Видоески, Божидар. *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик, 1962.
- Видоески, Божидар. Кон разграничувањето на полошките говори. *Зборник Мајници српске за филологију и лингвистику IV–V* (1961–1962а): 343–356.
- Вузовић, Лука. Мрковићки дијалект. *Српски дијалектолошки зборник XVIII* (1969): 73–399.
- Вукадиновић, Вилотије. Говор Црне Траве и Власине. *Српски дијалектолошки зборник XLII* (1996): 1–317.
- Ивић, Павле. О говору Галипољских Срба. *Српски дијалектолошки зборник XII* (1957): I–XXII, 1–519.
- Ивић, Павле и др. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови. *Српски дијалектолошки зборник XLIII* (1997): 1–585.
- Јовић, Душан. Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): 1–239.
- Јуришић, Марина. *Говор Горње Пчиње (гласови и облици)*. Монографије 6. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 2009.
- Марковић, Јордана. Говор Заплања. *Српски дијалектолошки зборник XLVII* (2000): 7–307.
- Младеновић, Александар. *Повеље кнеза Лазара*. Београд: Чигоја штампа, 2003.
- Младеновић, Радивоје. Говор шарпланинске жупе Гора. *Српски дијалектолошки зборник XLVIII* (2001): 1–606.
- Младеновић, Радивоје. Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије. *Зборник радова са Међународног научног скупља „Живот и дело академика Павла Ивића“*. Јудита Планкош (ур.). Суботица: Градска библиотека, Београд: Српска академија наука и уметности, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Београд: Народна библиотека Србије, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004, 209–249.
- Младеновић, Радивоје. Граматичка основа именица са номинативом множине на -и (мужи, синови, дедови, пружни, јарићи) у јужнометохијским и северношарпланинским говорима. *Јужнословенски филолог LXI* (2005): 147–177.
- Младенович, Радивое. Говори трех мусульманских славянских этнокультурных групп на юго-западе Косово и Метохии. А. Н. Соболев и А. Юркина (ур.). *Материалы Международной*

- научној конференцији (Санкт-Петербург, 11–12 јуна 2004 г.). Санкт-Петербург – Мюнхен: Biblion Verlag: Институт лингвистических истраживања РАН, Комисија по балканском језикознању при Међународном комитету слависта, 2005а, 52–82.
- Младеновић, Радивоје. Семантика и граматичка стабилност именица *pluralia tantum* у српским (словенским) говорима на југозападу Косова и Метохије. Радоје Симић (ур). *Српски језик, књижевност и уметност*. Крагујевац: Скупштина града – Универзитет у Крагујевцу – Филолошко-уметнички факултет – Кораца, 2007, 97–118.
- Младеновић, Радивоје. *Заменице у говорима југозападног дела Косова и Метохије*. Монографије 12. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 2010.
- Павловић, Миливој. Говор Сретачке жупе. *Српски дијалектолошки зборник VIII* (1939): 1–353.
- Павловић, Миливој. *Говор Јањева*. Нови Сад: Матица српска, 1970.
- Пранковић, Иво. Збирне именице и категорије броја у хрватском или српском језику. *Научни саставак слависти у Вукове дане 13* (1984): 171–175.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. Српски припремни говор I. *Српски дијалектолошки зборник XLVII* (1996): 317–614.
- Рјечник – *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Таковачки говор. *Српски дијалектолошки зборник XI* (1950): 1–252.
- Ћирић, Љубисав. Говор Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник XXIX* (1983): 7–119.

Радивоје Младеновић

# МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ И СИНТАКСИЧЕСКАЯ ПЛЮРАЛИЗАЦИЯ СОБИРАТЕЛЬНЫХ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ И НЕКОТОРЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В ГОВОРАХ ЮГО-ЗАПАДНОЙ ЧАСТИ КОСОВА И МЕТОХИИ

## Резюме

В данной работе рассматривается судьба собирательных имен существительных и местоимений, которые посредством единственного числа выражают множественное в говорах юго-западной части Косова и Метохии, включающей северную часть Шар-Планины, южную Метохию и южное Косово. Морфосинтаксические изменения рассматриваются как на уровне реорганизации формы (пруће > *џрућу* / *џрућа*, деџама, својбинама, двојицама), так и на уровне согласования этих групп (*наше деца дошле, онé снóпл'е скайáле, за њеџове својбину, сваки своју мýку имада́в*). Благодаря большему объёму плюрализации проанализированные говоры являются единым ареалом на сербском диалектном пространстве.

Ослабление лексико-грамматических различий между общим и собирательным мн. ч. и сближение собирательного мн. ч. с общим в работе объясняется наличием общего сегмента в значении обоих мн. чисел – употребление группами, состоящими из большего числа различных диалектоносителей. Ослабление и / или исчезновение собирательных имен существительных показывает, что дистинкция / один ~ больше одного / первична, а дистинкция / определенное число в группе ~ неопределенное число в группе / сеантически избыточна для группы, состоящей из большего числа одних и тех же диалектоносителей.

Лингвогеографическое распределение и языковая структура сербских говоров в целом, где форма в большей степени зависит от значения, что и привело к плюрализации форм и плюрализации согласования, указывают на значимость миксоглотии для широкого распространения наиболее простой модели, в которой значение и форма не противопоставлены.

Радивоје Младеновић  
Универзитет у Крагујевцу  
Филолошко-уметнички факултет  
Крагујевац  
[radivoje.mladenovic@gmail.com](mailto:radivoje.mladenovic@gmail.com)



Nadežda Silaški  
Tatjana Đurović

## THE NATURAL FORCE METAPHOR IN THE CONCEPTUALISATION OF THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS IN ENGLISH AND SERBIAN

The paper, set within the wider theoretical framework of Cognitive Theory of Metaphor, deals with the conceptualisation of the global financial crisis in English and Serbian, focusing on the topic *ECONOMIC CRISIS IS A NATURAL FORCE* metaphor, cognitively and linguistically realised by means of several metaphors discussed in the text. The data collection for the analysis was gathered from various media sources during the period 2007–2010, which coincides with the outbreak of the global financial crisis, on the one hand, and the first signs of economic recovery, on the other. Our main aim is to contrast the use of this metaphor in order to find out, by adopting an interlinguistic and intercultural approach, whether any universal or culture-specific aspects of the *NATURAL FORCE* metaphor may be found in the two languages. As metaphors are generally rarely void of any evaluative stance, we also point out some ideological aspects of the *NATURAL FORCE* metaphor used for the conceptualisation of the global financial crisis in English and Serbian.

*Keywords:* conceptual metaphor, *NATURAL FORCE* metaphor, global financial crisis, English, Serbian.

**1. INTRODUCTION.** Having resulted in the collapse of large financial institutions, the bailouts of banks by national governments and sharp downturns in stock markets around the world, the global financial crisis, which started in 2007, has had the most severe consequences since the Great Depression of the 1930s. Naturally, it has drawn a large body of comments, opinions, suggestions and criticisms from economic and financial experts and non-experts alike as to its causes, effects, and future policy responses. All these diverse opinions, recommendations, interpretations, explanations, etc. may be termed “discourses of the crisis” (LAI – YEUNG 2003: 463), as a label for describing various modes “through which meanings are constructed and conveyed (un)intentionally to their recipients” (LAI – YEUNG 2003: 463). In this paper we deal with one way of the conceptualisation of the global financial crisis in English and Serbian, that by means of the *NATURAL FORCE* metaphor, in order to establish, by adopting an interlinguistic

---

\* The paper is the result of research conducted within project no. 178002 *Languages and cultures across space and time* funded by the Ministry of Science and Technological Development of the Republic of Serbia. A much shorter version, titled “*From a local squall to the global tsunami – the NATURAL FORCE metaphor in the conceptualisation of the global financial crisis in English and Serbian*”, was presented at the Sixth International Conference on English Language and Literary Studies *Facing the Other in the Absence of Theory*, September 30–October 2, 2010, Faculty of Philosophy, Nikšić, Montenegro. The authors would like to thank two anonymous reviewers for their insightful comments on an earlier version of this paper.

and intercultural approach, whether any universal or culture-specific aspects of the NATURAL FORCE metaphor may be found in the two languages as well as whether this metaphor is ideologically coloured and evaluatively loaded.

Dealing with the issue of the universality of conceptual metaphors, Kövecses (2002: 163) argues that it is very difficult to answer the question if there are any conceptual metaphors that can be found in all languages and cultures “considering that there are more than 4,000 languages spoken currently around the world”. What research can do, according to Kövecses, is “to look at some conceptual metaphors that one can find in some language and then check whether the same metaphors exist in typologically very different languages” (2002: 163). If they do occur, it is possible to set up a hypothesis that they may be universal. This is the approach we have adopted in this paper. Firstly, we noticed the use of the NATURAL FORCE metaphor in English, after which an attempt was made to check whether the same metaphor is used for the conceptualisation of the global financial crisis in Serbian as well. Since the same metaphor (the NATURAL FORCE metaphor) turned out to occur in the data collections both in English and Serbian, the question that arose was the following – why is the NATURAL FORCE metaphor shared between English and Serbian for the conceptualisation of various aspects of the global economic crisis? Is it only because of the shared physical as well as cultural experience that we, as human beings, have not only with the natural disaster forces such as storms, floods, tornadoes, volcanoes, earthquakes, tsunamis, etc., but also with the four elements of nature (earth, water, air and fire), regardless of what language we speak? Additionally, does the NATURAL FORCE metaphor, used for the purposes of conceiving of the global financial crisis, contain any ideological component which could indicate that it is used deliberately and consciously in order to shape and construct a particular discourse because this was the initial intention of its creator? In the sections that follow an attempt will be made to provide some possible answers to these and similar questions. We will argue that the choice of metaphors used in popular economic and business discourse may have an impact on the reasoning, judgement and the way social and economic issues are conceived of by the readers<sup>1</sup>, thus strongly advocating a view according to which metaphor has a crucial role in constituting and shaping reality (BOERS 1997: 239), as initially proposed by Lakoff and Johnson (1980). As this paper offers not only an interlinguistic but also an intercultural analysis of the NATURAL FORCE metaphor, an attempt will be made to establish similarities and differences in the metaphorical construal of reality between English and Serbian, as well as to offer some possible explanations for the underlying motivation for the choice of this particular metaphor in popular economic and business discourse. Our analysis is not quantitative and we are not interested in the frequency analysis of the NATURAL FORCE metaphor, nor do we tend to establish the metaphorical density of the texts from the corpus. Within the framework of Cognitive Linguistics, our main focus is on the qualitative analysis of the examples of the NATURAL FORCE metaphor used in popular economic and business discourse in English and Serbian.

<sup>1</sup> See Boers (1997), who shows that “exposure to different metaphors to describe a general economic scenario can lead to different lines of reasoning” (1997: 238). The results of his study “offer strong support to a *constitutivist* view of metaphor” (1997: 239), as originally advocated by Lakoff and Johnson (1980).

2. THEORETICAL FRAMEWORK AND DATA COLLECTION. The theoretical framework used in this paper is that of Conceptual Metaphor Theory (CMT), as initiated by Lakoff and Johnson (1980) and later modified to better accommodate metaphors that occur in authentic discourse (see e.g. SEMINO 2008; CAMERON – DEIGNAN 2006; etc.).<sup>2</sup> According to the main tenets of Conceptual Metaphor Theory, metaphor is not a property of individual linguistic expressions and their meanings, but of whole conceptual domains. Lakoff and Johnson use the *TARGET DOMAIN IS SOURCE DOMAIN* formula to describe the metaphorical connection between the two domains. More precisely, the conceptual metaphor consists of a structural mapping from a more structured and tangible, more concrete and physical *source* domain onto a more abstract and less structured *target* domain. In this view, metaphor is not only an ornamental feature of language but plays a central role in the way we conceptualise the world. It is of crucial importance to draw a distinction between *metaphor* and *linguistic metaphor*. While *metaphor* is now used as the equivalent to *conceptual metaphor*, *linguistic metaphor* (more commonly known as a *metaphorical expression*) is the linguistic realisation of a particular conceptual metaphor. The corollary is that it is our conceptual system that is metaphorical in nature, not the language itself. However, contemporary metaphor research from the late 1990s onwards has completely shifted focus from viewing metaphor as a primarily cognitive phenomenon, placing great emphasis on “the importance of language use in understanding metaphor” (CAMERON – DEIGNAN 2006: 672). In other words, metaphor now emerges as an equally cognitive and linguistic phenomenon. In this new “emergentist perspective” metaphor is viewed as a blend of linguistic, conceptual and socio-cultural aspects (CAMERON – DEIGNAN 2006: 674). Charteris-Black (2004: 24) also emphasises the “interconnecting aspects of metaphor” arguing for such a definition of metaphor which incorporates its semantic, cognitive and pragmatic dimensions. A semantic role of a metaphor refers to the creation of new meanings for words, “since the meanings of words change over time” (CHARTERIS-BLACK 2004: 20) and it is difficult to determine what counts as a metaphor. Thus, definitions of metaphor also need to address a cognitive role of metaphor in developing our understanding on the basis of analogy, and a pragmatic one arising from “the underlying purpose of [metaphor] influencing opinions and judgements by persuasion” (CHARTERIS-BLACK 2004: 21), since metaphors are often used “persuasively to convey evaluations and therefore constitute part of the ideology of texts” (CHARTERIS-BLACK 2004: 28). In this paper, therefore, metaphors are regarded as a powerful persuasive tool used for generating specific value judgements thus constructing via discourse a certain point of view. It is for this reason that we use another theoretical framework, that of Critical Metaphor Analysis (CMA) (CHARTERIS-BLACK 2004), which will help us to conduct “the ideological analysis of implicit textual content” as “texts are not as neutral as they at first appear” because “the social processes that lead to unconscious choices being made are concealed or made opaque in the linguistic encoding” (CHARTERIS-BLACK 2004: 30). The combination of CMT and CMA may provide a synergetic

<sup>2</sup> For an overview of Conceptual Metaphor Theory with examples of metaphors in Serbian see KLIKOVAC 2004, particularly p. 7–44. For a discussion of metaphors that occur in Serbian authentic public discourse see e.g. RASULIĆ 2008; SILAŠKI ET AL. 2009; ĐUROVIĆ – SILAŠKI 2010, etc.

effect, enabling the researcher to establish whether a certain metaphor carries any ideological meaning in real discourse, in this case, popular economic and business discourse.

The English data for the analysis have been gathered from the *Financial Times*, a British international business newspaper, whereas the Serbian examples of metaphorical expressions have been excerpted from a variety of sources: business and economy sections of a number of dailies of general orientation (*Blic*, *Politika*, *Glas javnosti*, *Večernje novosti*, *Borba*, *Dnevnik* and *Danas*), some business oriented electronic news media (*EMportal* and *Biznis novine*) as well as from some electronic media of general orientation (*B92* and *e-Novine*). The texts from which the metaphorical expressions as linguistic realisations of the NATURAL FORCE metaphor were excerpted in both languages (totalling around 65,000 words, respectively) proved to be mainly aimed at the general public, i.e. ordinary people, not specifically at experts. Therefore, such discourse may be termed *popular economic and business discourse*, which refers to “journalistic texts that deal with current economic and business matters for an audience of experts and non-experts, and seek to inform and entertain more generally” (SKORCZYNSKA – DEIGNAN 2006: 89). The examples originate from the period between 2007 and 2010<sup>3</sup>, which more or less coincides with the outbreak of the global financial crisis, on the one hand, and the first signs of economic recovery, on the other. The method for metaphor identification we applied here is the one proposed by the Pragglejaz Group (2007) – *Metaphor Identification Procedure* (MIP), which we used as a reliable tool to check the metaphoricity of the lexical units relating to natural forces as well as to establish their basic and contextual meaning. The procedure of metaphor identification is realised through four stages starting with reading the entire text to establish a general understanding of meaning. The two central stages comprise first, determining the lexical units, and then, for each lexical unit<sup>4</sup>, establishing its contextual meaning, deciding if it has a more basic contemporary meaning (defined as that which is more concrete, related to bodily action, more precise, as well as historically older), and determining whether the contextual meaning contrasts with the basic meaning but can be understood in comparison with it. If these questions are positively rated, in the last step the lexical unit is marked as metaphorical (see PRAGGLEJAZ GROUP 2007: 3). Having established the presence of metaphoricity modelled on MIP, we then extracted the parts (sentences, parts of sentences or titles of newspaper articles) containing those expressions which both of us judged to be metaphorical. Some of these sentences will be used to illustrate our points in the analysis that follows.

In the next section we deal with the most prominent aspects of the NATURAL FORCE metaphor and the main purpose it serves in the popular economic and business discourse in English and Serbian.

**3. THE NATURAL FORCE METAPHOR.** Although Kövecses (2007: 37) claims that “[i]t is not always easy to distinguish physical forces from natural ones”, he clas-

<sup>3</sup> More precisely, English data refer to the period February 2007–January 2010, while Serbian data originate from the period November 2007–October 2009.

<sup>4</sup> A “lexical unit” refers not only to individual words but also to multiword expressions (SEMINO 2008: 12).

sifies natural forces as “a subcase of physical forces” (2007: 37), the classification we adopt in this paper as well. In our opinion, the NATURAL FORCE metaphor, as used for the conceptualisation of the global financial crisis both in English and Serbian, has two main purposes. The first one is that it helps emphasise the unpredictability of the crisis, thus presenting those responsible for its outbreak as innocent and powerless lookers-on unable to discern the early warning signs of the impending events. The aspect of the global financial crisis that the NATURAL FORCE metaphorical scenario seems to highlight here is the uncontrollable character of the event, its nothing-can-be-done-about-it aspect. Within this frame, by employing catastrophic and cataclysmic metaphorical images, readers are expected to accept “the images of a doomsday scenario” (MARTÍN DE LA ROSA 2007: 24), so that, “unless they want to question the validity of this discourse, [they] have no other option but to embrace [...] the rhetoric and the logic resulting from it” (MARTÍN DE LA ROSA 2007: 24).

The second purpose the NATURAL FORCE metaphor serves in popular economic and business discourse is that of masking the agency – the doer of the action. What the NATURAL FORCE metaphor accentuates is pointed out by Kövecses, who claims the following, albeit speaking about the conceptualisation of emotions:

“If we are carried away and swept off our feet, we have no control over what is happening to us. And not only do we not have control over it, we can’t help it either. In other words, we are passive in relation to the event or state that we are involved in. We are not the agents but the victims or patients. It is this aspect of the concept that is highlighted by the NATURAL FORCE metaphor.” (KÖVECSES 2002: 87)

If the global financial crisis is talked about in terms of the natural force, no-one may be held responsible for the disastrous effects of the human acts which have caused the crisis to break out. It is the crisis itself, understood as an unpredictable, uncontrollable and above all hostile event, that is the main agent – no human being is able to control earthquakes, tsunamis, storms, etc. since they are beyond human control and influence. The global financial crisis is thus metaphorically presented as a sudden, out-of-nowhere event, which diverts people’s attention from its causes, its originators, and, most importantly, from human decisions which were supposed to be made in order to prevent the crisis from occurring in the first place. The NATURAL FORCE metaphor thus serves the purpose of holding *force majeure* responsible for the crisis and its consequences, a force which essentially frees all the parties from liability or obligation in case of an extraordinary event or circumstance beyond the control of those parties. It is almost like an *Act of God* – a disembodied, externally imposed force on which human beings have no influence. However, prior experience has shown that economic and financial crises should be observed as a fact of business life, and their cyclical nature makes them rather predictable in comparison to floods, earthquakes, volcanoes, and other ‘whims’ of nature. While natural disasters are “extremely difficult or even impossible to foresee because they are the products of many interdependent ‘agents’ and cascades of events in inherently unstable systems that generate large variations” (ZANINI 2009: 1), economy is a human-made system, traditionally viewed as fully transparent and rational, self-regulating and striving toward equi-



librium. Henderson (1982) points out that economics is the *result of decisions taken by rational agents*, and economy is “nothing more than the *accumulated outcome of human choice*” (1982: 149, our italics). It is we as human beings, as rational agents, who make economic choices thus modelling the economy. The global financial crisis was caused by greedy and hazardous behaviour of people, not by an unexpected and uncontrollable force beyond human control. By drawing parallels between failures of human-made systems such as economy on the one hand and similar complex natural systems on the other, metaphor creators are primarily aiming to capture the extreme and abrupt nature of the circumstances, simultaneously camouflaging culpability of economic and political experts for not making the necessary provisions and contingency plans so as to soften the devastating blow of the crisis. Hence by employing the NATURAL FORCE metaphor, which aptly masks the doer of the activity, metaphor creators only use what are for them the most favourable aspects of this metaphor – the unknown agency and a disruptive nature of the force in question.

#### 4. THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS AS A NATURAL FORCE IN ENGLISH AND SERBIAN.

In an attempt to find perceivable analogies in their environment to cognitively and linguistically present the full impact of the crisis, metaphor creators tap into phenomena which in terms of their power, dynamism, etc. are reminiscent of the state of markets worldwide. It is the natural phenomena (wind, atmosphere in general, water, tectonic shifts, etc.) whose features of being highly spontaneous, involuntary, obscure and changeable as regards the source of their movements, map onto the abstract concept of the crisis.

The topic, overarching NATURAL FORCE metaphor is realised via the reiterative use of several metaphors, classified according to the source domain used to conceptualise the global economic crisis and its various aspects in English and Serbian. In the sections which follow we deal with the CATASTROPHE/DISASTER, AIR/WIND, WATER, EARTHQUAKE, and VOLCANO metaphors, which we illustrate with their linguistic instantiations. We also provide possible explanation for the selected mappings and the relationship between the source and target domains in light of the ideological role metaphors play in authentic popular economic and business discourse in the two languages, at the same time discussing possible differences in the use of these metaphors between English and Serbian.

4.1. CATASTROPHE/DISASTER METAPHORS. Generally speaking, descriptions of the current economic and financial crisis have drawn on the NATURAL DISASTER metaphors, i.e. on “depersonalification” (CHARTERIS-BLACK 2004: 140), since economic events that are actually caused by people are described “as if they were natural disasters” (CHARTERIS-BLACK 2004: 140). As data collections in both English and Serbian show, inanimate natural disasters do not refer to any particular natural force, such as storms, floods or earthquakes, elaborated later in the text, but the discursive power of the NATURAL DISASTER metaphors, similarly to subsequent other metaphors, lies primarily in imparting the scale and destructive power of the financial forces, as evidenced by the metaphorical expressions in English such as *economic apocalypse*, *catastrophe*, *natural disaster*, *economic cataclysm*,



*shifted economic gravity, a chain reaction of crashes and collapses*, etc. i.e. by *apokalipsa, kataklizma, finansijska katastrofa* in Serbian.

#### English

- (1) If crisis is change's catalyst, recovery is its inhibitor. As preparations for the G20 summit get under way, finance ministers meeting in London deserve credit for averting *economic apocalypse*<sup>5</sup> (FT, Sep 3, 2009).<sup>6</sup>
- (2) Mr Obama is said to credit Mr Bernanke with a leading role in helping to avert *economic catastrophe* (FT, Aug 25, 2009).
- (3) ... the economic crisis has felt like a *natural disaster*... (FT, Mar 12, 2009).
- (4) The G20 leaders can look back on this year with satisfaction, with a good claim to having prevented *economic cataclysm* (FT, Sep 18, 2009).
- (5) In the world after the crisis, the *centre of economic gravity* has shifted to really large agglomerations of power (FT, Jan 4, 2010).
- (6) Since the financial crisis unleashed a *chain reaction* of crashes and collapses, commentators have clamoured to say the world will never be the same (FT, Jun 11, 2009).

#### Serbian

- (7) *Apokalipsa* iz Davosa (Politika, Feb 2, 2009).
- (8) Svi koji su odgovorni za privredni sektor u svetu moraju promeniti ponašanje, jer ako se budu ponašali isto kao pre početka krize dogodila bi se *kataklizma* jer bi se ponovila ista ekonomska kriza... (EMportal, May 8, 2009).
- (9) Ipak, analitičari tvrde da se finansijska kriza kao zarazna kuga<sup>7</sup> širi i već zahvata Evropu pa što se rešavanje više odlaže to bolest sve više uzima maha i cela planeta će se naći u kandžama dosad neviđene *finansijske katastrofe* (Glas javnosti, Oct 1, 2008).

It comes as no surprise that severe disturbances of nature seriously affect people's lives. Invoking catastrophic scenarios of unspecified disasters in which the natural law of gravity is being challenged and massive, apocalyptic destruction ensues as in the aftermath of floods or earthquakes, serves to convey the devastating impact of what has been occurring globally. "There does seem to be a strong element of hyperbole in disaster-based keywords because they exaggerate the severity of market trading conditions" (CHARTERIS-BLACK 2004: 154). However, the NATURAL DISASTER metaphors conceal one important notion – the financial crisis is not a natural disaster, but is brought about by people. Metaphorising the economic and financial crisis as a natural disaster shifts the focus of attention away from its causes, especially "from its social and geographic source" (CHIANG – DUANN 2007: 596), letting economic actors evade responsibility they should

<sup>5</sup> Henceforth, all examples of metaphorical expressions will be *italicised*.

<sup>6</sup> Each source contains the name of the media and the date of its publication.

<sup>7</sup> Several other source domains may be noticed in our examples in both languages, which are subtly intertwined with the NATURAL FORCE source domain, thus further structuring the thinking about the global financial crisis, conceptually realised through metaphors such as THE CRISIS IS A DISEASE, the zoomorphised CRISIS IS AN ANIMAL, the personified CRISIS IS HUMAN, etc. All these metaphors deserve an individual study and detailed discussion, which is beyond the scope of the present paper. See, though, SILAŠKI – ĐUROVIĆ (2010) for a discussion of THE ECONOMY IS A PERSON metaphor used for conceptualising the global financial crisis in English and Serbian.

accept. The equation of the source of the global financial crisis to that of any natural disaster nicely blurs the social aspects of the origin of crisis, i.e. the fact that it is the product of decisions made by governments and companies. If those decisions had been made differently, they could have led to different outcomes. According to Charteris-Black, conceptualising a highly abstract concept of the global financial crisis “caused by humans as the outcome of natural processes” is “a type of reverse personification” (2004: 154), which serves to veil the originator of the crisis in the first place. Moreover, no reference in the NATURAL FORCE metaphor is made to the pain people endure in these harsh economic times, adding to viewing the financial crisis as disembodied, extraneous force. Dramatic aspects of the crisis on the one hand, and obfuscation of the doer of the action, on the other, which in turn draws on the notion of unpredictability, is further evidenced by metaphors of the specified source domains, such as storms, typhoons, floods, tsunamis, earthquakes, or volcanoes, on which we further elaborate in the next sections.

4.2. AIR/WIND METAPHORS. The AIR/WIND metaphors encompass a substantial group of metaphorical expressions in both English and Serbian data collections. Also, both data collections exhibit rich diversity of the AIR/WIND metaphors stemming from the most salient characteristics of winds such as their speed, strength, and the direction from which they are blowing. Thus, the financial crisis is likened to *winds* in general, additionally modified as *cold* or of *gale force*, then *squalls* as rather strong winds of intermediate duration, to extremely strong, devastating winds accompanied by heavy rain, such as *storms*, *tempests*, *hurricanes*, and *typhoons* in English, that is, *oluja*, *tornado*, or *uragan* in Serbian. The following examples from both English and Serbian show evidence of using the same conceptual metaphor with almost equivalent linguistic expressions:

English

- (10) Banks, insurers and building societies will have to dramatically overhaul how they assess their ability to weather another *financial storm* under proposals put forward by the Financial Services Authority (FT, Dec 12, 2009).
- (11) “Fear would be a bad adviser,” the matriarch said a year ago, when the company was *in the eye of the financial hurricane* that almost *blew away* her wealth (FT, Dec 29, 2009).
- (12) He warned that the *local squall* in the US could easily turn into a global *tempest* with profound consequences for economic growth (FT, Dec 15, 2008).
- (13) As appropriate as those superlatives might have seemed in the late 1990s, they depicted a *squall* compared with the current *tsunami* (FT, Mar 10, 2009).
- (14) Mr Cohen describes the financial crisis as “five weeks of hell”. “The challenge for us was to keep on an even keel and keep our balance in front of *gale force winds*,” he says (FT, Oct 22, 2009).
- (15) Jan Parkinson, managing director of Local Government Employers, said councils had already had to cut thousands of jobs because of the “*cold winds of recession*” (FT, Jan 20, 2010).
- (16) While Japan’s financial system remained sound, he said, there was no doubt that the global crisis would affect Japan’s real economy. [...] “We can’t wait for the *typhoon* to pass,” Mr Aso said (FT, Oct 30, 2008).

Serbian

- (17) Ovo pitanje je postavljeno čim je postalo očigledno da se *finansijska oluja koja se uzvitala* sa Volstrita neće, u svom pustošnom pohodu, zaustaviti samo na Americi, a odgovor je stigao prošlog ponedeljka (*Politika*, Oct 25, 2008).
- (18) Svetski finansijski lideri složili su se na sastanku u Vašingtonu da se pojavio „procep u *oblaku*” svetske *ekonomske oluje*, ali da je potrebno preduzeti dodatne mere kako bi se osigurao kraj globalne recesije (*Blic*, Apr 26, 2009).
- (19) *Finansijski uragan*, koji je krenuo sa Istočne obale Amerike, iz njujorške novčane svetinje Volstrita, još *pustoši* njene obale, ali ozbiljno preti i berzama na mnogo daljim prostorima (*Politika*, Oct 1, 2008).
- (20) Srbiju bi „*tornado*” uvezene finansijske krize ozbiljno mogao da pogodi već krajem prvog kvartala naredne godine... (*Večernje novosti*, Dec 14, 2008).
- (21) Ekonomista Miodrag Zec ističe da je privreda povezana i da je srpsko tržište plitko i da ga može protresti i najmanji *povetarac*, što znači da će krediti poskupeti (*Glas javnosti*, Oct 1, 2008).

Why do metaphor creators gladly resort to WIND as a source domain in order to cognitively structure the global financial crisis? A part of the answer lies in the overwhelming force of wind, i.e. its intensity. It arises from our bodily sensation of the way in which the speed and power of wind can affect a wide area along its path, and this conveniently serves to depict the severity of the crisis. In addition, the motion of the air is uncertain, inconstant and vanishing, winds start to blow from one direction but can change to another, which connotes pervasiveness and powerfulness of the crisis. Deliberately opting for devastating WIND metaphors, such as *storms*, *hurricanes* or *typhoons* in English and *oluja*, *uragan* or *tornado* in Serbian to visualise the financial crisis and connote the huge upheaval, metaphor creators are drawing on the ingrained characteristic that there is nothing solid or substantial in wind, employing it metaphorically to signify the futility of efforts on behalf of human agents to stop it or influence it in any way. Moreover, since wind is insubstantial it spreads quickly across vast areas, contributing to the perception of the financial crisis as a global phenomenon. Mapping unobstructed and strong forward movements of *storms*, *hurricanes* or *typhoons*, and awesome power and overwhelming force that we attach to these natural events onto the global economic event seems to be intentionally utilised as a convenient shelter from bearing any responsibility for the dire state of economy. Still, images of *breeze* (in Serbian, *povetarac*) and *winds*, though *cold* and *chilly*, may imply negligence, self-complacency and, as it has turned out, sheer incompetence on behalf of economic and political elites to interpret these images as omens of something far more serious yet to come and, in turn, prepare for all contingencies. Although metaphors of *squalls*, *tempests*, *hurricanes* and *typhoons* are originally employed as an ‘objective’ and ‘realistic’ description of economic events, their more prominent role is being a part of discursive strategy that should aid in constructing a particular understanding of reality, which consequently elicits actions and policies pertinent to that understanding (see LAI – YEUNG 2003).

4.3. WATER METAPHORS. The WATER metaphors as used in popular economic and business discourse are of ambivalent nature. On the one hand, they connote plenitude of something desirable, such as money, i.e. cash and things that can easily

be turned into cash, the metaphorical expression *liquidity* in our data collection being a case in point. The positive connotations of the WATER metaphors are linked with the abundance of water hence its usefulness when mapped onto financial means.<sup>8</sup> The depth of water and its multitude, on the other hand, are the very same aspects which make it dangerous and hurtful, conjuring up extremely negative images of the two major containers of water in our data collections – the river and the sea. Rapid and sudden overflowing of rivers and huge waves formed by the sea denote peril, hardships and above all, powerlessness to control the force of water which may detrimentally affect people's lives. As Charteris-Black (2004: 162) claims, "liquid movements can be used as a basis for modelling the economy as a whole". Because "in cognitive terms, it is the instability of water that is most salient when it is used for economic concepts" (CHARTERIS-BLACK 2004: 163), this aspect of water as a source domain gives rise to various metaphorical expressions which depict the turbulence the global financial crisis has caused in financial markets. Let us illustrate the WATER metaphor by several examples from English and Serbian:

#### English

- (22) At the height of the *financial maelstrom*, the price fell to 50p (FT, Jul 31, 2009).
- (23) Third it is short sighted – rather than curbing the black money [used in FDI] it is only going to bring more unknown money, leading us to a spiralling downward *whirlpool* (FT, Feb 18, 2009).
- (24) This statement was greeted with a certain irritation in Hungary, where many are under the impression that their economy is *underwater* because of a *tidal wave* that started from American shores (FT, May 11, 2009).
- (25) Soon after the global financial system was *flooded* with *liquidity*, to try and solve a solvency problem, people were actually surprised when the price of the things they needed to buy started to inflate (FT, Oct 8, 2008).
- (26) As the *ripples* from the financial crisis continue to move across the globe... (FT, Mar 16, 2009).

#### Serbian

- (27) Globalna ekonomska kriza je silovito *zapljusnula* i obale japanskog arhipelaga, učinivši da stopa nezaposlenosti dostigne 5,7%, rekordni procenat još od 1945. (*e-Novine*, Oct 5, 2009).
- (28) Pored krize koja je *potopila* berzu, komplikovana i nekonkurentna zakonska regulativa glavni je krivac za gašenje brokerskih kuća i jednog investicionog fonda (*Biznis novine*, Jan 12, 2009).
- (29) Drugi *talas* krize najviše će pogoditi bankarski sektor zbog nelikvidnosti privrede, ali će Vlada učiniti sve da očuva pouzdanost bankarskog sektora, kazao je premijer (*Borba*, Mar 3, 2009).

Metaphorical expressions, as linguistic instantiations of the WATER metaphor, such as *whirlpool*, *flood*, *tidal wave*, *maelstrom*, etc. as well as the corresponding expressions in Serbian such as *zapljusnuti*, *potopiti*, *talas*, etc., "connote in their

---

<sup>8</sup> Thus we talk about *liquid assets*, *liquidation* and *cash flow*, to give only a few examples. Even the name for a medium of exchange in current use in a country (*currency*) originates from the Latin verb *currere*, meaning 'to run', and is related to the noun *current* (running, flowing).

literal meanings the enormous energy of water that occasionally causes immense damage to human lives” (OMORI 2008: 136). In case of the WATER metaphors, “it is knowledge of the impact of a solid object on water that is used to convey notions of causality as we know that the ripples become larger the further they move from the source of the impact” (CHARTERIS-BLACK 2004: 163). The global economic crisis starts with *ripples*, causing small undulations of the economy. It then spreads in *waves*, the financial *maelstrom* intensifies, the global financial system is *flooded* with *liquidity*, and it finally ends in a *tsunami*, which further spreads in *tidal waves* causing economies to go *underwater*. The underlying logic of the WATER metaphors and the fact that they are deeply grounded in and motivated by human experience is best explained by Omori, who points out the following:

“Water sprung up in a mountain increases in volume during its long travel to the sea, and its powerful flow is occasionally dangerous: Failure to control it may cause a disastrous flood. The power of seawater is far beyond human biological capacities. Swimming in high waves may make people drown. Television images of storm surges and tidal waves sweeping everything, such as the tsunami that devastated the coastal areas around the Indian Ocean in 2004, reinforce anew our bodily based knowledge about water.” (OMORI 2008: 138)

Interestingly, the metaphorical expressions in both English and Serbian show the tendency of highlighting the difficulty of controlling the crisis via the aspect of intensity, by bringing in the vertical line of human experience, i.e. the metaphor, A LACK OF CONTROL OVER THE CRISIS IS UP (originating from the MORE IS UP metaphor). Although an upward orientation is usually associated with the positive evaluation (see LAKOFF – JOHNSON 1980: 14–17; KÖVECSES 2002: 36), the gradual increase in quantity and intensity of liquid movements, starting with *ripples*, giving birth to *waves* and via *whirlpools* and *maelstroms* to *floods* and even worse, *tidal waves*, pinpoints extremely negative aspects of the crisis and the lack or even loss of any control over it. The metaphorical pattern of equating the financial crisis with these natural events foregrounds its imminence and force, difficulty of curbing it, viewing it as a social disaster which turns people into passive victims of circumstances, tossed roughly by *waves*, *maelstroms* and *floods*.

The overall intensity of water movements (i.e. the effects of the global financial crisis), the magnitude of these effects, and, most importantly, the fact that the crisis is getting completely out of control, are best communicated by the TSUNAMI metaphor. We illustrate this metaphor with several examples from English and Serbian:

English

- (30) The Asian financial crisis acted like a *tsunami* in swallowing up many uncompetitive companies (*FT*, Feb 12, 2007).
- (31) Greece would be the trigger for the 2<sup>nd</sup> wave of the *Global Tsunami* (*FT*, Feb 17, 2010).

Serbian

- (32) Strepnje da će američki *finansijski* „*cunami*” zakačiti našu zemlju naterale su i srpsku vladu da formira „spasilački” tim protiv globalne „nepogode”. (*Politika*, Oct 6, 2008)

- (33) Da li to znači da *cunami* svetske ekonomije, kao i bog Janus, ima svoja dva lica – vedro, tranziciono prema Americi i smrknuto, krizno prema ostatku sveta? (*Glas javnosti*, Jan 19, 2009).

A tsunami is a series of destructive water waves caused by an earthquake or volcanic eruption. Many people seem to have been unfamiliar with the word until the 2004 tsunami in Southeast Asia, after which it has been affecting the way we think about and conceive of the events that happened in the period 2007–2010, marked by the global financial crisis. The TSUNAMI metaphor, as used for the conceptualisation of the global financial crisis, “serves to visualize the felt quality of the shock, its suddenness and vehemence” (KIMMEL 2009: 72), at the same time emphasising the unpredictable, violent and hostile character of a catastrophe which is thus conceived of as outstripping human ability to cope with its emergence and consequences. A tsunami is a natural force, a natural hazard, and this fact aptly fits the intention of metaphor creators – that of downplaying human failure to address and prevent the causes of the crisis by highlighting the unpreventable character of the natural phenomenon of the same name. The TSUNAMI metaphor, in line with the metaphorical *hiding and highlighting principle* (KÖVECSÉS 2002: 79–80), at the same time hides the fact that the financial tsunami, however, has been brought on by human acts, not by nature. All WATER metaphorical expressions “present an economic scenario of dramatic disequilibrium fanned by very powerful or primeval forces which spell disturbance and lack of control” (WHITE 2004: 77). The underlying logic of these metaphorical expressions is that we are poor and helpless human beings, who, faced with the elements and natural forces, are at their disposal and can only take them as they come (WHITE 2004), since they are impossible to control.

The SNOW metaphors lend support to somewhat different conceptualisation in comparison to other WATER metaphors. Snow, being originally liquid and transformed into solid because of low temperatures, when mapped onto the financial crisis rather connotes inability to move or impossibility of recovery, illustrated by metaphorical expressions *frozen*, *freeze* and *blizzard* (though to a lesser extent) in English, and *zamrznut* in Serbian, as in the following examples:

#### English

- (34) The market, considered crucial in boosting the flow of non-bank credit to the real economy, *froze* for more than a year during the financial crisis... (*FT*, Jan 25, 2010).  
 (35) When the financial crisis intensified in 2008, many of these securities effectively became *frozen* (*FT*, Feb 17, 2010).  
 (36) “The ‘green shoots’ in credit unfortunately seem to have been killed off by an early spring *blizzard*,” said Matt King, global head of credit products strategy at Citigroup (*FT*, Mar 2, 2009).  
 (37) So, a year into the *big freeze* in financial markets and the world economy bears all the hallmarks of overheating... (*FT*, Aug 5, 2008).

#### Serbian

- (38) Centralna banka Japana već otkupljuje korporativne dugove kako bi pomogla preduzećima da dođu do gotovog novca, a vlada je ponudila sredstva bankama da mogu da odobre više kredita, ali su pad izvoza i *zamrznuta* kreditna tržišta i dalje pretnja industrijama koje čine okosnicu japanske privrede (*B92*, Jan 28, 2009).



The freezing of markets similarly to the freezing of solid objects causes them to become stiff and brittle and unable to progress without the influence of some external circumstances (e.g. a rise in temperature in the physical world), which adds to the perception of the crisis as perpetuating and as a force which happens without our volition.

4.4. EARTHQUAKE METAPHORS. The EARTHQUAKE metaphor is yet another metaphor of natural disasters which tends to dominate the discourse of the financial crisis in both data collections, conveying a sense that similar to literal earthquakes, which represent a sudden shaking movement on *terra firma*, the financial crisis cognitively structured as an earthquake is also abrupt, unforeseeable, and causes the overall instability. Just as the sudden release of great energy in the earth's crust that creates seismic waves drastically changes the environment, so does the financial crisis perceived as the earthquake, reshaping the markets. Along with *flood*, *typhoon*, *hurricane*, *tsunami*, etc. the EARTHQUAKE metaphor is another perfect illustration of human reckless economic behaviour, of their not being on the lookout for early *turmoil* and *tremors* in financial markets. In addition, as the examples below show, economic earthquakes are also followed by dangerous *aftershocks* which "continued to *reverberate* around the globe". Foregrounding the aspects of precariousness and suddenness due to a lack of premonition, the EARTHQUAKE metaphor obscures the real causes of the crisis which are deeply embedded in humans' carelessness to take precautions, i.e. strengthen the financial structures worldwide. Let us illustrate the EARTHQUAKE metaphor with several examples in English and Serbian:

#### English

- (39) Financial *turmoil* has shaken even the continent's furthest-flung outposts (FT, Mar 11, 2009).
- (40) But, as *shockwaves* continued to *reverberate* around the globe, even the edge was no longer a safe place to be (FT, Oct 13, 2008).
- (41) Recently, the Wholesale Market Brokers Association commented that the GFC [global financial crisis] was caused not by OTC derivatives themselves but by "several *seismic* economic and financial *forces*" that centred on problems in valuing and hedging complex derivatives (FT, Jun 29, 2009).
- (42) India is far from the *epicenter* of the global economic crisis (FT, Oct 17, 2008).
- (43) The social *after-shocks* of this economic *earthquake* are still being felt in April (FT, May 17, 2009).
- (44) Amid the turmoil, there has also been a *tectonic shift* in banking's centre of gravity (FT, Mar 22, 2009).
- (45) *Tremors* from the financial crisis and the collapse in world trade volumes, which fell by 17% between September and December 2008, were felt across the world (FT, Sep 4, 2009).
- (46) The global economy may be showing tentative signs of recovery but international trade is still suffering from the *aftershocks* of last year's credit *quakes* (FT, Sep 7, 2009).

#### Serbian

- (47) ... naveo je Hoakin Almunija, komesar EU za monetarna pitanja, govoreći uoči dana kada je prošle godine propala američka investiciona banka „Liman braders", što je pokrenulo lančanu reakciju ekonomskih *potresa* (Blic, Sep 15, 2009).

- (48) Japanski BDP je u četvrtom kvartalu ove godine opao, u odnosu na prethodno tromesečje, 3,3 odsto, dok je na godišnjoj osnovi to smanjenje bilo osetno veće – 12,7 procenata – što je oko tri puta više nego u SAD koje su od strane stručnjaka označene kao „*epicentar* sadašnje globalne privredne krize” (*Biznis novine*, Feb 16, 2009).
- (49) Premda je prošle jeseni, kada je svetske berze već tresla groznica, izgledalo da globalna kriza neće *uzdrmati* i istočnu Evropu, već krajem godine je postalo jasno da će ove zemlje najviše nastradati, iako nisu imale udela u *potresima* na svetskom finansijskom tržištu (*EMportal*, Mar 14, 2009).
- (50) Lideri ne prestaju da sebi postavljaju pitanje koje su to aktivnosti koje treba da preduzmu ne samo da bi preživeli ovaj *tektonski poremećaj* svetske ekonomije nego i da bi zauzeli ili održali poziciju ispred svoje konkurencije kada se *udar* smiri, a ekonomija oporavi? (*EMportal*, Apr 6, 2009).
- (51) Globalna finansijska kriza, koja je izbila prošle jeseni, izazvala je pravi *ekonomski zemljotres* u svetu... (*Biznis novine*, Oct 6, 2009).
- (52) Opšte je poznato da finansijska kriza nekoliko meseci unazad *drma* čitavim svetom. *Potresaju se*, čak i *pucaju*, veliki svetski bankarski sistemi, propadaju kompanije, radnici ostaju bez posla... (*Politika*, Nov 12, 2008).
- (53) Nema smisla više organizovati okupljanja pod već legendarnom šifrom G-7 kada su se u svetskoj ekonomiji desili ne samo *potresi seizmičke prirode* već i promenila struktura moći, odnosa i pretenzija, koji unekoliko drukčije oblikuju tekuća dešavanja (*EMportal*, Jul 17, 2009).

The above examples from the data collections in both languages exhibit considerable conceptual and linguistic overlapping, contributing to the intercultural character of the EARTHQUAKE metaphor. Apart from lexical variety of the metaphor both in English – *quake* and *tremor*, and Serbian – *potres*, *udar*, the EARTHQUAKE scenario is complemented with other semantically related words, such as *turmoil*, *aftershocks*, *epicenter*, *tectonic/seismic shifts* in English, i.e. with *epicentar*, *tektonski poremećaj*, *potresi seizmičke prirode* in Serbian, serving as metaphorical underpinnings of the disastrous impact of the financial crisis.

4.5. VOLCANO METAPHORS. Piling up of prolonged erroneous decisions, bad practices, and the utmost insatiability of people has resulted in a financial volcano modelled on its literal counterpart as an unanticipated, subversive force, even more appalling when it erupts because it has been so long silent. Let us illustrate this metaphor by several examples from English and Serbian, marked by various metaphorical expressions, such as *dramatic eruption*, *sleeping volcano*, *vulkan-ska lava*, etc.

English

- (54) Sir, what is the similarity between the current financial crisis and a *volcano*? The answer is the shape of the graph of activity levels leading up to the main event. It shows a long period of deceptive calm followed by a dramatic *eruption*, up or down, depending on which event is being plotted (*FT*, Jan 29, 2009).
- (55) To the wider investment community, the US Treasury market resembles a *sleeping volcano*, prone to periodic, but usually brief *eruptions* of volatility (*FT*, May 30, 2009).

Serbian

- (56) Finansijska kriza koja je zahvatila čitavu planetu i širi se kao *vulkanska lava*, preti da zahvati i duhovnu sferu (*Dnevnik*, Nov 23, 2008).
- (57) *Erupcija* krize na američkom tržištu drugorazrednih hipotekarnih zajmova (*Danas*, Nov 21, 2007).

As a destructive force which totally changes the landscape it is surrounded by, leaving lava flows, poisonous gases and ash, the VOLCANO metaphors serve the purpose of metaphorically portraying the crisis as unconstrained energy, mounting from the inside which once released causes massive ravaging. Still, volcanoes being dormant (a *sleeping volcano*), but not totally inactive, presupposes constant monitoring of markets and prudent and responsible behaviour of people, while the image of *vulkanska lava* in Serbian calls for timely intervention, i.e. undertaking some precautionary measures in order to get out of its way.

**5. DISCUSSION.** The analysis has shown that both English and Serbian rely on the same NATURAL FORCE metaphorical scenarios, sharing the same conceptual metaphors in terms of which the global financial crisis is comprehended, those of DISASTER, AIR/WIND, WATER, EARTHQUAKE and VOLCANO, which contributes to the overall systematicity and generative power of the given topic metaphor. In addition, the selected conceptual metaphors are linguistically rendered with similar metaphorical expressions, since the two languages exhibit the significant overlap in linguistic instantiations of the NATURAL FORCE metaphor. On closer inspection, two cases may be identified – the similarity on the conceptual level, where Serbian and English make the same semantic links, and the similarity on the linguistic level, “where linguistic metaphorical expression[s] in two languages are ‘literal’ translations of each other” (CHARTERIS-BLACK – ENNIS 2001: 253). Still, the qualitative analysis of data collections lends support to several insights which are further to be validated in additional research. Thus, apart from the EARTHQUAKE metaphor where Serbian is rather equivalent to English regarding the variety of lexical metaphors, there is a noticeable discrepancy between the two languages in case of the DISASTER, AIR and WATER metaphors, respectively. The lexical richness of English compared to that of Serbian indicates the direction of metaphoric transfer – from English to Serbian, and the degree of impact that English exerts on Serbian, in both conceptual and linguistic sense. The use of inverted commas for “*tornado*”, “*finansijski cunami*” or “*epicentar*”, for instance, signals that these metaphorical terms are not totally accommodated in Serbian and are deemed as examples of new, innovative, creative thus unconventional metaphorical expressions. Yet, the presence of some lexical expressions in one language, e.g. *povetarac* in Serbian and its absence in English may rather be accounted for the fact that the data collections are not large enough to cover these cases, and we may assume that these missing semantic “overlaps” would appear in larger corpora. Still, the WATER and EARTHQUAKE metaphors reveal one interesting point regarding Serbian data. Unlike English examples which predominantly deploy nominal metaphorical expressions, the conceptualisation of some NATURAL FORCE phenomena is realised via verbal expressions in Serbian (e.g. *zapljusnuti*, *potopiti*, *uzdrmati*, *drmati*, *potresati*, *puhati*). If we agree with Goatly’s claim that verbal metaphors “need to

hook up to their conventional noun colligate, in order to preserve their metaphoric life" (GOATLY 1997: 92), the use of a wider variety of metaphorical expressions in English, being mainly realised through noun class, may account for more striking vividness of mental imagery and its expressivity when compared to Serbian examples.

How can this similarity of conceptual and linguistic mindset between Serbian and English be explained? The most plausible answer is to take into account a major finding in Cognitive Linguistics – that of embodiment. Namely, Lakoff and Johnson (1999: 12) argue that "human concepts are not just reflections of an external reality, but that they are crucially shaped by our bodies and brains, especially by our sensimotor system." We are not able to talk about the body and the mind as distinct entities; the mind is embodied and embodied image schematic experience provides much of the structure of what we call the mind (LAKOFF – JOHNSON 1999), or as Johnson (1987) put it, "the body is in the mind". As Lakoff (1987: 267) points out, meaning is characterised in terms of embodiment, "that is, in terms of our collective biological capacities and our physical and social experiences as beings functioning in our environment."

Embodiment, therefore, may be the crucial reason why the NATURAL FORCE metaphor is used in both languages, English and Serbian, for the cognitive structuring of the global financial crisis. Because metaphors are grounded in universal human bodily and physical experience (in our case, with natural forces, whether directly or indirectly), they tend to have a quality of universality, although the role of the cultural background, tradition and geographical location should not be neglected.<sup>9</sup> Although "we should be cautious in attributing [...] differences in metaphorical choice to underlying cultural differences" (CHARTERIS-BLACK – ENNIS 2001: 262), we single out the example of the SNOW metaphors, which is represented only by *zamrznut* in Serbian as opposed to *frozen*, *freeze*, *blizzard* in English data, which may be attributed to specific climate features of Britain and Serbia. For example, at the beginning of 2010, unaccustomed to heavy snowfalls, Britain was paralysed by blizzards and freezing weather which forced hundreds of schools to close, crippled transport and put the entire country on alert. This is very unlikely to happen in Serbia, where heavy snow is a rather common trace of winter climate, which is probably why the SNOW linguistic metaphors in Serbian data do not have the strength needed to point out the seriousness of the global financial crisis, which is why this mental imagery is not deemed as appropriate for the conceptualisation of an unexpected and intense phenomenon as the global financial crisis in Serbian, as opposed to English. This finding proves that the experiential basis of conceptual metaphors, according to many authors (e.g. KÖVECSES 2007), accounts, *inter alia*, for cross-cultural and cross-linguistic variation in metaphor use.

In addition to the aspect of embodiment, conceptual and linguistic overlapping of English and Serbian may be supported by some other, equally important evidence. Namely, some of the Serbian linguistic instantiations of the NATURAL FORCE metaphor have been excerpted from texts which explicitly deal with the

<sup>9</sup> For a detailed discussion of the role cultural practices have in human conceptualisations see e.g. YU 2009; KÖVECSES 2006, etc.

developments as regards the global financial crisis in some English-speaking countries (primarily the USA and Britain), which means these texts may not be *written* by Serbian authors but *translated* from English, or, alternatively, the texts quote the words of those countries' high officials thus preserving the metaphors they use in the translation into Serbian. In addition, being largely affected by the journalistic style of Anglo-American financial press and news media, some Serbian authors tend to adapt their writing style so that it matches the style of the well-known and established business and financial press authors, which is why the findings of our analysis need to be characterised as tentative until proven by further research conducted on a much larger corpus of texts.

**6. CONCLUSION.** Our aim in this article was to contrastively analyse the use of the NATURAL FORCE metaphor for the conceptualisation of the global financial crisis in English and Serbian in order to establish whether the two languages share the same cognitive framework and conceptual representations as regards this major event in the political and economic history of the world. The results of the study point to a significant conceptual and linguistic overlapping with regard to the use of the NATURAL FORCE metaphor used for the structuring of the global financial crisis in English and Serbian popular economic and business discourse. In addition, an attempt was made to determine whether the conceptualisation of the global financial crisis structured by means of the NATURAL FORCE metaphor carries any specific ideological implications in popular economic and business discourse in the two languages and whether it has any connotations which may be attributed to the fact that it is deliberately and intentionally used for a specific purpose. We have argued here that the NATURAL FORCE metaphor shifts readers' attention away from its real causes, i.e. the (wrong) decisions taken by people, thus shaping the way members of the two speech communities perceive it.

Both English and Serbian use this metaphor in such a way and for such a purpose which support Charteris-Black (2004: 28) who argues for the potential of metaphor "to construct representations of the world that impinge on human understanding of various aspects of social and political life and for its vital role in forming and influencing human beliefs, attitudes and action." The results of our analysis prove that "the logic entailed in certain metaphors may favourably predispose readers towards the acceptance of the argumentation involved" (WHITE 2004: 83). The choice of the NATURAL FORCE metaphor fulfils the original intention of metaphor creators – the justification of certain courses of human economic (and political) action which may have caused the global financial crisis as well as hiding the fact that the global economic crisis is a *human-made* disaster, caused by reckless economic behaviour of *people*. Being vital in creating a favourable and a desirable presentation of reality, the NATURAL FORCE metaphor, as used both in English and Serbian, appears to serve as an effective justification mechanism, making people seem innocent and helpless as regards the causes and consequences of the global financial crisis. Metaphor as "a way of thinking and a way of persuading as much as [...] a linguistic phenomenon" (CHARTERIS-BLACK 2004: 22) has thus once more demonstrated its immense potential in creating realities, offering strong support to a *constitutivist* view of this cognitive mechanism.



## REFERENCES

- BOERS, Frank. No Pain, No Gain in a Free market Rhetoric: A Test for Cognitive Semantics?. *Metaphor and Symbol* 12/4 (1997): 231–241.
- CAMERON, Lynne, Alice DEIGNAN. The Emergence of Metaphor in Discourse. *Applied Linguistics* 27/4 (2006): 671–690.
- CHARTERIS-BLACK, Jonathan. *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- CHARTERIS-BLACK, Jonathan, Timothy ENNIS. A comparative study of metaphor in Spanish and English financial reporting. *English for Specific Purposes* 20 (2001): 249–266.
- CHIANG, Wen Yu, Ren-Feng DUANN. Conceptual metaphors for SARS: 'war' between whom?. *Discourse & Society* 18/5 (2007): 579–602.
- ĐUROVIĆ, Tatjana, Nadežda SILAŠKI. Metaphors we vote by – the case of marriage in Serbian contemporary political discourse. *Journal of Language and Politics* 9:2 (2010): 237–259.
- GOATLY, Andrew. *The language of metaphors*. London and New York: Routledge, 1997.
- HENDERSON, William. Metaphor in economics. *Economics* 18 (1982): 147–157.
- JOHNSON, Mark. *The body in the mind: the bodily basis of meaning, imagination, and reason*. Chicago: The University of Chicago Press, 1987.
- KIMMEL, Michael. Metaphors of the EU constitutional debate – Ways of charting discourse coherence in a complex metaphor field. *metaphorik.de* 17 (2009): 49–100. <<http://www.metaphorik.de/17/kimmel.pdf>> 14.04.2010.
- KLIKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.
- KÖVECSES, Zoltán. *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- KÖVECSES, Zoltán. *Language, Mind and Culture: a Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- KÖVECSES, Zoltán. *Metaphor and Emotion*. Cambridge etc.: Cambridge University Press, 2007.
- LAI, Karen P. Y., Henry Wai-chung YEUNG. Contesting the state: discourses of the Asian economic crisis and mediating strategies of electronics firms in Singapore. *Environment and Planning* 35 (2003): 463–488.
- LAKOFF, George. *Women, fire, and dangerous things*. Chicago: Chicago University Press, 1987.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Philosophy In The Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books, 1999.
- MARTÍN DE LA ROSA, Victoria. A global war against avian influenza. *RAEL* 6 (2007): 16–30.
- OMORI, Ayako. Emotion as a Huge Mass of Moving Water. *Metaphor and Symbol* 23 (2008): 130–146.
- PRAGGLEJAZ GROUP. MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol* 22 (2007): 1–39.
- RASULIĆ, Katarina. On the Conceptualization of the European Union across EU Boundaries. Katarina Rasulić, Ivana Trbojević Milošević (eds.). ELLSSAC Proceedings, Volume I, Belgrade: Faculty of Philology, University of Belgrade, 2008, 315–327.
- SEMINO, Elena. *Metaphor in Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- SILAŠKI, Nadežda, Tatjana ĐUROVIĆ, Biljana RADIĆ BOJANIĆ. *Javni diskurs Srbije – kognitivističko-kritička studija*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, 2009.
- SILAŠKI, Nadežda, Tatjana ĐUROVIĆ. The conceptualisation of the global financial crisis via the ECONOMY IS A PERSON metaphor – a contrastive study of English and Serbian. *Facta Universitatis. Series: Linguistics and Literature* Vol. 8/2 (2010): 129–139.
- SKORCZYŃSKA, Hanna, Alice DEIGNAN. Readership and Purpose in the Choice of Economics Metaphors. *Metaphor and Symbol* 21/2 (2006): 87–104.
- WHITE, Michael. *Turbulence and turmoil* in the market or the language of a financial crisis. *Ibérica* 7 (2004): 71–86.
- YU, Ning. *From Body to Meaning in Culture*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009.
- ZANINI, Michele. 'Power curves': What natural and economic disasters have in common. *The McKinsey Quarterly*, June (2009): 1–5.



Надежда Силашки  
Татјана Ђуровић

МЕТАФОРА ПРИРОДНЕ СИЛЕ У КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈИ СВЕТСКЕ  
ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Р е з и м е

Под окриљем когнитивне теорије метафоре у раду разматрамо један од начина концептуализације светске економске кризе у енглеском и српском језику, путем метафоре природне силе. Ова метафора се језички остварује помоћу неколико различитих појмовних пресликавања којима се детаљно бавимо у тексту. Корпус примера коришћен за анализу прикупљен је из различитих извора на енглеском и српском језику: дневних и недељних новина, пословних вести на електронским медијима, као и часописа који се експлицитно баве економским темама. Сви примери датирају из периода између 2007. и 2010. године, који се поклапа са избијањем светске финансијске кризе, односно са првим знацима финансијског опоравка на светском нивоу. Циљ нам је био да контрастивно прикажемо коришћење метафоре ПРИРОДНЕ СИЛЕ за концептуализацију светске економске кризе у енглеском и српском језику и установимо евентуално постојање универзалних или културно специфичних аспеката ове метафоре у два језика. Како су метафоре ретко лишене било каквог вредносног става и суда, један од циљева био је и да укажемо на могуће идеолошке аспекте метафоре ПРИРОДНЕ СИЛЕ и њену важну улогу у конструисању популарног економског и пословног дискурса у оба језика, а тиме и одређеног, пожељног и прихватљивог, погледа на свет. Анализа је показала да популарни економски и пословни дискурс у оба језика одликују иста појмовна пресликавања, а да је изразита сличност уочљива и на површинском, језичком нивоу, кроз исте или сличне метафоричке изразе. У оба језика метафора ПРИРОДНЕ СИЛЕ, утисак је, прикрива чињеницу да је светска економска криза последица понашања човека а не природних сила изван људске контроле, што је чини погодним средством за конструисање значења и преношење пожељних тумачења дискурса.

University of Belgrade  
Faculty of Economics  
Belgrade  
*silaskin@sbb.rs*



Марко Јанићијевић

## МОДЕЛОВАЊЕ ТЕКСТУАЛНИХ ЦЕЛИНА НА ПРИМЕРУ ЗАКОНСКИХ АКАТА НА СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду, на корпусу највиших законских аката из модерне дијахроније српског и енглеског језика, показујемо како се синтаксичко-семантичка анализа може проширити на ниво текста. У обзир, тако, узимамо односе међу реченицама, а посебно комплексима реченица, образованим на различитим нивоима, од међуреченичног до нивоа читавих одељака закона. Дати односи су анализирани на основу експлицитних и имплицитних конектора као и смисаоног усмерења повезаних јединица. Показује се да се и реченице и комплекси разликују по рангу у текстуалној хијерархији, и да неке реченице заправо функционишу као комплекси, ступајући у односе и са вишеструким комплексима реченица. Основни односи који се успостављају на општем плану јесу копулативни, а на ужем плану адверзативни (нарочито ексклузивни) и копулативни.

*Кључне речи:* копулативни, адверзативни, експланативни однос, реченица, комплекс реченица, члан, устав, корпус, анализа.

**1. Увод.** У граматикама савременог српског, односно хрватског, језика обично се издвајају бар следеће врсте независних клауза: саставне, раставне и супротне. Многи граматичари тој класификацији додају искључне (изузетне) и закључне клаузе (в. МАРЕТИЋ 1963; СТЕВАНОВИЋ 1981<sup>1</sup>), а други још и шесту класу – градационе (в. МРАЗОВИЋ – ВУКАДИНОВИЋ 1990; СТАНОЈЧИЋ – ПОПОВИЋ 1997) или, пак, објаснидбене клаузе (в. КАТИЋИЋ 1986; БАРИЋ et al. 1997). Другачију, осмочлану класификацију напоредних структура, на конјункцијске, адјункцијске, интерјункцијске и дисјункцијске, било да су инклузивне или адверзативне, предложили су, на основу анализе грађе реалног језика, СИМИЋ и ЈОВАНОВИЋЕВА (2002).

Иста ова проблематика ретко је на систематичан начин обрађивана у савременом енглеском језику. И ту поделе традиционално обухватају копулативни, дисјунктивни и адверзативни однос, којима се прикључује и узрочни (каузални) однос (в. HASPELMATH 2007; BUSSMAN 1999: 231), или, у граматикама енглеског као страног језика, закључни (илативни) однос (в. МИНАИЛОВИЋ 2006).

Изузетак од таквог погледа налазимо у системско-функционалној граматици (в. HALLIDAY 1985) и њој сродним концепцијама, усмереним на анализу текста (в. NOEY 2001; FAIRCLOUGH 2003), у којима су односи између клауза

---

<sup>1</sup> Стевановић закључне реченице, ипак, сматра подврстом саставних (1981: 797), а искључне реченице подврстом супротних реченица (1981: 813).

посматрани с обзиром на интеракциону функцију. Н. Ферклаф (FAIRCLOUGH 2003: 89–91) не раздваја зависне од независних односа у подели на: узрочне, условне, временске, адитивне, елаборативне и контрастивне/допусне односе. Он ту поделу примењује како на односе између клауза, тако и на односе између суседних реченица.

Сврха овог истраживања, ипак, није дискусија о таксономији независних клауза, већ могућност проширења те таксономије на односе између структура сложенијих од клаузе и реченице. Надовезујемо се на класификацију коју, на основу постојања самосвојних везника издвојених врста, у убедљивој сербокроатистичкој расправи даје Ковачевић (1998). Тако, у анализи узимамо у обзир следећих пет врста синтаксичко-семантичких односа:

- 1) копулативни (саставни),
- 2) адверзативни (супротни),
- 3) дисјунктивни (раставни),
- 4) градациони и
- 5) експланативни (објаснидбени).

На односе независних клауза надовезујемо се с претпоставком да се слични односи успостављају и изван оквира једне реченице, јер су независне клаузе носиоци реченица, а тиме и комплекса реченица.

Синтаксичко-семантичка анализа традиционално се завршава на нивоу реченице, па је овај рад изузетак у том смислу што смо у постојећи теоријско-методолошки оквир интегрисали односе међу реченицама и комплексима реченица, и то уједно у српском и енглеском језику.

Анализу смо вршили на основу корпуса:

- на српском језику, који чине: устави Југославија 1946–1992 г. и Србије из 1990, односно 2006. г.; и
- на енглеском језику, који чине: Устав САД, Уговор о Уставу за Европу<sup>2</sup> (потписан 2004. г.) и Конвенција за заштиту људских права и основних слобода.

Дати корпус није одабран тако да погодује теоријском оквиру, већ управо да му се теорија прилагоди, а да, ипак, (п)остане универзална, потенцијално одговарајућа за све типове текстова.

Посматрани текстови су релативно лабавије кохеренције, која је нешто јача у актима где се унеколико подробније разрађују одређене теме, у Уставу СФРЈ из 1974, као и Уставу САД и, нарочито, Уговору о Уставу за Европу.

**2. Анализа.** Може се предложити рашчлањавање чланова на основу међуреченичних, односно текстуалних, синтаксичко-семантичких односа, на начин који илуструјемо наредним примерима, користећи притом симболе:

- < ... >, за зависну клаузу;
- ... | ..., за координацију клауза;
- { ... }, за комплекс реченица, као надреченичну целину.

<sup>2</sup> „Treaty establishing a Constitution for Europe”.

2.1. ТЕКСТУАЛНИ ОДНОСИ УНУТАР ЧЛАНОВА. Обично је једноставнији случај чланова који садрже једну или две реченице (примери 1, 2, 3, 4).<sup>3</sup> Наредни случај нам илуструје матрицу правило–изузетак ексклузивним односом.

#### Пример 1.

[1] Суд суди у већу.

АДВЕРЗАЦИЈА (ЕКСКЛУЗИЈА)

[2] Законом се може одредити < да у одређеним стварима суди судија појединац.  
> (Устав СФРЈ 1963: чл. 140; Устав СФРЈ 1974: чл. 228; Устав РС 1990: чл. 98)

Да је реч о ексклузивном односу, као подтипу адверзативног односа (Ковачевић 1998: 36–41), сведочи нам и могућност повезивања двеју реченица, нпр., везником *само шћо*, као и, рецимо, везником *али*. Дакле, две реченице су супротно усмерене – *веће суди и појединац суди*.

Анализирани текстови у посебном делу тематски обрађују начин функционисања државних органа. Устави Србије, односно устави Југославија, представљају функције (надлежности) тих органа као копулативно повезане и нумерисане јединице низа, састављене од једне или више независних клауза или напоредних објеката.

#### Пример 2.

##### Члан 164

[1] Скупштина, као основни носилац права и дужности федерације, непосредно и искључиво

1) одлучује о промени Устава Југославије, |

2) доноси савезне законе, | расписује референдум, | даје аутентично тумачење савезних закона, | врши амнестију за кривична дела одређена савезним законом, |

3) доноси друштвене планове Југославије, савезни буџет и савезни завршни рачун, |

... |

11) врши и друге послове одређене овим уставом.

КОПУЛАЦИЈА

[2] Скупштина може доносити декларације и резолуције | и давати државним органима и самоуправним организацијама препоруке < којима се изражава мишљење о питањима од општег интереса. > (Устав СФРЈ 1963: loc. cit.)

Копулација представља најчешћи међуреченични однос у обрађеном корпусу, а идентификује се као настављање истосмерних јединица – *a u b (u c ...)*.

Наредни пример може се схватити као случај копулативног односа или, пак, градационог односа, у потоњој ситуацији тако као да је на почетку друге реченице, рецимо, конектор *ишћавише*.

<sup>3</sup> Ферклаф (FAIRCLOUGH 2003) је већ систематски анализирао релације између појединачних реченица у енглеском језику, па, што се тиче таквих једноставнијих примера, дајемо само оне из корпуса српског језика.

## Пример 3.

## Члан 16. [дискурсни енумератор]

- [1] Савезна Република Југославија у доброј вери испуњава обавезе < које произлазе из међународних уговора < у којима је она страна уговорница. > >  
КОПУЛАЦИЈА / ГРАДАЦИЈА
- [2] Међународни уговори < који су потврђени | и објављени у складу са уставом > | и општеприхваћена правила међународног права саставни су део унутрашњег правног поретка. (Устав СРЈ: loc. cit.)

Дати домаћи устави (Устав ФНРЈ: чл. 6; Устав СФРЈ 1963: чл. 71; Устав РС 1990: чл. 2; Устав СРЈ: чл. 8; cf. пример 11 [Устав СФРЈ 1974: чл. 88–89]) користе експланативни однос да одреде начин на који грађани остварују власт. Конектор *наиме*, нпр., могао би стајати на почетку друге реченице (2) у функцији конкретизатора и обележавати дати однос.

## Пример 4.

## Члан 6

- [1] У Федеративној Народној Републици Југославији сва власт произлази из народа и припада народу.  
ЕКСПЛАНАЦИЈА
- [2] Народ остварује своју власт преко слободно изабраних претставничких органа државне власти, народних одбора < који су, од месних народних одбора до скупштина народних република и Народне скупштине ФНРЈ, настали | и развили се у народно-ослободилачкој борби против фашизма и реакције | и који су основна тековина те борбе. > (Устав ФНРЈ: loc. cit.)

Сложеније случајеве, дакако, представљају чланови састављени од три или више реченица које ступају у различите односе. У следећем примеру, друге две реченице (1.2.1 и 1.2.2) објашњавају прву (1.1) (експланација – једна потврда је могућност повезивања, нпр., конектором *иначније*), док су међусобно у адверзативном односу. Комплекс те три реченице (1), од којих би се прва условно могла назвати управном, у ексклузивном (односно, шире, адверзативном) је односу према последњој реченици члана (2). Структура члана, према томе, следи матрицу: правило – разрада правила – изузетак од правила, док предмет члана изражен у наслову, усмерава његову кохеренцију.

## Пример 5.

## Слобода окупљања

## Члан 54.

- [1] { [1.1] Мирно окупљање грађана је слободно.  
ЕКСПЛАНАЦИЈА  
[1.2] { [1.2.1] Окупљање у затвореном простору не подлеже одобрењу, ни пријављивању.  
АДВЕРЗАЦИЈА



[1.2.2] Зборови, демонстрације и друга окупљања грађана на отвореном простору пријављују се државном органу, у складу са законом. } }

АДВЕРЗАЦИЈА (ЕКСКЛУЗИЈА)

[2]

Слобода окупљања може се законом ограничити < *само ако* је то неопходно ради заштите јавног здравља, морала, права других или безбедности Републике Србије. > (Устав РС 2006: loc. cit.)

Последња реченица садржи и услов изузетности, сигнализирани сложе-ним везником *само ако* (који се може и рашчланити померањем рестриктора *само* ка почетку реченице, нпр. *само се може* ...).<sup>4</sup>

На обрасцу правило–изузетак (с тим што изузетак некад изостаје) за-снима се типичан паралелизам у стратегији нормирања људских права у анализираној грађи. То нам илуструје и пример 6, који садржи и маркер ад-верзације *however*, као што би назначени експланативни однос могао експли-цирати, рецимо, конектор *in fact*.

Пример 6.

Article 1

Protection of property

[1]

[1.1] { Every natural or legal person is entitled to the peaceful enjoyment of his pos- sessions. ЕКСПЛАНАЦИЈА [1.2] No one shall be deprived of his possessions except in the public interest and subject to the conditions provided for by law and by the general principles of international law. }

АДВЕРЗАЦИЈА (ЕКСКЛУЗИЈА)

[2] The preceding provisions shall not, *however*, in any way impair the right of a State to enforce such laws < as it deems necessary to control the use of property in accordance with the general interest or to secure the payment of taxes or other contributions or penalties. > (CHR: Protocol)

Члан из примера 7 може се рашчланити на три целине: (1) она сачиње-на од комплекса (1.1) адверзативним односом повезане прве две реченице, и с њом (тачније с првом реченицом) у експланативном односу, треће рече-нице (1.2); затим (2) четврта реченица, у ексклузивном односу с претходним делом посматраног члана; и, најзад, (3) пета – последња – реченица, у копу-лативном односу с друга два дела члана (1 и 2).

Пример 7.

Слобода мисли, савести и вероисповести

<sup>4</sup> Та реченица је синтаксички двосмислена, а та двосмисленост потиче од ексцептивне клаузе и разрешава се експликатуром (SPERBER – WILSON 1995: 182) ... *само ако* ... и више ни у ком случају, према теорији релевантности (op. cit.). У логици и њој блиским дисциплинама се, зато, употребљава бикондиционална свеза *ако и само ако* (енгл. *if and only if*), са техничком скраћеницом *акко* (енгл. *iff*).

## Члан 43.

- [1] {[1.1] {[1.1.1] Јемчи се слобода мисли, савести, уверења и вероисповести, право < да се остане при свом уверењу или вероисповести | или да се они промене према сопственом избору. > }

АДВЕРЗАЦИЈА

- [1.1.2] Нико није дужан < да се изјашњава о својим верским и другим уверењима. > }

ЕКСПЛАНЦИЈА

- [1.2] Свако је слободан < да испољава своју веру или убеђење вероисповедања, обављањем верских обреда, похађањем верске службе или наставе, појединачно или у заједници с другима, | као и да приватно или јавно изнесе своја верска уверења. > }

АДВЕРЗАЦИЈА (ЕКСКЛУЗИЈА)

- [2] Слобода испољавања вере или уверења може се ограничити законом, < само ако је то неопходно у демократском друштву, ради заштите живота и здравља људи, морала демократског друштва, слобода и права грађана зајемчених Уставом, јавне безбедности и јавног реда или ради спречавања изазивања или подстицања верске, националне или расне мржње. >

КОПУЛАЦИЈА

- [3] Родитељи и законски стараоци имају право < да својој деци обезбеде верско и морално образовање у складу са својим уверењима. > (Устав РС 2006: loc. cit.)

У примеру 8, копулативни односи између клауза, реченица и комплекса реченица обележавају сукцесивност догађаја, односно, у случају односа између комплекса 3 и 4, њихову паралелност. У два случаја (3.1.2 и 4.2), иницијални везник *but* обележава међуреченичну адверзацију, док је реченица 3.2 адверзативна у односу на комплекс 3.1 по супротној усмерености – *choosing the President* насупрот *not choosing a President*.

## Пример 8.

## Amendment XII (1804)

- [1] The Electors shall meet in their respective states, | and vote by ballot for President and Vice-President, < one of whom, at least, shall not be an inhabitant of the same state with themselves; > | they shall name in their ballots the person voted for as President, and in distinct ballots the person voted for as Vice-President, | and they shall make distinct lists of all persons voted for as President, and of all persons voted for as Vice-President and of the number of votes for each, < which lists they shall sign and certify, | and transmit sealed to the seat of the government of the United States, directed to the President of the Senate; – >

КОПУЛАЦИЈА

- [2] The President of the Senate shall, in the presence of the Senate and House of Representatives, open all the certificates and the votes shall then be counted; –

КОПУЛАЦИЈА

- [3] {[3.1] {[3.1.1] The person having the greatest Number of votes for President, shall be the President, < if such number be a majority of the whole number of Electors appointed; > and < if no person have such majority, > then from the persons having the highest numbers not exceeding three on the list of those voted for as President,

the House of Representatives shall choose immediately, by ballot, the President. АДВЕРЗАЦИЈА [3.1.2] *But* in choosing the President, the votes shall be taken by states, the representation from each state having one vote; | a quorum for this purpose shall consist of a member or members from two-thirds of the states, | and a majority of all the states shall be necessary to a choice. } АДВЕРЗАЦИЈА [3.2] And < if the House of Representatives shall not choose a President < whenever the right of choice shall devolve upon them, > before the fourth day of March next following, > then the Vice-President shall act as President, as in the case of the death or other constitutional disability of the President. – }

КОПУЛАЦИЈА

- [4] {[4.1] The person having the greatest number of votes as Vice-President, shall be the Vice-President, < if such number be a majority of the whole number of Electors appointed, > and < if no person have a majority, > then from the two highest numbers on the list, the Senate shall choose the Vice-President; | a quorum for the purpose shall consist of two-thirds of the whole number of Senators, | and a majority of the whole number shall be necessary to a choice. АДВЕРЗАЦИЈА [4.2] *But* no person constitutionally ineligible to the office of President shall be eligible to that of Vice-President of the United States. } (US Const.: amdt. 12)

2.2. ТЕКСТУАЛНИ ОДНОСИ ИЗМЕЂУ ЧЛАНОВА И НИЗОВА ЧЛАНОВА. Чланови у анализираном корпусу такође су најчешће повезани копулативним односом. У првом члану примера 9 са комплексом (1.1) прве две реченице (1.1.1 и 1.1.2) копулирају се остале реченице (1.2–1.4). У потоњем члану адверзацију би могао сигнализирати, нпр., конектор *ићак*. Дати пример представља копулацију чланова који реализују надовезане теме породичних односа.

### Пример 9.

- [1] Право на закључење брака и равноправност супружника

#### Члан 62.

[1.1] {[1.1.1] Свако има право да слободно одлучи о закључењу и раскидању брака.

ЕКСПЛАНАЦИЈА

[1.1.2] Брак се закључује на основу слободно датог пристанка мушкарца и жене пред државним органом. }

КОПУЛАЦИЈА

[1.2] Закључење, трајање и раскид брака почивају на равноправности мушкарца и жене.

КОПУЛАЦИЈА

[1.3] Брак и односи у браку и породици уређују се законом.

КОПУЛАЦИЈА

[1.4] Ванбрачна заједница се изједначава са браком, у складу са законом.

КОПУЛАЦИЈА

- [2] Слобода одлучивања о рађању

## Члан 63.

[2.1] Свако има право < да слободно одлучи о рађању деце. >

АДВЕРЗАЦИЈА

[2.2] Република Србија подстиче родитеље < да се одлуче на рађање деце > | и помаже им у томе.

КОПУЛАЦИЈА

[3] Права детета

## Члан 64.

...

КОПУЛАЦИЈА

[4] Права и дужности родитеља

## Члан 65.

... (Устав РС 2006: чл. 62–65)

Аналогно копулативном континуитету чланова успоставља се и копулативни континуитет већих јединица законских аката – (под)одељака (пример 10).

## Пример 10.

[1] *Subsection 2: The European Council*

Article III-341

[1.1] 1. [1.1.1] < Where a vote is taken, > any member of the European Council may also act on behalf of not more than one other member. КОПУЛАЦИЈА

[1.1.2] Abstentions by members present in person or represented shall not prevent the adoption by the European Council of acts < which require unanimity. >

КОПУЛАЦИЈА

[1.2] 2. The President of the European Parliament may be invited to be heard by the European Council.

КОПУЛАЦИЈА

[1.3] 3. The European Council shall act by a simple majority for procedural questions and for the adoption of its Rules of Procedure.

КОПУЛАЦИЈА

[1.4] 4. The European Council shall be assisted by the General Secretariat of the Council.

КОПУЛАЦИЈА

[2] *Subsection 3: The Council of Ministers*

[2.1] Article III-342

The Council shall meet < when convened by its President on his or her own initiative, > | or at the request of one of its members or of the Commission.

КОПУЛАЦИЈА

[2.2] Article III-343

[2.2.1] 1. < Where a vote is taken, > any member of the Council may act on behalf of not more than one other member.

КОПУЛАЦИЈА

[2.2.2] 2. < Where it is required to act by a simple majority, > the Council shall act by a majority of its component members.

КОПУЛАЦИЈА

[2.2.3] 3. Abstentions by members present in person or represented shall not prevent the adoption by the Council of acts < which require unanimity. >

КОПУЛАЦИЈА

[2.3] Article III-344

[2.3.1] 1. [2.3.1.1] A committee consisting of the Permanent Representatives of the Governments of the Member States shall be responsible for preparing the work of the Council and for carrying out the tasks assigned to it by the latter. КОПУЛАЦИЈА

[2.3.1.2] The Committee may adopt procedural decisions in cases provided for in the Council's Rules of Procedure.

КОПУЛАЦИЈА

[2.3.2] 2. [2.3.2.1] The Council shall be assisted by a General Secretariat, under the responsibility of a Secretary-General appointed by the Council. КОПУЛАЦИЈА

[2.3.2.2] The Council shall decide on the organisation of the General Secretariat by a simple majority.

КОПУЛАЦИЈА

[2.3.3] 3. The Council shall act by a simple majority regarding procedural matters and for the adoption of its Rules of Procedure.

КОПУЛАЦИЈА

[2.4] Article III-345

[2.4.1] The Council, by a simple majority, may request the Commission to undertake any studies < the Council considers desirable for the attainment of the common objectives, > | and to submit any appropriate proposals to it. АДВЕРЗАЦИЈА [2.4.2] < If the Commission does not submit a proposal, > it shall inform the Council of the reasons.

КОПУЛАЦИЈА

[2.5] Article III-346

[2.5.1] The Council shall adopt European decisions laying down the rules governing the committees provided for in the Constitution. ЕКСПЛАНАЦИЈА [2.5.2] It shall act by a simple majority after consulting the Commission.

КОПУЛАЦИЈА

[3] *Subsection 4: The European Commission*

... (EU Const.: Art. III-341–III-346)

Како показују дати примери, у случају копулације, као у математици, важи својство асоцијације:  $a + (b + c) = (a + b) + c = a + b + c$ , где  $a$ ,  $b$  и  $c$  представљају текстуалне целине, а  $+$  копулативни однос; дакле, суштински се ништа не мења различитим груписањима копулативних структура.

Што се тиче других типова односа међу члановима и још сложенијим структурама, у Уставу СФРЈ од 1974. г. експланација аналогна оној из примера 4 протеже се на два члана. Дакле, други члан (2) објашњава први (1), који је и сâм састављен експланативним односом.

## Пример 11.

[1]

## Члан 88.

[1.1] Радничка класа и сви радни људи носиоци су власти и управљања другим друштвеним пословима.

## Е К С П Л А Н А Ц И Ј А

[1.2] Радничка класа и сви радни људи остварују власт | и управљају другим друштвеним пословима организовани у организације удруженог рада и друге самоуправне организације и заједнице и класне и друге друштвено-политичке и друштвене организације.

## Е К С П Л А Н А Ц И Ј А

[2]

## Члан 89.

Радни људи остварују власт | и управљају другим друштвеним пословима одлучивањем на зборовима, референдумом и другим облицима личног изјашњавања у основним организацијама удруженог рада и месним заједницама, самоуправним интересним заједницама и другим самоуправним организацијама и заједницама, путем делегата у органима управљања тих организација и заједница, самоуправним споразумевањем и друштвеним договарањем, путем делегација и делегата у скупштинама друштвено-политичких заједница, као и усмеравањем и контролом рада органа одговорних скупштинама. (Устав СФРЈ 1974: loc. cit.)

Слично, и ексклузија може бити изражена у посебном члану, како показује пример 12. У потоњем члану конектор *however* експлицира адверзацију.

## Пример 12.

[1] Article III-153

Quantitative restrictions on imports and exports and all measures having equivalent effect shall be prohibited between Member States.

## А Д В Е Р З А Ц И Ј А ( Е К С К Л У З И Ј А )

[2] Article III-154

[2.1] Article III-153 shall not preclude prohibitions or restrictions on imports, exports or goods in transit justified on grounds of public morality, public policy or public security; the protection of health and life of humans, animals or plants; the protection of national treasures possessing artistic, historic or archaeological value; or the protection of industrial and commercial property. АДВЕРЗАЦИЈА [2.2] Such prohibitions or restrictions shall not, *however*, constitute a means of arbitrary discrimination or a disguised restriction on trade between Member States. (EU Const.: Art. III-153–III-154)

И у примеру 13 (чији су кореспонденти у: Устав СФРЈ 1974: чл. 178; Устав РС 2006: чл. 30–31) чланови су повезани адверзативним (ексклузивним) односом. Први члан, како се види, структуриран је из две просте копулативне реченице.



У оквиру потоњег члана (2), имамо копулативни однос између (2.1) првог параграфа, који реализује једна сложена реченица, и (2.2) целине друга два параграфа, од којих други (2.2.2) објашњава први (2.2.1). Комплекс копулативне прве две реченице последњег параграфа (2.2.2.1), у адверзативном је односу са трећом реченицом (2.2.2.2).

### Пример 13.

#### [1] Члан 15.

[1.1] Слобода човека је неприкосновена.

КОПУЛАЦИЈА

[1.2] Нико не може бити лишен слободе, осим у случајевима и у поступку < који су утврђени законом. >

АДВЕРЗАЦИЈА (ЕКСКЛУЗИЈА)

#### [2] Члан 16.

[2.1] Лице < за које постоји основана сумња < да је извршило кривично дело > > може, на основу одлуке надлежног суда, бити притворено | и задржано у притвору, < само ако је то неопходно ради вођења кривичног поступка или безбедности људи. >

КОПУЛАЦИЈА

[2.2]

{ [2.2.1] { Трајање притвора мора бити сведено на најкраће нужно време.

ЕКСПЛАНАЦИЈА

[2.2.2] { [2.2.2.1] Притвор може трајати по одлуци првостепеног суда најдуже три месеца од дана притварања. КОПУЛАЦИЈА Овај рок се може одлуком Врховног суда продужити још за три месеца. } АДВЕРЗАЦИЈА [2.2.2.2] < Ако се до истека тих рокова не подигне оптужница, > окривљени се пушта на слободу. } } (Устав РС 1990: чл. 15–16)

Уочава се да, док су копулативни односи битни на свим нивоима, дотле други односи фигуришу унутар чланова и њихових краћих секвенци.

**3. ЗАКЉУЧАК.** Представљени модел успостављен је на корпусу законских аката, тако да би будућа истраживања требало да провере степен његове применљивости на друге жанрове и типове текстова. Претпоставка је да ће тај модел бити подобан планираним типовима текстова, што не значи да се, у основи, не може применити и на спонтани говор. У сваком случају, предвидљивост анализираних односа ослања се на контекстуалне чиниоце попут жанровских конвенција организације текста (у анализираном корпусу, нпр., матрица правило–изузетак, представљена ексклузивним односом).

С аспекта реалних текстуалних целина, које имају већи легитимитет као компоненте комуникације, дати модел подупире и даље владајуће ставове у лингвистичкој теорији о хијерархијској устројености језика. И комплекси реченица дакако се разликују по хијерархијском рангу. Како смо видели, неке реченице, образујући, условно речено, једнореченичне комплексе (слично

као што реченицу може чинити само једна клауза), самостално ступају у односе са вишереченичним комплексима, који већ могу обухватати комплексе нижега ранга.

Полазна подела анализираних односа показала се задовољавајућом и за корпус на енглеском језику, мада треба имати у виду и, иако незаступљен у анализираном корпусу, тип реченица обележен узрочним везником *for*, уколико се не сматра типом експланативних реченица, а, могуће, и још који. Експланативни однос, примећујемо, разликује се од других у усвојеној подели наликујући субординацији по томе што једна јединица одређује другу и тако унеколико зависи од ње. У анализираном корпусу, од односа међу реченицама, односно комплексима реченица најчешћи су копулативни, кључни у већим деоницама текста, а затим адверзативни (укључујући, наравно, ексклузивни), значајни за мање деонице.

#### ИЗВОРИ

- Устав РС 1990 – Устав Републике Србије. *Службени гласник Републике Србије* 1 (1990).  
 Устав РС 2006 – Устав Републике Србије. *Службени гласник Републике Србије* 98 (2006).  
 Устав СРЈ – Устав Савезне Републике Југославије. *Службени лист Савезне Републике Југославије* година I/1 (27. април 1992).  
 Устав СФРЈ 1963 – Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. *Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*. XIX/14 (10. април 1963).  
 Устав СФРЈ 1974 – Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. *Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије* XXX/ 9 (21. фебруар 1974).  
 Устав ФНРЈ – Устав Федеративне Народне Републике Југославије. *Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије* II/10 (1. фебруар 1946).

\*

- CHR – *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. <<http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/005.htm>> 3.11.2010.  
 EU Const. – Treaty establishing a Constitution for Europe. *Official Journal of the European Union* C series, No 310 (16 December 2004).  
 US Const. – The Constitution of the United States. J. W. Peltason (ed.). *About America: The Constitution of the United States of America with Explanatory Notes*. 19–43. <<http://www.america.gov/media/pdf/books/constitution.pdf>> 3.11.2010.

#### ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ковачевић, Милош. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд – Србиње: Рашка школа – Српско просветно и културно друштво Просвјета, 1998.  
 Симић, Радоје, Јелена Јовановић. *Српска синтакса*. I–II. Београд – Никшић: Јасен, 2002.  
 Станолчић, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамађика српскога језика: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. 5. исправљено изд. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.  
 Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (грамађички системи и књижевно-језичка норма) II: Синтакса*. Београд: Научна књига, 1986.

\*

- BARIC, Eugenija, Mijo LONČARIĆ, Dragica MALIĆ, Slavko PAVEŠIĆ, Mirko PETI, Vesna ZEČEVIĆ, Marija ZNIKA. *Hrvatska gramatika*. 2. promijenjeno izd. Zagreb: Školska knjiga, 1997.
- BUSSMAN, Hadumod. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. London – New York: Routledge, 1999.
- FAIRCLOUGH, Norman. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. New York: Routledge, 2003.
- HALLIDAY, Michael A. K. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold, 1985.
- HASPELMATH, Martin. Coordination. Timothy Shopen (ed.). *Language Typology and Syntactic Description. Volume 2: Complex Constructions*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, 1–51.
- HOEY, Michael. *Textual Interaction: an introduction to written discourse analysis*. London: Routledge, 2001.
- KATIČIĆ, Radoslav. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika – nacrt za gramatiku*. Zagreb: Jugoslaven-ska akademija znanosti i umjetnosti, 1986.
- MARETIĆ, Tomo. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. 3. promijenjeno izd. Zagreb: Matica hrvatska, 1963.
- MIHAILOVIĆ, Ljiljana. *Gramatika engleskog jezika*. Beograd: Naučna KMD, 2006.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Kar-lovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest, 1990.
- SPERBER, Dan, Deirdre WILSON. *Relevance: Communication and Cognition* (2nd ed.). Oxford: Black-well, 1995.

Marko Janičijević

#### MODELING TEXTUAL UNITS WITH THE EXAMPLE OF LEGAL ACTS IN SERBIAN AND ENGLISH

#### S u m m a r y

In this paper, with the corpus of the highest written laws from the modern diachrony of the Serbian and the English languages, we show how syntactic-semantic analysis can be extended to the level of the text. Into consideration, thereby, we take relations among sentences and especially sentence complexes, the latter formed at different levels, from intersentential to the level of whole sections of statutes. The given relations are analysed on the basis of explicit and implicit connectors as well as of the sense orientation of connected units. It is shown that both sentences and complexes differ with respect to their rank in textual hierarchy, and that some sentences actually function as complexes, establishing relations even with multiple complexes of sentences. Basic relations established on the global plane are copulative, and on the local plane they are adversative (particularly exclusive) and copulative.

Државни универзитет у Новом Пазару  
Департман за филозофско-филолошке науке  
Нови Пазар  
trupko@sezampro.rs



Biljana Mišić Ilić  
Vesna Lopičić

## PRAGMATIČKI ANGLICIZMI U SRPSKOM JEZIKU\*

Polazeći od novijeg shvatanja anglicizama, gde se pod tim terminom podrazumeva ne samo reč ili morfema iz engleskog koja se, sa različitim stepenom integrisanosti, upotrebljava u srpskom jeziku već i reč, sintagma ili rečenica u srpskom čija upotreba odražava ili sledi normu engleskog jezika – ortografsku, gramatičku, semantičku ili pragmatičku (Prčić 2005: 59), u radu se razmatraju anglicizmi na nivou pragmatike. Predloženi termin *pragmatički anglicizmi* označava upotrebu diskursnih formula iz engleskog jezika u situacijama kada za njih postoje odgovarajuće ustaljene formule u srpskom jeziku. Daleko ređi i manje uočljivi nego leksički anglicizmi, pragmatički anglicizmi se ipak neretko sreću prvenstveno u govornom jeziku urbanih govornika, ali i u javnoj upotrebi. U radu se identifikuju tipični pragmatički anglicizmi, klasifikuju po tipu, po formi i po vrsti diskursne situacije. Razmatraju se kulturološki aspekti vezani za razloge nastanka ovih anglicizama i interpretiraju se u svetlu savremenih globalizacijskih trendova s jedne strane i težnji za očuvanjem jezičkog i kulturnog identiteta s druge.

*Ključne reči:* pragmatički anglicizmi, pozajmljenice, srpski jezik, diskursne formule.

**1. UVOD.** Uticaj engleskog jezika na srpski već više decenija privlači pažnju kako lingvista tako i laika.<sup>1</sup> Na teorijskim osnovama kontaktne lingvistike i konkretnim istraživanjem engleskog i srpskohrvatskog jezika predstavljenim u značajnim studijama R. Filipovića (1986; 1990), sledilo je desetine radova i studija u kojima su se različiti autori, prvenstveno srpski anglisti, bavili bilo pojedinačnim tipovima anglicizama u srpskom (INJAC 2002; FILIPOVIĆ 2003; 2005; 2006, RADIĆ-BOJANIĆ 2007; SILAŠKI 2009; BAJIĆ 2009; JANJIĆ 2010, da pomenemo samo neke od novijih radova), bilo opštijim sociolingvističkim i pragmatičkim aspektima (ŠEVIĆ 1996; BUGARSKI 1997; PANIĆ KAVGIĆ 2006). Najznačajnije i najobimnije studije o anglicizmima i uticaju engleskog jezika na srpski svakako predstavljaju rečnik novijih anglicizama V. Vasić, T. Prčića i G. Nejgebauer (2001) i monografija T. Prčića *Engleski u srpskom* (2005).

---

\* Rad je deo projekta *Dinamika struktura srpskog jezika* (178014), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije. Rad predstavlja znatno proširenu i prerađenu verziju saopštenja koje je bilo izloženo na međunarodnom naučnom skupu *Srpski jezik, književnost, umetnost* održanog na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu 29–30. 10. 2010. godine.

<sup>1</sup> Da zaokupljenost anglicizmima nije privilegija samo stručnjaka, pokazuju blogovi i forumi na kojima se može naći zanimljiva razmena mišljenja između mladih i starijih korisnika interneta, koji ovu temu smatraju veoma inspirativnom. Videti, na primer, <http://forum.bgdcafe.com/index.php?showtopic=3538&st=60>, ili <http://www.vokabular.org/forum/index.php?topic=194.0>

Cilj ovoga rada jeste da se ukaže na jednu specifičnu vrstu anglicizama, one koji se javljaju na nivou pragmatike. Mada jesu identifikovani u literaturi (PRČIĆ 2005: 68, 83–84), oni zasada nisu bili predmet posebnog istraživanja.

1.1. Tradicionalno, anglicizmom se smatra morfema, reč ili idiom iz engleskog jezika koji se, sa različitim stepenom integrisanosti, koristi u nekom drugom jeziku, u našem slučaju u srpskom jeziku. Ovakvo shvatanje zastupa i M. Gerlach (GÖRLACH 2002: 1) u svom poznatom rečniku anglicizama u evropskim jezicima, koji nažalost nije obuhvatio i srpski jezik: „An anglicism is a word or idiom that is recognizably English in its form (spelling, pronunciation, morphology or at least one of the three) but is accepted as an item in the vocabulary of the receptor language”.

Međutim, u ovom radu prihvatamo novije, šire shvatanje pojma anglicizam, gde se pod time podrazumeva ne samo reč ili morfema iz engleskog koja se, sa različitim stepenom integrisanosti, upotrebljava u srpskom jeziku već i reč, sintagma ili rečenica u srpskom čija upotreba odražava ili sledi normu engleskog jezika – ortografsku, gramatičku, semantičku ili pragmatičku (PRČIĆ 2005: 59).

1.2. Anglicizmi se najčešće posmatraju kao rezultat jezičkog pozajmljivanja,<sup>2</sup> a javljaju se u nekom jeziku kao posledica njegovog kontakta sa engleskim. U teoriji se navode razni tipovi anglicizama (detaljan pregled videti kod Kapusa (CAPUZ 1997)), ali većina istraživača koji su se bavili anglicizmima u raznim jezicima, prvenstveno romanskim i germanskim, slaže se da pozajmljivanje može biti na svim nivoima jezičkog sistema – fonološkom, ortografskom, morfološkom, semantičkom, leksičkom, sintaksičkom, frazeološkom. Značaj pragmatičkog nivoa, kao i pragmatičkog pristupa fenomenu pozajmljivanja prvi je istakao M. Klajn (CLYNE 1972; 1977), baveći se nemačkim i engleskim jezikom. Kapus (CAPUZ 1997: 91–92), razmatrajući mnoge tipove anglicizama, za one na nivou pragmatike koristi termin ‘pragmatička interferencija’ i navodi sledeće kategorije, uz primere anglicizama u romanskim jezicima:

1) Diskursni markeri sa fatičkom funkcijom (češće korišćenje reči *bien/bueno* i *bene*, u španskom i italijanskom, kao prevod engleskog *well*, na početku odgovora, naročito u filmskim dijalozima).

2) Diskursne rutine i klišeji (tradicionalni način odgovaranja na telefon, *dígame* na španskom i *pronto* na italijanskom, zamenjuje se formulom *¿sí?*, kao prevodom engleskom *yes?*, sa dugim vokalom; *jolvídalo!*, kao direktan prevod engleskog *forget it!*, koje se koristi kao formula kojom se zavšava komunikacijska razmena sa primesom odbijanja, umesto španskog *nada*, *déjalo (estar)*, *no te procupes*, *no importa*.)

3) Preformulisane diskursne formule – kalkovi u obraćanju (*damas y caballeros*, od engleskog *ladies and gentlemen*, umesto tradicionalne španske formule *señoras y señores*), pozdravljanju (u španskom korišćenje *chao*, od italijanskog *ciao*, francuski *au revoir* i *bay bay*, od engleskog *bye-bye*), formule učtivosti (u španskom

<sup>2</sup> Pod pozajmljivanjem podrazumevamo: „the incorporation of foreign features into a group’s native language by speakers of that language” (THOMASON – KAUFMAN 1991: 37). Izvesni autori prave razliku između pozajmljivanja (*borrowing*) i interferencije, o čemu detaljno piše S. Romejn (ROMAINE 1995: 51–59). Mi ćemo u radu koristiti termin *pozajmljivanje*, kao najopštiji.



i italijanskom češće korišćenje *por favor* i *prego*, u govornom činu zahteva, pod uticajem engleskog *please*).

4) uzvici sa ilokucionom snagom (u španskom *hey*, *okey*, *guau* (od eng. *wow*)).

U našoj novijoj literaturi anglicizmima se najdetaljnije bavio T. Prčić, koji je identifikovao anglicizme i na pragmatičkom nivou i definisao ih kao „upotrebu uvezenih diskursnih formula u situacijama kada za njih postoje odgovarajuće i ustaljene domaće formule” (PRČIĆ 2005: 68, 83–84).

1.3. Na osnovu iznetih teorijskih postavki, predlažemo termin *pragmatički anglicizmi*, kojim bi se označila upotreba diskursnih formula iz engleskog jezika u situacijama kada za njih postoje odgovarajuće i ustaljene formule u srpskom jeziku, kao i uvođenje diskursnih formula iz engleskog jezika tamo gde postoji izvesna ‘diskursna praznina’, tj. gde nije bilo nikakvih diskursnih formula u srpskom jeziku. Na primer, pragmatičkim anglicizmima moglo bi se smatrati ukoliko se prodavačica u radnji obrati sa *Da li mogu da Vam pomognem?* (od engleskog CAN I HELP YOU?) umesto uobičajenog srpskog „Izvolite?”, ili kada se koriste uzvici i diskursni markeri tipa *baj-baj*, *okej*, *vau*, *ups*, (adaptirani od engleskih BYE-BYE, OK, WOW, OOPS), ili ako se na štampanom računu koristi učtiva formula *Hvala što ste koristili naše usluge* (od engleskog THANK YOU FOR USING OUR SERVICES).<sup>3</sup> Ovaj poslednji primer ilustruje upotpunjavanje jedne situacije koja bi se mogla uslovno nazvati ‘diskursnom prazninom’ u srpskom jeziku, jer ranije nije bila ispunjena nikakvim verbalnim sadržajem, tako što će se upotrebiti verbalna diskursna formula pozajmljena iz engleskog jezika. Ovakve diskursne praznine najbolje se mogu sagledati u kontrastu dvaju (ili više) jezika i predstavljaju nulti odnos,<sup>4</sup> i to upravo na pragmatičkom nivou.

Cilj ovog rada nije da ponudi iscrpan spisak pragmatičkih anglicizama u srpskom jeziku, već prvenstveno da identifikuje ovu pojavu, ponudi nekoliko vrsta klasifikacije, da ukratko razmotri sociolingvističke aspekte vezane za njihov nastanak i da ih interpretira u svetlu savremenih globalizacijskih trendova s jedne i težnji za očuvanjem jezičkog i kulturnog identiteta s druge strane.

**2. PRAGMATIČKI ANGLICIZMI – SOCIOLINGVISTIČKI I LINGVISTIČKI ASPEKTI.** Kako bismo sagledali pragmatičke anglicizme što potpunije, razmotrićemo kako neke sociolingvističke aspekte vezane na njihov nastanak i upotrebu, tako i lingvističke aspekte koji se tiču njihove formalne kategorije, obličke realizacije u srpskom jeziku i vrste diskursne situacije u kojoj se koriste.

<sup>3</sup> Svi primeri pragmatičkih anglicizama u ovom radu preuzeti su iz knjige *Engleski u srpskom* T. Prčića i/ili su više puta primećeni i zabeleženi u prevodima filmova, u javnim natpisima, u govoru urbanih srpskih govornika u medijima, kao i u profesionalnom i privatnom okruženju autorki rada.

Primeri su navodeni na sledeći način: pragmatički anglicizam – kurziv *Da li mogu da Vam pomognem?*; engleski original – mali verzal, dat u zagradi, ako je samo naveden primer, CAN I HELP YOU?; uobičajena reč/fraza/formula na srpskom – običan font, dat pod navodnicima ako je primer naveden u okviru teksta, „Izvolite?”.

<sup>4</sup> Radmila Đorđević (2004: 64) daje sledeće objašnjenje: „Za nulte odnose dva jezika kaže se da su to oni slučajevi u kojima u jeziku A postoji simbol za neku pojmovnu sadržinu, a u jeziku B odgovarajućeg simbola nema, i obratno. Oni se mogu naći na gramatičkom nivou (npr. član), kao i na leksičkom.”

2.1. SOCIOLINGVISTIČKI ASPEKTI. U razmatranju sociolingvističkih aspekata nastanka i upotrebe pragmatičkih anglicizama (kao i anglicizama uopšte), neki osnovni parametri koje treba razmotriti jesu govornici koji ih koriste, medijum, stil i registar u kome se pojavljuju, kao i sociopsihološki razlozi za njihovu upotrebu.

Pragmatički anglicizmi sreću se najčešće u govornom, a nešto ređe u pisanom jeziku urbanih govornika, posebno onih mlađih i obrazovanijih. Takođe, mogu se naći i u dijalozima iz filmova, serija, crtanih filmova i popularne beletristike prevedenim s engleskog jezika.<sup>5</sup> Pragmatički anglicizmi zabeleženi su i u nekim oblicima usmene i pisane javne i službene komunikacije, prvenstveno u sferi usluga, i gotovo isključivo kada se radi o stranim firmama i njihovim ekspoziturama i franšizama.

Razlozi nastanka i ovakve upotrebe pragmatičkih anglicizama mogu biti predmet posebnog interdisciplinarnog etnografskog i korpusnog istraživanja, ali izvesno je da se radi o kombinaciji faktora, od kojih ćemo najočiglednije samo pomenuti:

- nemarni prevodioci direktno prenose ili kalkiraju sintagmu/rečenicu iz engleskog (na primer: *Ti ne želiš da znaš* od engleskog YOU DON'T WANT TO KNOW, u značenju „Ma ne pitaj”, „Bolje ne pitaj”);

- uzvici na engleskom koji se čuju u originalu filma su zvučni, upečatljivi i atraktivni, pa ih mladi lako „pokupe” (na primer: *vau*, engleski wow; *baj-baj*, engleski BYE-BYE);

- srpski govornici, posebno mladi i urbani, teže da zvuče „svetski” i pomodno;

- deca žele da imitiraju svoje crtane junake, koje čuju u sinhronizovanim filmovima, a tinejdžeri i mladi junake popularnih TV serija;<sup>6</sup>

- diskursne formule poslovne komunikacije i propisanog kôda u stranoj firmi direktno se prenose u srpski jezik (na primer, u Mekdonaldu čujemo: *Izvolite ovo je Vaš račun/kusur* od engleskog HERE IS YOUR BILL/CHANGE).

2.2. FORMA PRAGMATIČKIH ANGLICIZAMA. Po formi, pragmatički anglicizmi mogu biti reči (najčešće uzvici, prilozi, imperativi, skraćenice: *okej*, *Zaboravi!*, *OMG*), sintagme (*štagod*, *Prijatan put!*, *No comment*) i rečenice (*Moje ime je...*, *Hajde, kupi ti piće!*, *Pričaj mi nešto o tome*). Treba istaći da formalni aspekt nije presudan za razumevanje pragmatičkih anglicizama koliko su to različiti aspekti njihove upotrebe, o čemu će biti reči u nastavku rada.

2.3. TIPOVI PRAGMATIČKIH ANGLICIZAMA. Najiscrpniju analizu anglicizama u srpskom jeziku ponudio je T. Prčić, koji je predložio četvorostruku klasifikacionu shemu, u kojoj se anglicizmi sagledavaju po vrsti (očigledni, skriveni i sirovi), nastanku (preoblikovani, prevedeni i mešoviti), opravdanosti (sasvim opravdani, opravdani, uslovno opravdani, neopravdani i sasvim neopravdani) i po statusu

<sup>5</sup> Zanimljiva je studija o prevodima uzvika iz engleskih filmova na španski i baskijski, gde autor-ka zaključuje da direktno prenošenje predstavlja najčešći slučaj, što se smatra greškom na pragmatičkom nivou (CUENCA 2006).

<sup>6</sup> Zabeležile smo kako mladi osnovci spontano kažu *ups* i *upsi*, od engleskog OOPS, *vau* od wow i *štagod* od WHATEVER. Takođe smo često čule tinejdžere i studente koji koriste potpuno neadaptirane anglicizme *whatever* i *okej*, kao i *Pričaj mi nešto o tome*, od engleskog TELL ME SOMETHING ABOUT IT.

(potpuno odomaćeni, delimično odomaćeni i neodomaćeni) (Prčić 2005: 119–143). U ovom radu, ne želeći da ulazimo bez čvrstih empirijskih podataka u pitanja odomaćenosti ili opravdanosti, smatrale smo da je najuputnije pragmatičke anglicizme na početku postmatrati i klasifikovati prema vrsti, to jest prema njihovoj obličkoj realizaciji u srpskom jeziku. Stoga su anglicizmi u ovom radu klasifikovanini na očigledne, sirove i skrivene.

2.3.1. Približno najbliži tradicionalnoj definiciji pojma anglicizam bili bi tzv. *očigledni anglicizmi*, tj. leksičke jedinice – reči i afiksi, koji su preuzeti iz engleskog i podvrgnuti manjem ili većem stepenu adaptacije na ortografskom, fonološkom, morfološkom, semantičkom ili pragmatičkom planu. Od identifikovanih pragmatičkih anglicizama ovde bi svakako spadali mnogi uzvici (*haj, baj-baj, vau, sori*, itd.), kao i prilozi *ok, ofkors* i *kul*, upotrebljeni sa ilokucionim značenjem slaganja. Svi oni su adaptirani fonološki, a u pisanoj formi i ortografski prema pravilima srpskog jezika. Ovde bi se mogla svrstati i šaljiva varijanta priloga *ofskroz*, u značenju ‘potpuno’, ‘naravno’, gde je došlo i do morfološke adaptacije, a delimično i semantičke promene engleske sintagme OF COURSE. U govoru mladih urbanih govornika čuje se i *Vocap?*, koji smo zabeležili i u kombinaciji *Gde, si, brate, vocap?*. Potrebno je ne samo znanje engleskog nego i poprilično mašte da se u ovome prepozna englesko WHAT’S UP?, odnosno na srpskom ‘Šta ima novo?’.

2.3.2. Još očigledniji su tzv. *sirovi anglicizmi*, koji se javljaju u pisanoj formi u engleskom originalu, dakle potpuno neprilagođeni ortografskom sistemu srpskog jezika, mada su integrisani na pragmatičkom planu, a u govornom obliku, tj. ako se izgovore/pročitaju, i na fonološkom. Tu bi spadale pisane varijante uzvika (*hi, bye-bye, wow, oops, yeah, sorry...*), priloga/prideva sa ilokucionom snagom odobravanja (*cool, ok, okay*), fraza (*no comment, of course*) i skraćenica (*OMG, BTW*).

2.3.3. Sledeći novo shvatanje pojma anglicizam, Prčić (2005: 121–122) skreće pažnju i na *skrivenne anglicizme*, tj. reči, sintagme i rečenice srpskog jezika koje odražavaju normu i/ili slede običaje engleskog jezika, pri čemu se značenja i upotrebe svojstvene oblicima engleskog jezika kriju u oblicima srpskog jezika.<sup>7</sup>

Diskursne formule u formi rečenica koje smatramo pragmatičkim anglicizmima upravo predstavljaju primere skrivenih anglicizama. Preslikana struktura, značenje i upotreba iz engleskog počinju da se odomaćuju u srpskom jeziku, zamjenjujući i čak istiskujući srpske strukture. Tako, na primer, gotovo nikog više ne iznenađuje učtivost u uslužnim delatnostima izražena rečenicama:

*Da li mogu da Vam pomognem? Mogu li da Vam pomognem?* (CAN I HELP YOU?) = Izvolite?

*Izvolite (ovo je) Vaš kusur.* (HERE’S YOU CHANGE.) = Izvolite.

Takođe, ono što se moglo smatrati nemarnim prevodom filmskih dijaloga, sada se čuje i u govoru srpskih govornika:

<sup>7</sup> Na leksičkom nivou tipični noviji primeri skrivenih anglicizama bili bi *miš* (kompjuterski) od *mouse* ili *definitivno* od *definitely* (u značenju ‘izvesno’, ‘zasigurno’), a na sintagmatskom nivou *što je pre moguće* od *as soon as possible*. Na leksičkom nivou kalkovi, tj. preslikani, prevedeni anglicizmi (*neboder* od *skyscraper*) takođe bi se mogli smatrati skrivenim anglicizmima.

*(Ti) ne želiš da znaš.* (YOU DON'T WANT TO KNOW.) = Ma ne pitaj. / Bolje ne pitaj.

Ovo se može čuti kada govornik ne želi ili smatra da je nepotrebno da odgovori na neko pitanje jer bi se u odgovoru saopštile neke neprijatne stvari.

*Zaboravi!* (FORGET IT!) = Nema veze! / Nije važno. / Nema na čemu. / U redu je. / Batali!

Ovo već postaje uobičajena formula kada govornik želi da prekine razgovor o nekoj temi ističući da nije bitna ili da nema više svrhe govoriti o tome.

*Pričaj mi (nešto) o tome.* (TELL ME (SOMETHING) ABOUT IT.) = Ma šta mi kažeš. / Meni kažeš.

Ova rečenica koristi se kao pomalo ironičan komentar govornika na nešto što je već znao, a ne zahtev da sazna više, što bi se moglo pomisliti na osnovu doslovnog značenja.

*Čuvaj se!* (TAKE CARE!) = Zdravo! / Do viđenja!

Ovo se može čuti kao pozdrav pri odlasku, čak i kada ne postoji nikakva realna opasnost za odlazećeg sagovornika.

*Moje ime je...* (MY NAME IS ...) = Zovem se... / Ja sam ...  
*(Ja) dolazim iz ...* (I COME FROM ...) = Ja sam iz ...

Nešto su ređe i zasada neuobičajeno zvuče sledeće rečenice, koje se takode mogu čuti u javnoj upotrebi:

*Ne mogu se više složiti sa Vama/tobom.* (I CAN'T AGREE WITH YOU MORE.) = U potpunosti / Potpuno se slažem sa vama.  
*Hvala što si to primetila.* (THANKS FOR NOTICING IT.) = Lepo od tebe što si to primetila.  
*Uživaj(te)!* (ENJOY!) = Prijatno! / Lepo se provedite!

Ovo se može čuti u govornom jeziku, kao učtiv pozdrav dobrodošlice ili pri odlasku.

*Zašto nisam iznenađen?* (WHY AM I NOT SURPRISED?) = To me (uopšte) ne čudi/iznenađuje.  
*Zadovoljstvo je moje.* (THE PLEASURE IS (ALL) MINE.) = I meni.

Ovakav odgovor na izraz zahvalnosti „Bilo mi je zadovoljstvo”, koji i ne mora biti prevod engleske rečenice „It was my pleasure”, može se smatrati pragmatičkim anglicizmom.

U skrivene anglicizme bismo svakako svrstali i reči/sintagme/rečenice koje preslikavaju strukturu, značenje i upotrebu engleskih ekvivalenata, ali za njih ne postoji pragmatički ekvivalent u srpskom, tj. postoji diskursna praznina. Tu bi spadale posebne forme pisane učtivosti u javnom sektoru usluga, kao, na primer, kada na fiskalnim računima, bankomatima i oglasnim panoima piše:

*Hvala što ste koristili usluge našeg bankomata.* (THANK YOU FOR USING OUR ATM SERVICES.)

*Prijatan put!* (ENJOY THE JOURNEY!) = Srećan put!

*Uživajte!* (ENJOY!) = Prijatno! / Lepo se provedite!

*Bankomat trenutno ne radi. Hvala na razumevanju.* (ATM IS TEMPORARILY OUT OF SERVICE. THANK YOU FOR YOUR UNDERSTANDING).

Ovde bismo uvrstili i formule koje se sve više sreću u javnim prezentacijama:

*Hvala* (napisano na poslednjem slajdu na prezentaciji).

*Q & A* (Ovo je u stvari sirovi anglicizam, od engleskog *questions and answers*, što predstavlja poziv publici da uputi pitanja na koja će govornik odgovarati).

Ova posebna podvrsta skrivenih pragmatičkih anglicizama, za koje nije postojao diskursni i pragmatički ekvivalent u srpskom jeziku, naročito je zanimljiva sa kulturološkog i pragmatičkog stanovišta jer oni unose ne samo nov jezički sadržaj u srpski jezik već i jedan novi kulturni obrazac, svojstven nekoj drugoj profesionalnoj kulturi, koju mi prihvatamo upravo kroz ovaj novi jezički sadržaj, novu diskursnu formulu.

2.4. VRSTA DISKURSNE SITUACIJE. Pod vrstom diskursne situacije prvenstveno razmatramo vrstu diskursne/komunikativne situacije u kojoj se pragmatički anglicizmi javljaju. Situacioni aspekti uglavnom se tiču medijuma (usmeni ili pisani), opšte sfere ljudske delatnosti (privatna ili javna) i registra (uslužne delatnosti, poslovna komunikacija, akademski diskurs, itd.). Mada su u klasifikaciji moguća izvesna preklapanja, mogu se izdvojiti tri osnovna tipa diskursne situacije.

2.4.1. *Diskursne formule u sferi usluga i javne komunikacije*: a) diskursne formule koje se javljaju u usmenom obliku:

*Da li mogu da vam pomognem? Mogu li da vam pomognem?* (CAN I HELP YOU?) = Izvolite?

*Izvolite (ovo je) vaš kusur.* (HERE'S YOUR CHANGE.) = Izvolite.

Ovakve fraze u sferi usluga već su postale sasvim uobičajene, a njihov nastanak mogao bi se vezati za pojavu prvih Mekdonalds restorana i finih prodavnica. U efikasno organizovanim restoranima brze hrane i komunikacija sa gostima treba da bude brza, efikasna i nedvosmislena, pa otuda, recimo, i ova diskursna formula za vraćanje kusura. Kada u prodavnicama roba više nije stajala iza nepristupačne tezge, već je mogla slobodno da se razgleda, promenio se i sam način kupovine, pa prodavac sada zaista nije samo neko ko vam daje ono što tražite, već je tu i da pomogne savetom – otuda potreba za novom diskursnom formulom, umesto tradicionalne *Izvolite*.

Postavlja se pitanje da li su ove formule zaista anglicizmi, jer slične diskursne formule postoje i u drugim jezicima, recimo u francuskom ili italijanskom, gde nisu ušle iz engleskog, pa su možda i u srpski ušle iz nekog od tih jezika. Smatramo da, iako je to moguće, to ipak nije slučaj upravo zbog neuporedivo većeg uticaja engleskog i izloženosti srpske sredine tom jeziku.

Takođe, može se smatrati da je formula *Da li mogu da vam pomognem?* možda samo opšta učtiva diskursna formula, kakva svakako postoji u srpskom jeziku, a kojom se ljubazno nudi pomoć u svakoj sferi i u svakom pogledu, pa se tako njena upotreba proširila i na sferu uslužnih delatnosti. Međutim, smatramo da bi se čak i u tom slučaju mogla smatrati anglicizmom, jer je do proširenja upotrebe najverovatnije došlo upravo pod uticajem engleske diskursne formule i kulturnog obrasca u sferi trgovine.<sup>8</sup>

b) diskursne formule koje su u pisanom obliku, na štampanim računima, porukama na ekranu ili na oglasnim panoima:

*Hvala što ste koristili usluge našeg bankomata.* (THANK YOU FOR USING OUR ATM SERVICES.)

*Prijatan put!* (ENJOY THE JOURNEY!) = Srećan put!

*Uživajte!* (ENJOY!) = Prijatno! / Lepo se provedite!

*Bankomat trenutno ne radi. Hvala na razumevanju.* (ATM IS TEMPORARILY OUT OF SERVICE. THANK YOU FOR YOUR UNDERSTANDING).

Prema našem neformalnom anketiranju govornika srpskog, gotovo niko ove rečenice ne prepoznaje kao anglicizme, mada se neki od njih doživljavaju kao neuobičajeni a neki (*Prijatan put!* umesto „Srećan put!”) i kao nepravilni u srpskom. Dakle, oni bi se mogli svrstati u grupu skrivenih anglicizama. Kao što je već pomenuto, ovi anglicizmi nisu zamena za ustaljene srpske formule/rečenice, jer u srpskoj vanjezičkoj stvarnosti, pa samim tim ni u jeziku, doskora nisu ni postojali fiskalni računi i bankomati. Gore navedene rečenice su direktno prenete (prevedene) iz engleskog, gde je ovakav učtiv način komunikacije sa klijentima i kupcima uobičajen i normalan. Možda ovi skriveni pragmatički anglicizmi, kojih i nismo svesni, a koji su popunili jednu diskursnu prazninu, predstavljaju izvesnu novu formu učtivosti, pa ih možemo smatrati i dobrodošlom novinom. Slično zapažanje, u vezi sa ruskim jezikom, iznosi Rathmayr (2008), koja kao pozitivnu novinu ističe nove forme (verbalne) učtivosti u ruskom jeziku i društvu, u sferi usluga i javne komunikacije, pod uticajem tržišne ekonomije i, posredno, engleskog jezika. Ipak, da bi se doneo valjaniji sud o ovoj pojavi, potrebno bi bilo izvršiti sociolingvističko istraživanje stavova govornika srpskog jezika. Možda ovakve diskursne formule, ukoliko se prihvataju po automatizmu, i nekritično počinju da se koriste samo na jezičkom, pragmatičkom nivou, a da ih ne prati suštinsko semantičko i pragmatičko značenje i odgovarajuće ponašanje, mogu da imaju i suprotan, iritirajući efekat na primaoca poruke.<sup>9</sup>

c) diskursne formule u pisanom obliku, koje se koriste u zvaničnoj i poslovnoj korespondenciji

*Ukoliko imate bilo kakvih pitanja, ne oklevajte da nas kontaktirate / da nam se obratite.* (IN CASE YOU HAVE ANY QUESTIONS, DO NOT HESITATE TO CONTACT US.).

<sup>8</sup> Autorke se zahvaljuju prof. dr Julijani Vučo na stimulatívnoj diskusiji u vezi sa ovim primerom.

<sup>9</sup> Kao ilustracija ovog stava može da posluži scena iz TV serije *Bela lađa*: Jedan od likova, Tika Špic, nalazi pisano obaveštenje da mu je pauk odneo pogrešno parkiran auto gde, između ostalog, piše i *Hvala što ste koristili naše usluge*. Tika očigledno ne ceni ovakvu učtivost i dramatično reaguje: „Kako sam ja, bre, uslužen, odneli ste mi auto s pauka, ja nesam tražio da budem uslužen!”.



*Radujem/Radujući se Vašem skorom odgovoru.* (LOOKING FORWARD TO YOUR (PROMPT) REPLY.).

Ove fraze predstavljaju direktan prevod uobičajenih formula iz anglosaksonske poslovne korespondencije.<sup>10</sup> Na osnovu neformalne ankete petnaestak urbanih govornika srpskog jezika, može se zaključiti da ih govornici srpskog jezika doživljavaju kao neuobičajene, ali zvanične. Bilo je komentara da zvuče i 'izveštačeno', ali da je i ceo diskurs poslovne zvanične korespondencije 'izveštačen i uštogljen'.

d) diskursne formule u pisanom obliku, koje se mogu videti na slajdovima javne akademske ili poslovne prezentacije:

*Hvala* (na poslednjem slajdu na prezentaciji)  
Q & A

Ovo je tipičan primer pragmatičkog anglicizma koji ne zamenjuje postojeću diskursnu formulu u srpskom, već u diskursnu 'prazninu' uvodi englesku formulu, bilo adaptiranu (*Hvala*) bilo sirovu (*Q & A*). U srpskom jeziku doskora nije bilo uobičajeno zahvaljivati slušaocima na kraju izlaganja ili ih pozivati da postavljaju pitanja u okviru posebnog segmenta na izlaganju. Dok u poslovnim krugovima ovo gotovo da postaje pravilo, u akademskim krugovima se ponekad doživljava kao nepotrebno i neprimereno akademskom diskursu.<sup>11</sup>

2.4.2. *Diskursne formule u usmenoj privatnoj i javnoj komunikaciji.* Ovim formulama se uglavnom izražava neko interpersonalno značenje, kao, na primer, slaganje, neslaganje, predstavljanje ili slično. Ovde bi se mogli svrstati i uzvici sa ekspresivnom vrednošću i diskursne formule u pozdravljanju. To po formi mogu biti rečenice, sintagme i reči, a po tipu adaptirani i skriveni anglicizmi, najčešće kalkirane rečenice.

*Šta god. Bilo kako. Kako bilo.* (WHATEVER.).

*(Ti) ne želiš da znaš.* (YOU DON'T WANT TO KNOW.) = Ma ne pitaj. / Bolje ne pitaj.

*Zaboravi!* (FORGET IT!) = Nema veze. / Nije važno. / Nema na čemu. / U redu je. / Batali!

*Pričaj mi nešto o tome.* (TELL ME SOMETHING ABOUT IT!) = Ma šta mi kažeš! / Meni kažeš!

*Čuvaj se!* (TAKE CARE!) = Zdravo! (kao pozdrav pri odlasku)

*Moje ime je* (MY NAME IS) = Zovem se...

*(Ja) dolazim iz ...* (I COME FROM ...) = Ja sam iz ...

*Ne mogu se više složiti sa vama/tobom.* (I CAN'T AGREE WITH YOU MORE.) = U potpunosti / Potpuno se slažem sa vama.

*Hvala što si to primetila* (THANKS FOR NOTICING IT.) = Lepo od tebe što si to primetila.

*Hajde, kupiću ti piće.* (LET ME BUY YOU A DRINK.) = Hajde, vodim te na piće. / Hajde, ja častim (piće).

<sup>10</sup> Slične fraze verovatno se mogu naći i u nekim drugim jezicima, pa bi bilo zanimljivo uraditi kontrastivno i dijahronijsko istraživanje da se vidi da li je i kako došlo do pozajmljivanja ovakvih formula. S obzirom na to da je srpska poslovna korespondencija danas najviše pod uticajem engleske, za sada ove fraze smatramo anglicizmima.

<sup>11</sup> Neki profesori čak izričito zabranjuju ove formule u prezentacijama (J. Vučo, lična komunikacija).

Nekoliko primera zaslužuje da bude posebno prokomentarisano. Formule pri predstavljanju *Moje ime je...* i *(Ja) dolazim iz ...* naročito su se ustalile na televiziji, gde se tako predstavljaju i voditelji, odnosno, da upotrebimo anglicizam, prezenteri i njihovi sagovornici. Recimo, kada se najavi da osoba A dolazi iz Kru evca, to možda zaista znači da je gost iz Kru evca i da je pravo odatle došao u emisiju. Ali, kada, recimo, u nedelju ujutru gost jutarnjeg programa kaže *Ja dolazim iz firme XY*, jasno je da ne sti e s posla, već koristi formulu koja je počela da se smatra prigodnom u tom diskursu.

Engleska rečenica sa ilokucionim značenjem emfati nog slaganja sa sagovornikom *I can't agree with you more* u srpskoj varijanti *Ne mogu se više složiti sa Vama/tobom* zvuči ne samo kao pomalo rogobatni prevod, već je zbog svoje dvosmislenosti i komunikaciono neprikladna. Upravo polisemi nost priloga *više*, koji ovde može imati značenja ili 'u većoj meri' ili 'i nadalje', može izazvati i suprotni efekat od onoga što je bila namera 'otmenog' govornika, koji koristi ovu formulu.

Na  poslednji primer iz ove grupe, *Hajde, kupi u ti pi e*, zaslužuje posebnu pažnju. U kulturi gde je uobičajeno da u zajedničkom društvu svako sam pla a svoje pi e, a sveprisutni konzumerizam još jače podstiče iskazivanje ljubavi, naklonosti i prijateljstva kroz materijalne stvari, engleski idiom *buy someone a drink* može se posmatrati i kao odraz izvesnog aspekta te dru stvene stvarnosti. U našoj varijanti, izraz *voditi nekoga na pi e* i * astiti nekoga pi em* ima veze sa aktivnom naklonošću i  a  u, što je sasvim drugačije od kupoprodajnog odnosa. Kako smo ovaj pragmatički anglicizam zabele ile i u drasti nijem obliku *Hajde da ti kupim jedno pi e*, smatramo da se ovde ne radi samo o prenošenju/pozajmljivanju jezičke diskursne formule već i same konceptualizacije pojma * astiti nekoga pi em*.<sup>12</sup>

2.4.2.1. Posebnu grupu diskursnih formula u usmenoj komunikaciji čine uzvici. U korpusu su nađeni sledeći, ali moguće je da to ne iscrpljuje spisak: *okej, vau, jea, jes, kul, no(u) koment, ofkors, ofskroz, sori, haj, baj, ups, au , da* (izgovoreno sa produženim vokalom, prilikom odgovora na telefonski poziv umesto 'halo'), *alo* (ne u javljanju telefonom, nego za skretanje pažnje, od engleskog HELLO), *tenks* (od engleskog THANKS = hvala), *Vocap* (od engleskog WHAT'S UP? =  ta ima novo?) *O, moj Bože*. Ne smemo zaboraviti ni već sasvim odomaćeni anglicizam *super*, koga ovde svrstavamo među uzvike, mada se, naravno, koristi i kao pridev i prilog u srpskom. Zanimljivo je da se podvučeni uzvici nalaze se na spisku sto dva-deset najčešćih anglicizama kod T. Prčića (2005: 160–164).

2.4.3. *Uzvici i skraćenice ekspresivne vrednosti u pisanoj komunikaciji, uglavnom privatnoj*. Treba istaći da se ovde ne radi o jednokratnim ili povremenim interpolacijama, već ovi pragmatički anglicizmi predstavljaju odliku posebnog stila SMS poruka, elektronskih  askaonica i foruma, kojim komuniciraju posebno

<sup>12</sup> Prevod engleskog idioma *I'll buy you a drink* srpskim *Plati u ti pi e* umesto *Ja  astim /  astim pi e / Moj je red* komentarisala je i Slavica Perović (2009: 262): „Glagol *platiti* teško je saobraziv sa našom gostoljubivo  u i direktno je suprotan dobrom ukusu i dobrom duhu našeg poimanja časti i  a  avanja. * astiti* je u vezi sa riječju * ast*. Kako je u duhu našeg jezika i našeg naroda 'ukazati čast' nekome ponudivši mu pi e, upotrebom glagola *platiti* u ovoj frazi zadire se u običaj, duh naroda, njegov karakter koji je od 'davanja' više nego od 'plaćanja'. Time mijenjamo suštinu (jezika i kulture) mnogo više nego što u prvi mah izgleda, trampiv i tom jednom rečenicom tradiciju za jednu uvezenu frazu koja se, avaj, izgleda polako ukorijenjuje”.

mlađi urbani govornici. Ovi uzvici mogu se klasifikovati kao očigledni anglicizmi kada su u usmenoj formi, a kao sirovi, u pisanoj komunikaciji, ako su napisani u engleskom originalu: *haj* (u pisanoj formi *Hi*), *okej* (u pisanoj formi i *OK*, *O.K.*), *baj*, *baj-baj* (pisano i *bye*), *vau* (pisano i *WOW*), *ups*, *upsi* (u pisanoj formi i *oops*), *jea* (pisano i *yeah*), *auč* (pisano i *ouch*), *o-ou* (kao uzvik čuđenja i zbunjenosti, sa specifičnom intonacijom i dužinom), *kul* (pisano i *cool*), *no comment*, *of course*, *ofskroz*, *sorry*, *yes*, *My God*, *txs*. Najpoznatije skraćenice ovog tipa su *OMG* (skraćeno od *OH, MY GOD*), *BTW* (skraćeno od *BY THE WAY*), *LOL* (skraćeno od *LAUGHING OUT LOUD*), *ROFL* (*ROLLING ON THE FLOOR WITH LAUGHTER*), *RIP* (od engleskog *REST IN PEACE*, kao pisana izjava saučešća).

### 3. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

3.1. Anglicizmi koji su bili predmet ovoga rada, a za koje je predložen termin *pragmatički anglicizmi*, mogu biti posmatrani, odvojeno, i na ortografskom, leksičkom, semantičkom i frazeološkom nivou. Ono što predstavlja njihovu zajedničku bitnu odliku, međutim, jeste njihova upotreba u specifičnim diskursnim situacijama, tj. njihova pragmatička vrednost. Nesumnjivo je da su neki identifikovani primeri nastali kao posledica nemarnog prevoda, međutim, većina danas predstavlja formule koje se koriste u stvarnoj jezičkoj upotrebi. Neki se doživljavaju kao stilski i registarski manje ili više markirani, ali neki se već mogu smatrati potpuno integrisanim u sistem srpskog jezika (kao na primer pisane formule u poslovnoj komunikaciji).

3.2. Pitanje prodora anglicizama u neki jezik nije karakteristično samo za našu sredinu. Za razliku od stranih reči koje su došle iz grčkog, latinskog, francuskog, nemačkog, mađarskog ili, u slučaju srpskog jezika, i iz turskog jezika, u savremenom društvu anglicizmi su posebno upadljivi jer predstavljaju promenu jezika koja nastaje pod uticajem ekonomskih, tehnoloških i političkih uticaja i dostignuća, a ide ruku pod ruku i sa kulturološkim uticajem, ne toliko iz Velike Britanije već iz SAD, pa neki smatraju da otpor anglicizmima može da bude i svojevrsni otpor amerikanizaciji i globalizaciji. Ipak, treba imati u vidu da se čak ni velike, stare i razvijene evropske nacije ne mogu odupreti najezi anglicizama, a čak ni tamo gde postoji organizovana obrazovna i politička akcija (kao na primer u Francuskoj i Nemačkoj; videti kod R. Fišer (FISCHER 2008)), čini se da je gotovo nemoguće izbeći uticaj engleskog.

Savremena proučavanja ovog uticaja, koja idu od leksikografskih, lingvističkih do sociolingvističkih i psiholingvističkih, kako u Evropi (videti radove u tematskom zborniku koji su uredile R. Fišer i H. Pulačevska (FISHER – PULACZEWSKA 2008)) tako i kod nas, ističu i kreativni potencijal jezika u koji anglicizmi ulaze, a koji može da ih adaptira u skladu sa svojom strukturom, ali i da razvije nova značenja i nove upotrebe. Takođe, priznavanje činjenice da je engleski sredstvo međunarodne komunikacije ne mora da znači negiranje dominantne i presudne uloge nacionalnih jezika kao sredstva ne samo komunikacije već i identifikacije, i u jezičkom i u kulturološkom smislu.

Činjenica je da se savremeni civilizacijski tokovi ne mogu ni zamisliti bez sve češćih kontakata različitih kultura kroz sve vidove komunikacije i da se ona najčešće, ali ne i isključivo, odvija na engleskom. Nesumnjivo je da se kulture kroz

kontakte obogaćuju, ali pri tom ne bi smele da se i drastično osiromašuju. Anglicizama svih vrsta sigurno će biti još više, ali radikalni purizam ne predstavlja rešenje, pa ne bi bio rešenje ni u našoj sredini.<sup>13</sup> Naprotiv, treba se zalagati za promišljeni, organizovani pristup integraciji anglicizama utemeljen na postavkama savremene lingvistike i sociolingvistike (PRČIĆ 2005: 135–136). Zbog toga svakako da prihvatanje i odgovarajuća adaptacija anglicizama mogu biti i opravdani, ukoliko se unose novi jezički (leksički, frazeološki, semantički, pragmatički) sadržaji koji označavaju neke nove vanjezičke aspekte.

U stalnom kontaktu srpskog jezika sa engleskim, anglicizama će biti sve više, pa tako i pragmatičkih anglicizama, a posebno onih koji pripadaju tipu skrivenih. Pruživši u ovom radu okvir za njihovo identifikovanje i ispitivanje, smatramo da ova pojava zaslužuje da bude detaljnije sagledana i u korpusnim, etnolingvističkim i kulturološkim istraživanjima.

#### CITIRANA LITERATURA

- BAJIĆ, Sanja. Nastanak pravopisne pseudonorme pod uticajem engleskog jezika. *Srpski jezik – studije srpske i slovenske* 14/1–2 (2009): 331–346.
- BUGARSKI, Ranko. *Jezik u kontekstu*. Beograd: Čigoja štampa – XX vek, 1997.
- CAPUZ, Juan Gómez. Towards a Typological Classification of Linguistic Borrowing (Illustrated with Anglicisms in Romance Languages). *Revista Alicantina de Estudios Ingleses* 10 (1997): 81–94.
- CLYNE, Michael. *Perspectives on Language Contact*. Melbourne: Hawthorn, 1972.
- CLYNE, Michael. Intercultural Communication Breakdown and Communication Conflict: Towards a Linguistic Model and its Exemplification. C. Molony, H. Zobl and W. Stolting (eds). *Deutsch im Kontakt mit anderen Sprachen/German in Contact with Other Languages*. Kronberg: Scriptor, 1977, 129–46.
- CUENCA, Maria Josep. Interjections and Pragmatic Errors in Dubbing. *Meta: journal des traducteurs / Meta: Translators' Journal* 51/1 (2006): 20–35.
- ĐORĐEVIĆ, Radmila. *Uvod u kontrastiranje jezika*. 6. izd. Beograd: Filološki fakultet, 2004.
- GÖRLACH, Manfred, ed. *A Dictionary of European Anglicisms: A Usage Dictionary of Anglicisms in Sixteen European Languages*. Oxford: OUP, 2001.
- FILIPOVIĆ, Rudolf. *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičkih dodira*. Zagreb: JAZU – Školska knjiga, 1986.
- FILIPOVIĆ, Rudolf. *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo, razvoj, značenje*. Zagreb: Školska knjiga, 1990.
- FILIPOVIĆ, Sonja. Anglicizmi iz registra mode u srpskom jeziku: formalna analiza. *Prilozi proučavanju jezika* 34 (2003): 179–196.
- FILIPOVIĆ, Sonja. *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku*. Beograd: Zadužbina Andrejević, Biblioteka Academia, 2005.
- FILIPOVIĆ, Sonja. Semantika anglicizama u srpskom jeziku u registru mode. *Philologia* 4 (2006): 57–65.
- FISHER, Roswitha, H. PUŁACZEWSKA (eds). *Anglicisms in Europe: Linguistic Diversity in a Global Context*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2008.
- FISHER, Roswitha. Studying Anglicisms. Roswitha Fischer, Hanna Pułaczewska (eds.). *Anglicisms in Europe: Linguistic Diversity in a Global Context*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2008, 1–16.
- INJAC, Goran. Engleski jezik u com\_media@ – prilog proučavanju srpske kompjuterske terminologije. *Prilozi proučavanju jezika* 33 (2002): 78–122.

<sup>13</sup> O tome da purizam nije nešto što je svojstveno našoj jezičkoj i kulturnoj sredini videti u članku I. Klajna (2008).

- JANJIĆ, Marina. (Anglo)srpski književni jezik u ogledalu popularnih ženskih časopisa. M. Kovačević i ur. odbor (ur.). *Jezički sistem i upotreba jezika. Zborik radova*. Kragujevac: FILUM, 2010, 311–321.
- KLAJN, Ivan. Purizam i antipurizam u srpskom jeziku. *Južnoslovenski filolog* LXIV (2008): 153–176.
- PANIĆ KAVGIĆ, Olga. *Koliko razumemo nove anglicizme*. Novi Sad: Zmaj, 2006.
- PEROVIĆ, Slavica. *Jezik u akciji*. Podgorica: CID, 2009.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj, 2005.
- RADIĆ-BOJANIĆ, Biljana. *neko za chat?! Diskurs elektronskih časkaonica na engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet – Futura publikacije, 2007.
- RATHMAYR, Renate. 2008. Intercultural Aspects of New Russian Politeness. *WU Online Papers in International Business Communication Series One: "Intercultural Communication and Language Learning"*. Viena. <<http://epub.wu-wien.ac.at>> 15. 08. 2010.
- ROMAINE, Suzanne. *Bilingualism*. Oxford: Blackwell, 1995.
- SILAŠKI, Nadežda. Economic terminology in Serbian and Croatian: a comparative analysis of anglicisms. *Facta Universitatis, Series: Linguistics and Literature* 7/1 (2009): 75–86.
- ŠEVIĆ, Radmila. Srpski i engleski – jezici u kontaktu?. J. Plankoš (ur.). *O leksičkim pozajmljenicama*. Subotica – Beograd: Gradska biblioteka – Institut za srpski jezik, 1996, 81–88.
- THOMASON, Sara, Terrence KAUFMAN. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkely: University of California Press, 1991.
- VASIĆ, Vera, Tvrtko PRČIĆ, Gordana NEJGEBAUER. *Du you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Zmaj, 2001.

Biljana Mišić Ilić

Vesna Lopičić

## PRAGMATIC ANGLICISMS IN SERBIAN

### S u m m a r y

Adopting the recent view of Anglicisms, according to which the term does not only refer to words and morphemes originating from English, which are, with a various degree of integration, used in the Serbian language, but also includes words, phrases or sentences in Serbian whose norm reflects or follows the English norm – orthographic, grammatical, semantic or pragmatic (Prčić 2005: 59), this paper deals with the Anglicisms at the level of pragmatics. The suggested term *pragmatic Anglicisms* refers to the use of discourse formulas from English in situations where there are common formulas in Serbian. Far less frequent and less conspicuous than lexical Anglicisms, pragmatic Anglicisms are nevertheless often found primarily in the speech of urban speakers, as well as in public use. In this paper, we identify typical pragmatic Anglicisms, and classify them according to their linguistic form, the general type and contextual discourse aspects of their use. We also discuss some cultural aspects related to the formation and use of such Anglicisms and interpret them in view of contemporary globalization trends on the one hand, and the attempts to maintain linguistic and cultural identity, on the other.

Univerzitet u Nišu

Filozofski fakultet

Departman za anglistiku

Niš

[bmisicilic@gmail.com](mailto:bmisicilic@gmail.com)

[lovevuk@gmail.com](mailto:lovevuk@gmail.com)





## АКАДЕМИК МИЛКА ИВИЋ (11. 12. 1923 – 7. 3. 2011)\*

Драга породицо, поштоване колеге и пријатељи. Отишла је заувек Душа српске лингвистике, наша драгоцен професорка Милка Ивић. И док је академик Александар Белић био главни покретач српске филологије и лингвистике у првој половини XX века, а животни и научни сапутник академика Милке Ивић, академик Павле Ивић, у том баш значењу био агенс наше филологије и лингвистике у другој половини истога века, академик Милка Ивић бивала је (као духовно „несташни” и помало „непослушни” али и омиљени Белићев ђак), све своје време (дакле у целој протеклој половини минулога века, па ево, до данашњих дана), њиховим духовним и душевним инспиратором (као сведок и стваралац „златног доба лингвистике” истовремено). У другом правцу метафоризације виђено, тумачено и казано – бивала је Звезда њена управо.

Академик Милка Ивић родила се била 11. децембра 1923. године у Београду, у веома образованој породици, узорно грађанској, по обема предачким линијама – београдској, у Београду се управо темељно и школовала и образовала. Пут универзитетског наставника водио ју је Новим Садом, од 1954. до пензионисања 1984. године. Тај предавачки пут њен повремено се рачвао и према многим америчким, и европским универзитетима, све до далекога Токија. Тај пут је као последицу имао и чланство у низу иностраних академија и научних друштава. И у трима књигама о њој. За дописног члана САНУ изабрана је 1976. а за редовног 1983. године.

Професорка Милка Ивић остала нам је, нама новосадским ђацима њеним, у памћењу пре свега као: предавач надахнут, талентован, суверен – са шармом и несумњивим а нескриваним сценским даром. И као оригинални и проницљиви мислилац и инспиратор при том. У областима: историја лингвистике, општа лингвистика, теорија језика, типологија, синтакса и семантика словенских језика, савремена сербокроатистика односно србистика, когнитивне основе човековог говора.

Често се чак говори о „школи Ивићевих”, или пак о „новосадској лингвистичкој школи” (овисно о извору тумачења и сазнајном оку гледања), па пошто сам ја овде (барем за студенте моје) тумач лингвистике, а уједно и ђак Ивићевих, мислим да је време, и место да кажем и како то ми ђаци Ивићевих, замишљамо, видимо, схватамо оно што се „школом Ивићевих” обично

---

\* Изговорено 11. марта 2011. године приликом испраћаја на Новом гробљу у Београду.

именује: то је школа у којој се мора пре свега знати занат, у којој ваља поседовати темељно знање, у којој се мора бити спреман на ризик, за коју је претпоставка имати талента (алат типа интуиције првенствено), то је затим школа која води рачуна о чињеницама, али се бави и њиховим постројавањем и тумачењем, школа рада и реда, али и замаха маште и духа, школа теоријскога тумачења ствари кад год је оно потребно, те школа сумње, става и спора (уз етичност), школа полета, школа опреза али и смелости, школа сигурности па опет смелости, школа мишљења критичкога, знатижеље разних врста, школа укрштања лектире и језика разних, школа неповођења за научним модама тренутним у теорији, методологији и виђењу света, школа одмерене речи, јаснога мишљења, прочишћенога текста и чистог говора, те школа трагања непрестаног за објашњењем појава, за правилношћу, за логиком, школа препознавања реда у свему ономе што нам се понекад чини нередом.

Најзначајније научне доприносе академика Милке Ивић разврстао бих овако: Универзитетска настава; Увођење строгог структуралног научног виђења ствари и поступка анализе код нас; Упознавање публике са трансформационо-генеративним научним моделом и појмовником (уз неповођење за њима); Научне синтезе везане за сувремена светска лингвистичка збивања; Афирмисање актуелне лингвистичке продукције и личних научних узора (Александра Белића и Романа Јакобсона првенствено); Промовисање властитих теоријских ставова и анализа у важним светским антологијама, зборницима, часописима, на конгресима, конференцијама, у Комисији за граматичку структуру Међународног комитета слависта (чији је деценијама била и заштитни знак управо), те кроз предавања широм света; Књига *Правци у лингвистици* (у низу издања кроз деценије); Когнитивнолингвистичка занимања (у серији књига Огледа, као и у докторској дисертацији о инструменталу у српском језику и о његовом развоју); Вишедеценијско уређивање часописа *Јужнословенски филолог*.

Ако бих имао права да бирам, онда бих из обимног и разноврсног опуса Професора Милке Ивић издвојио књигу *Правци у лингвистици*:

Та је књига објављена први пут 1963. године. И то након мукотрпнога рада у европским и америчким библиотекама, понајвише на Колумбији у Њујорку, на Харварду у Бостону, на Индијани у Блумингтону, те на Јејлу. Из неких разлога књига није штампана ни у Новом Саду ни у Београду, већ у Љубљани на српско(хрватско)м језику. Следи десетак издања на нашем језику, и барем толико на другим језицима (енглеском [два; код Мутона], немачком, пољском, финском, албанском, јапанском, естонском, литавском, арапском, на корејском, и још понеком). И осим што већ пола века служи образовању студената и других упућених у наш језик и заинтересованих за светску историју знања о језику, ова књига је, и сама, део историје лингвистике, па је у добром смислу и значајан изузетак у нашој научној продукцији уопште. Изгледа да су за своје време *Правци у лингвистици* Милке Ивић били најдоступнија и најприкладнија, а веома често коришћена историја филологије и лингвистике на многим универзитетима Европе, Америке и Азије барем. И то у конкуренцији са у то време такође веома познатим књигама значајних аутора, на већим језицима. Можда и због тога што је књига *Правци у лингвистици* била идеолошки и „школски” необојена, па је пред-

стављала увиде и у „западну” и у „источну” научну производњу свога доба и ранијих времена, а тежиште пажње је при том сразмерно равномерно распо- ређивала на „западно” и „источно” знање, на „велике” и „мале” на старе и нове школе рада и мишљења (већина других књига сличне намене и врсте – ту равнотежу нема). Међу осталима, и две додатне драгоцене особине овога приручника јесу у томе што је он, с једне стране, повремено (а правовремено) реновиран у издањима на енглеском и на нашем језику, а са друге, у томе што аутор њен није подлегао олако модама тренутним или текућим у избо- ру „нових” праваца које књигом ваља представити научној публици.

По личној жељи, нашу Професорку, академика Милку Ивић, враћамо њеном тлу и њеним физичким и духовним прецима. У овом нашем једином, а тленом свету и животу, нама, ђацима њеним, остаје да негујемо знатиже- љу, проницљивост, ведрину, оштроумност и озареност наше Професорке.

Милорад Радовановић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Нови Сад

milard@eunet.rs

UDC 811.16:061.3(497.113 Novi Sad), „2010”  
811.16’362(082)

Међународни научни симпозијум  
ГРАМАТИКА И ЛЕКСИКА У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА  
(14. септембар, Нови Сад, Матица српска – 15–16. септембар 2010, Београд,  
Институт за српски језик САНУ)

У организацији Матице српске и Института за српски језик САНУ у Новом Саду и Београду одржан је међународни симпозијум *Грамаџика и лексика у словенским језицима* (Матица српска 14. септембра, САНУ 15. и 16. септембра).

Почасни председник Организационог одбора симпозијума била је ака- демик Милка Ивић, која је од 1964. до 1984. године била врло активни члан Комисије за проучавање граматичке структуре словенских језика Међуна- родног славистичког комитета.

На отварању симпозијума скупу су се обратили поздравним беседама академик Чедомир Попов, председник Матице српске, и проф. др Мато Пи- журица, секретар Одељења за књижевност и језик Матице српске.

По отварању скупа учесници су разгледали изложбу Библиотеке Мати- це српске *Грамаџика и лексика словенских језика у издањима објављеним у Србији*, постављену испред свечане сале у Матици српској.

На скупу су учествовала 53 референта (са 51 рефератом) из 15 земаља (Белорусија, Бугарска, Велика Британија, Италија, Македонија, Немачка, Пољ- ска, Русија, САД, Словенија, Србија, Финска, Холандија, Чешка и Шведска).

Првог дана скупа, на пленарној седници, на којој је председавала академик Зузана Тополињска, било је присутно 65 слушалаца и саопштено шест реферата. У првом реферату „Многоактантныи существительныи типа S0” Ј. Д. Апријан анализирао је именице изведене од глагола које имају од четири до шест актаната (нпр. *оївейї, їокуїка, їпродажа*). Размотрен је редослед актаната, могућности њиховог изражавања, као и њихове синтаксичке специфичности, а посебна пажња посвећена је семантичким класама којима такве именице припадају и семантичким улогама које врше. У реферату „Актуализационныи элементы семантики грамматических категорий” А. В. Бондарка полазна теза била је да се у анализи актуелизационних могућности граматичких категорија мора имати у виду разлика између системских, језичких аспеката актуелизације у њених говорних аспеката, што је подробије размотрено на примеру глаголске категорије вида. Истакнуто је да сфера реализације актуелизационних функција може бити не само исказ него и текст у целини. М. Гроховски у реферату „Metaoperatory o postaci komparatywu przysłówka (we współczesnym języku polskim)” указао је, пре свега, на то да је скуп лексичких јединица метанивоа (метаоператора) изузетно велики и да се одликује знатном унутрашњом издиференцираношћу, што је у главном делу тог реферата показано на опису семантичко-синтаксичких разлика између компарације прилога и хомонимичних метаоператора (нпр. *bardziej, dalej, lepiej, prędzej*). У реферату „Употреба глагола у секундарном значењу за повезивање емоционалних појава и њихових носилаца” Ј. Поповић је размотрио речнички аспект неких синтаксичко-семантичких конструкција са становишта избора глаголских лексема и њихове употребе у секундарним значењима, анализирајући и обраду таквих значења у лексикографским описима. Г. Корбет је у реферату „Split lexemes in Slavonic” пошао од чињенице да се лексички инвентар дели на врсте речи пре свега с обзиром на синтаксички потенцијал речи, а затим с обзиром на морфолошку парадигматику. Даље је пажњу усредредио на морфолошке парадигме у словенским језицима, чија је различитост основе и парадигматска припадност синтаксички ирелевантна, нпр. словеначко *človek / ljud-* и размотрио регуларност, релевантност и мотивисаност таквих случајева. После сваког прочитаног реферата вођена је жива дискусија у којој су узели учешће В. Храковски, А. Бондарко, Ј. Апријан, П. Пипер, Ј. Поповић и др.

Скуп је наставио рад у Српској академији наука и уметности, где је у холу САНУ била приређена изложба издања Института за српски језик САНУ.

Наставак рада одвијао се у две секције, на којима је прочитано 45 реферата. Председавали су: Франческа Фичи, Срето Танасић, Милорад Радовановић, Андреја Желе, Јасмина Грковић-Мејдор и Владислава Ружић. Рад секција пратило је од 20 до 30 учесника и сарадника. На крају сваке секције вођена је жива дискусија у којој је узело учешће 30 учесника. У оквиру рада прве секције саопштени су реферати чланова Граматичке комисије МКС. У оквиру рада друге секције саопштени су резултати истраживања на научним пројектима Матице српске, Филозофског факултета у Новом Саду и Института за српски језик САНУ у Београду посвећеним проучавању српског језика. Поједини учесници присуствовали су раду и једне и друге секције и

узимали реч у дискусији. Раду скупа присуствовало је и више слависта који нису имали реферат. Неки од њих су учествовали у дискусији.

Првог дана рада у Београду чланови Комисије за проучавање граматичке структуре словенских језика Међународног славистичког комитета (даље: Граматичка комисија МСК) одржали су своју организациону седницу, на којој су размотрили питања припреме за предстојећи 15. међународни славистички конгрес (Минск, 2013) и изабрали три нова члана.

Седнице Граматичке комисије МСК биле су одржане у Србији три пута: 1972, 2005. и 2010. Граматичка комисија МСК ([www.gram-komisija-mks.com](http://www.gram-komisija-mks.com)) основана је у Софији је 1963. године, у време одржавања V Међународног славистичког конгреса. За првог председника Комисије био је изабран проф. Бохуслав Хавранек, на чију је иницијативу та комисија основана. Током протеклих безмало пола века Граматичка комисија МСК оставила је значајан траг у граматичким испитивањима словенских језика. Прва седница била је одржана у Прагу (1964). Следиле су седнице у Смоленицама (1966), Москви (1966), Берлину (1968), Кракову (1969), Смоленицама (1971), Београду (1972), Москви (1973), Лајпцигу (1974), Скопљу (1975), Кунчицама (1976), Варни (1978), Могиланима (1979), Москви (1981), Будишину (1983), Марбургу (1985), Софији (1990), Малој Моравци (1991), Торуну (1993), Сијени (1996), Малој Скали (1997), Цириху (2000), Вирату (2002), Марбургу (2004), Новом Саду (2005), Петрограду (2007), Кракову (2009) те Новом Саду и Београду (2010). Многи реферати поднети на седницама Граматичке комисије МСК објављени су у зборницима реферата.<sup>1</sup> Уколико реферати нису објављени у зборни-

<sup>1</sup> *Sesja Naukowa Międzynarodowej Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich: w Krakowie w dniach 3–5 grudnia 1969 r.* Red. S. Urbańczyk. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1971. – 232 s.; *Реферати са заседања Међународне комисије за изучавање граматичке структуре словенских језика 1974. год.* – Ур. М. Стевановић. – Београд: Српска академија наука и уметности, 1974. – 163 стр.; *Заседание на Комисията за анализ на граматичните структури на славянските езици при Международния комитет на славистите. Предварителни материјали.* Част втора. Софија: Институт за български език, 1977; *Slavica Slovaca*, red. E. Kučerová, D. Slobodník, 1977, 12, č. 3, str. 183–294; Реферати на X заседание на Међународната комисија за изучавање на граматичката структура на словенските литературни јазици. Ред. Б. Видоески, Б. Конески, Б. Корубин. – Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1979. – 242 стр.; *Studia Gramatyczne V: Materiały z posiedzenia Międzynarodowej Komisji Struktury Gramatycznej Języków Słowiańskich (Mogilany, 22–24 października 1979 r.)*. – red. S. Urbańczyk, J. Basara, K. Rymut. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź. – Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1982. – 169 s.; *Аспектуальные и темпоральные значения в славянских языках: Материалы заседания комиссии по изучению грамматического строя славянских языков МСК, Москва, 9–11 декабря 1981 г.* – Отв. ред. Н. Ю. Шведова. – Москва, 1983. – 112 стр.; *Zeitschrift für Slawistik*, 1985, 30; Helmut Schaller, Vorwort. – *Funktion und Struktur in der Grammatik slawischer Sprachen. Vorträge während der Tagung der Kommission für das Studium der grammatischen Struktur der slawischen Sprachen beim Internationalen Slawistenkomitee in Marburg vom 15. bis 17. Mai 1985.* Redaktion: Helmut Schaller. München: Hieronymus Verlag Neuried, 1987, S. 5–9; *Anafora в структуре текста*. – Pod red. M. Grochowskiego. – Warszawa: Energeia, 1996. – 112 s.; *Зборник Матице српске за славистику*. – Ур. П. Пипер, 2005, св. 70–71. – 1–273; *Зборник реферата са скупа који се овде приказује припремљен је за штампу. Апстрактни поднетих реферата објављени су у зборнику: Граматика и лексика у словенским језицима: Зборник сажетика*. – Ур. П. Пипер. – Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010, 100 стр.

ку реферата или у засебној свесци неког славистичког часописа (*Studia Grammaticae, Slavica Slovaca, Зборник Матице српске за славистику, Zeitschrift für Slawistik*), њихови аутори су их појединачно објављивали у различитим славистичким часописима.

Комисија за проучавање граматичке структуре словенских језика већ скоро пет деценија потврђује се као један од организационих облика МСК који веома успешно служи апробирању нових научних резултата, размени идеја, остваривању научног дијалога, подстицању научних пројеката и сарадње међу установама, часописима и појединцима на пољу проучавања граматичке структуре словенских језика. У оквиру рада прве секције (А) саслушани су реферати З. Тополињске „О przeszłości niedokonanej”, В. С. Храковског „Категории глагола (вид, время, наклонение): иерархия и взаимодействие”, Р. Ницолове „О взаимоотношении между глагольными значениями времени и вида и темпоральными лексическими модификаторами в простом предложении болгарского языка (в сопоставлении с русским и чешским языком)”, А. Желе „Izražanje različnih stopenj vršilskosti v slovenščini”, А. Барентсена „О конструкциях с экзистенциальными глаголами в разных славянских языках” и Х. Томоле „Дело против видовой моногамии – и еще раз о так называемых делимитативах”, а на другој сесији реферат И. М. Богуславског и Л. Л. Јомдина „Синтаксические, семантические и коммуникативные свойства автодериватов”, затим реферати Б. Ј. Нормана „Полнота парадигмы как признак слова”, Е. Петроске „Показатели на евиденцијалности (граматика ~ лексика)”, В. Фридмана „Albanian-Macedonian Contact-Induced Language Change today”, Х. Шалера „Глагольные системы южнославянских языков с точки зрения балканской лингвистики”, Ф. Фичи „О роли наречия в конструкциях с возвратной частицей” и П. Пипера „О истом и различитом”. О поднетим рефератима вођена је плодна дискусија (В. Храковски, А. Бондарко, А. Барентсен, Ј. Паневова, Б. Норман, В. Фридман, П. Пипер, Х. Томола, Р. Ницолова, И. Мејер и др.).

У оквиру рада друге секције (Б) саопштени су резултати истраживања на научним пројектима Матице српске, Филозофског факултета у Новом Саду и Института за српски језик САНУ у Београду. Први реферат поднели су М. Радовановић и Н. Киш „Српски језик и фази логика (у неколико примера)”. Следили су реферати Ј. Грковић-Мејџор „Развој предикативне посеције у српском језику”, С. Павловића, „Иконичност у синтаксичкој структури старосрпских падежних система”, Р. Драгићевић „О прилошким одредбама за начин којима се квалификује (и) субјекат”, И. Антонић „Клаузе с нултим везником”, В. Ружић „Условљеност граматичко-семантичких обележја фразема српског језика”, Д. Војводића „О категоријалној семантици каузативно условљених реченичних структура”, М. Алановића „Основни принципи синтаксичко-семантичке валентности каузативно-манипулативних глагола”. На другој сесији те секције реферате су имали В. Васић, „Дискурсна и метатекстуална кондиционална клауза у српском језику”, Д. Мирић „Изражавање модалности сумње у српском и руском језику”, Н. Арсенијевић „О принципу егоцентризма у српском језику”, Д. Вујовић „Основна лексичко-граматичка обележја глагола кретања”, А. Ј. Маслова „Языковая реализация извинения в русском и сербском языках (в сопоставительном



аспекте)”, Ж. Бошњаковић „Граматичке и лексичке особине метајезика у дијалекатском тексту”, а у трећој сесији саопштени су реферати Д. Витаса „Електронски лексички ресурси за обраду савременог српског језика”, С. Ристић, Д. Витаса и Н. Ивановића „Нацрт модернизације рада на Речнику САНУ”, Ђ. Оташевића „Антипословице и њихова лексикографска обрада”, С. Петровић „Поглед на хронолошку и ареалну раслојеност турске лексике из перспективе турцизама у српском језику”, Г. Јовановић „Још понешто о језику Хиландарског типика”, Ј. Радић „Категоријално-елементарна организација заменичког система у српском језику” и И. Лазић-Коњик „Параметри за семантичку класификацију глагола са значењем човековог постојања”, док су на четвртој сесији секције Б реферате имали С. Тофоска „*Verba dicendi* како лексички показатељи на евиденцијалности и нивнот сооднос со граматичките показатељи на евиденцијалности во македонскиот јазик”, Ј. Московљевић Поповић „Аргументска структура глагола за изражавање психолошких стања, осећања и расположења”, С. Танасић „Диференцијација везника и прилога употребљених у спојевима типа *џек шџо, само шџо*”, Г. Штрбац „Синтаксичка и лексичко-семантичка спојивост комуникативних глагола”, Б. Марић „Употреба девербативних и деадјективних именица као допуна одређених типова предиката (у руском у поређењу са српским језиком)”, Г. Штасни „Семантичко-деривациони потенцијал глагола” те М. Николић „Нетипична средства за изражавање категорије степена у савременом српском језику”.

Поднети реферати били су изразито разноврсни и проблемски, и према теоријским оквирима у којима су ти проблеми разматрани, а и према језичкој грађи на којој су анализирали. У оквиру те разноврсности уочавала се њихова груписаност око предмета појединих научних пројеката чији су представници учествовали на међународном симпозијуму *Грамаџика и лексика у словенским језицима*.

Пре почетка симпозијума објављен је зборник сажетака пријављених реферата. Организатори међународног симпозијума *Грамаџика и лексика у словенским језицима* планирају објављивање зборника реферата поднетих на том симпозијуму.

Предрађ Пијер

Универзитет у Београду  
Филолошки факултет  
Катедра за славистику  
Београд  
[piperm@eunet.rs](mailto:piperm@eunet.rs)

Марина Николић

Институт за српски језик САНУ  
Београд  
[marina.nikolic@isj.sanu.ac.rs](mailto:marina.nikolic@isj.sanu.ac.rs)

## ПРОМОЦИЈА КЊИГЕ\*

Јасмина Грковић-Мејдор, Милорад Радовановић (ур.).  
*Теорија дијахронијске лингвистике и проучавање словенских језика*. Београд:  
 Српска академија наука и уметности (Одељење језика и књижевности  
 – Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књ. 4), 2010.

Поштоване колеге,

Ова окупљања уторком у један у организацији Библиотеке САНУ увек су ми била пријатан доживљај, и када бих седео у публици и када би ми, као данас, била указана част да сам нешто кажем. Но окупљање остварено међу корицама књиге о којој данас говоримо треба посебно поздравити. Изнаћи праву тему, ни одвећ уску ни превише широку, примамљиву и актуелну, око ње окупити знатан број водећих стручњака из целе Европе и у исходу добити једну лепо заокружену целину – представља прави мали подвиг, нарочито данас у земљи Србији. За њега су у првом реду заслужни уредници овог издања, дописни чланови САНУ проф. др Јасмина Грковић-Мејдор и проф. др Милорад Радовановић којима је, да би издали књигу која је пред нама, требало, осим много дописивања, пуно знања и промишљања, а и међународног угледа. Репрезентативан списак аутора и висок научни ниво прилога у овом зборнику у пуном смислу одражавају научне профиле његових састављача.

Пред нама је дакле тематски зборник радова, четврти по реду у едицији *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија*. Његова тема, формулисана у наслову као *Теорија дијахронијске лингвистике и проучавање словенских језика*, изабрана је са жељом да се подстакне, у домену славистике, плодотворан узајамни интерес дијахронијских истраживања за савремене лингвистичке теорије и теоријске лингвистике за дијахронију. На позив се одазвало шеснаест приносника из девет европских земаља: поред Србије, одакле је пет прилога, то су Русија, Пољска, Чешка, Македонија, Аустрија, Немачка, Белгија и Норвешка. Шест прилога је на српском, по три на руском и енглеском, два на чешком и по један на пољском и немачком језику; резимеи су, зависно од језика основног текста, на енглеском, српском, немачком и руском, што зборник у целини чини приступачним широкој научној јавности, пре свега, али и не само, славистичкој. Како је то објашњено у *Предговору*, прилози су у књизи, због тематске разноврсности, распоређени по азбучном реду презимена својих аутора. Уважавајући такво резонување, ја сам ипак покушао да их у овом свом сумарном приказу тематски распоредим у неколико група.

Популарност **теорије граматикализације** илуструје чињеница да су из ње непосредно проистекла три прилога. Први је Jan Ivar Bjørnflaten-а из Осла, под насловом „Grammaticalization and Typological Change:

\* Београд, клуб САНУ, 23. новембра 2010, 13 часова.

The Plural Paradigm of Russian Substantives” где аутор сагледава две појаве у развоју руског језика: губитак разлике у родовима у промени множине придева и настанак суплетивних плурала на *-a* типа *žorodá*. У тим развојима он препознаје тенденцију ка аглутинацији, дајући као типолошку паралелу процесе којима се савремени (источно)јерменски од језика флективног типа, какав је био старојерменски, приближио аглутинативним језицима, какав је турски. Други је прилог Mirjam Fried из Прага насловљен „Ke zrodu české modální částice *jestli* z pohledu gramatikalizační teorie”, где је прослеђен развој чеш. разг. *jestli* од упитног везника преко субјективизирајућег контекстуализатора у модалну партикулу као пример прагматикализације. Трећи из ове групе је програмски чланак Вјерн-а Нансена из Регенсбурга и Анне Дробњак-овић из Лувена „Grammaticalization Theory as a Basis for the Panchronic Study of the Serbian Language: Setting the Agenda” који се баве граматикализацијом код глагола као *хїїейи*, *узейи*, *сїайи*, *имайи*, *морайи*, *їребайи*, *ваїайи* и сл., узимајући у обзир и оне случајеве где је подстицај могао доћи споља, из суседних језика (допуна *да* + презент).

**Когнитивни приступ** такође је заступљен. Јасмина Грковић-Мејџор, један од уредника књиге, у прилогу под насловом „Когнитивни аспекти развоја транзитивности” полази од широко прихваћене поставке да су се праиндоевропски и из њега настали индоевропски језици типолошки развијали од активног ка номинативном типу, од језика оријентисаног ка теми према језику оријентисаном ка агенсу и закључује да, са когнитивног становишта, то одражава уобличавање слике света у којој човек преузима контролу над својим окружењем. Од грађе старих индоевропских језика – хетитског, грчког, латинског – ти процеси бивају прослеђени кроз старије фазе словенских језика (старословенски, староруски, старочешки, старосрпски) све до савремених стања, при чему се узимају у обзир усмена књижевност и дијалекти. Закључак је да се са развојем транзитивности у словенским језицима сужава слободна употреба падежа и да се у глаголској рекцији акузатив шири на рачун генитива и датива. Овамо би спадао и рад Слободан Павловића „Иконичност у старосрпској хипотакси”, будући да је **иконични приступ** језику, чији су зачетници Перс и Јакобсон, у последње време постао веома популаран управо у склопу когнитивне лингвистике. Анализирајући зависне реченице из старосрпских споменика (углавном повеља и писама), аутор долази до закључка о доминантној препонованости старосрпске кондиционалне клаузе у којем би се огледало универзално својство природног људског језика, и о доминантној постпонованости старосрпске каузалне клаузе као о могућој „спецификалији” језичког типа са редоследом субјект – глагол – објект.

Два рада посвећена су **историјској синтакси падежа**. Марија Стефановић у свом прилогу „О темама у истраживању развоја категорије аниматности” даје преглед досадашње дискусије о генези и току замене акузатива генитивом при означавању живих бића као објеката и сродним процесима у историји словенских, посебно руског језика, кроз приказе радова Томсона, Шахматова, Мејеа, Јелмслева, Ласковског, Кузњецова, Миндакове, Комрија, Криска, Кленинове, Тимберлејка, Јандине и др. Axel Holvoet из Варшаве приложио је студију под насловом: „Reanalysis or Endemic Ambi-

guity? Infinitival Clauses with Overt Subject in Slavonic and Baltic”, где указује на занимљив паралелизам између словенских и балтских језика у реанализи дативних допуна главне реченице као субјеката њене допуне у инфинитиву. Као што је познато, то је у старословенском начин предаје грчких (и латинских) конструкција акузатива са инфинитивом (*не добро челоуѣкоу бытии ѣдиномуу*), али очито има своје корене у живом говорном изразу; у прилог томе могли би се навести, поред примера које аутор користи, и српски обрти типа *ваља нам поћи* = *треба да пођемо*; у сваком случају, стоји ауторова констатација да се те конструкције никад нису прошириле изван свога изворног синтаксичког домена.

Два рада баве се **историјском фразеологијом**. У свом прилогу „Историческая фразеология славянских языков” Валерий Михайлович Мокиенко из Санкт-Петербурга, коаутор историјско-етимолошког речника руске фразеологије, износи методолошке проблеме и перспективе развоја ове дуго времена запостављене дисциплине, чији је један од водећих представника у словенском свету. Истиче да се она, попут етимологије, не може изучавати само са лингвистичке тачке гледишта, јер је у великој мери интердисциплинарно повезана са фолклористиком, митологијом и етнографијом. Указује на специфичности фразеологизама условљене опозицијама какве су постојаност : непостојаност, имплицитност : експлицитност, експресивност : неутралност. Залаже се за пет фаза реконструкције првобитних фразеологизама: прва би укључивала установљење потпуног репертоара свих варијаната унутар једног језика, друга – поређење са грађом сродних језика, трећа – поређење тако добивених података са хронологијом појаве фразеологизама у појединим језицима и говорима, четврта – поређење резултата језичке анализе са ванјезичким: културним, етнографским, митолошким и другим чињеницама, а последња, пета – изналажење етимона укрштањем двеју интерпретација, лингвистичке и екстралингвистичке. Rainer Eckert из Берлина, који је свој прилог насловио „Serbische / Kroatische Lesefrüchte”, реконструише, на основу фразеолошких обрта словенских усмених традиција (пре свега јужнословенске и источнословенске), прасловенски фрагмент текста (у превасходно епском контексту) који се састоји у питању кога је неко *рода* и *племена*. Додаћу да је подударан обрт већ уочен као заједничко праиндоевропско наслеђе у старогрчкој и староиндијској епици.<sup>1</sup> У другом делу рада Екерт указује на летонску паралелу с.-х. изреци *йала му секира у мед*, у којој види успомену на некадашњу праксу шумског пчеларења на словенском југу.

Словенска **етнолингвистика** овде је заступљена једним од својих водећих представника. Светлана Михайловна Толстая из Москве у свом прилогу под насловом „К семантической истории слав. \**mirъ* и \**svěť*” упоредо разматра два синонимна назива за појам ‘mundus’ у слов. језицима, од којих је овај други, заснован на космолошкој опозицији светлости и таме, свесловенски и прасловенски, док је онај први ограничен у том значењу на руски језик и сматра се калком грчкога κόσμος.

<sup>1</sup> Rüdiger Schmitt, *Dichtung und Dichtersprache in indogermanischer Zeit*, Wiesbaden 1967, 135–138, са ранијом литературом.

**Палеославистичкој** тематици посветио је свој прилог Radoslav Večerka из Брна. Његове „Poznámky ke genezi hlaholice” залазе у питања првог словенског писма и књижевног језика. Са великом компетенцијом и ерудицијом, аутор поново приступа много дискутованом проблему постанка глаголице. Посебну пажњу посвећује „Кијевским листићима”, у којима види протограф настао приликом Ћириловог и Методијевог боравка у Риму 868, аргументујући то како језичким, тако и палеографским запажањима, и узимајући их као доказ да је вешање слова на горњу линију – са типолошком паралелом у староиндијском деванагари-писму – првобитна црта глаголице, која указује на могућу инспирацију њеног творца – а то је, по аутору, био Константин-Ћирило – неким ваневропским писмом.

**Историјом етимолошке науке** код Словена позабавила се Irena Janušková, такође из Брна, један од аутора етимолошког речника старо-црквенословенског језика. У њеном прилогу под насловом „Методы работы Вацлава Махека в свете современной этимологии” фокусиран је један од најистакнутијих представника те дисциплине у прошлом веку; Јанишкова истиче и илуструје како позитивне стране Махековог приступа – примену метода „Wörter und Sachen”, познавање и коришћење дијалекатске грађе – тако и оне проблематичне са данашњег гледишта – олако допуштање нерегуларних, експресивних гласовних развоја, преувеличавање удела „правоевропског” супстрата. У свом етимолошком огледу Johannes Reinhart из Беча расветљава „Старосрпски везник *dě*” као праиндоевропски инструментал показне заменице чији је аблатив већ препознат у везнику *da*, указујући тако на могућ значајан архаизам у старосрпском језику.

Дијахрони аспект **дијалектологије** или лингвогеографије тема је два рада из Београда. У властитом прилогу насловљеном „Етимологија и дијалектологија у дијахроној перспективи” сумирам, како је то назначено у поднаслову, искуства рада на Етимолошком речнику српског језика да бих предочио узајамност двеју дисциплина, етимологије и дијалектологије, на разним равнима, од српске преко прасловенске и балтословенске до позне праиндоевропске. Фокусиране су изоглосе које везују српски терен са словенским севером, укључујући и такве, које указују на могућ удео пословењених Балта у славизирању северног Балкана. У завршном делу рада бивају размотрене неке ексклузивне лексичке паралеле које повезују јужнословенски простор са другим ие. језицима као одраз лингвогеографског положаја прасловенског у разним фазама његовог развоја. Рад Вање Станишића под насловом „Српско-албански фонолошки односи између утицаја и ареалног јединства” има осим дијалектолошке и **балканолошку** димензију; он разматра низ прозодијских и фонетских појава заједничких граничним албанским и српским говорима у зонама међусобног додира као резултате узајамних утицаја. Особито су занимљиви закључци изведени из африкатизације палатовелара у северном гегијском, којом се овај одваја од призренско-јужноморавског и стоји ближе географски удаљеном тимочко-лужничком.

**Терминологијом** се бави Zuzana Topoliňská из Скопља. У прилогу насловљеном „O tradycji w pause” она се залаже за преиспитивање традиционалних лингвистичких термина као што су *падеж*, *будуће време*,

*инфинитив*, наслеђених из класичних граматика грчког и латинског језика и неподесних за описе у склопу савремених лингвистичких теорија.

Садржајност ове по обиму не нарочито велике књиге (277 страна) ваља кривити што се мој покушај да дочарам њен тематски спектар и појединачно представим прилоге у њој упркос настојању да при том будем максимално концизан оволико одужио. Закључујем: почетна амбиција уредника да се дâ релевантан пресек кроз савремене приступе проучавању словенских језика у дијахроној перспективи – свакако је успела. Треба им од срца честитати и пожелети да ова књига буде читана и да, као оно јеванђеоско семе бачено на добро тле и у добар час, буде подстрек даљим продубљеним и свестраним истраживањима словенске језичке прошлости.

*Александар Лома*

Филозофски факултет  
Одељење за класичне науке  
Београд  
*loma.aleksandar@gmail.com*



## ГРАДУЕЛНОСТ СИНТАКСИЧКИХ ПРОМЕНА:

Hansen, Björn, Jasmina Grković-Major (eds.). *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*. Wiener Slawistischer Almanach (Sonderband 74). München – Berlin – Wien, 2010, 208 стр.

Већ из увида у предговор (као и у поднаслов) овој књизи (*Preface*, 5–6) виде се неке њене основне одлике и приређивачке намере. Зборник је, наиме, посвећен проучавању градуелности синтаксичких промена уопште, с фокусом на словенским језицима. И то у контексту збивања у теоријској лингвистици и славистици у непосредно протеклих неколико деценија (у тзв. когнитивној лингвистичкој грани, али и другде). А пошто је, строго узевши, у 20. веку доминирала овако или онако схваћена синхронијска лингвистика, тежиште је сада на покушају да се пажња врати дијахронијској лингвистици, будући да нема сегмента човека, света и језика који нису последица некога развоја претходнога, те су и сведочанство развоја актуелнога и будућег. Наиме, с једне стране гледано, увид у устројство било којег језика није до краја смислено могућ без увида у језике његовога порекла и сродства, типолошки различитог или сличног устројства, с једне стране, а са друге стране виђено, савремено стање у неком језику односно у групи језика није могућно ваљано објаснити без увида у њихову прошлост. Другачије казано, важан део схватања синхроније (било чега, па и језика) заснива се на познавању и разумевању дијахроније (језика или било чега другог), уз претпоставку да је дијахронија процес непрекинут, те да је било који синхронијски пресек у том смислу – само део њен. У то погледу је намера приређивача ове књиге била да се савремене општелингвистичке и дијахронијсколингвистичке теорије примене на објашњавање градуелних развојних процеса у синтаксама словенских језика (све засновано на веродостојној језичкој грађи и њеним валидним корпусима ове или оне врсте). У самом фокусу су, ипак, „конструкциона граматика“, и „теорија граматикализације“, са елементима обзирања и на неке формалне моделе „генеративне лингвистичке теорије“, с језичким материјалом и из „великих“ словенских језика, попут руског и пољског, али и из оних „мањих“ попут чешког, српског, лужичкосрпског, русинског, на пример (разуме се, и са компаративним и типолошким увидима). Помињани појам градуелности у виђењу синтаксичких промена у словенској језичкој прошлости заснива се на теоријском оквиру тзв. „фази лингвистике“, „фази граматике“ (или како слично именовано; уп. AARTS 2007; и нешто „класичнији“ извор DANEŠ 1966; о томе подробније у синтези РАДОВАНОВИЋ 2009). У том

се погледу градуелност схвата као „супсективна” (у оквирима исте категорије појава, а у границама „прототипичности” односно „непрототипичности”) или као „интерсективна”, на границама међу категоријама (AARTS 2007; РАДОВАНОВИЋ – КИШ 2010). Добрим делом и у духу „функционалистичког” учења „пражана” из шездесетих година 20. века о „центру” и „периферији” у градирању лика језичких појава (DANEŠ 1966).

Цели овај зборник резултат је међународне конференције: „Diachronic Syntax of the Slavonic Languages: Gradual Changes in Focus”, одржане под покровитељством двеју угледних академских институција – Regensburger Universitätsstiftung и Deutscher Akademischer Austauschdienst DAAD, на Регенсбуршком универзитету од 5. до 6. децембра 2008. године (Департман за словенске студије), уз суорганизацију од стране Centre for Interdisciplinary Research on the Ancient Languages and the Early Stages of Modern Languages of the Masaryk University, Brno, Czech Republic, и Универзитета у Новом Саду (Филозофски факултет – Одсек за српски језик и лингвистику). Пленарна излагања имали су: Mirjam Fried (Princeton/Prague), Jasmina Grković-Major (Novi Sad), Peter Kosta (Potsdam), Radoslav Večerka (Brno) и David Willis (Cambridge).

Садржај ове значајне и сложене књиге могао би се овако укратко представити: *Preface* (5–6), Hauke Bartels (Cottbus): *Das (diachrone) Textkorpus der niedersorbischen Schriftsprache als Grundlage für Sprachdokumentation und Sprachwandelforschung* (7–18), Jan Ivar Bjørnflaten (Oslo): *Grammaticalization Theory and the Formation of Gerunds in Russian* (19–28), Mojmír Dočekal (Brno): *Negative Concord: from Old Church Slavonic to Contemporary Czech* (29–39), Hanne Eckhoff and Dag Haug (Oslo): *Aligning Syntax in Early New Testament Texts: the PROIEL Corpus* (41–51), Mirjam Fried (Princeton/Prague): *A Construction Grammar Approach to Grammatical Change* (53–62), Jasmina Grković-Major (Novi Sad): *The Role of Syntactic Transitivity in the Development of Slavic Syntactic Structures* (63–74), Björn Hansen (Regensburg): *Constructional Aspects of the Rise of Epistemic Sentence Adverbs in Russian* (75–86), Hakyung Jung (Seoul): *Preconditions and Motivations in the Grammaticalization of the North Russian Be-perfect* (87–97), Petr Karlík (Brno): *Old Czech Adjectives with the Meaning of Passive Potentials* (99–107), Alexander Krasovitsky, Matthew Baerman, Dunstan Brown, Greville G. Corbett, Peter Williams (Guildford): *Predicate Agreement in Russian: A Corpus-based Approach* (109–119), Marija Lazar (Hamburg): *Placement of the Reflexive sja in Russian Business Writing* (121–130), Julia McAnallen (Berkeley): *Developments in Predicative Possession in the History of Slavic* (131–142), Krzysztof Migdalski (Wrocław/Connecticut): *The Diachronic Syntax of Perfective Auxiliaries in Polish* (143–153), Achim Rabus (Freiburg): *Die Relativisatoren im Ruthenischen* (155–168), Gilbert Rappaport (Austin): *The Grammaticalization of the Category Masculine Personal in West Slavic* (169–180), Radoslav Večerka (Brno): *Entwicklungsvoraussetzungen und Triebkräfte der slavischen Syntax* (181–194), Ljuba Veselinova (Stockholm): *Standard and Special Negators in the Slavonic Languages: Synchrony and Diachrony* (195–208).

А подробније речено, важно је истаћи да зборник, дакле, садржи 17 прилога, са ауторима из 9 земаља (Велика Британија, Јужна Кореја, Немачка,

Норвешка, Пољска, САД, Србија, Чешка и Шведска). Радови су писани на енглеском и немачком. Њихов кратак садржај јесте следећи:

Hauke Bartels (Cottbus): *Das (diachrone) Textkorpus der niedersorbischen Schriftsprache als Grundlage für Sprachdokumentation und Sprachwandelforschung*. Рад се бави питањима истраживања историје доњолужичког књижевног језика, заснованим на постојећем електронском копусу. Аутор даје примере различитих промена, наглашавајући и утицај значајних писаца на њихово усмеравање, посебно на замену немачких позајмљеница из пуристичких разлога. Принципи овако заснованих историјскојезичких испитивања, који омогућују статистички прецизну анализу развоја језика током последња два столећа, илуструју се примерима односа конкурентских средстава: пасивних конструкција са *wordowaś* (< нем. *werden*) и *byś, paršona* vs. *wósoba* и *kót(a)ryž* vs. *kenž*. Овај статистички прегледан рад допринос је и сагледавању специфичних социолингвистичких услова развоја стандардног доњолужичког.

Jan Ivar Bjørnflaten (Oslo): *Grammaticalization Theory and the Formation of Gerunds in Russian*. У раду се у теоријском оквиру граматикализације, а на богатом корпусу више руских летописа и повести, анализира образовање герунда (*деепричастия*) у руском језику. Аутор износи налаз да је иницијална промена била морфолошка, којом је номинатив множине партиципа у апозицији постао хомофон са номинативом једнине женског рода, што је довело до двосмислености исказа. Ово је даље изазвало реинтерпретацију партиципа у апозицији и лишило их способности исказивања граматичког броја, а декатегоризација је за последицу имала стварање герунда. Промена приказана у овом раду илуструје сву сложеност процеса граматикализације, изразито градуелног феномена, који води од лексичких ка граматичким категоријама, показујући при том и међузависност језичких нивоа у процесу језичке промене.

Mojmir Dočekal (Brno): *Negative Concord: from Old Church Slavonic to Contemporary Czech*. У раду се истражује феномен „слагања негације” (Negative Concord) у дијахроној перспективи, поређењем старословенске и чешке ситуације, с намером да се ситуација у њима дефинише у оквирима прихваћене типологије језика са „слагањем негације” (= језици у којима се јавља двострука или вишеструка негација у исказу, при чему семантички функционише као једна негација, уп. чеш. *Nikdo neviděl nikoho*). Теоријски чврсто заснован, рад указује и на проблеме које овај феномен представља у испитивању семантике природних језика, те на то да је њихово решавање могуће у оквирима синтаксичке теорије „слагања негације”.

Hanne Eckhoff and Dag Haug (Oslo): *Aligning Syntax in Early New Testament Texts: the PROIEL Corpus*. Ово је још један прилог који показује важност релевантног корпуса у историјскојезичким истраживањима. Аутори у њему представљају рад на паралелном корпусу Новог завета (PROIEL), који се састоји из грчког оригинала и његових најстаријих превода на индоевропске језике: латински, готски, класични јерменски и старословенски. Дати корпус је камен-темељац пројекта „Pragmatic Resources in Old Indo-European Languages” на Универзитету у Ослу. Циљ пројекта јесте да се уради низ контрастивних студија о томе која синтаксичка средства дати језици користе

за iskazivanje pragmatičkih kategorija i fokusiran je na red речи, funkciju zamjenica i participa, kategoriju određenosti i partikule u pragmatičkoj funkciji. Centralni deo rada bavi se staroslovenskim jezikom i ilustuje kako anotiran korpus staroslovenskog i grčkog može doprineti analizi nerешених питања дијахонијске синтаксе словенских језика.

Mirjam Fried (Princeton/Prague): *A Construction Grammar Approach to Grammatical Change*. Имајући у виду да је у дијахронијским истраживањима велики изазов систематско уочавање и представљање динамичке природе језичке структуре и градуелности граматичке промене, М. Фрид датом проблему прилази истражујући вредност приступа „конструкционе граматике” (Construction Grammar) у историјскојезичким испитивањима. Вишестрано сагледавање проблема и теоријске поставке аутор илуструје на примеру развоја сложене форме активног партиципа презента у чешком: од семантички транспарентног (партиципског) члана глаголске парадигме до придевског модификатора. У анализи се наглашава кључна улога контекста, у којем долази до двосмислености приликом интерпретације примера у конкретној језичкој употреби, тако да даљи развој доводи до постепеног учвршћивања једне од интерпретативних могућности.

Jasmina Grković-Major (Novi Sad): *The Role of Syntactic Transitivity in the Development of Slavic Syntactic Structures*. Рад се бави развојем синтаксичке транзитивности, који аутор сматра основним покретачем промене синтаксичких структура у словенским, као и у осталим индоевропским језицима. Овим дуготрајним и градуелним процесом реченица се централизовала око предиката изградњом рекције, која је ојачала унутарреченичну кохезију, а семантички дифузни номинални експоненти семантичке субординације замењени су вербалним структурама. Последица овога је била и стварање сложене реченице: а) специјализацијом примарно делимитативних конектива у саставне везнике и б) трансформацијом паратактичке јукстапозиције у формално исказану субординацију. У стварању формалних експонената субординације главну улогу је играла граматикализација аутосемантичних речи, која је могла бити праћена структурном реанализом и потом генерализацијом, а резултат ових трансформација био је раст међуреченичне кохезије.

Björn Hansen (Regensburg): *Constructional Aspects of the Rise of Epistemic Sentence Adverbs in Russian*. Предмет прилога јесте развој модалних глагола у адвербе епистемичке модалности, потврђен у скоро свим европским језицима. Овај развој представљен је на примеру руског *может (быть)*, изворно конструкције трећег лица једине презенте модалног глагола *мочь* и инфинитива, која се развила у петрификовану синтагму. Студија је фокусирана на конструкционе аспекте језичке промене, с циљем да се покаже интеракција семантике и синтаксе. Први део прилога посвећен је анализи грађе из савременог руског језика а други дијахроном развоју конструкција, на бази богатог корпуса, у којем свакако треба издвојити Регенсбуршки дијахронијски корпус руског језика (XI–XVII век). Аутор (и иначе познат у славистичкој и лингвистичкој литератури понајвише управо по проучавању модалности) износи да развој реченичних прилога епистемичке модалности укључује конструкцију традиционално познату као структура са субјекатском рече-

ницом (*может быть, что...*). Истраживање показује рађање реченичних прилога као сложен градуелни процес који се састоји из низа микропромена.

Hakyung Jung (Seoul): *Preconditions and Motivations in the Grammaticalization of the North Russian Be-perfect*. И овај рад у пуној мери оправдава поднаслов који је дат књизи. Развој перфекта са номинативним објектом у северноруском (уп. пример који се наводи: *U menja bylo telenka zarezano*) приказан је као поступна промена условљена садејством низа чинилаца. Почетна конструкција је била пасивна реченица са адесивном/локативном допуном у + *ženiiiv*. Губљење деклинације партиципа и постојање стратегије диференцијалног маркирања објекта у северноруском изазвало је двосмисленост структуре, што је довело до њене реанализе у перфекат. Кључна иновација била је постепена промена статуса предлошке конструкције (локативна допуна > агенс). Аутор граматикализацију северноруског перфекта представља као редукцију тематских обележја.

Petr Karlík (Brno): *Old Czech Adjectives with the Meaning of Passive Potentials*. У теоријском оквиру генеративне граматике анализирају се чешки придеви са суфиксом *-teln(-ý)* (*prokazatelny*) као структуре деривираних помоћу два аутономна суфикса која су у старочешком општесловенско наслеђе. Први суфикс, *-tel-*, служи и за деривацију агентивних именица (*kaz-a-tel*), док се другим, *-n-*, образују придеви типа *prŭ-kaz-n-ý*. Као главни аргументи који потврђују овакву анализу служе фонолошки подаци, интерпретирани у духу тзв. „Templatic Morphology theory“. У оквиру рада представљена је и анализа историјског односа придева на *-tedln(-ý)* и *-teln(-ý)*, која потврђује ауторово становиште. На теоријском плану, прилог недвосмислено показује да је приликом интерпретације синхроних података неопходна и дијахроничка перспектива.

Alexander Krasovitsky, Matthew Baerman, Dunstan Brown, Greville G. Corbett, Peter Williams (Guildford): *Predicate Agreement in Russian: A Corpus-based Approach*. На основу релевантног корпуса књижевних дела аутори анализирају еволуцију предикатске конгруенције у руском језику током протекла два столећа. Истраживање открива два дијахрона обрасца, један који укључује градуелну генерализацију иновативне форме, и други, мање обичан: „таласасто варирање“ без икаквог уочљивог развојног тренда. У студији се представљају услови реализације оба типа и показује се да ток дијахроничких процеса може бити заустављен уколико је у супротности са другим морфосинтаксичким механизмима у језику. Рад је пример брижљивог корпусно заснованог истраживања, са статистички прецизним процентуалним подацима и дијаграмима који илуструју путеве синтаксичког развоја.

Marija Lazar (Hamburg): *Placement of the Reflexive sja in Russian Business Writing*. У раду се прати граматикализација руске рефлексивне заменице *ся* у глаголску клитику, на грађи пословноправних докумената XII–XV века. Корак напред у односу на досадашња истраживања овога питања јесте у томе што је пажња поклоњена жанровској раслојености текстова, а такође и оној регионалној. Аутор истиче да се граматикализација брже одвијала у новгородској него у полоцкој области, као и да је на процес утицао стрепен формалности документа, као и то да ли се рефлексивна заменица јављала у



колокацијама и формулама. Резултати истраживања су упоређени са Зализњаковом теоријом реда речи.

Julia McAnallen (Berkeley): *Developments in Predicative Possession in the History of Slavic*. Аутор полази од тога да се на основу најстаријих словенских текстова могу реконструисати три посесивне конструкције за касни прасловенски: конструкција са глаголом *\*iměti*, конструкција са посесором у дативу и конструкција са *\*u* + генитив. Централни део рада посвећен је развоју предикативне посесије у чешком језику, на корпусу два чешка превода Библије, у размаку од два века (XIV и XVI), првог са латинског, другог са грчког. Студија показује да је учвршћивање предикације са *mít* у старочешком, завршено у касном XIV веку, био постепен процес, праћен конкуренцијом са друга два модела, чију индигеност потврђује и то што се посесор у дативу реализује и независно од изворног грчког односно латинског текста. Развој конструкције са *mít* приписан је утицају немачког.

Krzysztof Migdalski (Wrocław/Connecticut): *The Diachronic Syntax of Perfective Auxiliaries in Polish*. Студија је посвећена синтакси помоћног глагола у пољском перфекту, који се може јавити у две позиције: иза прве наглашене речи, по Вакернагеловом правилу, или као афикс партиципа перфекта, што значи да процес промене клитике у афикс није завршен. Аутор анализира дистрибуцију помоћног глагола у широј словенској дијахроној перспективи, представљајући моделе клитизације у старословенском, бугарском, српско-хрватском и чешком, те старопољском и савременом пољском, закључујући да уочена варијација није пример језичке промене већ да укључује два независна синтаксичка процеса: први је везан за афиксацију помоћног глагола, док је други случај клитизације која означава илокутивну снагу клаузе.

Achim Rabus (Freiburg): *Die Relativisatoren im Ruthenischen*. У раду се представљају стратегије релативизације у русинском језику („белоруско-украјинском”, како се овде истраживани корпус одређује; ми коментаришемо: проблем назива ту је мање лингвистички а више политички, тако да је почешће реч о неких шест верзија русинског у том смислу – те се овде тиме нећемо, разуме се, бавити). Квантитативна дистрибуција релативизатора анализира се у дијахроној перспективи, са фокусом пажње на текстовима из XVII и XVIII века. Сам корпус је образован одабиром електронски доступних русинских текстова, што је омогућило пуну квантитативну претрагу. Главни резултати анализе састоје се у следећем: у XVII веку у већини жанрова и регистара доминира *kotoryj*, док се у XVIII веку ситуација мења с појавом више релативизатора: *iže*, *kotryj*, *jakyj*.

Gilbert Rappaport (Austin): *The Grammaticalization of the Category Masculine Personal in West Slavic*. Разматра се развој категорије „мушка особа” у делу западнословенских језика, чији се узрок види у две морфолошке промене у множини: замени акузативног наставка генитивним и замени номинатива акузативом, а ове две промене текле су независно у супротним правцима дуж познате хијерархије по аниматности. Рад пружа добар увид како у територијалну тако и у граматичку градуелност појаве. Категорија постоји у пољском, те словачком и горњолужичкосрпском, али у различитом опсегу. С друге стране, она није у свим пољским дијалектима развијена колико и у стандардном пољском, а њен центар је у југозападним дијалектима. У



методолошком погледу, рад је узорно темељан, будући да се у обзир узима укупна дијалекатска грађа изучаваних језика.

Radoslav Večerka (Brno): *Entwicklungsvoraussetzungen und Triebkräfte der slavischen Syntax*. Рад Радослава Вечерке, доајена у истраживањима словенске историјске синтаксе, теоријски је оријентисан и указује на више поставки и принципа у истраживањима ове врсте, да наведемо само неке: а) развој синтаксичких структура је дуготрајни процес у којем стари и нови модел коегзистирају пре него што новији замени старији; б) истраживања историјске синтаксе могу се обогатити важним подацима из савремених словенских дијалеката; в) главни покретачи у (градуелном) развоју словенске синтаксе били су тежња ка формално јачој организацији синтаксичких структура исказа и граматикализација лексичких јединица. За означавање примарно аутономних, граматички неvezаних израза, аутор предлаже термин „релативно аутономне синтаксичке јединице”.

Ljuba Veselinova (Stockholm): *Standard and Special Negators in the Slavic Languages: Synchrony and Diachrony*. У раду се даје упоредна анализа негације у стандардним словенским језицима: а) стандардна негација (негација предиката), б) специјална негација (негација лексичког дела предиката, негација у егзистенцијалним реченицама). Разматра се однос *esse-* и *habeo-* негације, уз констатацију да се највећа диференцијација међу словенским језицима данас запажа у презенту, а сегмент рада посвећен је и могућем историјском путу развоја специјалне негације. Због обима теме (којој би могла бити посвећена већа студија), није укључен дијалекатски материјал, те, упркос прегледном увиду у ситуацију у стандардним језицима, читаоци остају ускраћени за слику дијалекатског континуума истраживаних појава.

Ова је колекција радова у пуном научном смислу комплементарна тематски, теоријски, ауторски, временски, делимично и с обзиром на приређиваче, и другачије, са зборником радова с насловом *Теорија дијахронијске лингвистике и проучавање словенских језика* (Грковић-Мелџор – Радовановић (ур.) 2010). Наиме, у обе те књиге, и овој што нам је овде у приказивачком фокусу, и у оној тематски сродној објављеној у САНУ (при том у случају овде приказиване књиге и у њеном поднаслову већ), у средишњим исказима предговора њихових приређивача, сугерише се иста научна филозофија: мека логика виђења света, човека, мишљења и говорења. Мека логика научне тврдње и научног става. Логика што води закључивању да су у суштини свега, па и језичкога развоја, процеси, постепеност, градуелност, скалираност, прелазност, пре нејасност него јасност, пре мешане категорије него оне чисте, пре нијансе него ломови. Из перспективе проучавања језичке дијахроније пак, појмовник је ту такође сагласан: граматикализација, лексикализација, реанализа, генерализација, декатегоризација, процес, градуелност, семантика, прагматика, контекст, развој, раслојеност, и други.

Закључак: Књига коју смо овде приказали вредно је и савремено научно дело, и колективно и ауторски гледано. Теоријски и методолошки актуелно, али и оригинално, при том складно уклопљено у новије славистичке и општелингвистичке тенденције. У крајњем, образац је како би сличне научне подухвате ваљало чинити (барем у славистичком свету, и барем мрежу његовим академским срединама, у овом случају на линији сарадње на релацији

Регенсбург – Брно – Нови Сад). Истовремено, ова књига посведочује и јасну научну зрелост и видљиви научни успон њених приређивача. У том смислу, на њ овим поводом нарочито радује опажање што се управо заслугом Јасмине Грковић-Мејдор новосадска славистичка и лингвистичка средина наставља активно и креативно укључивати у европске и светске славистичке и лингвистичке токове.

#### ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Јасмина, Милорад Радовановић (ур.). *Теорија дијахроничке лингвистике и проучавање словенских језика*. Београд: Српска академија наука и уметности (Одељење језика и књижевности – Српски језик усветлу савремених лингвистичких теорија, 4), 2010.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Увод у фази лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад, Наташа Киш. Српски језик и фази логика (у неколико примера). Међународни симпозијум *Грамајика и лексика у словенским језицима* (Матица српска – Институт за српски језик САНУ, Нови Сад – Београд, 14–16 септембра 2010, у штампи).

\*

- AARTS, Bas. *Syntactic Gradience: The nature of Grammatical Indeterminacy*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- DANEŠ, František. The Relation of Centre and Periphery as a Language Universal. *Travaux Linguistiques de Prague 2 = Les problèmes du centre et la périphérie du système de la langue* (1966): 9–21.

Милорад Радовановић

Универзитет у Новом Саду  
Филозофски факултет  
Одсек за српски језик и лингвистику  
Нови Сад  
milard@eunet.rs

UDC 811.163.41-116(082)

Иван Клајн, Предраг Пипер (ур.). *Контирасивна проучавања српског језика: правци и резултати*. Београд: САНУ, Одбор за српски језик у поређењу са другим језицима, 2010, 375 стр.\*

1. Зборник *Контирасивна проучавања српског језика: правци и резултати* представља, до сада, најсврпнији преглед контрастирања, конфронтирања, односно синхроничких поређења српског језика с другим језицима. Према речима уредника, „објављивање овог зборника има за циљ не само да омогући увид у досадашње правце и резултате контрастивних проуча-

---

\* Овај прилог настао је у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004) који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

вања српског језика него и да укаже на могућности будућих истраживања у тој области” (8).

Зборник садржи Предговор (7–8) и осамнаест прегледних радова. Број ових радова подудара се са бројем језика контрастираних са српским,<sup>1</sup> а њихови аутори и сами су репрезентативни представници лингвиста који се баве овом облашћу истраживања. То су: Едита Андрић, *Контираситивна иситраживања српско(хрвајско)г и мађарског језика* (9–40); Ничка Бечева, *Буџарско-српска контираситивна лингвистичка иситраживања* (41–60); Жарко Бошњакловић, *Прељед македонско-српских контираситивних и сродних иситраживања* (61–99); Светлана Гољак, *Контираситивна иситраживања српског и белоруског језика у Белорусији* (101–106); Мирослав Дудок, *Контираситивна иситраживања српског и словачког језика* (107–121); Радмила Ђорђевић, *Била једном контираситивна анализа. Да ли?* (123–146); Маја Ђукановић, *Српски и словеначки језик – развој контираситивних ироучавања* (147–154); Верица Копривица, Катарина Митрићевић-Штепанек, *Контираситивна изучавања српског и чешког језика* (155–176); Ненад Крстић, Веран Станојевић, *Савремена контираситивна ироучавања француског и српског језика у Србији* (177–190); Анђелка Митровић, *Месит контираситивне анализе у лингвистичкој арабистичкој* (191–217); Предраг Обућина, *Контираситивна ироучавања српског и пољског језика у српској лингвистичкој славистичкој* (219–239); Предраг Пипер, *О конфронтиативним ироучавањима руског и српског језика* (241–261); Људмила Поповић, Вероника Јармак, *Украјинско-српска контираситивна језичка иситраживања* (263–280); Смиља Срдич, *Контираситивна иситраживања немачког и српског/српскохрвајског језика* (281–299); Вања Станишић, *Из досадашњих ироучавања српско-албанских језичких односа – ийонома-ситика и лексика* (301–315); Бранко Тошовић, *Контираситивно иситраживање српског и хрвајског језика* (317–340); Дивна Тричковић, *Контираситивна ироучавања јапанског и српског језика* (341–352) и Јелена Филиповић, *Контираситивна изучавања српског и ишанског језика* (353–375).

Приказу овога зборника могло се прићи линеарно – издвојити основне податке који су изнети у сваком појединачном раду, или тематски – издвојити кључна питања и приказати их у пресеку илуструјући их типичним примерима. Определила сам се за ову другу могућност желећи да на тај начин, у духу теме овога зборника, „контрастирам”, „конфронтирам”, „компарирам” и, у основним цртама, „сумирам” наведене чланке, а проучавање сваког појединачног препустим избору читаоца.

**2. Наслов зборника усмерава пажњу управо на иравце и резултатне контрастивних проучавања српског језика. Поћимо најпре од резултатне.** Збирно гледано, у зборнику се наводи преко 1500 библиографских јединица. Реално је овај број свакако далеко већи јер се у појединим радовима напомиње да је, услед ограниченог простора и обиља материјала, направљен избор.

Ишчитавање радова овога зборника наводи на закључак да временски распон и обим контрастирања српског са неким језиком, а тиме у великој

<sup>1</sup> На основу напомене уредника да се нису сви лингвисти одазвали позиву да напишу рад за овај зборник, али и на основу сазнања аутора овог приказа, ово није коначан број језика с којима је српски до сада био контрастиран.

мери и његова квалитативна и квантитативна страна, зависе од више чинилаца од којих се, као најзначајнији, могу издвојити: дужина културно-историјских веза, дужина наставе датог језика на универзитетском нивоу, распрострањеност језика на светском нивоу, ареални контакти, број говорника у Србији.

Стога не изненађује податак да су најплоднија контрастивна истраживања на релацијама са светским језицима (енглеским, руским, француским, немачким) и са језицима с којима је Србија у вишедеценијским (па и вишевековним) културним контактима (нпр. с бугарским, чешким и пољским).

Насупрот овима, релативно су скоријег датума и мање заступљена истраживања на релацијама: српски – јапански (што се у раду образлаже управо генетском и ареалном удаљеношћу, али и недовољном економском потребом (Тричкових: 342)), српски – белоруски (што је повезано с мањком наставног и научног кадра који би владао и једним и другим језиком (Гољак: 101)), српски – шпански (што је образложено релативно касним увођењем хиспанистике на наше филолошке и филозофске факултете (Филипових: 371)). Српска универзитетска украјинистика, иако стасала тек деведесетих година прошлог века, већ је резултирала завидним бројем контрастивних радова, који је заправо већи ако се узме у обзир да украјинско-српска истраживања у Украјини имају знатно дужу традицију (Попових: 263–264).

Ипак, да ови чиниоци нису сасвим поуздани показатељи, говори податак о релативно малом броју студија које су посвећене контрастирању српског и, на пример, словеначког језика, који су и генетски и типолошки и ареално блиски, а донедавно није био мали број ни билингвалних словеначко-српских говорника, додуше по правилу на територији Словеније (Ђуканових: 147–149). Гледајући контрастирања српског језика са словеначким и македонским, занимљиво је констатовати да је, уопштено гледано, интересовање за контрастирање било мање у време јединствене државе, док у последње време оно расте. Проблематика односа српског и хрватског језика захтева посебан приступ који је детаљно изложио и образложио Бранко Тошовић, аутор чланка посвећеног овог теми (317–336).

Ако погледамо контрастирање српског са појединим језицима мањинских народа у Србији, можемо запазити изузетно богату активност на контрастирању са мађарским (Андрић: 9–40) и словачким (Дудок: 107–121), а релативно мало класичних контрастивних проучавања српског и албанског језика (Станишић: 301–315).

У укупној слици о резултатима треба имати у виду да су неким радовима овога зборника обухваћена контрастивна истраживања која су, углавном, ограничена на центре у Србији (енглески, мађарски, француски, пољски), други укључују и резултате који су настајали на територији заједничке државе Југославије (арапски), а трећи и оне који обухватају матичне центре језика с којима се српски контрастира (бугарски, словачки, чешки, украјински, белоруски).

Квантитет и типови предочених резултата зависе и од тога да ли су у преглед уврштени и двојезични речници и граматике једног језика писане на другом језику (и да ли је дат комплетан списак или избор) или су прегледом обухваћени само резултати који припадају контрастирању у ужем смислу, по чему се ови радови такође разликују.

Затим, разлике су уочљиве и у узимању почетне тачке контрастирања. Односно, у појединим радовима преглед започиње подацима о: првим директним контактима два језика у процесу превођења (Крстић – Станојевић: 178), почецима интересовања за учење другог језика (Копривица – Митрићевић-Штепанек: 155), првим граматикама које садрже елементе два језика, као претечама контрастивне анализе (Срдић: 285), првим описима једног језика на другом (Бечева: 41) првим курсевима неког језика и књижевности код нас или српског у страном центру (Обућина: 219; Ђукановић: 147; Гољак: 103). У другима се као почеци узимају прва „права” контрастивна/конфронтативна проучавања (Пипер: 241; Андрић: 10).

Постојање контрастивних пројеката свакако и квантитативно и квалитативно доприноси резултатима истраживања на релацији два језика. Они који су претендовали исцрпнијем опису два језика по правилу су започети у време постојања заједничке државе Југославије и обухватили су истраживаче из више центара.

Један од најобухватнијих таквих пројеката јесте *Јуџословенски српско-хрватско-енглески контрастивни пројекат* са седиштем у Загребу и под руководством Рудолфа Филиповића. Овај пројекат одвијао се од 1968. до 1984. године и резултирао је бројним публикацијама (Ђорђевић: 125–128). Између Института за немачки језик и Универзитета у Новом Саду склопљен је 1978. године споразум о изради граматике. Овом пројекту се прикључило око двадесет германиста и слависта из осталих (тадашњих) југословенских центара. Прекинут је почетком деведесетих година прошлог века (Срдић: 286, 292). Пројекат контрастирања српског и мађарског језика покренут је 1969. године у оквиру Института за мађарски језик, књижевност и хунгаролошка истраживања Филозофског факултета у Новом Саду. Резултат је шест свезака едиције *Контраситивна граматишка српскохрватског и мађарског језика*. С престанком постојања Института укинута су и пројекти, а рад на контрастирању ова два језика наставили су индивидуални истраживачи (Андрић: 10). Контрастивна проучавања српског и словачког језика вршена су у оквирима пројеката *Проучавање језика друштвене средине* и *Језици у контакту*, али и Друштво за словакистику Војводине у свом програму има проучавање ова два језика (Дудок: 110).

Наведимо и неке пројекте новијег датума: Контрастивно проучавање српског са бугарским језиком одвија се у оквиру пројекта *Контраситивно-филолошка анализа лексике у сродним и несродним језицима* (Институт за бугарски језик Бугарске академије наука, Одсек за контрастивно проучавање бугарског језика с другим језицима) (Бечева: 43)). У Новом Саду је недавно покренут пројекат Матице српске *Српско-чешке културне, филолошке и привредне везе у прошлости и данас* у оквиру којег се сагледавају и резултати лингвистичких истраживања (Копривица – Митрићевић-Штепанек: 172–173). Интерни пројекат *Контраситивна анализа арапског и српског језика* покренут је на Групи за арапски језик Катедре за оријенталистику Филолошког факултета у Београду (Митровић: 203). Проучавању односа језика који су донедавно били обједињени именом српскохрватски посвећен је пројекат *Разлике између босанског/бошњачког, хрватског и српског језика* који је



започет 2006. године на Универзитету у Грацу. До сада су објављена три зборника са одржаних скупова (Тошовић: 335).

Крупан допринос контрастивним истраживањима дају и докторске дисертације. У броју одбрањених докторских дисертација с контрастивном темом предњаче дисертације у којима се истражује однос између система српског и енглеског језика (22 докторске дисертације), а следе оне у којима се српски контрастира с немачким (10), словачким (6), чешким (4), мађарским (4), пољским (3), бугарским (2) и по једна дисертација у којој се српски контрастира са македонским, белоруским, арапским и јапанским. Овде треба имати у виду да нису у свим радовима навођене докторске дисертације, а у неким је назначено да подацима нису обухваћени сви центри, те је врло вероватно да је овај број и већи.

Резултати контрастивних проучавања јесу и бројни индивидуални радови у којима се осветљава мањи сегмент посматраних језика или се разматрају нека теоријско-методолошка питања контрастирања. На више места се у овом зборнику указује на изузетан допринос научних скупова и објављивања резултата истраживања у зборницима и часописима. Од скупова који се одржавају у Србији као најзначајнији се наводе *Научни скупи слависта у Вукове дане* и симпозијуми *Контрастивних језичких истраживања*, а од часописа *Зборник мајнице српске за филологију и лингвистику*, *Јужнословенски филолог*, *Српски језик*. Поред филолошких и филозофских факултета, у Србији значајну улогу у развоју ових истраживања има Друштво за примењену лингвистику Србије (раније Друштво за примењену лингвистику Југославије), Славистичко друштво Србије и Балканолошки институт САНУ. Знатан број радова, везаних, на пример, за македонски језик, настао је управо у оквирима балканистичких истраживања.

Немогуће је у овом приказу навести имена свих лингвиста који су својим радом допринели контрастивним истраживањима српског и неког од језика који су обухваћени зборником, а неправедно би било и правити избор јер би се нужно изоставило и неко од значајних имена. Рецимо само толико да је, опет збирно гледано, наведено преко 400 имена.

**3. Питања теоријско-методолошких оквира контрастивних истраживања,** доминантних лингвистичких теорија и модела уграђених у њих, терминологије која је заступљена у описима двају језика, у неким су од ових прегледа експлицитно разматрана, док у другима овакве податке не налазимо. На основу радова у којима се говори о овим питањима може се закључити да су на неким језичким релацијама лингвистичке теорије које су доминирале у одређеном периоду директно утицале и на приступе у контрастирању двају језика.

У приказу контрастивних проучавања српског и руског језика дат је глобални хронолошки преглед метода који су се примењивали од почетка двадесетог века до најрецентнијих. Из овог прегледа може се пратити развој од диференцијалног метода (који је примењивао Кошутић, а који је касније назван контрастивним, односно конфронтативним), преко структуралистичких описа, до приступа у којима су заступљене новије оријентације као што су прагматика, дискурс, функционални приступ, етнолингвистика, ког-



нитивна лингвистика (Пипер: 241–251). У вези с контрастивним проучавањима српског и енглеског језика сазнајемо да је, у Југословенском пројекту, у теоријском погледу била заступљена и традиционална школа, као и структурална и трансформационо-генеративна теорија (Ђорђевић: 127–128), а приложена библиографија радова насталих независно од овога пројекта показује и многе друге приступе. У контрастивним истраживањима с немачким језиком доминира теорија валентности што је несумњиво утицај распрострањености ове теорије у описима немачког језика (Срдић: 287). У раду о контрастирању српског и француског језика наводи се примена методологије дескриптивне фонетике, перспектива артикулационе и акустичке, те перцептивне, компаративне и историјске фонетике (у радовима посвећених фонетици), затим примена теорије оптималитета и теорије генеративног лексикона (Крстић – Станојевић: 179, 186). Поред доминације лингвогеографског метода у дијалектолошким и балканолошким радовима, у контрастирању српског и македонског језика примењује се и функционално-семантички приступ, локалистичка концепција организације семантичких система и антропоцентрична теорија падежа (Бошњаковић: 87–88).

Приступи су у неким ситуацијама условљени и почецима контрастирања српског са неким од ових језика. Тако, на пример, у вези са контрастирањем српског и словачког језика сазнајемо да су прва истраживања вршена још пре него што је контрастивна лингвистика развила своју истраживачку и методолошку инфраструктуру (Дудок: 107), а, супротно овоме, у истраживањима српског и шпанског готово да нема „традиционалних” радова управо због релативно касних почетака који су утицали на то да су радови махом интердисциплинарног карактера (Филиповић: 372).

Судећи по приказима, највише термилошких проблема има при контрастирању српског са арапским (Митровић: 202–203) и јапанским (Тричковић: 342), што не изненађује с обзиром и на структурне разлике између српског и ових језика, као и на разлике које су последица различитих теоријско-лингвистичких традиција. Питања терминологије присутна су и у контрастивним проучавањима српског са другим језицима.

Са свим овим питањима у непосредној вези је и однос између теоријске и примењене оријентације истраживања. Већина прилога показује да је тешко, често и немогуће, одвојити ове две оријентације. Ипак, може се уочити да је потреба за учењем другог/страног језика имала велику улогу у развоју контрастивних проучавања и то првенствено широко заступљених језика и језика мањинских народа у Србији.

Тематске области, језички нивои који су обухваћени истраживањем српског и неког од наведених језика, некада су условљени теоријском лингвистичким оријентацијом, а некада је ситуација управо обрнута: избор теме или језичког нивоа одређивао је примену одговарајућег модела. Правило, које додуше не изненађује, јесте да контрастивна истраживања с дужом традицијом, већим бројем истраживача и радова, обухватају готово све језичке нивое, често се ширећи и на области социолингвистичких, антропололингвистичких, етнолингвистичких и других типова лингвокултуролошких контаката, подударности и разлика. Врло уопштено гледано, у контрастирању с албанским, белоруским, чешким и арапским сразмерно је већи број радова

посвећених лексичком нивоу: творби речи, фразеологији, ономастици, међусобним лексичким утицајима.

4. У прегледу радова овога зборника донекле су већ приказани *правци*, ако под правцима подразумевамо токове досадашњих контрастивних проучавања српског језика. Погледајмо сада и правце у смислу усмерености ка остваривању постављених циљева и, уопште, предлоге будућих активности:

Потреба за синтезом досадашњих истраживања истиче се у вези са језицима с којима се српски контрастира већ више деценија јер, упркос бројним радовима, још нисмо добили целовите контрастивне граматике. Овај задатак првенствено се односи на енглески, руски, словачки и мађарски језик, о чему говоре аутори ових прегледа. Притом, уочена је и потреба за чвршћом методолошком заснованошћу, међусобном усаглашеношћу и тимским радом (Пипер: 251).

Предлог који налазимо у раду посвећеном прегледу контрастирања српског и енглеског језика „да се оснује једно тело које би проучило све досадашње резултате контрастирања и дало истраживачима смернице за попуњавање свих непокривених области и у већој мери усмерило добијене резултате ка настави и превођењу” (Ђорђевић: 142) свакако би требало прихватити и проширити на све језике с којима је српски до сада контрастиран. Зборник који је пред нама заправо је већ велики корак ка остваривању овога задатка. А иницијатива дата за српско-бугарска истраживања: „да се на најбољи начин искористе све могућности које пружа Болоњски процес за едукацију студената и специјализацију младих научник кадрова у смеру контрастивних српскобугарских истраживања” (Бечева: 49) требало би да буде прихваћена од стране свих универзитетских центара и факултета у чијим програмима постоје студије страних језика.

У више радова истиче се потреба за изградом речника различитих обима и типова (енциклопедијских, једнотомних, термилолошких, педагошких, валенцијских, електронских). С тим у вези је и указивање на недостатак корпуса, односно потреба за формирањем упоредних преводних корпуса.

5. И да овај приказ приведемо крају у духу контрастивних проучавања. Као што контрастивна проучавања два језика могу довести до бољег увида у систем сваког појединачног језика, скренути пажњу на недовољно истражене области и покренути нова истраживања, тако и радови овога зборника, и појединачно и управо овако контрастивно посматрано, помажу бољем сагледавању резултата, праваца и могућности контрастирања српског са неким од језика обухваћених зборником (па и са онима који овом приликом нису приказани), указују на празнине и непокривене области у досадашњим истраживањима и отварају нове перспективе.

*Душанка Звекић-Душановић*

Универзитет у Новом Саду  
Филозофски факултет  
Одсек за српски језик и лингвистику  
Нови Сад  
*dusa@neobee.net*

Драгољуб Петровић, Снежана Гудурић. *Фонологија српског језика*.

Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига

– Матица српска, 2010, 524 стр.

Одбор за стандардизацију српског језика пре десетак година покренуо је идеју да се монографски опише савремени српски стандардни језик на свим нивоима. Досада су објављене четири монографије из пера наших најпозванијих језикословаца: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Први део: *Слагање и њефикасација*, Београд, 2002, стр. 372; Други део: *Суфиксација и конверзија*, Београд, 2003, стр. 524; Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: Простја реченица*, Београд, 2005, стр. 1164 (у редакцији Милке Ивић); Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. Београд, 2007, стр. 366. Књига која је пред нама (Драгољуб Петровић, Снежана Гудурић, *Фонологија српског језика*, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска) последња је у низу и појавила се у књижарама после промоције на Београдском сајму књига у септембру 2010. године.

Монографија садржи следеће делове: *Предговор* (9–15), 1. *Увод* (15–48), I *Фонетика* (53–295): 1. *Општије најомене*, 2. *Артикулациона фонетика. Основи*, 3. *Акустичка фонетика. Основи*, 4. *Гласовни репертоар српског језика*; II *Фонологија* (295–487): 1. *Увод*, 2. *Српски фонолошки систем*, 3. *Дистрибуција*, 4. *Ка основама морфонологије*; *Библиографија* (491–507), *Индекс појмова* (507–521), *Именски регистар* (521–524).

У *Предговору* се дају основни подаци о фонетским и ретким фонолошким истраживањима српског језика до појаве ове књиге као и о интересовању аутора за поменути проблематику. Такође се „правда” наслов монографије чињеницом да се на *фонетику* „може гледати као на спољашњи облик, (...) а на *фонологију* као на (...) суштину” реалности „коју одређујемо као језик”, па се с тога фонологија, једном речју, може сматрати науком о гласовима. Као потврду за овакав поступак наводи се терминолошка унифицираност појма *фонетика* и *фонологија* у италијанском (*fonologia*), француском (*phonetique*), шпанском (*fonologia*) и румунском језику (*fonologie*). С друге стране, истиче се да се у славистичкој пракси термини *фонетика* и *фонологија* јасно разграничавају. Оваква терминолошка неслагања, важно је нагласити, нису утицала на методологију истраживања аутора ове књиге. Верзију поглавља о фонетици приредила је Снежана Гудурић, а о фонологији Драгољуб Петровић.

У првом делу 1. *Увод*, Д. Петровић (искључиви аутор ставова изнесених под овим насловом) скреће пажњу на следеће теме: *Темељи српског стандардног језика* (1.1), *Ијекавско-екавско двојство* (1.2), *Екавска традиција* (1.3), *Српски према „хрватском”* (1.4), *„Хрватски вукови”* (1.5), *„Илиризам”* (1.6), *„Илирски” = српски* (1.7), *„Илирска лексикографија” – српска* (1.8), *Две књижевнојезичке традиције* (1.9), *Време кристализације* (1.10), *Грамастички*

ойиси. Време засїюја (1.11), Поґлед на срїску фонейїку (1.11.1), Іјекавизам ~ екавизам : сїяїїїсїїчкї односи (1.11.2).

У првом делу књиге I *Фонейїка*, 1. *Ойїїїе найомене* дефинишу се термини везани за различите врсте фонетике као и методе које се у њој користе. С обзиром на чињеницу да је књига конципирана као приручник за студенте и, како кажу аутори, „основа за даља истраживања (...) у припремању уџбеника за ниже нивое школовања” (11), примерено су описани: физиолошки аспект говора, дисајни органи и гласовни канал.

У делу 2. *Арїїукулациона фонейїка*. *Основи* даје се опис артикулационог апарата, као и артикулациона улога појединих делова гласовног канала. Објашњавају се и артикулациони параметри за одређивање природе гласа (локализација и начин творбе). Представљена је табела гласова у српском језику с обзиром на артикулациона својства (локализацију и апеттуру) коју је приредио П. Ивић још шездесетих година прошлог века по узору на Сосинову класификацију. Јасно се види да су српски гласови распоређени у три прецизно разграничене класе: 1. вокали, чисти тонови (смештени у прве три апеттуре), 2. консонанти, шумови (у апеттурама 5–7) и 3. сонанти, прелазне вредности између класе 1 и 2, али са доминантним обележјем вокалности (у 4. апеттури). Истиче се и податак да је Ивић пошао од максималне отворености, тј. вокала *a*, а Сосир од „нултог степена отворености”, тј. од оклузива.

У делу 3. *Акусїїичка фонейїка*. *Основи* класификација вокала представља се, као у модерној акустичкој фонетици, према распореду и фреквенцијској вредности форманата на спектралној слици. Вредности добијене овим путем изражавају се у херцима (Hz). Ауторка, такође, истиче да су разлике у фреквенцијама условљене како висином гласа (па се посебно посматра мушки глас, женски и дечији), тако и непосредним гласовним окружењем. Посебно се посматра њихово образовање и акустичке особине. Описано је и образовање свих сугласника у српском језику (струјни, прекидни, бочни, носни, вибранти и сливени) као и акустичке особине њихове. О слогу као најмањој изговорној јединици насталој јединственим артикулационом покретом, тј. као о основној артикулационо-акустичкој јединици на коју се дели говорни низ, говори се врло детаљно. Слог се реализује различито с обзиром на свој положај у речи, тј. на *їочейїак* или *кodu* (*їезїро* + *завршейїак*). Уз сваки тип слога (В, КВ, ВК, КВК, ККВ(К), КККВ(К)) дата је и спектрална слика гласовног низа са одређеним типом слога тако да се врло детаљно може пратити потпуни или кратак и непотпуни прекид артикулације као и снага гласовне енергије. Износе се врло прецизни нумерички подаци о постотку слогова у српском језику чија је структура КВ (60,5%), ККВ (11,5%), КВК (10,87%) и В (9,7%).

Најобимнији и закључни део првог дела књиге 4. *Гласовни реїерїїоар срїскої језика* (115–292) уз мноштво табеларно и спектографски приказаних примера описује комплетан репертоар гласова српског језика полазећи од акцента, па преко вокализма завршава се консонантизмом. Део о акценту базира се на традиционалном учењу о српском прозодијском систему. Инсистира се на прозодијским типовима контраста који се заснивају на квантитету, квалитету и месту акцента, као и о правилима дистрибуције акцентованих и неакцентованих прозодема у српском језику (4.1). Износе се резултати

експерименталних истраживања о акустичким обележјима акцената и констатује се да између дугих и кратких акцената постоје оштре физичке разлике, али када је у питању однос између узлазних и силазних акцената ствари се могу посматрати из различитих углова. Код кратких акцената акустички контраст заснива се на тонској висини наредног слога, у ствари, код краткосилазног тај слог је знатно нижи од претходног, а код краткоузлазног тонска линија је на истој висини као и на врхунцу претходног слога или је нешто виша од њега. Код дугих акцената, пак, разлика се тиче природе тонске линије у самом акцентованом вокалу: код дугосилазног она оштро пада од врхунца акцентованог слога, док је код дугоузлазног линија благо узлазна и на истој тонској висини прелази на следећи слог. Јасан је закључак да се разлике између силазних и узлазних акцената свODE на тонске карактеристике послеакцентованог слога, тј. ако је тај слог тонски низак – акценат је силазан, а ако је висок – акценат је узлазан (4.1.1). Оперише се прецизним резултатима који представљају фреквенцију основног тона (ФОТ) наших акцената, који се приказују и скицом. У центру пажње је понашање тонске линије од врхунца акцентованог слога до краја следећег. Вредности су исказане у херцима (4.1.1.1). Што се тиче карактеристика тонских линија код наших акцената оне су готово идентичне код дугих и кратких акцената, истиче ауторка. Оба силазна акцента имају распон тонске линије који прелази 70 Hz, а код узлазних тај распон се своди једва на десетак херца (4.1.1.2). У одељку *Самогласници* (4.2) наставља се са изношењем прецизних нумеричких података како о апертури тако и о вредностима форманата које се мере у херцима за сваки вокал појединачно. Примери су бројни и врло илустративни. Поред класичног приступа класификацији вокала запажа се и богато графички приказан пресек усне дупље и положај усана при изговору вокала, као и вредност спектограма гласовног низа у којем се посматра сваки вокал под различитим акцентом и у различитој позицији у реченици. Добијени резултати увек се пореде са већ давно забележеним резултатима фонетичара Б. Милетића и И. Шкарића. Део *Сугласници* (4.3) даје попис и опис свих 25 сугласника, тј. њихово место и начин артикулације. *Сонанти* (4.3.1), као гласови који се одликују комбинацијом тона и шума деле се на уснене (оралне) и носне (назалне) с обзиром на природу препреке која их одређује и на путеве којима се усмерава ваздушна маса. Поред дистрибуције и низа палатограма и спектралних слика за изговор сваког сонанта понаособ у гласовном контексту посебно се дискутује о *р*. Поред низа спектограма који показују изговор овог гласа у вокалском и(ли) консонантском окружењу посматра се и његова различита реализација с обзиром на положај који заузима у речи. *Сипрујни сугласници* (*в, ф, з, с, ж, ш, х, ј*) (4.3.2) као изразито шумни, посматрају се у паровима који су устројени с обзиром на присуство, односно одсуство треперења гласних жица при њиховом изговору. Посебна пажња посвећује се гласовима *х* и *ј*. Веларно локализовано *х* нестабилно је артикулације у српском језику и без свог звучног пара. Варијанте његове артикулације зависе од гласовног окружења и то је и приказано на 7 спектралних слика (*хлеб, њрехлада, хмељ, изњихајши, храна, хвала, са свих сјрана*). За глас *ј* ауторка напомиње да се он одређује на различите начине с обзиром на чињеницу о којем се језику ради. За српски језик, овај глас детектује се као сугласник



сонантске природе. За разлику од осталих гласова који су јасно одерђени, глас *j* због своје неизразите артикулације сматра се прелазним гласом, а у зависности од вокалског окружења може се готово потпуно и редуковати (нарочито уз вокале предњег реда). Ауторка напомиње да се поред *j* слично понаша и *в* и да је тек „каснији равој довео до преуређења артикулације тих двају гласова” тако да она постане доминантно струјна (259). Скреће се пажња и на *ф*, које је у наш језик ушло из грчког и латинског и од *в* разликује се једино по звучности. Због своје лабаве артикулације ови гласови се у многим српским народним говорима често замењују или губе у неким позицијама. Или, рецимо, када се из система изгуби *х*, на његовом месту најчешће се појављују управо *в* или *j*, заправо гласови сличних артикулационих карактеристика, струјни. *Сливени суђласници*, *ц*, *џ*, *ч*, *ћ*, *џ*, (африкате) (4.3.3) детаљно се обрађују, почев од описа артикулације која почиње денталном прекидношћу, а завршава се струјношћу, до представљања низа спектралних слика гласовних низова речи у којима се африката јавља у различитим позицијама. Графички и фотографски се приказује и положај говорних органа при њиховом изговору и утицај суседних вокала. Такође, детаљно се представљају и мишљења Белића, Новаковића, Б. Милетића, М. Стевановића, Р. Симића и С. Јовичића о истој проблематици. Група сугласника која је обележена потпуним прекидом протока ваздушне масе кроз гласовни канал обрађена је као *Прекидни суђласници* (*б*, *џ*, *д*, *џ*, *џ*, *џ*) (4.3.4) и као и код свих гласова и овде је детаљно описана артикулација и анализиране су спектралне слике гласовних низова од целе реченице у којима се јављају оклузиви.

У другом делу књиге, *II Фонологија*, у делу 1. *Увод* преко приче о језику као апстрактном систему знакова и правила за њихово комбиновање који има споразумевање као основну функцију, Д. Петровић нам дефинише неке термине којима оперише фонологија. Кад говори о језичком знаку, Д. Петровић приказује ставове фонолога (пре свега домаћих) који су се бавили дефиницијом, рецимо, морфеме и на крају даје свој суд, без жеље да полемише о проблему с обзиром на то да се ради о студији уџбеничког типа. Прегледно и врло детаљно даје се, на пример, потпуни репертоар граматичких морфема у свим групама променљивих речи и прилога у српском језику, чак 41. Када је реч о инхерентним динстинктивним обележјима (ИДО) помињу се досадашње расправе о њиховом репертоару, да би се на крају дао списак од девет ИДО са утврђеном хијерархијом (1. вокалност +, 2. сонорност +, 3. назалност +, 4. компактност +, 5. дифузност +, 6. континуираност +, 7. стридентност +, 8. грависност +, 9. звучност +). Први одељак се завршава расправом о слогу као фоничком нуклеусу, уз прегледне табеле са могућим комбинацијама конасонаната (К), сонаната (С) и вокала (В) у једном слогу које могу бити „дељиве” или „недељиве”.

У делу 2. *Српски фонолошки систем* опширно се говори о прозодијском систему српског језика и фонолошком статусу прозодијских обележја. Посебна пажња посвећује се данашњој прозодијској норми у српском језику, која се у многоне разликује од оне коју је поставио Ђ. Даничић. Уз мноштво примера говори се о: 1. уклањању тонског контраста у кратким акцентованим слоговима, 2. скраћивању акцентованих и неакцентованих дугих прозодема, 3. уклањању дуге послеакценатске прозодеме, тј. о истирању кванти-



тетских контраста уопште (и под акцентом и ван њега), 4. појави силазних акцената ван првог слога (најчешће у страним речима и неким домаћим сло- женицама). Индикативно је запажање да се српски прозодијски систем раз- двојио на два битно различита тока, *зайадни* и *истјочни*, од којих је први сачувао битне вуковске и даничићевске контрасте, који се тичу квантитета, квалитета и места акцента, док су у другом ти контрасти знатно редуцира- ни. Помиње се да би се захваљујући овој особини могло говорити чак и о балканизацији источних говора. Посебно се обрађују ИДО за вокалски и консонантски систем. Говори се о три релевантна обележја за вокале (ком- пактност, дифузност и грависност), четири за сонорне фонеме (назалност, компактност, континуираност и грависност) и пет за шумне (компактност, континуираност, стридентност, грависност и звучност). Матрица ИДО пред- стављена је и успелом скицом, са које се врло лако читају ДО сваке фонеме у српском језику.

У трећем делу, 3. *Дисџрибуција*, представљена су сва ограничења во- калских и консонантских фонема у вокалским, тј. консонантским групама. Илустративним и веома бројним примерима приказане су све вокалске и консонантске групе с обзиром на позицију коју имају у речи (иницијалну, медијалну и финалну). Уз сваку фонемску групу даје се и број могућих ди- стрибуционих могућности и битна ограничења која се тичу појединих фонема у групи. Тако се, рецимо, скреће пажња на чињеницу да се уз *к*, *џ* остварују све дистрибуционе могућности, док се иницијална група *СС* може оствари- ти једино ако је *м* први члан, или да не постоје иницијалне групе од сонанта и консонанта у српском језику. Даје се податак да је најбројнија средишња група састављена од консонанта и сонанта (укупно 90), с тим да само десе- так потиче из других језика.

О алтернацијама, односима између различитих варијаната једне језич- ке јединице, прозодијским и инхерентним, говори се у четвртом делу: 4. *Ка основама морфонологије*.

Врло исцрпно приказују се *прозодијске алјтернације* (4.2.1), квантитет- ске (4.2.1.1) и по месту акцента (4.2.1.2). Квантитетске се посматрају у име- ничкој деклинацији, заменичко-придевској, и у конјугацији, а по месту као колумнални, окситонирани и покретни акценат.

*Инхерентне алјтернације* (4.2.2) могу бити вокалске у основи (4.2.2.1) и консонантске (4.2.2.2). Од вокалских алтернација обрађене су оне које гото- во увек потичу из старих словенских превојних односа у коренским морфе- мама, од којих је највише оних двочланих, мање трочланих, а најмање четво- рочланих алтернационих низова. Консонантске алтернације посматрају се као аутоматске (4.2.2.2.1) и морфоолошке (4.2.2.2.2). У српском језику у аутоматске убрајају се следеће алтернације: 1) по звучности (*роб-ројсџво*, *друџи-друкџи*, *џризем-џрисџи*, *воџа-воџсџво*, *џој-џојџија*, *сваџи-свадба*, *џосџи-џозба*, *душа-задужбина*, *сведочџиџи-сведоџба*, *бурек-буреџија*), 2) *с*, *з* / *ш*, *ж* пред палаталним консонантима (*иџеџаџи*, *иџџикаџи*, *иџџуриџи се...*), 3) упрошћавање консонантских група (*бешуман*, *џедесџи*, *оџа*, *џода- ци...*), 4) *м* / *н* пред лабијалним консонантима (*џреџрамбени*, *сџџамбени*, *од- брамбени* али на споју сложенца остаје *н*: *џаданџџи*, *сџџранџџиџа*, *џрвен- џерка*), 5) *-л* / *-о* (*реџао-реџли*, *умџо-умџли*, *зао-џла*, *вео-џела*, *џоџао-џоџла*,

вежбаоница, носилац~носиоца; ђол, бол, ђенерал, бокал...) и 6) уметање *ј* између вокала (*ѿаксију, радио~радију, сѿудио~сѿудију*).

Уз добру теоријску обраду дато је и мноштво примера за све алтернације као и комплетан списак речи и категорија у којима се огледају изузеци. Пошто су морфонолошке алтернације условљене морфемским контекстом, њихово функционисање одређено је правилима по којима се морфонеми остварују на морфемској граници у зависности од саме морфемске конфигурације. Обрађују се следеће алтернације: 1) /a/ ~ /ø/, 2) /o/ ~ /e/, 3) /K/ ~ /Ч/, 4) /K/ ~ /Ц/, 5) /T/ ~ /T'/ и 6) *ширење / скраћивање основе*.

На крају свеобухватног прегледа алтернација у српском језику дају се закључне напомене о њиховој природи. Најважније од тих напомена су следеће: 1) у деклинацији могу алтернирати консонанти и (сразмерно ређе) вокали, 2) као алтернант може се јавити и –ø, 3) мешовите вокалско-консонантске алтернације јављају се углавном у вези с променом *л* на крају слога, 3) у алтернационим односима један члан је увек обележен, а други необележен, 4) алтернација је у основи условљена природом наставачких морфема, 5) прозодијске алтернације обележене су тенденцијом упрошћавања, односно уравнивања појединих ликова са различитим акцентима и сл.

На крају је дата богата библиографија од преко 270 библиографских јединица, а педантно урађен индекс појмова и именски индекс олакшавају сналажење у овој обимној студији са озбиљним научним апаратом.

Богата грађа, добро образложени закључци у анализи акустичких параметара и у дистрибуцији функционалних јединица, питањем стил без компликованих формулација, али при том на потребној научној висини, препоручују да се *Фонологија српскога језика* Драгољуба Петровића и Снежане Гудурић нађе у библиотеци сваког ученика, студента и лингвисте који се интересују за структуру српског језика.

Гордана Драгин

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Нови Сад

[gordanadragin@yahoo.com](mailto:gordanadragin@yahoo.com)

UDC 81'272

## ЈОШ ТРИ НОВЕ КЊИГЕ РАНКА БУГАРСКОГ

Дана 25. новембра 2010. године, на Филозофском факултету у Новом Саду представљене су још три нове књиге проф. др Ранка Бугарског, објављене током 2010. године. На представљању су говорили доц. др Душанка Вујовић, о четвртном издању књиге *Језици*, асист. мр Олга Панић-Кавгић, о трећем издању књиге *Писмо*, те асист. др Биљана Радић-Бојанић и проф. др Твртко Прћић, о књизи *Језик и идентитет*. Следе проширене верзије приказâ ових књига, редом којим су били изговорени.

1. *Језици*. Четврто, измењено и допуњено издање. Београд: Чигоја штампа, Библиотека XX век, 2010, 143 стр.

Књига *Језици* Ранка Бугарског се бави увек актуелним, живим, динамичним и променљивим феноменом, бави се језицима у њиховим основним видовима постојања, говорећи о језицима у свету, времену, простору, друштву и појединцу. Ново издање ове књиге је шесто издање по реду, а четврто у оквиру његових *Сабраних дела*. Прво издање се појавило као првенац новоформиране библиотеке *Свезнање*, издавача Матице српске, 1993. године, без измена је прештампана 1996. године у истој библиотеци. У наредна четири издања, због природе предмета којим се бави и промена у свету, у знању о свету и у знању о језицима, а, на крају, и због промене библиотеке у којој је штампана, дошло је до неких измена података и проширивања књиге. Треће издање је штампано 1997. године у едицији *Сабраних дела* Ранка Бугарског, у издању Чигоја штампе и Библиотеке XX век. Интервенције захваћају једино одељак о језицима у Југославији, па је наслов *Језици у Југославији* у овом издању промењен у *Језици у бившој Југославији* и на тај начин усклађен са новонасталим околностима.

Четврто издање се, без измена, појавило 2003. године, код истог издавача, а 2005. године излази измењено и допуњено пето издање (треће у едицији *Сабраних дела*). Измене у овом издању се тичу, у првом реду, укупног броја језика, који је повећан са приближног броја од 5000 у претходним књигама на приближно 6000. Попис скорије изумрлих језика проширен је новим примерима, њиховим коментарима и подацима новијих истраживања који говоре о томе да се у свету сваке године угаси око 20 језика. Ово издање је допуњено и потпуно новим поглављем о језицима у Европској унији, који су у претходним издањима били само кратко помињани. На крају, 2010. године из штампе је изашло и шесто издање књиге *Језици*, у истој издавачкој кући као и претходна три њена издања, односно четврти пут у едицији *Сабраних дела* Ранка Бугарског.

У првом поглављу, *Језици у свету*, развјајају се предрасуде о могућности тачног утврђивања броја језика у свету и броја њихових говорника. Подаци из овог поглавља током времена су се мењали. Најновији подаци, изнети према ауторитативним изворима на које се аутор позива, говоре да је укупан број живих језика у свету око 6000. Број је приближан јер се временом мења – и повећава се и смањује се. Повећава се због промене критеријума на основу којих се одлучује о томе шта треба прогласити језиком, а шта дијалектом. Промена критеријума је донела повећање броја језика, односно, већи број назива за језике (тј. лингвонима) и поред очигледне чињенице да многи језици нестају. Деси се и да откривање неког језика повећа број језика, што је, наравно, све ређе. Број језика се мења и због тога што језици, нажалост, нестају, умиру. Нестају физичким нестанком говорних представника „услед разних катастрофа, ратова, глади или колонизације” (стр. 21), нестају и због геноцида, расељавања и асимилације. Један драстичан пример нестанка језика јесте истребљење целе заједнице које се десило доласком европских колониста у Тасманију, где је како и заједница „тако и локални,

домородачки језик збрисан у рекордном року; овако нешто може се сликовито, али легитимно, назвати убиством језика”, па је ту уз етноцид, на делу и лингвицид (стр. 21).

Језици се губе и постепеним преласком говорника једног језика на неки други. Ова појава је позната као замена језика и „по правилу [се] дешава тако што мале и угрожене заједнице прихватају доминантни језик околине ради опстанка и бољитка. Оне тако најпре постају двојезичне, а како из генерације у генерацију нови језик јача а ранији слаби, колектив временом постаје једнојезичан у свом новом језику. Тако су нпр. 1700. године сви становници Ирске говорили ирски, а данас скоро сви говоре енглески” (стр. 23-24).

Следећа тема којом се аутор бави је број говорника језика света. Тај број је веома тешко утврдити јер постоје језици којима говоре на десетине или стотине милиона људи и језици чији се говорници „могу – неретко и дословно! – избројати на прсте” (стр. 28). Послуживши се приближним и променљивим параметрима, Бугарски је поделио укупан број становника на Земљи са укупним бројем језика и на тај начин дошао до просека од око милион говорника по једном језику. Јасно је да је то само просек који не одговара стварном стању ствари. Подаци показују да има језика са много више говорника од милион, као и оних са много мање говорника од милион. Због тога аутор уводи скалу језика поређаних од најмање говорника до највише говорника. Једну четвртину језика (ако узмемо да је укупан број језика око 6000), односно 1550 језика, говори испод хиљаду говорника по језику. Више од половине језика света говори мање од 10.000 говорника, а чак три четвртине језика не достиже бројку од 100.000 хиљада говорних представника. „Према томе, огромну већину свих језика света чине бројчано мали језици” (стр. 33). Више од милион представника има свега 320 језика, при чему између 50 милиона и 100 милиона говорника говори 10 језика, а више од 100 милиона говорника говори такође 10 језика у свету. Свега пет посто језика света говори више од хиљаду људи, односно 95% људи на планети. Овим подацима поткрепљена је једна не баш оптимистичка прогноза да више од половине језика света нема безбедну будућност. Најмањи језици ће нестајати, мали језици ће имати све мање говорника, а већи и велики језици ће и даље расти. На листи водећих светских двадесет језика налазе се језици који су распоређени између турског језика са 55 милиона говорника и кинеског језика са милијарду и 200 милиона говорника.

У следећа два поглавља, *Језици у времену* и *Језици у простору*, језици се групишу на основу временског (генетског) и просторног (ареалног) класификационог принципа. У делу књиге посвећеном генетској класификацији језика уводе се и подробно објашњавају термини ‘генетска сродност језика’, ‘језичка породица’, ‘родословно стабло језика’, ‘грана и огранак језика’, ‘фила’ и ‘макрофила’. Различити су резултати генеалošких подела, али могу се свести на 15 до 20 великих језичких породица. Поменућемо само неке: индоевропска, уралска, алтајска, кавкаска, ескимско-алеутска, дравидска, сино-тибетанска, аустроазијска, аустонезијска, индо-пацифичка, аустралијска, на-дене, америндијанска, афроазијска, нило-сахарска, нигер-кордофанска и хоисанска (којсанска). Примећује се да се из назива породица углавном види

и генетска и географска информација. Највећу породицу језика сачињавају индоевропски језици којима припада око 300 језика и којима говори 40% становништва на свету. У географском погледу језици света су веома неравномерно распоређени: у Азији се говори око 32% језика, у Африци око 30%, на територији Пацифика око 20%, у Северној и Јужној Америци око 15% и у Европи око 3%.

У четвртном, најобимнијем поглављу књиге, *Језици у друштву*, полазећи од функционалне класификације језика, Бугарски говори о писаним и неписаним језицима, нестандартним и стандардним језицима, о књижевном језику, вернакулару, функционалним стилевима или регистрима, дијалектима, варијантама и социолектима, о класичним језицима, локалним, регионалним и националним језицима, о језицима шире комуникације или саобраћајним језицима, заједничким или коине језицима, језицима *lingua franca*, контактним језицима, пизин језицима, креолским језицима, међународним (светским) језицима и вештачким, тј. планским језицима (есперанто), о званичним, службеним или државним језицима, о већинским и мањинским, о мигрантским и свакодневним језицима, о првом и другом језику, односно о матерњем и нематерњем језику.

Када говори о расподели и функционисању језика у друштву, Бугарски говори о феномену вишејезичности. Традиционално, вишејезичност је непожељна јер она представља „рецидив прошлости, симптом неразвијености и чинилац инхерентне нестабилности. Другим речима, сматра се да је једнојезичност по самој природи ствари некаква норма, да друштвене заједнице у којима сви говоре истим језиком већ самим тим добро функционишу и лакше напредују” (стр. 72). Формално, политику једнојезичности примењују велике европске државе као што су Велика Британија, Француска и Шпанија, а затим и Аустралија и Сједињене Америчке Државе. Међутим, у пракси, „једнојезичност на државном плану уопште није норма, већ изузетак – и то крајње редак. Због тога долази до привидног парадокса да у званично вишејезичним земљама по правилу има мање двојезичних појединаца него у званично једнојезичним државама” (стр. 75). То је због тога што вишејезичне државе, омогућавајући равноправну употребу двају или више језика, не подржавају индивидуални билингвизам. С друге стране, државе које подржавају једнојезичну политику обично су формиране на „етнички и језички изразито мешаним подручјима, са великим бројем појединачно двојезичних говорника у разним комбинацијама” (стр. 75). Један од примера формално једнојезичне државе је Француска, у којој се поред француског користе и окситански, каталонски, баскијски, бретонски, фламански, немачки, италијански и корзикански језик. Ретки су примери фактички једнојезичних држава, а такве би могле бити Исланд, Португал, Лихтенштајн, Монако и Сан Марино.

Вишејезичност се манифестује на друштвеном и појединачном плану као социјетални и индивидуални билингвизам. Однос социјеталног и индивидуалног билингвизма може бити испољен кроз двоструки монолингвизам, двосмерни или симетрични билингвизам и једносмерни или асиметрични билингвизам. Двоструки монолингвизам се јавља у заједници у којој „заједно живе две монолингвалне групе, са само мањим бројем билингвалних по-

јединаца преко којих се остварује контакт између њих” (стр. 84). Такве државе су Белгија, Канада, Швајцарска, бивша Чехословачка. Двосмерни или симетрични билингвизам се јавља у заједницама у којима су припадници две језичке групе и појединачно у већини билингвални, на пример у Танзанији, Парагвају, деловима Индије. Једносмерни или асиметрични билингвизам се јавља у заједницама у којима је једна група двојезична а друга једнојезична, као што су, на пример, језици националних мањина и већинских народа бивше СФРЈ. Стабилност и трајност су обележја двоструког монолингвизма и, донекле, двосмерног билингвизма, а прелазност, као међуфаза између монолингвизма у једном а затим у другом језику, особина је једносмерног билингвизма.

У смислу функционалне расподеле језика при којој се један језик употребљава за једне функције а други језик за друге функције, говори се о диглосији, триглосији и полиглосији. Диглосија се схвата као „функционални расцеп при коме се један варијетет неког језика користи за тзв. више функције (администрација, култура, више школство), а други варијетет истог језика за тзв. ниже функције (неформална свакодневна комуникација)” (стр. 83). На државном нивоу јављају се територијални и персонални принцип у институционализацији билингвизма. Територијални принцип уочава се у државама у којима „сваки језик има сва права на свом земљишту” (стр. 86), а персонални принцип подразумева равноправну употребу сваког језика на целој територији државе.

У одељку *Језици у бившој Југославији* налазимо сажет преглед језика којима се у Југославији говорило до њеног распада 1991. године. На листи од 27 језика којима се говорило на релативно малом простору, налазе се стандардизовани језици и нестандардизовани говорни идиоми са бројем њихових говорника. Најзаступљенији је, наравно, био српскохрватски језик са 16.400.000 говорних представника, а најмање заступљени били су језици са неколико десетина представника или неколико појединачних представника, као што су јерменски, ладино и јидиш.

У данашњој Европи у оптицају је око 400 језика. Питање којим ће језицима званично говорити Европа на путу уједињења постало је све актуелније, а његово решавање све компликованије како се Европска унија проширивала примањем нових држава чланица које су са собом доносиле и своје језике. Решење проблема је нађено у коришћењу енглеског, француског и немачког као оперативних, процедуралних језика преко којих се преводи на све остале језике Уније. Политика Европске уније подржава језичку и културну разноликост. То се огледа и у препоруци Савета Европе да сваки држављанин Европске уније треба да, осим свог матерњег језика, познаје и користи, макар и у мањој мери, још два језика Уније, што је познато као формула  $M + 2$ .

Завршно, пето поглавље, *Језици у њојединцу*, прелази са друштвено-језичког плана на психолошки план. Представља језик на нивоу појединца дефинишући матерњи језик и билингвизам. Појам матерњег језика одређује се по пореклу, односно редоследу усвајања, степену знања, функцији у интеракцијским ситуацијама, с увођењем у разматрање и опрека: матерњи/завичајни језик, те први и други језик. Билингвизам се дефинише преко односа



стабилног и прелазног билингвизма а затим и кроз опреке хоризонтални–вертикални, народни–елитни, природни–школски–културни билингвизам. С обзиром на степен знања појединих језика, говорници се разврставају на амбилингвале, тј. оне који потпуно и подједнако добро владају обама језицима, еквилингвале, тј. оне „који такође подједнако владају својим језицима, али не и потпуно у неком строгом смислу монолингвалних норми” (стр. 123) и семилингвале, тј. оне који својим језицима владају само половично односно „двоструко полујезично” (стр. 125). С обзиром на семантички систем којим располажу, билингвали се деле на сложене билингвале који располажу једним семантичким системом реализованим у два језика, координиране билингвале који располажу двама семантичким системима, односно који „мисле на оном језику којим се тренутно служе” (стр. 126) и субординиране билингвале који семантички систем свог првог језика спонтано преводје у други језик, односно „мисле на првом језику и када говоре на другом” (стр. 126). Билингвизам који претпоставља подједнако знање језика спада у балансирани билингвизам за разлику од доминантног билингвизма код ког знање једног језика увек претеже у односу на знање другог језика. Уз све то, билингвизам се типолошки (хронолошки) разврстава на: рани или симултани (подразумева усвајање два језика већ у предшколском добу), касни или сукцесивни (подразумева учење другог или страног језика у школи и касније), адитивни (када се знање једног језика додаје знањима првог језика што резултира богаћењем језика) или суптрактивни (када се знање другог језика стиче на рачун првог језика), а функционално се разврстава на активни или продуктивни и пасивни или рецептивни (када се други, касније усвојени језик теже говори).

На крају ове књиге се налази део *Библиографија* у којем је, не само таксативно наведена, већ и ауторитативно коментарисана, селективна библиографија релевантне домаће и стране литературе о језицима света и део *Реџистар језика* са око 260 поменутих језика, што заједно умногоме повећава употребну вредност књиге.

Књига Ранка Бугарског *Језици* невелика је обимом, али веома богата информацијама које су систематично и прегледно изнете, које су поуздане и јасне. Представља малу енциклопедију појмова и знања на којима стасава лингвистичко опште знање, когнитивни стил, појмовник и терминологија, због чега је обавезна и радо читана литература генерацијама наших студената и осталих заинтересованих за ову тематику. Можемо рећи да је међу најутицајнијим књигама у општелингвистичком делу знања у нашој академској средини, уз Белићеву књигу *О језичкој природи и језичком развоју*, уз *Правце у лингвистици* Милке Ивић и уз *Социolingвистику* Милорада Радовановића.

Душанка Вујовић

Универзитет у Новом Саду  
Филозофски факултет  
Одсек за српски језик и лингвистику  
Нови Сад  
vuduns@yahoo.com

2. *Писмо*. Треће, измењено и допуњено издање. Београд: Чигоја штампа, Библиотека XX век, 2010, 194 стр.

Треће, измењено и допуњено издање књиге *Писмо* објављено је 2010. године у едицији ауторових *Сабраних дела*. Ако се у обзир узме и прво које је 1996. године издала Матица српска, у својој серији *Свезнање*, ово је четврто издање, знатније измењено у односу на претходна, због, како Бугарски образлаже, напретка науке, промена у релевантним аспектима живота у свету, као и пораста актуелности извесних тема. Тако је, на пример, у последња три поглавља више пажње посвећено питањима односа писма према националности и језику, као и околностима и последицама настанка нове електронске писмености услед убрзаног технолошког развоја крајем 20. и почетком 21. века.

Ово издање *Писма* подељено је у осам поглавља, након којих се, под насловом *Библиографија*, даје пробран, концизан и надасве користан избор литературе из веома хетерогене области писма, писања и писмености. Књига се завршава трима регистрима – писама, термина и именâ, који омогућавају лакше кретање кроз текст и брзо и успешно проналажење траженог појма.

У уводном поглављу, Ранко Бугарски своје излагање почиње различитим дефиницијама писма: у смислу вредносног одређења, „то је најважнији знаковни систем који је човек изумео, јер на њему почивају и многи други системи знакова, као и људска цивилизација у целини” (стр. 9); са комуникацијског становишта, писмо је „систем комуникације међу људима путем конвенционалних видљивих знакова, нарочито језичких” (стр. 9); најпрецизније, „појам писма првенствено се односи на произвођење вербалних порука покретањем неког предмета по чврстој површини, тако да остаје траг који ће неко други ко располаже истим симболичким системом или кодом моћи да одгонетне, тј. да прочита ту поруку” (стр. 10). Аутор се осврће на основне функције писма и истиче два његова фундаментална обележја: трајност и преносивост, тј. дислокацију у времену и простору, што, насупрот говору, омогућава превазилажење оног што је сада и овде. У овом поглављу читалац се упознаје са појмовима као што су: ‘рукопис’, ‘штампа’, ‘калиграфија’, ‘типографија’, ‘криптографија’, али и ‘телетекст’, ‘телефакс’, ‘СМС’ (чиме аутор најављује да ће се бавити и најновијим достигнућима у области писма и писања), а на крају увода и са основним појмовима и терминима науке о писму, попут ‘графологије’, ‘графеме’, ‘графа’, ‘алографа’, ‘карактера’.

У другом поглављу, насловљеном *Говор и писмо*, Бугарски се бави односом *говора* и *писма*, али, пре свега, односом језика према својим двама реализацијама: односом језика и *говора*, наспрам односа језика и *писма*. Говор је биолошка одлика човека као живог бића, док је писмо, настало знатно касније, цивилизацијска тековина. На први поглед може се чинити да је писмо у подређеном положају у односу на говор: на историјској равни постоји двадесет пута краће од говора (што је у књизи и графички приказано); надаље, у свету има друштава која још увек не знају за писмо, али не постоје она која немају говорни систем; и, коначно, писмо нигде није заменило говор, већ га је само допунило. Међутим, аутор у даљем излагању веома аргумен-

товано показује да говор ни у ком случају нема примат над писмом, и да су то, ако се ради о развијеним, цивилизованим, друштвима, два потпуно равноправна и релативно аутономна комуникацијска система, са својим специфичним предностима и недостацима. При томе, не сме се заборавити да је писмо, а не говор, због својих обележја трајности и преносивости, она реализација језика на којој почива свеколика цивилизација.

Однос између говора и писма, као и њихов однос према језику као надређеном појму, у наставку текста разматра се кроз призму мењања лингвистичких ставова кроз историју. Почев од традиционалне граматике и филологије, које предност дају писму и писању, преко потпуног занемаривања писма крајем 19. и почетком 20. века, најбоље уочљивог кроз ставове Хермана Паула (Hermann Paul), Фердинанда де Сосира (Ferdinand de Saussure), и пре свега, Леонарда Блумфилда (Leonard Bloomfield), који чак пресуђује да „писмо није језик, него само средство бележења језика путем видљивих знакова” (стр. 26), стижемо до и данас доминантног мишљења да су говор и писмо два синхронијски равноправна и комплементарна медијума језика, при чему опозиција писмо/језик, прераста у дихотомију говорени језик/писани језик (стр. 26).

У трећем поглављу, под насловом *Порекло писма*, почиње права авантура која траје у читава четири поглавља, у којима се читалац отискује на узбудљиво и инспиративно путовање по хоризонтали и вертикали људског искуства – путовање кроз простор и време, кроз географију и историју. Странице се претварају у географску карту света на којој су називи народâ, држава и континената исписани најразличитијим системима писаних симбола, док је историја човека обележена не биткама и ратовима, већ битним прекретницама у развоју људске писмености. Након краћег разматрања митолошких и научних претпоставки о пореклу писма, полазећи од слике и насликаног, Бугарски као кључну иницијалну фазу у развоју писма наводи одвајање, ‘пиктуралне’ од ‘скриптуралне’ функције насликаног (стр. 37) – тренутак када се иконичка представа више не односи на саму појаву или предмет у ванјезичкој стварности, већ на реч којом се та појава у неком језику означава, што представља прелаз од тзв. првостепеног знака (знак за ствар), ка другостепеном знаку (знак за знак ствари). На пример, знак за пса, који и даље визуелно личи на псећу главу, престаје да се односи на пса, већ почиње да се поима као симбол за реч ‘пас’ у датом језику. Овај тренутак означава почетак дугог пута од иконичке мотивисаности и скоро потпуне визуелне прозирности знака до конвенционалности, арбитарности и непрозирности графичког знака као апстракције – другим речима, прелаз од слике до слова, од пиктографског писма до алфабета.

Веома битну улогу одиграо је процес линеаризације, описан и примерима поткрепљен у четвртој поглављу – *Од слике до слова*. Синтетичка моћ, тј. доживљај, слике тако постаје оделита од аналитичке моћи, тј. израза, језика, условљене његовом линеарношћу, разлагањем у сукцесивне елементе, чиме је „писање коначно ухватило корак са линеарношћу говора” (стр. 54). Нешто раније (стр. 45), аутор нуди веома систематичну и прегледну типолошку класификацију писама, у зависности од тога шта у неком систему

Шесто поглавље, *Алфабетска писма*, бави се алфабетским писмима као крајем и исходиштем хиљадугодишње еволуције писма – односно, принципом по коме једна графема одговара једној фонему. Иако зачетака овога има и у сумерском и египатском писму, алфабетски принцип се први пут потпуније развио на територији између њих, међу народима који су говорили се-

митским језицима. Аутор, међутим, упозорава да први алфabetи нису прави, потпуни, већ се називају *консонантским алфабетима*, пошто је у семитским језицима носилац лексичког значења консонантски корен, док вокали имају секундарну улогу. Као примере, наводи давно угашено *арамејско* писмо – једно од два изворна писма Старог завета, затим *сипарохебрејско*, па потом из арамејског изведено *квадрајно хебрејско* писмо, а онда и *арайско*, које се често одликује упечатљивом декоративношћу. Завршну фазу алфabetизације извели су тек стари Грци, око 800. године п.н.е, створивши први *иоџиџуни алфabetи*, што је, како аутор наглашава, „логичан завршетак једног миленијумског процеса” (стр. 86), развојног тока од простог иконичког знака до апстрактног симбола. Тако ће грчки алфabet послужити као прототип свих потоњих алфabetских система. Данас су то, пре свега, глобално најраспрострањеније и најважније латинично писмо, као и, нешто мање распрострањено, ћирилично писмо, оба са својим варијацијама у појединим језицима. Треба, међутим, споменути и разне мање распрострањене и/или само у прошлости употребљаване алфabete: глаголицу, арабицу, рунско писмо, огам, хангул. Коначно, Бугарски на крају овог дела књиге нашу планету прекрива графичким омотачем подељеним у пет главних зона: зона латиничног писма, ћириличног, арапског, кинеског и индијских писама.

У оквиру истог поглавља следи део текста у којем се најбоље огледа аутора толико пута доказана умереност и неострашћеност кад су у питању ставови у којима се преплићу осетљива питања писма, националности, језика и политике, као и кроз историју свеприсутни ставови којима се заступа олако доношење вредносних судова у вези са упоредним вредновањем писама и језика. Наводећи многобројне примере националних верзија латинице и ћирилице, случајеве спонтане или принудне промене писма током историје и примере диграфије, Бугарски закључује да се једним писмом могу писати различити језици и обратно, да се један језик може писати различитим писмима, те наглашава штетност острашћеног инсистирања на националној припадности извесног писма. У истом тону, објашњава да не постоје мање или више вредна писма и да алфabetско писмо, иако са лингвистичког становишта најсавршеније због релативно доследног поштовања принципа језичке економије, није нужно у свакој култури и најприхватљивије. Другим речима, аутор истиче да „свакој култури одговара систем који је сама створила за своје потребе – при чему важна улога припада и структурном типу њеног језика” (стр. 117), те овом додаје да се „став о једнакој вредности односи на непоновљиву разноликост људских култура, укључујући и њихове језике и писма, а ове не подлежу априорној аксиолошкој хијерархизацији” (стр. 118). Да алфabet није свугде најбоље решење показује већ споменути пример неколико неуспелих покушаја замене традиционалног кинеског писма латиничним. Аутор закључује да „сваки систем писања има и предности и недостатака” и зато их ваља „разматрати у односу према специфичним језицима и културама, а с обзиром на могућности и потребе различитих група корисника датог писма” (стр. 122).

Осим што се најједноставније може дефинисати као способност читања и писања, писменост је, како Бугарски наглашава у истоименом седмом

поглављу, у данашњем свету нужно дефинисати на много комплекснији начин. Могло би се рећи да је писменост способност појединца да разуме и промисли оно што је неко други написао и да напише оно што је сам промислио. Другим речима, писменост је способност поједница да шаље и прима информације писаним путем. Аутор нас овде још једном вешто води кроз векове, од камена, глинене плоче и дрвета, преко пергаментa и папируса, до папира. Читаоцу је предочено поимање најраније писмености као нечег божанског, Богом даног, недоступног ширим масама, као привилегије и дара малог броја писмених појединаца – владарâ, свештеника и, нешто касније, државних чиновника. Овакав став према писмености одржао се све до краја Средњег века, неретко као средство моћи и контроле над другим људима. До праве револуције у развоју писмености долази изумом папира и штампарске технике, и то нарочито отварањем Гутенбергове штампарије у 15. веку. Тако се писменост, посебно оснивањем издавачких, књижарских и новинских кућа, у следећих неколико векова релативно брзо шири светом, постепено постајући *универзално људско право*, све до данашњих дана, кад у развијеним друштвима савремене цивилизације неписмен појединац не може да оствари свој пуни потенцијал. Писменост је данас нужан предуслов за равноправно учешће појединца у развијеном друштву, чија је одговорност и обавеза да своје чланове опишени и тако им пружи равноправну шансу у животу и излазак из зачараног круга незнања и сиромаштва. Бити писмен сâмо по себи није врлина и предност, већ предност представља оно што човек тиме може да постигне и уради, а то спада у сферу функционалне писмености: да је особа у стању да разуме и за своје сврхе употреби добијену писану информацију, али и да формулише и даље проследи новостворену написану информацију – у свакодневном животу, код куће, на послу, у свом ужем и ширем друштвеном окружењу.

Овде још једном вреди нагласити ауторов умерен став да се неписменост не сме третирати као болест. Наиме, и даље постоје друштва где неписмен појединац није изузетак него правило, где он својом неписменошћу не бива аутоматски хендикепиран и стигматизован, и где писменост није један од нужних предуслова за вођење испуњеног и срећног живота. Међутим, Бугарски констатује да се оваква тврдња углавном односи на мале заједнице које чине говорници малих, угрожених, језика, којима, нажалост, до краја 21. века прети нестанак, па ће, како се предвиђа, процентуално посматрано, бити све више језика чији су говорници писмени.

У завршном поглављу књиге, насловљеном *Свећ у огледалу јисма*, писмо се још једном смешта у шире културне и цивилизацијске оквире. Аутор уводи веома значајан појам *графике релативности*, коју објашњава као досад незапажен сегмент језичке релативности – поставке по којој специфична структура појединих језика утиче на начин на који њихови представници доживљавају свет око себе. Тако, по графичкој релативности, карактер писма којим се нека заједница служи може да има исту функцију – „да утиче – на веома префињене и још неистражене начине – на неке аспекте перцепције, анализе и разумевања спољног света од стране њених чланова” (стр. 164). С тим у вези, овде је дефинисан и појам *графике интуиције* – „језичке инту-



иције условљене системом писања којим располажу чланови неке културе” (стр. 164).

Коначно, пита се Бугарски, шта је будућност писма и писмености? У ери интернета, електронске поште, СМС-а или тек лансираног ајпеда (енг. *iPad*), традиционални линеарни текст све чешће уступа место *хипертексту* – виртуелној шетњи, прелажењу са једног на други део текста, из једног текста у други, или чак, из једног медијума у други: са речи на слику, па са слике на покретну слику пропраћену звуком. Бугарски претпоставља да, и поред ових иновација и потребе за редефинисањем појмова писма и писмености, писму и штампаној речи, као носећим стубовима цивилизације, не прети одумирање.

На крају овог приказа прикладном се чини констатација америчког теоретичара образовања Роберта Патисона (Robert Pattison) који у својој књизи *On Literacy: the Politics of the Word from Homer to the Age of Rock* на једном месту каже да писмо и писање представљају штампану верзију људског искуства. Овом би се могло додати нешто што нам књига *Писмо* са сваке своје странице поручује: оно што је написано јесте оно што за човеком остаје и што човеку остаје, било то уклесано у плочу, одштампано на папиру или похрањено у меморији читача електронских књига, а једино писмен појединац има привилегију да те записе прочита, разуме и тако стеченим знањем на најразличитије начине даље располаже.

Крајње комплексног задатка да обухвати све хронолошки, географски и теоријски најзначајније аспекте писма и писмености могао се подухватити једино аутор огромног лингвистичког знања, велике ерудиције и неисцрпног истраживачког жара. Наведене потребне особине формирају се годинама, а резултат су вишедеценијског стицања знања и искуства чији су темељи, кад је у питању Ранко Бугарски, постављени на самом почетку животног и научног пута. Ово потврђују и следећи ауторови мемоарски редови инспирисани сећањем на најраније контакте са различитим језицима и писмима, контакте које ће целог живота проширивати и продубљивати: „Те звучне и графичке шароликости, тог богатства које ме је од детињства фасцинирало, и уједно занавек учинило отпорним на иначе прилично раширену појаву снажне емотивне идентификације са једним језиком и једним писмом, пола столећа касније ћу се сећати пишући своје монографије *Језици* и *Писмо*” (*Језик и идентитет*; Београд: Библиотека XX век, Књижара Круг, 2010: стр. 80, видети приказ који следи). Ту графичку шаролику и то фасцинантно богатство „штампане верзије људског искуства” аутор је кроз књигу *Писмо* и свима писменима учинио више него доступним.

Олга Панић-Кавџић

Универзитет у Новом Саду  
Филозофски факултет  
Одсек за англистику  
Нови Сад  
olgapk@sbb.rs

3. *Језик и идентитет*. Београд: Библиотека XX век, Књижара Круг, 2010, 278 стр.

Ова књига састоји се из две засебне тематске целине: једна се бави лингвистичким темама, које су обрађене у општем, жаргонском и библиографском делу, док другу целину представља лични део, који доноси ауторове аутобиографске записе. Због своје тематске различитости, ове две целине биће приказане одвојено, под насловима Лингвистички део и Аутобиографски део.

### 3.1. Лингвистички део

Прва целина књиге *Језик и идентитет* бави се општим питањима идентитета и његовог односа према језику. Ова три поглавља, која чине тематску целину, по природи су теоријска, али су поткрепљена примерима који ће читаоцу, без обзира да ли је лингвиста или није, на јасан начин предочити како се теоријске поставке, иначе општеприменљиве, уклапају првенствено у домаћи друштвени, политички и историјски контекст.

Поглавље под насловом *Језик и идентитет* истиче учесталу употребу речи 'идентитет' у различитим контекстима, која у великом броју случајева не подразумева истоветну дефиницију ни истоветно значење. Аутор се стога с правом пита шта је то идентитет и како га дефинисати. Да би дао одговор на та питања, гради нови појмовни оквир којим идентитет разлаже на нивое, слојеве и степене. Поделу на нивое заснива на антрополошким истраживањима која доводи у везу са језиком „као традиционално признатим важним обележјем идентитета” (стр. 13). Тако биолошки ниво идентитета повезује са људским језиком као појавом, социолошки ниво са неким посебним језиком или варијететом, док психолошки ниво идентитета доводи у везу са говором појединца, тј. идиолектом. Други сегмент појмовног оквира односи се на слојеве идентитета, који могу да буду вишеструки: етнички, национални, језички, културни, територијални, итд. Напослетку, идентитет може да има и три степена: јак, средњи и слаб, што је уједно димензија којој Бугарски посвећује посебну пажњу у наредним одељцима.

Управо описани појмовни оквир користи се као основа у профилисању индивидуалних идентитета, при чему аутор наводи неколике примере добро познатих и очекиваних профила: средовечна феминистичка списатељица, интернационална поп-икона, рурални православни Србин, медитерански морнар, који се донекле граниче и са стереотипима. С овим у вези, истиче постојање двеју перспектива посматрања, самодескрипције и социјалне аскрипције, да би се потом усредсредио на самодескрипцију дајући себе као пример, где различите компоненте, нпр. етничку, културну, територијалну и професионалну, одређује јаким, средњим или slabим степеном изражености.

У централном делу овог поглавља расправља се о разлици између језичког идентитета и идентитета језика. Тако се језички идентитет дефинише као језичка компонента нечијег колективног или индивидуалног идентитета, тј. језик у идентитету (стр. 22), док се идентитет језика тиче самих језика, тј. реч је о идентитету у језику. Овде се неминовно намећу питања везана за

то шта је језик, како се разликује од другог језика и где је граница између језика и дијалекта. Аутор истиче да одговори зависе умногоме од перспективе из које се посматра одређени језички ентитет, те као пример наводи случај српскохрватског, језика са вишеструким идентитетом. Објашњавајући поменути вишеструкост, Бугарски истиче потребу за слојевитијим решењем које се заснива на посматрању српскохрватског на лингвистичко-комуникационом, политичко-симболичком и социопсихолошком нивоу. „Дакле, тај језик постоји, не постоји, или делимично постоји, зависно од угла посматрања, при чему сва три одговора одражавају стварност” (стр. 28). Политичке промене и ратна разарања на тлу бивше Југославије довела су до тога да су раније варијанте добиле статус засебних језика, са последицом да данас имамо „један лингвистички језик у облику неколико политичких језика” (стр. 31). У закључку, аутор наводи да је идентитет српскохрватског језика питање става и одраз односа међу припадницима различитих нација, а поглавље завршава напоменама социолингвистичке природе везаним за језичко планирање, говорнике, спољне посматраче и сâм лингвистички опис овог језика и његових језика-наследника.

Наредно поглавље, насловљено „*Наше*” и „*сћирано*” у језику, почиње разматрањем дефиниција и граница „наших” и „страних” речи и језика, што у многим случајевима одражава виђење сопственог идентитета реализованог кроз језик, начине на које људи мисле да се разликују од других, те начине на које желе да сачувају сопствени идентитет. Овакав став показује колико људи интензивно доживљавају улогу језика као дела сопственог идентитета, те подразумева перцепцију језика као оделитих целина без додирних тачака, док су у стварности језички контакти неизбежни, пошто су неминовна последица контаката међу људима. Сходно томе, Бугарски истиче чињеницу да језици тешко да могу да буду само „наши” и „туђи,” него их треба посматрати у много ширем оквиру ванјезичке стварности који одсликава реално стање и њихову употребну вредност. Тако овај оквир мора да обухвата појмове као што су нематерњи, други, суседни, мањински, регионални, национални, интернационални, глобални језик, првенствено зато што је „наш језички – а и ванјезички! – свет напосто постао сувише компликован за једноставне опозиције” (стр. 49).

С обзиром на то да је између 50 и 70% становништва планете двојезично или вишејезично, веома је битно подизање свести о важности међујезичких контаката и места вишејезичности кроз програм мултилингвалног и интеркултурног образовања. Значајно место у овоме заузима Заједнички европски референтни оквир за живе језике, који јасно формулише смернице за развијање „истинске и обухватне вишејезичности међу грађанима Европе” (стр. 50), што ће као крајњи циљ имати „дестранизацију континента” (стр. 51), тј. комуникацијску и симболичку интеграцију. Идеално, ово би требало да доведе до промене значења термина страни језик и промене става према њему, а последично и до промене ставова према говорницима „страних” језика.

Бугарски наводи пример и супротне тенденције, тј. процес распадања српскохрватског језика, од кога су, путем лингвистичког инжењеринга, настала четири политичка језика. Вештачким мерама удаљавања, које се крећу у распону од уношења нових лексема до покушаја укидања једног писма,

врши се „идеолошко насиље над језиком” (стр. 58). Ове веома различите тенденције у Европи и у нашем региону јасан су показатељ колико је велик утицај вањјезичке стварности и потребе за изградњом одређеног идентитета – у Европи таквог који симболише јединство и заједништво, код нас таквог који је одраз разлика.

Треће, и последње, поглавље у општем делу под насловом *Заштита мањинских језика и примењена лингвистика* усредсређује се на положај мањинских језика који су угрожени, као једно од поља деловања примењене лингвистике. Питање умирања и смрти језика у новије доба све је чешћа тема којом се баве лингвисти, антрополози, као и представници других струка, нарочито због тога што постоји све већа свест о ненадокнадивим губицима насталим умирањем језика и култура чији су били носиоци. Како аутор наводи, у оваквој ситуацији стручњаци могу да реагују на један од три начина: да не ураде ништа и препусте умирање језике сопственој судбини, да те језике забележе и сачувају у случају да неко касније буде желео да их истражује, те да предузму конкретне кораке у ревитализацији морибундних језика, који укључују политичку или друштвену акцију и сарадњу мотивисаних изворних говорника.

Но, статус мањинског језика ни на који начин не подразумева угроженост, што аутор илуструје кроз поједностављену типологију европских мањинских језика: (1) мањински у једној или више држава, али национални језик у некој од суседних земаља – ови језици нису угрожени; нпр. немачки, словачки, српски, (2) аутохтони у више држава, али немају службени статус на националном нивоу – ови језици су најчешће угрожени; нпр. баскијски, фризијски, ромски, (3) говоре се само у једној држави – ови језици су угрожени у целости; нпр. шкотски гелски, романш.

Језици многих малих етнојезичких заједница по целој Европи и у свету близу су гашења или су се већ угасили због процеса замене језика, који подразумева да доминантан, економски и политички јак језик, заступљен у државним институцијама, са јаком књижевном традицијом, постепено преузима улогу првог језика мањинске говорне заједнице. Стога истинско старање о мањинским језицима, како Бугарски каже, подразумева сарадњу државних власти, самих говорних заједница и различитих стручњака као што су лингвисти, језички планери, социолози, антрополози, правници, политиколози, итд. На општијем, превентивном плану старање о мањинским језицима подразумева разнолико деловање у области примењене лингвистике која обухвата и образовање на мањинским језицима, и наставу страног језика, и превођење, и лексикографију. Овакве активности имају улогу и промовисања статуса мањинских и угрожених језика и приближавања различитих језика и култура, те се на тај начин бришу границе међу људима и језицима.

Трећи део књиге *Језик и идентитет* својеврсна је допуна жаргонизама и сливеница из ауторових претходних књига, *Жаргон – лингвистичка ситуација* (2006) и *Европа у језику* (2009) у издању Библиотеке XX век. У овом поглављу аутор најпре наводи додатке примерима који илуструју раније обрађене суфиксе жаргонског или жаргонизованог карактера (нпр. *-ија*, *-ер*, *-ка*, *-уша*, итд.), истичући да су примери прикупљени највише путем медија и

непосредне „теренске опсервације”. У наставку следи краћа дискусија наведених примера, при чему је главна новина у односу на претходне примере појава суфикса *-арија*, као у *дебиларија*, *масџиљарија*, раније најављеног а сад и потврђеног кроз довољан број примера. На крају овог дела аутор даје обједињену фреквенцијску листу за свих 65 форманата у сва три истраживања у периоду од 2006. до 2010. године.

Други део овог поглавља региструје и анализира сливенице, „особене творевине настале сливањем двеју речи или њихових делова у нову целину, при чему преклапање ових формалних сегмената најчешће и са семантичке стране остварује комбинацију елемената од којих је она сачињена” (стр. 249). Затим се наводе подручја у којима се сливенице јављају: омладински жаргон (нпр. *одличансџвено*), дечије представе и установе (нпр. *Чиџраоница*), сливенице са личним и месним именима (нпр. *Томифлу*, *Крмељуша*), наслови емисија, рубрике, наслови, сајтови (нпр. *Гасџрономад*, *Сџорџал*, *Блоџодовиџине*), рекламе (нпр. *Oglasee*, *Фонкламе*), политички дискурс (нпр. *Мисџерик*, *СПОменик*), наслови часописа, називи музичких састава, изложби, представе, установе (нпр. *Rock'n'rom*, *Хромнибус*, *ПРимер 2010*, *Klopizza*), наслови књига (нпр. *Тиџосџалџија*, *Женарник*). У наставку Бугарски даје преглед основних творбених модела сливања: први део једне и друге речи сливају се у нову целину (нпр. *луџаџи+локаџив > луџаџив*), сливање целе прве и друге дела друге речи (нпр. *браџи+маџиори > браџиори*), сливање првог дела прве и целе друге речи (нпр. *џуча+учесник > џучесник*), сливање двеју целих речи (нпр. *блоџ+лоџораџи > блоџораџи*), једна реч унутар друге, уз обавезно графичко истицање (нпр. *OTPlatne kartice*), међузезичке бленде (нпр. *NSkool*, *Jazzik*). Након краће расправе о поменутих категоријама и новим некатегорисаним примерима, у додатку следи списак сливеница, при чему је укључен и изванредан број оних које су спонтане или смишљене за личну забаву. У закључку Бугарски наводи податак да је досад забележио, анализирао и класификовао око 3200 жаргонизама и 800 сливеница, што је импресиван број јединица довољан за омањи речник. Овај податак истовремено говори у прилог виталности једног језика који „прилагођава своје стваралачке потенцијале променљивим потребама друштвених заједница” (стр. 264).

Последњи део књиге, библиографски, даје преглед објављених чланака и књига из социолингвистике у периоду од 2009. до 2010. али су дате и допуне за период 2006-2008. Како аутор наводи, овај део урађен је по истим принципима селекције и обраде као и у ранијим књигама у истој едицији *Лица језика* (2002), *Нова лица језика* (2009), *Језик и култура* (2005) и *Евроџа у језику* (2009). Наведене су 93 библиографске јединице аутора из Србије и других земаља из региона, што представља ризницу података о социолингвистичким истраживањима спроведеним у нашим крајевима, при чему се сама истраживања не баве само словенским, него и другим језицима, од енглеског до јеврејскошпанског.

Лингвистички део књиге *Језик и идентџиџетџи* Ранка Бугарског сагледава питање идентитета и однос идентитета и језика из неколико различитих перспектива, почевши од дефиниција и илустрација наведених појмова, преко разматрања граница „наших” и „страних” елемената у језику и питања положеја и угрожениости мањинских језика до креативног потенцијала језика

који се хвата у коштац са динамичном стварношћу. Стога се да закључити да ће ово штиво бити веома корисно не само лингвистима, него и свима другима које занимају питања језика као друштвене појаве и језика којима говоре становници овог поднебља.

Биљана Радић-Бојанић

Универзитет у Новом Саду  
Филозофски факултет  
Одсек за англистику  
Нови Сад  
radic.bojanic@gmail.com

### 3.2. Аутобиографски део

У изразито лично интонираном, и уједно најдужем, другом делу најновије, деветнаесте по реду, своје књиге, на не мало изненађење колега, студентата и читалаца, Ранко Бугарски одступа од уобичајених лингвистичких тема којима се у свим својим радовима до сада бавио и објектив, али и субјектив, камере први пут окреће према самом себи, омогућавајући нам да га упознамо као човека, као личност и као лингвисту, чији богат и плодан професионални живот траје више од 50 година. Овај аутобиографски део реализован је у два надопуњујућа поглавља: прво од њих, *Скица за једну стручну аутобиографију*, усредсређено је, наравно, на самог аутора и зато он његов садржај неформално назива 'аутобиографија о себи', насупрот 'аутобиографији о другима' (стр. 105), у следећем поглављу, *Оглед из лингвистичке мемоаристике*, где се у фокусу налазе портрети лингвиста који су утицали на његово стручно формирање, као и они чије је радове он приближио домаћој стручној јавности.

Поглавље *Скица за једну стручну аутобиографију*, четврто у општој нумерацији књиге, започиње ауторовим сарајевским периодом: Бугарски је рођен у Сарајеву, у породици интелектуалаца, у којој су се знали и говорили страни језици, укључујући и енглески, врло редак за то доба, између два светска рата, и која је по томе била позната у граду. У средњој школи учио је немачки, латински, руски и енглески, при чему му је у гимназији енглески једно време предавао рођени отац. Имао је очигледног дара за језике, а посебно су га привлачиле разноврсне језичке игре и, касније, експериментисање могућностима језика. Иако је првобитно, стопама своје сестре, желео да постане архитекта, на крају је ипак уписао новоотворену Германску групу језика на Филозофском факултету у Сарајеву – Енглески с књижевношћу (под 'а') и Немачки с књижевношћу (под 'б'), и тамо највише пажње посвећивао немачком језику и нарочито употреби језика у књижевним делима. Дипломирао је 1957. године, као најбољи студент у генерацији, с оценом 10 из свих главних предмета. Сарајевски период завршава се његовим избором за асистента на Одсеку за англистику Филолошког факултета у Београду, где



ступа на дужност 1. фебруара 1961. Тада наступа београдски и, могло би се рећи, светски део његове биографије и ове аутобиографије.

Деценија између 1961. и 1970. године била је кључна за формирање Ранка Бугарског као лингвисте: прво, 1962/63. акад. годину провео је на Универзитетском колеџу у Лондону, у својству постдипломца Рандолфа Кверка, сада Лорда Кверка, једног од најистакнутијих англиста данашњице; 1966/67. акад. године боравио је на Универзитету Колумбија у Њујорку, као гостујући стипендиста, коме је академски саветник био Роберт Аустерлиц; 1967. године, по повратку из Сједињених Држава, учествовао је на свом првом великом светском конгресу лингвиста, који се одржавао у Букурешту; 1968. године појавио му се први научни чланак у једном водећем светском часопису, који је носио наслов “On the interrelatedness of grammar and lexis in the structure of English” (*Lingua*, Amsterdam, 19/3: 233-263); 1969. године на Филолошком факултету у Београду успешно је одбранио докторску дисертацију, под насловом *Предлози over, under, above, below и beneath у савременом енглеском језику*; исте године дисертација је с истим насловом објављена као књига (Београд: Филолошки факултет, 1969), а касније прештампана као први том његових *Сабраних дела* (Београд: Чигоја штампа, XX век, 1996); 1969/70. акад. године био је ангажован као Фулбрајтов предавач за лингвистику у САД, с базом у Чикагу; 1970. године изабран је за доцента Београдског универзитета, за ванредног професора 1974, за редовног професора Енглеског језика 1980, а за редовног професора Опште лингвистике 1988. године. Остатак је, како се то обично каже (у англофоном свету), историја – у којој је било и лепих, и мање лепих, и врло ружних тренутака. О њима Бугарски укратко пише у наставку, у одељцима који се баве његовим радом на различитим подручјима, наслеђем деведесетих година и почетком новог века.

Ово поглавље заокружује ауторов ‘покушај малог резимеа’, у истоименом одељку, у коме назначава главна подручја којима је „током свог лингвистичког живота дао неки пажње вредан научни и стручни допринос – по сопственој оцени, али и по мишљењу квалификованих посматрача из бивше СФРЈ и других земаља, а узимајући у обзир и несавршени али незаобилазни критеријум цитираности” (стр. 97). Хронолошким редоследом, подручја у којима је Ранко Бугарски дао не само „неки”, како сам прескромно формулише, него *изузетно велике* пажње вредан допринос јесу следећа: (1) енглеска и контрастивна граматика и најава когнитивне лингвистике, што укључује и предлог хибридног приступа опису језика, назван генеративним структурализмом, затим антиципирање појава градијентности у језику, те централних и периферних чланова при категоризацији, а знатно касније препознавање сликовних метафора, (2) историја лингвистике и хипотеза о графичкој релативности, по којој „систем писања у употреби у појединим заједницама има утицаја на перцепцију структуралних јединица одговарајућих језика од стране њихових говорника” (стр. 99), (3) социолингвистика, језичка политика и планирање језика, статус српскохрватског језика, што укључује и оригиналну поставку о данашњем српскохрватском као једном ‘лингвистичком’ језику у обличју више ‘политичких’ језика, па сагледавање статуса данашњег енглеског као додатног, а не више толико страног, језика, те важну терминолошку дистинкцију између дијалекта и варијетета, али и дугогодишње до-

следно залагање за језик мира, а иступање против рата, говора и ћутања мржње (на шта је у дискусији посебно указала С. Савић), (4) примењена лингвистика (или, како је Бугарски радије зове, лингвистика у примени), што укључује и разраду задатака, опсега, профила и научне апаратуре ове дисциплине, као и теорију преводјења и терминолошка истраживања, (5) жаргон, и у склопу њега творбени поступак сливања у српском језику, с исцрпним и повремено забавним теоријским описима и једног и другог, који су обилато илустровани редовно допуњаваним и зналачки тумаченим актуелним примерима, и (6) језичка и лингвистичка култура, што укључује и популаризацију савремене науке о језику, почев од нивоа средње школе, за коју је написао уџбеник *Увод у ојшћу лингвистичку* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1989), прештампан у више издања као шести том *Сабраних дела* (Београд: Чигоја штампа, XX век, 1996) и широко употребљаван у средњошколској и универзитетској настави.

Свему овоме треба додати и његов вишедеценијски библиографски рад, обједињен у књизи *Социолингвистичка библиографија СФРЈ / СРЈ–СЦГ / Србија 1967–2007* (Београд: Народна библиотека Србије, 2009), који се наставља и данас; потом, ту је приређивачки и уреднички рад на многим књигама, тематским зборницима и зборницима радова с конференција, као и организаторски и руководећи рад у неколиким домаћим и иностраним научним удружењима (о свему овоме подаци се могу пронаћи у седмом, допуњеном издању *Библиографије уз Сабрана дела*; Београд: Чигоја штампа, XX век, 2010). И, по важности никако на последњем месту, овде се још мора поменути плодотворан и несебичан менторски рад Ранка Бугарског, који је уродио с 12 одбрањених докторских дисертација и 46 магистарских теза из области англистичке лингвистике, опште лингвистике, социолингвистике, те контрастивне и контактне лингвистике.

Библиографија Ранка Бугарског, квантитативно посматрана, више је него импресивна: њу чини 12 књига *Сабраних дела* (1996–97), које је следило додатних 7 књига, при чему је најновија управо ова која се овде приказује, *Језик и идентитет*, а има и назнака нових. Поред значајних књига, аутор је више стотина чланака у домаћим и иностраним часописима, тематским зборницима и зборницима радова с конференција, као и саопштења на домаћим и иностраним конференцијама, а одржао је и многобројна предавања по позиву на универзитетима широм света. Према поменутом издању *Библиографије уз Сабрана дела*, број његових библиографских јединица, закључно с 1. јуном 2010. године, износи 481, чему још треба придодати 12 књига *Сабраних дела*, што укупно износи 493 јединице.

Овако креативна, самосвојна, ауторитативна, предана и истрајна ангажованост у области лингвистике, у најширем смислу и у најразличитијим видовима, донела је Ранку Бугарском неколика важна признања, од којих треба истаћи чланство у Европској академији наука и уметности, са седиштем у Салцбургу (од 2001. године) и функцију експерта Савета Европе за регионалне или мањинске језике, са седиштем у Стразбуру (од 2006. године). У његову част до сада су објављена два пригодна зборника: од стране колега, *History and Perspectives of Language Study. Papers in Honor of Ranko Bugarski*

(Amsterdam: John Benjamins, 2000; уредници: О. Мишеска-Томић и М. Радвановић), а од стране бивших докторских и магистарских студената, *Језик, друштво, сазнање. Професору Буџарском од његових студената* (Београд: Филолошки факултет, 2003; уреднице: Д. Кликовац и К. Расулић); у припреми је и трећи пригодни зборник, такође од стране колега, који уређује В. Васић.

Друго поглавље у аутобиографском делу, *Оглед из лингвистичке метааристике*, пето по општој нумерацији књиге, посвећено је истакнутим посленицима на пољу истраживања језика, који су, виђени очима Ранка Буџарског и као део његовог сопственог искуства, на разне начине и у различитој мери оставили трага у његовом професионалном животу (стр. 105). Сви укључени лингвисти представљени су по истом обрасцу: вињетом дужине око 850–900 речи, која почиње кратком биографском информацијом о особи, наставља се подацима о времену и месту првог сусрета с њом, а највише простора одвојено је за то како је ‘аутобиограф о другима’ дату личност доживео и шта је она за њега значила у стручном или људском смислу (стр. 107). Критеријуми за избор особа били су следећи: интернационални статус и углед у струци; дужина и степен ауторовог познанства с њима, нарочито с обзиром на њихов евентуални утицај на његово стручно формирање, као и могућу његову улогу у представљању њиховог дела југословенској јавности; заокружено животно дело, мада су увршћени и припадници значајно млађих генерација од ауторове; лингвисти из бивше Југославије веома су селективно заступљени, будући да, по речима аутора, домаћи читаоци о њима ионако знају више (стр. 106–107).

Након овако обављеног одабира, у овом својеврсном паноптикуму своје место под рефлектором нашло је четрдесеторо лингвиста из друге половине 20. века, из дванаест земаља (не рачунајући бившу Југославију), из домена опште и теоријске лингвистике, социолингвистике, англистике и сербокроатистике. Целовитости ради, у наставку ће бити набројани сви, с назнаком домицилне државе: (1) Рандолф Кверк (Randolph Quirk), сада Лорд Кверк, Велика Британија, (2) Роберт Аустерлиц (Robert Austerlitz), САД, (3) Јуријел Вајнрајх (Uriel Weinreich), САД, (4) Вилијам Лабов (William Labov), САД, (5) Едвард Сапир (Edward Sapir), САД, (6) Бенџамин Ли Ворф (Benjamin Lee Whorf), САД, (7) Ерик Хемп (Eric P. Hamp), САД, (8) Арчибалд Хил (Archibald A. Hill), САД, (9) Кенет Пајк (Kenneth L. Pike), САД, (10) Џозеф Гринберг (Joseph H. Greenberg), САД, (11) Роман Јакобсон (Roman Jakobson), САД, (12) Ноам Чомски (Noam Chomsky), САД, (13) Чарлс Филмор (Charles J. Fillmore), САД, (14) Дејвид Кристал (David Crystal), Велика Британија, (15) Јан Свартовик (Jan Svartvik), Шведска, (16) Алфред Гимсон (A. C. Gimson), Велика Британија, (17) Џорџ Стајнер (George Steiner), Швајцарска / Велика Британија, (18) Конрад Кернер (E. F. K. Koerner), Немачка, (19) Јацек Фишак (Jacek Fisiak), Пољска, (20) Андерс Алквист (Anders Ahlqvist), Финска, (21) Питер Традгил (Peter Trudgill), Швајцарска, (22) Џошуа Фишман (Joshua A. Fishman), САД, (23) Тове Скутнаб-Кангас (Tove Skutnabb-Kangas), Финска, (24) Петер Нелде (Peter H. Nelde), Немачка, (25) А.-Ф. Христидис (A.-Ph. Christidis), Грчка, (26) Статис Ефстатијадис (Stathis Efstathiadis), Грчка, (27) Џон Едвардс (John Edwards), Канада, (28) Ричард Вотс (Richard J. Watts), Швајцарска, (29) Флори-

јан Коулмас (Florian Coulmas), Немачка, (30) Петр Згал (Petr Sgall), Чешка, (31) Едвард Станкјевич (Edward Stankiewicz), САД, (32) Кенет Нејлор (Kenneth E. Naylor), САД, (33) Вејлс Браун (E. Wayles Browne), САД, (34) Ронел Александер (Ronelle Alexander), САД, (35) Пол-Луј Тома (Paul-Louis Thomas), Француска, (36) Милка Ивић, Србија, (37) Павле Ивић, Србија, (38) Рудолф Филиповић, Хрватска, (39) Меланија Микеш, Србија, (40) Дубравко Шкиљан, Хрватска.

Веома је значајно да се на овом месту нагласи како све ове вињете, портрети, скице одишу ауторовим господственим, добронамерним, пријатељским, а понекад и другарским тоном, чак и у случајевима професионалног или неког другог неслагања с датом личношћу. Сви лингвисти представљени су уравнотежено, са складним спојем рационалног и емоционалног, при чему су сећања неретко проткана занимљивим или комичним анегдотама, што умногоме доприноси упечатљивијем и пријемчивијем осветљавању и људи и догађаја који се описују. Читаоцима је у ових четрдесет портрета попуњено велико мноштво података, у виду важних, а каткад и наизглед тривијалних, цртица из 'обичног' и професионалног живота како оних испред сниматељевог објектсубјектива, тако и самог сниматеља иза субјектобјектива, који се другде сасвим извесно не могу пронаћи и који помажу да све њих упознамо – што непосредно, што посредно – не само као врсне лингвисте, него и као личности, и као људе.

Када је реч о сниматељу, можемо, на пример, сазнати која је књига пресудно утицала на то да се Бугарски определи за студије лингвистике (стр. 123); ко је за први научни чланак Ранка Бугарског објављен у иностранству претходно написао „Нисам нашао времена да прочитам цео рад, али сам видео довољно да бих био убеђен да се он мора штампати.” (111); чију је најновију верзију теорије, на основу бележака с предавања 1970. године, Бугарски објавио пре самог аутора, уз његово претходно одобрење (149–150); с ким је Бугарски, 1984. године, написао једини свој коауторски рад (233); ко је Бугарском дописником захвалио на одличном преводу радова Ноама Чомског (у књизи *Грамаџика и ум*; Београд: Нолит, 1972) (145); како је Бугарски завршио риму у једном 150 година незавршеном Текеријевој лимерику (133–134); како је Бугарски, идући трагом Бенцамина Лија Ворфа, стигао до резервата Хопи Индијанаца (127); ко је био кум Ранку Бугарском на венчању у Њујорку и где су купљене бурме (114–115); зашто Бугарски избегава да реч *комаџац* изговара у генитиву множине (208); у ком је граду 1983. године, током састанка Европског лингвистичког друштва, Бугарски безуспешно покушавао да купи пешкир, кога у студентском дому нигде није било (168–169); на ком је универзитету Бугарски добијао плату од благајника који су радили у присуству огромних колтова на столу (207); како је Бугарски, с групом учесника 14. међународног конгреса лингвиста, 1987. године, прешао на кратко из источног у западни Берлин (200–201).

А када је реч о сниманима, овде се, између осталог, можемо обавестити о томе који је лингвиста био изостављен из антологије америчке дескриптивне лингвистике за период 1925–50, и зашто (стр. 136); који је лингвиста, видећи да се припрема *Linguistic and Slavic Picnic*, тај назив сместа преточио

у сливеницу *Linguislavicnic* (150–151); који је лингвиста припреме за своја предавања сводио на одлучивање о шалама које иду уз дату тему (159); који је лингвиста, иначе корпулентни и стамени црнац, српски говорио с благим лалинским акцентом (213); који је лингвиста са својим предавачким ангажманима широм света био две године унапред распродат (153); који је лингвиста, по опасци Емила Бенвениста, течно говорио пет језика – на руском (142). Исти тај лингвиста заступао је став да код све деце прве речи имају сличну фонолошку структуру (типа *мама*, *јаја*, *дада*); кад је упитао једног колегу, чији је матерњи језик био мађарски, да ли се можда сећа своје прве речи, овај му је, шалећи се, одговорио да је то било *крач*, што је у мађарском непостојећа реч, али и теоријски немогућа на раном узрасту; на ово је знаменити лингвиста одвратио: „А-ха, фонетикали *крач*, бат фоњимикали *јаја*!”, карикирајући тада врло актуелну дистинкцију између апстрактног фонемског плана и конкретног фонетског плана, који се у појединим случајевима аналитички значајно могу разликовати (143–144).

Завршавајући овим поучно-забавним цртицама кратко путовање кроз аутобиографију о себи и аутобиографију о другима Ранка Бугарског, мора се рећи да се цео текст чита у једном даху, као да је предлог сценарија за неки документарно-играни филм – отуда у овом приказу бројне кинематографске метафоре. С великом надахнутошћу написан, на невероватној оштрини сећања утемељен и с обиљем детаља утканим у живописне описе догађаја у распону од преко пет деценија, који делују свеже као да су се јуче збили, Бугарски је свој професионални живот у пуном сјају ставио на увид заинтересованој стручној јавности, чији део поодавно прижељкује да у њега завири. Истовремено, Бугарски је постао један од веома ретких лингвиста, у светским оквирима, који се подухватио писања своје аутобиографије (други скорији пример је недавно објављена аутобиографија Д. Кристала, под насловом *Just a Phrase I'm Going Through. My Life in Language*; London and New York: Routledge, 2009). На крају, ваља поменути и то да је својом аутобиографијом о другима – односно, лингвистичким мемоарима или, како их за ову прилику смишљеном сливеницом приватно назива, *лингвоарима* (стр. 109), Бугарски зачео нов и самосвојан хибридни књижевно-документаристички жанр. У целини посматрано, у изразито лично интонираном делу своје најновије, деветнаесте, књиге *Језик и идентитет* Ранко Бугарски је објектив, али и субјектив, своје камере први пут уоштрио на самог себе и тиме читаоцима приуштио незабораван доживљај, понудивши им изузетан опис једног изузетног живота. Том изузетном животу можда се може дивити, на њему се може чак и завидети, али из њега свакако вреди и треба учити.

Тврђићко Прћић

Универзитет у Новом Саду  
Филозофски факултет  
Одсек за англистику  
Нови Сад  
tprcic@eunet.rs



## О КАТЕГОРИЈИ АНИМАТНОСТИ ИЛИ О МАРКИРАЊУ АТИПИЧНИХ ОБЈЕКТА\*

(Марија Стефановић. *О категорији аниматности у српском и руском језику*.  
Нови Сад: Академска књига, 2008, 257 стр.)

1. Међу књигама на српском језику из области лингвистике које су се у последњих неколико година појавиле, а које свакако заслужују позорност научне јавности, јесте и ова монографија коју представљамо. Њена ауторка, Марија Стефановић, један је од наших лингвиста-слависта који су своје академско образовање стекли најпре код нас, одбранивши магистарску тезу на Филолошком факултету Универзитета у Београду, а потом и у Канади, где је на Одсеку за словенске језике и књижевности Универзитета у Торонту одбранила докторску тезу. Књига о којој је реч „представља у мањој мери измењену и преведену верзију [њене] докторске дисертације *The Category of Animacy: a Semantic Feature Hierarchy*, одбрањене 2000. године”.

Проблематика изложена у овој књизи, како наводи М. Стефановић у *Предговору*, није изгубила на својој актуелности, иако је од одбране до дана њеног појављивања прошло осам година. Са оваквом ауторкином констатацијом сложили бисмо се и данас, три године након њеног објављивања. Неколико је разлога томе. Најпре, у последњих десетак година у нашој средини се, колико нам је познато, нико други осим М. Стефановић није бавио категоријом аниматности. Потом, когнитивнолингвистичка истраживања, у чијем је кључу и писана ова монографија, у домаћој науци о језику веома су заступљена. Поред тога што је заснована на новом приступу у лингвистици већ добро познатој категорији, она је базирана на контрастивном корпусу из савременог српског и руског језика. Важан разлог њеној актуелности јесте и тај што су језичке појаве описане у овој књизи део шире проблематике која се током последње деценије у савременој, пре свега иностраној, лингвистичкој литератури (нарочито оној функционално-типолошки оријентисаној) истражује у оквиру теме *диференцијалног маркирања објекта*. Да бисмо ово последње појаснили, битно је напоменути и то да се термин *категорија аниматности*, стављен у наслов ове монографије, по традицији повезује са синкретизмом акузатива са генитивом код именица мушког рода којима се денотирају аниматни објекти. Како се тај синкретизам у српском и руском јавља и у другим категоријама речи и при том се не поклапа увек са семантичким обележјем аниматности, М. Стефановић о њему говори као о механизму помоћу којег говорник маркира сваки објекат који је са његовог становишта атипичан. Тако схваћен, синкретизам акузатива са генитивом у руском и српском језику један је од начина испољавања у основи исте когнитивно мотивисане појаве, а то је маркирање једних објеката у односу на друге. То је уједно и основна хипотеза коју ауторка доказује анализирајући језички

---

\* Овај прилог настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.



материјал систематизован по категоријама речи у којима се овај синкретизам може појавити.

2. Књига је, не рачунајући *Предговор* (5–6), подељена на седам целина на следећи начин: 1. *Увод* (7–34), 2. *Развој хипотеза о категорији аниматности* (35–59), 3. *Особине које утичу на избор синкретизма акузатива и генитива и акузатива и номинатива* (60–93), 4. *Опис језичког материјала традиционално изражаваног у вези са категоријом аниматности у српском и руском језику* (94–165), 5. *Облик акузатива код именица средњег рода и именица које означавају групе живих бића* (166–199), 6. *Синкретизам акузатива и генитива за инаниматне објекте – случајеви са релативном заменицом који у српском за инаниматне антецеденте и придева са имплицитно присушном именицом* (200–223) и 7. *Закључак* (224–233). Свако од ових поглавља издељено је на уже тематске целине које су именоване прецизно назначеним поднасловима. На тај начин садржај књиге нам сугерише да је реч о монографији која је веома добро организована у методолошком смислу.

3. У оквиру првог поглавља М. Стефановић дефинише предмет и корпус свог истраживања, потом износи проблем са којим се сусретала традиционална лингвистика приликом дефинисања категорије аниматности, те хипотезу за разрешење истог, коју ће у потоњим поглављима покушавати да докаже, да би на крају ове целине објаснила основне појмове на које се ослања њена хипотеза, а то су: (прото)типични објекти, синкретизам и маркираност, те узроци и значење појаве варијантних облика.

О категорији аниматности ауторка говори као о семантичкој категорији која је морфолошки обележена. То је словенска иновација, каже она, која се појавила пре првих писаних споменика. Данас скоро сви словенски језици који чувају падеже у акузативу једине аниматних именица мушког рода на консонант имају облик једнак генитиву, док инаниматне именице истог рода у једини имају облик акузатива једнак номинативу. Међутим, то је категорија која је имала свој развој, те данас у словенском свету постоје варијације у њеном обележавању, како у погледу обима ове појаве, тако и у факторима који утичу на њено ширење. Ауторка се одмах на почетку ограђује и каже да предметом њеног интересовања неће бити примери назначеног синкретизма у множини образлажући то чињеницом да се ова категорија релативно касно почела ширити у плуралу. Надаље М. Стефановић пише да се у традиционалној литератури, кад год се говорило о категорији аниматности, увек полазило од строгог дефинисања правила њеног испољавања (које је обухватало све именице мушког рода на консонант), да би се потом издвајале лексичко-семантичке групе именица које се нису понашале по задатом моделу (као што су, на пример, називи печурака, дрвећа, плесова, болести и сл.). Будући да су постојали многи приступи истраживању ове појаве, морфосинтаксички, социолингвистички, прагматички, те когнитивни, који су истицали различите узроке за (не)испољавање назначеног синкретизма, М. Стефановић наглашава да ће кроз поступну анализу примера сваке врсте речи код које се испољава ова категорија покушати да помири све изнете хипотезе које су „свака на свој начин, и/или за одређени корпус примера, биле добро

засноване и оправдане”. Анализа обимног и оригинално састављеног корпуса (који представљају примери ексцерпирани из српске и руске књижевности, те из новина и часописа друге половине двадесетог века, потом они добијени анкетирањем изворних говорника, али и преузети из радова других лингвиста) само је полазна основа за теоријска разматрања проблема везаних за категорију аниматности. Ради систематичнијег приступа анализи грађе М. Стефановић је најпре сав материјал поделила у две велике групе: а) када је обележавање објекта обликом акузатива једнаког генитиву/номинативу обавезно и б) када је такво обележевање факултативно. У првој групи назначени синкретизми су независни од контекста и семантички су предвидиви (нпр. *видим сѣуденїа*), док се у другој групи налазе примери у којима је употреба синкретизма семантички непредвидива и зависна од контекста (нпр. *видео је носача* и *видео је носач*).

У теоријском разлагању М. Стефановић полази од премисе да су у типичној транзитивној двоаргументској реченичној структури аниматни објекти (тј. бића) (прото)типични агенси и субјекти, а да су инаниматни објекти (тј. предмети), са друге стране, (прото)типични пацијенси и објекти. Вредност оваквог објекта је без сумње мања у односу на субјекат реченице, те не постоји посебна потреба да се он као такав посебно обележи. Што је његова вредност већа, он се третира као атипичан, те је као такав и посебно обележен. Синкретизам акузатива са генитивом за аниматне објекте јесте управо маркер његове атипичности. Пошто и инаниматни објекти бивају понекад обележени таквим синкретизмом, то је знак да се они у одређеној ситуацији виде другачије од типичних, односно да су атипични. Обрнуто посматрано, синкретизам акузатива са номинативом деградира други аргумент, без обзира на његову аниматност, у типични објекат. Овакве методолошке поставке упућују на закључак да се морфолошко обележавање објеката синкретизмом акузатива са генитивом/номинативом само делимично поклапа са изражавањем њихове референцијалне аниматности.

У оквиру друге целине М. Стефановић даје, како и њен наслов сам казује, развој хипотеза о категорији аниматности. Издваја ставове А. Мејеа који је, како наводи ауторка, највише допринео у раној фази истраживања категорије аниматности. Он је први увео синтаксички критеријум у анализу ове појаве. Наиме, он је први истакао да до појаве синкретизма акузатива са генитивом за аниматне објекте долази због његовог формалног неразликовања од субјекта реченице, до чега је дошло успед деловања гласовних закона у прасловенском. Генерално је прихваћено да је категорија аниматности проистекла из мушког рода и да се тек касније у неким језицима проширила на женски род, као резултат њиховог каснијег индивидуалног развоја. Међутим, питање узрока и редоследа ширења ове појаве поделило је лингвисте, како наводи М. Стефановић, на оне који су се држали морфосинтаксичког приступа и оне који су имали социолингвистички приступ овој појави. И у једном и у другом случају постојали су изузеци од правила. Од седамдесетих година двадесетог века у истраживања овог типа уводи се семантичка хијерархија речи унутар категорије аниматности. Од слависта који су ову семантичку скалу први применили на словенске језика наводи Ј. Миндак. Њена највећа заслуга је, по М. Стефановић, у томе што у разматра-

ње ове категорије уводи и заменице. Међу осталим ауторима који су допринели развоју хипотезе у вези са условима ширења аниматности издваја В. Б. Криска, који је нагласио да је избор облика акузатива био мотивисан првенствено потребом говорника, а потом и А. Тимберлејка, који је први истакао значај дискурса и наративног контекста за избор једног од варијантних облика акузатива.

Први део треће целине М. Стефановић посвећује питању зашто је за не-типичне објекте одабран управо облик генитива, док у другом делу говори о семантичким и прагматичким факторима, попут одређености, појединачности, референцијалности, фокалности, топикалности, који могу довести до тога да објекат буде маркиран синкретизмом акузатива са генитивом.

М. Стефановић, потом, у фокус свог интересовања ставља примере са факултативним синкретизмом, тј. оне код којих се срећу варијације у употреби облика акузатива. Ове примере поступно и детаљно разматра у оквиру четврте, пете и шесте целине монографије. У тим поглављима ауторка разматра резултате дотадашњих језичких истраживања истих конструкција не оспоравајући их и пажљиво указује на чињеницу да дата објашњења изузетака често нису довољна да објасне појаву неочекиваног облика акузатива, већ се свуда мора узети у обзир и прагматички фактор. Наиме, ауторка каже да сви фактори који су се сматрали релевантним за категорију аниматности, попут одређености објекта, његове истакнутости, присуства модификатора, појединачности, референцијалности или количине информација која се даје о објекту, имају важност само утолико што утичу на говорников став да објекат у конкретној ситуацији обележи као атипичан, без обзира на његов реални статус аниматности. На тај начин спискови изузетака од правила нису више потребни.

На самом крају налази се и поглавље насловљено *Библиографија* (234–251) које садржи списак примарне и секундарне литературе. У списку секундарне литературе налазе се референце свих релевантних истраживања на ову тему која су објављена до 2000. године. У њему се налазе имена како домаћих тако и страних лингвиста који су својим истраживањима допринели бољем разумевању категорије аниматности у словенским језицима, а који су свакако утицали и на ауторкино промишљање о овој језичкој појави.

4. На основу свега реченог, верујемо да би садржај ове књиге могао пробудити радозналост појединаца за проверу изнетих хипотеза на неком новом језичком материјалу, можда из неког другог словенског језика, или у дијахроној перспективи српског језика, или би, пак, могао подстаћи на нова размишљања о језичким појавама које су у асоцијативној вези са категоријом аниматности, односно маркирањем објеката.

Марина Курешевић

Универзитет у Новом Саду  
Филозофски факултет  
Одсек за српски језик и лингвистику  
Нови Сад  
kuresevicmk@sbb.rs

Nomi Erteschik-Shir, Lisa Rochman (eds.). *The Sound Patterns of Syntax*.  
Oxford: Oxford University Press, 2010, 385 str.<sup>1,2</sup>

Knjiga *The Sound Patterns of Syntax* (u prevodu: *Glasovne strukture sintakse*), koju su uredile Nomi Erteschik-Shir, profesor Odseka za strane književnosti i lingvistiku Univerziteta Ben-Gurion i Lisa Rochman, doktorand na istom univerzitetu, predstavlja zbirku izabranih radova izloženih na istoimenom skupu održanom na u Berševi, Izrael, juna 2007. godine. Cilj skupa bio je da vodeće svetske naučnike iz oblasti sintakse i fonologije približi odgovoru na pitanja da li fonologija može da utiče na sintaksu, u kojoj meri i kako, što su teme kojima se biolingvistika produkcije i recepcije govora intenzivno bavi u današnje vreme.

Veza između sintakse i fonologije, između glasova i strukture, igra značajnu ulogu u generativnoj gramatici od samog njenog nastanka. Dok je u ranijim periodima ova veza poimana kao nešto što se mahom tiče fokusa i prozodijskog obeležavanja konstituentne strukture, danas se ona sve više posmatra u svetlu ograničenja reda reči, pa je upravo iz ovakvih proučavanja proistekla ideja da se organizuje skup, a potom i da se objave radovi u kojima će lingvisti iz raznih perspektiva osvetliti međudnose sintakse i prozodije, sintakse i fonologije, te informacijske strukture i prozodije. Rezultat ovih proučavanja predstavljen je u ovoj knjizi u obliku 16 poglavlja, od kojih svaki (osim prvog, uvodnog) daje originalan naučni doprinos u smislu analize pojedinačnih pojava ili struktura, ali i u širem smislu, u pogledu (re)analize arhitekture sistema (gramatike).

Postoji čitav niz pojava koje se moraju smatrati ne samo sintaksički uslovljenim, već i fonološki, kao što su stilska inverzija (eng. *stylistic inversion*, npr. *Down the hill rolled the ball.*), premeštanje objekta (eng. *object shift*) karakteristično za skandinavske jezike, podizanje desnog čvora (eng. *right node raising*, npr. *I know [a boy who loves e] and [a girl who hates e]] Nintendo Wii.*) ili drugi položaj klitika (eng. *second position clitics*) koji je odlika raznih jezika, uključujući i srpski. Nekoliko sintaksičara (među njima BOBALJIK 2002; BOŠKOVIĆ 2001, 2002, 2004; PESETSKY 1997; STJEPANOVIĆ 1999, 2004, 2007) predlagalo je već da se ove pojave objasne u smislu mogućnosti izgovaranja neke niže kopije pomenog elementa, ne nužno najviše, kao što se u minimalizmu, čiji je začetnik N. Chomsky (1995; 2000; 2001) obično pretpostavlja. Dakle, red reči je posledica sintaksičkog pomeranja, ali morfofonološka ograničenja određuju koja će se kopija pomeranih elemenata izgovoriti, što znači da na red reči, iako je on sintaksički uslovljen, mogu uticati odlike fonološke forme (eng. *Phonological Form*, PF), kao što je, na primer, susednost (eng. *adjacency*). Drugu krajnost u objašnjavanju interakcije sintakse i fonologije u gore nabrojanim pojavama predstavlja posve radikalni pristup Erteschik-Shir (2005a, b), koja tvrdi da je red reči u potpunosti rezultat fonoloških obeležja. Većina autora zastupa umereniji stav, te red reči koji nije u skladu sa uteme-

<sup>1</sup> Naslov skupa i knjige predstavlja aluziju na sveobuhvatni opis fonologije engleskog jezika koji su 1968. godine objavili N. Chomsky i M. Halle pod naslovom *The Sound Pattern of English*.

<sup>2</sup> Rad je nastao u okviru projekta br. 178002 Ministarstva Republike Srbije za nauku i tehnološki razvoj, *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*.

ljenim sintaksičkim ograničenjima objašnjavaju pozivanjem na postsintaksički, stilski nivo, koji je naročito pogodan za slučajeve u kojima je redosled konstituentata direktno zavisao od informacijske strukture rečenice. Međutim, uvođenje ove sasvim nove komponente u arhitekturu sistema trebalo bi da bude zaista opravdano, s jedne strane zato što se na taj način komplikuje model, a s druge, zbog toga što postoji opasnost od toga da se sve problematične strukture „gurnu” u ovu komponentu, bez valjanog objašnjenja. Konačno, vezu između sintakse i ove postsintaksičke komponente, odnosno preslikavanje (eng. *mapping*) sintakse na stilsku komponentu takođe bi trebalo jasno definisati. Upravo ovakvim temama bave se radovi u ovoj knjizi, i to na osnovu podataka iz veoma različitih jezika, kao što su engleski, nemački, mađarski, japanski, norveški, evropski portugalski, danski, južnoslovenski jezici, i mnogi drugi, u pokušaju da objasne interakciju reda reči, prozodije i informacijske strukture rečenice, te uticaj potonje na prva dva, naročito u slučajevima kada ona igra odlučujuću ulogu u objašnjavanju neke pojave kao sintaksičke ili kao fonološke. Kao ništa manje važan zadatak postavlja se i smetanje same informacijske strukture u arhitekturu sistema: dok je neki autori smatraju delom sintakse, drugi su mišljenja da ona određuje fonološku linearizaciju rečeničnih elemenata, dok treći zastupaju stav da je informacijska struktura od važnosti samo za fonologiju.

Prva četiri poglavlja knjige bave se raznim aspektima priloga. Tor A. Āfari predlaže način na koji se fleksibilnost priloga u pogledu distribucije može objasniti: ukoliko fraznu strukturu posmatramo trodimenzionalno, pri čemu prilozima pripadaju trećoj dimenziji, koja se može na različite načine „saviti” na dvodimenzionalnu ravan osnovne strukture klauze (CP+TP+vP+VP), možemo objasniti linearizaciju konstituentata treće dimenzije u odnosu na konstituente dvodimenzionalne ravni, i omogućiti njihovo linearno izgovaranje. Istovremeno, ovo „savijanje” podrazumeva da su elementi treće dimenzije u hijerarhijskom redosledu u strukturama adjunkcije, te da se u semantičkoj komponenti može tumačiti njihov opseg. Ovakva osnova za trodimenzionalnu analizu priloga jeste teorijski složenija od njihove proste adjunkcije, tvrdi autor, ali kognitivna stvarnost, ako se ona može hipotetski identifikovati na osnovu empirijskih podataka, govori u prilog ideji o trodimenzionalnom poreklu priloga i kasnijoj intergraciji ovih u dvodimenzionalnu ravan klauze.

Na osnovu ponašanja ilokucione partikule *mon* u danskom jeziku (čiji bi najbliži prevodni ekvivalent bio *da li* u srpskom, iako *mon* nije komplementizator već prilog), Nomi Erteschik-Shir proučava da li je red reči uobičajen za glavnu klauzu, sa glagolom u drugom položaju, moguć i u umetnutoj klauzi i pod kojim uslovima. Zaključak do kojeg dolazi jeste da se partikula *mon* priključuje (eng. *adjoin*) rečenici koju modifikuje, linearizuje se u prvom položaju i formalno dopušta (eng. *license*) ili klasifikuje (eng. *type*) klauzu (u smislu Cheng 1991) jer predstavlja fonološki nerealizovanu glavnu klauzu – performativ, koji je priključen i linearizovan. Istovremeno, sama partikula je sintaksički nerealizovana (neaktivna je u sintaksi, jer se, kao prilog, spaja na drugoj ravni i nije deo hijerarhijski ustrojene sintaksičke strukture), pa ne uzrokuje pomeranje glagola u drugi položaj, ali se interpretira kao partikula koja određuje ilokucionu snagu i fonološki se realizuje. Unutar rečenice, *mon* se ponaša kao i ostali prilozima u danskom jeziku, s tim što se javlja samo u upitnim rečenicama.



Katalin É. Kiss postavlja kao cilj rada iznalaženje odgovora na pitanje da li je slobodan red reči iza glagola u mađarskom jeziku sintaksička pojava ili se tiče fonološke forme. Naime, na osnovu raznih mogućnosti ređanja elemenata u post-verbalnom delu rečenice, odnosa reda reči i opsega adverbijalnih adjunktâ, te reda reči i opsega kvantifikatorâ, autorka nudi novi pristup, u kome se sloboda reda reči iza glagola u potpunosti smatra pojavom na nivou fonološke forme, što potvrđuje i činjenica da su jedinice koje podležu promeni redosleda fonološke fraze. Postverbalne fonološke fraze se ređaju u skladu sa fonološkom težinom.

O lutajućim kvantifikatorima (eng. *floating quantifiers*) i informacijskoj strukturi govori Lisa Rochman i tvrdi da postoji veza između upotrebe lutajućeg kvantifikatora (poput *all* u engleskom primeru *The students have all failed the exam.*) i fokusiranog elementa iza njega, koji se nužno tumači kao (kontrastivni) fokus. U ovom radu se analizira ponašanje lutajućih kvantifikatora u sprezi sa glagolima sa partikulom (poput engleskih primera *drink up*, *tear down*, itd.), prihvatljivost ovih kvantifikatora sa predikatima koji izražavaju subjektivni stav, kao i sa onima koji izražavaju objektivnu stvarnost, te međuodnos lutajućih kvantifikatora i glavnog akcenta. Autorka zaključuje da izbor između lutajućeg i nelutajućeg kvantifikatora nije proizvoljan, niti stilski uslovljen, već je posledica informacijsko-strukturnog statusa elemen(a)ta koji slede iza kvantifikatora. Drugim rečima, fonologija odražava, s jedne strane, odliku obeležavanja fokusa koju ima lutajući kvantifikator, a s druge strane, ograničenja datog jezika u pogledu strukture fokusa (v. ERTESCHIK-SHIR 1997; 2007).

Sličan zaključak donosi u svom radu i João Costa u kojem se ističe da se većina autora koji proučavaju obeležavanje fokusa slaže da fokus (može) podrazumeva(ti) prozodijsko obeležavanje i promenu reda reči, ali da ne postoji slaganje u pogledu tačne interpretacije međusobnog odnosa prozodije i sintakse, a još manje u pogledu mesta ili nivoa na kojem se fokus enkodira. Na osnovu podataka iz portugalskog jezika, Costa traži odgovor na dva pitanja: da li je održiva ideja o autonomiji sintakse ako prozodija može poslužiti kao njen okidač, i šta je izvor međujezičke varijacije, s obzirom na to da prozodijski odraz fokusa varira od jezika do jezika. Primeri konstrukcija u kojima informacijski fokus rečenice nije u očekivanom poslednjem položaju, već se obeležava dodeljivanjem naglaska fokusiranom konstituentu (na način sličan kao u francuskom ili engleskom jeziku), kao i drugi konteksti u kojima se pomeranje naglaska (eng. *stress shift*) primenjuje kada sintaksička komponenta iz nekog razloga ne može da stavi neki konstituent u poslednji položaj, dokazuju da pomeranje naglaska ne možemo smatrati operacijom sintaksičke komponente. Kao rešenje veze između varijacije u pogledu reda reči i prozodije i diskursa, Costa predlaže da gramatika može da generiše više-struke izlaze (eng. *output*), a koji će se od njih izabrati zavisi od postsintaksičkih faktora. Ukoliko nijedan od ovih faktora nije primenljiv na date izlaze, tada imamo pravi slučaj fakultativnosti. Za ovog autora fokus nije stvar sintakse, već diskursa, a informacijska struktura, kao komponenta gramatike, sarađuje i sa semantikom i sa prozodijom, otud i semantički i prozodijski značaj fokusa.

Pomoću klitika u južnoslovenskim jezicima Steven Franks dokazuje da račvanje (eng. *Spellout*) podrazumeva čitav niz operacija (od kojih su brisanje kopija, linearizacija i prozodifikacija samo neke) koji su potrebni da se apstraktni, hijerarhijski poređani skupovi obeležja (sintaksa) pretvore u nizove artikulatornih



uputstava (fonetika). Dok sintaksa samo stvara strukture primenom operacije račvanja, ne specifikujući pritom linearni redosled ulančanih elemenata, faktori fonološke forme su od odlučujuće važnosti za linearizaciju. Franks smatra da se linearizacija mora dešavati ciklično, putem višestrukog račvanja koje se primenjuje u različitim trenucima u toku derivacije i koje koristi različite vrste informacija, od odnosa konstituentnog upravljanja (eng. *c-command*) u ranim fazama linearizacije do prozodijskih odlika pojedinačnih leksičkih jedinica u kasnijim fazama. Budući da pre linearizacije valja odlučiti na šta će se ona primeniti, odluka o tome koja će se kopija nekog elementa izgovoriti nije sintaksički uslovljena, već zavisi od potreba fonološke i morfološke komponente, s kojima sintaksa sarađuje. Delovi derivacije pojedinačno poslati u račvanje ponovo se sastavljaju, i to tako što svi članovi jednog podniza (eng. *subarray*) kroz račvanje postaju jedna leksička jedinica koja i sama može poslužiti kao član nekog drugog podniza unutar iste numeracije.

Mamuro Saito istražuje slučaj pokretljivosti strukture (eng. *scrambling*) u japanskom jeziku, i tvrdi da pokretljivost strukture, iako se u prvi mah čini da je samo stilske prirode, može imati i semantički i diskursni značaj, što se može objasniti mehanizmom interpretacije lanaca stvorenih pomeranjem. Pokretljivost strukture je semantički bez efekta (eng. *vacuous*), ali se sva obeležja pomenog elementa kopiraju u mesto prizemljenja (eng. *landing site*) i tako ulaze u interakciju sa upravnim elementima viših funkcijskih kategorija koji utiču na interpretaciju (naročito sa upravnim elementom Pred). Element Pred, koji se uvek nalazi iznad TP i privlači u položaj specifikatora elemente s obeležjem [arg] (argument), ima opseg preko svega što se nalazi u položaju komplementa TP, nominativna sintagma u njegovom specifikatoru tumači se kao iscrpni fokus i to je i konačni položaj pokretljivog elementa, ali i subjekta kada pokretljivih elemenata nema. Fakultativni, diskursom uslovljen red reči poput pokretljivosti strukture u japanskom jeziku može se objasniti sintaksički, bez pozivanja na fonološku linearizaciju, tvrdi Saito.

Naredni prilog, čiji su autori Mohinish Shukla i Marina Nespor, bavi se usvajanjem reda reči kod dece, naročito redosleda glagola i objekta (u onih oko 86% jezika sveta u kojima se može govoriti o dominantnom redu reči, v. DRYER 2005) i razmatra hipotezu da se red reči ogleda u ritmičkom obrascu govorenog jezika, što omogućava deci da usvoje red reči karakterističan za jezik koji usvajaju i pre nego što nauče pojedinačne reči. Govor nije samo niz reči, već se sastoji od hijerarhijski ustrojenih fonoloških konstituenata koji nisu u direktnoj vezi sa sintaksičkim jedinicama. Jedan nivo ove hijerarhije, fonološka fraza, razlikuje se od jezika do jezika, u skladu sa dubinskom sintaksom, tako što obrazac istaknutosti (eng. *prominence*) fonološke fraze odražava pravac račvanja u datom jeziku – ukoliko je istaknut inicijalni element, račvanje je u jeziku na levo (komplement prethodi upravnom elementu, O–V), a ako je istaknut finalni element, radi se o jeziku u kome je račvanje na desno (redosled upravni element – komplement, odn. V–O). Budući da mala deca reaguju na različite ritmičke obrasce na ovom hijerarhijskom nivou, a akustički korelati gorepomenuta dva obrasca istaknutosti se razlikuju, ovo omogućava deci da odrede pravac račvanja, a time i usvoje red reči karakterističan za dati jezik, i to bez znanja o leksičkim jedinicama u rečenici. Ovim Shukla i Nespor objašnjavaju empirijsko opažanje da je i najranija produk-

cija dece u skladu sa redom reči u usvajanom jeziku, i dokazuju značaj fonološke fraze u otkrivanju sintaksičke strukture jezika u toku usvajanja.

Prozodijske teme istražuju i Hubert Truckenbrodt i Isabelle Darcy u radu koji zapravo predstavlja rezultate eksperimenta u kome se analizira uticaj objekatskih klauza na frazni akcenat (eng. *phrasal stress*) glagola glavne klauze, u širem kontekstu interakcije fraznog akcenta i pomeranja u nemačkom jeziku. Cilj je da se utvrdi da li ekstraponirana objekatska klauza ima isti uticaj na akcenatski obrazac glagola kao i objekatska imenička sintagma (DP) u smislu da je glagol nenaglašen (eng. *unaccented*) kada je priložan naglašenoj leksičkoj sintagmi – objektu (otud kontrast između *Peter hat [ein Buch] verkauft.* i *Peter hat es verkauft,* gde podvlačenje označava naglašenost). Pomoću zadataka percepcije i produkcije autori otkrivaju da ekstrapozicija ne pruža mogućnost rekonstrukcije naglaska, tj. da glagol mora ostati naglašen u ovim slučajevima, čime se, čini se, potvrđuje uticaj sintakse na ispoljavanje prozodijske strukture.

Polazeći od ranijeg rada u kojem je ukazao na potrebu da se u cilju objašnjavanja alternacije kratkih i dugih vokala u bravanskom jeziku (dijalekt svahilija) rečenice posmatraju kao nizovi fonoloških fraza, Kisseberth u svom prilogu dokazuje da se tonski akcenat (eng. *pitch accent*) utvrđuje u okviru fonoloških fraza i daje dodatne razloge za prihvatanje stava (SELKIRK 1986) da fonološka fraza nije (nužno) i sintaksička fraza, te da je neophodan mehanizam koji bi potonje pretvorio u fonološke fraze. U nastavku rada, prvobitni derivacioni pristup Selkirk poredi se sa pristupom teorije optimalnosti (eng. *Optimality Theory*), koja potpunije može da objasni fonološke fraze u bravanskom jeziku, naročito ako se pored ograničenja poravnaj-XP (eng. *Align-XP*) uvede još jedno ograničenje, Uvij-XP (eng. *Wrap-XP*), koje zahteva da sav materijal unutar jedne maksimalne projekcije bude u istoj fonološkoj frazi. Kisseberth pretpostavlja postojanje ograničenja na preslikavanje (eng. *mapping*) između sintakse i fonologije i naglašava potrebu za rekurzivnom prozodijskom strukturom, ističući važnost fonološke fraze i njene uloge u obeležavanju fokusa.

Autonomiju sintakse i fonologije u izražavanju fokusa istražuje Sam Hellmuth na osnovu podataka iz egipatskog arapskog jezika. Naime, često se dostupnost određene strategije u jednoj komponenti gramatike može predvideti na osnovu odlika druge (npr. jezici koji ne koriste rečenični akcenat za kodiranje odnosa teme i komentara češće koriste sintaksičke strukture u ovu svrhu nego jezici u kojima je rečenični akcenat relativno slobodan). U ovom radu se predlaže da se dostupnost jedne strategije za izražavanje informacijske strukture može objasniti odlikama date komponente gramatike. Ovaj zaključak autorka donosi izučavajući slučajeve prividne komplementarnosti u upotrebi prozodijskih i sintaksičkih strategija u egipatskom arapskom jeziku, u kojem, slično romanskim jezicima, postoje određene sintaksičke strategije za izražavanje informacijske strukture (npr. promena reda reči, elizija argumenata, razdvojene strukture) ali ne postoje pojedine prozodijske strategije (poput deakcentuacije datih elemenata, ili davanja prednosti naglašavanja argumenata u odnosu na predikat), što je nužno posledica odlika (samo) fonološke komponente, tvrdi Hellmuth. Iz ovoga sledi da informacijska struktura nije modul ili podsistem gramatike, već da je njen površinski odraz zapravo rezultat interakcije ostalih komponenata gramatike (uključujući i fonologiju i sintaksu).

Trinaesto poglavlje knjige, autorke Caroline Féry, analizira u kojoj meri fokus utiče na tonski akcenat u nemačkom jeziku. U jezicima poput nemačkog, no-

sioci tonskog akcenta su upravni elementi prozodijskih konstituenata, koji se preslikavaju iz sintakse. Visina tonskog akcenta zavisi od položaja u rečenici i informacijske strukture koja se izražava, pa se u jezicima poput nemačkog ona mora poimati relaciono, u zavisnosti od drugih tonskih akcenata u istom prozodijskom domenu, a ne apsolutno. Tonski akcenat koji se dovodi u vezu sa uskim fokusom dostiže veću visinu nego tonski akcenat rečenice koja predstavlja novu informaciju (npr. *Ein Bier haben wir getrunken* 'Popili smo pivo', u odgovoru na *Šta ste popili?* odnosno *Da li ste posle toga izašli?*), a manju kada se povezuje se nečim što je već dato u diskursu (npr. *Das Bier haben wir getrunken* u odgovoru na *Šta ste uradili s pivom?*); ukoliko u datom prozodijskom domenu nema drugih tonskih akcenata, do prilagođavanja visine neće doći. Na osnovu podataka dobijenih testiranjem produkcije izvornih govornika nemačkog jezika, Féry iznosi novo viđenje, u kojem se visina tonskog akcenta određuje zavisno od susednih akcenata. Promena jednog dela rečenice povlači za sobom promenu i u drugim njenim delovima, čime se dokazuje da su akcenti relacioni, te da informacijska struktura ne može stvoriti tonske akcente, već samo može uticati na njihovu visinu – povećati je kada je u pitanju nova informacija, odnosno smanjiti je u slučaju date informacije.

U sledećem prilogu se takođe razmatra odnos fokusa i prozodije, i to u pokušaju da se odgovori na pitanje kako se on uspostavlja. S jedne strane, fokus utiče na gramatičko značenje, a s druge, frazna istaknutost igra važnu ulogu u određivanju koji će se delovi rečenice tumačiti kao fokusirani, tj. nepresuponirani. U nekim jezicima fokus utiče i na položaj konstituenata u sintaksičkoj strukturi (npr. obavezan neposredno preverbalni položaj fokusiranog elementa u mađarskom jeziku), dok u drugima (npr. u engleskom) to nije slučaj. Pitanje veze između frazne istaknutosti i tumačenja nekog dela rečenice kao fokusiranog postaje još zanimljivije ukoliko se uzme u obzir činjenica da u standardnom modelu generativne gramatike sintaksa posreduje između fonologije i semantike. Od raznih teorija koje su u literaturi predlagane, Emily Nava i Maria Luisa Zubizarreta opredeljuju se za onu koja glavni frazni akcenat<sup>3</sup> dovodi u direktnu vezu sa tumačenjem i drži da deo rečenice koji se tumači kao fokusiran mora sadržati ritmički najistaknutiju reč, s ciljem da se dokaže da se razlika u pogledu glavnog akcenta (eng. *Nuclear Stress*, ZUBIZARRETA 1998) u germanskim i romanskim jezicima može izvesti iz činjenice da se u germanskim jezicima funkcijske kategorije mogu tumačiti kao metrički nevidljive (pa mogu biti nenaglašene), dok to nije slučaj u romanskim jezicima, gde se uvek cela sintaksička struktura mora metrički tumačiti. Kao drugi cilj, autorke postavljaju isticanje modularne prirode algoritama koji generišu glavni akcenat: pored gramatičkog pravila glavnog akcenta (eng. *Nuclear Stress Rule*), distribucija glavnog akcenta u germanskim jezicima zavisi i od diskursno povezanih faktora, kao što je deakcentuacija anafore,<sup>4</sup> što se potvrđuje i rezultatima

<sup>3</sup> Termin 'akcenat' (eng. *stress*) odnosi se na relativnu ritmičku istaknutost unutar određene jedinice govora. U jezicima poput germanskih i romanskih, tonski akcenat (eng. *pitch accent*) odnosi se na jedan od perceptualnih korelata naglaska, dok su ostali jačina zvuka ili intenzitet segmenata (eng. *loudness*) i njihovo trajanje (eng. *length*).

<sup>4</sup> Zamenice su u engleskom jeziku inherentno neakcentovane (glavni akcenat prelazi na glagol, npr. *Do we have tomatoes? No, I didn't buy them*), dok se imeničke sintagme deakcentuju ukoliko su ranije implicitno ili eksplicitno pomenute (npr. *Did John read Don Quixote? No, John doesn't read books*, gde se knjige impliciraju u pitanju).

eksperimenta u kojem se ispitivalo usvajanje deakcentuacije anafore i pravila glavnog akcenta (u germanskim jezicima) kod izvornih govornika španskog jezika kojima je engleski drugi jezik.

Kriszta Szendrői koristi psiholingvističku metodologiju za proučavanje obeležavanja fokusa (eng. *focus marking*) i dokazuje da obeležavanje fokusa nije samo komunikativno sredstvo, već i pravilo usko vezano za pojedinačni jezik. Naime, njen ispitanik je trinaestogodišnje autistično dete sa potpuno normalnim koeficijentom neverbalne inteligencije, čija je jezička sposobnost vrlo dobra: često gradi složene rečenice, ima veliki fond reči i retko pravi gramatičke greške u spontanom govoru, ali pokazuje nedostatak u sposobnosti funkcionalne mentalizacije (kao što je npr. razumevanje sujeverja, zabrinutosti zbog nečega što (bi) se moglo desiti a nije, itd.). Ipak, ovaj ispitanik je obeležavanje fokusa koristio bez ikakvih problema, što nesumnjivo sugerise (iako ne potvrđuje konačno) da obeležavanje fokusa nije vanjezička kategorija, već deo gramatike.

Za razliku od arhitekture sistema koju Chomsky zagovara u raznim modelima još od šezdesetih godina prošlog veka, i u kome morfosintaksa daje ulaz fonološkoj i logičkoj formi, u zaključnom poglavlju Tobias Scheer istražuje interakcionalistički stav, po kojem su konkatenacija (nizanje elemenata) i interpretacija isprepletane. Autor dokazuje da uslov neprobojnosti faze (eng. *Phase Impenetrability Condition*), jedno od najvažnijih ograničenja u modernoj sintaksičkoj teoriji faza (eng. *phase theory*), igra izuzetno važnu ulogu u određivanju valjanosti fonološke teorije. Među raznim pristupima afiksima u engleskom jeziku, koji se mogu grubo podeliti u one koje se zasnivaju na specifičnostima morfema i one koje se zasnivaju na selektivnom račvanju (u smislu HALLE – VERGNAUD 1987), Sheer pokazuje da su u prednosti potonje, naročito sistem koji predlaže Kaye (KAYE 1992; 1995), koji primenjuje i uslov neprobojnosti faze. Fonologija i sintaksa biraju iste interpretacijske jedinice, tvrdi ovaj autor (kao i Kaye), i koriste iste mehanizme račvanja, što predstavlja stav o saradnji različitih modula gramatike koji zauzima većina autora čiji su prilozi ovde ukratko predstavljeni.

Kao dvadeset i deveta knjiga u seriji pod naslovom Oxford Studies in Theoretical Linguistics izdavača Oxford University Press, *Glasovne strukture sintakse* na 385 strana (sa objedinjenim popisom literature i tematskim registrom) donosi odgovore na mnoga pitanja koja se tiču veze između sintakse, fonologije i informacijske strukture, u najrazličitijim jezicima sveta. Iako je knjiga prvenstveno namenjena stručnjacima u oblasti lingvistike (pre svega fonologije i sintakse), ona istovremeno predstavlja izuzetno zanimljivo štivo svima onima koji žele da saznaju više o ovoj oblasti nauke o jeziku, a imaju prethodnog lingvističkog znanja.

#### CITIRANA LITERATURA

- BOBALJIK, Jonathan David. A-chains at the PF-interface: Copies and 'covert' movement. *Natural Language and Linguistic Theory* 20/2 (2002): 197–267.
- BOŠKOVIĆ, Željko. *On the Nature of the Syntax–Phonology Interface: Cliticization and Related Phenomena*. Amsterdam: Elsevier, 2001.
- BOŠKOVIĆ, Željko. 2002. On certain differences between Bulgarian and Serbo-Croatian C(P). *Balkanistica* 15 (2002): 35–48.

- BOŠKOVIĆ, Željko. Topicalization, focalization, lexical insertion, and scrambling. *Linguistic Inquiry* 35/4 (2004): 613–638.
- CHENG, Lisa. *On the typology of wh-questions*. Doktorska disertacija, MIT, 1991.
- CHOMSKY, Noam. *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: MIT Press, 1995.
- CHOMSKY, Noam. Minimalist Inquiries: The Framework. Roger Martin, David Michaels, Juan Uriagereka (eds.). *Step by Step: Essays on Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*. Cambridge, MA: MIT Press, 2000, 89–155.
- CHOMSKY, Noam. Derivation by Phase. Michael Kenstowicz (ed.). *Ken Hale: A Life in Language*. Cambridge, MA: MIT Press, 2001, 1–52.
- DRYER, Matthew. S. Order of subject, object and verb. Martin Haspelmath et al. (eds.). *The World Atlas of Language Structures Online*. <<http://wals.info/feature/81>> 28.3.2011.
- ERTESCHIK-SHIR, Nomi. *The Dynamics of Focus Structure*. Cambridge: CUP, 1997.
- ERTESCHIK-SHIR, Nomi. Sound Patterns of Syntax: Object Shift. *Theoretical Linguistics* 31 (2005a): 47–93.
- ERTESCHIK-SHIR, Nomi. What is Syntax? *Theoretical Linguistics* 31 (2005b): 263–274.
- ERTESCHIK-SHIR, Nomi. *Information Structure: The Syntax-Discourse Interface*. Oxford: OUP, 2007.
- HALLE, Morris, Jean-Roger VERGNAUD. *An Essay on Stress*. Cambridge, MA: MIT Press, 1987.
- KAYE, Jonathan. On the interaction of theories of Lexical Phonology and theories of phonological phenomena. Uli Dressler et al. (eds.). *Phonologica 1988*. Cambridge: CUP, 1992, 141–155.
- KAYE, Jonathan. Derivations and interfaces. Jacques Durand, Francis Katamba (ed.). *Frontiers of Phonology: atoms, structures, derivations*. Harlow, Essex: Longman, 1995, 289–332.
- PESETSKY, David. Optimality theory and syntax: Movement and pronunciation. Diana Archangeli, D. Terence Langedoen (eds.). *Optimality theory: An overview*. Malden, MA: Blackwell, 1997, 134–170.
- SELKIRK, Elisabeth. On derived domains in sentence phonology. *Phonology Yearbook* 3 (1986): 371–405.
- STJEPANOVIĆ, Sandra. *What do Second Position Cliticization, Scrambling, and Multiple Wh-fronting Have in Common*. Doktorska disertacija, University of Connecticut, Storrs, 1999.
- STJEPANOVIĆ, Sandra. A word order paradox resolved by copy deletion at PF. Pierre Pica (ed.). *Linguistic Variation Yearbook 2003*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2004, 139–177.
- STJEPANOVIĆ, Sandra. Free word order and copy theory of movement. Norbert Corver, Jairo Nunes (eds.). *The Copy Theory of Movement*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2007, 219–248.
- ZUBIZARRETA, Maria Luisa. *Prosody, Focus, and Word Order*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1998.

Sabina Halupka-Rešetar  
Univerzitet u Novom Sadu  
Filozofski fakultet  
Odsek za anglistiku  
Novi Sad  
[halupka.resetar@ff.uns.ac.rs](mailto:halupka.resetar@ff.uns.ac.rs)

UDC 81'1(049.32)

Claudia Leah. *Sinonimia și elementul slav în sistemul sinonimic al limbii române*.  
Oradea: Editura Universității din Oradea, 2005, 320 стр.

У књизи *Sinonimia și elementul slav în sistemul sinonimic al limbii române* Клаудије Љах анализира се систем синонима румунског језика из перспективе словенског елемента. Произашла из докторске тезе ове ауторке (*Elementul slav în sistemul sinonimic al limbii române*), књига представља паралелан приступ проблему формирања румунског језика и улози словенског елемента у његовој еволуцији, нудећи свеобухватан преглед теоријских проблема у синонимији, као и преглед досадашњих словенско-румунских језичких веза.



Поред трију главних поглавља – I *Relația semasiologică de sinonimie* (33–119), II *Elementul slav în limba română* (120–195), III *Elementul slav – component în serii sinonimice* (196–268), књига садржи и уводно и завршно разматрање – *Considerații preliminare* (8–32) и *Considerații finale* (269–274), као и богату библиографију (277–320). Дате су и бројне монографије, студије и чланци, посвећени синонимима и синонимији, али и уопште стилистици и семантици, историјској семантици, историји језика, етимологији и другим лингвистичким питањима. Међутим, она примећује да је, упркос богатству студија из домена синонимије и словенског утицаја на румунски језик, проучавање синонима са становишта словенског порекла једне од компоненти синонимског низа у мањој мери привлачило пажњу истраживача.

У *Уводном разматрању* ауторка даје значење неких основних лингвистичких термина (*sens, semnificație, sinonimie, sinonime, sistemul sinonimiei* итд.). Такође наводи услове за синонимију (*у ужем и у ширем смислу*), категорије синонима и њихова контекстуална и стилистичка ограничења и истиче значај семантичких поља, паронимских низова, антонимских опозиција, синонимских низова итд. При том наглашава једну битну чињеницу: сваки период у еволуцији језика систем је за себе, чије се компоненте организују на вертикалном плану, а функционишу на хоризонталном.

Прво поглавље, *Relația semasiologică de sinonimie*, усредсређено је на појмове синоним и синонимија, а у њему се полази од прегледа историјата проблема у синонимији. Потврде о значају овог проблема Клаудија Љах илуструје примерима из бројних радова о синонимији уопште, а посебно о лексичкој синонимији.

Иако јој је посвећивано много пажње, контроверзни проблеми синонимије, по речима ауторке, још увек нису решени. Један од таквих проблема јесте дефиниција појма *синоним*. Након представљања десетак различитих дефиниција румунских и руских лингвиста, изложена је и дефиниција О. Винцелера (О. Vințeler), коју ауторка сматра најјезгровитијом и коју је прихватила у свом раду: „Синоними су две или више речи које се у одређеном временском периоду и у оквиру једног те истог система неког датог језика реципрочно преклапају у најмање једном од постојећих значења”.

Клаудија Љах даље разматра проблем класификације синонима, будући да се мишљења лингвиста ни овде не подударају. У наставку расправе изложен је повећи број различитих класификација, а ауторка прихвата Винцелерово мишљење, по којем класификација типова синонима не може бити извршена без вођења рачуна о неколико фактора: врстама компоненти, односима међу њима, трајању процеса синонимизације итд. Према прихваћеној класификацији, синоними могу бити: лексички, идеографички, с истим кореном, различитих корена, деривацијски, граматички (синонимија начина, времена итд.), синтаксички, перманентни, оказионални / метафорички / контекстуални, у контакту / јукстапосе; дистанцирани (у различитим фразама), апсолутни / перфектни, парцијални / релативни / имперфектни. Прави се и разлика између синонимије у језику – *системајична (појенцијална) синонимија*, и синонимије у говору – *околносна (актуелна) синонимија*. Осим синонимије на нивоу језика и говора, помиње се и индивидуална и интердијалекатска (територијална) синонимија.



При дефинисању терминологије у истраживању синонима утврђују се постојећи појмови у лингвистици. Најчешће коришћени термини у румунској лингвистици, као и у већини европских традиција, јесу синонимска *серија* / *џруја*. Остали наведени термини су: *парови* / *дублејџи*, *гнездо* / *ланац*, *ред* и *низ*, *доминантна реч*, *германенџни нуклеус*, *нијанса значења*, *коэффициенџ разликовања* (с две подгрупе: *семанџички коэффициентџ* и *свољашњи коэффициентџ*), *диференџијално обележје*.

Од вишеструких извора синонимије ауторка наводи лексичке позајмљенице (међу којима разликује *дирекџне* и *индирекџне*, те *одомађене* и *неодомађене*), лингвистички калк (подељен на: лексички – *семанџички* и *сџрукџурални*, граматички – *морфолошки* и *синџтаксички*, фразеолошки и лексичко-фразеолошки), деривацију помоћу префикса и суфикса (помиње се и случај *реџресивне деривације*), тропе или стилске фигуре (које објашњавају многе лексичке синониме) и домаће креације румунског језика (нарочито код фразеолошких синонима).

У разматрању семазиолошких односа у синонимији ауторка ставља акценат и на синонимијски микросистем, који је чврсто повезан с полисемијским и, свакако, антонимским микросистемом. Ове повезаности износе се као прилог тврдњи да се микросистем синонима не може изоловано проучавати, будући да је у сталној интерференцији с осталим микросистемима лексичког система.

Израгањем повећег броја синонимских низова из енглеског језика, у којима се јавља и приличан број компоненти романског порекла, Клаудија Љах закључује поглавље констатацијом да, као што је румунски језик, иако романски, постао специфичан прихватањем словенских речи, тако је и енглески језик, иако германски, унеколико „романизовао” своју физиономију.

Централна тема другог поглавља, *Elementul slav în limba română*, јесте присуство словенског елемента у румунском језику, елемента који представља отприлике петину основног лексичког фонда. Износи се и запажање да број тих елемената варира, па чак и да се осетно смањује у вокабулару савременог румунског језика, захваљујући изобиљу неологизама и интернационализама.

Како ауторка примећује, скоро сви истраживачи сматрају да постоји више слојева словенских позајмљеница, али не постоји сагласност у погледу њихове хронологизације, која осцилира од V до VII века и од X до XII века. Она претпоставља да су бројне речи словенског порекла (*babă, coasă, izvor, lopată, nevoie*) продрле много пре X века, будући да су присутне и у румунском са сличним фонетским ликом, тврдећи да је до XII века у основни румунски вокабулар ушао највећи број словенских елемената, очуваних до данас. Уочава се такође да су позајмљенице које су усменим путем ушле у румунски језик у старој епоси словенског утицаја сразмерно распоређене у свим лексичким подручјима, односно да су присутне у већини домена материјалне и духовне културе, што илуструје са око 200 таквих позајмљеница.

Клаудија Љах нас упознаје и са богатим метајезиком румунске славистике, а у којем фигурирају различити називи за породицу словенских језика и за различите живе словенске језике, нарочито за оне с којима су Румуни имали непосредан контакт. За означавање језика Словена алтернирају тер-

мини *slavon* – *slavic* – *slav*. Први термин је, половином XIX века, био и једини термин у значењу ‘словенски’, који потом бива замењен другим термином, док термин *slavon* наставља да живи означавајући одређени словенски језик – књижевни језик развијен из старословенског. Термин *slavic* убрзо уступа место данашњем облику *slav*. За старословенски језик (данас *limba slavă veche*) постојало је више термина: *limba paleoslavică*, *limba paleoslavă*, *paleoslavă veche*, *veche slavă bisericească*, *veche bulgară* и др., а различито се именовао и црквенословенски језик: *limbă sârbească*, *sârbie*, *sârbie cea veche*, *limbă slovenească*, *slovenește*, *slavonește*, *slavonă* и сл.

У погледу интензитета словенског утицаја у студији се подржава теза да је тај утицај, ипак, само модификовао лексичку физиономију румунског језика, не мењајући његову, већ успостављену, латинску суштину, и сматра се да се румунски језик, изолован на истоку Европе, оправдано назива „каменом темељцем целе романске лингвистике” као и „острвом латинитета у словенском мору”, будући да је боље сачувао латинску специфичност него било који други романски језик.

Озбиљно приступивши свом истраживању, Клаудија Љах сматра незаобилазним утврђивање етимолошке структуре румунског вокабулара, чиме аргументује свој претходно изнесени став. Она наглашава важност разликовања великог броја речи у речнику или броја различитих речи у једном тексту од њихове употребе, односно од њихове фреквентности у комуникацији, те закључује да значај етимолошких слојева треба мерити према комуникационој употреби неке речи наслеђене из латинског наспрам немогућности такве употребе позајмљенице. Функционисање позајмљеница доказује не само велику моћ асимилације, која карактерише румунски језик, већ и суштинску позицију елемената наслеђених из латинског: граматичке структуре и великог дела основног вокабулара.

Велики број словенских речи ушао је у основни лексички фонд румунског језика, и то у разноврсне семантичке сфере, као што су, на пример, храна, пољопривреда, делови тела, разни предмети, фауна итд., што се богато илуструје. Осим именица, наводе се и придеви, глаголи, прилози и узвици словенског порекла.

Поред позајмљеница, ауторка се осврће и на лингвистичке калкове, те на приметно велики број афикса, више или мање продуктивних, који су се развили под словенским утицајем. Најчешћи словенски префикси су *ne-*, *po-*, *pro-*, *răs-* и *prea-*, док су *-eală* (за образовање апстрактних појмова), *-că* (моционални суфикс), *-iță* (за женски род и деминутив женског рода) до данас продуктивни словенски суфикси у румунском. Ауторка истиче важност разликовања наслеђених и позајмљених речи од оних изведених на румунском језичком простору и тврди да се словенски утицај не манифестује у румунским дериватима па се они не могу сматрати речима словенског порекла.

Са етимолошког становишта, истраживачки проблем јесте и разграничење старословенског и општесловенског елемента од старог јужнословенског, првенствено бугарског и српско-хрватског. Овај проблем Клаудија Љах решава увођењем општег критеријума по којем се за старе јужнословенске елементе румунског језика позива, у првом реду, на кореспондент из старо-

словенског (нпр. *veac* < стсл. *věky*; *drag* < стсл. *dragŭ*). Ако пак сличан кореспондент није забележен у старословенском, прибегава се бугарском, а ако се ни овде не јавља, онда се тражи помоћ у српско-хрватском језику. Овде би, додајмо, требало имати у виду да је фонд старословенских споменика ограничен, те да они свакако не представљају укупни старословенски лексички фонд. Ауторка подсећа и на потешкоће које се јављају када је реч о двострукој етимологији или сличности између два различита језика, што је нарочит случај с позајмљеницама које долазе из бугарског и српско-хрватског језика.

За прецизно утврђивање етимологије речи предлаже се груписање словенских позајмљеница према географском, семантичком и фонетском критеријуму. Најчешће је неопходно истовремено укључити сва три критеријума. Посматрајући речник румунског језика ауторка примећује да се не прави јасна граница ни између категорије речи старословенског и општесловенског, нити између речи народног и књижевног порекла. У речницима су речи из ових категорија најчешће одређене као „старословенске”.

У погледу семантичке еволуције словенских позајмљеница у румунском језику, наглашава се да су оне модификовале своје значење ширењем, сужавањем, удаљавањем. С тим у вези, предлаже се правац семазиолошког проучавања словенског елемента у румунском језику који треба да подразумева: а) компаративно истраживање значења општесловенског, а нарочито јужнословенског фонда, б) проучавање семантичке еволуције бројних словенских позајмљеница на основу коришћења богатог илустративног материјала из румунских старих текстова.

На крају овог поглавља ауторка закључује да се у проучавању семантичке стране словенских позајмљеница у румунском језику мора имати у виду словенско-румунска синонимија, асоцијативне везе у оквиру истог семантичког поља, одражавање народног живота и материјалне и духовне културе у семантици речи.

У трећем поглављу, *Elementul slav – component în serii sinonimice*, ауторка посматра неколико синонимских низова у којима се срећу и компоненте словенског порекла. У низу *miros – putoare – mireasmă – duhoare – iz – miasmă – mirodenie – condiment – parfum – aromă – aromat – balsam* сав семантички набој долази од словенске речи *miros*, а цео низ показује развој синонимског односа међу речима различитог порекла и сву сложеност значења сваке од наведених речи. На крају су семантичке везе између речи представљене и графички.

На примеру синонимског низа *nevastă – soție – muiere – cucoană – damă* илуструје се употреба компонената синонимских низова у зависности од следећих фактора: *однос између саговорника, социјални положај и старосна доб саговорника; конкретна говорна ситуација*. Тако у једним синтагмама постоји стилистичко неслагање, а у другима је израз стилистички неутралан или добија пејоративно значење.

Често се компоненте различитог порекла које припадају једном низу разликују према *семантичким нијансама, уопштебним нијансама, територијалној распрострањености и степеноу експресивности*. Сваки од ова че-

тири случаја илустрован је једним синонимским низом. Синонимски изрази се у неким контекстима могу смењивати реципрочно, без суштинских модификација на семантичком плану, док се у другим контекстима налазе у односу комплементарне дистрибуције.

Оно што је ауторка истакла, тумачећи постојеће односе у више синонимских низова, а то су одређеност, афективност, ограниченост или апстрактност значења, представљено је у анализи низа *cuvânt – vorbă*. Компоненте овог низа имају исто основно значење и исту функцију у говору, али је и свака од тих компонената специјализована и користи се у различитим синтагмама, нпр. *purător de cuvânt, joc de cuvinte*, односно *nici vorbă, a lasă vorbă*. Овакво постојање коефицијента разликовања резултат је употребе компонената низа *vorbă – cuvânt* у богатој скали конструкција. Други случај је онај у коме су обе компоненте делови великог броја синтагми истог значења, нпр. *a schimba câteva cuvinte / două vorbe, în câteva cuvinte / vorbe*.

Занимљиво је запажање сфера које могу бити извор интегрисању у језик и узајамном продирању или повезивању у исто семантичко поље речи различитог порекла. То су, рецимо, антонимски парови типа *pace* (лат.) – *război* (слов.), *gras* (лат.) – *slab* (слов.), *sănătate* и *sănătos* (лат.) – *boală* и *bolnav* (слов.), *prieten* (слов.) – *dușman* (тур.), моциони парови типа *găină* (лат.) – *cocoș* (слов.), *capră* (лат.) – *țap* (дачки) и други парови или низови корелативних изрази различите врсте: *a scrie* (лат.) – *a citi, cătun* (дачки) – *sat* (лат.) – *târg* (слов.) – *oraș* (мађ.) – *municipiu* (неолог. лат.).

Мноштво синонимских низова с компонентама најразличитијег порекла изискивало је и њихову класификацију, извршену на основу двају критеријума – етимолошког и морфолошког. Од Г. Михаиле (G. Mihăilă) преузета је класификација речи словенског порекла у синонимском низу с компонентама другог порекла: 1. латинско–трачко–словенски синоними; 2. словенски синоними; 3. словенско–грчки/турски/мађарски синоними; 4. словенско–латинско–романски синоними. Друга представљена класификација базирана је на критеријуму припадности различитим доменима. У зависности од улога у доменима на које се односе, Клаудија Љах наводи већи број категорија материјалне и духовне културе – фауну, бића, предмете и оруђа, одећу и храну, флору и многе друге, илуструјући их синонимских низовима са словенском компонентом.

У класификацији синонимских низова према пореклу компоненти ауторка ставља на посебно место тзв. синонимске дублете, а међу таквим дублетима истиче оне лексичке, код којих је један израз словенског порекла или је у румунски ушао посредством словенског, нпр. *bour* (< лат. *bubalus*) / *bivol* (< слов. *bivolj* < *buvalus*, клас. лат. *bubalus*), *cruce* (< лат. *crux*) / *crâjă* (< слов. *kryž* < *crux*) / *cross* (< енгл. *cross* ‘крст’).

Други критеријум класификације синонима јесте морфолошки, према којем већину словенских изрази чине именице, придеви, глаголи, а далеко мање и друге врсте речи. Место словенског елемента у румунским синонимским низовима ауторка утврђује према латинским и другим компонентама. Чест је случај да се латинска реч из низа ређе употребљава од словенске.

Као могућу класификацију синонима, ауторка даље разматра распоред синонима по функционалним стиливима, дајући опширан теоријски преглед

проучавања стилистике румунског језика. Полазећи од тврдње да су административни термини лако заменљиви, она указује на то да речи које на први поглед могу бити синоними јесу, заправо, термини различитог садржаја чија је коегзистенција могућа само у прелазним периодима. Као такви ‘синоними’, и то само у свакодневном говору, функционишу и словенске компоненте: *sfat popular* (слов.) поред *primărie* (лат.), *prefect* (лат.) поред *ispravnic* (слов.). Велика могућност употребе синонимних израза различитог порекла у публицистичком стилу илустрована је низовима с руским облицима продрлим у румунски језик: *cursant* (рус.) и *cursist* (фран.), *exponat* (рус.) и *obiect expus* (лат.).

Богатство избора лексичких средстава у књижевном стилу презентује се примерима из религиозних текстова које карактерише употреба словенско-грчких термина, неадаптираних или непреводивих израза. Једни су застарели, или су ретки, и улазе у пасивни фонд језика, нпр. *blagoslovenie*, *oblu*, *zapis*, а други у синонимске низове, и то низове просте синонимије, с два лексичка елемента *peveț* (слов.) – *cântareț* (лат.) и низове сложене синонимије, са три и више речи, нпр. *finit* (лат.) – *coneț* (слов.) – *otpușt* (слов.) – *sfârșit* (слов.). У основном лексичком фонду задржало се неколико речи словенског порекла из религиозне терминологије (*popă*, *slavă* итд.), а неке су биле извор калка с примљеним префиксом (*prealuminat* према *preșvătlu*).

У вези са семантичким односима у синонимским низовима ауторка још износи да се број компоненти синонимских низова не може одржати бесконачно, наводећи занимљиве примере словенских лексема и њихових значења у румунском језику. Тако нпр. постоје случајеви у којима неки изрази у потпуности нестају, свodeћи низ на један или два члана, као у примерима *lege* (лат.) – *pravilă* (слов.), *rod* (слов.) – *plod* (слов.), *plănge* (лат.) – *jeli* (слов.), *sfat* (слов.) – *sobor* (слов.) – *gloată* (слов.). У другим низовима јављају се изрази који су чести синоними у текстовима из XVI века, а који су данас семантички издиференцирани у тој мери да више нису синоними, тј. сачувани су у основном вокабулару с другим значењем, нпр. *ciudă* (слов.) – *minune* (лат.), *jale* (слов.) – *pofta* (слов.), *lege* (лат.) – *obicei* (слов.), *nărav* (слов.) – *obicei* (слов.).

Сматрајући да се ово истраживање проблема синонимије и њених словенских компоненти не може заокружити без посматрања из статистичке перспективе, ауторка је подвргла анализи 981 синонимски низ, ексцерпиран из једног етимолошког речника. Један од важнијих резултата проведене анализе јесте да се у наведеном броју синонимских низова нашло 3.368 речи, од којих је 312 речи словенског порекла.

У *Завршном разматрању* дати су основни правци проучавања и резимирани резултати анализа изнесених у претходним поглављима. Истакнута је и намера да се проучавани и представљени материјал што боље илуструје и нагласи непорецива улога словенског елемента у румунском језику уопште, а посебно у систему синонима румунског језика. Очигледно је ауторка и успела у тој намери.

Систематичним приступом свим релевантним факторима у проучавању синонимије и словенског елемента у синонимском систему румунског јези-

Институт за српски језик САНУ  
Одсек за дијалектолошка истраживања  
Београд  
zosim04@yahoo.com

UDC 811.163.41'28(049.32)

Момчило Поповић, Драгољуб Петровић. *О говору Сјича: Грађа*. Српски дијалектолошки зборник LVI. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 2009, стр. 275.

Књига је подељена на следеће целине: *Предговор* (стр. 5–10), *Увод* (стр. 11–17), *Белешке о говору Сјича* (стр. 18–44), *Из ономасџике* (стр. 45–90), *Из лексике* (стр. 91–165), „*Милица*”: *Текстови* (стр. 166–264), *Јован Пламенац: Људски појџис Момчила Појовића* (стр. 265–269), *резиме* на француском језику (стр. 270–274), *Карџа Сјича* (стр. 275). Поменутиџ целинама претходи *Садржај* књиге.

Прегледно дат *Предговор* (написао га је Драгољуб Петровић) најпре доноси низ информација о околностима под којима је рукопис настајао, као и појединачне напомене о сваком сегменту књиге и проблемима који се у њој постављају. Уводни текст написао је Момчило Поповић и у њему су садржане основне историјске и географске чињенице у вези с облашћу.

У оквиру поглавља *Белешке о говору Спича* које је написао Драгољуб Петровић наведена су сва битнија прозодијска, гласовна и морфолошка obe-  
лежја спичанског говора, а указано је и на најизразитије синтаксичке и лек-  
сичке појединости. Приказани резултати добијени су на основу сопствених  
записа проф. Петровића, резултата Р. Алексића и тонских снимака М. По-  
повића. Спичански прозодијски систем је двоакценатски (дуг или кратак),  
при чему се акценат (уз нека ограничења) може наћи на сваком слогу у речи,  
а неакцентовани слогови исто тако могу бити дуги или кратки. У акценат-  
ском систему Спича запажено је неколико важнијих детаља (стр. 18–21).  
Прво, кратки акценат померен је са крајњег отвореног слога (стр. 19: *жѣна*,  
*лѣйдѣша*), а спорадично се чува у енклитичкој позицији (стр. 19: *оженѣ-ѣа*);  
из крајњег затвореног слога акценат се не помера на претходну краћу (стр.  
19: *ѣошѣдк*). Назначен је и хронолошки карактер појаве повлачења кратког  
акцента с отвореног крајњег слога на претходни дуги слог (стр. 20–21: *звѣй-*



*језда, њрѣјечца*). Друго веома маркантно обележје спичанског прозодијског система (могло би бити инспиративно истраживачима сродних говора) јесте често повлачење дугог акцента са последњег отвореног слога, при чему се он на претходном кратком слогу реализује као кратак, а на претходном дугом слогу као дуг акценат (стр. 19: *без вѡде, ко-сѣсѣре, ѡду, зѡве/зѡвѣ; рѡсѣе, живѡ*). Могуће је и померање дугог акцента из затвореног слога (стр. 19–20: *сѣсѣа<sup>е</sup>ра<sup>е</sup>*). Проф. Петровић констатује да се у овим примерима називу процеси балканизације „чије зачетке треба везивати за времена која су претходила стабилизацији арбанашког елемента на његовим данашњим просторима” (стр. 20). Повлачење дугог акцента с крајњег слога забележено је и у Паштровићима (уп. Миодраг Јовановић, *Говор Пашићровића*, Подгорица: Универзитет Црне Горе, 2005, стр. 62–64), затим у Црмници (уп. Бранко Милетић, *Црмнички говор*, Српски дијалектолошки зборник IX, 1940, стр. 380), али и у неким другим говорима са старијом акцентуацијом; уп. на пример истраживања Ж. Бошњаковића у источној Шумадији: *вѡде, жѣне, зѡве, дѡшо, вѡде, мирѡшу; бѡкрач, са жѣном; шѣснајсѣе*; разуме се поред примера са повлачењем по новоштокавском обрасцу *вѡдѣ, ѡдснѡ је, дѡске, ѡѣче се; бѡкрѡч, дѡнас; ѡри, бѣли се, избѣѡво је; глѣдим, двѡнѡјс; зѡвѣше, врѡшмо* и сл. (Жарко Бошњаковић, *Фонетске особине говора источне Шумадије*, Српски дијалектолошки зборник LV, 2008, стр. 89–90). Према Бошњаковићевим записима исто је и у југоисточном Банату у Павлишу: од *вѡде*, са три *нѡге*, да *дрѡжи*; од *ѡловѡне, ѡлѣшѡ, ѡрдѡри*, наравно уз новоштокавске резултате од *воде, од робе, од сесѣре* (Жарко Бошњаковић, *Једна ѡрозодијска ѡпаралела*, Србистички прилози. Зборник у част професора Славка Вукомановића, Филолошки факултет универзитета у Београду, 2005, стр. 61–62). У домену прозодије указано је на још једну важну специфичност спичанског говора, а то је скраћивање и предакценатских и послеакценатских дужина, иначе карактеристично и за друге говоре Црногорског приморја (стр. 21–22: *чувѡла, з бѡбом*), које такође треба тумачити процесом балканизације, а чије се „исходиште налазило у словенском супстрату преко кога се у средњем веку наслојио арбанашки језик” (стр. 22). У којој мери се остварује преношење акцената на проклитику остаје тек да се истраживањима утврди будући да у *Грађи* нема много оваквих примера (стр. 23: *ѡ сору, нѡ глѡву*).

После увида у најбитније прозодијске појединости, представљен је вокалски и консонантски систем и описане су појаве у вези са њима (стр. 23–37). Вокалски систем се у говору Спича разликује у зависности од тога да ли се ради о дугим или кратким слоговима, те је тако он у дугим слоговима шесточлан, а у кратким недоследно може бити и седмочлан „будући да је домаћај скраћивања *ā* у ванакценатским позицијама најчешће факултативан ... чиме се говор Спича разликује од Мрковића, а у великој мери и од барског залеђа” (стр. 23). Од појава у вокалским групама издвајају се: *-ао (<-ал)> -ā* (*ѡјѣвѡ, ѡасā*); *-ѡо (<ал)> о* (*ѡдсѡ, уљѣзѡ*); и *ѡреврѡјѡ, чѡјѡ, ѡзејѡ* (стр. 26–27). У оквиру консонантског система описане су појединости у вези са сонантима и консонантима. У сонантском систему указано је на сложене међусобне односе у првом реду назала *н : њ*, при чему се *њ* реализује као *н'* (стр. 29–30: уп. пр. *кѡчѡн', у Шушѡн'* и сл.) поред обрнутог *њ > н* (стр. 28: *фенѡр, нивѡиѡ*) и могуће сличне односе латерала *л : љ* (исп. и пр. на стр. 31: *ли'вѡдице, сѡдā'л'но*,



говорном ситуацијом, прецизирао значења и неколиким кратким општијим (специјалистичким) напоменама у *Белешкама* (стр. 44), учинио, мислим, далеко најзначајнијим делом овог вредног прилога српској дијалектологији, лексикологији и (као грађи) српској етимологији. На фонолошком нивоу, на пример, помним пребирањем ове збирке речи саставио би се, верујем, најбогатији и најособенији инвентар најразноврснијих гласовних промена које је скоро немогуће подвести под нашу класичну дијалектолошку терминологију, с тежиштем на асимилативним и дисимилативним процесима, упрошћавању и „усложњавању” сугласничких група (неке се могу окарактерисати као склоност африкатизацији говора Црне Горе, како је запазио још Белић), десоноризацију финалних сугласника итд. Можда зато проф. Петровић и уводи прецизнију модерну фонолошку терминологију у карактерисању дела посебно издвојених појава. Скрнула бих пажњу нпр. на показане односе разноврсних вокалских промена (манифестованих најчешће као супституције, условљене пре свега природом вокалског система), односе у систему сонаната, као *л – љ, љ(л) – ј* (*Найрајале* су се зубље, *лојена* и *риба*, стр. 35; *јемјеж*) *н – њ, л – р*, потом промене *в > б* (уп. нпр. *свадва, ѿдбра̑з* од *свадба, ѿвраз*, поред неочекиваног *бријеме*), *ѿл > кл* (*мѣкла*), *ѿљ > кљ* (*оѿрекљѿѿ*), *ѿм > км* (*кмасѿ*, али *ѿмѿѿца*), *ѿњ > књ* (*несрѣкњик, срѣкња; срѣкањ*), *ѿр > ѿл* (*ѿлѿѿка*), *зм > цм* (*руцмалин*), *дл > ѣл* (*ѣлѿјеѿо*), *риш > киш* (*макиширѿѿ*) и сл. Наравно једне појаве су аутохтоне, друге резултат (директан или посредан) међујезичких додира (има и супстрата и адстрата и суперстрата). Иако је збирка релативно скромног обима, видан је и очекиван богат удео и романизма и турцизама. Турцизми су такође прошли тако атипичне гласовне промене да их препознајемо „сазвучјем”, а до изворнијег лика долазимо обрнутим смером – од значења према конкретној речи. Истина, таквим смером одгонетала сам приличан број и српских речи. На праве лексичке „посластице” указао је сам проф. Петровић (нпр. за народне називе месеци), а ја да додам *ћѣр* (врста меког неплодног земљишта), *ѿѿпро, ѿѿпрос* (за *јуѿпро, јуѿпрос*), *јаждева* (аждаја), *кара* (запрежна кола), *каѿф* (труд, гљива на дрвету), *кимѿѿја* (јака киша, олуја), *куѿжа<sup>е</sup>љ* (млаз течности), *ѿодлимѿ<sup>о</sup>ч, ѿодлѿмѿѿѿ* (подупрети), *ѿолубарѿѿца* (примитивна колиба) итд.

Имајући у виду чињеницу да је дијалекатска слика Црногорског приморја, посебно југоисточног дела Боке, Грбља и залеђа Будве (с Маинима и Поборима, чак до цетињске околине), у српској дијалектологији позната, најчешће, тек у назнакама, верујем да ће књига која је пред нама подстаћи истраживаче српских говора да грађу која је овде донесена провере и да пречисте недоумице које су аутори назначили.

Драѓана Радовановић

Институт за српски језик САНУ  
Одсек за дијалектолошка истраживања  
Београд  
saraluka@eunet.rs

Ненад Крстић. „Найолеон Бонапарт” Александра Диме  
у преводу Љубомира Ненадовића. Београд: САНУ, 2010, 210 стр.

Студија „Найолеон Бонапарт” Александра Диме у преводу Љубомира Ненадовића представља наставак истраживања којима се Ненад Крстић, наш угледни традуктолог, бави већ дуги низ година. Ауторов циљ је да научну јавност упозна са преводилачким радом Љубомира Ненадовића, с карактером његовог превода Димине драме и то кроз морфосинтаксичку и лексичку анализу одабраних фрагмената ове драме у оригиналу и у преводу. Иако је у питању мање позната Димина драма, нимало не чуди што је Крстић узео управо ово дело у преводу на српски за предмет своје традуктолошке анализе. Хронолошки се, наиме, српска верзија ове Димине драме јавља као први значајнији превод са француског након периода о којем је Крстић већ писао у својој раније објављеној студији *Француска књижевност у српским преводима (1775–1843)*.

Књига се поред закључка, литературе и индекса имена састоји из пет поглавља: I *Живот и књижевно стваралаштво Александра Диме*, II *Живот и књижевно стваралаштво Љубомира Ненадовића*, III *О Ненадовићевом преводу* IV. *Из синтаксе*, V. *Из лексике*.

У првом поглављу аутор даје исцрпне информације о животу и раду Александра Диме, указује на одјек његовог дела код читалачке публике и књижевне критике, као и на заслуге познатог француског писца како на романескном тако и на позоришном плану.

У другом поглављу упознајемо се са животом и радом Љубомира Ненадовића. Поред најбитнијих биографских података аутор овде износи и ставове књижевне критике о стваралаштву писца који се у свом богатом књижевном опусу опробао и као песник и као приповедач и као путописац. Као преводилац, Ненадовић се истицао не само својим преводима са француског, него и са немачког, али и са руског језика.

Треће и централно поглавље ове студије аналитичког је карактера. У њему се детаљно анализира Ненадовићев превод Димине драме *Найолеон Бонапарт* и то на 135 одабраних примера који чине безмало четвртину самог Ненадовићевог текста. Полазећи од претходно установљених квалитативних категорија превода, резултати анализе разврстани су у пет одељака, а то су: 1. *Адекватан превод*, 2. *Преводиочева додавања речи и реченица*, 3. *Исцртавање речи и скраћивање реченица*, 4. *Изостављање реченица и делова текста* и 5. *Неадекватан превод*.

У првом одељку трећег поглавља аутор констатује да Ненадовић тачно и у духу српског језика преводи не само структуре које постоје у оба језика (нпр. различите типове зависних реченица), него и оне конструкције које не постоје у српском (нпр. инфинитивне конструкције с предлогом или презентативе). На више места аутор подвлачи истанчан Ненадовићев осећај при преводу француских глаголских времена. Тако се за француски имперфекат као одговарајући еквивалент у српском најчешће употребљава перфе-

кат имперфективних глагола, што указује да су се и у Ненадовићево време аспекатска значења енкодирала не само на граматичком плану (тј. кроз опозицију имперфекат – аорист), него и на морфолошком (тј. кроз опозицију свршени – несвршени глаголи). Имајући у виду својство поливалентности глаголских времена, тј. могућност да се једним те истим глаголским обликом изразе различита темпорална и/или модална значења, Крстић показује на јасним примерима да је Љубомир Ненадовић као одличан познавалац француског језика осећао и оне најтананије значењске нијансе француских глаголских времена, као што су, рецимо, модална значења простог футура. Ненадовић веома промишљено посеже за одговарајућим српским еквивалентом, бирајући оно преводно решење које не само да је значењски верно оригиналу, него је и стилски најпримереније. Тако се, на пример, футур наредбе не преводи увек нити аутоматски на српски футуром, ако је стилски примеренија употреба императива. Иако акценат ставља на морфолошке и синтаксичке особености Ненадовићевог превода, Крстић не запоставља ни лексички ниво анализе. Тако, у анализираним фрагметима преводног еквивалента Димине драме аутор идентификује славенизме, али и романизме, тј. италијанизме који су у Ненадовићево време били често у употреби. Аутор указује и на случајеве у којима Ненадовић избегава једноставнија решења којима би прибеглао неки мање даровит преводилац, будући да би се тада изгубило на експресивности којом зрачи оригинални Димин текст. Наиме, преводилац често прибеглава поступку кондензовања, тј. замени веће групе речи из оригинала мањом групом речи у преводу, чиме не долази ни до какве промене на значењском плану. Такође, Крстићевом аналитичком оку не промиче ни вештина преводиоачева да у одговарајућим случајевима нађе најбоље решење једноставном заменом супстантива из оригинала одговарајућом глаголском конструкцијом, чиме се експресивност Димине реченице адекватно преноси на српски језик.

У другом одељку трећег поглавља Крстић указује на поступак који Ненадовић често примењује у свом преводу, а то је додавање речи па и целих реченица. Типично се додају узвици, именице, адверби, али и глаголи и уметнуте реченице, у случајевима у којима дословни превод не би био у духу српског језика. У ретким случајевима се ово додавање чини непотребним, али је Ненадовић, очигледно уживљен у радњу Димине драме, и сам на понеком месту додатно интервенисао. Важно је истаћи да се ни тамо где се Ненадовићеве допуне чине излишним, не мења суштина тј. значење изворног Диминог текста. Крстић такође уочава да у неким случајевима преводилац посеже за координацијом, превodeћи једну независну реченицу двема реченицама у координацији, што је мотивисано потребом да се изворна порука дочара на најбољи начин. Све у свему, додавање речи, па и целих реченица јесте решење који је у преводилаштву оправдано само онда када би, у противном, оригинална порука остала недоречена. Крстићева анализа показује да је Ненадовић тачно осећао када је овај тип решења најбољи.

Трећи одељак овог поглавља посвећен је испуштању речи, тј. скраћивању реченица у Ненадовићевом преводу. Најчешће се изстављају апострофирани именске синтагме, али и неки други реченични конституенти, као што су предлошке синтагме. Ово скраћивање, међутим, не доводи у питање се-



мантичку еквивалентност превода и оригинала, а спроводи се углавном из стилских разлога, најчешће ради постизања веће динамике у вербалној размени између актера Димине драме. Међутим, дешава се, додуше јако ретко, да Ненадовић изостави и веће синтаксичке целине, као што су предлошке синтагме, иако за то наизглед нема правог оправдања. Но и овакво изостављање неких делова оригиналног текста у преводу, такође мотивисано стилским разлозима, не доводи у питање верност преводног еквивалента оригиналу.

Случајеви изостављања целих реченица, па и делова текста у преводу, предмет су четвртог одељка трећег поглавља Крстићеве студије. Аутор идентификује такве случајеве, али се не упушта у разматрање могућих разлога овог Ненадовићевог поступка. У сваком случају, одбацује се могућност да је непознавање лексике разлог због којег Ненадовић није преводио поједине реченице или делове оригиналног текста.

У петом одељку трећег поглавља Крстић указује на ретке грешке које Ненадовић прави у свом преводу. Оне, по аутору не доводе у питање квалитет овог сјајног превода Димине драме. Поред једне лексичке, аутор указује на три грешке у превођењу глаголских времена, које се, с обзиром на изванредно преводиочево познавање француског језика, не могу другачије третирати него као чисти лапсуси.

Предмет четвртог поглавља ове студије су синтаксичке особености превода Димине драме. У одељку о заменицама аутор наглашава да Ненадовић веома често употребљава личне заменице уз финитни глагол, иако то у српском, као про-дроп језику, није увек неопходно. Када је реч о глаголима, Крстић на основу статистичких података показује да их је у преводу мање него у оригиналу. Аутор ову чињеницу објашњава тиме што Ненадовић у свом преводу често користи поступак кондензације, тј. номинализације, замењујући глаголске облике из оригинала именичким изразима, уз неопходно синтаксичко преобликовање преводног еквивалента. Аутор такође показује на низу јасних примера којим је српским временима Ненадовић преводио одговарајућа времена у француском. Овај део Крстићеве студије могао би бити одлична емпиријска подлога за нека будућа компаративна истраживања француског и српског темпоралног система у дијахронији. Овде је од посебног значаја ауторово запажање да Ненадовић релативно ретко користи српски имперфекат у свом преводу, и то на местима на којима би, само неколико деценија раније, ово време аутоматски било употребљено. Ова чињеница, по Крстићу, показује да се имперфекат већ у Ненадовићево време, тј. половином XIX века, готово у потпуности повукао пред перфектом несвршених глагола. Аутор исправно констатује да би компаративна анализа употребе глаголских облика могла бити „важна за науку о српском језику, за његову историју јер указује на судбину појединих глаголских форми средином XIX века, на слику њихове употребе у тадашњем српском језику, која се с данашњом таквом сликом у многим стварима подудара, али у нечему и разликује”. Говорећи о реду речи у овом поглављу аутор ставља нагласак на различите случајеве комбиновања именице и атрибута, на позиције глаголских и заменичких енклитика, као и на употребу безличних конструкција.

Пето поглавље посвећено је анализи лексике у Ненадовићевом преводу. Аутор најпре указује на позитиван Ненадовићев однос према народном,



фолклорном језику у функцији књижевног језика, али и на то да овај српски писац није ни хтео, а ни желео да се потпуно ослободи елемената старог књижевног језика који је обиловао словенизмима. У том смислу Крстић истиче већу пишчеву приврженост Доситеју него Вуку Караџићу, без обзира на то што је Ненадовић са великим симпатијама гледао на тадашњу Вукову реформу српског књижевног језика. Аутор констатује да је у преводу Димине драме Ненадовић користио народни језик са одређеним славеносрпским особеностима. На крају овог поглавља Крстић даје исцрпан списак славенизама, као и романизама на које је наишао анализом Ненадовићевог превода. Одговор на питање о неопходности ових речи у самом преводу зависи од тога да ли је у сваком појединачном случају постојала домаћа реч за дати појам. Међутим, то је посебан проблем којим се аутор не бави у својој студији и који би могао бити предмет неких будућих истраживања.

У закључку аутор сумира резултате до којих је дошао у својим анализама. Он подсећа на разноврсне преводилачке поступке Љубомира Ненадовића, указује на синтаксичке и лексичке одлике превода и констатује да грешке, којих је занемарљиво мало, не доводе у питање висок квалитет Ненадовићевог текста. Аутор констатује да је Ненадовићев превод Димине драме веран оригиналу и то не само на семантичком него и на стилском плану, а ово последње је свакако највиши домет који се у књижевном превођењу може постићи. Стога се, каже Крстић, Љубомир Ненадовић придружује плејади најбољих српских преводилаца са француског језика из друге половине XVIII и прве половине XIX века, као што су: Павле Јулинац, Доситеј Обрадовић, Стефан Живковић, Константин Пејичић, Петар Демелић и Давид Рашић.

Ова књига представља драгоцен прилог нашој традициологији и романистици, али и историји српске културе XIX века. У њој се упознајемо са једним мање познатим аспектом стваралаштва Љубомира Ненадовића – његовим преводилачким радом, а кроз анализу самог превода Димине драме *Наполеон Бонапарте* откривамо не само сјајног преводиоца, него и сјајног писца. Наиме, књижевни таленат Љубомира Ненадовића осећа се на свакој страни превода, чега је Ненад Крстић, наш врсни романиста и традициолог, свакако био свестан кад се латио веома тешког и изазовног посла какав је био писање ове монографије. Ова студија, писана кристално јасним академским стилем, с префињеном акрибичношћу и осећајем за меру, свакако ће заинтересовати не само лингвисте него и све заљубљенике у француску књижевност и њену рецепцију на нашим просторима у XIX веку.

Веран Ситанојевић

Универзитет у Београду  
Филолошки факултет  
Катедра за романистику  
Београд  
veranva@sbb.rs

Вера Васић (ур.). *Дискурс и дискурси. Зборник у часті Свенки Савић*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2010, 415 стр.

Схваћена као прагматички оријентисана пракса посматрања и тумачења језика који се реализује „у употреби” и „изван реченице”, анализа дискурса представља широко фундирану, примењену лингвистичку дисциплину, која се изграђује на укрштају лингвистике и сродних научних области (антропологије, филозофије, психологије и др). Корпусом тема које проистичу из поменуте везе, попут анализе комуникације, когнитивне и социјалне психологије и других, она заузима значајно место међу академским приступима изучавању језика и његове употребе.

Са друге стране, посматрана кроз социолошку, културолошку, верску, филозофску, политичку и теолошку проблематику, анализа дискурса се, од чисто лингвистичке, трансформише у социјално-критичку теорију која има задатак да осветли различите видове друштвене праксе (зло)употребе језика. Другим речима, у оваквом систему научног вредновања, анализа дискурса за предмет истраживања узима низ идеолошки мотивисаних појмова, попут „дискурса моћи”, „дискурса медијског утицаја”, „дискурса социјалне / полне / верске дискриминације” и сл. Стога, предмет тако схваћене теорије више није дискурс као монолитан и суперординиран лингвистички појам, већ један у низу „дискурса” као различитих видова оспољавања социјалне и идеолошке употребе језика, која одражава актуелно друштвено стање.

Зборник *Дискурс и дискурси*, посвећен Свенки Савић, својим насловом, као и структуром у њему заступљених радова, одражава описано двојство дискурса као појма који стоји између лингвистичке и социјалне сфере хуманистичких истраживања. Будући да недостатак једне кохерентне теорије која обједињује савремена истраживања дискурса има за последицу велику тематску и методолошку разнородност радова посвећених овој теми, поменути зборник, који себи поставља за задатак свестран приказ анализе дискурса у лингвистици и сродним областима научних истраживања, поред лингвистичких, захвата и широки спектар проблема из области културе, политичке теорије, медија, родне и верске равноправности и др. Овакво стање, ипак, треба узимати као предност, будући да главна сврха публикација које као тему имају анализу дискурса лежи у могућности интердисциплинарног повезивања разнородних научних приступа који су у њима заступљени (SHIFFRIN – TANNEN – HAMILTON 2001: 5).

И поред изложеног, теме радова у зборнику *Дискурс и дискурси* нису изабране насумично. Аутори радова у овом зборнику чланови су академске заједнице којој припада и Свенка Савић, а преглед целина које обрађују уједно даје и приказ области у којима се овој научници одаје признање у изучавању дискурса као језичког и социјалног појма. Наиме, позната у академским круговима као лингвисткиња која је, према речима једног од аутора, већ „80-их година XX века препознала важност изучавања конкретне употребе језика у конкретним ситуацијама од стране конкретних људи” – С. Савић је,

готово у истој мери (како сведочи и њена библиографија коју је израдила Наташа Белић), у току свог вишедеценијског рада бивала ангажована на пројектима који су осветљавали бројне социјалне проблеме савременог друштва.

У контексту изложеног треба сагледати и уводно излагање у зборнику, под насловом „Изграђивање академске заједнице (1960–2010)”. У њему С. Савић, на непосредан начин, говори о властитом вишедеценијском искуству са процесом развоја интердисциплинарних истраживања која су, у модерној српској лингвистици, обележила другу половину 20. века. Излажући историјат савремене интердисциплинарне лингвистике кроз опис догађаја који су се показали пресудни у изграђивању њене ауторске личности, ауторка посебно издваја појам *академске заједнице* као скупа особа сродних научних интересовања који се, у оквиру научних институција (факултета и института) баве међусобно повезаним дисциплинама и активностима.

Према речима С. Савић, успех у мултидисциплинарним истраживањима (која чине основ савремене хуманистике) није могућ без опстанка и ширења академске заједнице, што пре свега подразумева изградњу поверења и међусобне сарадње стручних кадрова из различитих области хуманистичких наука. У оваквим укрштајима, закључује ауторка, могуће је афирмисати иновативност појединаца што, уз корпус емпиријских података и стално обрађивање стручног кадра у духу примењене науке, чини основ опстанка академске заједнице као целине.

\*

Зборник *Дискурс и дискурси*, поред уводног, садржи двадесет и два рада домаћих и страних аутора, организованих око следећих пет тематских целина: *граматика и дискурс*; *друштво, култура и дискурс*; *род и дискурс*; *медији и дискурс*; као и *примењена лингвистика и дискурс*. У делу који следи укратко ћемо изложити преглед сваке целине, са посебним освртом на радове лингвистичке оријентације који су у њима заступљени.

Прва тематска целина зборника, под насловом *Грамматика и дискурс*, бави се питањем рецепције граматичких обележја неког језика у различитим контекстима његове употребе. Као таква, она, поред других, покреће и питање различитих теоријских приступа сагледавању језичког устројства, као и њихове трансформације под утицајем емпиријских сазнања.

У раду под насловом „Од дискурса ка граматички: развој презент перфекта (садашњег свршеног времена) у енглеском” Дан И. Слобин повезује онтологију језичког развоја појединца са дијахроним приказом формирања граматичких обележја у енглеском језику. Ослањајући се на сазнање да морфосинтаксичке карактеристике сваког језика утичу на време усвајања његових концепата, основна идеја рада је садржана у настојању да се установе паралеле између историјских фаза обликовања садашњег перфекта као семантички сложеног глаголског времена, и когнитивних фаза усвајања овог глаголског времена код деце у различитим узрастима. Да би успоставио везу између историје и онтологије, аутор изводи елаборирану студију употребе садашњег свршеног времена у различитим дијалогским ситуацијама код деце, поредећи резултате тог истраживања са фазама историјског развоја овог глаголског облика које су фиксиране у старим текстовима.

Иако у закључку Д. Слобин истиче да, упркос томе што се дијахронијски и онтогенетски развој чине паралелним, они ипак представљају последице различитих језичких процеса, основна предност истраживања изведеног у овом раду остаје у комбиновању функционалног приступа језичкој структури са когнитивним приступом језичком развоју.

Разрађујући питање граматикализације у оквирима теорије засноване на употреби језика, Џоун Л. Бајби, у раду под насловом „Теорија заснована на употреби и граматикализација”, даје преглед механизма који су задужени за стварање нових граматичких обележја у енглеском језику. Разлажући питање граматикализације на фонетски, семантички и синтаксички ниво језичке употребе, ауторка описује процесе *џруџисања* и *фонетске редуције* (у којима долази до сажимања синтагми, попут нпр. *going to – gonna, want to – wanna*), *џубиџка комџозиционалностџи* и *аналиџичностџи* (у којима, услед учестале употребе, долази до ширења семантичке структуре лексичких низова, попут нпр. *in spite of*), и *џосџеџене џромене консџиџиџуенџских сџџрукџура* и *каџеџориџа* (у којима устаљена употреба лексема у оквиру поменутих лексичких низова доводи до декатегоризације њихових саставних делова, попут нпр. *of* у *in spite of*). Упућујући на везу између једносмерности граматикализације и механизма који припадају употреби језика (попут нпр. аутоматизације, прагматичке инференције и сл.), Џ. Бајби скреће пажњу на сложеност и прилагодљивост језичког система, који се непрестано изнова изграђује у интеракцији инхерентних законитости језичке употребе и говорне праксе.

Рад Урсуле Долешал под насловом „Род, граматика и дискурс: случај немачког језика”, који затвара целину посвећену граматичкој и дискурсу, представља пажљиво изведено и фино изнијансирано филолошко истраживање питања историјског односа природног и граматичког рода у граматикама немачког језика насталим између 16. и 19. века. Испитујући принципе дефинисања природног рода као лингвистички арбитарног појма подложног различитим интерпретацијама, ауторка даје систематски преглед обраде овог питања у граматикама Клајуса (1578), Готшеда (1762), Аделунга (1872) и Грима (1890).

Према налазима У. Долешал, еволуција погледа на род немачких граматичара креће се од интерпретације односа родова као филозофског и антрополошког феномена, па све до енциклопедијске систематизације овог питања. У току читавог овог процеса, међутим, приметни су мање или више систематски покушаји депаралелизације односа између мушкараца и жена, који су нарочито видљиви у контексту романтичарских погледа на језик. Уколико се у истраживање укључе и стилистички приручници, у одразу овог питања у немачкој историјској граматикографији јасно се оцртава дискурс родних стереотипа.

Друга тематска целина зборника, под насловом *Друшџиво, кулџура и дискурс*, нуди преглед различитих друштвених питања која постају видљива у анализи дискурса. Радови у овој целини не само да откривају различите аспекте дискурса као друштвеног и културног појма, већ, у повратној спрези, настоје да утичу на промену гледишта у научним пољима из којих су потекли.

Тако, на пример, истраживање Монике Хелер, изнето у раду „Род и двојезичност у новој економији”, упућује на економске чиниоце као главне мотиваторе односа између полова у савременом друштву; док се у раду Јасмине Лукић и Аделине Санчес Еспиносе, под насловом „Феминистичке перспективе метода пажљивог читања”, наглашава потреба за ревизијом критичких, али и стилистичких погледа на књижевност у контексту новог историзма. Ипак, највише лингвистичких новина у овој тематској целини доносе две ауторке: Весна Половина, у раду под насловом „Универзално и специфично у антрополингвистици разговорног језика”, и Стана Ристић, у раду под насловом „Дискурс псовки у српском језику”.

Враћајући се на однос између језичких универзалија и језичке релативности, и сагледавајући овај однос у светлу анализе дискурса, В. Половина, у широко заснованом и добро аргументованом раду, настоји да утврди на којим се лингвистичким нивоима јасно одражава утицај културе говорника једног језика. Ауторка стоји на линији оповргавања културних специфичности у језику као статичном систему, заступајући гледиште да се сличности и разлике између језичких и културних кодова испољавају у низу комуникативних контекста, пре него у неком изолованом скупу граматичких или лексичких обележја. Из овог разлога, тврди В. Половина, утицај културних схватања на језик, као и однос између језика и културе, треба тражити пре свега у језичкој употреби, односно, у процесу комуникације у коме се ова употреба реализује. Стога се метод анализе дискурса, закључује ауторка, показује као предност у односу на друге видове лингвистичког истраживања при утврђивању културних специфичности неког језика.

Специфичним видовима употребе језика у комуникативном дискурсу посвећен је и рад Стане Ристић, који представља систематски изведену семантичко-прагматичку анализу псовки у српском језику. У раду се анализирају лексичка, семантичка и синтаксичка структура псовки као специфичних језичких ентитета, и излаже преглед функционално-стилске раслојености њихове употребе. Засебни одељци овог рада посвећени су *нелингвистичким аспектима употребе псовки у комуникацији* (међу којима се издвајају психолошки, социјални, културолошки, етнолошки и други мотиватори њихове језичке реализације), *нормативним аспектима употребе псовки у српском језику* (на овом месту у раду се износи преглед друштвено-законских механизма потискивања псовки као облика јавног изражавања), као и *опису употребе псовки у књижевном дискурсу* (у коме се образлажу фреквенција и мотивација употребе опсцених израза у различитим типовима књижевних текстова). Поред дефиниције псовке, која се описује као стереотипни израз једноставне синтаксичке структуре коме у основи стоје опсцене речи, вредност рада С. Ристић лежи и у издвајању и дефинисању лингвистичких и ванлингвистичких елемената комуникативног дискурса, у којима се псовка реализује као специфичан, психолошки и културолошки мотивисан, лексички низ.

Трећа тематска целина зборника, под насловом *Род и дискурс*, обрађује питање сагледавања дискурса из родно мотивисане перспективе. Стога се у њој износи махом социолошки оријентисане студије, које, проговарајући против субординације жене и њеног постављања у инфериоран положај и

фриволан став, одражавају и потребу за проналажењем аутентичне женске позиције у процесима друштвеног одлучивања и развитака.

Четврта тематска целина у зборнику, под насловом *Медији и дискурс*, доноси широк опсег емпиријских студија које се баве начином на који дискурс, садржан у различитим доменима медијског утицаја, утиче на чланове једне заједнице. Тако се, у раду Игора Лакића „Анализа медијског дискурса у рату”, на примерима извештавања британских дневних листова *Guardian*, *Independent* и *Times* о бомбардовању Савезне Републике Југославије 1999. године, медијски дискурс описује не само као посредник, већ и активни учесник у кодирању информације; док се, у раду Татјане Радановић Фелберг „Социо-семиотичка конструкција Мила Ђукановића и Слободана Милошевића (на насловним страницама *Полиџике* и *Побједе* у току НАТО бомбардовања 1999. године)”, методологијом социјалне семиотике открива и демонстрира да новински прелом игра важну улогу у интерпретацији информације која се износи у новинском тексту.

У раду Надежде Силашки „Концептуализација лепоте – критичка анализа медијског дискурса упућеног женама” изведена је комбинована анализа концептуалних метафора, које се посматрају уклопљене у идеолошки контекст њихове употребе. Разматрајући метафорички сценарио са когнитивног, емоционалног и политичког становишта, ауторка износи важну опсервацију да је употреба концептуалних метафора у медијима обично усмерена на маркетиншки дискурс, што има за последицу идеологизацију и манипулацију контекста у коме се оне користе.

Изложене наводе Н. Силашки доказује на примерима реализације метафоричког сценарија *рајџа*, који се у медијском дискурсу упућеном женама често ставља у службу очувања или побољшања физичког изгледа. Тако је, на пример, *целулит* представљен као *непријатељ жена* (у примерима: „Објавите *рајџ* целулиту”, „Кренимо у *рајџ* против целулита”, „Целулит је сало које *ојседа* тело”, „Целулит јој је *напао* обе бутине” и сл); док се *препарације* (или *прејмани*) за *елиминисање целулића* у медијима описују као *оружје* или *савезници* у овој борби (у примерима: „*Тајно оружје* *прошав* *целулића* ... је пилатес”, „*Оружје* за *сволашњи напад* на *целулит* су крема или гел”, „Антицелулитна крема ... *убија* 47 посто целулита”, и сл). Концептуализовање процеса улепшавања код жена као *рајџног искуства* не само да одражава патријархалност и маскулизираност медијског (и маркетиншког) дискурса, већ, како се напомиње у раду, ставља жену у позицију прихватања „лекова за болест која (заправо) не постоји”.

Рад Вере Васић, под насловом „Услов истинитости у медијском дискурсу”, испитује везу између анализе медијских информација и питања истинитости премиса на којима се те информације заснивају. У овом раду, питање истинитости у медијском дискурсу поставља се у први план, будући да медијски обрађене информације повлаче за собом импликатуру да је оно што се преноси истинито, иако је познато да се вести састављају не само због преношења информације, већ и ради постизања одређених типских ефеката код публике.

Питање истинитости у медијском дискурсу ауторка разматра кроз различите типове индикатора који упућују на то да ли је неки услов истинит



или лажан. Тако, на пример, *џрамајичко-лексички индикатори услова истинитости* подразумевају да је за утврђивање истинитости неког медијског исказа (нпр. „Јелена Јанковић и Новак Ђоковић упознали краљицу”) потребан консензус око великог броја услова на чијој се основи се тај исказ заснива (нпр. „Велика Британија је монархија”, „на челу Велике Британије се налази краљица”, и сл.); док се под *жанровском провером истинитости* подразумева да је медијски исказ истинит уколико жанр у оквиру кога је пласиран не имплицира његову манипулацију (као што је то често случај са кратким вестима).

Разматрајући дискурс као индикатор услова истинитости медијски обрађене информације, В. Васић открива да постоји низ дискурсно мотивисаних прелазних случајева у којима се одређени исказ може сматрати неистинитим, али не и лажним. Ово сазнање наводи на закључак да се граница између незнања и манипулације информацијом у медијском дискурсу лако неутралише и још лакше прелази, те је стога потребно обратити пажњу на овакве случајеве у рецепцији медијских информација.

У петој тематској целини зборника, под насловом *Примењена лингвистика и дискурс*, разматрају се различити видови употребе анализе дискурса као метода у примењеној лингвистици и наставној пракси. Тако, рад Данка Шипке „Дискурс у примјењеној лингвистици” износи практична искуства у обради кохезивних дискурских средстава у настави српског као страног језика, као и у српско-енглеској двојезичној лексикографији; рад Хане Скаден „Синхроно ћаскање – средство за учење? Дискурс ћаскања студената усменог превођења” открива предности електронске комуникације, односно формирања интерактивне виртуелне заједнице, у учењу као заједничком подухвату који има упориште у друштвеном понашању; док рад Дитера В. Халвакса, Барбаре Шрамел и Астрид Радер, под насловом „ROMLEX – лексичка база података варијаната ромског језика” представља излагање о пројекту израде лексичке базе ромског језика, који има за циљ формирање свеобухватног, компаративног и доступног извора лексикографских информација о ромском језику.

На равни померања од апстрактних према примењеним аспектима језичке анализе настаје и рад Твртка Прћића, под насловом „Мали енглеско-српски речник прагматичких термина”. У свом главном делу овај рад садржи 270 најчешћих и најпотребнијих термина из области грајсовски оријентисане прагматике и вербалне, односно невербалне комуникације. Термини су преузети из енглеских терминолошких речника, глосара и прагматичких монографија, при чему је за сваки наведени термин на енглеском језику понуђен његов одговарајући еквивалент на српском. До еквивалентних термина у српском језику аутор је дошао разменом стручних мишљења са колегама, консултовањем преведене литературе, као и сопственим преводом.

Вредност енглеско-српског речника прагматичких термина Т. Прћића лежи и у његовој тематској организацији, која је изведена у другом делу рада. Прагматички термини разврстани су у 15 тематских гроздова, унутар којих је приказана њихова хијерархијска организација према дубини. Тако се, на пример, одредница *speech act* (*говорни чин*) тематски рашчлањује на термине: *locution* (*локуција*), *illocution* (*илокуција*), *illocutinary force indicating device*

(индикатор илокуционе снаге), *felicity condition* = *happines condition* (1. услов прикладности, 2. услов примерености) и друге, при чему се последњи наведени термин поново дубински рашчлањује на термине: *general condition* (општи услов), *content condition* (садржински услов), *preparatory condition* (припремни услов) и друге. На овај начин, подухват превођења терминологије једне лингвистичке области трансформише се у нацрт њене термилошке стандардизације, за шта аутору треба одати свако признање.

И да закључимо. Зборник *Дискурс и дискурси*, широким опсегом покретних научних питања (у распону од лингвистичких, преко социјалних па до филозофских), великим бројем успостављених интердисциплинарних паралела, као и радовима који, поред обрађених проблема, доносе опсежан преглед литературе из својих научних области, представља вредну научну публикацију, која треба да нађе место на полицама лингвистичких библиотека.

#### ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

SHIFFRIN, Deborah, Deborah TANNEN, Heidi E. HAMILTON (eds.). *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell, 2001.

Ненад Ивановић

Институт за српски језик САНУ  
Београд  
[nenad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs](mailto:nenad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs)

## УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* објављује оригиналне радове, научну критику, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Мајице српске за филологију и лингвистику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени при дну прве странице чланка.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. За радове на српском језику примењује се *Правилник српског језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

### 1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Рад послати одштампан на адресу: Уредништво *Зборника Мајице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија. Електронску верзију рукописа у Word формату (на CD-у или електронском поштом) послати на адресу: [jdjukic@maticasrpska.org.rs](mailto:jdjukic@maticasrpska.org.rs) с назнаком да се ради о рукопису за *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе у којој је аутор запослен, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PD формату. Рукописи се не враћају ауторима.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

### 2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

Радове рецензирају два квалификована рецензента. У року од месец дана од пријема рукописа аутори ће бити обавештени о томе да ли је рад прихваћен за објављивање и да ли је потребно извршити корекције према препорукама рецензената. Поступак рецензирања је анониман у оба смера.

### 3. ЕЛЕМЕНТИ РАДА (ОБАВЕЗАН РЕДОСЛЕД):

а) име и презиме аутора: у студијама и чланцима изнад наслова уз леву маргину, у приказима испод текста уз десну маргину; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездом за наслов рада;

- б) наслов рада: верзалом, центриран;
- в) сажетак: 100–150 речи, на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;
- г) *Кључне речи*: до 10, на језику основног текста; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст; италик;
- д) основни текст;
- ђ) ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: малим верзалом („small caps”); центрирано;
- е) резиме садржи: име аутора уз леву маргину, наслов рада (малим верзалом, центрирано), испод наслова РЕЗИМЕ (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на словенском језику, резиме треба да буде на енглеском, немачком или француском; уколико је рад на енглеском, немачком или француском, резиме је на српском језику; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод.
- ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину у радовима, уз десну маргину у приказима; називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

#### 4. ФОРМАТ

- а) стандардни: A4; маргине 2,5 cm;
- б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт MONAH (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу [jdjukic@maticasrpska.org.rs](mailto:jdjukic@maticasrpska.org.rs));
- в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;
- г) размак између редова: 1,5;
- д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст; линија раздвајања од основног текста: 18 mm;
- ђ) за наглашавање се користи *и́талик* (не **болд**);
- е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (1., 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.).

#### 5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

- а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;
- б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени рад, у одговарајућој напомици навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издавају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода ('...').

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (Грицкат 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (ВЕЋЕРКА 1961: 59–60);

в) упућивање на одређено издање исте студије: (РАДОВАНОВИЋ 1986<sup>2</sup>: 66);

г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (БУГАРСКИ 1986а: 55), (БУГАРСКИ 1986б: 110);

д) упућивање на студију два аутора: (ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–364);

ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (HALLÉ 1959; 1962);

е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;

ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графици;

з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968);

ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

## 7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Најпре се наводе азбучним редом аутора радови објављени ћирилицом, а затим абecedним редом презимена аутора радови објављени латиницом; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; у радовима на енглеском, француском и немачком референце ћирилицом се транслитерују латиницом; презиме аутора дати малим верзалом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

Грицкат, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

HAHN, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Коғниџивнолинғвисџичка ѝроучавања срѝскоѝ језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989–.

ђ) фототипско издање:

ИВИЋ, Милка. *Значења срѝскохрваѝскоѝ инсѝруменѝала и њихов развој (синѝаксичко-семанѝичка сѝудија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

НИКОЛИЋ, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.





Зборник Матице српске за филологију и лингвистику  
Издаје Матица српска  
Излази двапут годишње  
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1  
Телефон: 021/6622-726  
e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs  
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LIV/1 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику  
закључена је 22. априла 2011.

За издавача: др Душан Николић

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено јуна 2011.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Нови Сад

Штампа: ИДЕАЛ, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је  
Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији  
Библиотека Матице српске, Нови Сад  
80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –  
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни  
уредник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28–. –  
Нови Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик,  
1985–. – 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978